

إزالة الخفاء عن خلافة الخلفاء جلد دوم

نویسنده:
محدث هند شاه ولی اللہ دہلوی/

تصحیح و مراجعہ:
سید جمال الدین ہروی

**این کتاب از سایت کتابخانه عقیده
دانلود شده است.**

www.aqeedeh.com

book@aqeedeh.com

**آدرس
ایمیل:**

سایت‌های مفید

www.aqeedeh.com

www.islamtxt.com

www.ahlesonnat.com

www.isl.org.uk

www.islamtape.com

www.blestfamily.com

www.islamworldnews.com

www.islamage.com

www.islamwebpedia.com

www.islampp.com

www.nourtv.net

www.sadaislam.com

www.islamhouse.com

www.bidary.net

www.tabesh.net

www.farsi.sunnionline.us

www.sunninews.net

www.mohtadeen.com

بسم الله الرحمن الرحيم
فهرست مطالب

فصل ششم 3

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء	253
مقصد ثانی.....	278
فصل هشتم: در تفضیل شیخین.....	348
مقصد اول.....	348
مقصد دوم دلائل عقلیه بر افضلیت شیخین:.....	449

بسم الله الرحمن الرحيم

فصل ششم

در عمومات قرآن و تعریضات آن که دلالت می‌کنند بر صفات خلافت خاصه و بر خلافت خلفاء و فضائل و سوابق ایشان و آیاتی که موافقات خلفاء اند و آیاتی که سبب نزول آنها خلفاء^۱ بوده‌اند.

علم حدیث به طبیعت خود منقسم می‌شود به پنج فن: اقوی همه به اعتبار اسناد فن سنن است مثل موطأ و جامع سفیان، بعد از آن فن سیرت مثل کتاب محمد بن اسحق و کتاب موسی بن عقبه و ابواب شمائل نیز داخل در آنست، و فن تفسیر مانند تفسیر عبدالرزاق و تفسیر بخاری و ترمذی و ابن ماجه و حاکم و غیر ایشان، و فن زهد و رقائق مانند کتاب الزهد لابن المبارك در متقدمین و کتاب قوۃ القلوب و فروع آن در متأخرین و ابواب فتن و اشراط قیامت و بعث و بهشت و دوزخ نیز در رقائق داخل است، و فن معرفة الصحابة مثل استیعاب و مناقب صحابه نیز در آن فن داخل است اکثر احادیث مناسبت به دو فن یا سه فن دارد از این فنون در هر فنی میتوان تخریج کرد و بعض کتب مصنف‌اند برای يك فن تنها و بعضی برای دو فن یا سه فن.

غرض اصلی از وضع آنست که دلائل صفات خلافت خاصه و دلائل خلافت خلفاء و سوابق ایشان از احادیث و آثار مخرجه در علم تفسیر بیان کرده شود و آنچه از خلفاء در تفسیر قرآن و در مواعظ و غیر آن منقول شد در ذیل عمومات قرآن و تعریضات آن ذکر کرده آمد شرط استدلال به تعریض آن است که قرائن بسیار قالیه و حالیه جمع شود که مضطر گرداند تالی را به جزم بر آنکه اینجا شخصی هست کذا و کذا که اشاره سخن به جانب اوست اگر سخن بحسب عموم خود تمام باشد و قرائن حال شخص واحد به این مشابه مجتمع نشود استدلال از آن نتوان کرد لیکن گاهی با این همه مذکور می‌کنیم بقصد آنکه صاحب آن از صحابه یا تابعین بفضل خلفاء قائل است و اثر او منسلک است در سلك اجماع کل بر تعظیم و تجلیل خلفاء.

آیهی سوره فاتحه:

«قال أبو العالية والحسن في تفسير قوله تعالى: ﴿هَدَيْنَا لَصِّرَطًا مُسْتَقِيمًا﴾ [الفتحة: 6]. رسول الله وصاحبه»¹.

فقرير گوید عفي عنه: توجيه اين كلام آن است که خدای تعالی در بيان صراط مستقيم مي فرمايد: ﴿صِرْطًا﴾ لَّذِينَ أُرْهِتَ عَلَيْهِمْ [الفتحة: 7]. باز «الذين لنعمت عليهم» را جائي ديگر بيان مي کند که: ﴿مَنْ لِّلَّيِّنِ وَلِصَّادِقِينَ وَلِشَّهَدَاءٍ وَلِصَّالِحِينَ وَحَسَنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾ [النساء: 69]. باز آنحضرت ﴿ در حديث مستفيض² بيان فرمودند که ابوبکر صديق است و عمر شهيد باز آنجناب ﴿ اصل غرض را بيان فرمود که: «اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر»³. از اين آيه مي توان استدلال کرد که خدای تعالی عباد خود را تعليم مي فرمايد که وقت مناجات از من طلب کنید هدايت بسوي صراط مستقيم. چون بعد اللّٰه واللتيا واللتي منقح شد که صراط مستقيم طريقه شيخين است لازم آمد که شيخين خليفه خاص باشند، زيرا که خليفه خاص اوست که صراط مستقيم طريقه او باشد و مطلوب بود در شريعت توجه بسوي او.

آيات سوره بقره:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَقَالَ لَهُمْ ﴿يَبْنَؤُا إِنَّمَ لِلَّهِ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ عَلَيْكُم مَّالٌ عَلَى مَا وَدَّ أَحَدٌ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَمَآ أُوتِ سَعَةً مِّنْهُ﴾ قَالِ إِنَّ لِلَّهِ صَاطِقَةً عَلَا كِي وَرَآتُمْ سَبَاطَةً فِي الْهَلْمِ وَ هَهُ لِلَّهِ يُتِي وَكُهُ مَن يَبْنُو لِلَّهِ وَسِعَ عَلَيْهِ ٢٤٧ ﴿ [البقرة: 247].

فقرير مي گوید عفي عنه: خدای تعالی قصص پيشينيان بيان نه فرموده است الا براي آنکه عبرت باشد براي ايندگان، پس از اين آيه مسئله چند از مسائل خلافت خاصه مفهوم مي شود:

يکي آنکه چون غلبه کفار بر مسلمين پديد آمد در صورت وجوب جهاد دفعاً يا اجل موعود فتح در رسد در صورت وجوب جهاد ابتداءً و آنچه حاصل است از رئيس و مرءوس و عده و عده کفايت نمي کند در اتمام امر مقصود در قضاي الهي لازم مي شود حکم به ملک شخصي که در غيب فتح بنام او نوشته اند و چون

¹ -

² - حديث مستفيض آنست که سه تن از صحابه کرام آن را از رسول خدا ﴿ روايت کرده باشند و در هر طبقه اين سلسله جاری باشد، حديث مستفيض اعلاء ترين نوع خبر واحد است.

³ -

نوبت تا آنجا رسد فرض باشد من عندالله وفي فضله و حکمه چنانکه بني اسرائيل چون مغلوب شدند در دست عمالقه و اولاد ایشان و دیار ایشان منهوب گشت حالي که در آن وقت داشتند کفایت نمی کرد براي فتح، خدای تعالی مستخلف ساخت طالوت را و به نبي زمان فرمود که به علامت کذا و کذا او را بشناسد و خلافت را بنام او کند.

دیگر آنکه بعد استقرار خلافت او به نص شارع سرباز زدن از قبول خلافت او و شکوک واهی پیدا کردن در استحسان تقدیم او معصیت است، چنانکه بني اسرائيل چون گفتند: أَتَى يَكُونُ لَهُ لَكَ عَلَيْنَا یعنی طالوت هر چند از نسب بني اسرائيل بود لیکن سابقه در ملک نداشت دباغي بود یا سقائي خدای تعالی این سخن را از ایشان نه پسندید و به آن التفات نه فرمود.

سوم آنکه اصل در باب استخلاف مصمم شدن قدر است در غیب که فتح به تدبیر او و بنام او واقع شود و استخلاف خدای تعالی مستلزم اصطفاء است و مدار این اصطفاء نه بر صفاتی است که مدار مدح باشد نزدیک عامه مانند کثرت مال و زیادت حسب بلکه مدار آن بر صفات مقربه به مصلحت استخلاف است مع هذا سنت الله آنست که فضیلت جزئی برای او معین فرماید تا نفوس قوم مطمئن شود، چنانکه در استخلاف طالوت به قلت مال التفات نه کردند و به سقائي او از دراء نه نمودند بلکه بسط او در علم و جسم بر منصفه اعتبار آوردند تا نفوس قوم بر تقدم او مطمئن گردد ولله اعلم قال الله تعالى: وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِذْ يُعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۱۲۷ رَبَّنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ عِلْمًا وَلِقَاءَ رَبِّنَا إِنَّكَ بِمَا نَعْمَدُ لَكَ وَارِنًا مَتَّاسِكِنًا وَثَبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ يَتَوَّابُ الرَّحِيمُ ۱۲۸ رَبَّنَا وَبَعَثْ فِيهِ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۱۲۹ [البقرة: 127-129].

وقال تعالى: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونََ لِرَسُولٍ عَلَیْكُمْ شَهِيدًا [البقرة: 143]. وقال تعالى: كُنْتُمْ خَمْرًا أَمْ يَرْجِي النَّاسُ [آل عمران: 110].
وأخرج للبخاري عن أبي سعيد الخدري أن رسول الله قال إن هذه الأمة تُوفي سبعين أمة هي آخرها وأكرمها على الله¹.

وأخرج للدارمي «عَنْ كَعْبٍ: فِي السَّطْرِ الْأَوَّلِ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَبْدِي الْمُخْتَارُ، لَا قَطَ وَلَا غَلِيظَ، وَلَا صَحَّابٍ فِي الْأَسْوَاقِ، وَلَا يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ، وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَغْفِرُ، مَوْلِدُهُ بِمَكَّةَ، وَهَجَرْتُهُ بِطَيْبَةَ، وَمُلْكُهُ بِالشَّامِ، وَفِي السَّطْرِ الثَّانِي: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، أَمْنُهُ الْحَمَادُونَ، يَحْمَدُونَ اللَّهَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ، يَحْمَدُونَ اللَّهَ فِي كُلِّ مَنْزِلَةٍ، وَكَبَّرُونَ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَرْفٍ رُغَاءُ الشَّمْسِ، يُصَلُّونَ الصَّلَاةَ إِذَا جَاءَ وَقْتُهَا، وَلَوْ كَانُوا عَلَى رَأْسِ كِبَاسَةٍ وَبَاتَرُزُونَ عَلَى أَوْسَاطِهِمْ، وَيُوضُّوْنَ أَطْرَافَهُمْ، وَأَصْوَاتُهُمْ بِاللَّيْلِ فِي جَوْ السَّمَاءِ كَأَصْوَاتِ النَّحْلِ»¹.

وأخرج للدارمي «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ سَأَلَ كَعْبَ الْأَخْبَارِ: كَيْفَ تَجِدُ نِعَتَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي التَّوْرَةِ؟ فَقَالَ كَعْبٌ: تَجِدُهُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُولَدُ بِمَكَّةَ، وَهُاجِرٌ إِلَى طَابَةِ، وَيَكُونُ مُلْكُهُ بِالشَّامِ، وَلَيْسَ بِقَحَّاشٍ وَلَا صَحَّابٍ فِي الْأَسْوَاقِ، وَلَا يُكَافِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ، وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَغْفِرُ، أَمْنُهُ الْحَمَادُونَ يَحْمَدُونَ اللَّهَ فِي كُلِّ سَرَّاءٍ، وَكَبَّرُونَ اللَّهَ عَلَى كُلِّ تَجْدٍ² يُوضُّوْنَ أَطْرَافَهُمْ، وَبَاتَرُزُونَ فِي أَوْسَاطِهِمْ، يَصُفُّونَ فِي صَلَاتِهِمْ كَمَا يَصُفُّونَ فِي قِتَالِهِمْ، دَوِيَّهُمْ فِي مَسَاجِدِهِمْ كَدَوِيَّ النَّحْلِ، يُسْمِعُ مُنَادِيَهُمْ فِي جَوْ السَّمَاءِ»³.

قوله تعالى: ﴿لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ﴾ خدای تعالی خواست که پاک کند بر دست پیغامبر ﷺ مهاجرین و انصار را و پاک گرداند بر دست مهاجرین و انصار سائری امم را، قال الله تعالى: ﴿أَمَّا لِلرَّسُولِ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَهُمُنُونَ...﴾ [البقرة: 285].

أخرج للبخاري «عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى كَتَبَ كِتَابًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْقِيَامِ، فَأَنْزَلَ مِنْهُ آيَاتَيْنِ خَتَمَ بِهِمَا سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَلَا تُفْرَأُ فِي دَارٍ ثَلَاثَ لَيَالٍ فَيَقْرُبَهَا شَيْطَانٌ»⁴.

وأخرج للبخاري «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: لَمَّا أُسْرِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ انْتَهَى بِهِ إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وَهِيَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، إِلَيْهَا يَنْتَهِي مَا يُعْرَجُ بِهِ مِنَ الْأَرْضِ، فَيُقْبَضُ مِنْهَا، وَإِلَيْهَا يَنْتَهِي مَا يُهْبَطُ بِهِ

- 1

- 2 مكان مرتفع به خلاف تهامه، در عربستان ریاض و مناطق اطراف آن را نجد گویند.

- 3

- 4

مِنْ قَوْقَهَا، فَيُقْبَضُ مِنْهَا، قَالَ: [ذ] يَشِيءُ لِسِرَّةٍ مَا يَشِيءُ [۱۶] [النجم: 16]. قَالَ: فَرَأَيْتُمْ مِنْ ذَهَبٍ، قَالَ: فَأَعْطَيْتِ رَسُولُ اللَّهِ [ثَلَاثًا: أَعْطَيْتِ الصَّلَاةَ الْخَمْسَ، وَأَعْطَيْتِ خَوَاتِمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَعُفِّرَ لِمَنْ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ مِنْ أُمَّتِهِ شَيْئًا الْمُفْجَمَاتُ]¹.

فقر گوید عفی عنه: چون صورت محمدیه علی صاحبها الصلوات والتسلیمات در ازل الازل^۲ برای نبوت معین شد پیرامون او امت نیز ظاهر شدند، زیرا که نبوت امری است اضافی تا امت نباشد نبوت صورت نگیرد

تشریف دست سلطان چوگان بی گوی روز میدان چوگان چه
بزد و لیکن کار دارد؟

آنانکه وسائط بودند در میان آنحضرت و امت او به صورت واسطگی ظاهر شدند وهم للشهداء علی للناس و نشو و نما باز انحطاط و نقصان دین به ظهور رسید به مثل آنکه اگر کوهی متحرکه تصور کنی و محور و قطبین و دائرهء عظیمه از صلب این تصور لازم آید من حیث تدری او لا تدری، لهذا در کتب الهیه جائی که ذکر آنحضرت آمده است ذکر امت او نیز آمده و این نیز در همان موطن مشخص شد که آخر کار ایشان مغفرت باشد و به شریعت سهله سمحه ایشان را مکلف سازند و این همه در صورت دعاء و اجابت ممثل گشت خدای عز وجل این دو آیه را از همان موطن فرود آورده آنحضرت از این سر خبر دادند.

بالجمله آنچه در ازل الازل مقصود بود به همان صورت ظهور نمود و آنچه ظاهر نشد مقصود نبود بلکه وهمی بیش نیست کانیاب الغول و انسان ذی عشرة رءوس. وای بر کسی که گمان می کند که مقرر در شرع خلافت شخصی بود و واقع در اشخاص دیگر شد. اگر گوئی فتن در قضائی الهی داخل اند آنجا حکم الهی دیگر می باشد و واقع در خارج دیگر؟ جواب گوئیم صورتیکه ما در تقریر انیم صورت تشریع است که از محض رحمت امتنانیه برآمده و صورت رسالت آنحضرت و قیام امت مرحومه به اقتدای او نه فتن و معاصی و خلاف مرضی شان ما بینهما قال للهِ تعالی:

۱ - مقدمات گناهای است که مرتکب آن مستحق عذاب جهنم باشد اما در صورتی که به خداوند شریک نیابد و فضل و کرم الهی شامل حال شود از عذاب معاف گردد.

۲ - آنگاه که ما زمانه ی گذشته را تصور می نمایم، همزمان ذهن ما به میلیاردها سال قبل انتقال پیدا می کند طوری که ابتدای آنرا تصور کرده نمی توانیم این زمان لا محدود را ازل می نامند و ابد در نقطه مقابل آن قرار دارد.

طلب ایشان مردم فرستادند و دیتی¹ برای یابندهء ایشان مقرر نمودند. و عمر فاروق قبل از هجرت اظهار توحید نمود تا آنکه او را زدند و کوفتند و در هجرت جانبازی عظیم از وی ظاهر شد. و علی مرتضی وقت هجرت بر فراش آنحضرت خواب کرد به وجهی که اگر کفار حملهء می کردند بروی می افتاد. و ذی النورین از عم خود و قوم خود ایذاها کشید و عقد ایمان او در آن میان نه گسست و دوبار هجرت نمود هجرت حبشه و هجرت مدینه بعد از آن همه این عزیزان با قلت احباء و کثرت اعداء در معارک و ملاحم تحت رأیت آنحضرت داد قتال دادند بعد از آن همه این بزرگان در مشاهد خیر بذل اموال فرمودند پس ایشان همه از اهل این آیات باشند بلکه سر دفتر آنها و هو المقصود.

و اگر متعصبی گوید که این همه کلمات عموم است یحتمل که مراد بعضی افراد دیگر باشد گوئیم قصر عام بر بعض افراد حدی دارد اما آنانکه در آن وصف ابلغ و اشهر باشند و از همه پیشقدم و در اول سماع کلام نظر مخاطبان بر آنان افتد عزل این جماعه از میان عموم لغت عرب نیست و نمی گوید آن را مگر غیر بلیغ و نه فهمد آن را مگر همج سبخلنک هذا بهتلأ عظیم! و اگر متعصب عود کند و گوید اول این همه فضائل ثابت بود بعد از آن حیط گشت به سبب بعض سیات، گوئیم این بدتر است از اول از ابتدای نشو و نماي اسلام تا قیام قیامت این آیات در صلوات و محافل و محاضر تلاوت می کنند و خواهند کرد اگر ظاهر متبادر او مراد نباشد تدلیس عظیم در هر زمان و هر طبقه پیدا می شود تعلی الله عن ذلك علواً کبیراً. «وروي عن ابن عباس في قوله تعالى: ﴿ءَامِنُوا كَمَا ءَامَنَ لَنَّا﴾ [البقرة: 13]². قال أبو بكر وعمر وعثمان وعلي»، فقیر می گوید این اثر ضعیف است از جهت سند قوی است از جهت معنی و در معنی هـ ذل لصرط لمستقیم ٦ [الفاتحة: 6]. مفصل بیان کردیم.

قوله تعلی: قل من كان عدواً لِّجبريل... [البقرة: 97]. «هذه الآية من موافقات عمر روي ذلك عن الشعبي وعكرمة وقتادة وعبدالرحمن بن أبي ليلى والسدي وذلك من المراسيل الصحيحة لاستفاضة طرقها عن عكرمة وقال كان عمر يأتي يهود ويكلمهم فقالوا: إنه ليس من أصحابك أحد أكثر إتيانا إلينا منك،

¹ - مقدار يك ديت.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

فأخبر من صاحب صاحبك الذي يأتيه بالوحي؟ فقال: جبريل. قالوا: ذلك عدونا من الملائكة ولو أن صاحبه صاحب صاحبنا لاتبعناه. فقال عمر: من صاحب صاحبكم؟ قالوا: ميكائيل. قال: وما هما؟ قالوا: أما جبريل فينزل بالعذاب والنقمة وأما ميكائيل فينزل بالغيث والرحمة وأحدهما عدو لصاحبه. فقال عمر: وما منزلتهما؟ - أي عند الله - قالوا: هما من أقرب الملائكة منه، أحدهما عن يمينه - وكلتا يديه يمين - والآخر عن الشق الآخر. قال عمر: لئن كانا كما تقولون ما هما بعدوين، ثم خرج من عندهم فمرّ بالنبي ﷺ فدعاه فقرأ عليهم ﷻ فُلْ ﷻ مَن كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ... [البقرة: 97]. فقال عمر ﷻ والذي بعثك بالحق إنه الذي خاصمتهم به أنفا»¹.

وأخرج للحاكم «عن أبي سعيد قال: قال رسول الله ﷺ: وزيراي من أهل السماء جبريل وميكائيل ووزيراي من أهل الأرض أبو بكر وعمر»².

وأخرج للطبراني بسند حسن «عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: إِنَّ فِي السَّمَاءِ مَلَكََيْنِ أَحَدُهُمَا يَأْمُرُ بِالشَّدَّةِ وَالْآخَرُ يَأْمُرُ بِاللِّينِ وَكُلُّ مُصِيبٍ جِبْرِيلٌ وَمِيكَائِيلُ، وَتَبَيَّانِ أَحَدُهُمَا يَأْمُرُ بِاللِّينِ وَالْآخَرُ يَأْمُرُ بِالشَّدَّةِ وَكُلُّ مُصِيبٍ، وَذَكَرَ إِبْرَاهِيمَ وَنُوحًا، وَلِي صَاحِبَانِ أَحَدُهُمَا يَأْمُرُ بِاللِّينِ وَالْآخَرُ بِالشَّدَّةِ وَكُلُّ مُصِيبٍ، وَذَكَرَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ»³.

وأخرج للبزار والطبراني في الأوسط والبيهقي في الأسماء والصفات «عن عبد الله بن عمرو قال: جاء فيام من الناس إلى النبي ﷺ، فقالوا: يا رسول الله زعم أبو بكر أن الحسنات من الله والسيئات من العباد، وقال عمر: السيئات والحسنات من الله، فتابع هذا قوم، وتابع هذا قوم، فأجاب بعضهم بعضا، ورد بعضهم على بعض، فالتفت رسول الله ﷺ إلى أبي بكر، فقال: كيف قلت؟ فقال قوله الأول، والتفت إلى عمر، فقال قوله الأول، فقال: والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بقضاء إسرافيل بين جبريل وميكائيل فتعاطم ذلك في أنفس الناس، وقالوا: يا رسول الله، وقد تكلم في هذا جبريل؟ فقال: إي والذي نفسي بيده لهما أول خلق الله

- 1

- 2

- 3

تکلم فيه، فقال ميكائيل بقول أبي بكر، وقال جبريل بقول عمر، فقال جبريل لميكائيل: إنا متى نختلف أهل السماء يختلف أهل الأرض، فلنتحاكم إلى إسرافيل، فتحاكما إليه، فقضى بينهما بحقيقة القدر، خيره وشره، حلوه ومره، كله من الله ﷻ وإني قاض بينكما ثم التفت إلى أبي بكر، فقال: يا أبا بكر، إن الله تبارك وتعالى لو أراد أن لا يعصى لم يخلق إبليس. فقال أبو بكر: صدق الله ورسوله.

وقوله تعالى: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسٍ يُغَيِّرُ مَا بِهِنَّ وَلَهُنَّ أَعْيُنٌ نَظُرٌ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [البقرة: 125].

هذه الآية كذلك من موافقات عمر ﷻ، فقد أخرج البخاري والترمذي وغيرهما «عن عمر ﷻ قال: وَأَقْبْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَخَذْتَ مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ تَخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى... [البقرة: 125]»¹.

«ومن قيام عمر بحفظ شعائر الله ﷻ إعادته المقام إلى مكانه بعد ما دحرجته السيول، عن سفیان بن عیینة عن حبيب بن أبي الأشرس، قال: كان سيل أم نهشل قبل أن يعمل عمر الردم بأعلى مكة، فاحتمل المقام من مكانه فلم يدر أين موضعه، فلما قدم عمر بن الخطاب ﷻ سأل من يعلم وضعه؟ فقال المطلب بن أبي وداعة: أنا يا أمير المؤمنين قد كنت قدرته وذرعته بمقاط، وتخوفت عليه هذا من الحجر إليه، ومن الركن إليه، ومن وجه الكعبة إليه، فقال: أتت به، فجاء به فوضعه في موضعه هذا وعمل عمر الردم عند ذلك قال سفیان: فذلك الذي حدثنا هشام بن عروة، عن أبيه أن المقام كان عند سفح البيت، فأما موضعه الذي هو موضعه فموضعه الآن، وأما ما يقوله الناس: إنه كان هنالك موضعه فلا². قلت: المقاط بالكسر جبل صغير شديد الفتل والجمع مقط».

«عن عمر في قوله تعالى: ﴿يَتْلُو تِلْكَ حَقِّ تِلْكَ﴾ [البقرة: 121]. قال: إذا مر بذكر الجنة سأل الله الجنة، وإذا مر بذكر النار تعوذ بالله من النار»³. وروي من طرق متعددة: «أن المصريين لما دخلوا على عثمان كان المصحف بين يديه فضربوه بالسيف على يديه فجرى الدم على ﷻ فَسَيَّكَ ﷻ فَيَكُهُمْ ﷻ لَأَ وَهُوَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

[البقرة: 137]- فقال عثمان: والله إنها لأولى يد خطت المفصل¹.
قيل: فما مات منهم رجل سوياً².

وروى أحمد وأبو داود من حديث معاذ بن جبل «كَانَ عُمَرُ قَدْ أَصَابَ مِنَ النَّسَاءِ مِنْ جَارِيَةٍ أَوْ مِنْ حُرَّةٍ بَعْدَ مَا نَامَ وَاتَى النَّبِيُّ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ: أَجَلٌ لَكُمْ ﷻ لَيْلٌ لَصِّيَامٍ يَلْرَقْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ ﷻ (إلى قوله تعالى) ثُمَّ أَتَمُّوا ﷻ لَصِّيَامَ ﷻ إِلَى ﷻ لَيْلٍ ﷻ [البقرة: 187]».

وأخرج للطبرلني في الأوسط «عن عمر بن الخطاب قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ذاك الله في رمضان مغفور له وسائل الله لا يخيب»³.

«وعن عمر في قوله تعالى: ﷻ حَٰجُّنَا ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ [البقرة: 197]. قال شوال وذوالقعدة وذوالحجة»⁴.

«وعن عمر: أفصلوا بين حاكم وعمرتكم، اجعلوا الحج في أشهر الحج واجعلوا العمرة في غير أشهر الحج، أتم لحجك وعمرتك»⁵.

«وعن أبي بكر الصديق ﷻ أنه قال في خطبته: الصدق أمانة والكذب خيانة، والكيس الثقى والعجز الفجور»⁶.

«وعن عمر ﷻ أنه كتب إلى ابنه عبد الله ﷻ أما بعد: فإني أوصيك بتقوى الله فإنه من اتقاه وقاه، ومن أقرضه جزاه، ومن شكره زاده، واجعل التقوى نصب عينك وجلاء قلبك، واعلم أنه لا عمل لمن لا نية له، ولا أجر لمن لا حسنة له، ولا مال لمن لا رفق له، ولا جديده لمن لا خلق له»⁷.

وأخرج للشافعي في الأم «عن عروة بن الزبير أن عمر بن الخطاب حين رفع من عرفة قال:

إليكم تعدوا قلقاً وضيئها

مخلفاً لدين للنصارى

دينها»⁸.

¹ - قسم بخدا كه اين اولين دستى بود كه قرآن را نوشته است.

² -

³ -

⁴ -

⁵ -

⁶ -

⁷ -

أَخْرَجَ لِلْبَيْهَقِيِّ «عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا مَرَّ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَقَدْ قَضَى نُسْكَهَ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: أَحْجَجْتَ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ لَهُ: اجْتَنِبْتَ مَا نُهِيتَ؟ قَالَ: مَا أَلَوْثُ. قَالَ عُمَرُ: اسْتَغْبِلْ عَمَلَكَ»¹.
 قِيلَ لِعَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبِيعٍ: «أَبْلَغُكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: يَسْتَأْنِفُونَ الْعَمَلَ، يَعْنِي الْحِجَابَ؟ قَالَ: لَا، وَلَكِنْ بَلَّغَنِي عَنْ عَثْمَانَ بْنِ عَفَانَ وَأَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ ﷺ مَا لَا يَسْتَقْبِلُونَ الْعَمَلَ»².
 «وَعَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَرَ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أُعْطِيَهِ أَفْضَلَ مَا أُعْطِيَ السَّائِلِينَ»³.

«وَعَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ سُئِلَ ابْنُ عُمَرَ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ بِعَرَفَةَ فَقَالَ حَجَّجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يَصُمْهُ وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ فَلَمْ يَصُمْهُ وَمَعَ عُمَرَ فَلَمْ يَصُمْهُ وَمَعَ عُثْمَانَ فَلَمْ يَصُمْهُ. وَأَنَا لَا أَصُومُهُ وَلَا أُمُرُ بِهِ وَلَا أَنْهَى عَنْهُ»⁴.

«وَرَوَى صَهْبٍ ﷺ أَنَّ الْمُشْرِكِينَ لَمَّا أَطَافُوا بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَجَدْتُهُ يُصَلِّي، فَكَرِهْتُ أَنْ أَقْطَعَ عَلَيْهِ صَلَاتَهُ، قَالَ: أَصَبْتُ، وَخَرَجَا مِنْ لَيْلَتِهِمَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ خَرَجَ حَتَّى أَتَى أُمَّ رُومَانَ زَوْجَةَ أَبِي بَكْرٍ ﷺ فَقَالَتْ: أَلَا أَرَاكَ هَهُنَا، وَقَدْ خَرَجَ أَخَوَاكَ، وَوَضَعَا لَكَ شَيْئًا مِنْ رِإْدِهِمَا، قَالَ صَهْبٌ: فَخَرَجْتُ حَتَّى دَخَلْتُ عَلَى زَوْجَتِي أُمَّ عُمَرَ، فَأَخَذْتُ سَيْفِي وَجُعَيْتِي وَقَوَّسِي حَتَّى أَقْدَمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ، فَأَجَدُهُ وَأَيُّهَا بَكْرٍ ﷺ جَالِسَيْنِ، فَلَمَّا رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ، قَامَ إِلَيَّ فَبَشَّرَنِي بِالْآيَةِ الَّتِي تَرَكْتُ فِيَّ، وَأَخَذَ بِيَدِي فَلَمَّئْتُه بَعْضَ اللَّائِمَةِ فَأَعْتَذَرَ، وَرَبَّحَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: رِبْحَ الْبَيْعِ أَبَا يَحْيَى»⁵.

«عَنْ عِكْرَمَةَ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ كَانَ إِذَا تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: ﷻ وَمِنْ لِّنَّاسٍ مِّنْ يُعَذِّبُكَ... وَمِنْ عِلَّاسٍ مِّنْ يَشِدُّ رِيْقَهُمْ - [البقرة: 204-207]. قَالَ: اقْتَتَلَ الرِّجْلَانِ»⁶.

غرض از این کلام آن است که حضرت عمر ﷺ به فراست دریافت که در میان امت مرحومه شهر سیف خواهد شد به این

⁸ - ترجمه شعر این طور است: تمام شترانی که از شدت سواری لاغر شده‌اند و صاحبان آنها به سوی تو میدوند و دین آنها مخالف با دین نصاری است.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

نوع که خلیفه جابر باشد و مؤمنی که [بشری- تَفْسَهُ] صفت اوست به انکار برخیزد و از انکار او آن جماعه حساب نه گیرند و به مقاتله انجامد، این نوع از مقاتله به وقوع خواهد آمد اگر چه اکثر صور به مقاتلات آنست که از هر دو جانب اتباع هوا پیش آید «وعن أبي بكر الصديق [أن النبي] قال: من اغبرت قدماه في سبيل الله حرم الله عليه النار»¹.

«وعن عثمان سمعت رسول الله [يقول: حَرَسُ لَيْلَةٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ لَيْلَةٍ يُقَامُ لَيْلَهَا وَيُصَامُ نَهَارُهَا»².

«وعن أبي بكر الصديق [قال: قال رسول الله]: ما ترك قوم الجهاد إلا عمتهم الله تعالى بالعذاب»³.

«وعن عمر بن الخطاب إن الله لا يستحي من الحق، لا تأتوا النساء في أدبارهن»⁴.

«وعن زيد بن أسلم قال: بلغني أنه جاءت امرأة إلي عمر بن الخطاب فقالت أن زوجها لا يصيبها فأرسل إليه فسأله فقال: كبرْتُ وذهبت قوّتي، فقال عمر: في كم تصيبها، قال: في كل طهر مرة. فقال عمر: اذهبي فإن فيه ما يكفي المرأة»⁵.

«وعن الحسن قال: سأل عمر ابنته حفصة كم تصبر المرأة عن الرجل، فقالت: ستة أشهر. فقال: لا جرم لا أجمر رجلاً أكثر من ستة أشهر»⁶.

«وعن عمر قال: والله إنني لأكره نفسي في الجماع رجاء أن يخرج مني نسمة تسبّح»⁷.

«وعن أشعث بن أسلم البصري قال: بينا عمر يصلي ويهوديان خلفه قال أحدهما لصاحبه: أ هو هو؟ قال: إنا نجد في كتابنا قرناً من حديد يعطى ما يعطى حزقيل الذي أحيا الموتى بإذن الله»⁸.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

8 - در بعضی روایات آمده است که این عالم یهودی عمر [را مورد خطاب قرار داده و گفت: ما وصف شما را در کتابهای خویش به تعبیر قلعه‌ای از آهن می‌یابیم، و این تعبیر بسیار بجا می‌باشد، چرا که عمر بن الخطاب مانند قلعه‌ی آهنین در مقابل همه نابسامانی‌ها و مشاکل استوار و پا بر جا بود.

فقال عمر: ما نجد في كتاب الله حزقيل، ولا أحيا الموتى بإذن الله إلا عيسى. قالوا: إنا نجد في كتاب الله رسلا لم نقصصهم عليك. فقال عمر: بلى. قالوا: أما إحياء الموتى فنحدثك أن بني إسرائيل وقع عليهم الوباء، فخرج منهم قوم حتى أن كانوا على رأس ميل أماتهم الله فبنوا عليهم حائطا حتى إذا بليت عظامهم بعث الله حزقيل، فقام عليهم فقال ما شاء الله فبعثهم الله، فأنزل الله في ذلك: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أَلُوفٌ...﴾ [البقرة: 243].

«وعن ابن عمر أن عمر بن الخطاب خرج ذات يوم إلى الناس فقال: أيكم يخبرني بأعظم آية في القرآن وأعدلها وأخوفها وأرجاها. فسكت القوم، فقال ابن مسعود: علي الخير سقطت سمعت رسول الله يقول: أعظم آية في القرآن ﴿لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ [حج: 2] لقِيَوْمُ [البقرة: 255]. وأعدل آية في القرآن: ﴿إِنَّ لِلَّهِ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَنُفُوسُ الْمُسْلِمِينَ﴾ [النحل: 9]. إلى آخرها، وأخوف آية في القرآن: ﴿فَمَنْ يَعْصِ عَمْرُؤُا مَعْلَمًا قَالَ ذَرُونِي حَتَّى يَرَئُ ۖ وَمَنْ يَعْصِ لَهُ مَثَلًا قَالَ ذَرُونِي يَرَهُ ۖ﴾ [الزلزلة: 7-8]. وأرجا آية في القرآن: ﴿يُعْبَادِي الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَطُوعًا مِنْ قَوْلِ اللَّهِ﴾ [الزمر: 53].¹

«وعن أبي الدرداء قال: قال رسول الله: اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر فإنهما حبل الله الممدود فمن تمسك بهما فقد تمسك بالعروة الوثقى لانفصام لها».²

«عن ابن عباس قال: قال عمر يومًا لأصحاب النبي فيم ترون هذه الآية يزلت: ﴿أَيُّدٌ أَخَذَكُمْ﴾ أن تكون لهم حجة [البقرة: 266]. قالوا الله أعلم. فعصب عمر فقال قولوا تعلم أو لا تعلم. فقال ابن عباس في نفسي منها شيء يا أمير المؤمنين. قال عمر يا ابن أخي قل ولا تحقر نفسك. قال ابن عباس ضربت مثلا لعمل. قال عمر أي عمل قال ابن عباس لعمل. قال عمر لرجل عني يعمل بطاعة الله عز وجل، ثم بعث الله له الشيطان فعمل بالمعاصي حتى أغرق أعمال».³

«وعن ابن عباس قال: قال عمر بن الخطاب: قرأت الليلة آية أسهرتني ﴿أَيُّدٌ أَخَذَكُمْ﴾ أن تكون له جم من نخية ولي مطلب

- 1

- 2

- 3

[البقرة: 266].. فقراها كلها ما عني بها؟ فقال بعض القوم: الله أعلم. فقال: إني أعلم أن الله أعلم ولكن إنما سألت إن كان عند أحد منكم علم فيها وسمع فيها شيئاً أن يخبر بما سمع، فسكتوا فرأني وأنا أهمس، قال: قل يا ابن أخي ولا تحقر نفسك. قلت: عني بها العمل. قال: وما عني بها العمل. قلت: شيء ألقى في روعي فقلته، فتركني وأقبل هو يفسرها، صدقت يا ابن أخي عني بها العمل، ابن آدم أفقر ما يكون إلى جنة إذا كبرت سنه وكثر عياله وابن آدم أفقر ما يكون إلى عمله يوم القيامة، صدقت يا ابن أخي»¹.

أخرج للدارقطني «عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ إِنَّمَا سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الزَّكَاةَ فِي هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ الْحِنَاطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالزَّبِيبِ وَالْتَّمَرِ»² «وَعَنْ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى أَغْوَادِ الْمَيْمَرِ، يَقُولُ: اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ يَشِقُّ تَمَرَةٌ، فَإِنَّهَا تُقِيمُ الْعَوَجَ، وَتَدْفَعُ مِئَةَ السَّوْءِ، وَتَقَعُ مِنَ الْجَائِعِ مَوْقِعَهَا مِنَ الشَّبَعَانِ»³ وأخرج أبو داود والترمذي «وَعَنْ عُمَرَ قَالَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تَتَصَدَّقَ قَوَاقِقَ ذَلِكَ مَا لَا عِنْدِي فَقُلْتُ الْيَوْمَ أَسْبِقُ أَبَا بَكْرٍ إِنْ سَبَقْتُهُ يَوْمًا فَجِئْتُ بِنِصْفِ مَالِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا أَبْقَيْتَ لِأَهْلِكَ قُلْتُ مِنْهُ قَالَ قَاتَى أَبُو بَكْرٍ بِكُلِّ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ مَا أَبْقَيْتَ لِأَهْلِكَ فَقَالَ أَبْقَيْتُ لَهُمُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقُلْتُ لَا أَسْبِقُكَ إِلَى شَيْءٍ أَبَدًا»⁴.

«وعن الشعبي قال: نزلت هذه الآية: ﷻ إِنْ تُبْدُوا ﷻ لَصَدَقْتُمْ فَنِعْمًا هِيَ...» [البقرة: 271].. في أبي بكر وعمر، جاء عمر بنصف ماله يحمله إلى رسول الله ﷺ على رؤوس الناس، وجاء أبو بكر بماله أجمع يكاد أن يخفيه من نفسه، فقال رسول الله ﷺ: ما تركت لأهلك؟ قال: عدة الله وعدة رسوله. فقال عمر لأبي بكر ما استبقنا إلى باب خير قط إلا سبقتنا إليه»⁵.

وأخرج أحمد «عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَانَ رُبَّمَا سَقَطَ الْخَطَّابُ مِنْ يَدِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ. قَالَ فَيَضْرِبُ بِذِرَاعِ نَاقَتِهِ فَيُنِيخُهَا فَيَأْخُذُهَا.

قَالَ فَقَالُوا لَيْسَ أَقْلًا أَمَرْتَنَا تَتَأَوَّلُكَهُ. فَقَالَ إِنَّ حَبِيبِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَرَنِي أَنْ لَا أَسْأَلَ النَّاسَ شَيْئًا»¹

وَأَخْرَجَ أَحْمَدُ وَأَبُو يَعْلَى «عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ فُلَانًا وَفُلَانًا يُخْسِنَانِ النَّبِيَّ يَذْكُرَانِ أَنَّكَ أَعْطَيْتَهُمَا دِينَارَيْنِ. قَالَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَكِنَّ وَاللَّهِ فُلَانًا مِمَّا هُوَ كَذَلِكَ لَقَدْ أَعْطَيْتُهُ مِنْ عَشْرَةِ إِلَى مِائَةٍ قَمَا يَقُولُ ذَلِكَ مَا وَاللَّهِ إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيُخْرِجُ مَسْأَلَتَهُ مِنْ عِنْدِي يَتَأَبَّطُهَا - يَعْنِي تَكُونُ تَحْتَ إِبْطِهِ يَعْنِي - تَهَارًا. قَالَ قَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ تُعْطِيهَا إِيَّاهُمْ قَالَ: قَمَا أَصْنَعُ يَأْتُونَ إِلَّا ذَلِكَ وَيَتَابَى اللَّهُ لِي الْبُخْلُ»².

وَأَخْرَجَ لِلْبُخَارِيِّ وَمُسْلِمٌ «عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعْطِيَنِي الْعَطَاءَ، قَأُولُ: أَعْطِهِ مَنْ هُوَ أَفْقَرُ إِلَيْهِ مِنِّي، فَقَالَ: خُذْهُ قَتَمَوْلَهُ أَوْ تَصَدَّقْ بِهِ وَمَا جَاءَكَ مِنْ هَذَا الْمَالِ وَأَنْتَ غَيْرُ مُشْرِفٍ وَلَا سَائِلٍ فَخُذْهُ وَمَا لَا فَلَاشَيْعُهُ تَفْسَكَ. قَالَ يَسْأَلُكُمْ فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يَسْأَلُ أَحَدًا شَيْئًا وَلَا يَرُدُّ شَيْئًا أَعْطِيَهُ»³.

«وَعَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ: لَمَّا قَبِضَ أَبُو بَكْرٍ وَاسْتَخْلَفَ عُمَرُ خَطَبَ النَّاسَ فَحَمْدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ، ثُمَّ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ بَعْضُ الطَّمَعِ فَقْرٌ وَإِنْ بَعْضُ الْيَأْسِ غِنَى وَإِنْكُمْ تَجْمَعُونَ مَا لَا تَأْكُلُونَ وَتَأْمَلُونَ مَا لَا تَدْرِكُونَ، وَاعْلَمُوا إِنْ بَعْضُ الشَّحِّ⁴ شَعْبَةٌ مِنَ النِّفَاقِ، فَانْفِقُوا خَيْرًا لِنَفْسِكُمْ، فَإِنَّ أَصْحَابَ هَذِهِ الْآيَةِ: ﴿لَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْ وَاللَّهُمْ يَلْمُوهَا لَتَّهَارَ سِرًّا وَعَلَانِيَةً قَلْبُكُمْ﴾⁵ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا تَخَفْ عَلَيْهِمْ وَلَا لَكُمْ بِهِمْ خَوْفٌ وَلَا يَنْفِقُونَ أَمْ وَاللَّهُمْ يَلْمُوهَا لَتَّهَارَ سِرًّا وَعَلَانِيَةً قَلْبُكُمْ﴾⁵.

«وَعَنْ عُمَرَ قَالَ: مِنْ آخِرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الرِّبَا، وَإِنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُبِضَ قَبْلَ أَنْ يَفْسِرَهَا لَنَا فَدَعُوا الرِّبَا وَالرِّبَاةَ»⁶.

«وَعَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَسْمَعَ اللَّهَ دَعْوَتَهُ وَيَفْرَجَ كَرْبَتَهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَنْظُرْ مَعْسِرًا وَلْيَدْعُ لَهُ، وَمَنْ سَرَّهُ أَنْ يَظْلَهُ اللَّهُ مِنْ فُورِ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

- 1

- 2

- 3

⁴ - الشح: أن ترى القليل سرفا وما أنفقت تلفا، و فرق بين بخيل و شحيح اينست كه بخيل مال خویش را مصرف نمی‌کند و نگه می‌دارد اما شحيح بر علاوه از آن آرزو می‌کند كه مال ديگران نیز از او باشد.

- 5

- 6

ويجعله في ظله فلا يكونن على المؤمنين غليظا وليكن بهم رحيماً»¹.

«وعن عثمان سمعت رسول الله ﷺ يقول: أظلل الله عبدا في ظله يوم القيامة يوم لا ظل إلا ظله أنظر معسرا أو ترك لغارم»².

آيات سورة آل عمران:

قَالَ اللَّهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ١٠٢ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً قَالَفَ بَنِي قُلُوبِكُمْ قَاتِلُوا بَيْنَكُمْ هِمَّتِهِ إِنْ يَأْتِيكُمْ عَلَى شِقَاقٍ وَ مِّنَ النَّارِ قَاتِلَكُمْ مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكَ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ١٠٣ وَ تَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْعُرْفِ وَيَهْتَدُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ١٠٤ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَا تَلْفَافُوا بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ١٠٥ وَمَنْ يَخُفْ يُخِمْهُ اللَّهُ وَمَنْ يُرِيدْ طَمَاحًا لِلْعَالَمِينَ ١٠٨ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمُوتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُجْعَلُ الْأُمُورُ ١٠٩ [آل عمران: 102-109].

فقير گوید عفی عنه: خدای ﷻ در این آیات بیان فرموده است حقیقت خلافت خاصه و حقیقت فتنه را که بعد از ایام خلافت خاصه به ظهور آید و رضای حضرت خود به آن یک حالت و سخط جناب خود از آن حالت دیگر ارشاد نموده اولاً امر می‌فرماید به اجتماع در اعتصام به حبْل الله و نهی می‌کند از تفرق در آن، باز اشارت می‌فرماید که مراد از اجتماع دو امر است:

یکی آنکه در فهم شرائع الهیه از کتاب الله مختلف نشوند یعنی یکی مذهب خود این را گیرد و دیگری چیز دیگر را و این مضمون در آیت: ﷻ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا ﷻ به طریق اجمال مبین شد و در آیه: ﷻ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا ﷻ به وجه تفصیل، پس اگر اذهان ایشان در فهم معانی شذر و مذر افتد باید که با یکدیگر مشاوره کنند و اختلاف را از میان خودها براندازند و در فضاء

اتفاق و اجماع داخل شوند و عادت الله آنست که اجماع و رفع اختلاف واقع نمی‌شود الا به تصدی خلیفه راشد عالم مسلم الفضل فیما بینهم دیگر آنکه همه بر اعلاي کلمة الله می‌باید که مهم خود را متفق سازند و احقاد دیرینه که در جاهلیت میان ایشان بود همه را فراموش گردانند و برین مضمون اشاره نموده شد در آیه: ﴿وَذِكْرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً...﴾

بعد از آن ارشاد می‌فرماید که سبب این اجتماع به حسب جری سنة الله آنست که جماعه از ایشان به احیاء علوم دین و قیام به جهاد و اقامت حدود و امر به معروف و نهی از منکر قائم شوند و دیگران امثال امر ایشان کنند و این یکی از واجبات بالکفایه اسلام است و عادت الله آن است که امر این امت مفلحه بدون تصدی شخصی مسلم الفضل فیما بینهم برین اقامت صورت نگیرد و بعد از آن تشدید می‌فرماید در تفرق فی الدین تا مانند اهل کتاب نباشند که بعد وضوح حق و ثبوت حجة الله و لزوم تکلیف مختلف شدند و بعد از وقوع اختلاف حال ایشان روز قیامت آنست که تَبَيَضُّ وُجُوهٌُ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌُ بعد از آن فضیلت این جماعه که در میان امت محمدیه قائم به احیاء دین باشند بر جماعاتی که در امم سابقه به این امر قیام مینمودند ارشاد می‌فرماید و سبب مؤخر داشتن یهود و نصاری از این منزلت بیان می‌نماید که: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ...﴾

بالجمله خلافت خاصه آنست که اجتماع مسلمین به هر دو معنی متحقق گردد و اتفاق در مذاهب داشته باشند و احقاد که به سبب شورش نفس سبعی و بهیمی سینه‌های ایشان را مشحون سازد از میان خودها دفع کنند و آن قرن خیر القرون باشد «قال النبی»: خیر القرون قرنی¹. و ایام فتنه آن که اختلاف در مذاهب پدید آید و جماعات مسلمین از جهت احقاد جموع مجتمعه شوند و جنود مجنده گردند شرح و بسط این معانی و آنچه آنحضرت^ﷺ باب در اخبار مشهوره بیان فرموده‌اند سابق تقریر نمودیم فراجع.

باز می‌گوئیم که در این آیت ثابت شد که جماعه عظیمه از اصحاب آنحضرت^ﷺ خَیْرُ أُمَّةٍ لِرَجُلٍ لِلنَّاسِ بودند و متواتر شد که این جماعه در تصدی اقامت دین شخصی را رئیس خود ساختند ثم و ثم و بر وفق حکم ایشان دعوت الی الخیر کردند و همین

إزالة الخفاء عن خلافة

الخلافة

است معنی خلافت پس اگر اتفاق ایشان بر باطل باشد و غیر مستحق ریاست را رئیس کردند خیر امت نباشند، و اگر جمعی غیر مستحق ریاست را رئیس کردند و جمعی دیگر سکوت نمودند و به انکار منکر بر نه خاستند هر دو از خیریت معزول باشند سبحانه هذا بهتان عظیم.

قال: الَّذِينَ سَلَّ تَجَابُوا لِلَّهِ لِرَسُولِهِ عَدِمَا أَصَابَهُمْ لَقْرُ الَّذِينَ أَسْتَوُوا هَهُ تَوَّأَجُرْ عَظِيمٌ ١٧٢ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَوَعْدَ لَوْ كَيْلٌ ١٧٣ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَقَضَى لَهُمْ يَمْسَبَ هَهُ سُبَّ وَتَبَعُوا رِضْوَنَ اللَّهِ وَلَهُ دُو فَضْلٍ عَظِيمٌ ١٧٤ إِنَّمَا ذَلِكَمُ الشَّيْطَانُ يَخُوفُ أَلْيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ١٧٥ [آل عمران: 172-175].

فقیر گوید عفی عنه: مفسرین در تفسیر این آیات مختلف اند اکثری میل به آن دارند که الَّذِينَ سَلَّ تَجَابُوا لِلَّهِ و الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ در بدر صغری^۱ نازل شد بالجمله خلفاء از حاضران بدر صغری بودند فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَقَضَى لَهُمْ يَمْسَبَ هَهُ سُبَّ وَ تَبَعُوا رِضْوَنَ اللَّهِ در شان ایشان متحقق بود و ناهیک به من الشرف.

قال للملهم: إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمُوتِ وَالْضَّ وَتِلْكَ لَآيَاتُ الْآيَاتِ الْأُولَى لِلَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ قِيمًا وَقَعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي مَقَالِ السَّمُوتِ وَالْضَّ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا سُبَّ حَتَّكَ فَقَاتِلْ عَذَابَ الْبَرِّ ١٩١ رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تُدْ خَلِدَ لَنَا فَقَدْ دَلَّ حَتَّيْ وَمَا لِلظَّالِمِينَ بِهِ أَنْصَلُ ١٩٢ رَبَّنَا إِنَّا سَهَّاءَ مُنَادِيًا يُنَادِي الْأَيْمَنَ بِرَبِّكُمْ قَامًا رَبَّنَا وَ لَنَا دُؤُوبَنَا وَكُؤُؤَنَا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقُّفًا مَعَ الْبَرِّ ١٩٣ رَبَّنَا وَءَاتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا

^۱ - در هشتاد میلی مدینه منوره چاه بدر قرار داشته است (که فعلا ولایت مستقلی می باشد). در سال دوم هجری بین مسلمانان و مشرکین مکه در این جا معرکه ی خونین به وقوع پیوست که در نتیجه هفتاد تن از صنادید مشرکین به قتل رسیدند این نبرد بنام غزوه بدر کبری معروف است. و چون در سال سوم هجری مسلمانان در غزوه احد خسارات جانی متحمل شدند، ابوسفیان مسلمانان را به یک جنگ دیگر نیز دعوت داد. رسول خدا این دعوت را پذیرفته و با اصحاب خویش به استقبال دشمن رفتند و چون خبر لشکر مسلمان ها به ابوسفیان رسید از عزم جنگ منصرف شد و یک بار دیگر بدر شاهد پیروزی رسول خدا و همراهان مخلص او بود و این پیروزی ها را برای نسل های بعدی چون پیام شادمانی حفظ کرد.

وَمَ لَقِيْمَةٍ اِنَّكَ لَا تُؤْتِي الْمِيْعَادَ ۱۹۶ فَسَتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَّاُنْتُمْ بَعْدُكُمْ بِرَحْمَتٍ ۚ وَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَارْجُوا فِي سَبِيلِي وَقَتَلُوا وَقَتَلُوا لَآكُفَّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا يُخْلَفُ عَنْهُمْ جَنَّتْ رِي مِنْ جَنَّتْ هَالِكٌ هُمْ تَوَابًا عِنْدَ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ عِنْدَهُ خُزُونٌ ۱۹۵ [آل عمران: 190-195].

فقیر گوید عفی عنه: این آیات در فضائل مهاجرین اولین نازل شده هر چند در اول آیات عنوان مهاجرین مذکور نشده است اما چون در آخر مذکور شد [اَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ] اَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَاُنْتُمْ بَعْدُكُمْ بِرَحْمَتٍ ۚ لَذِينَ هَاجَرُوا وَارْجُوا مَعَهُ لَعَلَّ اللَّهُ يَمُنُّ بِهِمْ وَنَتَنَبَّئُهُمْ [الأحزاب: 23]. و به دعاهاي خاص و به اخلاص تمام متصفاند و اگر از این جمعه سیئه صادر شده باشد «بحکم لعل الله اطلع على اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم»¹. مغفور است و مال و حال ایشان دخول جنت است و ما أعظمه من بشاره!

«وعن عمر بن الخطاب قال: من قرأ البقرة والنساء وآل عمران كتب عند الله من الحكماء»².

وَأَخْرَجَ لِلدَّارِمِيِّ: «عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ: أَنَّ رَجُلًا يُقَالُ لَهُ صَبِيعٌ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَجَعَلَ يَسْأَلُ عَنْ مُتَشَابِهِ الْقُرْآنِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ: عَرَّاجِينَ النَّحْلِ، فَقَالَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: أَنَا عَبْدُ اللَّهِ صَبِيعٌ. فَأَخَذَ عُمَرُ عُرْجُونًا مِنْ تِلْكَ الْعَرَّاجِينَ فَصَرَبَهُ وَقَالَ: أَنَا عَبْدُ اللَّهِ عُمَرُ. فَجَعَلَ لَهُ صَرْبًا حَتَّى دَمِيَ رَأْسُهُ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ

¹ - واقعه از این قرار است که چون آن حضرت [ع] برای فتح مکه آمادگی می گرفتند، حاطب بن ابی بلتعنه [ع] به فراست متوجه این تصمیم آن حضرت شد. و چون که عده ای زیادی از فامیل او در مکه می زیستند، نامه ای نوشته و آنرا به دست زنی عنوانی ابوسفیان فرستاد و مراتب را برای اهل مکه گذارش داد (او با این عمل فقط قصد خیرخواهی برای اقربای خویش را داشت تا که مشرکان ایشان را اذیت نکنند). جبرئیل [ع] فوراً خدمت رسول خدا حاضر شده و موضوع را به اطلاع ایشان رساند، رسول خدا بعضی از صحابه کرام را فرستادند و نامه به دست ایشان افتاد. عده ای حاطب را به نفاق متهم نمودند اما رسول خدا این حدیث را بیان نمودند که حاوی فضیلت خاص برای صحابه مشارک در غزوه بدر می باشد.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

حَسْبُكَ قَدْ دَهَبَ الَّذِي كُنْتُ أَجِدُ فِي رَأْسِي»¹.
«وعن أبي عثمان النهدي أن عمر كتب إلى أهل البصرة ألا تجالسوا صبيغا. قال: فلو جاء ونحن مائة لتفرقنا»².
«وعن محمد بن سيرين قال: كتب عمر بن الخطاب إلى أبي موسى الأشعري بأن لا يجالس صبيغ وأن يحرم عطاؤه ورزقه»³.
قال للشافعي: «حكمي في أهل الكلام»⁴ حكم عمر في صبيغ أن يضربوا بالجريد ويحملوا على الإبل ويطاف بهم في العشائر والقبائل وينادي عليهم: هذا جزاء من ترك الكتاب والسنة وأقبل على علم الكلام»⁵.
وأخرج للدارمي: «عن عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: إِنَّهُ سَيَأْتِي نَاسٌ يُجَادِلُونَكُمْ بِشِبْهَاتِ الْقُرْآنِ فَخُذُوهُمْ بِالسُّنَنِ، فَإِنَّ أَصْحَابَ السُّنَنِ أَعْلَمُ بِكِتَابِ اللَّهِ»⁶.
«وعن أبي هريرة قال: كنا عند عمر بن الخطاب إذ جاءه رجل يسأل عن القرآن مخلوق هو أم غير مخلوق، فقام عمر فأخذ بمجامع ثوبه حتى قاده إلى علي بن أبي طالب فقال: يا أبا الحسن أما تسمع ما يقول هذا؟ قال: وما يقول؟ قال: جاء يسألني عن القرآن أ مخلوق هو أو غير مخلوق. فقال علي: هذه كلمة وستكون لها ثمرة ولو وليت من الأمر ضربت عنقه»⁷.
«عن قتادة في هذه الآية: ﴿لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَفْقَهُوا﴾ [آل عمران: 15].. ذكر لنا أن عمر بن الخطاب كان يقول: اللهم

- 1

- 2

- 3

4 - آنگاه که دائره فتوحات اسلامى وسيع شد و مسلمانان با علمای ساير اديان و مذاهب نشست و برخاست نمودند با فلسفه يونانيان آشنا شدند و بر اثر ذوق علمى و براى گسترش اسلام از اين علم نيز استفاده بردند. در اصل علم كلام علمى است که حقائق شرعى را با دلائل عقلى ثابت ميکند، اما بعضى اشخاصى که در اين علم ثابت قدم نبودند پا به ميدان گذاشته، با تاويلات بى جا و بى مورد در قرآن و سنت فسادهاى زياد به راه انداختند که در نتيجه براى جلوگيرى از اين مفاسد عدهاى از علمای راستين اهل سنت شهيد شده و يا چون امام احمد بن حنبل/ (در مسألهى خلق القرآن) مورد شکنجه و آزار قرار گرفتند. از اين رو امام مالک، امام شافعى، امام احمد و بقيه بزرگان اهل سنت خواندن علم كلام را حرام قرار داده و در مذمت اهل كلام رسائل و فتاواى زيادى صادر نمودند.

- 5

- 6

- 7

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

وَإِنِّي أَذْلُكُم عَلَى مَنْ هُوَ أَعَزُّ تَصَرًّا وَأَخْصَرُ جُنْدًا [اللَّهُ] فَأَسْتَبْصِرُوهُ، فَإِنَّ مُحَمَّدًا [] قَدْ نُصِرَ يَوْمَ بَذْرِ فِي أَقْلٍ مِنْ عِدَّتِكُمْ، فَإِذَا أَتَاكُمْ كَيْبَئِي هَذَا فَقَاتِلُوهُمْ وَلَا تُرَاجِعُونِي، قَالَ: فَقَاتَلْنَاهُمْ فَهَرَمْنَاهُمْ وَقَتَلْنَاهُمْ أَرْبَعَ قَرَابِيعَ¹.

أَخْرَجَ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ «عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ []: مَا أَصْرَرَّ مَنْ اسْتَعْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً»².

«ومن موافقات عمر [] قوله تعالى: [] [آل عمران: 144]».

«عن كليب قال: خطبنا عمر فكان يقرأ على المنبر آل عمران ثم قال: تفرقنا عن رسول الله [] يوم أحد فصعدت الجبل فسمعت يهوديا يقول: قتل محمد، فقلت: لا أسمع أحدا يقول قتل محمد [] إلا ضربت عنقه، فنظرت فإذا فيه رسول الله [] والناس يتراجعون إليه، فنزلت هذه الآية: [] وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَا مِنْ قَبْلِهِ [] لِرُسُلٍ... [] [آل عمران: 144]».

أَخْرَجَ لِلْبُخَارِيِّ: «عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - حَرَجَ وَغَمَرَ [] يُكَلِّمُ النَّاسَ. فَقَالَ اجْلِسْ. فَأَبَى. فَقَالَ اجْلِسْ. فَأَبَى، فَتَشَهَّدَ أَبُو بَكْرٍ [] فَمَالَ إِلَيْهِ النَّاسُ، وَتَرَكُوا غَمَرَ فَقَالَ أَمَّا بَعْدُ، فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَغْبِذُ مُحَمَّدًا [] فَإِنَّ مُحَمَّدًا [] قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يَغْبِذُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: [] وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ إِلَى [] لِلشَّاكِرِينَ [] وَاللَّهُ لَكَأَنَّ النَّاسَ لَمْ يَكُونُوا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الْآيَةَ حَتَّى تَلَاهَا أَبُو بَكْرٍ [] فَتَلَقَّاهَا مِنْهُ النَّاسُ، فَمَا يُسْمَعُ بَشْرٌ إِلَّا يَتْلُوهَا»³.

«وروي عن أبي هريرة وعروة وغيرهما نحو ذلك، وقال إبراهيم قال أبو بكر: لو منعوني عقالا أعطوا رسول الله [] لجاهدتهم، ثم تلا: [] وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ [] لَوْ خَلَا مِنْ قَبْلِهِ لِرُسُلٍ أَقَابِينَ مَاتَ [] قُنِيلٌ [] نَقَلَبْتُ مِ عِلِّيٍّ أَعْظِيكَ مِ».

«وعن علي بن أبي طالب في قوله: [] وَسَيَجِيءُ نَزِي [] لِلَّهِ [] لِلشَّاكِرِينَ [] قال: الثابتين على دينهم أبا بكر وأصحابه، فكان علي يقول: أبو بكر أمير الشاكرين»⁴.

- 1

- 2

- 3

- 4

«روي عن ابن عباس ؓ وَشَاوِ رَءِوُ فِيهِمْ أَلُو [آل عمران: 159].
أي، أبوبكر وعمر»¹.

وفي روليقة: «عن ابن عباس قال: نزلت هذه الآية في أبي بكر وعمر فقال النبي ﷺ: لَوْ اجْتَمَعْتُمَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمَا»².
در این موضع اشکالی بهم می‌رسد، زیرا که سوق آیات برای جماعتی است که در غزوه احد از ایشان تقصیری روی داده و آنحضرت ﷺ می‌باید که از سر تقصیر ایشان در گزرنده و به انواع ملاطفات غبار ندامت از چهره حال ایشان ازاله فرمایند از آنجمله است مشاوره در امور حرب و از شیخین تقصیری در آن واقعه ظاهر نشده تا مصداق این آیت توانند بود جواب آن است که ذکر کردن عبدالله بن عباس شیخین را در این موضع مذهبی دارد غیر مذاهب مشهوره در تفسیر و آن آنست که عرب گویند انما يذكر الشيء بالشيء، و این نکته را یاد گیر که در بسیاری از مواضع کافل حل مشکلات تفسیر خواهد بود.

«وعن ابن عمرو قال: كتب أبو بكر الصديق إلى عمرو أن رسول الله ﷺ كان يشاور في الحرب فعليك به»³.
«وعن الضحاك قال: كان عمر بن الخطاب يشاور حتى المرأة».

قوله تعللي: وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُ [آل عمران: 155].
أخرج البخاري من حديث ابن عمر «أما فراره (فرار عثمان) من أحد فأنا أشهد أن الله قد عفى عنه»⁴.
«وعن الحسن في قصة البدر الصغرى فقام النبي ﷺ وأبو بكر وعمر وعثمان وعلي وناس من أصحاب النبي ﷺ فتبعوهم»⁵.

«وقالت عائشة في قصة حمراء الأسد¹: فانتدب منهم سبعون رجلاً فيهم أبو بكر والزبير»².

«ومن موافقات أبي بكر الصديق، قوله تعالى: لَقَدْ سَمِعَ لِلَّهِ قَوْلَ لَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّهُ لَفَقِيرٌ وَدُنُوعِيَاءٌ... [آل عمران: 181]».

«روي ذلك من طرق متعددة منها ما يدل على موافقته ومنها ما يدل على تصديق مقالته».

«روي عن عكرمة أن النبي بعث أبا بكر إلى فنحاص اليهودي يستمده وكتب إليه وقال لأبي بكر لا تفت عليّ بشيء حتى ترجع إليّ، فلما قرأ فنحاص الكتاب قال: قد احتاج ربكم. قال أبو بكر: فهممت أن أقرّه بالسيف، ثم ذكرت قول النبي لا تفت عليّ بشيء، فنزلت: لَقَدْ سَمِعَ لِلَّهِ قَوْلَ لَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّهُ لَفَقِيرٌ»³.

«وقوله: لَقَدْ سَمِعَ مِنْ لَ الَّذِينَ أَوْثَرُوا كِتَابَ مِنْ قَ لِمُ [آل عمران: 186]. وما بين ذلك في يهود بني قينقاع».

وفي رواية: «فغضب أبو بكر فضرب وجه فنحاص ضربة شديدة، وقال: والذي نفسي بيده لو لا العهد الذي بيننا وبينك لضربت عنقك يا عدو الله، فذهب فنحاص إلى رسول الله فقال: يا محمد أنظر ما صنع صاحبك بي؟ فقال رسول الله لأبي بكر: ما حملك على ما صنعت؟ قال: يا رسول الله قال قولا عظيما يزعم أن الله فقير وأنهم عنه أغنياء، فلما قال ذلك غضبت لله مما قال، فضربت وجهه، فجحد فنحاص فقال: ما قلت ذلك. فلينزل فيما قال فنحاص تصديقا لأبي بكر: لَقَدْ سَمِعَ لِلَّهِ قَوْلَ لَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّهُ لَفَقِيرٌ. الآية. ونزل فيما بلغه في ذلك من الغضب

¹ - عكرمة مـيـگوید: چون مشرکین از جنگ احد برگشتند با خود فکر نمودند که در این جنگ نه محمد و بزرگان مسلمانان به قتل رسیدند و نه زنهایشان به اسارت درآمدند و... کاش دوباره برگردیم و ضربه نهائی را بر پیکر زخمیده مسلمانها وارد نماییم. این خبر به رسول خدا رسید، بلافاصله مسلمانان خسته و مجروح اما با ارادههای فولادین را دستور دادند تا برای یک نبرد دیگر وارد میدان شوند. صحابه کرام که بعد از ظهر روز شنبه پانزدهم شوال سال سوم هجری از غزوه احد برگشته بودند، صبح روز یکشنبه شانزدهم شوال مدینه را به قصد یک سفر تهاجمی نظامی ترک نمودند تا به منطقه حمراء الاسد رسیدند. دشمن از این جرات مسلمانها خوف زده شده و به جانب ماوای خویش فرار نمودند.

وَلَمْ يَسْمَعْ مِنْ - لَّذِينَ أَوْثُوا - كِتَابَ مِنْ فَلَّيْكَ وَمِنْ لَّذِينَ
 أَشْرَكَكَ أَدَى كَثِيرٌ لَشِدِّ [آل عمران: 186]».
 «وَعَنْ السَّيِّدِ فِي قَوْلِهِ: لَقَدْ سَمِعَ لِلَّهِ قَوْلَ لَّذِينَ قَالُوا إِنَّ
 لِلَّهِ فَقِيرٌ فَتَحَاصُّ الْيَهُودِيَّ مِنْ بَنِي مَرْتَدٍ، لَقِيَهُ أَبُو بَكْرٍ فَكَلَّمَهُ
 فَقَالَ لَهُ: يَا فَتَحَاصُّ اتَّقِ اللَّهَ وَأَمِنْ وَصَدِّقْ وَأَقْرَضِ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا،
 فَقَالَ فَتَحَاصُّ: يَا أَبَا بَكْرٍ تَزْعُمُ أَنَّ رَبَّنَا فَقِيرٌ يَسْتَقْرِضُنَا أَمْوَالَنَا وَمَا
 يَسْتَقْرِضُ إِلَّا الْفَقِيرُ مِنَ الْغَنِيِّ، إِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا
 لِفَقِيرٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذَا. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَلَوْ لَا هَدَنَةُ كَانَتْ بَيْنَ
 النَّبِيِّ وَبَيْنَ بَنِي مَرْتَدٍ لَقَتَلْتَهُ»¹.
 «وَعَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: صَكَ أَبُو بَكْرٍ² رَجُلًا مِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ
 فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ، لَمْ يَسْتَقْرِضْنَا وَهُوَ غَنِيٌّ. وَهُمْ يَهُودٌ»³.
 أَخْرَجَ الْمُتَرَمِّذِيُّ «عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ
 يَقُولُ: مَوْقِفٌ سَاعَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ يَوْمٍ فِي مَا سِوَاهُ
 مِنَ الْمَنَازِلِ»⁴.
 وَلَفْظُ لَبْنٍ مَاجِدَةٌ «مَنْ رَاطَبَ لَيْلَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ كَانَتْ
 كَأَلْفِ لَيْلَةٍ صِيَامِهَا وَقِيَامِهَا»⁵.
 فَقِيرٌ گُوید عفی عنه: سابق بیان کردیم فضائلی که به آن عباد
 الله نزدیک شوند به پروردگار خویش دو قسم است:
 یکی آنکه خلاص کردن آنها افراد بشر را از سجن طبیعت و
 نزدیک ساختن آنها ایشان را بحظیره القدس به منزله مذهب
 طبیعی⁶ است لاجرم در جمیع ادیان و ملل به آن قسم امر
 فرموده اند مثل توکل و یقین و صبر و صلوة و صوم و صدقه و ذکر
 باری جل مجده⁷.

1 -

2 - ابوبکر به صورت شخصی زد.

3 -

4 -

5 -

6 - یعنی خاصیت و طبیعت اعمال طوری است که نفس را از قیود طبع رها می سازد، از این لحاظ شاه صاحب اصطلاح مذهب طبیعی را اختیار نمود.

7 - حکیم ابوسعید ابوالخیر نیز معادل این صفات را در شعری زیبا بیان نموده است:
 خواهی که شوی به منزل قرب نه چیز به نفس خویش فرما تعلیم
 مقیم

و قسم ثاني آنکه تاثير آنها در افراد بشر به اعتبار عنايت الهي مخصوص به زمان خاص است مانند هجرت و جهاد و حج و اين قسم در بعض ملل مقرب مي باشد افراد بشر را بخطر القديس و در بعض ملل نه، مثلاً در شريعت ما اراده الهي متعلق شد بکبت ملل ضاله مثل مشرکين و يهود و نصاري و مجوس و صورت ايشان در خطر القديس باين صفت ممثل گشت که: «وَلَوْ لَا دَفْعُ الْكُفْرِ لِلنَّاسِ لَمَضَتْهُمْ بَعْضُ [البقرة: 251].

در اين حالت جماعه از افراد بشر در داعيه الهي به واسطه صحبت پيغامبر فاني شدند مانند جبرئيل در وقت صيحه نمود و متعرض نفحات الهي گشتند.

و در ميان ايشان و در ميان ملأ اعلي مشابهتي و مناسبتي واقع شد و آن حالت فتح کرد باني عظيم را از قرب که اگر صد سال رياضت بدنيه نفسانيه ميکشيدند به عشر عشير آن مشابهت فائز نمي گشتند و در ملل ديگر اين داعيه و اراده متعلق نگشت و امم را به اين معرض در ميان نياوردند پس هجرت و جهاد در ملل ايشان از اعمال مقربه نبود، در قرآن عظيم و سنت سنيه هر دو فضل را مابين فرموده اند و فضل ثاني را به مزيد اهتمام افاده نموده اند و مناط تفاضل مراتب گردانیده تا مرد به هر دو فضل متصف نباشد تقدم بر افراد بشر و استحقاق رياست عامه مسلمين ميسر نشد خداي در سوره نساء هر دو فضل را بيان مي فرمايد و آنحضرت صحابه را به آن هر دو مي ستايند تا حجت باشد امت را و تکليف به تقدم ايشان بي پرده ظاهر شود.

آيات سوره نساء:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشَّاهِدَةِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ٦٩ ذَلِكَ الْكَلِمَ الْكَلِيمَ ٧٠ [النساء: 69-70].

در اول افاده مي فرمايد که ايمان متکلمان به کلمهء توحيد درست نمي شود تا آنکه وقت مشاجرات که حالت ظهور نفيس سعيي است تسليم تمام از ايشان ظاهر گردد بعد از آن مي فرمايد که اين مطيعان با پيغامبران و صديقان و شهيدان

خواهند بود و حسن اولئك رفيقا و این آیه شبیه است به آیت دیگر که:

﴿يَكُنْ مَوْفُوهٌ ۚ ۲۰ شِهْ هَذِهِ مُقَرَّبُونَ ۲۱﴾ [المطففون: 20-21].
 ﴿وَمِرَاجُةٌ ۚ مِنْ تَسْمٍ ۚ نِيمٍ ۲۷ عَمَّ يُكَلِّمُ رَبُّ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ۲۸﴾
 [المطففون: 28-29].

کمال این جماعه ابرار آنست که با این چهار فرقه محشور شوند و در ذیل ایشان معدود گردند و این چهار طائفه سر دفتر اهل نجات اند و طبقه علیاء از طبقات امت مرحومه و از این جماعه در مواضع دیگر به مقریین و سابقین تعبیر رفته اینقدر از آیت کریمه واضح گشت وضوحاً لا یبقی معه خفاء باز آنحضرت در احادیث مشهوره که تکلیف به آنها قطعی است عملاً و اعتقاداً خبر دادند که ابوبکر صدیق است و عمر و عثمان و علی شهید پس ریاست معنوی ایشان بر سائر طبقات مبرهن گشت و بر ملت اسلامیه خفای در این معنی نماید قال الله تعالی: ﴿لَا يَسْتَوِي السُّعْيِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ يُرَى أُولَئِكَ يَصْطَرُّونَ وَهُمْ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَا مَعْشَرَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفُسُكُمْ وَأَنْفُسُكُمْ فَصَلِّمْ لِلَّهِ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَنْفُسُكُمْ عَلَى الْمُجَاهِدِينَ دَرَجَةً وَكَلَّا وَعَدُّ لِلَّهِ الْحُسْنَىٰ وَقَفَّ لِلَّهِ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْمُجَاهِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ۹۵ دَرَجَةً مَّ هُ وَهَفَرَةً وَوَهَّ وَكَانَ لِلَّهِ عَفْوَ رَاحِمًا ۹۶﴾ [النساء: 95-96].

خدای تعالی در این آیت افاده می فرماید که صحابه بر یک طبقه نیستند بلکه بعض ایشان افضل اند از بعض و مناط فضل جهاد است فی سبیل الله با نفس خویش یعنی مباشرت قتال کفار، و به اموال خویش یعنی به انفاق فی سبیل الله از این آیت واضح گشت که مجاهدان با نفس خویش و با اموال خویش سر دفتر امت اند و از طبقه علیای امت و ایشان افضل اند از غیر خود باز در احادیث مشهوره که تکلیف به آن قائم است و عذری بعد ثبوت آنها باقی نمی ماند ثابت شد که همه این بندگان در جمیع مشاهد خیر در رکاب سعادت آنحضرت حاضر بودند الا لعذر فی بعض الاوقات و از جمعی مباشرت قتال بیشتر به وقوع آمد و از بعض دیگر انفاق زیاده تر به ظهور انجامید و از جمعی هر دو به وجه کمال متحقق گشت قال الله تعالی: ﴿وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْإِسْلَامِ ضَرْمًا كَثِيرًا وَسَهْلًا وَمَنْ يَمْشِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْوَقْفُ أَجْرًا عَظِيمًا ۱۰۰﴾ [النساء: 100].

خداي ﷺ در اول مبحث فرض میگرداند هجرت را از دیار کفر و بیان میفرماید عقوبت تارکان هجرت و مستثنی میسازد ضعیفان را که حيله هجرت نمی‌دانند و از خانه خود بر آمدن نمی‌توانند، بعد از آن فضیلت هجرت بیان می‌کند و اجر آن در دینا و آخرت ارشاد می‌نماید و کسی را که به قصد هجرت از خانه خود برآید و به مقصد نا رسیده از عالم می‌گذرد ثواب جزیل وعده می‌دهد از این آیه فضیلت مهاجران باید شناخت واللّٰه اعلم.

«وعن عمر بن الخطاب قال: إني أنزلت نفسي من مال الله بمنزلة وإلى إن استغنيت استغفقت وإن احتجت أخذت منه بالمعروف إذا أيسرت قضيت»¹.

«وعن ابن مسعود قال: كان عمر بن الخطاب إذا سلك بنا طريقا فاتبعناه وجدناه سهلا»².

«عن ابن عباس: أنه دخل على عثمان بن عفان: إن الأخوين لا يرذان الأم عن الثلث قال الله: [إن كان له] [النساء: 11]. قال أخوان يلسان قومك لئس يا خوة فقال عثمان: لا أستطيع أن أرد ما كان قبلي ومضى في الأمصار وتوارث به الناس»³.

«وأجاب زيد بن ثابت بجواب آخر، قالوا له: يا أبا سعيد فإن الله يقول: [فإن كان له] [خ] [و] فلا مخلص يسر [النساء: 11]. وأنت تحجبها يا خوين فقال: إن العرب تسمى الأخوين إخوة»⁴.

فقیر گوید: این اختلاف نیست بلکه حضرت عثمان ﷺ تمسک نمود به آن اصل که حکم خلیفه راشد چون متبع شود و سبیل المسلمین گردد حجت است در دین، و زید بن ثابت معنی را که صحابه در وقت مشاوره فهمیده بودند تقریر نمود.

«وعن ابن شهاب قال: قضی عمر بن الخطاب أن میراث الاخوة من الأم للذكر مثل الأنثی ولا أرى عمر بن الخطاب قضی بذلك إلا أن يكون قد علمه من رسول الله ﷺ ولهذه الآية، قال الله تعالى:

¹ - و عمر بن الخطاب ﷺ در این سخن خویش به فرموده خداوند متعال اشاره می‌کند که: [وَمَنْ كَانَ عَنِيًّا فَلْيَسَّ عَفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ لِهُرُوفِ] [النساء: 6].

- 2

- 3

- 4

﴿إِن كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِيهِ﴾ [النساء: 12]»¹.

«كَتَبَ عُمَرُ إِذَا لَهَوْتُمْ قَالَهُوا بِالرَّمْيِ وَإِذَا تَخَدَّيْتُمْ فَتَحَدَّيْتُوا بِالْفَرَائِضِ»².

«وَعَنْ عُمَرَ قَالَ: تَعَلَّمُوا الْفَرَائِضَ وَاللَّحْنَ وَالسُّنَّةَ كَمَا تَعَلَّمُونَ الْقُرْآنَ»³.

فقیر گوید: در این حدیث معجزه ایست عظیمه و افاده اصلی است از اصول مسائل تا خلاف ابن عباس و غیر او از میان برانداخته شود.

«وَعَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ عُمَرَ لَمَّا اسْتَشَارَهُمْ فِي مِيرَاثِ الْجَدِّ وَالْأَخْوَةِ، قَالَ زَيْدٌ: كَانَ رَأْيِي أَنَّ الْأَخْوَةَ أُولَى بِالْمِيرَاثِ، وَكَانَ عُمَرُ يَرَى يَوْمئِذٍ أَنَّ الْجَدَّ أُولَى مِنَ الْأَخْوَةِ، فَحَاوَرْتَهُ وَضَرَبْتُ لَهُ مَثَلًا وَضَرَبَ عَلِيٌّ وَابْنُ عَبَّاسٍ لَهُ مَثَلًا يَوْمئِذٍ السَّبِيلَ يَضْرِبَانِهِ وَيَصْرِفَانِهِ عَلَى نَحْوِ تَصْرِيفِ زَيْدٍ»⁴.

فقیر گوید بعد از آن از حضرت فاروق و حضرت مرتضی کلماتی نقل کرده شد که از این رای رجوع کردند و در این مسئله قولی ثابت تر از قول حضرت صدیق نیست لمنزله ابلا مخرجه للبخاری»⁵.

«وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: أَوَّلُ مَنْ أَعَالَ⁶ الْفَرَائِضَ عُمَرُ، تَدَافَقَتْ عَلَيْهِ وَرَكِبَ بَعْضُهَا بَعْضًا، قَالَ: مَا أُدْرِي كَيْفَ أَصْنَعُ بِكُمْ وَاللَّهِ مَا أُدْرِي أَيْكُمْ قَدَّمَ اللَّهُ وَلَا أَيْكُمْ أُخَّرَ وَمَا أُجِدُّ فِي هَذَا الْمَالِ شَيْئًا أَحْسَنَ مِنْ أَنْ أَقْسِمَ عَلَيْكُمْ بِالْحَصَصِ، ثُمَّ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَأَيْمَ اللَّهِ لَوْ قَدِمَ مِنْ قَدَمِ اللَّهِ وَأَخَّرَ مِنْ آخِرِ اللَّهِ مَا عَالَتْ فَرِيضَةٌ. فَقِيلَ لَهُ: وَأَيُّهَا قَدَمُ اللَّهِ؟ قَالَ: كُلُّ فَرِيضَةٍ لَمْ يَهْطِلْهَا اللَّهُ عَنْ فَرِيضَةٍ إِلَّا

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5 صحیح بخاری، حدیث شماره:

- 6 عول در فرائض اینست که عدد سهام را بیشتر کنند، مثلا شخصی وفات کرد و از او دو دختر، مادر، پدر و همسر باقی ماند. مسأله از بیست و چهار می شود، دو ثلث سهام (یعنی شانزده سهم) برای هر دو دختر، و برای پدر و مادر هر کدام چهار سهم (مجموعا هشت سهم) و یک هشتم (سه سهم) برای همسر متوفی میرسد. و در این جا مسأله را از بیست و چهار به بیست و هفت بالا می بریم و عدد سهام را بیشتر می کنیم که این عمل را در اصطلاح اهل فرائض عول می گویند.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

إلى فريضة، فهذا ما قدم الله وكل فريضة إذا زالت عن فرضها لم يكن لها إلا ما بقي فتلك التي أقر الله، فالذي قدم كالزوجين والأم والذي أقر كالأخوات والبنات فإذا اجتمع من قدم الله وأخر بدي بمن قدم فأعطى حقه كاملاً فإن بقي شيء كان لهم وإن لم يبق شيء فلا شيء لهن»¹.

«وذكر عند عمر الثالث في الوصية فقال: الثالث وسط لا بخس ولا شطط»².

«وعن أبي عبد الرحمن السلمي قال: قال عمر بن الخطاب: لا تغالوا في مهور النساء فقالت امرأة: ليس لك ذلك يا عمر إن الله يقول: ﴿وَأَن يَكُنَّ قِنطَارًا﴾ [النساء: 20].. (من ذهب) قال: وكذلك في قراءة ابن مسعود، فقال عمر إن امرأة خاصمت عمر فخصمته»³.

«وعن بكر بن عبد الله المزني قال: قال عمر: خرجت وأنا أريد أنهاكم عن كثرة الصداق، فعرضت لي آية من كتاب الله: ﴿وَأَن يَكُنَّ قِنطَارًا﴾ [النساء: 20]».

«وروي أن رجلاً تزوج امرأة ولم يدخل بها، ثم رأى أمها فأعجبته، فاستفتى ابن مسعود فأمره أن يفارقها ثم يتزوج أمها ففعل وولدت له أولاداً ثم أتى ابن مسعود المدينة فسأل عمر وفي لفظ فسأل أصحاب النبي فقالوا لا يصلح، فلما رجع إلى الكوفة قال للرجل أنها عليك حرام، ففارقها»⁴.

«وسئل عمر عن جارتين أختين توطأ إحداهما بعد الأخرى فقال عمر: ما أحب أن أجيزهما جميعاً ونهاه»⁵.

وأخرج مالك وللشافعي: «عن قبيصة بن ذؤيب أن رجلاً سأل عثمان بن عفان عن الأختين في ملك اليمين هل يجمع بينهما، فقال أحلتها آية وحرمتها آية وما كنت لأصنع ذلك، فخرج من عنده فلقي رجلاً من أصحاب النبي أراه علي بن أبي طالب فسأله عن ذلك، فقال: لو كان لي من الأمر شيء ثم وجدت أحداً فعل ذلك لجعلته نكالا»⁶.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

«وروي هذا الشك عن علي أيضا عن طريق أبي صالح عن علي قال في الأختين المملوكتين: أحلتها آية وحرمتها آية ولا أمر ولا أنهى ولا أحل ولا أحرم ولا أفعل أنا ولا أهل بيتي»¹.

«وعن عمر أنه خطب فقال: ما بال رجال ينكحون هذه المتعة وقد نهى رسول الله ﷺ عنها لا أوتي بأحد نكحها إلا رجمت»².

«سئل ابن عمر عن المتعة³ فقال: حرام. فقيل له: ابن عباس يفتي بها. قال: فهلا تزمزم بها في زمان عمر»⁴.

«وعن عاصم ابن بهدلة أن مسروقاً أتى صفيين فقام بين الصفيين. فقال: يا أيها الناس أنصتوا رأيتم لو أن منادياً ناداكم من السماء فرأيتموه وسمعتكم كلامه فقال: إن الله ينهاكم عما أنتم فيه أكنتم منتهين؟ قالوا: سبحان الله.

قال: فو الله نزل بذلك جبريل علي محمد ﷺ وها ذاك بأبين عندي منه، إن الله قال: ﷻ وَلَا تَقْرَأُوا أَنْفُسَكُمْ ﷻ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا [النساء: 29]. ثم رجع إلى الكوفة»⁵.

«وعن داود بن الحصين قال: كنت أقرأ على أم سعد ابنة الربيع وكانت يتيمة في حجر أبي بكر فقرأت عليها: «والذين عاقدت أيمانكم»، فقالت: لا، ولكن ﷻ وَ لِلَّذِينَ عَقَبَتْ أَمْثَلُكُمْ [النساء: 33]. إنها نزلت في أبي بكر وابنه عبد الرحمن حين أبى أن يسلم فحلف أبو بكر لا يورثه، فلما أسلم أمره الله أن يورثه نصيبه»⁶.

«وعن عمر قال: ما استفاد رجل بعد الإيمان بالله من امرأة حسنة الخلق حديدة اللسان»⁷.

- 1

- 2

³ - متعه به معنای استفاده نمودن و فایده گرفتن است و صورتش این است که مرد با زنی تا مدت معین در مقابل مال نکاح نماید و بعد از آن مدت از هم جدا شوند و ارث بین آنها نباشد، این نکاح تا قبل از غزوه خیبر (سال هفتم هجری) مرسوم بوده است و در روز خیبر رسول خدا نکاح متعه و گوشت خرهای اهلی را حرام قرار دادند. بعداً در روز فتح مکه (یوم اوطاس) پیامبر دوباره نکاح متعه را برای سه روز اجازه دادند و از آن پس برای همیشه از این عمل نهی نموده و آن را تحریم کردند و اجماع امت مسلمه (به جز از بعضی روافض) بر این امر منعقد شده است.

- 4

- 5

- 6

- 7

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«وعن عمر بن الخطاب قال: النساء ثلاث امرأة عفيفة مسلمة هنيئة لينة ودود ولود تعين أهلها على الدهر ولا تعين الدهر على أهلها قليل ما تجدها، وامرأة لم تزد على أن تلد الولد، والثالثة غل قمل¹ تجعلها الله في عنق من يشاء وإذا أراد أن ينزعه نزعه»².
«عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: بُعِثْتُ أَنَا وَمُعَاوِيَةُ حَكَمَيْنِ فَقِيلَ لَنَا: وَإِذَا رَأَيْتُمَا أَنْ تَجْمَعَا جَمْعَتُمَا وَإِنْ رَأَيْتُمَا أَنْ تَفْرَقَا فَرَقْتُمَا، وَالَّذِي بَعْثَهُمَا عَثْمَانُ»³.
«عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ سَيِّئُ الْمَلَكَةِ»⁴.
«وقال عمر: إِنَّ الْقُبْلَةَ مِنَ اللَّمَسِ فَتَوَضَّئُوا مِنْهَا»⁵.
«وقال عثمان: اللمس باليد»⁶.
«وعن عمر قال: الجيت الساحر والطاغوت الشيطان»⁷.
«قرئ عند عمر: كَلِمًا تَضَجَّتْ جُلُودُهُمْ بِهَا تُهْلُ جُلُودًا مَهْرَهَا [النساء: 56]. فقال معاذ: عندي تفسيرها تبدل في ساعة مائة مرة. فقال عمر: هكذا سمعت رسول الله ﷺ»⁸.
«قال عمر: سمعت رسول الله ﷺ أول ما يرفع من الناس الأمانة وآخر ما يبقى الصلاة وُرْبُ مصل لا خير فيه»⁹.
«وعن عكرمة في قوله تعالى: وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ [النساء: 59]. قال: أبوبكر وعمر»¹⁰. «وعن الكلبي: وَأُولِي الْأَمْرِ [النساء: 59] أبوبكر وعمر وعثمان وعلي وابن مسعود»¹¹.
«وعن عكرمة أنه سئل عن أمهات الأولاد فقال: هن أحرار، قيل: بأي شيء تقول؟ قال: بالقرآن. قالوا: بماذا عن القرآن؟ قال: قول

- 1

- 2

3 - غرض از ذکر نمودن این روایات و حکایات این است که خلفای راشدین همان طور که در مسائل دینی سرآمد روزگار بودند در امور دنیوی و مادی نیز تجربه و خبره کامل داشتند.

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

- 9

- 10

- 11

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: صَدَقَهُ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَأَقْبَلُوا صَدَقَتَهُ»¹.

«وعن عمرو بن دينار أن رجلاً قال لعمر: احكم بيننا بما أراك الله. قال: مه، إنما هذه للنبي ﷺ خاصة. يعني أن اجتهد النبي معصوم عن الخطأ قطعاً دون غيره»².

«وعن ابن وهب قال: قال لي مالك: الحكم الذي يحكم به بين الناس على وجهين فالذي حكم بالقرآن والسنة الماضية فذلك الحكم الواجب والصواب، والحكم الذي يجتهد فيه العالم نفسه فيما لم يأت فيه شيء فلعله أن يوافق، قال: وثالث المتكلف لما لا يعلم فما أحسبه ذلك أن لا يوافق»³.

وروي من طرق متعددة «عن علي قال: سمعت أبا بكر يقول: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ما من عبد أذنب ذنباً فقام فتوضأ فأحسن وضوءه ثم قام فصلى واستغفر من ذنبه إلا كان حقاً على الله أن يغفر له لأنه يقول: ﷻ وَمَنْ يَعْصِ عَمْرُؤُا أَمْرًا مَعَهُ شُؤْءٌ إِلَّا وَطِئَ مَمْسَهُ ثُمَّ يَسْأَلُ تَغْفِرَ لِلَّهِ يَحِغْلِلَ عَفْوَ رَاحِمًا ﷻ [النساء: 110]»⁴.

«وعن زيد بن أسلم عن أبيه أن عمر بن الخطاب اطلع على أبي بكر هو يمد لسانه، قال: ما تصنع يا خليفة رسول الله ﷺ. قال: إن هذا الذي أوردني الموارد، إن رسول الله ﷺ قال: ليس شيء من الجسد إلا يشكو دَرَبَ اللسان على حده»⁵.

«عن مالك قال: كان عمر بن عبد العزيز يقول: سن رسول الله ﷺ وولاته الأمر من بعده سننا الأخذ بها تصديق لكتاب الله واستكمال لطاعته وقوة على دين الله ليس لأحد تغييرها ولا تبديلها ولا النظر فيما خالفها، من اقتدى بها مهتد ومن استنصر بها منصور ومن يخالفها اتبع غير سبيل المؤمنين وولاه الله ما تولى وأصلاه جهنم وساءت مصيراً»⁶.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5 - و معنى حديث ابن است كه: هيچ عضوى از بدن نيست مگر اينكه از تيزى و بد كلامى زبان شكايه مى كند.

- 6

«وعن ابن عمر أن عمر بن الخطاب كان ينهى عن اختصاء البهائم ويقول: هل النماء إلا في الذكور»¹.
وقد صح من طرق متعددة «عن أبي بكر الصديق أنه قال: كيف الفلاح يا رسول الله بعد هذه الآية: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ لَهُمْ﴾؟ فقال النبي: غفر الله لك يا أبا بكر ألسنت تنصب، ألسنت تحزن، ألسنت تصيبك اللاواء؟ قال: بلى. قال: فهو ما تجزون به»².

وفي رولية «عن أبي بكر الصديق قال: كنت عند النبي فنزلت هذه الآية: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ لَهُمْ﴾ من يله سوءاً يُجزي به؟ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا تَصِيرُوا [النساء: 123].. فقال رسول الله: يا أبا بكر ألا أقرئك آية نزلت علي؟ قلت: بلى يا رسول الله فأقرأنيها فلا أعلم إلا أنني وجدت انقساماً في ظهري حتى تمطأت لها، فقال رسول الله: ما لك يا أبا بكر؟ قلت: بأبي أنت وأمي يا رسول الله وأينا لم يعمل السوء؟! إنا لمجزيون بكل سوء فعلناه. فقال رسول الله: أما أنت وأصحابك يا أبا بكر المؤمنون فتجزون بذلك في الدنيا حتى تلقوا الله ليس لكم ذنوب وأما الآخرون فيجمع لهم ذلك حتى يجزون يوم القيامة»³.

«وعن محمد بن المنتشر قال: قال رجل لعمر بن الخطاب إني أعرف أشد آية في كتاب الله فأهوى عمر فضربه بالدره، وقال: ما لك نقيت عنها حتى تعلمها، فانصرف حتى إذا كان الغد قال له عمر: الآية التي ذكرت بالأمس؟ فقال: ﴿مَنْ يَعْهَدْ سُوءَ الْمُرْ بِي﴾ فما منا أحد يعمل سوءاً إلا جوزي به، فقال عمر: لبثنا حين نزلت، ما ينفعنا طعام ولا شراب حتى أنزل الله بعد ذلك ورخص وقال: ﴿وَمَنْ يَعْهَدْ سُوءًا أَوْ يَلْمِ وَيَسْطِ ثُمَّ يَهْتَفِ لِلَّهِ يَجِغِلِلَهُ عَقُورًا رَحِيمًا﴾ [النساء: 110]».

وأخرج مالك ومسلم «عن عمر قال: مَا سَأَلْتُ النَّبِيَّ عَنْ شَيْءٍ أَكْثَرَ مِمَّا سَأَلْتُهُ عَنِ الْكَلَالَةِ فَقَالَ: يَكْفِيكَ آيَةُ الصَّيْفِ الَّتِي فِي آخِرِ سُورَةِ النَّسَاءِ»⁴.

1 -

2 -

3 -

4 - يعنى آيه: ﴿قُلِ لِلَّهِ يُفْتِكُمْ فِي كَلِمَةٍ﴾ [النساء: 176].

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

وأخرج البخاري ومسلم «عن عمر قال: تَلَاْتُ وَدِدْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يُقَارَفْنَا حَتَّى يَعْهَدَ إِلَيْنَا عَهْدًا الْجَدُّ وَالْكَلاَلَةُ وَأَبْوَابُ مِنَ أَبْوَابِ الرَّبِّ»¹.

«وعن سعيد بن جبير أن عمر كتب في الجد والكلالة كتابا فمكث يسخير الله يقول: اللهم إن علمت أن فيه خيرا فأمضه، حتى إذا طعن دعا بالكتاب فمحي، فلم يدر أحد ما كتب فيه، فقال: إني كتبت في الجد والكلالة كتابا وكنت أستخير الله فيه، فرأيت أن أترككم علي ما كنتم عليه»².

«عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: سُئِلَ أَبُو بَكْرٍ عَنِ الْكَلَالَةِ فَقَالَ: إِنِّي سَأَقُولُ فِيهَا بِرَأْيِ أَرَاهُ مَا خَلَا الْوَالِدَ وَالْوَلَدَ. فَلَمَّا اسْتُخْلِفَ عُمَرُ قَالَ: الْكَلَالَةُ مَا عِدَا الْوَلَدِ، فَلَمَّا طَعَنَ عُمَرُ قَافًا: إِنِّي لَأَسْتَحْيِي اللَّهَ أَنْ أَخَالَفَ أَبَا بَكْرٍ»³.

«وعن أبي بكر الصديق أنه قال: من مات وليس له ولد ولا والد وورثته كلالة فشمخ منه علي⁴ ثم رجع إلى قوله»⁵.

«وعن قتادة قال: ذكر لنا أن أبا بكر الصديق قال في خطبته: ألا إن الآية التي أنزلت في أول سورة النساء في شأن الفرائض، أنزلها الله في الولد والوالد، والآية الثانية أنزلها في الزوج والزوجة والإخوة من الأم والآية التي ختم بها سورة الأنفال⁶ أنزلها في أولي الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله مما حبره به الرحم من العصبية»⁷.

آيات سورته مائده:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرَى رَجُلًا تَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَاسْتَوْصَىٰ بِهِ يَتَّبِعْهُ يَجِبْ وَيُؤْتِ اللَّهُ بِقَوْمٍ هُجْرًا بَلِيغًا عَلَىٰ أَعْرَاسٍ عَلَىٰ الْكُفْرَيْنَ يَجْهَدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ أَمْرَةَ اللَّهِ فَذَلِكَ قِصَّةُ الْفِتْنَةِ الَّتِي يَنْشِئُ اللَّهُ وَلِلَّهِ وَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ عِلْمًا ٥٤ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

1 -

2 -

3 -

4 - على از اين قول اعراض نمود.

5 -

6 - يعنى اين فرموده خداوند متعال: وَأُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاغِبُونَ إِلَىٰ اللَّهِ وَيَسْتَعِزُّونَ بِاللَّهِ وَاللَّهُ يَهْدِي الْغَائِبِينَ وَكَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

7 -

وَمِنْ رُكُوعٍ ٥٥ وَمَنْ يَتَوَلَّ لِلَّهِ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ
حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ٥٦ [الأنفال: 54-56].

فقر گوید عفی عنه: این آیات ادل دلیل است بر خلافت خاصه ابوبکر صدیق و بر فضائل و مناقب او و تابعان او به وجهی که جاهل آن معذور نباشد و منکر آن منقطع الحجة باشد در اسلام. تفصیل این اجمال آنکه خدای تعالی در این آیات خبر داد که جماعه از محبین و محبوبین و کذا و کذا را خواهیم آورد و معنی آوردن آنست که از میان قبائل عرب گروه گروه برآمده به محض توفیق الهی مجتمع شوند و در برابر مرتدین داد قتال دهند و این وعده به هیئتها و صورتها در زمان صدیق اکبر واقع شد و گروه از قبائل عرب برآمده زیر رأیت حضرت صدیق جمع شدند و به امر او مقاتله نمودند تا آنکه یار فتنه فرو نشست و عالم به شکل اول باز گشت و بعد از آن حادثه الی یومنا هذا که مدد متطاووله گذشته به این صفت قتال مرتدین واقع نشد پس صدیق اکبر و اتباع او به این فضائل عظیمه که در اسلام فضیلتی بالاتر از آن نمی باشد متصف بودند و همین است معنی خلافت خاصه وهو المقصود.

وأخرج البخاري ومسلم «عن طارق بن شهاب قال: قالت اليهود لعمر: إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ آيَةً فِي كِتَابِكُمْ لَوْ نَزَلَتْ عَلَيْنَا مِغْشَرِ الْيَهُودِ لَاتَّخَذْتُمْ ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيداً قَالَ: وَآيُ آيَةٍ قَالُوا: [البقرة: ١٢٩] لَكُمْ دِينُكُمْ وَهُوَ عَلَيْكُمْ وَعَمَّا لِي [المائدة: 3] قَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ إِنِّي لَا أَعْلَمُ الْيَوْمَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَالسَّاعَةَ الَّتِي نَزَلَتْ فِيهَا نَزَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ»¹. «وعن ميسرة قال: لما نزلت: [البقرة: ١٢٩] لَكُمْ دِينُكُمْ وَهُوَ عَلَيْكُمْ وذلك يوم الحج الأكبر بكى عمر، فقال له النبي: ما يبكيك؟ قال: أبكاني أنا كنا في زيادة من ديننا فأما إذا كمل فإنه لم يكمل شيء قط إلا نقص. قال: صدقت»².

«وعن عَلْقَمَةَ الْمُرَنِئِيِّ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ عُمَرُ لِرَجُلٍ مِنَ الْقَوْمِ: كَيْفَ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: قَالَ:

- 1

- 2

إِنَّ الْإِسْلَامَ بَيِّنٌ جَدْعًا ثُمَّ بَيِّنٌ ثُمَّ رِبَاعِيٌّ ثُمَّ سَدِيسٌ ثُمَّ بَازِلٌ¹ . قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مَا بَعْدَ الْبُرُولِ إِلَّا النُّقْصَانُ² .

«وعن عمر بن الخطاب قال: المسلم يتزوج النصرانية ولا تتزوج المسلمة نصراني»³.

أَخْرَجَ مُسْلِمٌ: «عن بريدة قال: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْقَنْحِ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ وَصَلَّى الصَّلَاةَ يُؤْصِوهُ وَاجِدٍ. فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ فَعَلْتَ شَيْئًا لَمْ تَكُنْ تَفْعَلُهُ قَالَ: إِنِّي عَمْدًا فَعَلْتُ يَا عُمَرُ»⁴.

«وعن علي أنه قرأ: وَأَرْجُلُكَ مِ ﷻ [المائدة: 6]. قال: عاد إلى الْغَسْلِ»⁵.

«وعن ابن مسعود أنه قرأ ﷻ وَمَسَحَ خُوفَ بَرُؤُسَيْكَ مِ وَأَرْجُلُكَ مِ بالنصب⁶. وعن عكرمة أنه كان يقرأ ﷻ وَأَرْجُلُكَ مِ يقول: رجع الأمر إلى الغسل»⁷.

«وعن أبي عبد الرحمن السلمي قال: قرأ الحسن والحسين ﷻ وَأَرْجُلُكَ مِ إِلَى الْكَلْبَيْنِ ﷻ فسمع علي ﷻ ذلك وكان يقضي بين الناس فقال: ﷻ وَأَرْجُلُكَ مِ هذا من المقدم والمؤخر من الكلام»⁸.
«وعن الأعمش قال: كانوا يقرؤونها برؤوسكم وأرجلكم بالخفض وكانوا يغسلون»⁹.

«وعن عبد الرحمن بن أبي ليلى قال: اجتمع أصحاب رسول الله ﷺ في غسل القدمين»¹⁰.

«وعن الحكم قال: مضت السنة من رسول الله ﷻ والمسلمين بغسل القدمين»¹¹.

¹ - بازل شتري را گویند که به نه سالگی داخل شده باشد، و چون ده ساله شد آنرا بازل عام گویند و در یازده سالگی آن را بازل عامین می نامند.

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

- 9

- 10

- 11

«وعن أنس قال: نزل القرآن بالمسح والسنة بالغسل، قلت: خالفهم ابن عباس فقال بالمسح. وكان عمله على الغسل، ولا أجد في كتاب الله إلا المسح»¹.

«وعن ابن عباس قال: الوضوء غسلتان ومسحتان»².
«وعن ابن عباس قال: افترض الله غسلتين ومسحتين ألا ترى أنه ذكر التيمم فجعل مكان الغسلتين مسحتين وترك المسحتين»³.

وأخرج البخاري «عَنْ عَائِشَةَ لَ قَالَتْ: سَقَطَتْ قِلَادَةُ لِي بِالْبَيْدَاءِ وَتَحَنُّ رَاخِلُونَ الْمَدِينَةَ، فَأَتَاخَ النَّبِيُّ ﷺ وَتَزَلَّ، فَتَنَّى رَأْسَهُ فِي حَجَرِي رَاقِدًا، أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَكَّرَنِي لَكْرَةً شَدِيدَةً وَقَالَ حَبَسَتْ النَّاسَ فِي قِلَادَةٍ. قَبِي الْمَوْتُ لِمَكَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ أَوْجَعَنِي، ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَيْقَظَ وَخَصَرَتِ الصُّبْحُ فَالْتُمَسَ الْمَاءَ فَلَمْ يَوْجَدْ فَتَرَلْتُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الْمَلَصَّالِ قُمُوا [المائدة: 6]. الْآيَةُ. فَقَالَ أَسَيْدُ بْنُ خُضَيْرٍ لَقَدْ بَارَكَ اللَّهُ لِلنَّاسِ فِيكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ»⁴.

«ذكر عكرمة في حديث طويل أن رجلين من المسلمين قتل رجلين كان بين قومهما وبين النبي ﷺ مواعدة فقدم قومهما على النبي ﷺ يطلبون عقلهما فانطلق النبي ﷺ ومعه أبوبكر وعمر وعثمان وعلي وطلحة والزبير وعبد الرحمن بن عوف حتى دخلوا على بني النضير يستعينونهم في عقلهما فقالوا: نعم. فاجتمعت يهود لقتل النبي ﷺ وأصحابه فاعتلوا له بصنعة الطعام فاتاه جبريل بالذي اجتمعت له يهود من الغدر، وخرج ثم دعا عليا فقال: لا تبرح مكانك هذا فمن مر بك من أصحابي فسألك عني فقل وجهه إلى المدينة فأدركوه، فجعلوا يمرون على علي ﷺ فيقول لهم الذي أمره النبي ﷺ حتى أتى عليه آخرهم، ثم تبعهم، ففي ذلك نزلت: [إِذْ هُمْ قَوْمٌ] أَنْ يَسْطَوْا إِلَيْكُمْ إِيْدِيَهُمْ [المائدة: 11]. إِلَى ﷺ وَلَا تَزَالُ تَطْلُعُ عَلَى حَآئِهِ مٌ ﷺ».

«وعن مسروق قال: قلت لعمر بن الخطاب أ رأيت الرشوة في الحكم من السحت هي؟ قال: لا ولكن كفر⁵، إنما السحت أن يكون

- 1

- 2

- 3

- 4

⁵ - على ﷺ می فرماید: رشوت گرفتن سحت است. امام جعفر صادق/ گفته است: سحت اقسام زیاد دارد اما رشوه گرفتن در نزد خداوند متعال با كفر مساوی است. مسروق/ در این روایت در باره رشوه گرفتن حاکم و یا قاضی سوال نمود،

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

للرجل عند السلطان جاه ومنزلة ويكون للآخر إلى السلطان حاجة فلا يقضي حاجته حتى يهدي إليه هدية»¹.
«وعن عمر قال: بآبان من السحت يأكلهما الناس الرشا في الحكم ومهر الزانية»².

«عن ليث قال: تقدم إلى عمر بن الخطاب خصمان فأقامهما ثم عادا فأقامهما ثم عادا ففصل بينهما، ف قيل له في ذلك، فقال: تقدما إليّ فوجدت لأحدهما ما لم أجد لصاحبه فكرهت أن أفصل بينهما على ذلك ثم عادا فوجدت بعض ذلك فكرهت ثم عادا وقد ذهب ذلك ففصلت بينهما»³.

«عن عياض أن عمر أمر أبا موسى الأشعري⁴ أن يرفع إليه ما أخذ وما أعطى في أديم واحد وكان له كاتب نصراني فرفع إليه ذلك فعجب عمر وقال: إن هذا لحفيظ! هل أنت قاري لنا كتابا في المسجد، جاء من الشام؟ فقال: إنه لا يستطيع أن يدخل المسجد. قال عمر: أجنب؟ قال: لا، بل نصراني. قال: فنهروني وصرف فخذي ثم قال: أخرجه. ثم قرأ: لَا تَتَّخِذُوا لِلْهُدَىٰ وَاللَّصْرِئِ أَوْ لِيَاءِ... [المائدة: 51]».

«عن قتادة قال: أنزل الله هذه الآية وقد علم أنه سيرتد مرتدون من الناس فلما قبض الله نبيه ارتد عامة العرب عن الإسلام إلا ثلاثة مساجد، أهل المدينة وأهل مكة وأهل الجُوثا⁵ من عبد القيس، وقال الذين ارتدوا نصلي الصلاة ولا نزكي والله لا نُغصب أموالنا. فتكلم أبوبكر في ذلك يتجاوز عنهم وقيل أما إنهم لو قد فقهوا أدوا الزكاة فقال: والله لا أفرّق بين شيء جمعه الله ولو منعوني عقالا مما فرض الله ورسوله لقاتلتهم عليه، فبعث الله بعصاب مع أبي بكر فقاتلوا حتى قتلوا وأقروا بالماعون وهو الزكاة»⁶.

عمرؓ در جواب فرمود: رشوه گرفتن اینها تنها حرام نیست بلکه همچو کفر است، زیرا که مفسد زیاد در بر دارد.

1 -

2 -

3 -

4 -

عمرؓ در سال 20 هجری، ابو موسی اشعری را حاکم بصره مقرر فرمود.
5 - جوثا قریه‌ای در بحرین است که پس از نماز جمعه‌ی مدینه منوره اولین نماز جمعه در آنجا برگزار شده است.

6 -

«قال قتادة فكنا نتحدث أن هذه الآية في أبي بكر وأصحابه: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيَنَّ اللَّهُ بِعَذَابٍ شَدِيدٍ يُجْزِيهِمْ وَيُجْزِيَهُمْ» [المائدة: 54].

«وعن الضحاك قال: أبو بكر وأصحابه لما ارتد من ارتد من العرب عن الإسلام جاهدتهم أبو بكر بأصحابه حتى ردهم إلى الإسلام»¹.

«عن الحسن في قوله: فَسَوْفَ يَأْتِيَنَّ اللَّهُ بِعَذَابٍ شَدِيدٍ يُجْزِيهِمْ وَيُجْزِيَهُمْ قال: هم الذين قاتلوا أهل الردة من العرب بعد رسول الله أبو بكر وأصحابه»².

«عن القاسم بن مخيمرة قال: أتيت عمر فرحب بي ثم تلا: مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيَنَّ اللَّهُ بِعَذَابٍ شَدِيدٍ يُجْزِيهِمْ وَيُجْزِيَهُمْ ثم ضرب على منكبي وقال: أحلف بالله أنهم لمنكم أهل اليمن، ثلاثاً»³.

«عن أبي موسى الأشعري قال: تليت عند النبي: مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيَنَّ اللَّهُ بِعَذَابٍ شَدِيدٍ يُجْزِيهِمْ وَيُجْزِيَهُمْ قال: هؤلاء قوم من أهل اليمن ثم من كندة ثم من السكون ثم من نجيب»⁴.

فقير گوید: این امر واقع شد و قتال مرتدین به امداد اهل یمن متحقق گشت.

«عن عمر بن الخطاب قال: إني أحلف لا أعطي أقواماً ثم يبدو لي أن أعطيهم فأطعم عشرة مساكين صاعاً من شعير أو صاعاً من تمر أو نصف صاع من قمح»⁵.

«وعن عائشة كان أبو بكر إذا حلف لم يحنث حتى نزلت آية الكفارة، وكان بعد ذلك يقول: لَا أُحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ قَارَىٰ غَيْرَهَا حَيْثُ مِنْهَا إِلَّا أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَقَبِلْتُ رَحْمَةَ اللَّهِ»⁶.

وأخرج للترمذي «عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّهُ قَالَ اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ فَتَرَلَّتِ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ لِيَلْمُوْنَاكَ عَنْ الْخَمْرِ وَ[البقرة: 219]. الْآيَةُ قَدْ عَيَّ عُمَرُ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ فَتَرَلَّتِ الَّتِي فِي النَّسَاءِ: يَا أَيُّهَا

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

لَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا ۖ لَصَلَوَةٍ وَأَنْفُسِكُمْ [النساء: 43].
قَدَعِيَ عُمَرُ فَقُرِئَتْ عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانٌ شِفَاءٌ
فَنَزَلَتْ الَّتِي فِي الْمَائِدَةِ: ۖ إِنَّمَا يُرِيدُ ۖ لِلشَّيْطَانِ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ
ۖ لَعَدُوَّةً وَبِلِصَّاءٍ فِيهِ ۖ طَرَوْطٌ سِرٌّ وَيَصُدَّكَ عَنْ هِرْكَالِهِ وَعَنْ
لِلصَّلَاةِ ۖ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ۙ ٩١ [المائدة: 91]. قَدَعِيَ عُمَرُ فَقُرِئَتْ
عَلَيْهِ فَقَالَ ائْتِهِنَا ائْتِهِنَا¹.

وأخرج للنسائي «عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَارِثِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ
عُثْمَانَ ۖ يَقُولُ: اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ إِنَّهُ كَانَ رَجُلٌ مِمَّنْ
خَلَا قَبْلَكُمْ تَعَبَّدَ فَعَلِقْنُهُ امْرَأَةً غَوِيَّةً فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ جَارِيَتَهَا فَقَالَتْ لَهُ
إِنَّا نَدْعُوكَ لِلشَّهَادَةِ فَاذْطَلِقْ مَعَ جَارِيَتِهَا فَطَفِقَتْ كَلِمًا دَخَلَ بِأَبَا
أَعْلَقْنُهُ دُونَهُ حَتَّى أَفْضَى إِلَى امْرَأَةٍ وَضِيئَةٍ عِنْدَهَا غُلَامٌ وَبَاطِلَةٌ خَمِيرٌ
فَقَالَتْ إِنِّي وَاللَّهِ مَا دَعَوْتُكَ لِلشَّهَادَةِ وَلَكِنْ دَعَوْتُكَ لَتَقَعَ عَلَيَّ أَوْ
تَشْرَبَ مِنْ هَذِهِ الْخَمْرَةِ كَأْسًا أَوْ تَقْتُلَ هَذَا الْغُلَامَ قَالَ فَاسْقِنِي مِنْ
هَذَا الْخَمْرِ كَأْسًا فَسَقْنُهُ كَأْسًا قَالَ زِيْدُونِي فَلَمْ يَرَمْ جَنَى وَقَعَ عَلَيْهَا
وَقَتَلَ النَّفْسَ فَاجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا وَاللَّهِ لَا يَجْتَمِعُ الْإِيمَانُ وَإِدْمَانُ
الْخَمْرِ إِلَّا لِيُوشِكَ أَنْ يُخْرِجَ أَحَدَهُمَا صَاحِبَهُ»².

«عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الشَّرَّابَ كَانُوا يُضْرَبُونَ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ
ۖ بِالْأَيْدِي وَالْتِّعَالِ وَبِالْعَصِي حَتَّى تُؤَقَّتْ رَسُولُ اللَّهِ ۖ فَكَانَ فِي
خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ أَكْثَرُ مِنْهُمْ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ۖ فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ
يَجْلِدُهُمْ أَرْبَعِينَ حَتَّى تُؤَقَّتْ ثُمَّ كَانَ عُمَرُ مِنْ بَعْدِهِ يَجْلِدُهُمْ كَذَلِكَ
أَرْبَعِينَ حَتَّى آتَى بِرَجُلٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ وَقَدْ شَرِبَ فَأَمَرَ بِهِ
أَنْ يُجْلَدَ فَقَالَ لِمَ تَجْلِدُنِي بَنِي وَبَيْتُكَ كِتَابُ اللَّهِ. فَقَالَ عُمَرُ وَآئِ
كِتَابُ اللَّهِ تَجِدُ أَنْ لَا أَجْلِدَكَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ اللَّهَ ۖ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ:
ۖ لِيَسَّ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا ۖ لِلصَّالِحِينَ جُنَا فِيْمَا طَعِمُوا
[المائدة: 93]. الْآيَةُ قَاتَا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقُوا
وَأَمِنُوا ثُمَّ اتَّقُوا وَأَحْسِنُوا شَهْدُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ۖ بَدْرًا وَأُحُدًا
وَالْخَنْدَقَ وَالْمَشَاهِدَ فَقَالَ عُمَرُ أَلَا تُرَدُّونَ عَلَيْهِ مَا يَقُولُ فَقَالَ ابْنُ
عَبَّاسٍ إِنَّ هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ أَنْزَلَ عَذْرًا لِمَنْ صَبَرَ وَحُجَّةً عَلَى النَّاسِ لِأَنَّ
اللَّهَ ۖ يَقُولُ ۖ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا ۖ طَرَوْطٌ سِرٌّ [المائدة:
90]. الْآيَةُ ثُمَّ قَرَأَ حَتَّى أَنْقَذَ الْآيَةَ الْآخَرَى فَإِنْ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ الْآيَةُ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ تَهَاةُ أَنْ يَشْرَبَ الْخَمْرَ فَقَالَ

عُمَرُ ۖ صَدَقْتَ مَاذَا تَرَوْنَ قَالَ عَلِيٌّ ۖ إِنَّهُ إِذَا شَرِبَ سَكِرَ وَإِذَا سَكِرَ هَدَى وَإِذَا هَدَى افْتَرَى وَعَلَى الْمُفْتَرِي تَمَاتُونَ جَلْدَةً فَأَمَرَ بِهِ عُمَرُ فَجُلِدَ تَمَانِينَ»¹.

«وعن الحكم في آية جزاء الصيد إن عمر كتب أن يُحكم عليه في الخطأ والعمد»².

«عن ميمون ابن مهران أن أعرابيا أتى أبا بكر قال: قتلنا صيدا وأنا محرم فما ترى عليّ من الجزاء؟ فقال أبو بكر لأبي بن كعب وهو جالس عنده: ما ترى فيها؟ فقال الأعرابي: أتيتك وأنت خليفة رسول الله ۖ أسألك فإذا أنت تسأل غيرك. قال أبو بكر: وما تنكر، يقول الله: فشاورت صاحبي حتى إذا اتفق على شيء أمرناك به»³.

«عن بكر بن عبد الله المزني قال: كان رجلان محرمين فحاش أحدهما طيبا فقتله الآخر، فأتيا عمر وعنده عبد الرحمن ابن عوف فقال له عمر: وما ترى؟ قال: شاة. قال: وأنا أرى ذلك، إذهبا فاهديا شاة. فما مضيا قال أحدهما لصاحبه: ما أدري أمير المؤمنين ما يقول حتى يسأل صاحبه، فسمعها عمر فردهما وأقبل على القائل ضربا بالدرة، قال: تقتلون الصيد وأنتم حرم وتغمصون الفتيا⁴، إن الله تعالى يقول: ۖيَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدَلٍ مُّنْكُمْ [المائدة: 95].. ثم قال: إن الله لم يرص لعمر وحده فاستعنتُ بصاحبي هذا»⁵.

«عن ابن عباس قال: خطب أبو بكر الناس وقال: ۖأَجِلَّ لَكُمْ مَصِيءٌ ۖ ذِي بَلَرٍ وَطَعَامُهُ [المائدة: 96]. قال: وطعامه ما قذف به»⁶.
«وعن أنس عن أبي بكر الصديق في الآية قال: صيده ما حوت عليه وطعامه ما لفظ إليك»⁷.

«عن أبي هريرة قال: قدمت البحرين فسألني أهل البحرين عما يقذف البحر من السمك فقلت لهم: كلوا. فلما رجعت سألت عمر بن الخطاب عن ذلك فقال: بم أفيتهم؟ قلت: أفيتهم أن يأكلوا.

- 1

- 2

- 3

- 4 - و فتوى را به دیده حقارت نگاه می کنید.

5

6

- 7

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

قال: لو أفتيهم بغير ذلك لعلوتك بالدرة، ثم قال: **أَجَلَّ لَكُمْ صَيْدُ** **الْبَحْرِ** فصيده ما صيد منه، وطعامه ما قذف»¹.

«وعن الحارث بن نوفل قال: حج عثمان بن عفان فأتي بلحم صيد صاده حلال فأكل منه عثمان ولم يأكل علي، فقال عثمان: والله ما صدنا ولا أمرنا ولا أشرنا فقال علي: **وَخُرِّمَ عَلَيَّ كُمْ صَيْدُ** **الْبَحْرِ مَا مُمْ خُرْمًا** [المائدة: 96]»².

فقير گوید عفی عنه: صید گاھی اطلاق کرده می شود به معنی مصدر صاد یصید و گاھی اطلاق کرده می شود به معنی حیوانی که صید کرده شد و لکل وجهه هو مولیها.

«عن الحسن أن عمر بن الخطاب لم يكن يرى بأسا بلحم الصيد للمحرم إذا صيد بغيره وكرهه علي بن أبي طالب»³.

«عن الحسن أن أبا بكر الصديق حين حضرته الوفاة قال: ألم تر أن الله ذكر آية الرجاء عند آية الشدة وآية الشدة عند آية الرجاء ليكون المؤمن راغباً راهباً لا يتمنى على الله غير الحق ولا يلقى بيده إلى التهلكة»⁴.

«وعن أبي هريرة قال: خرج رسول الله **وَ**هو غضبان محمار وجهه حتى جلس علي المنبر فقام إليه رجل فقال: أين أبائي؟ قال: في النار. فقام آخر فقال: من أبي؟ قال: أبوك فلان. فقام عمر بن الخطاب فقال: رضينا بالله ربا وبالإسلام ديناً وبمحمد نبياً وبالقرآن إماماً، إنا يا رسول الله حديث عهد بالجاهلية والشرك والله أعلم من أبائنا فسيكن غضبه ونزلت هذه الآية: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَرْسَلُوا إِلَىٰ رِجَالِكُمْ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ** [المائدة: 94]»⁵.

«عن قيس قال قام أبو بكر فحمد الله **وَ**أثنى عليه **وَ**قال يا أيها الناس إنكم تفرءون هذه الآية: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مِّنْ صَلَّ إِذْ لَهْتُمْ** [المائدة: 105]. **وَإِنَّكُمْ تَصْغَوْنَهَا عَلَىٰ غَيْرِ مَوْضِعِهَا وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْمُتَكَبِّرَ وَلَا يُغَيِّرُوهُ أَوْشَكَ اللَّهُ أَنْ يَغْمَهُمْ بِعِقَابٍ**»⁶.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

آیات سورہی أنعام:

وَقَالَ سَبِّحْنَاهُ ۖ أَوْ مَن كَانَ مَعَهُ ۖ إِنَّا فَلَاحُهُ وَجَعْنَا لَهُ نُورًا
يَمْشِي فِيهِ ۖ فِي النَّاسِ كَمَن مِّثْلُهُ ۖ فِيمَا لَطَمْتِ إِلَيْنَا يَخَافُ مِمَّا
كَذَلِكَ زَيْنٌ ۚ الْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ١٢٢ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ
قَوْمٍ أَكْبَرًا مِّنْهُمْ لِيَكْفُرُوا فِيهَا ۖ وَمَا يَكْفُرُونَ إِلَّا بَأَنفُسِهِمْ وَمَا
يَشْعُرُونَ ١٢٣ وَإِذَا جَاءَهُمْ عِلْمٌ مِّنَّا أَن كُنَّا عَلَيْهِمْ مُّسَوِّغُونَ
لِمَا أَوْتَيْنَاهُم مَّا كَانُوكُمْ آلِهَةً مِّن دُونِنَا ۖ يَصْعَدُ فِي سَائِرِ الْأَشْجَارِ
أَوْ فِي الْأَعْلَافِ أَوْ فِي شُرَاطِيقِ الْأَشْجَارِ ۖ ثُمَّ يَقْبَعُونَ أَوْ تُبْقِعُونَ
أَوْ يَخْتَفُونَ ۚ هَٰؤُلَاءِ السَّامِعُونَ ١٢٤ وَمِنَ الْأَشْجَارِ أَكْثَرُ
نَوْعًا مَّا لَا تُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْهَا إِلَّا بَأَلْبَانٍ يُرْضَوْنَ ۖ وَكَذَلِكَ
جَعَلْنَا لِكُلِّ قَوْمٍ مَّا يَكْفُرُونَ ١٢٥ وَهَٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ
مُسْتَقِيمٌ ۖ فَطَنَّا آلِهَتَهُ لِقَوْمٍ يُدْكَرُونَ ١٢٦ لَّهُمْ دَائِمُسَلَامٌ عِنْدَ
رَبِّهِمْ ۖ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ١٢٧ [الأنعام: 122-127].

خدايﻩ در سورهٔ انعام سه آيت نازل فرمود متضمن فضيلت سه فرقه از مهاجرين اولين، فرقهٔ اولي جماعه اذکياء صحابه که در اول مبعث آنحضرتﷺ ايمان آوردند و به شهادت علوم اجماليه که در صدور ايشان موجود بود تصديق نمودند و از آن جماعه است عثمان بن عفان و سردفتر ايشان صديق اکبر است که ترک عبادت اصنام و اثبات توحيد و اجتناب از زناء و نفرت از خمر و سائر قبائح در جبلت او مفسطور بود و خوابهاي بسياري که دلالت بر رسالت آنحضرتﷺ مي نمود ديده لاجرم به مجرد دعوت ايمان

آورد و محتاج به تکرار دعوت یا اظهار معجزات با انواع مخاصمات نشد خدای تعالی تعریض به حال ایشان بلکه به حال سر دفتر ایشان می فرماید و مقابله می نهد در میان ایشان و در میان جماعه از کفار که در طرف مقابل ایشان افتاده اند مانند مقابله نور با ظلمت و روز با شب قَالَ لِلّٰهِ تَعَالٰی: قَمَنْ يُرِدُ لِلّٰهِ أَنْ يَهْدِيَهُ يَهْدِيَهُ يَهْدِيَهُ حَرَهُ لَا يَسْلَمُ □

فرقهء ثانیه جماعه که عمری در کفر و عداوت آنحضرت □ بسر بردند و زمان درازی در موت معنوی که عبارت از انکار پیغامبر است □ بعد بعثت او گرفتار بودند باز توفیق الهی دستگیری ایشان نمودند و ایشانرا حیات معنوی عطا فرمود و عمدهء زمره مسلمانان ساخت مثل حمزه ابن عبدالمطلب و عمر بن الخطاب و سر دفتر ایشان عمر بن الخطاب است خدای تعالی به حال ایشان تعریض می فرماید بلکه به حال سر دفتر ایشان، و مقابله می نهد در میان ایشان و در میان مصرین که بر کفر بودند و بر کفر گذشتند مانند ابوجهل و اضراب او، فرقه ثالثه ضعیفای مسلمین از موالی قریش و امثال ایشان که رؤسای قریش را از مجالست ایشان استنکاف تمام بود و در باب ایشان نازل شد □ وَلَا تَطْطَبُ الرُّطَابِیْنَ یَدِ □ غَوْنَ رَبَّهُمْ باید دانست که حقیقت تعریض تمام نمی شود تا آنکه قرائن بسیاری قالیه و حالیه بر شخص واحد منطبق شود لا غیر در این صورت از عام یا مطلق پی به آن خاص توان برد.

پس اول قرینه آن است که سورهء انعام دفعهء نازل شد در مکه به اجماع مفسرین قریب به اسلام حضرت عمر □، و صدیق اکبر □ پیش از آن به مدت دراز مسلمان شده بود پس لفظ □ أَوْ مَنْ كَانَ قَبْلًا □ مَنِ یُرِدُ لِلّٰهِ أَنْ یَهْدِيَهُ یَهْدِيَهُ حَرَهُ لَا یَسْلَمُ متناول نیست متأخرین مهاجرین را و نه انصار را و نه من تبعهم باحسان را، همان پنجاه شست کس که در وقت نزول آیات مسلمان بودند مراد توانند شد لا غیر.

و ثانیاً: آنکه □ مَنْ كَانَ قَبْلًا □ دلالت می کند بر آنکه زمانی دراز از بعثت پیغامبر گذشته باشد و آن عزیز مشار الیه ایمان نیاورد بعد از آن ایمان آورد و قدم راسخ زد در اسلام و وی شکیمتی و قوتی داشته است تا او را در اکابر مجرمیها توان سنجید □ مَنِ یُرِدُ لِلّٰهِ أَنْ یَهْدِيَهُ یَهْدِيَهُ حَرَهُ لَا یَسْلَمُ بر وجه اتم در آن صورت متحقق تواند بود که شخص از ته دل خود به غیر تکرار دعوت و به

غير مخاصمت ايمان آورده باشد و شكوك و شبهات [لَنْ يُؤْمِنَ حَتَّىٰ يُؤْتَىٰ بِثَبَاتٍ مِّمَّا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ] [الأنعام: 124].. و امثال آن گرد خاطر او نه گردد و سرّ شرائع به اكمل وجوه از خود بخود بفهمد به اين قرينه تقليل شركاء لازم آمد.

ثالثاً: خدای تعالی می‌فرماید: [وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَشِيءُ بِهِ فِي النَّاسِ] و این دلالت بر آن می‌کند که هم مهتدی است و هم هادی و به سبب او نفع عظیم به مسلمانان عائد شود و آن منحصر است از این فریق در ذات عمر بن الخطاب [کما لا يخفي].

رابعاً: عدیل می‌سازد این مرد مشار الیه را به اکابر مجرمیها «وقد قال النبي [لأبي جهل حين قتل: مات اليوم فرعون هذه الامة]»¹.

و آنحضرت [دعاء کرده بودند که: «اللهم أيدني بأحب هذين الرجلين إليك عمر بن الخطاب أو عمرو بن هشام»]². پس دعاء آنجناب در حق عمر بن الخطاب مستجاب شد چون این همه قرائن جمع آمد ذهن سبقت نمود به شیخینب در اول نظر. باز باید دانست که خدای تعالی یکی را به شرح صدر للاسلام که حقیقت صدیقیت است می‌ستاید و دیگری را به حیات معنوی و نوری که در میان مردمان اثر آن افتد که حقیقت خلافت خاصه و حقیقت محدثیت است وصف می‌کند باز ایشان را جمیعاً وعدهء دارالسلام می‌دهد و صراط مستقیم برای ایشان اثبات می‌فرماید: وهو وليهم می‌گوید و ناهيك به من للشرف، و اینها صفات خلافت خاصه است.

و فرقهء سوم را می‌ستاید و می‌گوید: [يَدُ عُونَ رَبَّهُمْ] [لَعَدُوَّةٍ وَعَشِيٍّ] بعد از آن تنصيص می‌فرماید بر اخلاص ایشان که [يُرِيدُونَ وَجْهَهُ] و وعدهء مغفرت می‌دهد، کدام فضیلت بهتر از این فضائل خواهد بود؟

«عن عمر بن الخطاب قال: الأنعام من نجای القرآن أو نواجیه، أي أفاضل سوره، جمع نجیبة، والنواجب هي عتاقه»⁴.

- 1

- 2

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

وأخرج للترمذي «عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: ﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ قَادِرُونَ عَلَى أَنْ يُعَذِّبَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ وَلَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ﴾ [الأنعام: 65]. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَمَّا إِنَّهَا كَانَتْهُ وَلَمْ يَأْتِ تَأْوِيلُهَا بَعْدُ»¹.

فقير گوید: یعنی ﷺ يُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ سَخَصٍ - در قتال مسلمین وارد شده و آن بودنی است بعد انقضای خمس و ثلاثین، و در حدیث متواتر ظاهر شد که عذاباً من فوقکم او من تحت أرجلکم به دعای آنحضرت ﷺ مرتفع شد ﷺ يُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ سَخَصٍ باقی است. قوله: ﷺ وَلَا تَطَّوُّرُ عَلَیْهِمْ طَأْخَرُجُ مُسْلِمٍ «عَنْ سَعْدِ بْنِ قَتَادَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ سَبَّحَ تَقَرَّ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ لِلنَّبِيِّ ﷺ اطْرُدْ هَؤُلَاءِ لَا يَجْتَرِئُونَ عَلَيْنَا. قَالَ وَكُنْتُ أَنَا وَابْنُ مَسْعُودٍ وَرَجُلٌ مِنْ هَذِلٍ وَبِلَالٍ وَرَجُلَانِ لَسْتُ أَسْمِيَهُمَا فَوَقَعَ فِي نَفْسِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقَعَ فَحَدَّثَتْ نَفْسَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ: ﷺ وَلَا تَطَّوُّرُ عَلَیْهِمْ طَأْخَرُجُ مُسْلِمٍ»².

«عن أبي بكر الصديق أنه سُئِلَ عن هذه الآية: ﷺ لَذِينَ ءَامَدُوا وَلَا مِمَّ يَسْأَلُوا إِيْمَتَهُمْ يَظْلَمُونَ. [الأنعام: 82]. قال ما تقولون؟ قالوا: لم يظلموا، قال حملتم الأمر على الشدة. بظلم بشرك، ألم تسمع إلى قول الله: ﷻ إِنَّ لَكَ لَأُولَئِكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ [لقمان: 13]»³.
«وعن عمر بن الخطاب ﷺ وَلَا مِمَّ يَسْأَلُوا إِيْمَتَهُمْ يَظْلَمُونَ [الأنعام: 82]. قال بشرك»⁴.

«عن عكرمة قال: لما تزوج عمر أم كلثوم بنت علي⁵ اجتمع أصحابه فبركوا له ودعوا له، فقال: تزوجتها ومالي حاجة إلى النساء ولكني سمعت رسول الله ﷺ يقول: إن كل نسب وسبب ينقطع يوم القيامة إلا سببي ونسبي، فأحببت أن يكون بيني وبين رسول الله ﷺ سبب»⁶.

«عن ابن عباس في قوله: ﷻ أَوْ مَن كَانَ مَعَ يَوْمٍ فَلَجَتْهُ [الأنعام: 122]. قال: كان كافراً ضالاً فهديناه وجعلنا له نوراً، هو القرآن،

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

﴿كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ فِي الْكُفْرِ وَالضَّلَالَةِ﴾¹.
 «وعن زيد بن أسلم في قوله: ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مِنَّا فَهَيْئَتُهُ
 وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ
 قَالَ: نزلت في عمر بن الخطاب وأبي جهل ابن هشام كانا ميتين
 في ضلالتهما فأحيا الله عمر بالإسلام وأعزه وأقرّ أبا جهل في
 ضلّالته وموته، وذلك أن رسول الله ﷺ دعا فقال: اللهم أعز الإسلام
 بأبي جهل بن هشام أو بعمر بن الخطاب»².

فقير گوید: این آیت تعریض است به حال عمر بن الخطاب و
 أبوجهل نزدیک جمهور مفسرین، «عن ابن مسعود قال: إِنَّ اللَّهَ
 تَنْظَرُ فِي قُلُوبِ الْعِبَادِ فَوَجَدَ قَلْبَ مُحَمَّدٍ ﷺ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ
 قَاصْطِقَاهُ لِنَفْسِهِ فَأَتْبَعَتْهُ بِرِسَالَتِهِ ثُمَّ تَنْظَرُ فِي قُلُوبِ الْعِبَادِ بَعْدَ قَلْبِ
 مُحَمَّدٍ ﷺ فَوَجَدَ قُلُوبَ أَصْحَابِهِ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ فَجَعَلَهُمْ وَرَاءَ نَبِيِّهِ
 يُقَاتِلُونَ عَلَى دِينِهِ فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ
 وَمَا رَأَوْا سَيِّئًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ سَيِّئٌ»³.

«عن أبي الصلت الثقفی أن عمر بن الخطاب قرأ هذه الآية:
 ﴿وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَبِيحًا حَرَجًا﴾ [الأنعام: 125].
 بنصب الرءاء، وقرأها بعض من عنده من أصحاب رسول الله ﷺ حرجا
 بالخفض، فقال عمر: ابغوني رجلا من كنانة واجعلوه راعيا فاتوا به،
 فقال له عمر: يا فتى ما الحرجة فيكم، قال: الحرجة فينا الشجرة
 التي تكون بين الأشجار التي لا تصل إليها راعية ولا وحشية ولا
 شيء، فقال عمر: كذلك قلب المنافق، لا يصل إليه شيء من
 الخير»⁴.

«وعن علي بن أبي طالب قال: لما أمر الله نبيه ﷺ أن يعرض
 نفسه على قبائل العرب خرج إلى منى وأنا معه وأبو بكر، وكان أبو
 بكر رجلا نسابة فوقف على منازلهم ومضاربهم بمنى فسلم عليهم
 وردّوا السلام وكان في القوم مفروق بن عمر وهاني بن قبيصة
 والمثنى بن حارثة والنعمان بن شريك وكان أقرب القوم إلى أبي
 بكر مفروق قد غلب عليهم بيانا ولسانا فالتفت إلى رسول الله ﷺ
 فجلس وقام أبو بكر يظله بثوبه فقال النبي ﷺ: أدعوكم إلى شهادة
 أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأني رسول الله ﷺ ولا تؤذوني

- 1

- 2

- 3

- 4

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَ كَلَّا لَنَا فِي هَذِهِ لُدًّا يَا حَسَنَةً وَفِي لَأُخِرَةٍ إِنَّا هُنَا إِلَيْكَ قَالِ عَذَابِي أَصِيبُ بِهِ رَهْ أَشَاءُ وَحِ مَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكُنُّبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ كَلَّكَوَةً لِّلَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا مُؤْمِنُونَ ١٥٦ لِّلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ لِّلنَّبِيِّ لِّلْأُمَمِ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكُونًا عِنْدَهُمْ فِيهِم لَوْرَةٌ فِي أَنْجِيلٍ يَأْمُرُهُمْ بِالْهَرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُجِزِّلُ لَهُمْ لِّلطَّيِّبَاتِ وَيُخَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبِيثَاتِ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ لِّلطَّلَامِ لَتَنِي كَأَنَّهُ عَلَيْهِمْ قَلِيلٌ ءَامَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَتَصَرَّوهُ وَتَّبَعُوا لِّلْوَرِّ الَّذِي أَنْزَلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْهَالِحُونَ ١٥٧ [الأعراف: 156-157].

مضمون این آیات آنست که حضرت موسیٰ به درگاه مجیب الدعوات مناجات نمود که وَ كَلَّا لَنَا فِي هَذِهِ لُدًّا يَا حَسَنَةً وَفِي لَأُخِرَةٍ إِنَّا هُنَا إِلَيْكَ خداوندا بنویس یعنی مقدر کن و در ملکوت قضای ثبوت حسنه نازل گردان و صورت مثالیه ثبوت حسنه در دنیا و آخرت برای امت من مخلوق فرما از جناب رب الارباب خطابش در رسید که یهود را يك حال نخواهد بود عَذَابِي أَصِيبُ بِهِ رَهْ أَشَاءُ وَحِ مَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ از ایشان جمعی باشند که عقوبت دنیا بدیشان رسد که قال: وَقَصِّدْ بِنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَءِيلَ فَمِنْهُمْ كِتَابٌ لِّكَ سِيْدُنْ فِيهِ لَأُصِ مَرَّوْنِ [الإسراء: 4].

و جمعی باشند که رحمت الهی بایشان رسد کما قال: مَنْ قَائِلٌ: ذَٰلِكُمْ كُرُوا لِمَقْعَدِهِ عَلَيْهِمْ لِي جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَعَاقَبَكُمْ مَلَأَ مِمْ تِ أَحَدًا مِّنْهُمْ عَلَمِيرُ [المائدة: 20]. فَسَأَكُنُّبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ که خواهم نوشت حسنه دنیا و آخرت را در زمان آینده برای جمعی که صفت ایشان اینست که متقیان باشند و ادای زکوة می نمایند و به آیات ما ایمان می آرند. از اینجا مفهوم گشت که در زمان آینده امتی پیدا خواهد شد متصف به این صفات و خدای تعالی حسنه دنیا که عبارت از فتح و نصرت است و اتساع ارزاق و آنکه ریاست عالم میان ایشان باشد و دیگران همه باج ده و خراج گزار ایشان یا اسیر و بنده در دست ایشان باشند، و حسنه آخرت که عبارت از مغفرت است و نجات و رفع درجات هر دو ایشان را بخشد. باز خدای تعالی ارشاد میفرماید که امت موعوده تابعان نبی امی اند آن موعود بر ایشان راست آمد و آن حسنه دنیا و آخرت برای ایشان نوشتیم یعنی در ملکوت قضای آن مصمم نمودیم آنکه پیروی نبی امی می کنند

إيمان آوردند به او و تقویت دادند او را و یاری نمودند و پیروی نوری که همراه او نازل شد یعنی پیروی قرآن کردند ایشان اند رستگار، وصف نبی امی آنست که می یابند نعت او در تورات و انجیل. یهود در تورات خواندند و نصاری در انجیل و بر سائر امم نیز حجت ثابت شد از جهت ظهور معجزات موسی و عیسی و ثبوت نبوت ایشان و شهرت آن پس چون در دنیا نعت آنحضرت ﷺ در کتب الهیه موجود است و انبیاء ثابت الصدق به آن خبر دادند حجت بر کافه ناس متحقق گشت اگر آن را معترف نشوند عندالله معذور نباشند، و این نعت آنست که می فرماید به کار پسندیده و نهی می کند از نا پسندیده و حلال می گرداند برای ایشان چیزهای پاکیزه را و از سر ایشان فرو می آرد بار گران ایشان را و طوق گردنها را که سابق بر ایشان بود یعنی شرائع شاقه نسخ می فرماید و به ملت حنیفیه سهله سمحه ارشاد می کند و نبوت که به این صفت باشد کمال رحمت الهی است و تمام رافت او. در این آیات خدای تعالی یاران پیغامبر را منطوقاً اثبات فلاح می فرماید و مفهوماً حسنه دنیا و آخرت را ثابت می کند و شک نیست که خلفاء ایمان آوردند و تقویت نمودند چه در ایام حیات آنحضرت ﷺ و چه بعد وفات او پس به این فضل که بالاتر از آن فضلی متصور نیست متصف باشند وهو المقصود.

«وعن عمر بن الخطاب قال: أعطيتُ ناقَةً في سبيل الله فأردت أن أشتري من نسلها فسألت النبي ﷺ فقال: دعها تأتي يوم القيامة هي وأولادها جميعاً في ميزانك»¹.

«عن الحسن قال: رأيت عثمان على المنبر قال: يا أيها الناس اتقوا الله في هذه السرائر فإنني سمعت رسول الله ﷺ يقول: والذي نفس محمد ﷺ بيده ما عمل أحد عملاً قط سراً إلا ألبسه الله رداء علانية إن خيراً فخير وإن شراً فشر، ثم تلا هذه الآية: ﷻ وَرِيشًا يُلْمِ وَيُشَارُ بِهِ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَلِكَ خَيْرٌ ﷻ [الأعراف: 26]».

«عن الحسن قال: دخل عمر على ابنه عبد الله وإذا عندهم لحم، فقال ما هذا اللحم؟ قال: اشتهيته، قال: وكلما اشتهيته شيئاً أكلته، كفى بالمرء إسرافاً أن يأكل كلما اشتهى»².

«وعن عمر بن الخطاب قال: إياكم والبطننة في الطعام والشراب فإنها مفسدة للجسد ومورثة للسقم مكلة من الصلوات وعليكم بالقصد فيهما فإنه أصلح للجسد وأبعد من السرف وإن الله ليبغض الخبز السمين وإن الرجل لن يهلك حتى يؤثر شهوته على دينه»¹.

«وعن ابن المسيب قال: لما طعن عمر قال كعب: لو دعا الله عمرٌ لأخر في أجله. فقيل له: أليس قد قال الله: ﴿قَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُ خَيْرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَعِذُّونَ﴾ [الأعراف: 34]. فقال كعب: وقد قال الله: ﴿وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ﴾ [فاطر: 11].. فإن الله يؤخر ما يشاء وينقص فإذا جاء أجله فلا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون»².

«عن أبي مليكة قال: لما طعن عمر جاء كعب فجعل يبكي بالباب ويقول: والله لو أن أمير المؤمنين يقسم على الله أن يؤخر لآخره، فدخل ابن عباس فقال: يا أمير المؤمنين، هذا كعب يقول كذا وكذا، قال: إذا والله لا أسأله»³.

«عن سالم بن عبد الله وإبان ابن عثمان وزيد بن حسن ان عثمان بن عفان أتى برجل قد فجر بسلام من قريش فقال عثمان: احصن؟ قالوا: قد تزوج بامرأة ولم يدخل بها بعد، فقال علي لعثمان: لو دخل بها لحل عليه الرجم. فأما إذا لم يدخل بأهله فاجلده الحد، فقال أبو أيوب: أشهد أنني سمعت رسول الله يقول الذي ذكر أبو الحسن: فأمر به عثمان فجلد مائة»⁴.

«عن أبي بكر الصديق قال: قال موسى: يا رب ما لمن عزّي الثكلي قال: أظله بظلي يوم لا ظل إلا ظلي»⁵.

«عن خالد الربيعي قال: قرأت في كتاب الله المنزل أن عثمان يأتي رافعا يديه إلى الله يقول: يا رب قتلني عبادك المؤمنون»⁶.

«عن مسلم بن يسار الجهني أن عمر بن الخطاب سئل عن هذه الآية: ﴿وَلَا ذَا أَجْدَ رَبِّكَ فِي بَيْتِ عَاتَمَ﴾ [الأعراف: 172].. فقال: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سئل عنها قال: إِنَّ اللَّهَ ﷻ خَلَقَ آدَمَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ بِيَمِينِهِ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَيَعْمَلِ

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

6

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

أَهْلَ الْجَنَّةِ يَعْمَلُونَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخَرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلنَّارِ وَيَعْمَلُ أَهْلُ النَّارِ يَعْمَلُونَ. فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ فِيمَ الْعَمَلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ اللَّهَ إِذَا خَلَقَ الْعَبْدَ لِلْجَنَّةِ اسْتَعْمَلَهُ يَعْمَلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ أَعْمَالِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيُدْخِلُهُ بِهِ الْجَنَّةَ وَإِذَا خَلَقَ الْعَبْدَ لِلنَّارِ اسْتَعْمَلَهُ يَعْمَلُ أَهْلُ النَّارِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ أَعْمَالِ أَهْلِ النَّارِ فَيُدْخِلُهُ بِهِ النَّارَ»¹.
«عن عمر بن الخطاب أنه خطب بالجابية فحمد الله وأثنى عليه ثم قال: من يهده الله فلا مضل له ومن يضل الله فلا هادي له، فقال له قس بين يديه كلمة بالفارسية. فقال عمر لمترجم له: ما يقول؟ قال: يزعم أن الله لا يضل أحداً، فقال عمر: كذبت يا عدو الله، بل الله خلقك وهو أضلك وهو يدخلك النار إن شاء الله تعالى، ولولا أن بيننا عقد لضربت عنقك، فتفرق الناس وما يختلفون في القدر»².

وأخرج للبخلوي «عن ابن عباس قال قَدِمَ عُيَيْنَةُ بْنُ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ فَتَرَلَ عَلَى ابْنِ أَخِيهِ الْحُرِّ بْنِ قَيْسٍ، وَكَانَ مِنَ النَّفَرِ الَّذِينَ يُدْبِيهِمْ عُمَرُ، وَكَانَ الْقُرَاءُ أَصْحَابَ مَجَالِسٍ عُمَرُ وَمُشَاوَرَتِهِ كُھُولًا كَانُوا أَوْ شُبُلًا. فَقَالَ عُيَيْنَةُ لِابْنِ أَخِيهِ يَا ابْنَ أَخِي، لَكَ وَجْهٌ عِنْدَ هَذَا الْأَمِيرِ فَاسْتَأْذِنْ لِي عَلَيْهِ. قَالَ سَأَسْتَأْذِنُ لَكَ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَاسْتَأْذَنْ الْحُرُّ لِعُيَيْنَةَ فَأَذِنَ لَهُ عُمَرُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ هِيَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، قَوْلَ اللَّهِ مَا تُعْطِينَا الْجَزَلَ، وَلَا تَحْكُمُ بَيْنَنَا بِالْعِدْلِ. فَغَضِبَ عُمَرُ حَتَّى هَمَّ بِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحُرُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ: ﴿خُذْ لِقَاؤَ الْوُحُوشِ وَالْوُحُوشِ﴾ عَنِ الْجَاهِلِينَ ۱۹۹ ﴿الْأَعْرَافُ: 199﴾. وَإِنَّ هَذَا مِنَ الْجَاهِلِينَ. وَاللَّهُ مَا جَاوَزَهَا عُمَرُ حِينَ تَلَاهَا عَلَيْهِ، وَكَانَ وَفَاقًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ»³.

آيات سورة انفال:

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَلَا عَامًّا لِمَأْوَاهُ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۲۵﴾ وَكُرُوا لِأَنْفُسِكُمْ قَلِيلٍ مِمَّا سَلَّيْتُمْ عَقُونَ فِيهِ لَأَضْحَكُوا بِكُمْ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَدْرِ صَرْهٍ - وَرَزَقَكُمْ مِّنْ لَّطِيئَةٍ لَّعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۲۶﴾ [الأنفال: 25-26].

- 1

- 2

- 3

[illegible]

فقیّر گوید: خدای! در این آیات فضیلت مهاجرین اولین بیان می‌فرماید در دنیا و آخرت و می‌گوید که مهاجرین اولین و انصار با هم اکفاء اند و ناصر یکدیگر چون یکی از ایشان به شدتی گرفتار آید بر دیگری لازم است قیام به نصرت او، و این معامله با مسلمین غیر مهاجرین لازم نیست الا چون میان ایشان و میان حریبان تائره حرب مرتفع شود اگر چه به سبب عداوت دنیاوی

باشد آنجا لازم است نصرت ایشان، زیرا که کفار با هم رفیق یکدیگر اند اگر مسلمین به نصرت آنها قیام ننمایند غلبه کفر لازم آید و مردمان از اسلام نکول کنند و ذلك قوله: ﴿لَا تَفْلَحُ عَصْوُهُ تَكُنْ فِيهِ فِي لَرٍ ضٍ وَقَسَطٍ كَبِيرٍ﴾.

بعد از آن فضیلت مهاجرین اولین و انصار بیان می‌فرماید: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا...﴾ و کدام فضیلت بالاتر از این فضیلت تواند بود؟ بعد از آن مهاجرین متأخر الهجرة را به ذیل ایشان در می‌آورد و متشبه به ایشان می‌گرداند قوله: ﴿وَأُولُوا لَأَرْحَمِهِ﴾.

در اینجا اثبات وجوب تناصر می‌نماید به قرایت رحم و آن با آیات سابق منافات ندارد¹، بر این توجیه در این آیات منسوخ نیست و این اصح توجیهات است نزدیک فقیر عفی عنه.

«عن عمر بن الخطاب قال: لو وزن إيمان أبي بكرٍ بإيمان أهل الأرض لرجح إيمان أبي بكرٍ»².

فقیر گوید: روز بدر موافقات عظیمه و فراسات صادق از شیخینب ظاهر گردید.

«ذكر موسى بن عقبة قصة بدر مفصلاً، فذكر من فراستهما أن رسول الله ﷺ قال أشيروا علينا في أمرنا وسيرنا، فقال أبو بكر: أنا أعلم الناس بمسافة الأرض أخبرنا عدي أن العير كانت تعادي كذا وكذا فكفأنا وإياهم فرسى رهان إلى بدر. ثم قال رسول الله ﷺ أشيروا عليّ، فقال عمر بن الخطاب أنها قریش وعزها والله ما دلت منذ عزت ولا آمنت منذ كفرت، والله لتقاتلنك فتأهب لذلك أهبة وأعدد له عدته، وذكر من فراسة أبي بكر الصديق فقال: لما طلع المشركون قال رسول الله ﷺ: اللهم هذه قریش قد جاءت بخيلائها وفخرها تحارب وتكذب رسولك اللهم إني أسألك ما وعدتني، ورسول الله ﷺ ممسك بعضد أبي بكر يقول: اللهم إني أسألك ما وعدتني، فقال أبو بكر: أبشر فوالذي نفسي بيده لينجزن الله ما وعدك، فاستنصر المسلمون واستغاثوه، فاستجاب الله لنبیه ﷺ وللمسلمين، ثم ذكر أنه عَجَّ المسلمون إلى الله يسألونه

¹ - در ابتدای هجرت رسول خدا ﷺ بین مهاجرین و انصار مواخاة «برادری» برقرار نمودند که فلان مهاجر برادر فلان انصاری است. در ابتدای امر به سبب مواخاة مهاجرین و انصار از یکدیگر میراث نیز می‌بردند. اما شاه ولی الله صاحب این آیات را متعلق به میراث نمی‌داند، بلکه آیات را در باره نصرت و تعاون فیما بین مسلمانها تأویل می‌نماید.

النصر حين رأوا القتال قد نشب ورفع رسول الله ﷺ يديه إلى الله يسأله النصر ويقول: اللهم إن ظهوروا على هذه العصابة ظهر الشرك ولم يقم لك دين وأبو بكر يقول: يا رسول الله والذين نفسي بيده لينصرك الله وليبيضن وجهك، فأنزل الله من الملائكة جندا في أكناف العدو. فقال رسول الله ﷺ: قد أنزل الله نصره ونزلت الملائكة، أبشروا يا أبا بكر فإنني قد رأيت جبرئيل معتمرا¹ يقود فرسا بين السماء والأرض، فلما هبط إلى الأرض جلس عليها فتغيب علي ساعة ثم رأيت على شفثيه غبارا².

«وعن علي قال نزل جبرئيل في ألف من الملائكة عن ميمنة النبي ﷺ وفيها أبو بكر ونزل مكائيل عن ميسرة النبي ﷺ وأنا في الميسرة»³.

«وعن عمر بن الخطاب في قوله تعالى: ﷻ وَمَنْ يُؤْلَمْ بِهِ مَذْذَبٌ [الأنفال: 16].. قال: لا تغرنكم هذه الآية فإنما كانت يوم بدر وأنا فئة لكل مسلم»⁴.

أخرج مسلم وأبو داود والترمذي «عن ابن عباس حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ قَالَ تَطَرَّ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أَصْحَابِهِ وَهُمْ ثَلَاثِمِائَةٍ وَتَبَّعُوا وَتَطَرَّ إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَإِذَا هُمْ أَلْفٌ وَزِيَادَةٌ فَاسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْقِبْلَةَ ثُمَّ مَدَّ يَدَيْهِ وَعَلَيْهِ رِدَاؤُهُ وَإِزَارُهُ ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ آتِنَا مَا وَعَدْتَنِي اللَّهُمَّ أَنْجِرْ مَا وَعَدْتَنِي اللَّهُمَّ إِنَّكَ إِنْ تُهْلِكَ هَذِهِ الْعَصَابَةَ مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ فَلَا تُعْبِدُ فِي الْأَرْضِ أَبَدًا. قَالَ فَمَا رَأَى يَسْتَعِثُّ رَبَّهُ ﷻ وَبَدَّعُوهُ حَتَّى سَقَطَ رِدَاؤُهُ فَأَيَّاهُ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ رِدَاءَهُ فَرَدَّاهُ ثُمَّ التَّرَمَّهُ مِنْ وَرَائِهِ ثُمَّ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَفَاكَ مُنَاشِدُكَ رَبِّكَ فَإِنَّهُ سَيُنْجِيْكَ لَكَ مَا وَعَدَكَ وَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ: ﷻ لِيَسْتَعِثُّوا رَبَّهُمْ رَبَّهُمْ نَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِّنَ مَّالِكَةِ يُدْفِنُونَ ﷻ [الأنفال: 9]. الْآيَةُ فَلَمَّا كَانَ يَوْمَئِذٍ وَالتَّقُوا فَهَرَمَ اللَّهُ ﷻ الْمُشْرِكِينَ فَقُتِلَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ رَجُلًا وَأَسِيرَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ رَجُلًا فَاسْتَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ ﷻ أَبَا بَكْرٍ وَعَلِيًّا وَعُمَرَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَؤُلَاءِ بَنُو الْعَمِّ وَالْعَشِيرَةِ وَالْإِخْوَانُ فَإِنِّي أَرَى أَنْ تَأْخُذَ مِنْهُمْ الْفِدْيَةَ فَيَكُونَ مَا أَخَذْنَا مِنْهُمْ قُوَّةً لَّنَا عَلَى الْكُفَّارِ وَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُمْ فَيَكُونُوا لَنَا عَصُودًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷻ: مَا تَرَى يَا ابْنَ الْخَطَّابِ. قَالَ قُلْتُ وَاللَّهِ مَا أَرَى مَا

¹ - كه عمامه ای بر سرش بسته است.

²

³ -

⁴ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

رَأَى أَبُو بَكْرٍ وَلَيْكِي أَرَى أَنْ تُمَكِّنِي مِنْ فُلَانٍ - قَرِيبٍ لِعُمَرَ -
فَأَصْرَبَ عُثْقُهُ وَتَمَكَّنَ عَلِيًّا مِنْ عَقِيلٍ فَيَضْرِبَ عُثْقُهُ وَتَمَكَّنَ حَمْرَةَ
مِنْ فُلَانٍ أَخِيهِ فَيَضْرِبَ عُثْقُهُ حَتَّى يَظْلِمَ اللَّهُ أَنَّهُ لَيْسَتْ فِي قُلُوبِنَا
هَوَادَّةٌ لِلْمُشْرِكِينَ هَؤُلَاءِ صَنَادِيدُهُمْ وَإِثْمُهُمْ وَقَادَتْهُمْ فَهَوَى رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ مَا قَالَ أَبُو بَكْرٍ وَلَمْ يَهُوَ مَا قُلْتُ فَأَخَذَ مِنْهُمْ الْفِدَاءَ فَلَمَّا أَنْ
كَانَ مِنَ الْعَدِ قَالَ عُمَرُ عَدُوْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَإِذَا هُوَ قَاعِدٌ وَأَبُو بَكْرٍ
وَإِذَا هُمَا يَتَكَيَّانِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي مَاذَا يَبْكِيكَ أَنْتَ
وَصَاحِبُكَ فَإِنْ وَجَدْتُ بُكَاءَ بَكَيْتُ وَإِنْ لَمْ أَجِدْ بُكَاءَ تَبَاكَيْتُ لِبُكَائِكُمَا
قَالَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ الَّذِي عَرَضَ عَلَيَّ أَصْحَابُكَ مِنَ الْفِدَاءِ لَقَدْ عُرِضَ
عَلَيَّ عَدَاؤُكُمْ أَذْنِي مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ. لَشَجَرَةٍ قَرِيبَةٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ:
﴿مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ سَلَاسِي حَتَّى يَخُنَ فِي يَأْرِضٍ تُرِيدُونَ
عَرَضَ ﷻ لَدُنِّي يَا وَلِيَّ اللَّهِ بُرِيدًا أَخَوًا لِلَّهِ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ٦٧﴾ لَوْلَا كَيْدُ بَدٍّ مِّنَ
اللَّهِ سَبَقَ لَمَسِّكُمْ فِيمَا أَحَدُكُمْ [الأفلاك: 67-68]. مِنَ الْفِدَاءِ.

ثُمَّ أَحَلَّ لَهُمُ الْعَنَائِمَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ عَوْقِبُوا
بِمَا صَنَعُوا يَوْمَ بَدْرٍ مِنْ أَخْذِهِمُ الْفِدَاءَ فَقَتِلَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ وَقَتَّلَ
أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ وَكَسِرَتْ رِبَاعِيَّتُهُ وَهَشِمَتْ الْبَيْضَةُ عَلَى
رَأْسِهِ¹ وَسَالَ الدَّمُ عَلَى وَجْهِهِ وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿أَوَلَمْ أَضْحِكُمْ
مُصِيبَةً فِي أَصْحَابِكُمْ مَّا لَهَا ظَنُّمُ أَتَى هَذَا لَوْ هُوَ عِنْدَ أَنْفُسِكُمْ إِنْ
لِلَّهِ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ١٦٥﴾ [آل عمران: 165]. بِأَخْذِكُمُ الْفِدَاءَ».

«قال ابن عباس ﷺ يَتَمَّا رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَئِذٍ يَشْتَدُّ فِي أَثَرِ
رَجُلٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ أَمَامَهُ إِذْ سَمِعَ صَرْبَةً بِالسُّوْطِ فَوْقَهُ، وَصَوْتَ
الْقَارِسِ، يَقُولُ: أَقْدِمَ حَيْرُومٍ، إِذْ تَطَرَّ إِلَى الْمُشْرِكِ أَمَامَهُ، فَخَرَّ
مُسْتَلْقِيًّا، فَنَظَرَ إِلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ قَدْ خُطِمَ أَنْفُهُ، وَشَقَّ وَجْهُهُ كَصَرْبَةِ
السَّيْفِ، فَاحْصَرَ ذَلِكَ أَجْمَعُ، فَجَاءَ الْأَنْصَارِيُّ، فَحَدَّثَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ
ﷺ، فَقَالَ: صَدَقْتَ ذَلِكَ مِنْ مَدَدِ السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ فَقَتَلُوا يَوْمَئِذٍ سَبْعِينَ،
وَأَسْرُوا سَبْعِينَ»².

«وعن عمر بن الخطاب أنه سمع غلاما يدعو: اللهم إنك تحول
بين المرء وقلبه فحل بيني وبين الخطايا فلا أعمل بسوء منها،
فقال: رحمك الله ودعا له بخير»³.

«عن مطرف قال: قلنا للزبير يا أبا عبد الله ضيعتم الخليفة حتى

¹ - وكلاه آهين (خود) بر سر آن حضرت ﷺ شكست.

² -

³ -

قتل ثم جئتم تطلبون بدمه، قال الزبير: إنا قرأنا على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر وعمر وعثمان ﷺ تَقُؤْا فِتْنَةً لَا تُصِيبُنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً [الأنفال: 25]. ولم تكن نحسب أنا أهلها حتى وقعت فينا حيث وقعت»¹.

«وعن قتادة في الآية قال: علم والله ذو الألباب من أصحاب محمد ﷺ حين نزلت هذه الآية أنه ستكون فتن»².
«وعن الحسن في الآية: نزلت في علي وعثمان وطلحة والزبير»³.

«وعن الضحاك نزلت في أصحاب النبي ﷺ خاصة»⁴. وعن السدي أخبرنا أنهم أصحاب الجمل»⁵.

«وعن رفاعه ابن رافع أن النبي ﷺ قال لعمر: اجمع لي قومك فجمعهم، فلما حضروا باب النبي ﷺ، دخل عمر عليه فقال قد جمعت الآن قومي، فسمع ذلك الأنصار فقالوا: قد نزل في قريش الوحي فجاء المستمع والناظر ما يقال لهم، فخرج النبي ﷺ فقام بين أظهرهم فقال: هل فيكم من غيركم؟ قالوا: نعم فينا حليفنا وابن أختنا وموالينا. قال النبي ﷺ: حليفنا منا وابن أختنا منا وموالينا منا أنتم تسمعون إن أوليائي منكم إلا المتقون، فإن كنتم أولئك فذاك وإلا فانظروا ليأتي الناس بالأعمال يوم القيامة وتأتون بالأثقال فيعرض عنكم»⁶.

«وعن عبد الرحمن بن أبي ليلى قال: سألت علياً فقلت: يا أمير المؤمنين أخبرني كيف كان صنع أبي بكر وعمر في الخمس نصيبكم، فقال: أما أبو بكر رحمه الله فلم تكن في ولايته أخماس، وأما عمر فلم يزل يدفعه إلي في كل خمس حتى كان خمس السوس وجنديسابور⁷ فقال وأنا عنده: هذا نصيبكم أهل البيت من الخمس وقد أحل بعض المسلمين واشتدت حاجتهم. فقلت: نعم. فوثب العباس بن عبد المطلب فقال: لا تفرض في الذي لنا، فقلت ألسنا أحق من أرفق المسلمين؟ وشقَّ أمير المؤمنين فقبضه، فوالله ما قضانا ولا قدرت عليه في ولاية عثمان ثم أنشأ

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

7 - گندی شاپور.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

علي يحدث فقال: إن الله حرم الصدقة على رسوله فعوضه سهماً من الخمس عوضاً مما حرم وحرّمها على أهل بيته خاصة دون أمته فضرب لهم مع رسول الله ﷺ سهما عوضاً مما حرم ورغب لكم عن غسالة الأيدي لأن لكم في خمس الخمس ما يغنيكم أو يكفيكم»¹.

«وعن علي قال: ولاني رسول الله ﷺ في خمس الخمس فوضعت مواضعه حياة رسول الله ﷺ وأبي بكر وعمر»².

«وعن قتادة أن أبا بكر أوصى بالخمسة وقال: أرضني بما رضي الله لنفسه ثم تلا: ﴿وَلَمَّا أَتَمَّ الْعَفْ تُمَّ مِّنْ مَّيِّهَ قَانَ لِلَّهِ حُمُسَهُ﴾ [الأنفال: 41]».

«وعن حبان بن واسع بن حبان عن أشياخ من قومه أن رسول الله ﷺ عدل صفوف أصحابه يوم بدر ورجع إلى العريش فدخل أبو بكر وقد خفق رسول الله ﷺ خفقة وهو في العريش ثم انتبه فقال: أبشر يا أبا بكر أتاك نصر الله، هذا جبرئيل أخذ بعنان فرسه يقوده على ثنياه المنتقع»³.

«وعن أبي هريرة قال: أنزل الله على نبيه بمكة ﴿سَهْرَمُ﴾ ﴿لَطُغُ وَيُولُونَمَلْدُبَرُ ٤٥﴾ [القمر: 45]. فقال عمر بن الخطاب: يا رسول الله أي جمع ذلك؟ قبل بدر، فلما كان يوم بدر وانهمزت قريش نظرت إلى رسول الله ﷺ في آثارهم مصلتاً⁴ بالسيف يقول: ﴿سَيْهٌ رَمَهُ لَطُغُ وَيُولُونَمَلْدُبَرُ ٤٥﴾ [القمر: 45]»⁵.

«وعن حرام بن معاوية قال: كتب إلينا عمر بن الخطاب أن لا يجاورنكم خنزير ولا يرفع فيكم صليب ولا تأكلوا على مائدة يشرب عليها الخمر وادّبوا الخيل وامشوا بين الغرضين»^{6,7}.

آيات سورة توبه:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿أَجْظُمُ سِقَايَةَ الْحَآجِّ وَعِمَارَةَ مَعَ جِدِّ لِحَرَامٍ كَمَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ يَوْمَ الْآخِرِ وَجْهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَتَوَلَّى عِنْدَ اللَّهِ وَلَهُ لَا يَدِيهِ مَمْلُوظِيمِينَ ١٩﴾ لِّذِينَ ءَامَنُوا وَهَاجَرُوا وَجْهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَا مَعْزِلِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ مَعْزِلُهُمْ دَرَجَةً عِنْدَكَ لَهُ

- 1

- 2

- 3 - در حالیکه دندانهایش غبار آلود است.

- 4 - در حالیکه شمشیرش را از نیام کشیده بود.

- 5

- 6 - أي: أمشوا بين الركن اليماني والحجر الأسود.

- 7

وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْرُونَ ۚ ۲۰ يُبَشِّرُهُم رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفِيهِ رُحْمَةٌ
لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ۚ ۲۱ خُلِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ ذُرِّيُّرٌ عَظِيمٌ
[التوبة: 19-22].

فقر گوید عفی عنه: سبب نزول این آیات آنست که کفار
قریش با مهاجران خصوصاً با علی مرتضی مفاخرت نمودند که ما
با آباد می‌داریم مسجد حرام را و آشامیدنی می‌دهیم حاجیان را
پس ما بهتر باشیم. و مهاجران جواب دادند که ما ایمان آوردیم به
پیغامبر و به روز آخر و هجرت و جهاد نمودیم پس ما بهتریم خدای
حکم فصل در میان مشاجره نازل فرمود: مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ
أَنْ يَّعْمُرُوا مَسْجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَكُفْرٍ أُولَئِكَ خِطَبُ
أَعْمَلُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ يَخْلَدُونَ ۚ ۱۷ إِنَّمَا يَعْزَّزُ مَسْجِدَ اللَّهِ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ
يَخْلُشْ إِلَى الْإِلْهَةِ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ۚ ۱۸ [التوبة:
17-18].

یعنی عمارت مسجد حرام عملی است از اعمال صالحه و
شرط قبول عمل صالح ایمان است به خدا و به روز آخر و اقامت
صلوة و ایتاء زکوة و یک جهت و یک روی بودن در خشیت حق جل
وعلا، و چون در کفار قریش این صفات مفقود است اعمال ایشان
حبط شد و کان لم یکن ماند پس این جماعه را به صورت آن
اعمال فضیلتی حاصل نشد تا چه رسد به مهاجران؟ باز می‌فرماید
که اگر به فرض آن اعمال را تحقیق می‌بود و ناپود نمی‌گشت
سنجیدن آن به مقابله هجرت و جهاد خطا است لَا يَسْتَوُونَ
عِنْدَ اللَّهِ ۚ بعد از آن تسجیل و تاکید این می‌نماید که الَّذِينَ
آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ۚ آنانکه ایمان آوردند و هجرت کردند و
جهاد فی سبیل الله به اموال و انفس خویش بجا آوردند و
بزرگتراند به اعتبار درجه نزدیک خدای تعالی یعنی از عمارت
مسجد حرام و سقاییت حاج و سائر اعمال ایشان اند به مطلب
رسندگان بشارت می‌دهد ایشان را پروردگار ایشان به بخشایشی
از جانب خود به خشنودی و به بهشتها که ایشان را باشد آنجا نعیم
دایم جاویدان آنجا همیشه هر آینه خدای تعالی نزدیک اوست اجر
بزرگ یعنی به دست اوست هر کرا خواهد عطا فرماید و بر هر
عملی که خواهد می‌دهد. از این آیت فضیلت مهاجران و مجاهدان
معلوم شد و زیادت آن عمل از سائر اعمال خیر و مال حال این
جماعه اصرح ما یكون به ظهور پیوست وهو المقصود.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخَذَ رَجُلَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا ﴿٤٠﴾ ثُمَّ إِنِّي أَخَذْتُ هُمَا فِي غَارٍ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَجْزِئُكَ اللَّهُ مَعَنَا ﴿٤١﴾ قَائِلًا لِلَّهِ سَكِينَتُهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدِي بِجُنُودٍ لَمْ يَتَوَهَّأْ وَجَعَلَ كَلِمَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتُ بِهَا وَكَلِمَتِي لِلَّهِ هِيَ الْكَلِمَةُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ [التوبة: 40].

فقیر گوید عفی عنه: خدای تعالی توبیخ می‌کند مسلمانان را که اگر شما نصرت ندهید پیغامبر را زیان نه کرده باشید مگر نفس خود را و هیچ ضرر به پیغامبر نخواهد بود هر آئینه نصرت داد او را خدای تعالی وقتیکه برآوردند او را کافران حالانکه دوم دو کس بود¹ وقتیکه آن دو کس در غار بودند وقتی که می‌گفت آن یار خود

¹ - لازم به ذکر است که این آیه شریفه فضائل بی‌مثال ابوبکر صدیق را برای جهانیان به نمایش می‌گذارد. در این آیت در باره آن حضرت لفظ ثانی (دوم دو کس) آمده است که دلالت بر اخلاص بی‌پایان صدیق اکبر دارد، چرا که بعد از «ثانی اثنین» این سوال در ذهن قاری خطور می‌کند که پروردگار بزرگ آن حضرت را چرا «ثانی» گفت، چرا ترتیب را طوری قرار داد که صدیق اول باشد؟ امکان داشت که ترتیب عکس باشد یعنی اول رسول گرامی اسلام و بعد یار با وفای شان و قیاس نیز این طور تقاضا می‌کرد که حق اولیت با آن جناب باشد. این ترتیب قاری قرآن را دعوت می‌دهد که مبدا نقش صدیق اکبر را در گسترش اسلام و خدمات و زحمات او را فراموش کند و برایش اذعان می‌دارد که ایراد هر گونه نقص و اتهامی به ساحت صدیق مرادف با هرزه سرائی و ایستادگی در مقابل این آیت می‌باشد و هم چنین نقشه هنگام داخل شدن به غار را برای قاری به تصویر می‌کشد که اول ابوبکر این یار جانی رسول خدا به غار داخل می‌شود، برای آن حضرت مکانی را مرتب می‌کند، سوراخ‌های غار را می‌بندد و بعد از آن از آن حضرت می‌خواهد که لحظاتی استراحت فرمایند. غرض اینکه چون از لحاظ داخل شدن به غار آن حضرت دوم بودند لهذا پروردگار بزرگ در حق شان «ثانی اثنین» فرمود که با کمال بلاغت قرآنی به شخص اول از آن دو نفر اشارت باشد.

همچنین در این آیه خدای متعال این فرموده پیامبر خویش را نقل می‌کند که لَا تَجْزِئُكَ اللَّهُ مَعَنَا و باید دانست که از فیض صحبت آن حضرت معیت رب العزت شامل حال صدیق نیز می‌شود، چراکه رسول خدا برایش فرمود: اللَّهُ مَعَنَا (ضمیر جمع استعمال فرمود). در مقابل، آنگاه که حضرت موسی به بحیره قلزم میرسد و فرعون و لشکریانش به دنبال او هستند و پیروان موسی می‌گویند: إِنَّا لَأُزَكَّوْنَ حضرت موسی در جواب می‌فرماید: قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَهِدٌ ۖۚ در اینجا اثبات معیت صرف برای موسی می‌باشد حالانکه هارون (که پیغمبر بود و برادر موسی نیز بود) با ایشان بود اما باز هم موسی لفظ «معی» گفت و رسول خدا در اینجا لفظ «مَعَنَا» بر زبان آوردند. نکته دیگری که در اینجا قابل یادآوری است اینکه: موسی فرمود: كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي یعنی پروردگار من با شان ربریت خویش با من است اما پیامبر ما در اینجا می‌فرماید: إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا یعنی ذات مستجمع تمام صفات کمالیه با ما

[illegible]

فَاللَّهُ تَعَالَى: وَالسَّيْفُونَ وَاللَّوْنُ مِنَ الْمُجْرِمِينَ
وَالْأَبْصَارُ وَالَّذِينَ تَبِعُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَرَضُوا عَنْهُ
وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. هَؤُلَاءِ الَّذِينَ هُوَ خَلَدِيں فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ وَرُزْءُهُمْ
۱۰۰ [التوبة: 100].

است، این معیت ذاتی است که همه صفات کمال پروردگار را در بردارد و شامل حال رسول الله و ابوبکر صدیق می‌باشد.

لِيَجْزِيَ بِهِمْ لِلَّهِ أَحَدٌ سَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝ ۱۲۱ [التوبة: 120-121].

خداي ۝ لوم مي‌کند متخلفان را از سفر تبوك که لائق نبود ايشان را که تخلف نمايند اين به سبب آنست که نميرسد به غازيان لشکر آنحضرت ۝ تشنگي و نه رنجي و نه گرسنگي در راه خدا و نمي‌سپرنند موضعي را که بخشم مي‌آرد کفار را سپردن آن¹ و به دست نمي‌آرند از کفار هيچ دست بردي را يعني قتل کنند کفار را يا نهب نمايند اموال ايشان را يا جرح رسانند به يکي از کفار يا اسير گيرند بعض ايشان را هر قسمي که پاشند مگر نوشته ميشود براي غازيان به عوض آن عمل نيك هر آينه خداي تعالي ضائع نمي‌گرداند مزد نيكوکاران را، و انفاق نمي‌کنند هيچ نفقه خورد يا بزرگ و قطع نمي‌نمايند هيچ وادي را مگر نوشته مي‌شود عمل خير براي ايشان آخر کار آنکه جزا دهد ايشان را خداي تعالي بر بهترين آنچه به عمل مي‌آوردند.

در اين آيت فضائل جهاد تبوك خصوصاً و سائر مجاهدات عموماً به صريح ترين وجهي معلوم شد و بالقطع معلوم است که خلفاي کرام از حاضران اين واقعه و سائر مشاهد خير بودند پس اين جزاء ايشان را باشد وهو المقصود.

أَخْبَحَ لِلتِّرْمِذِيِّ «عَنْ أَبِي عُبَّاسٍ قَالَ قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ مَا حَمَلَكُمْ أَنْ عَمَدْتُمْ إِلَى الْأَنْفَالِ وَهِيَ مِنَ الْمَنَائِي وَإِلَى بَرَاءَةِ وَهِيَ مِنَ الْمِئِينَ فَقَرَّيْتُمْ بَيْنَهُمَا وَلَمْ تَكْتُبُوا بَيْنَهُمَا سَطَرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَوَضَعْتُمُوهُمَا فِي السَّنْعِ الطَّوْلِ² مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَ عُثْمَانُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ۝ مِمَّا يَأْتِي عَلَيْهِ الزَّمَانُ وَهُوَ تَنْزِيلُ عَلَيْهِ السُّورِ ذَوَاتِ الْعَدَدِ فَكَانَ إِذَا تَزَلَّ عَلَيْهِ الشَّيْءُ دَعَا بَعْضَ مَنْ كَانَ يَكْتُبُ فَيَقُولُ صَعُوا هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذَكَّرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا وَإِذَا تَزَلَّتْ عَلَيْهِ الْآيَةُ فَيَقُولُ صَعُوا هَذِهِ الْآيَةَ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذَكَّرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا وَكَانَتِ الْأَنْفَالُ مِنْ أَوَائِلِ مَا أُنْزِلَتْ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَتْ بَرَاءَةٌ مِنْ آخِرِ الْقُرْآنِ وَكَانَتْ قِصَّتُهَا شَبِيهَةً بِقِصَّتِهَا فَظَنَنْتُ

¹ - شاه صاحب/ در ترجمه قرآن کریم این بخش از آیه شریفه را این طور ترجمه نموده‌اند: و نه‌ند گامی بر جایی که به خشم آرد کافران را.

² - باید دانست که هفت سوره بزرگ قرآن کریم را «سبع طوال» می‌گویند و آن‌ها عبارتند از: بقره، آل عمران، نساء، مائده، انعام، اعراف و توبه. «ذات المئین» همان سوره‌های هستند که تعداد آیت‌های آن‌ها از صد بالا تر باشد و «مثنی» سوره‌های که تعداد آیت آن‌ها از ذات المئین کمتر باشد و بعد از آن سوره‌های «قصار» می‌باشند.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

أَنَّهَا مِنْهَا فَقُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَلَمْ يُبَيِّنْ لَنَا أَنَّهَا مِنْهَا فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ قَرَنْتُ بَيْنَهُمَا وَلَمْ أَكْثُرْ بَيْنَهُمَا سَطَرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَوَضَعْتُهَا فِي السَّبْعِ الطَّوْلِ»¹.

«وعن عثمان بن عفان قال: كانت الأنفال وبراءة يدعيان في زمن رسول الله ﷺ القرينتين فلذلك جعلتهما في السبع الطوال»².
«وعن أبي عطية الهمداني قال: كتب عمر ابن الخطاب تعلموا سورة براءة وعلّموا نساءكم سورة النور»³.

«عن الشعبي أن أباذر والزيبر بن العوام سمع أحدهما من النبي ﷺ أنه يقرأها⁴ وهو على المنبر يوم الجمعة فقال لصاحبه: متى أنزلت هذه الآية؟ فلما قضى صلاته قال عمر بن الخطاب: لا جمعة لك⁵، فأثنى النبي ﷺ فذكر ذلك له، فقال صدق عمر»⁶.

«وعن ابن عمر أن رسول الله ﷺ استعمل أبا بكر على الحج ثم أرسل علياً ببراءة على إثره ثم حج النبي ﷺ العام المقبل ثم رجع فتوفي فولّي أبو بكر فاستعمل عمر على الحج ثم حج أبو بكر عام قابل ثم مات ثم ولي عمر بن الخطاب فاستعمل عبد الرحمن بن عوف على الحج ثم كان يحج بعد ذلك هو حتى مات ثم ولي عثمان فاستعمل عبد الرحمن بن عوف على الحج ثم كان هو يحج حتى قتل»⁷.

أخرج البخاري في التاريخ ولفظي «عن جابر أن النبي ﷺ بعث أبا بكر على الحج ثم أرسل علياً ببراءة فقرأ على الناس في مواقف الحج حتى ختمها»⁸.

«وعن عروة⁹ قال بعث رسول الله ﷺ أبا بكر أميراً على الناس سنة تسع وكتب سنن الحج وبعث معه علي بن أبي طالب بآيات من براءة فأمره أن يؤدّن بمكة ويمنى ويعرفه وبالمشاعر كلها بأنه برئت ذمة الله وذمة رسوله من كل مشرك حج بعد العام أو طاف

- 1

- 2

- 3

- 4 - يعني آية: ﷻ مَا كَانَ لِلْأَهْلِ مَدِينَةٍ وَهِيَ ﷻ لَهُمْ مِّنْ أَعْرَابٍ... ﷻ

- 5 - هدف عمر ﷺ اين بود كه با صحبت كردن در هنگام خطبه جمعه خويشتن را از ثواب كامل نماز جمعه محروم نمودی.

- 6

- 7

- 8

- 9 - عروه ابن زبير ابن عوام خواهر زاده و شاگرد عائشه.

بالبیت عریانا، وأَجَلَّ مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَهْدُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَسَارَ عَلَى رَاحِلَتِهِ وَالنَّاسُ كُلُّهُمْ يَقْرَأُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ ﷻ بَرَاءَةً مِّنَ اللَّهِ ﷻ وَرَسُولِهِ ﷻ [التوبة: 1].. وقرأ عليهم: ﷻ يَبْنِيْءَ آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ ﷻ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﷻ [الأعراف: 26].

فقیر گوید: در این قصه بعض روایات را خطا واقع شده است که میگویند ابوبکر صدیق را باز گردانید. اصل قصه آنست که ابوبکر صدیق ﷻ بلا نزاع امیر الحج بود و سورهء براءة اول به دست ابوبکر صدیق داده بودند بعد از آن جبرئیل فرود آمد و امر کرد که آن را به دست حضرت مرتضی باید فرستاد.

أَخْرَجَ التِّرْمِذِيُّ «عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَبْرَأَةَ مَعَ أَبِي بَكْرٍ ثُمَّ دَعَاهُ فَقَالَ: لَا يَتَّبِعُنِي لِأَحَدٍ أَنْ يُبَلِّغَ هَذَا إِلَّا رَجُلًا مِنْ أَهْلِى». قَدَعًا عَلِيًّا فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا»¹.

«وعن سعد بن أبي وقاص أن رسول الله ﷺ بعث أبا بكر ببراءة إلى أهل مكة ثم بعث عليا على إثره فأخذها منه وقال: أبو بكر وجد في نفسه. فقال النبي ﷺ: يا أبا بكر لا يؤدي عني إلا أنا أو رجل مني»².

أَخْرَجَ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ «عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ ﷻ فِي تِلْكَ الْحِجَّةِ فِي الْمُؤَدِّينَ، يَعْتَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَدُّونَ بِيَمِيَّ أَنْ لَا يَحْجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُزْرِيَانُ. قَالَ حُمَيْدٌ ثُمَّ أَرَدَفَ النَّبِيُّ ﷻ يَعْلَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَدِّنَ بَبْرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَدَّنَ مَعَيَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ يَمِيَّ يَوْمَ النَّحْرِ بَبْرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحْجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُزْرِيَانُ»³.

وَأَخْرَجَ التِّرْمِذِيُّ وَجُسْنَمٌ وَلِلْحَاكِمِ وَصَحَّحَهُ «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷻ أَبَا بَكْرٍ وَأَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ ثُمَّ أَتْبَعَهُ عَلِيًّا ﷻ فَبَيَّنَا أَبُو بَكْرٍ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ إِذْ سَمِعَ رُغَاءَ يَأْقِفُ رَسُولُ اللَّهِ ﷻ الْقُضُوَاءَ فَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ قَدَعًا قِطْنٌ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷻ فَإِذَا هُوَ عَلِيٌّ ﷻ قَدَفَعَ إِلَيْهِ كِتَابَ رَسُولِ اللَّهِ ﷻ وَأَمَرَ عَلِيًّا أَنْ يُنَادِيَ بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ فَأَنْطَلَقَا فَحَجَّاهُ فَقَامَ عَلِيٌّ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ فَتَنَادَى إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ ﷻ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ﷻ فَسِيحُوا فِي ﷻ أَرْضِ أَرَبَةَ أَشْهُرٍ ﷻ [التوبة: 2].. وَلَا يَحْجُّنَ

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوقَنَّ بِالْبَيْتِ عُرْبَانٌ وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَكَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي قَاحٍ قَائِدًا عَيْتٍ قَامَ أَبُو بَكْرٍ قَتَادَى بِهَا»¹.

«عن الحسن أنه سُئِلَ عن يوم الحج الأكبر فقال: ذاك عام حج فيه أبو بكر استخلفه رسول الله ﷺ فحج بالناس واجتمع فيه المسلمون والمشركون فلذلك سمي الحج الأكبر ووافق عيد اليهود والنصارى»².

«وعن عمر بن الخطاب قال: الحج الأكبر يوم عرفة»³.

«عن ابن أبي مليكة قال: قدم أعرابي في زمان عمر بن الخطاب فقال: من يقرئني مما أنزل الله على محمدٍ، فأقرأه رجل براءة. فقال: أَنْ لِلَّهِ بَرِيحٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ بِالْجَرِّ فقال الأعرابي: لقد بريء الله من رسوله أن يكن الله بريء من رسوله فأنا أبرأ منه. فبلغ عمر مقالة الأعرابي فدعاه، فقال: يا أعرابي أتبرأ من رسول الله ﷺ؟ قال: يا أمير المؤمنين إني قدمت المدينة ولا علم لي بالقرآن فسألت من يُقرئني فأقرأني هذه السورة براءة فقال: إن الله بريء من المشركين ورسوله. وقال الأعرابي: وأنا والله أبرء مما بريء الله منه، فأمر عمر بن الخطاب أن لا يقرئ الناس إلا عِلِّمَ باللغة وأمر الأسود⁴ فوضع النحو»⁵.

«وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قِيلَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُذَكَّرُ فِيهِ اسْمُ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»⁶.

«وعن عبد الله بن هشام قال: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ أَخَذَ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ وَاللَّهِ لَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا نَفْسِي. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ عِنْدَهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ»⁷.

- 1

- 2

- 3

4 - مشهور است كه على مرتضى ابو الاسود الدثلي را دستور داد تا قواعد نحو را وضع نمايد و براي فرمود: «انح هذا النحو يا ابا الاسود الكلمة إما اسم او فعل أو حرف...»، لهذا ابن علم را علم نحو نامیدند. صحیح اینست كه بعد از پیش آمدن این واقعه و نظایر آن عمر ﷺ به تشویش شده و از صحابه کرام مشوره خواستند و دستور دادند تا راه حلی سنجیده شود كه در نتیجه با رهنمائی علی ﷺ ابوالاسود دثلی/ قواعد علم نحو را تدوین نمود.

- 5

- 6

- 7

«وعن جابر قال: رسول الله ﷺ: لئن بقيت لقابل لأخرجن المشركين من جزيرة العرب فلما ولي عمر أخرجهم»¹.
 «عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ اسْتَشَارَ النَّاسَ فِي الْمَجُوسِ، فَقَالَ: فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: سَتُوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ»².

«عن سعيد بن أبي سعيد أن رجلا باع دارا له على عهد عمر فقال له عمر: أخذت ثمنها احفر تحت فراش امرأتك. فقال: يا أمير المؤمنين أو ليس بكنز، قال: ليس بكنز ما أدّى زكاته».
 «عن ابن عباس قال: لما نزلت هذه الآية: ﷻ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ لَدَهَبَ وَدَهَابٌ [التوبة: 34].. كبر ذلك على المسلمين قالوا: ما يصنع أحد منا لولده ما لا يبقى بعده، فقال عمر: أنا أفرج عنكم. فانطلق عمر واتبعه ثوبان فأتى النبي ﷺ فقال: يا نبي الله قد كبر على أصحابك هذه الآية. فقال: إن الله لم يفرض الزكاة إلا ليطيب بها ما بقي من أموالكم وإنما فرض الموارث من مال يبقى بعدكم، فكبر عمر ثم قال له النبي ﷺ: ألا أخبرك بخير ما يكنز المرء المرأة الصالحة التي إذا نظر إليها سرته وإذا أمرها أطاعته وإذا غاب عنها حفظته»³.

«وعن بريدة قال: لما نزلت: ﷻ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ لَدَهَبَ وَدَهَابٌ... [التوبة: 34].. قال أصحاب رسول الله ﷺ: نزل اليوم في الكنز ما نزل فقال أبو بكر: يا رسول الله ماذا نكنز اليوم؟ قال: لسانا ذاكرا وقلبا شاكرا وزوجة صالحة تعين أحدكم على إيمانه»⁴.
 وأخرج البخاري ومسلم «عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ اشْتَرَى أَبُو بَكْرٍ مِنْ عَازِبٍ بَنِيَّ ثَلَاثَةَ عَشَرَ دِرْهَمًا قَالَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعَازِبٍ مُرِ الْبَرَاءَ فَلْيُحْمِلْهُ إِلَى مَنْزِلِي. فَقَالَ لَا حَتَّى تُحَدِّثَنَا كَيْفَ صَبَغْتَ حِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنْتَ مَعَهُ. قَالَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ خَرَجْنَا فَأَدْجَنَّا فَأَحْتَنَّا يَوْمَنَا وَلَيْلَتَيْنَا حَتَّى أَطَهَرْنَا وَقَامَ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ فَصَرَبْتُ بَبَصْرِي هَلْ أَرَى ظِلًّا تَأْوِي إِلَيْهِ فَإِذَا أَنَا بِصَخْرَةٍ فَأَهْوَيْتُ إِلَيْهَا فَإِذَا بِقِيَّةِ ظِلِّهَا فَيَسَّوْنِي لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَفَرَشْتُ لَهُ قَرْوَةً وَقُلْتُ اضْطَجِعْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَاضْطَجَعَ ثُمَّ خَرَجْتُ أَنْظُرُ هَلْ أَرَى أَحَدًا مِنَ الطَّلَبِ فَإِذَا أَنَا بِرَاعِي عَنَمٍ فَقُلْتُ لِمَنْ أَنْتَ يَا غُلَامُ فَقَالَ لِرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ.

- 1

- 2

- 3

- 4

فَسَمَّاهُ فَعَرَفْتُهُ فَقُلْتُ هَلْ فِي عَتَمِكَ مِنْ لَبَنٍ قَالَ تَعَمْ. قَالَ قُلْتُ هَلْ أَنْتَ خَالِبٌ لِي قَالَ تَعَمْ. قَالَ فَأَمَرْتُهُ فَأَعْتَقَلَ شَاةً مِنْهَا ثُمَّ أَمَرْتُهُ فَتَقَضَّ صَرْعَهَا مِنَ الْعَبَّارِ ثُمَّ أَمَرْتُهُ فَتَقَضَّ كَفَّيْهِ مِنَ الْعَبَّارِ وَمَعِيَ إِذَاوُهُ عَلَى فَمِهَا خِرْقَةٌ فَجَلَبَ لِي كُتْبَةً مِنَ اللَّبَنِ فَصَبَبْتُ عَلَى الْقَدَحِ حَتَّى بَرَدَ أَسْفَلُهُ ثُمَّ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَوَاقَيْتُهُ وَقَدْ اسْتَيْقَظَ فَقُلْتُ اشْرَبْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَشَرِبَ حَتَّى رَضِيْتُ ثُمَّ قُلْتُ هَلْ أَتَى الرَّحِيلُ قَالَ فَارْتَحَلْنَا وَالْقَوْمُ يَطْلُبُونَا فَلَمْ يُدْرِكْنَا أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا سَرِاقُهُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ عَلَى قَرَسٍ لَهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الطَّلَبُ قَدْ لَحِقَنَا. فَقَالَ: لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا حَتَّى إِذَا دَنَا مِنَّا فَكَانَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ قَدْرُ رُمَحٍ أَوْ رُمَحَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةِ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الطَّلَبُ قَدْ لَحِقَنَا وَبَكَيْتُ. قَالَ: لِمَ تَبْكِي. قَالَ قُلْتُ أَمَا وَاللَّهِ مَا عَلَى نَفْسِي أَتُكِي وَلَكِنْ أَتُكِي عَلَيْكَ. قَالَ فَدَعَا عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: اللَّهُمَّ اكْفِنَاهُ بِمَا شِئْتَ. فَسَاحَتْ قَوَائِمُ قَرَسِهِ إِلَى بَطْنِهَا فِي أَرْضٍ صَلْدٍ¹ وَوَتَبَ عَلَيْهَا وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ هَذَا عَمَلُكَ فَادْعُ اللَّهَ أَنْ يُنَجِّنِي مِمَّا أَتَا فِيهِ قَوْلُ اللَّهِ لِأَعْمِينَ عَلَى مَنْ وَرَائِي مِنَ الطَّلَبِ وَهَذِهِ كِتَابَتِي فَخُذْ مِنْهَا سَهْمًا فَإِنَّكَ سَتَمُرُّ بِإِبِلِي وَعَتَمِي فِي مَوْضِعٍ كَذَا وَكَذَا فَخُذْ مِنْهَا حَاجَتَكَ. قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا حَاجَةَ لِي فِيهَا. قَالَ وَدَعَا لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَطْلَقَ فَرَجَعَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا مَعَهُ حَتَّى قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَتَلَقَّاهُ النَّاسُ فَخَرُّوا فِي الطَّرِيقِ وَعَلَى الْأَجَاجِرِ فَإِشْدَدَ الْخَدَمُ وَالصَّبِيَّانُ فِي الطَّرِيقِ يَقُولُونَ اللَّهُ أَكْبَرُ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَاءَ مُحَمَّدٌ قَالَ وَتَنَازَعَ الْقَوْمُ إِيَّاهُمْ يَنْزِلُ عَلَيْهِ قَالِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَنْزِلُ اللَّيْلَةَ عَلَى بَنِي النَّجَّارِ أَخَوَالِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لِأَكْرِمَهُمْ بِذَلِكَ. فَلَمَّا أَصْبَحَ عَدَا حَيْثُ أَمَرَ².

«وعن ضبة بن محصن العتري قال: قلت لعمر بن الخطاب: أنت خير من أبي بكر، فبكي وقال: والله: الليلة من أبي بكر ويوم خير من عمر عمر، هل لك أن أحدثك بليته ويومه قلت: نعم، يا أمير المؤمنين قال: أما ليلته فلما خرج رسول الله ﷺ هاربا من أهل مكة خرج ليلا فتبعه أبو بكر فجعل يمشي مرة أمامه ومرة خلفه ومرة عن يمينه ومرة عن يساره، فقال له رسول الله ﷺ: ما هذا يا أبا بكر ما أعرف هذا من فعلك فقال: يا رسول الله أذكر الرصد فأكون

¹ - زمين سخت.

² -

أمامك، وأذكر الطلب فأكون خلفك ومرة عن يمينك ومرة عن يسارك، لا آمن عليك، فمشى رسول الله ﷺ ليلته على أطراف أصابعه¹ حتى حفيت رجلاه، فلما رآه أبو بكر قد حفيت رجلاه حمله على كاهله وجعل يشدد به حتى أتى به فم الغار فأنزله ثم قال: والذي بعثك بالحق لا تدخله حتى أدخله، فإن كان فيه شيء نزل بي قبلك: فدخل فلم ير شيئاً فحمله فأدخله، وكان في الغار خرق² فيه حيات وأفاعى فخشى أبو بكر أن يخرج منهن شيء يؤذي رسول الله ﷺ فألقمه قدمه فجعل يضربنه ويلسعه الحيات والأفاعى وجعلت دموعه تنحدر ورسول الله ﷺ يقول له: يا أبا بكر لا تحزن إن الله معنا، فأنزل الله سكينة طمأنينة لأبي بكر - فهذه ليلته. وأما يومه فلما توفي رسول الله ﷺ وارتدت العرب فقال بعضهم: نصلى ولا نركى وقال بعضهم: لا نصلى ولا نركى، فأتيته ولا آلو نصحا فقلت: يا خليفة رسول الله تألف الناس وارفق بهم، فقال: جبار في الجاهلية خوار في الإسلام فيما ذا أتألفهم أبشعر مفتعل أو سحر مفتري قبض رسول الله ﷺ وارتفع الوحي فوالله لو منعوني عقالا مما كانوا يعطون رسول الله ﷺ لقاتلتهم عليه فقاتلنا معه، وكان والله رشيد الأمر بهذا يومه»³.

«وعن علي بن أبي طالب قال: إن الله ذم الناس كلهم ومدح أبا بكر فقال: ﷺ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ﷺ اللَّهُ إِذْ أَخَذَ رَجَهُ ﷺ لَذِينَ كَفَرُوا ثَانِي ﷺ ثُمَّ يَنْبَأُ أَنْ هُمَا فِي غَارٍ يُقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَهْرَأَنَّ لِلَّهِ مَعَنَا ﷺ [التوبة: 40]»⁴.

«وعن أبي بكر قال: ما دخلني إشفاق من الشيء ولا دخلني في الدين وحشة إلى أحد بعد ليلة الغار فإن رسول الله ﷺ حين رأى إشفاقى عليه وعلى الدين قال لي: هوّن عليك فإن الله قد قضى لهذا الأمر بالنصر والتمام»⁵.

«وعن أنس بن مالك قال لما كانت ليلة الغار قال أبو بكر: يا رسول الله دعني فلأدخل قبلك فإن كانت حية أو شيء كانت بي قبلك قال: أدخل فدخل أبو بكر فجعل يلمس بيديه فكلما رأى

¹ - پیامبر خدا در آن شب بر نوک انگشتان خویش راه می رفتند - حالانکه این قسم راه رفتن از عادتشان نبود- برای اینکه رد یابان دشمن نتوانند آثار قدمهایشان را تعقیب نمایند.

² - سوراخها و شکافها.

³ -

⁴

⁵ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

جحرا قال بثوبه فشقه ثم ألقمه الحجر¹ حتى فعل ذلك بثوبه أجمع وبقي جحر فوضع عليه عقبه وقال أدخل فلما أصبح قال له النبي ﷺ فإين ثوبك يا أبابكر فأخبره بالذي صنع فرفع النبي ﷺ يديه وقال: اللهم اجعل أبابكر معي في درجتي يوم القيامة، فأوحى الله إليه أن الله استجاب لك².

«وعن جندب بن سفيان قال: لما انطلق أبوبكر مع رسول الله ﷺ إلى الغار قال له أبوبكر: لا تدخل يا رسول الله حتى أدخل أستبريه فدخل أبو بكر الغار فأصاب يده شيء فجعل يمسح الدم عن أصبعه وهو يقول: هل أنت إلا إصبعٌ دميت وفي سبيل الله ما لقيت»³.

«عن عمرو بن الحارث عن أبيه أن أبابكر الصديق قال: أتيكم يقرأ سورة التوبة، قال رجل: أنا، قال: اقرأ، فلما بلغ ﷻ ذﻻ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ ﷻ لَآءَ ﷻ بكى وقال: والله أنا صاحبه»⁴.

«عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ: أبو بكر أخي وصاحبي في الغار فاعرفوا ذلك له فلو كنت متخذا خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا سدوا كل خوخة في هذا المسجد غير خوخة أبي بكر»⁵.
«وعن عبد الله بن الزبير أن النبي ﷺ قال: لو اتخذت خليلاً غير ربي لاتخذت أبابكر خليلا في الغار فاعرفوا ذلك له في الغار فاعرفوا ذلك له»⁶.

وأخرج للبخلاري «عن أنس قال: أقبل رسول الله ﷺ إلى المدينة وهو مردف أبا بكر وهو شيخ يُعرف⁷ والنبي ﷺ لا يُعرفُ فَكَأَنُوا يَقُولُونَ: يَا أَبَا بَكْرٍ مَنْ هَذَا الْغُلَامُ بَيْنَ يَدَيْكَ؟ قَالَ هَذَا يَهْدِينِي

¹ - مفهوم این جمله اینطور است که: لباس خود را می‌گرفت، آن را شق نموده و به سوراخ‌ها داخل می‌نمود (تا پیامبر خدا با خیال آسوده استراحت فرمایند و هیچ حشره‌ای به ایشان اذیت نرساند).

² -

³ -

⁴ -

⁵ -

⁶ -

⁷ - پیامبر بزرگوار اسلام تقریباً دو و نیم سال از صدیق ﷺ بزرگتر بودند اما از لحاظ صحت و حسن بی‌پایان از صدیق اکبر خرد سال‌تر معلوم می‌شدند، و علت اینکه ابوبکر معروف بوده و همه او را می‌شناختند کثرت مسافرت‌های تجارتنی اوست و همچنین ابوبکر نسب شناس معروف عرب بود.

السَّبِيلَ فَلَمَّا دَتَوْا مِنَ الْمَدِينَةِ تَرَالَا الْحِجْرَةَ¹ وَبَعَثْنَا إِلَى الْأَنْصَارِ فَجَاءُوا قَالِ قَسْهَدُهُ يَوْمَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ فَمَا رَأَيْتُ يَوْمًا كَانَ أَحْسَنَ وَلَا أَضْوَأَ مِنْ يَوْمٍ دَخَلَ عَلَيْنَا فِيهِ وَشَهِدْتُهِ يَوْمَ مَاتَ فَمَا رَأَيْتُ يَوْمًا كَانَ أَفْبَحَ وَلَا أَظْلَمَ مِنْ يَوْمٍ مَاتَ فِيهِ»².

«وعن ابن عباس في قوله تعالى: ﴿فَأَنْزَلَ﴾ لِلَّهِ سَكِينَتُهُ ﴿عَلَيْهِ﴾ قال: على أبي بكر لأن النبي ﴿لم تزل السكينة معه»³.
«وعن حبيب ابن أبي ثابت فأنزل الله سكينته عليه، قال: على أبي بكر فأما النبي ﴿فقد كانت عليه سكينته»⁴.

ومن موافقات عمر ﴿آية: ﴿وَمِنْهُمْ مَّن يَمُزُّكَ فِيهِ لَصَدَقْتَ﴾ [التوبة: 58].. أخرجه البخاري والنسائي «عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْسِمُ قِسْمًا إِذْ جَاءَهُ ابْنُ ذِي الْحُوَيْصِرَةِ التَّمِيمِيُّ فَقَالَ اعْدِلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ: وَيْلَكَ وَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ اُعْدِلْ. فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَأْذِنُ لِي فِيهِ قَاصِرَبْ عُتْقَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: دَعُهُ فَإِنَّ لَهُ أَصْحَابًا يَحْتَقِرُ أَحَدُكُمْ صَلَاتَهُ مَعَ صَلَاتِهِ وَصِيَامَهُ مَعَ صِيَامِهِ يَمُرُّونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمُرُّ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ فَيَنْظُرُ فِي قُدْزِهِ⁵ فَلَا يُوْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ثُمَّ يَنْظُرُ فِي تَصْيِيْتِهِ فَلَا يُوْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ثُمَّ يَنْظُرُ فِي رِصَافِهِ فَلَا يُوْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ثُمَّ يَنْظُرُ فِي تَصْلِيهِ⁶ فَلَا يُوْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ قَدْ سَبَقَ الْقَرْتُ وَالِدَمَ مِنْهُمْ رَجُلٌ أَسْوَدُ فِي إِحْدَى يَدَيْهِ - أَوْ قَالَ إِحْدَى تَدْيِيهِ - مِثْلُ تَدْيِ الْمَرَأَةِ - أَوْ مِثْلُ الْبَصْعَةِ - تَذَرْدَرُ يَخْرُجُونَ عَلَى حِينٍ قَنَرَةٍ مِنَ النَّاسِ. فَتَزَلَّتْ فِيهِمْ: ﴿وَمِنْهُمْ مَّن يَمُزُّكَ فِيهِ لَصَدَقْتَ﴾ [التوبة: 58]»⁷.

«قَالَ أَبُو سَعِيدٍ أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَشْهَدُ أَنَّ عَلِيًّا حِينَ قَتَلَهُمْ وَأَتَا مَعَهُ جِيءَ بِالرَّجُلِ عَلَى التَّغَةِ الَّتِي تَعَتَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ»⁸.

«عن عمر بن الخطاب أنه مر برجل من أهل الكتاب مطروح على باب فقد استكدوني وأخذوا مني الجزية حتى كف بصري فليس أحد يعود علي بشيء. فقال عمر: ما أنصفنا إذا، ثم قال هذا

¹ - حره شرقى و حره غربى تا الحال دو محله معروف در مدينه منوره مى باشد.

² -

³ -

⁴ -

⁵ - جانب آخر تير (پرهائ تير).

⁶ - نصل- پيكان (سر تير).

⁷ -

⁸ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

من الذين قال الله: ﴿إِنَّمَا لِلصَّادِقِ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمُسْكِينِ...﴾ [التوبة: 60]. ثم أمر له برزق يجري عليه»¹.

وعن عمر في قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا لِلصَّادِقِ لِلْفُقَرَاءِ﴾ قال هم زمناء أهل الكتاب².

«عن الشعبي قال: ليست اليوم يعني قوله: ﴿وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ﴾ [التوبة: 60]. إنما كان رجال يتألفهم النبي ﷺ على الإسلام فلما إن كان أبو بكر قطع الرشى في الإسلام»³.

«وعن عبيدة السلماني قال: جاء عيينة بن حصن والأقرع بن حابس إلى أبي بكر فقالا: يا خليفة رسول الله ﷺ عندنا أرض سبخة ليس فيها كلاء ولا منفعة فإن رأيت أن تُقطعناها لعلنا نحرقها ونزرعها ولعل الله أن ينفع بها فأقطعها إياهما وكتب لهما بذلك كتابا وأشهد لهما. فانطلقا إلى عمر ليشهداه على ما فيه فلما قرئ على عمر ما في الكتاب تناوله من أيديهما فتفل فيه فمحاها، فتذاثوا وقالوا له مقالة سيئة. فقال عمر: إن رسول الله ﷺ كان يتألفهما والإسلام يومئذ قليل وإن الله قد أعز الإسلام فاذهبا فاجهدا جهدكما لا أرعى الله عليكما أن رعيتما»⁴.

«عن يزيد بن هارون قال: خطب أبو بكر الصديق فقال في خطبته يؤتى بعبد قد أنعم الله عليه وبسط له في رزقه وأصح بدنه وقد كفر نعمة ربه فوهن بين يدي الله تعالى فيقال له: ماذا عملت ليومك هذا؟ وما قدّمت لنفسك؟ فلا يجده قدّم خيراً فيبكي حتى تنفد الدموع ثم يعير ويخزي ما ضيع من طاعة الله فينتحب حتى تسقط حدقاته على وجنتيه وكل واحد منهما فرسخ في فرسخ ثم يعير ويخزي حتى يقول: يا رب ابعثنني إلى النار وأرجني من مقامي هذا، وذلك قوله: ﴿أَنَّهُ مَن يُخَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خُلِيفًا فِيهَا ذَلِكَ خِزْيٌ لَّعَظِيمٌ﴾ [التوبة: 63].»

«ومن موافقات عمر: عن شريح بن عبيد أن رجلا قال لأبي الدرداء: يا معشر القراء ما بالكم أجبن منا وأبخل إذا سُئِلْتُمْ وأعظم لقما إذا أكلتم. فأعرض عنه أبو الدرداء ولم يرد عليه شيئا. فأخبر بذلك عمر بن الخطاب فانطلق عمر إلى الرجل الذي قال

- 1

- 2

- 3

- 4

ذلك فقال بثوبه وخنقه وقاده إلى النبي ﷺ قال الرجل: إنما كنا نخوض ونلعب، فأوحى الله إلى نبيه ﷺ ولئن سألتهم ليقولن إنما كنا نخوض ونلعب ﷻ [التوبة: 65]»¹.
 «ومن موافقات عمر: ﷻ سَعَى فِي لَهْوٍ وَلَاسَعَى فِي لَهْوٍ... ﷻ [التوبة: 80]».

أخرج البخاري «عن ابن عباس قال سمعتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ يَقُولُ لَمَّا تُوقِيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي دُعَيْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِلصَّلَاةِ عَلَيْهِ قِيَامَ إِلَيْهِ فَلَمَّا وَقَفَ عَلَيْهِ يُرِيدُ الصَّلَاةَ تَحَوَّلْتُ حَتَّى قُمْتُ فِي صَدْرِهِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعَلَى عَدُوِّ اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْقَائِلِ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا. يُعَدُّ أَبَاهُ قَالَ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَبَسَّمُ حَتَّى إِذَا أَكْثَرْتُ عَلَيْهِ قَالَ: أَحْزَنَنِي يَا عُمَرُ إِنِّي خُيِّرْتُ فَاخْتَرْتُ وَقَدْ قِيلَ ﷻ سَعَى فِي لَهْوٍ وَ لَا تَسْلَمُ فِي لَهْوٍ إِنْ مَشَيْتَ فِي لَهْوٍ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَفْرَغَ اللَّهُ لَهْوً ﷻ لَوْ أَعْلَمْتُ أَنِّي إِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ غُفِرَ لِي لَزِدْتُ. قَالَ ثُمَّ صَلَّى عَلَيْهِ وَمَشَى مَعَهُ قِيَامَ عَلَى قَبْرِهِ حَتَّى فُرِعَ مِنْهُ. قَالَ فَعَجَبْتُ لِي وَجَرَءَنِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَاللَّهِ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ فَوَاللَّهِ مَا كَانَ إِلَّا يَسِيرًا حَتَّى تَزَلَّتْ هَاتَانِ الْاَيْتَانِ ﷻ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِمَّنْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَمْ عَلَى قَبْرِهِ ﷻ [التوبة: 84] فَمَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَهُ عَلَى مُتَافِقٍ وَلَا قَامَ عَلَى قَبْرِهِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ ﷻ»².

أخرج البخاري ومسلم «عن ابن عمر قال لَمَّا تُوقِيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ سَلُولَ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلَهُ أَنْ يُعْطِيَهُ قَمِيصَهُ يُكْفِيهِ فِيهِ أَبَاهُ فَأَعْطَاهُ ثُمَّ سَأَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَامَ عُمَرُ فَاحْذَ بِثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُصَلِّيَ عَلَيْهِ وَقَدْ تَهَاكَ اللَّهُ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ فَقَالَ ﷻ سَعَى فِي لَهْوٍ وَ لَا سَعَى فِي لَهْوٍ إِنْ سَعَى فِي لَهْوٍ سَبْعِينَ مَرَّةً ﷻ وَيَسْأَرِيذُهُ عَلَى سَبْعِينَ قَالَ إِنَّهُ مُتَافِقٌ. فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ: ﷻ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِمَّنْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَمْ عَلَى قَبْرِهِ ﷻ [التوبة: 84] فترك الصلاة عليهم»³.

«وعن حبيب بن الشهيد عن عمرو بن عامر الأنصاري أن عمر بن الخطاب قرأ: ﷻ وَلَسَّيْقُونَ ﷻ وَلَوْ مِنْ ﷻ مَجْرِبِي ﷻ وَالْأَصَارِ ﷻ وَلِذِينَ ﷻ تَبْعُوهُمْ بِأَحْسَنِ ﷻ [التوبة: 100].. فرفع ﷻ الْأَصَارِ ﷻ ولم

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

يلحق الولو في لِّلَّذِينَ فقال له زيد بن ثابت: وَلِلَّذِينَ. فقال عمر: لِّلَّذِينَ فقال زيد: أمير المؤمنين أعلم فقال: أيتوني بأبي بن كعب فأتاه فسأله عن ذلك، فقال أبي: وَلِلَّذِينَ فقال: فَنِعْم إذا، فتابع أبا¹.

«عن أبي صخر حميد بن زياد قال: قلت لمحمد بن كعب القرظي أخبرني عن أصحاب رسول الله وإنما أريد الفتن. فقال: إن الله قد غفر لجميع أصحاب النبي وأوجب لهم الجنة في كتابه محسنهم ومسيئهم، قلت له: وفي أي موضع أوجب الله لهم الجنة في كتابه قال: ألا تقرأ: وَلِلشَّيْقُونَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ... أوجب لجميع أصحاب النبي الجنة والرضوان وشرط على التابعين شرطاً لم يشترط فيهم، قلت: وما اشترط عليهم؟ قال: اشترط عليهم أن يتبعوهم بإحسان. يقول: يقتدوا بهم في أعمالهم الحسنة ولم يقتدوا بهم في غير ذلك، قال أبو صخرة: فوالله لكأنني لم أقرأها قبل ذلك وما عرفت تفسيرها حتى قرأها علي محمد بن كعب².

«وعن ابن عمر في قوله تعالى: كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ [التوبة: 119]. مع محمد وأصحابه³.

«وقال سعيد بن جبيرة: مع أبي بكر وعمر⁴.

وقال الضحاك: أمروا أن يكونوا مع أبي بكر وعمر وأصحابهما⁵.

«وقال ابن عباس: مع علي بن أبي طالب⁶.

«وقال أبو جعفر: مع علي بن أبي طالب⁷.

«وعن سفيان قال: ليس في تفسير القرآن اختلاف إنما هو كلام جامع يراد به هذا وهذا⁸.

«وعن يحيى بن عبيد الرحمن بن حاطب قال: أراد عمر بن الخطاب أن يجمع القرآن فقام في الناس فقال: من كان تلقى في زمن رسول الله شيئاً من القرآن فليأتنا به وكانوا كتبوا ذلك في

الصحف والألواح والعُسب¹ وكان لا يقبل من أحد شيئاً حتى يشهد به شاهدان فقتل وهو يجمع ذلك إليه فقام عثمان بن عفان فقال: من كان عنده شيء من كتاب الله فليأتنا به وكان لا يقبل من ذلك حتى يشهد به شاهدان فجاء خزيمه بن ثابت فقال: إني رأيتم تركم آيتين لم تكتبوها. فقالوا: ما هما؟ قال: تلقيت من رسول الله ﷺ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ... [التوبة: 128].. فقال عثمان: وأنا أشهد أنهما من عند الله فأين ترى أن نجعلهما، قال: اختم بهما آخر ما نزل من القرآن فختمت بهما براءة².

آیات سوره یونس:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَإِلَىٰ عَوْدِ اللَّهِ لَا تَخَفُ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ٦٢ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ٦٣ لَهُمْ بُشْرَىٰ فِي هَٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا يَدْخُلُ لِكَفْمٍ إِلَيْهِ ذَلِكَ هُوَ مَوْزِعُ الْخَافِ ٦٤ [يونس: 62-64].

فقیر گوید عفی عنه: که این آیت نص است در فضیلت اولیاء الله اولاً بیان حال ایشان می‌فرماید که لَا تَخَفُ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ در آخرت بر ایشان ترسی نباشد از هیچ مخوف و مکروه و اندوهگین نشوند بر هیچ فائت. ثانیاً حقیقت ولایه با ما صدق آن مذکور می‌نماید که الَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ٦٣ پس حقیقت ولایت در آن جماعه متحقق شود که به وصف ایمان حقیقی که شرح آن در سوره انفال مذکور است إِنََّّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا لِلَّهِ وَجْلاً قُلُوبُهُمْ [الأنفال: 2]. و به وصف تقوی متصف‌اند.

ثالثاً بعض لوازم ولایت ارشاد می‌فرماید: لَهُمْ بُشْرَىٰ و این بشارت است به جنت بر السنهء رُسل صلوات الله وسلامه علیهم و این اعظم انواع بشارت است یا به رؤیا و فراست صادق و آن دون اوست این قدر به وجه عموم از آیت مفهوم شد باقیماند آنکه اعیانی که در زمان آنحضرت ﷺ به این اوصاف سنیه متصف بودند کیانند؟ اندکی تأمل را کار فرما باید شد.

وَلِيٍّ به دو معنی مستعمل می‌شود:

¹ - شاخ‌های خرما که بار نیاورده باشند.

² -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

يكي از ولایت بمعنی دوستی و محبت پس معنی ولی دوست و دوست داشته شده باشد.

و دیگر معنی ولایت کار سازی کردن، پس معنی ولی کار سازنده و کار ساخته شده باشد مانند لفظ حار که بر هر دو شخص اطلاق کرده می شود فاعل و مفعول و اگر معنی اول مراد است خدای تعالی می فرماید در حق صدیق و تابعان او که: **إِيْحِيْهِمْ وَ يُحِبُّوْهُ** و اگر معنی ثانی مراد است حق تعالی می فرماید: **وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِيْنَ** بعد از آن آنحضرت در احادیث متواتره که شبهه را در آن مدخل نباشد این جماعه را به وصف صدیق و شهید ستودند و بر ایمان و تقوی ایشان گواهی دادند و بشارات عظیمه به بهشت بلکه به اعلی درجات بهشت دادند و هو المقصود.

«عن الأحنف قال: صليت خلف عمر الغداة فقراً بـ«يونس» و «هود» وغيرهما»¹.

«وعن قتادة في قوله تعالى: **ثُمَّ جَاءَ تُمُ خَلِيفَ فِي الْوَضْعِ** **يَهِي لِنَنْظَرِ كَيْفَ عَمَلُونَ** ١٤ [يونس: 14].. قال ذكر لنا أن عمر بن الخطاب قرأ هذه الآية فقال: صدق ربنا ما جعلنا خلائف في الأرض إلا لينظر إلى أعمالنا فأروا الله خير أعمالكم بالليل والنهار والسر والعلانية»².

«عن ابن عمر أن تميم الدارمي سأل عمر بن الخطاب عن ركوب البحر فأمر بتقصير الصلاة، قال: يقول الله تعالى: **هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي مَآبٍ بَرٍّ وَ بَلَحٍ** [يونس: 22]»³.

«وعن عمر بن الخطاب قال: قال رسول الله: **إِنْ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ نَاسًا يَغْبِطُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ وَالشَّهَدَاءُ**، قيل: من هم يا رسول الله؟ قال: قوم تحابوا في الله من غير أموال ولا أنساب لا يفزعون إذا فزع الناس ولا يحزنون إذا حزنوا، ثم تلا رسول الله: **إِلَّا إِنْ أَوَّلَ لِيَأْخُو لِلَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ** ٦٢ [يونس: 62]»⁴.

آیات سوره هود:

- 1

- 2

- 3

- 4

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: أَقْمَنَ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَفِي أَمْرِهِ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِنْ قَلِيلٍ كُتِبَ مُوسَىٰ إِمَامًا وَفِي مَعَاذِكَ أُولَٰئِكَ يَمُنُونَ يَوْمَ مَن يَكْفُرُ بِهِ مِّنْكَ لِزَابٍ فَلِئَازٍ هَعْدُو قَلَّا تَكَ فِي مَوِّهِ مِّنْهُ إِنَّهُ لَاحَقُّ مِّن رَّبِّكَ وَلَكِنَّ لِّلنَّاسِ لَآؤُمُنُونَ ١٧ [هود: 17].

خداي در اول كلام تهديد كفار و تغليظ بر ايشان مي نمايد مَن كَانَ يُرِيدُ لَاحِقَ حَيَوَةٍ لِّلْكَافِرِينَ وَرَيْبَتْهَا... [هود: 15].

بعد از آن بيان مي كند حال جماعه از مؤمنين محققين تا فرق در ميان ظلمت كفر و نور ايمان روشن شود مانند فرق ليل به نسبت نهار و تباعد مشرق به نسبت مغرب و اين سنة الله است در تمام قرآن عظيم غالباً تفاوت درجتي و تباین مرتبتي در هر سورتی بيان می فرماید و انما يعرف الشئ بضده چون نوبت مؤمنين محققين رسيد فرمود: أَقْمَنَ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ. مفسرين در معني اين كلمه اختلاف دارند اما آنچه محققين اصول شرائع را پيش از بعثت آنحضرت به شهادت دل خود تلقي نموده بودند لهذا عبادت اصنام مكروه ميدانستند و قبح خمر و زنا از خود در دل خود مي يافتند و تعين پيغامبري كه در آن زمان مبعوث شد به طريق رؤيا و فراست ادراك مي نمودند و نفوس ايشان به آن همه مطمئن گشت و عقل ايشان همه را باور داشت و اين علم اجمالي منفوخ در صدور ايشان بينه است از جانب پروردگار تبارك و تعالي و بعد از آن قرآن نازل شد و شهادت بر آن علم اجمالي داد و آن مجمل را مفصل ساخت و آن مظنون را كالمشاهد نمود پس شاهدي كه از طرف حق جلي و علا اظهار حق بر وجه اكمل نمود قرآن است و پيش از قرآن كتاب حضرت موسي بود مقتداي اهل دين و رحمتي از جانب خداي تعالي كه مثل اين شهادت ادا مي فرمود جماعه از عظمائي صحابه به اين وصف متصف بودند از آنجمله صديق اكبر و ابوذر غفاري و غير ايشان و حضرت صديق اكمل آن همه است و اسبق ايشان و از جهت همين مناسبت باطني توقف نكرد در ايمان آوردن و معجزه نه طلبيد پس وي سر دفتر اهل اين آيت است بلكه اغلب راي آنكه تعريض است به او و اشاره است به جانب او والله اعلم.

أَخْرَجَ لِلتِّرْمِذِيِّ «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ شَيْبَتْ. قَالَ: شَيْبَتِي هُوَ وَالْوَاقِعَةُ وَالْمُرْسَلَةُ وَ عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ١ وَ إِذَا لَفَّ سُنُّ كَوَّو ١»¹.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«وعن أبي سعيد الخدري قال عمر بن الخطاب: يا رسول الله أسرع إليك الشيب، قال: شيبتي هود وأخواتها الواقعة و عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ۖ وَإِذَا لِلَّهِ شُكُورٌ ۖ»¹.

«عن عمر بن الخطاب قال: لما استقرت السفينة على الجودي لبث ما شاء الله ثم أنه أذن له، فهبط على الجبل فدعا الغراب فقال: إئتني بخبر الأرض، فانحدر الغراب على الأرض وفيها الغرقى من قوم نوح فأبطأ عليه، فلعنه ودعا الحمامة فوقع على كف نوح فقال: اهبطي فلتأتينني بخبر الأرض، فلم يلبث إلا قليلاً حتى جاء بنفص² ريشة في منقاره فقال: اهبط فقد أثبتت الأرض، قال نوح: بارك الله فيك وفي بيت يؤوبك وحببك إلى الناس لولا أن يغلبك الناس على نفسك لدعوت الله أن يجعل رأسك من ذهب»³.

«وعن محمد بن المنكدر ويزيد بن خصيفة وصفوان بن سليم أن خالد بن الوليد كتب إلى أبي بكر الصديق أنه قد وجد رجلاً في بعض نواحي العرب يُنكح كما تنكح المرأة وقامت عليه بذلك البينة. فاستشار أبو بكر أصحاب رسول الله فقال علي بن أبي طالب: إن هذا ذنب لم يعص الله به أمة من الأمم إلا أمة واحدة فصنع الله بها ما قد علمتم، أرى أن تحرقه بالنار، فاجتمع أصحاب النبي على أن يحرقوه بالنار، فكتب أبو بكر إلى خالد أن أحرقه بالنار، ثم حرقهم ابن الزبير في إمارته ثم حرقهم هشام بن عبد الملك»⁴.

«عن عمر بن الخطاب قال: لما نزلت: قَدْ هُمُ شَقِيّ وَسَعِيدٍ [هود: 10]. قلت: يا رسول الله فعلى ما نعمل على شيء قد فرغ منه أو على شيء لم يفرغ منه؟ قال: على شيء قد فرغ منه جرت به الأقلام يا عمر، ولكن كل مُيسِّر لما خُلِقَ له»⁵.

«عن أبي بكر الصديق قال: قام فينا رسول الله فقال: سلوا الله العافية فإنه لم يعط أحد أفضل من معافاة بعد اليقين وإياك والريبة فإن لم يؤت أحد أشد من ريبة بعد كفر»⁶.

1 -

2 - نفص بفتحيتين، برگ و میوه از درخت افتاده.

3 -

4 -

5 -

6 -

«عَنْ أَبِي الْيَسْرِ¹ أَتَنِي امْرَأَةٌ تَبْتَاعُ تَمْرًا فَقُلْتُ: إِنَّ فِي الْبَيْتِ تَمْرًا أَطْيَبَ مِنْهُ. فَدَخَلْتُ مَعِيَ فِي الْبَيْتِ فَأَهْوَيْتُ إِلَيْهَا فَقَبَّلْتُهَا فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ قَالَ اسْتُرْ عَلَى نَفْسِكَ وَتُبْ وَلَا تُخْبِرْ أَحَدًا. فَلَمْ أَصْبِرْ فَأَتَيْتُ فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ. فَقَالَ لَهُ: أَخْلَفْتَ غَارِيًّا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فِي أَهْلِهِ يَمِيلُ هَذَا. حَتَّى تَمْنَى أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ أَسْلَمَ إِلَّا تِلْكَ السَّاعَةَ حَتَّى طَنَّ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ. قَالَ وَأَطْرَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ طَوِيلًا حَتَّى أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ ﷻ وَأَقِمِ ﷻ الصَّلَاةَ ﷻ طَرَفِي ﷻ لِّلنَّهَارِ وَرُفَا ﷻ لَّيْلٍ ﷻ إِنَّ حَسْبُكَ ﷻ هُنَّ بَلَسِيَّاتُ ذَلِكَ ذِكْرٌ ﷻ لِّلذِّكْرِ ﷻ ١١٤ ﷻ [هود: 114]. قَالَ أَبُو الْيَسْرِ فَأَتَيْتُهُ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَصْحَابُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَهًا خَاصَّةً أَمْ لِلنَّاسِ غَمَّةٌ قَالَ: بَلَى لِلنَّاسِ كَافَّةٌ»².

«وَعَنْ سُلَيْمَانَ التِّمِيمِيِّ قَالَ: ضَرَبَ رَجُلٌ عَلَى كَقَلِ امْرَأَةٍ ثُمَّ أَتَى أَبَا بَكْرٍ وَعَمْرِبَ فَسَأَلَهَا عَنْ كَفَارَةِ ذَلِكَ، فَقَالَ: كُلُّ مِنْهُمَا: لَا أُدْرِي ثُمَّ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلَهُ فَقَالَ: لَا أُدْرِي، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ وَأَقِمِ ﷻ الصَّلَاةَ... ﷻ [هود: 114]»³.

«عَنْ عَثْمَانَ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ قَالَ: مَنْ تَوَضَّأَ وَضُوءِي هَذَا ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى صَلَاةَ الظُّهْرِ غَفَرَ لَهُ مَا كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ صَلَاةِ الصُّبْحِ، ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ غَفَرَ لَهُ مَا كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ صَلَاةِ الظُّهْرِ ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ غَفَرَ لَهُ مَا كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ صَلَاةِ الْعَصْرِ ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ غَفَرَ لَهُ مَا كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ ثُمَّ لَعَلَهُ يَبِيتُ لِيَتَمَرَّغَ لَيْلَتَهُ ثُمَّ إِنْ قَامَ فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى الصُّبْحَ غَفَرَ لَهُ مَا بَيْنَهَا وَبَيْنَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ وَهُنَّ الْحَسَنَاتُ يَذْهَبْنَ السَّيِّئَاتِ، قَالُوا: هَذِهِ الْحَسَنَاتُ فَمَا الْبَاقِيَاتُ يَا عَثْمَانُ؟ قَالَ: هِيَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»⁴.

وَأَخْرَجَ مُلْكٌ «عَنْ عَثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ قَالَ: لَأَحَدِّثْكُمْ حَدِيثًا لَوْ لَا أَنَّهُ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا حَدَّثْتُكُمْوهُ ثُمَّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَا مِنْ أَمْرٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ وَضُوءَهُ ثُمَّ يُصَلِّي الصَّلَاةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ الْآخَرَى حَتَّى يُصَلِّيَهَا قَالَ يَحْيَى قَالَ مَا لِكَ أَرَاهُ يُرِيدُ

¹ - اسم او كعب بن عمرو انصاری است، در بیعت عقبه و غزوه بدر شریک بود. در غزوه بدر عباس بن عبد المطلب را اسیر نمود.

- 2

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيْ لَيْلَيْهِ وَزُلْفَىٰ مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّهُ﴾¹

آيات سورة يوسف:

قَالَ لِللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَقَالَ لِمَلِكُ يُثْبُونِي بِهٖ سَلَّ حَلِيصُهُ لَهٗ مِيقَلَمًا كَلِمَةً﴾ قَالَ إِنَّكَ لَوَمَّ لَدَىٰ نَا مَكِينُ أَهٖ ٥٤ قَالَ جَعَلَنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهَا ٥٥ [يوسف: 54-55].

فقير گوید عفی عنه: کہ حضرت یوسف علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام طلب کرد از ملک مصر امارت بیت المال را و بیان نمود استحقاق خود را به آن امارت کہ ﴿إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهَا﴾ پس از اینجا معلوم شد کہ شرط تصرف در بیت المال حفظ است از ضیاع و از خیانت خائنین و علم است به آنکہ از کجا باید گرفت و به کجا باید صرف نمود چون تصرف در بیت المال کار خلیفہ است لازم آمد کہ خلافت خاصہ مرضیہ وقتی متحقق گردد کہ خلیفہ حافظ و علیم باشد و آن در لوازم خلافت خاصہ داخل است چنانکہ سابق تحریر نمودیم.

«عن خالد بن عرفطة عن عمر قال: كنت جالسا عند عمر إذ أتى برجل من عبد القيس فقال له عمر: أنت فلان العبدی قال: نعم، فضربه بقناة معه فقال الرجل: ما لى يا أمير المؤمنين قال: اجلس فجلس فقرأ بسم الله الرحمن الرحيم ﴿الْأَبْرَ تِلْكَ ءَايَةُ﴾ ﴿لَا كُتِبَ﴾ ﴿لَا مُبِينٌ ١ إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي عَرَبٍ نَّعْلَمُ عَقِلُونَ ٢ تَحِ ٣﴾ نَقُصُّ عَلَيْكَ مَقَصِّصَ بِمَآ لُو جِئْنَا إِلَيْكَ هَٰذَا لَوْ ءَانَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلُ لَمِنَ الْغَافِلِينَ ٣﴾ [يوسف: 1-3]. فقرأها عليه ثلاثا وضربه ثلاثا فقال له الرجل: ما لى يا أمير المؤمنين قال: أنت الذى نسخت كتاب دانيال قال مرنبى بأمرى اتبعه قال: انطلق فامحه بالحميم والصوفى ثم لا تقرأه ولا نقرئه أحدا من الناس فلئن بلغنى عنك أنك قرأته أو أقرأته أحدا من الناس لانتهكك عقوبة. ثم قال: انطلقت أنا فانتسخت كتابا من أهل الكتاب ثم جئت به فى أديم فقال لى رسول الله: ما هذا فى يدك يا عمر قلت: يا رسول الله كتابا نسخته لنزداد به علما إلى علمنا، فغضب رسول الله حتى احمرت وجنتاه، ثم نودى بالصلاة جامعة فقالت الأنصار: أغضب نبيكم السلاح السلاح فجاءوا حتى أحدقوا بمنبر رسول الله فقال: أيها الناس إنى قد أوتيت جوامع الكلم

وخواتيمه واختصر لى اختصارا، ولقد أتيتكم بها بيضاء نقية فلا تهوكوا¹ ولا يغرركم المتهوكون، فقامت فقلت: رضيت بالله ربا، وبالإسلام دينا، وبك رسولا، ثم نزلزل رسول الله².

«وعن إبراهيم النخعي قال: كان بالكوفة رجل يطلب كتب دانيال وذلك الضريبة فجاء فيه كتاب من عمر بن الخطاب أن يرفع إليه، فلما قدم على عمر علاه بالدرة ثم جعل يقرأ عليه: **لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْكَبِيرُ الْحَمِيدُ** حتى بلغ الغافلين. قال: فعرفت ما يريد فقلت: يا أمير المؤمنين دعنى فوالله لا أدع عندى من تلك الكتب إلا أحرقته فتركه»³.

«عن عبد الرحمن بن كعب بن مالك عن أبيه سمع عمر رجلا يقرأ هذا الحرف **لَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّى يَجِي** [يوسف: 35]. فقال له عمر: من أقرأك هذا؟ قال: ابن مسعود، فقال عمر: **لَيْسَ سَجَّةٌ حَتَّى يَجِي** [يوسف: 35]. ثم كتب إلى ابن مسعود: سلام عليك، أما بعد، فإن الله أنزل القرآن فجعله قرأنا عربيا مبينا وأنزله بلغة هذا الحي من قريش فإذا أتاك كتابي هذا فأقرئ الناس بلغة قريش ولا تُقرئهم بلغة هذيل»⁴.

«عن عمر أنه استأذن عليه رجل فقال: استأذنوا لابن الأخيار. فقال عمر: ائذنوا له، فلما دخل قال: من أنت؟ قال: فلان بن فلان بن فلان فعد رجلا من أشراف الجاهلية. فقال عمر: أنت يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم؟ قال: لا، قال: ذاك ابن الأخيار وأنت ابن الأشرار، إنما تعد عليّ خيال⁵ أهل النار»⁶.

«عن أبي هريرة، قال: استعملني عمر على البحرين، ثم نزعني، ثم دعاني بعد إلى العمل، فأبيت فقال: لم؟ وقد سأل يوسف العمل وكان خيرا منك؟

فقلت: إن يوسف نبي بن نبي بن نبي وأنا أبو هريرة بن أميمة أخشى ثلاثا وأثنين قال له عمر أفلا قلت خمسا قال لا أخشى أن أقول بغير علم وأقضي بغير حكم ويضرب ظهري وينزع مالي ويشتم عرضي ويؤخذ مالي»⁷.

¹ - پس گمراه نشوید.

² -

³ -

⁴ -

⁵ - خیال در اصل فسادى را گویند که در افعال و ابدان و عقول باشد.

⁶ -

⁷ -

«عن عید الله بن شداد قال: سمعت نشیج عمر بن الخطاب وإني لفي آخر الصفوف في صلاة الصبح وهو یقرأ: ﴿إِنَّمَا أَشْهِ كُؤًا بَنِي وَحُرٍّ نَبِيٍّ إِلَى اللَّهِ﴾ [يوسف: 86]. وعن علقمة ابن وقاص قال: صليت خلف عمر بن الخطاب فقرأ سورة يوسف فلما أتى على ذكر يوسف نَشَجَ حتى سمعت نَشِيجَهُ وأنا في مؤخر الصفوف»¹.

آيات سورة رعد:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿وَإِنْ مَا تُرَبِّتَكَ بَعْدَ ضَعْفٍ لِّذِي تَعْبُهُمْ وَلَوْ تَتَوَقَّيْكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلْغُ وَعَلَى الْحِسَابِ ٤٠ أَوَلَمْ يَأْتِ الْبَلْغُ رَاضٍ تَنْقُضُهَا مِنْ أَطْرَافِهِ طَلُّ لَّهُ يَا كُمْ لَا مُعَقَّبَ لِحِمْلِكَ وَهُوَ سَرِيعٌ﴾ [الحساب ٤١] [الرعد: 40-41].

فقير گوید ترجمه آیت آنست که اگر بنمائیم به تو بعض آنچه وعده می دهیم ترا از فتوح و غلبه اسلام یا قبض روح تو کنیم - یعنی پیش از وقوع بعضی آنچه وعده می دهیم از باب فتوح و غلبه اسلام در هر دو شق هیچ باک نیست - جز این نیست که لازم بر تو پیغام رسانیدن است و لازم بر ما حساب است.

بعد از آن تسجیل می فرماید که مراد وعده فتوحات اسلامی است آیا ندیدند که ما می آئیم بسوی زمین مشرکان ناقص می گردانیم آن را از اطراف آن یعنی در مدینه و در قبائل اسلم و غفار و جهینه و مزینه و غیر ایشان اسلام در آمد و جمعی مسلمان شدند و در شوکت کفر رخنه عظیمه پدید آمد و این از مقدمات ارهاصات اوست.

فقیر گوید: در این آیت اشاره جلیه است به سویی آنکه بعض فتوح اسلام که وعده به آن رفته است در زمان آنحضرت به ظهور خواهد آمد و بعض از آن بعد وفات آنحضرت و لابد آن مواعید بر دست شخصی از نواب آنحضرت ظهور نمود و آن یکی از لوازم خلافت خاصه است والله اعلم.

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿لِلَّذِينَ سَبَّحُوا رَبَّهُمْ الْحُسْبَىٰ لِلَّذِينَ لَمْ يَمْتَحِنُوا لَّهُ لَ أَنْ لَهُمْ مَا فِي- لَوْ ضَ جَمِيعًا وَطَلُّ مَعَهُ فَيَتَوَّاهُ أَوَّلِيكَ لَهُ سَوْءٌ حِسَابٍ وَطُّ وَهُمْ جَهَنَّمُ وَيُسَلِّمُهُا ١٨﴾ [أَقْمَنَ يَعْلَمُ إِنَّمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ حَقُّ كَهْ هُوَ عَمَى إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ]

أُولَئِكَ الَّذِينَ يُوقُونَ بِهِ اللَّهُ وَلَا يَنْقُضُونَ لِمِثْقَ ٢٠
وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخَافُونَ
وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ٢١ وَالَّذِينَ صَبَرُوا بِتَعَاً هِ رِ
وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَذَرَعُونَ
بِالْحَسَنَةِ ٢٢ أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا
وَمِنْ صَلَاحِهِمْ وَأَبَائِهِمْ وَوُجُوهِهم وَذُرِّيَّهم وَكُلُّهُمْ فِيهَا
مُتَّكِئُونَ ٢٣ سَلَامٌ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَالْصَّالِحِينَ وَمَا صَدَقَ
قَوْلُكُم بِهِ ٢٤ وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ
بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُؤْتَى فِيهِ لَاضٍ أُولَئِكَ لَهُمْ لَاضٌ وَلَهُمْ
سُوءُ الدَّارِ ٢٥ [الرعد: 25-18].

فقییر گوید عفی عنه: حق سبحانه تعالی تباین مراتب سعداء و اشقیاء بیان می فرماید چنانکه سنت مستمره اوست تعالی در جمیع قرآن برای جمعی که قبول کردند دعوت حق را حسنی که کلمه جامعۀ جمیع خیرات است اثبات می نماید و برای فرقه که قبول نه نمودند دعوت او را عقوبت عظیم ایعاد می کند که [لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا].

باز فرق دیگر بین الفريقین تقریر می فرماید که آن یک گروه اهل علم است به حقیقت کتاب منزل و آن دیگر اعمی، باز اشاره می کند که اینجا مراد از علم علمی است که مقرون به اصلاح قوت عامله باشد از آنجهت که تذکر به معنی پند پذیرفتن و به علم حق متأدب شدن است و آن بدون صحت عمل میسر نیست.

از جمله تصحیح عمل چند خصلت را به ذکر تخصیص می فرماید وفا به عهد خدای تعالی و رسول او و صله ارحام و وصل جیران و غیر آن و اعظم آن همه وصل پیغامبر است و ترسیدن از خدای و باور داشتن حساب آخرت و صبر بر مشاق طاعات و تحمل بر شدت مصائب محض به طلب مرضاة پروردگار تعالی و اقامت صلوات و انفاق مال فی سبیل الله و علم نمودن و به مقابله سیئه مُسِيئِ حسنه به جا آوردن باز مآل حال این سعداء بیان می فرماید: أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ...

بعد از آن ذمائم افعال اشقیاء ارشاد می نماید. از آنجمله است نقض عهده که با خدای تعالی بسته اند و قطع ارحام و حقوق آباء و امهات و اشد از آن همه حقوق پیغامبر است که مبعوث من عند الله است و منصوب برای هدایت خلق، و خدای تعالی طاعت خود را به طاعت او باز بسته. و از آنجمله افساد فی الارض است

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

باز مآل حال آن اشقیاء تقریر می فرماید: ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ ﴿لَعْنَةُ ﴿وَلَهُمْ ﴿سُوءُ لَدَارٍ﴾.

باز فقیر می گوید: که در عدد این صفات بخصوصها از میان صفات سعدا تعریض است به حال جماعه از شُباق مهاجرین که اتصاف ایشان به این صفات مشهور گشته مثل صدیق اکبر ﴿ و عمر فاروق ﴿ و اضراب (امثال) ایشان که چون ایمان آوردند به آنحضرت ﴿ و میثاق نصرت و قیام به اعلاء کلمة الله بستند بر همان بودند و ذره‌ی از آن کوتاهی نمودند و صله آنحضرت ﴿ و اصحاب او بجا آوردند به وجهی که لسان نبوت به این کلمه نطق فرمود که: «أَمَرَ النَّاسَ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ»¹.

و خشیت خدای تعالی و صبر بر ایذای قوم و اکثار صلاة و انفاق بر آنحضرت ﴿ و بر فقرای صحابه ﴿ و حلم در برابر جهل جاهلان علی اکمل الوجه از ایشان ظهور نمود چنانکه دفتر دفتر از احوال آن بزرگواران شاهد عدل است بر آن وهو للمقصود.

«عن كنانة العدوي قال: دخل عثمان بن عفان على رسول الله ﴿ فقال: يا رسول الله أخبرني عن العبد كم معه من ملك، فقال: ملك على يمينك على حسناتك وهو أمير على الذي على الشمال إذا عملت حسنة كتبت عشرة فإذا عملت سيئة قال الذي على الشمال للذي على اليمين اكتب. قال: لعله يستغفر الله ويتوب، فإذا ثلاثاً قال: نعم اكتبه أراحنا الله منه، فبئس القرين ما أقل مراقبته لله وأقل استحيائه منه، يقول الله: ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ [ق: 18].. وملكان من بين يديك من خلفك يقول الله: ﴿لَهُ ﴿مُعَقَّبٌ ﴿مِّنْ ﴿بَيْنَ يَدَيْهِ وَيَعِزُّهُ يُقْضَوْنَهُ

من ﴿ أم ﴿ بن لله ﴿ [الرعد: 11]. وملك قابض على ناصيتك فإذا تواضعت لله رفعك وإذا تجبرت على الله قصمك وملكان على شفتيك ليس يحفظان عليك إلا الصلاة على النبي ﴿ وملك قائم على فيك لا يدع أن تدخل الجنة في فيك وملكان على عينيك فهؤلاء عشرة أملاك على كل بني آدم ينزلون ملائكة الليل على ملائكة النهار لأن ملائكة الليل يسوي ملائكة النهار فهؤلاء عشرون ملكاً على كل آدمي وإبليس بالنهار وولده بالليل»².

«عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِ فَحْمٍ﴾ [الرعد: 16] أَخْبَرَنِي لَيْثُ بْنُ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ حُدَيْقَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ، إِمَّا حَضَرَ ذَلِكَ حَدِيثَهُ مِنَ النَّبِيِّ، وَإِمَّا أَخْبَرَهُ أَبُو بَكْرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: الشِّرْكُ فِيكُمْ أَخْفَى مِنْ دَيْبِ النَّمْلِ، قَالَ: فَلَنَّا يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَهَلِ الشِّرْكُ إِلَّا مَا عُيِدَ مِنْ دُونِ اللَّهِ، أَوْ دُعِيَ مَعَ اللَّهِ؟ قَالَ: تَكَلِّتُكَ أُمَّكَ¹ يَا صَدِّيقُ، الشِّرْكُ فِيكُمْ أَخْفَى مِنْ دَيْبِ النَّمْلِ، أَلَا أُخْبِرُكَ يَقُولُ يُذْهِبُ صِغَارَهُ وَكِبَارَهُ، أَوْ صَغِيرَهُ وَكِبِيرَهُ، قَالَ: قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: تَقُولُ كُلَّ يَوْمٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَشْرَكَ بِكَ وَأَنْتَ أَعْلَمُ، وَأَسْتَغْفِرُكَ لِمَا لَا أَعْلَمُ، وَالشِّرْكُ أَنْ يَقُولَ: أَعْطَانِي اللَّهُ وَقُلَانِ، وَالتَّدُّ أَنْ يَقُولَ الْإِنْسَانُ: لَوْلَا فَلَانٌ قَتَلَنِي فَلَانٌ»².

«عن معقل بن يسار قال: انطلقت مع أبي بكر الصديق ﷺ إلى النبي ﷺ فقال: يا أبا بكر! للشرك فيكم أخفى من ديب النمل. فقال أبو بكر: وهل الشرك إلا من جعل مع الله إلهاً آخر؟ فقال النبي ﷺ: والذي نفسي بيده، للشرك أخفى من ديب النمل، ألا أدلك على شيء إذا قلته ذهب عنك قليله وكثيره؟ قال: قل: اللهم إني أعوذ بك أن أشرك بك وأنا أعلم، وأستغفرك لما لا أعلم»³.

«عن مجاهد قال: قرأ عمر على المنبر ﷺ حَتُّ عَدْنٍ فقال: أيها الناس هل تدرون ما جنات عدن؟ قصر في الجنة له عشرة آلاف باب، على كل باب خمسة وعشرون ألفاً من الحور العين لا يدخله إلا نبي أو صديق أو شهيد»⁴. وروي نحو ذلك عن عبد الله بن عمر ورفعه»⁵.

و این شاهد عدل است برآنچه تقریر کردیم والله أعلم.

«عن ابن عمر قال: ذكر عند النبي ﷺ طوبى، قال: شجرة في الجنة لا يعلم طولها إلا الله فيسير الراكب تحت غصن من أغصانها سبعين خريفاً ورقها الحلل يقع عليها الطير كأمثال البخت، قال أبو بكر: إن ذلك الطير ناعم، فقال: أنعم منه من أكله وأنت منهم يا أبا بكر إن شاء الله»⁶.

¹ - این جمله مجاوره‌ای است که در زبان عربی برای تنبیه استعمال می‌شود و معنای واقعی آن مراد نیست.

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«عن عمر بن الخطاب أنه قال وهو يطوف بالبيت: اللهم إن كنت كتبت عليّ شقوة أو ذنباً فامحه فإنك تمحو ما تشاء وتثبت وعندك أم الكتاب فاجعله سعادة ومغفرة»¹.

«عن السائب بن مهران من أهل الشام وكان قد أدرك الصحابة قال: لما دخل عمر الشام حمد الله وأثنى عليه ووعظ وذكر وأمر بالمعروف ونهى عن المنكر ثم قال: إن رسول الله ﷺ قام فينا خطيباً كقيامي فيكم، فأمر بتقوى الله وصلة الرحم وصلاح ذات البين، وقال: عليكم بالجماعة وفي لفظ: بالسمع والطاعة فإن يد الله على الجماعة، وإن الشيطان مع الواحد وهو من الاثنين أبعد، لا يخلون رجل بامرأة فإن الشيطان ثالثهما، ومن ساءته سيئته وسرته حسنته فهي أمانة المسلم المؤمن، وأمانة المنافق الذي لا تسوءه سيئته ولا تسره حسنته، إن عمل خيراً لم يرج من الله في ذلك الخير ثواباً، وإن عمل شراً لم يخف من الله في ذلك الشر عقوبة، فأجملوا في طلب الدنيا، فإن الله قد تكفل بأرزاقكم، وكل سيتم له عمله الذي كان عاملاً، استعينوا بالله على أعمالكم فإنه يمحو ما يشاء ويثبت وعنده أم الكتاب، صلى الله على نبينا محمد وعلى آله، وعليه السلام ورحمة الله، السلام عليكم»².

«عن الزهري قال كان عمر بن الخطاب شديداً على رسول الله ﷺ فأنطلق يوماً حتى دنيا من رسول الله ﷺ وهو يصلي فسمعه وهو يقرأ: ﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَلْبِهِ مِنْ يَكُ حَتَّىٰ بَلَغَ﴾ [الطُّلُوعِ: ١٠] [العنكبوت: 48-49]. وسمعه وهو يقرأ: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْ بِأَسْمَاءٍ سَلَمَةَ فُكِّيلٍ لِلَّهِ شَهِيدًا بَنِي وَيَكُ وَهُمْ عِنْدَ عِلْمٍ﴾ [الكهف: ٤٣] [الرعد: 43]. فانتظره حتى سلم فأسرع في إثره فأسلم»³.

آيات سورة ابراهيم:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَىٰ: ﴿أَلَمْ تَرْكَفَ صَرْبَ اللَّهِ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَهْلِهَا شُجْرٌ وَفَعُوهَا فِي رِلسَّمَاءِ ٢٤ يُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حَبٍّ بِأَنْ رَّبَّهُ وَيَرْبُضُ لِلَّهِ لَمْ يَمَلِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ٢٥ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ مِّنْ هَٰؤُلَاءِ مَّا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ٢٦ يُتَّبَعُ لِلَّهِ لَٰذِينَ ءَامَنُوا بِهِ- يُؤْتُونَ لَٰلِئَالٍ فِي وُجُوهِهِ لَشَيْءٍ وَفِي

- 1

- 2

- 3

﴿لَا خَيْرَ وَبُضْلَةٍ لِلَّهِ لَظَلِمَ وَبَعْلُ اللَّهِ مَا يَشَاءُ ۚ ۲۷﴾ لَمْ تَر إِلَى
 ﴿لِذِينَ بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ لَبَوَائٍ ۚ ۲۸﴾ جَهَنَّمَ
 صِيًّا ۚ وَتِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ ۚ ۲۹﴾ [ابراهيم: 24-29].

فقير گوید عفی عنه: خدای تعالی تباین ظلمت کفر و نور ایمان
 به اسالیب متنوعه بیان می‌فرماید:

از آنجمله می‌گوید صفت کلمهء حق و دین اسلام که به حکم
 الهی از فوق سبع سموات مستصحب الهامات و تقریبات ملکوت
 در ارض نازل شد و آنجا شیوع تمام پیدا نمود و اکثر اقالیم صالحه
 معتدله را در گرفت مانند صفت درخت پاک نافع میوه دار است که
 بیخش در زمین محکم است و شاخهایش به جانب آسمان سر بالا
 کشیده و صفت کلمهء نا پاک که عبارت از شرک و یهودیت و
 نصرانیت و مجوسیت محرفه مغیره است به حکم الهی و وحی
 ربانی محکم الاساس نگشته و ملکوت در تأیید آن کوشش نه
 نمودند بلکه به سبب شبهات واهییه ناشیه از صدور بنی آدم و
 مساعی ایشان به حسب آن شبهات صورت گرفت و در اندک
 زمانی به عنایت الهی به بعث رسل و اشاعت دین ایشان بر هم
 خورد مانند درخت ناپاک غیر نافع که بر کنده شد از بالای زمین به
 غیر آنکه محتاج به کافتن زمین شوند و از زیر زمین آن بیخ را بر
 آرند.

بعد از آن او سبحانه بیان می‌فرماید حال جماعه از رؤسای
 مسلمین دائمه ایشان که به کلمه حق آخذند و به نصرت آن کمر
 بسته‌اند و بر دست ایشان اشاعت آن واقع شود و حال گروهی از
 رؤساء کفار که در ترویج کلمه باطل سعی می‌نمایند و فرقه اولی
 را تثبیت به سبب آن قول ثابت و آن کلمه حق اثبات می‌فرماید در
 حیات دنیا به نصر و تأیید و غلبه بر سائر امم، و در آخرت به نجات
 و رفع درجات و سابقیت در دخول جنت، و رؤساء کفار را به
 مقابله نعمت ایزدی به کفران و سوق قوم خویش به دار بوار
 می‌نکوهد.

فقیر می‌گوید: این کلمه ایست مجمله چون مهاجرین اولین به
 سبب اخذ به قول ثابت در دنیا و آخرت سر آمد اهل نجات گشتند
 و ملت حقه به سبب ایشان رواج کلی یافت و عاتبان قریش در
 مقابل ایشان گرفتار نکال و بال گشتند آن مجمل مفصل گشت و
 آن معنی صورت گرفت و فضیلت آن جمع کالشمس فی رابعة
 النهار هویدا گردید وهو المقصود.

و باقي ماند آنكه در حديث صحيح تفسير اين آيت واقع شده كه مراد از آن تثبيت توفيق الهي است كه مؤمن را عطا مي فرمايد تا منكر و نكير را جواب درست گويد و آن با مبحث ما به تضاد نمي آويزد بلكه بيان بعض انواع تثبيت است كه اهم انواع تواند بود مانند تفسير ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَّا تَطَّعْتُم مِّنْ قُلُوبِكُمْ﴾ [الأنفال: 60].. به رمي حالانكه دوانيدن اسب و گردانيدن نيزه همه در قوت داخل است و ليكن اينجا فرد اكمل را به مزيد اهتمام تخصيص فرمودند. «وعن عدي بن حاتم قال: قال رسول الله ﷺ إن الله قلب العباد ظهرا و بطنها فكان خير عباده العرب و قلب العرب ظهرا و بطنها فكان خير العرب قريشا وهي الشجرة المباركة التي قال الله في كتابه: ﴿مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً﴾ يعني القرآن ﴿كَشَجَرٍ طَيِّبَةٍ﴾ يعني بها قريشا ﴿لَهَا ثَمَرٌ﴾ يقول أصلها كبير ﴿وَقَرَّ عَظْمُهَا فِي السَّمَاءِ﴾ يقول الشرف الذي شرفهم الله بالإسلام الذي هداهم الله له وجعلهم من أهله»¹.

«عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ: كيف أنت يا عمر إذا انتهى بك إلى الأرض فحفر لك ثلاثة أذرع وشبر في ذراع وشبر ثم أتاك منكر ونكير أسودان يجران أشعارهما كأن أصواتهما الرعد القاصف وكان أعينهما البرق الخاطف يحفران الأرض بأنيابهما فأجلساك فزعا فتلتلاك وتوهلاك. قال: يا رسول الله وأنا يومئذ على ما أنا عليه؟ قال: نعم، قال: أكفيكما بإذن الله يا رسول الله ﷺ»².

«وعن عثمان بن عفان قال: مرّ رسول الله ﷺ بجنّازة عند قبره وصاحبه يدفن فقال: استغفروا لأخيكم واسألوا له التثبيت فإنه الآن يسأل»³.

«عن عمر بن الخطاب في قوله تعالى: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا﴾ [ابراهيم: 28].. قال: هما الأفجران من قريش بنوا المغيرة وبنو أمية، فأما بنو المغيرة فكفيتهم يوم بدر وأما بنو أمية فمتعوا إلى حين»⁴.

1 -

2 -

3 -

4 -

«وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَذِهِ الْآيَةُ: الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعَمَ اللَّهِ كُفْرًا قَالَ: هُمَا الْأَفْجَرَانِ مِنْ قَرِيبٍ أَخَوَالِي وَأَعْمَامُكَ، فَأَمَّا أَخَوَالِي فَاسْتَأْصَلَهُمُ اللَّهُ يَوْمَ بَدْرٍ وَأَمَّا أَعْمَامُكَ فَأَمَلَى اللَّهُ لَهُمْ إِلَى حِينٍ»¹.

«عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّهُ قَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ظُلْمِي وَكُفْرِي، قَالَ قَائِلٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَذَا الظُّلْمُ فَمَا بِالْكَفْرِ، قَالَ: إِنَّ لِي إِنْسَانَ لَظَلَمَ كَقَرْنِ ٣٤ [ابراهيم: 34]».

آیات سوره حجر:

قال الله تعالى: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ٩ [الحجر: 9].

فقیر گوید: خدای تعالی وعده فرموده است که قرآن را از تغیر و تبدیل و نسیان محفوظ دارد و معنی حفظ الهی آنست که سبب پیدا فرماید که در خارج حفظ قرآن منوط به آن سبب گردد در خارج.

اول سبب برای حفظ آن سعی مشایخ ثلاثه بود که در آن باب مساعی جمیله بکار بردند و تمام ایام خلافت خویش در همان اهتمام صرف نمودند تا این مجموع بین الدفتین مضبوط شد و همه عالم بر آن متفق گشت چنانکه نقل متواتر شاهد است بر آن از اینجا معلوم گردید که وعده حفظ بر دست ایشان به انجام رسید و آن یکی از خصال خلافت راشده است.

«عَنْ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ قَالَ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: فِينَا وَاللَّهِ أَهْلٌ بَدْرُ نَزَلَتْ: [وَتَزَّ ٤٧ مَا فِي صُدُورِهِمْ ٤٧ غُلٌّ] [الحجر: 47].

«وَعَنْ كَثِيرِ النَّوَّاءِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ: إِنْ فَلَانَا حَدَّثَنِي عَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعَلِيٍّ: [وَتَزَّ ٤٧ مَا فِي صُدُورِهِمْ ٤٧ غُلٌّ] [الحجر: 47]. قَالَ: وَاللَّهِ إِنَّهَا لَفِيهِمْ أَنْزَلَتْ، وَفِيْمَنْ نَزَلَ إِلَّا فِيهِمْ قُلْتُ فَأَيُّ غُلٍّ هُوَ قَالَ غُلُّ الْجَاهِلِيَّةِ، إِنْ بَنَى تَيْمٌ وَبَنَى عَدِيٌّ وَبَنَى هَاشِمٌ كَانَ بَيْنَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا أَسْلَمَ الْقَوْمُ تَحَابُّوا، فَأَخَذَتْ أَبَا بَكْرٍ الْخَاصِرَةَ، فَجَعَلَ عَلَى يَسْخَنِ يَدِهِ فَيَكْمِدُ بِهَا خَاصِرَةَ أَبِي بَكْرٍ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ»².

وروی من طرق کثیره «عَنْ عَلِيٍّ: أَنَّهُ قَالَ لِمُوسَى بْنِ طَلْحَةَ

- 1

- 2

إزالة الخفاء عن خلافة

بن عبید الله والله إني لأرجو أن أكون أنا وأبوك ممن قال الله:
﴿وَتَرَى مَا فِي صُدُورِهِمْ غِلًّا ۖ وَآتَا عَلَىٰ سُرٍّ مَّتَابِلِينَ ۝٤٧﴾
[الحجر: 47] فقال رجل من همدان إن الله أعدل من ذلك فصاح
على عليه صيحة وقال فمِنَ إِذَا إِن لَّمْ نَكُنْ نَحْنُ أَوْلَئِكَ؟¹
«وعن علي قال: إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ آتَا وَعُثْمَانُ وَالزَّبِيرُ كَمَا قَالَ
اللَّهُ: ﴿وَتَرَى مَا فِي صُدُورِهِمْ غِلًّا ۖ﴾»²
«وعن عمر بن الخطاب في قوله: ﴿وَلَقَدْ آتَاكَ سَبْعًا مِّنَ
الْأَنْبِيَاءِ﴾ [الحجر: 87]. قال: السبع الطوال».

آیات سورہ نحل:

1

3

- 3

فقیر گوید عفی عنه: خدای تعالی تباین مراتب کفر و ایمان بیان می‌کند در قال و حال و مال آن یک فریق را وصف می‌فرماید که قرآن را اساطیر الاولین گفتند و تشبیه می‌دهد به اقوام انبیاء ماضین؛ که به سبب کفر به انواع عقوبات مبتلا شدند و خزی آخرت اثبات مینماید و آن مخاطبات عنیفه که در وقت قبض ارواح از ملائکه شنوند ذکر می‌فرماید و آن فریق دیگر را می‌ستاید که در حق قرآن انزل الله خیراً گفتند و ایشان را حسنه دنیا که عبارت از نصر و غلبه بر امم عالم است و خلافت و تسلط بر همه و حسنه آخرت که عبارت از ثواب عظیم و جنات عدن است اثبات می‌کند و مخاطبات لطف که در وقت قبض ارواح از ملائکه شنوند ذکر می‌فرماید:

﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِيهِمْ لُثُيًّا حَسَنَةً وَلَإِذَا لَأَخِرَةَ كُتِبُوا لَهُمْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ٤١﴾ لَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ٤٢﴾ [النحل: 41-42].

فقیر گوید عفی عنه: خدای تعالی می‌فرماید آنانکه هجرت کردند در راه خدا به طلب مرضاة او بعد از آنکه مظلوم شدند البته جای خواهیم داد ایشان را به دنیا در حالت حسنه که عبارت از غلبه بر سائر امم است و بدست آوردن غنائم کثیره و بودن به فراغ خاطر هر جا که خواهند هر آئینه اجر آخرت بزرگتر است اگر می‌دانستند به کشادگی پیشانی می‌کردند.

باز فقیر گوید: این آیت نص است در وعد مهاجرین به حسنهء دنیا و اجر عظیم خواهند یافت و آنحضرت در حدیث مستفیض تعیین اسماء آنجماعه نمودند «وهو للصادق، المصداق، فیما قال وهو للمبین، بکلام للملک للمتعالم».

«عن عمر بن الخطاب رفعه إلى النبي قال: يقول الله: من تواضع لي هكذا - وأشار بيده اليمنى بباطن كفه إلى الأرض وأدناها من الأرض - رفعته هكذا، وجعل باطن كفيه إلى السماء ورفعهما نحو السماء»¹.

«وعن عمر أنه قال على المنبر: يا أيها الناس تواضعوا فإنني سمعت رسول الله يقول: من تواضع لله رفعه الله وقال: انتعش رفعك الله، فهو في نفسه صغير وفي أعين الناس عظيم ومن تكبر

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

وضعه الله وقال: اخسأ خفضك الله فهو في أعين الناس صغير وفي نفسه كبير حتى لهو أهون عليهم من كلب أو خنزير»¹.
«عن عمر بن الخطاب أنه كان إذا أعطي الرجل من المهاجرين عطاءه يقول: خذ بارك الله لك هذا ما وعدك الله في الدنيا وما ذخر لك في الآخرة أفضل ثم قرأ هذه الآية: ﴿لَتُبَوَّثَهُمْ فِيهِمَ لَنُبَيِّنَنَّ لَهُمْ فَاذْكُرُوا لِلَّهِ يَوْمَ تُخْرَجُونَ﴾ [النحل: 41]»².
«عن عمر أنه سألهم عن هذه الآية: ﴿وَأَيُّ حُجَّةٍ عَلَى تَخَوُّفٍ﴾ [النحل: 47]. فقالوا: ما نرى إلا عند تنقص ما يردده من الآيات فقال عمر: ما أرى إلا أنه على ما تنقصون من معاص الله فخرج رجل ممن كان عند عمر فلقي أعرابيا فقال: يا فلان ما فعل ربك؟ قال: قد تخيفته يعني: انتقصته فرجع إلى عمر فأخبره، فقال: قد رأيته ذلك»³.

فقير گوید ابن تفسیر ملازم کلمه است معنی تخوُّف آنست که معاقب پیش از وقوع عقوبت قرائن عقوبت بیند و از آن اندیشه تمام بر دل او مستولی گردد چون عبد عاصی بعد رسیدن وعید خدای تعالی عصیان می کند اندیشه عقوبت بخاطرش می گزرد پیش از رسیدن عقوبت.

«عن عمر بن الخطاب قال: قال رسول الله: أربع قبل الظهر بعد الزوال يُحسب بمثلهن من صلاة السحر قال رسول الله: وليس من شيء إلا وهو يسبح الله تلك الساعة ثم قرأ: ﴿يَتَقَبَّلُ ظِلُّهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالْشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ﴾ [النحل: 48]»⁴.
«عن ابن عباس قال: نزلت هذه الآية: ﴿وَصَرَبَ لِلَّهِ مَثَلًا رَاجِلًا﴾ [النحل: 76].. في رجلين عثمان بن عفان ومولى له كافر وهو أسيد بن أبي العيص كان يكره الإسلام وكان عثمان ينفق عليه ويكفله ويكفيه المئونة وكان الآخر ينهاه عن الصدقة والمعروف فنزلت فيهما»⁵.

«عن سليم بن عمر قال صحبت حفصة زوج النبي وهي خارجة من مكة إلى المدينة فأخبرت أن عثمان قد قتل، فرجعت وقالت

ارجعوا بي فوالذي نفسي بيده إنها للقرية التي قال الله: ﴿قَرِيبَةً
كَانَتْ لَنَا أَمِنَةً مَّتَمِّنَّةً ط [النحل: 112]﴾.

«عن أبي بصيرة قال: قرأت هذه الآية في سورة النحل: ﴿وَلَا
تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَلَالٌ م [النحل:
116]﴾. فلم أزل أخاف الفتيا إلى يومي هذا»¹.

«عن ابن مسعود قال عسى رجل أن يقول: إن الله أمر بكذا
ونهى عن كذا فيقول الله: ﴿كذبت، أو يقول: إن الله حرم كذا
وأحل كذا، فيقول الله له: كذبت»².

آیات سوره بني اسرائيل:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا لِّتِي هِيَ أَسْعَى إِنَّ
لِلَّهِ طَنَ يَنْزِعُ يَهُ إِيَّاهُمْ لِيَسْطَرَّ كَانَ لِلنَّاسِ عَذُوبًا مِّمَّنَا ٥٣ رَبُّكُمْ
أَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ إِنْ يَسْأَلُكُمْ وَ إِنْ يَسْأَلُكُمْ وَمَا لَكُمْ عَلَيْهِ
وَكَيْلًا ٥٤ [الإسراء: 53-55].

فقير گوید عفی عنه: مؤمنین اولین کفار را هدف لعن و طعن
می ساختند و از این جهت فتنه دو بالا می شد و عداوتها مستحکم
می گشت و در اسلام توقف بسیاری بظهور می آمد خدای تعالی
این آیت نازل فرمود: ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا لِّتِي هِيَ أَسْعَى...﴾.
بگو بندگان مرا که بگویند آن کلمه که نیک تر است و به حلم
نزدیک تر و به مصلحت دعوت آینده تر هر آئینه شیطان تحریک
می نماید در میان ایشان یعنی تهیج غضب می کند هر آئینه شیطان
دشمن ظاهر است آدمی را آن کلمه که نیکتر است اینست ﴿رَبُّكُمْ
أَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ﴾ پروردگار شما دانایتر است به احوال شما اگر خواهد
بخشاید بر شما و اگر خواهد عقوبت کند شما را و نفرستادیم ترا
بر ایشان گماشته.

باز فقیر می گوید: که سوره بني اسرائيل از قدیم آنچه در مکه
نازل شده است پس مراد بکلمه عِبَادِي نیستند مگر جماعتی
از سباق مؤمنین مهاجرین که به مذاکره کفار مشهور بودند و با
عصاة قریش جدال می کردند و در کلمه عبادي، اضافت تشریف
محلی دارد.

عظیم از لطف و رحمت و اختصاص و لطف پس این بزرگواران
متصف اند به این اختصاص و لطف وهو المقصود.

- 1

- 2

أخرج أبو يعلى وابن عساکر «عن أم هانئ قالت: دخل عليّ رسول الله ﷺ بغلس فجلس وأنا عليّ فراشي فقال: شعرت أني نمت الليلة في المسجد الحرام فأتاني جبريل ﷺ فذهب بي إلى باب المسجد فإذا دابة أبيض فوق الحمار ودون البغل مضطرب الأذنين فركبت فكان يضع حافره مد بصره إذ أخذ بي في هبوط طالت يده وقصرت رجلاه وإذا أخذ بي في صعود طالت رجلاه وقصرت يده وجبريل لا يفوتني حتى انتهينا إلى بيت المقدس فأوثقته بالحلقة التي كانت الأنبياءؑ توثق بها¹ فنشر لي رهط الأنبياء منهم: إبراهيم وموسى وعيسى- صلوات الله وسلامه عليهم- فصليت بهم وكلمتهم وأتيت بإناءين أحمر وأبيض فشربت الأبيض فقال لي جبريل: شربت اللبن وتركتم الخمر لو شربت الخمر لارتدت أمتك ثم ركبت فأتيت المسجد الحرام فصليت به الغداة فعلق بردائه: أنشدك الله يا ابن عم أن تحدث بهذا قريشاً فيكذبك من صدقك. فضرب بيده على رداءه فانتزع من يدي فارتفع عن بطنه فنظرت إلى عكنة فوق إزاره كأنه طي القراطيس وإذا نور ساطع عند فؤاده كاد يخطف بصري فخررت ساجدة فلما رفعت رأسي إذا هو قد خرج فقلت لجاريتي نبعة: ويحك اتبعيه؟ فانظري ماذا يقول وماذا يقال له. فلما رجعت نبعة أخبرتني أن رسول الله ﷺ انتهى إلى نفر من قريش في الحطيم فيهم: المطعم بن عدي بن نوفل وعمرو بن هشام والوليد بن المغيرة. فقال: إني صليت الليلة العشاء في هذا المسجد وصليت به الغداة وأتيت فيما بين ذلك بيت المقدس فنشر لي رهط من الأنبياء فيهم: إبراهيم وموسى وعيسى- صلوات الله وسلامه عليهم- فصليت بهم وكلمتهم فقال عمرو بن هشام كالمستهزئ: صفهم لي؟ فقال: أما عيسى ﷺ ففوق الربرة ودون الطويل عريض الصدر ظاهر الدم جعد الشعر يعلوه صهوة² كأنه عروة بن مسعود الثقفي وأما موسى ﷺ فضحم آدم طوال كأنه من رجال شنوءة متراكب الأسنان مقلص الشفة خارج اللثة عابس وأما إبراهيم ﷺ فوالله لأشبه الناس بي خُلِقًا وَخُلِقًا فضجوا وأعظموا ذلك قال:

¹ - سائر أنبياء كرام نیز معراج داشته‌اند و سوارى (براق) خویش را در همان حلقه می‌بستند.

² - سرخی و سفیدی چهره‌اش نمایان بود.

فقال المطعم بن عدي بن نوفل: كل أمرك قبل اليوم كان أمماً¹ غير قولك اليوم فأنا أشهد أنك كاذب نحن نضرب أكباد الإبل إلى بيت المقدس نصعد شهراً ونحدر شهراً تزعم أنك أتيت في ليلة؟ واللات والعزى لأصدقك وما كان هذا الذي تقول قط وكان للمطعم بن عدي حوض على زمزم أعطاه إياه عبد المطلب فهدمه وأقسم باللات والعزى لا يسقي منه قطرة أبداً فقال أبو بكر: يا مطعم بئس ما قلت لابن أخيك جبهته وكذبت أنه صادق. قالوا: تعال يا محمد صف لنا بيت المقدس. قال: دخلته ليلاً وخرجت منه ليلاً. فأتاه- جبريل - فصره في جناحه فجعل يقول: باب منه كذا في موضع كذا وباب منه كذا في موضع كذا. وأبو بكر يقول: صدقت صدقت. قالت نبعة: فسمعت رسول الله - يقول يومئذ: يا أبا بكر إني قد أسميتك الصديق. قالوا: يا مطعم دعنا نسأله عما هو أعنى لنا من بيت المقدس يا محمد أخبرنا عن غيرنا. فقال: أتيت على غير بني فلان بالروحاء قد أضلوا ناقة لهم فانطلقوا في طلبها فانتبهت إلى رجالهم ليس بها منهم أحد وإذا قدح ماء فشربت منه فسألوهم عن ذلك. قالوا: هذا والإله آية. ثم انتهت إلى غير بني فلان فنفرت مني الإبل وبرك منها جمل أحمر عليه جواليق مخلط ببياض لأدري أكسر البعير أم لا فسألوهم عن ذلك قالوا: هذه والإله آية. ثم انتهت إلى غير بني فلان في التنعيم يقدمها جمل أورق ها هي ذه تطلع عليكم من الثنية. فقال الوليد بن المغيرة: ساحر. فانطلقوا فنظروا فوجدوا كما قال فرموه بالسحر وقالوا: صدق الوليد بن المغيرة فيما قال. فأنزل الله: ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِرُءُوسِكَ لِيَتَكِبَ الْفَرَسُ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ﴾ [الإسراء: 60]»². وفي رواية أخرى: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - لِجَبْرِيلَ: إِنَّ قَوْمِي لَا يُصَدِّقُونِي. قَالَ: يُصَدِّقُكَ أَبُو بَكْرٍ، وَهُوَ الصَّدِّيقُ»³.

«وعن عمر قال لما أسري برسول الله - رأى مالكا خازن النار، فإذا رجل عابس يعرف الغضب في وجهه»⁴.

«وَعَنْ عُبَيْدِ بْنِ آدَمَ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ بِالْجَاهِيَةِ فَذَكَرَ فَتَحَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَقَالَ لِكَعْبٍ: أَيَنْ تَرَى أَنْ أَصَلَّى قَالَ: خَلَفَ الصَّخْرَةَ

¹ - آسان و ساده.

² -

³ -

⁴ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

قَالَ: لَا وَلَكِنْ أَصَلَّى حَيْثُ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَتَقَدَّمَ إِلَى الْقِبْلَةِ فَصَلَّى»¹.

«وعن علي قال: قال رسول الله ﷺ ليلة أسري بي رأيت على العرش مكتوباً: لا إله إلا الله محمد رسول الله أبو بكر الصديق، عمر الفاروق، عثمان ذو النورين»².

«وعن أبي الدرداء عن النبي ﷺ قال: رأيت ليلة أسري بي في العرش فرندة³ خضراء فيها مكتوب بنور أبيض لا إله إلا الله محمد رسول الله أبو بكر الصديق عمر الفاروق»⁴.

«وعن أنس قال: قال رسول الله ﷺ لما عرج بي رأيت على ساق العرش مكتوباً: لا إله إلا الله محمد رسول الله أيده بعلي»⁵.
«و عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَيْلَةَ أُسْرِي بِذِي طُوًى قَالَ: يَا جَبْرِئِيلُ: إِنَّ قَوْمِي لَا يُصَدِّقُونِي، فَقَالَ لَهُ جَبْرِئِيلُ: يُصَدِّقُكَ أَبُو بَكْرٍ، وَهُوَ الصَّدِّيقُ»⁶.

وأخرج للحاكم «عن عائشة قالت: لما أسري بالنبي ﷺ إلى المسجد الأقصى أصبح يحدث الناس بذلك فارتد ناس ممن كانوا آمنوا به وصدقوه وسعوا بذلك إلى أبي بكر قالوا: هل لك في صاحبك يزعم أنه أسري به الليلة إلى بيت المقدس.

قال: أو قال ذلك؟ قالوا: نعم! قال: لئن قال ذلك لقد صدق. قالوا: فتصدقه إنه ذهب الليلة إلى بيت المقدس وجاء قبل أن يصبح؟ قال: نعم، إني لأصدقه بما هو أبعد من ذلك، أصدقه بخبر السماء في غدوة وروحة فلذلك سمي أبو بكر الصديق»⁷.

«وعن زيد بن أسلم قال: كان للعباس بن عبد المطلب داراً إلى جنب مسجد المدينة فقال له عمر بعنيها وأراد أن يزيدها في المسجد فأبى العباس أن يبيعها إياه، فقال عمر فهبها لي فأبى، فقال عمر: فوسّعها أنت في المسجد فأبى، فقال عمر: لا بد من إحداهن⁸ فأبى عليه، قال: فخذ بيني وبينك رجلاً، فأخذ أبي بن كعب فاختمهما إليه، فقال أبي لعمر ما أرى أن تخرجه من داره حتى

- 1

- 2

- 3 - جوهر.

- 4

- 5

- 6

- 7

ترضیه، فقال له عمر: أ رأيت قضائك هذا في كتاب الله وجدته أم سنة محمد رسول الله؟ قال: أبي: بل سنة من رسول الله فقال عمر وما ذاك؟ فقال اني سمعت رسول الله أن سليمان بن داود لما بنى بيت المقدس جعل كلما بنى حائطاً أصبح منهداً فأوحى الله إليه أن لا تبني في حق رجل حتى ترضيه فتركه عمر، فوسّعها العباس بعد ذلك في المسجد»¹.

«وعن كعب قال: أوحى الله الي داود، ابن لي بيت المقدس فعارضه بيتاً له فأوحى الله إليه، يا داود أمرتك أن تبني بيتاً لي فعارضته بيتاً لك ليس لك أن تبنيه. قال: يا رب ففي عقبي قال عقبك. فلما ولى سليمان أوحى الله إليه أن ابن بيت المقدس فيناه، فلما دخله خرّ ساجداً شكراً لله، قال: يا رب من دخله من خائف فأمنه أو من داع فاستجب له أو مستغفر فأغفر له، فأوحى الله إليه أني قد خصصت لآل داود الدعاء فذبح أربعة آلاف بقرة وسبعة آلاف شاة وصنع طعاماً ودعا بني إسرائيل إليه»².

وفي رواية: «رافع بن عمير ثم أخذ في بناء المسجد، فلما تم السور سقط ثلثاه، فشكا ذلك إلى الله فأوحى الله إليه أنه لا يصلح أن تبني لي بيتاً، قال: أي رب ولم؟ قال: لما جرت على يدك من الدماء، قال: أي رب أو لم يكن في هواك ومحبتك؟ قال: بلى، ولكنهم عبادي وأنا أرحمهم، فسق ذلك عليه، فأوحى الله إليه: لا تحزن فإني ساقضي بناءه على يدي ابنك سليمان، فلما مات داود أخذ سليمان في بناءه، فلما تم قرب القرايين ودبح الذبائح وجمع بني إسرائيل، فأوحى الله إليه: قد أرى سروراً بينان بيني وبينك، قال: أسألك ثلاث خصال حكماً يضادف حكماً وملكاً لا ينبغي لأحد من بعدي، ومن أتى هذا البيت لا يريد إلا الصلاة فيه، خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه».

«قال رسول الله: أما الاثنين فقد أعطيهما وأنا أرجو أن يكون قد أعطيتي الثالثة»³.

أخرج الترمذي «عن عمر بن الخطاب ثوباً جديداً فقال الحمد لله الذي كساني ما أوارى به عورتى وأجمل به في حياتي. ثم

⁸ - از لحاظ ضوابط دولتی و صوابدید ولی امر، عمر این حق را داشت که زمین عباس و یا هر شخص دیگری را برای توسعه مسجد رسول خدا استعمال نماید.

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

عَمَدَ إِلَى التَّوْبِ الَّذِي أَحْلَقَ فَتَصَدَّقَ بِهِ ثُمَّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَنْ لَيْسَ تَوْبًا جَدِيدًا فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَسَانِي مَا أَوَارَى بِهِ عَوْرَتِي وَأَتَجَمَّلُ بِهِ فِي حَيَاتِي ثُمَّ عَمَدَ إِلَى التَّوْبِ الَّذِي أَحْلَقَ فَتَصَدَّقَ بِهِ كَانَ فِي كَتَفِ اللَّهِ وَفِي حِفْظِ اللَّهِ وَفِي سِتْرِ اللَّهِ حَيًّا وَمَيِّتًا قَالَهُمَا ثَلَاثًا¹.

«عن عطاء بن السائب قال: أخبرني غير واحد إن قاضيا من قضاة الشام أتى عمر فقال: يا أمير المؤمنين رأيت رؤيا أخذتني، قال: وما رأيت؟ قال: رأيت الشمس والقمر يقتتلان والنجوم معهما نصفين. قال: فمع أيهما كنت؟ قال: مع القمر على الشمس، فقال عمر: وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل وجعلنا آية: ﷻ لِلنَّهَارِ مُبْصِرَةً... ﷻ [الإسراء: 12]. فانطلق فوالله لا تعمل لي عملاً أبداً. قال عطاء فبلغني أنه قُتل مع معاوية يوم صفين»².

«عن ابن عباس ﷺ قال إِنَّهُ لَمَّا كَانَ مِنْ أَمْرِ هَذَا الرَّجُلِ مَا كَانَ يَغْنِي عُثْمَانَ، قُلْتُ لِعَلِّي: إِعْتَزِلْ، فَلَوْ كُنْتُ فِي جُحْرِ طَلَيْتَ حَيِّي تُسْتَخْرِجُ فَعَصَانِي، وَإِنَّمَا اللَّهُ لَيَتَأَمَّرَنَّ عَلَيْكُمْ مُعَاوِيَةُ، وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ ﷻ يَقُولُ: ﷻ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَظَلَّ جَعَنًا لَوْلِيٍّ ﷻ طَلْنَا فَلَا سِيرَ فِي لِقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورٌ ﷻ [الإسراء: 33]»³.

«وعن عمر قال: لا تلمموا وجوه الدواب فإن كل شيء يسبح بحمده»⁴. وعن ميمون بن مهران قال: أتى أبو بكر الصديق بغراب وافر الجناحين⁵ فجعل ينشر جناحه ويقول: ما صيد من صيد ولا عضدت من شجرة إلا بما ضيعت من التسبيح»⁶.

«عن ابن عباس قال: لما نزلت: ﷻ تَبَّتْ ﷻ بَدَأَ ﷻ أَبِي لَهَبٍ ﷻ وَتَبَّ ﷻ ۚ [المسد: 1]. جاءت امرأة أبي لهب فقال: أبو بكر: يا رسول الله لو تنحيت عنها فإنها امرأة بذية قال: يحال بيني وبينها فلم تره، فقالت: يا أبا بكر هجانا صاحبك، قال: والله ما ينطق بالشعر ولا يقوله فقالت: إنك لمصدق، فاندفعت راجعة فقال أبو بكر: يا

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5 - كه هر دو بال آن بسته بود.

- 6

رسول الله ما رأيتك قال: كان بيني وبينها ملك يسترني بجناحه حتى ذهبت»¹.

«وعن ابن عمر أن النبي ﷺ قال: رأيت ولد الحكم بن أبي العاص على المنابر كأنهم القرية وأنزل الله في ذلك: ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِرِجَالِكُمُ الْقُوَّةَ إِلَّا فَتْنَةً لِّلنَّاسِ وَلِشَّجَرَةٍ تَطْعُمُونَ﴾ [الإسراء: 60]. يعني الحكم وولده»².

«وعن عمر بن الخطاب عن النبي ﷺ في قوله: ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ﴾ [النفس...] [الإسراء: 78] قال: لزوال الشمس»³.

«عن قتادة في قوله: ﴿رَبِّ لِي بِنِي هَذَا حَلْ صِدْقٍ...﴾ [الإسراء: 80].. أخرجه الله من مكة مخرج صدق وأدخله المدينة مدخل صدق قال: وعلم نبي الله ﷺ أنه لا طاقة له بهذا الأمر إلا بسلطان نسأل سلطاناً نصيراً لكتاب الله وحدوده وفرائضه وإقامة كتاب الله فإن السلطان عزة من الله جعلها بين أظهر عباده، لولا ذلك لأغار بعضهم على بعض وأكل شديدهم ضعيفهم»⁴.

«وعن عمر بن الخطاب قال: والله لما نزع الله بالسلطان أعظم مما ينزع بالقرآن»⁵.

«عن محمد بن سيرين قال: ثبت أن أبا بكر كان إذا قرأ خفض وكان عمر إذا قرأ جهر ف قيل لأبي بكر لم تصنع هذا؟ قال: أنا جاري ربي قد عرف حاجتي، وقيل لعمر لم تصنع هذا؟ قال: أطرده الشيطان وأوقف الوسنان، فلما نزلت: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ [الإسراء: 110].. قيل لأبي بكر إرفع شيئاً وقيل لعمر: اخفض شيئاً»⁶.

آيات سوره كهف:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَصِرْ رَحْمَةً مَّعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
يُؤْتِيهِمْ مَّا يَشَاءُونَ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
ثُمَّ يَرْجِعُهُمْ فِي حَيَاتِهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
وَلَا يَتَّبِعُهُمْ فِي سَفَرِهِمْ حَتَّى إِذَا أَصْبَحُوا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِمْ
جِبَالٌ مَّحْدُودَةٌ قَالَ يَوْمَ ذُنُوبَكُمْ يَوْمَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَرِيمٍ
ثُمَّ يَرْجِعُهُمْ فِي حَيَاتِهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
وَلَا يَتَّبِعُهُمْ فِي سَفَرِهِمْ حَتَّى إِذَا أَصْبَحُوا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِمْ
جِبَالٌ مَّحْدُودَةٌ قَالَ يَوْمَ ذُنُوبَكُمْ يَوْمَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَرِيمٍ

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

سُرَادِقُهُ وَإِنِّي تَغِيثُ يُعَاثُوا بِمَا كَلَّمْتُ لَيْسَ وَيْلُ جُوهٍ يُسْ
[لَشَرَابٍ وَسَلَا مُتَقًا ٢٩] [الكهف: 28-29].

فقير گوید عفی عنه: خدای تعالی پیغامبر خود را [آداب زهد
تعلیم می فرماید هر چند وی] به خلق عظیم متصف بود لیکن تا
دستور باشد امت را.

اولاً: ارشاد می کند تلاوة کتاب الله.

ثانیاً: می فرماید حبس کن نفس خود را با آن جماعه که
می خوانند پروردگار خود را طلب کنان مرضاة او را و باید که
تجاوز نکنند چشمان تو از ایشان طلب کنان زینت زندگانی دنیا را
و فرمان میر کسی را که غافل ساختیم دل او را از ذکر خود و
پس روی کرد خواهش نفس خود را پس شد کار او از حد گذشته.
حاصل کلام آن است که با جماعه ای از فقرای مؤمنین که به
طاعت الهی صبح و شام مشغول اند صحبت دار و با اهل تنعم
مجالست مکن الا به قدر ضرورت، دعوت و تنعمات دنیویه ایشان
را نیک بیندار و آن تنعمات را به نظر استسحان مبین.

و ثالثاً: خدای تعالی عذاب متنعمین کفار و ثواب فقرای مؤمنین
بیان می فرماید: [إِنَّا أَعْلَمُ بِاللَّظْلِمِينَ تَارًا...]
و [إِنَّ لَظْلِمِينَ عَامُوا وَعَمِلُوا لَصَلَحَتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَجْرًا سَنَ
عَمَلًا ٣٠] [الكهف: 30].

رابعاً: مثلی ضرب می کند که قصهء کافر متنعّم و مؤمن فقیر
است: [وَضَوْءٌ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلًا] [الكهف: 32].

و خامساً: تشبیه میدهد تنعمات حیات دنیا را به سبزه زمین که
عنقریب خشک شود و از هم ریزد و همچنین مال و بنون عنقریب
زوال پذیرد و باقیات صالحات را که عبارت از ذکر خدای تعالی
است بقای سرمد اثبات می فرماید.

باز فقیر می گوید: این سوره مکیه است پس جمعی که خدای
تعالی پیغامبر خود را [به مجالست ایشان امر می نماید و به ذکر
صبح و شام می ستاید و وعدهء نعیم مقیم می دهد نیستند الا
مهاجرین اولین که به کثرت ذکر موصوف بودند و از اول فقیر
بودند یا بر فقراء الله فی الله صرف اموال نموده فقیر گشتند
پس این اعظم انواع تشریف است آنجماعه را وهو المقصود.
«عن زید بن وهب أن عمر قرأ في الفجر بالكهف»¹.

«وروى عن خالد بن معدان مرسلًا عن النبي ﷺ أنه سئل عن ذي القرنين فقال: ملكٌ يمسح الأرض من تحتها بالأسباب»³.

«عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ قَرَأَ فِي لَيْلَةٍ: قَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَقَالَ: عَلَيْهِ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا [الكهف: 110]. كَانَ لَهُ ثَوْرٌ مِنْ عَدَنَ أُبَيِّنَ إِلَى مَكَّةَ حَشَوهُ الْمَلَائِكَةُ»⁴.

[illegible]

2

3

4

إزالة الخفاء عن خلافة

وَعْدَهُ اَوْ الْبَيْتَ آئِنْدَهٗ نَشْنُونْد اَنجَا سَخَن بِيهَوْدَه لِيكَن بَشْنُونْد سِلَام
بِر يَك دِيگَر و ايشان راست روزي ايشان گاه و بيگاه اينست اَن
بَهْشْت كِه وارث اَن مِي سَازِيْم از بندگان خود كَسِي را كِه باشد
بِر هِيْز گَار .

باز فقیر می‌گوید: که ظاهر حال دال بر آن است که جمعی در وقت نزول سورهٔ مریم به این صفات متصف بودند تا مدار سخن بر آنان باشد نه فرض محض و شك نیست که در وقت نزول سورهٔ غیر سُبَّاق مؤمنین از مهاجرین اولین موجود نبودند پس ایشان اند مشرف باین تشریف و متوقع به این مواعید جمیله و هو المقصود.

فقیر گوید عفی عنه: خدای تعالی شبهه‌ای از شبهات کافران را ذکر می‌فرماید و آنرا ازاحه (رد) می‌نماید و به حقیقت این شبهه‌ی همه اصحابِ جهل است در هر طبقه و در هر زمان یعنی چون تلاوت کرده میشود بر کافران آیات واضح آمده میگویند کافران و

خطاب می‌کنند مسلمانان را کدام يك از این دو فریق بهتر است به اعتبار منزلت و نیکوتر است به اعتبار مجلس؟ حاصل کلام این است که برآهه حسب و زیاده جاه و کثرت اعوان و انصار را مدار فضل و خیره میگیرند و خود را احسن و اخیر می‌شمارند و مستحق بشارات عظیمه و فوز به درجات اخرویه می‌انگارند. خدای عز و جل رد این شبهه می‌نماید اول به ذکر قصه قرون پیشین که احسن بودند به اعتبار متاع خانه و به اعتبار دیدار، خدای تعالی ایشان را به جزای کردار زشت ایشان هلاک نمود.

ثانیاً می‌فرماید: ﴿قُلْ مَنْ كَانَ فِي لَصَلَّةٍ﴾ یعنی سنت الهی چنین جاری شده که اهل ضلالت را در ضلالت می‌گذارند زمان دراز و ایشان در جهل و گمراهی خود می‌افزایند تا آنکه می‌دیدند آنچه بیم کرده می‌شدند عقوبت دنیا یا عذاب آخرت آنگاه با فاقه می‌آیند و بدانند کسی را که وی بدتر است در منزلت و ناتوان‌تر است به اعتبار لشکر و زیاده دهد خدای تعالی آنان را که راه یافتند راه یابی و اذکار شائسته که باقی است در نامه اعمال ایشان بهتر است نزدیک خدای تعالی به اعتبار ثواب و بهتر است به اعتبار مرجع کار.

حاصل کلام آنکه نزدیک خدای تعالی تفاضل بنی آدم به اعتبار حسب زیادت جاه و به اعتبار کثرت اعوان و انصار نیست بلکه به اعتبار اعمال خیر است.

باز فقیر می‌گوید: اسقاط تفاضل به حیثیت سوابق اسلامی اصل عظیم است در باب «تفاضل صحابه فیما بینهم فتدبر». «عن الشعبي قال: كتب قيصر إلى عمر ابن الخطاب أن رسلني أتتني من قبلك فزعمت أن فيكم شجرة ليست بخلقة لشيء من الخير تخرج مثل أذان الحمير ثم تشقق عن مثل اللؤلؤ الأبيض ثم تصير مثل الزمرد الأخضر ثم تصير مثل الياقوت الأحمر ثم تينع وتنضج فتكون كأطيب فالودج أكل ثم قبس فتكون عصمة للمقيم زادا للمسافر فإن تكن رسلني صدقتني فلا أرى هذه الشجرة إلا من شجر الجنة، فكتب إليه عمر: إن رسلك قد صدقتك، هذه الشجرة عندنا هي الشجرة التي انبتها الله على مريم حين نفست بعيسى»¹.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

«وعن عمر بن الخطاب أنه قرء مريم فسجد ثم قال: هذا السجود فأين البكاء»¹.
«وعن عبد الله بن عامر بن ربيعة قال: اغتسلت أنا وآخر، فرآنا عمر بن الخطاب \square وأحدنا ينظر إلى صاحبه فقال: إني أخشى أن تكونا من الخلف الذين قال الله: \square فَخَلَفَ بِهِ جَإِهُ طَفُ أَصَاغُوا \square لَصَلَوَةً \square تَبَعُوا \square لَشَّهَوَاتٍ قَتَوَفَ إِوْنَ عَيَّا \square ٥٩ \square [مريم: 59].»

«عن أبي بكر الصديق قال: قال رسول الله \square من قال فى دبر الصلاة بعد ما يسلم هؤلاء الكلمات كتبه ملك فى رق فختم بخاتم ثم رفعها إلى يوم القيامة فإذا بعث الله العبد من قبره جاءه الملك ومعه الكتاب ينادى أين أهل العهود حتى يدفع إليهم والكلمات أن يقول اللهم فاطر السموات والأرض عالم الغيب والشهادة الرحمن الرحيم إني أعهد إليك فى هذه الحياة الدنيا بأنك أنت الله الذى لا إله إلا أنت وحدك لا شريك لك وأن محمدا عبدك ورسولك فلا تكلنى إلى نفسى فإنك إن تكلنى إلى نفسى تقربنى من السوء وتباعدنى من الخير وإنى لا أثق إلا برحمتك فاجعل رحمتك لى عهدا عندك تؤديه إلى يوم القيامة إنك لا تخلف الميعاد»².

آيات سوره طه:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى \square قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ٢٥ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ٢٦
لِي عُذَّةٌ مِّنْ لِّسَانِي ٢٧ يَهَيِّئْ لِّي سُبُلَكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ٢٨
مِّنْ أَهْلِ لِي ٢٩ هُزِّنْ لِي ٣٠ شَدِّدْ يَدَيَّ وَارْحُومَنِي ٣١ وَتَقَرَّبْ لِي ٣٢
يَسِّرْ لِي ٣٣ وَتَذَكَّرْ لِي ٣٤ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ٣٥ \square
[طه: 25-35].

فقير گوید: رب العزة تبارک و تعالی حضرت موسی را به جانب فرعون فرستاد و آن حضرت بعض سوالات ضروریه که به غیر آن تحمل اعباء رسالت متعذر باشد طلب نمودند الحال تفصیل آن باید شنید.

از جمله سوالات سوالی هست که به نفس حضرت موسی تعلق دارد \square رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي \square واین از جمله ضروریات تحمل

¹ - عمر \square اشاره دارد به اینکه در آیه سجده سوره مريم جمله ی \square خَرُّوا سُجَّدًا وَكِيًّا \square آمده است، یعنی ما سجده نمودیم پس گریه ی ما کجا است؟

اعباء رسالت است تا شرح صدر نباشد هر سوال را جواب با صواب میسر نیاید و تا تیسیر امور از جهت غیب نباشد مکافحه اعداء که بادشاهان زمین باشند بوجود نیاید و تا فصاحت لسان نباشد تبلیغ رسالت رب العزة بآبلغ وجوه صورت نگیرد. و از جمله آنها سوالی هست که به اعانت دیگری در امر رسالت تعلقی دارد و این را به وزارت تعبیر رفته و در جای دیگر به ردّ اُیَصَدَّقُنِي [القصص: 34]. تقریر کرده شد.

باز اینجا سه صفت در باب وزارت طلب کردند یکی مَنْ اَهِلِّي ۲۹ هُزُونَ اَخِي ۳۰ و این وصف از جهت خصوص حال بود که حضرت موسی را غیر حضر هارون در آن وقت کسی به این نصرت قیام نمی توانست نمود نه شرط وزارت مطلقاً به قرینه آنکه حضرت موسی حضرت یوشع را که نه از سیط موسی بود خلیفه خود ساخت و خلافت ابلغ است از وزارت آنچه در وزارت مطلوب می شود مرد صاحب قوت و مروت است که قوم از حل و عقد وی حساب می گرفته باشند و در خلافت زیاده از آن اشتراک با پیغمبر در جد اعلی که قبیله به وی منسوب باشد مطلوب است تا مردمان در خلیفه به چشم حقارت نه نگرند، لهذا خدای تعالی در بنی اسرائیل پیغامبری نفرستاد مگر از بنی اسرائیل از سیط حضرت موسی باشد یا غیر آن و همین معنی را آن حضرت در خلفای خود جاری ساختند که لَأَتُمِّعَنَّ قُرَيْشًا^۱ تا موافقت سنة الله فی انبیاء بنی اسرائیل واقع شود. دیگر اَشْدُّ يَوْمَ زُرِّي ۳۱ وَتِلْكَ فِي مَرِي ۳۲ و این حقیقت وزارت است که در کارهای مطلوب از بعثت پیغامبر مثل مخاصمه و جهاد با اعداء و فتح بلدان و جمع قرآن اعانتی نمایان داشته باشد و این مضمون را جای دیگر به این عبارت ادا کرده شد که اُیَصَدَّقُنِي [القصص: 34].

سوم: که تُسَبِّحَكَ كَثِيرًا یعنی فائده مترتب بر وزارت وزیر آن است که چون تحمل اعباء دعوت بر دو شخص افتاد هذا مرة و ذاك مرة هر دو متضرع باشند در تسبیح و ذکر. باز فقیر می گوید: چون حقیقت وزارت شناخته شد باید دانست که حضرات شیخین بالیقین شرف وزارت حضرت خیر الرسل

دریافته‌اند به موجب حدیث: «أَمَّا وَزِيرَايَ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ قَابُو بَكْرٍ وَغَمْرٌ»¹.

و از جهت حدیث: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَيْدَنِي بِهِمَا»². و از جهت نقل متواتر که معانی مطلوبه وزارت از ایشان متحقق گشت و ناهیک به من فضیله.

«عن أنس قال: خرج عمر متقلداً بالسيف فلقيه رجل من بني زهرة فقال له: أين تعمد يا عمر؟ قال: أريد أن أقتل محمداً. قال: وكيف تأمن من بني هاشم وبني زهرة؟ فقال له عمر: ما أراك إلا قد صبوت وتركت دينك؟ قال: أفلا أدلك على العجب، إن أختك وختنك³ قد صبوا وتركا دينك، فمشى عمر ذامراً⁴ حتى أتاهما وعندهما خباب، فلما سمع خباب بحس عمر تواری فی البيت، فدخل عليهما، فقال: ما هذه الهينة⁵ التي سمعتها عندكم؟ - وكانوا يقرأون «طه» فقالوا: ما عدا حديثاً تحدثنا به، قال: فلعلكما قد صبوتما، فقال له ختنه: يا عمر، إن كان الحق في غير دينك، فوثب عمر على ختنه فوطئه وطأ شديداً، فجاءت أخته لتدفعه عن زوجها فنفحها نفحة بيده فدمى وجهها، فقال عمر: اعطوني الكتاب الذي هو عندكم فأقرأه، فقالت أخته: إنك رجس وإنه لا يمسه إلا المطهرون فقم فتوضأ، فقام فتوضأ ثم أخذ الكتاب فقرأ: «طه» حتى انتهى إلى: [إِنِّي أَنَا لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا] [وَإِنِّي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِ] [رِي ١٤] [طه: 14]. فقال عمر: دلوني على محمد، فلما سمع خباب قول عمر خرج من البيت فقال: أبشر يا عمر، فإني أرجو أن تكون دعوة رسول الله [لَكَ لَيْلَةُ الْخَمِيسِ اللَّهُمَّ أَعِزِّ الْإِسْلَامَ بِعَمْرِ بْنِ الْخَطَّابِ] أو بعمر بن هشام فخرج عمر حتى أتى رسول الله [فأسلم]⁶.

«وعن ابن عباس أنه قال لعمر بن الخطاب: يا أمير المؤمنين ممّ يذكر الرجل ومم ينسى؟ فقال: إنَّ على القلب طخاءة⁷

1 -

2 -

3 - ختن داماد را گویند و در اینجا مراد شوهر خواهر است.

4 - در حالیکه ایشان را تهدید می‌کرد و آماده به جنگ بود.

5 - صدای آرام.

6 -

7 - الطخاءة تاریکی و مراد در اینجا آن چیزی است که مهتاب را بپوشاند.

کطخاءة القمر فإذا تغشت القلب نسي ابن آدم ما كان يذكر، فإذا انجلت ذكر ما نسي»¹.

سوره انبياء:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَيْنِ لَظْمٍ أَنْ
[أَرْسَلْنَا بِرُثْنِهَا عِبَادِيَ الصَّالِحِينَ ١٠٥ [الأنبياء: 105].

فقير گوید: در معنی این آیت جمعی زمین جنت را مراد داشته‌اند و هیچ‌جا شاهد آن نخواهی یافت که در قرآن یا سنت لفظ ارض گفته باشند و جنت عدن اراده کرده بلکه معنی صحیح آن است که از ارض اراضی معتدله صالحه برای نشاء اشخاص معتدله الاخلاق اراده کردند یا ارض شام تنها به سبب آنکه انبیاء بنی اسرائیل در شام بودند و ذکر وقائع ارض شام پیش ایشان مهم بود و این سخن بدان میماند که تاجر از لفظ مال سرمایه خود را می‌خواهد و راعی مواشی و زارع زراعت خود مراد می‌گیرد و چندین آثار بر این معنی دلالت می‌کند.

«عن ابن عباس في قصة بُخْت نصر² قال: إنه رأى رؤيا قد أفضعه فأصبح قد نسيها قال: عليّ السحرة والكهنة. قال: أخبروني عن رؤيا رأيته الليلة، والله لتخبرني بها أو لأقتلنكم، قالوا: ما هي؟ قال: قد نسيته. قالوا: ما عندنا من هذا علم إلا أن ترسل إلى أبناء الأنبياء فأرسل إلى أبناء الأنبياء قال: أخبروني عن رؤيا رأيته قالوا: وما هي؟ قال: نسيته، قالوا: غيب ولا يعلم الغيب إلا الله، قال: والله لتخبرني بها أو لأضربن أعناقكم، قالوا: فدعنا حتى نتوضأ ونصلي ندعوا إلى الله قال: فافعلوا فانطلقوا فاحسنوا لوضوء وأتوا صعيدا طيبا فدعوا الله فأخبروا بها، ثم رجعوا فقالوا: رأيت كأن رأسك من ذهب وصدرك من فخر ووسطك من نحاس ورجليك من حديد، قال: نعم أخبروني بعبارتها أو لأقتلنكم، قالوا: فدعنا ندعوا ربنا، قال: رأيت كأن رأسك من ذهب ملكك هذا يذهب عند رأس الحول من هذه الليلة، قال: ثم مه، قالوا: ثم يكون بعدك ملك يفخر على الناس، ثم يكون ملك يخشى على الناس شدته ثم يكون ملك لا يقله شيء إنما هو مثل الحديد يعني الإسلام»³.

درین صورت این بشارت بر شیخینب صابق آمد که فتح شام به تدبیر ایشان واقع شد و در حوزه تصرف ایشان در آمد پس صلاح،

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

صفت ایشان باشد و انجامز وعد انبياء بر دست خليفه يکى از خصال خليفه خاص است.

«عن ابن عمر قال: لما قبض رسول الله ﷺ كان أبوبكر في ناحية المدينة فجاء فدخل على رسول الله ﷺ وهو مُسَجَّي فوضع فاه على جبين رسول الله ﷺ فجعل يقبله ويبكي ويقول: بأبي وأمي طبت حيا وطبت ميتا، فلما خرج مرَّ بعمر بن الخطاب وهو يقول: ما مات رسول الله ﷺ ولا يموت حتى يقتل الله المنافقين وحتى يخزي الله المنافقين. قال: وكانوا قد استبشروا بموت النبي ﷺ فرفعوا رؤوسهم، فقال: أيها الرجل إربع على نفسك فإن رسول الله ﷺ قد مات ألم تسمع الله يقول: إِنْكَ مَتَّ وَانْتَهُمْ مَبِيتُونَ ۚ [الزمر: 30]. وقال: ﷺ وَمَا جَظَّ نَبَا لِبَيْتٍ مِّن قَوْلِكَ لَخَلَدَ أَقَابِينَ مَّتَّ فَهُمْ [الحُدُودُ ٣٤] [الأنبياء: 34]. وقال: ثم أتى المنبر فصعد فحمد الله وأثنى عليه ثم قال: يا أيها الناس إن كان محمد ﷺ إلهكم الذي تعبدون فإن محمدا قد مات وإن كان إلهكم الذي في السماء فإن إلهكم لم يمت ثم تلا: ﷺ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَّ مِنْ قَبْلِهِ لِرُسُلٍ أَقَابِينَ مَاتَ أَوْ قُتِلَ وَنَقَلَهُمْ عَلَى قُيُومٍ [آل عمران: 144]. حتى ختم الآية ثم نزل وقد استبشر المسلمون بذلك واشتد فرحهم وأخذت المنافقين الكآبة. قال عبد الله بن عمر: فوالذي نفسي بيده لكانما كانت على وجوههم أغطية فكشفت»¹.

«عن محمد بن حاطب قال: سئل علي عن هذه الآية: ﷺ إِنْكَ مَتَّ وَانْتَهُمْ مَبِيتُونَ ۚ ﷺ لَذِينَ سَبَقَ لَهُمْ مِّنَّا مَبِيتٌ ﷺ [الأنبياء: 101] قال: هو عثمان وأصحابه»².

آيات سورة حج:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﷺ إِنْكَ يَدْفَعُ عَيْنَ ﷺ الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ ﷺ لِلَّهِ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّافٍ ۚ ٣٨ ﷺ الَّذِينَ يُقْتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ ﷺ لِلَّهِ عَلَى صِرَاطٍ ﷺ لَقَدِيرٌ ۚ ٣٩ ﷺ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا ﷺ لَا ﷺ وَلَهُ لَا دُعَاءَ لِنَاسٍ بَعْضُهُمْ يَبْغِي ﷺ لِهَيْبَةٍ صَوْمُكُمْ وَبَيْعٌ ﷺ وَصَلَاةٌ ﷺ وَمَسِجِدٌ ﷺ كَرُّ فِيهَا ﷺ لِلَّهِ كَثِيرٌ ﷺ وَلَيَنْصُرَنَّ ﷺ لِلَّهِ مَنْ يَنْصُرُهُ ﷺ ﷺ إِنَّ ﷺ لِلَّهِ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ۚ ٤٠ ﷺ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّ فِي ﷺ أَرِﻻَ ﷺ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَءَاتَوْا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا ﷺ لَهُ ﷺ رُفٍ وَتَوَّاءَ ﷺ عَنْ ﷺ لَمُنْكَرٍ ﷺ وَلِلَّهِ عَقِبَةُ ﷺ ﷺ ﷺ [الحج: 38-41].

فقیر گوید عفی عنه: این آیات ادل دلیل است بر خلافت خلفاء، زیرا که ممکن شدند در ارض به اتفاق موافق و مخالف و از مهاجرین بودند بلا شک پس اقامت صلاة و ایتاء زکاة و امر معروف و نهی از منکر از ایشان متحقق گشت و همین است معنی خلافت خاصه و در فصل سوم در تفسیر این آیت بسط نمودیم فراجع.

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُدْرِكُ الْيَوْمَ الْعَمَلُ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ ۴۹ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۰ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۱ [الحج: 49-51].

فقیر گوید: «یعنی ای مردمان جز این نیست که من برای شما ترساننده آشکارام پس آنانکه ایمان آوردند و عملهای شائسته کردند ایشان را است آمرزش و رزق گرامی و آنانکه سعی کردند در آیات ما غلبه طلب کنان ایشان اند اهل دوزخ مقابله کرده شد در میان دو فریق که بعد انداز مختلف شدند و آیه مکیه است پس مراد از فریق مؤمنین همان سُبَّاقِ مُؤْمِنِينَ اند یاز مهاجرین اولین فتدبر».

﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۱ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۲ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۳ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۴ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۵ ﴿لَا يَصْلَحُ لَهُمْ فِيهَا قَوْلٌ وَلَا مَفْزَعٌ ۚ لَهُمْ فِيهَا زَوْجٌ وَكَانُوا فِيهَا وَلَدَيْنَ مَزِيدٌ ۚ﴾ ۵۶ [الحج: 56-60].

فقیر گوید: «یعنی بادشاهی آن روز خاص برای خدا است حکم خواهد کرد در میان ایشان پس آنانکه ایمان آوردند و کارهای شائسته کردند در بهشت های نعیم باشند، و آنانکه کافر شدند و دروغ شمردند آیات ما را ایشان راست عذاب خوار کننده، و آنانکه هجرت کردند در راه خدا بعد از آن کشته شدند یا به موت طبیعی مردند البته روزی خواهد داد خدای تعالی ایشان را رزق نیک و هر آئینه خدا است بهترین روزی دهندگان البته در آرد ایشان را به جای که پسند کنند آن را و هر آئینه خدا دانای برد بار است این است حال و هر که پاداش دهد به مثل آنچه معامله کرده شد با او باز تعدی کرده شود بر وی البته یاری خواهد داد او را خدای تعالی هر آئینه خدا تعالی در گذرنده آمرزنده است».

یعنی مهاجرین اولین از دست کفار ایذای بسیار چشیدند اگر به مقابله آن ایذائی بکفار رسانند عین عدل است و اگر کفار باز مجتمع شوند و انتقام این کشند نصرت الهی شامل حال مهاجرین

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

أولین خواهد بود و این آیت هم معنی همان آیت است که ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَتِّلُونَ...﴾ [الحج: 39]. بعد از آن خدای تعالی تقویت می‌کند و عد نصر را به بیان قدرت خویش در آفاق و انفس و به ذکر تصرف خود در عالم بر حسب اراده خود.

باز فقیر می‌گوید: این آیت نص است در بشارت مهاجرین به بهشت در آخرت و به نصر در دنیا وهو المقصود.

«عن عمر أنه كان يسجد سجدين في الحج وقال: إن هذه السورة فضّلت على سائر القرآن بسجدين»¹.

«عن أبي بكر الصديق قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول إذا صلى الصبح: مرحبا النهار الجديد والكاتب والشهيد أكتبنا بسم الله الرحمن الرحيم، أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله وأشهد أن الدين كما وُصف والكتاب كما أنزل وأشهد أن الساعة آتية لا ريب فيها وأن الله يبعث من في القبور»².

«عن عمر قال: قال رسول الله ﷺ: مَنْ لَيْسَ الْخَيْرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ»³.

«عن ابن عمر أن عمر نهى أن تُغلق أبواب دور مكة فإن الناس كانوا ينزلون منها حيث وجدوا حتى كانوا يضربون فساطيطهم في الدور»⁴.

«وعن عمر بن الخطاب أن رجلا قال له عند المروة: يا أمير المؤمنين أقطعني مكانا لي ولعقبتي فأعرض عنه عمر وقال: هو حرم الله سواء العاكف فيه والباد»⁵.

«وعن عمر بن الخطاب قال: إحتكار الطعام بمكة إلحاد بظلم»⁶.

«عن عبيد ابن عمير قال: لقي عمر بن الخطاب ركبا يريدون البيت فقال: من أنتم؟ فأجابهم سنا فقال: عباد الله المسلمون. قال: من أين جئتم؟ قال: من الفج العميق، قال: أين تريدون؟ قال: البيت العتيق، فقال عمر: تأولها لعمر والله، فقال

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

«وعن ابن عباس قال: رأيت عمر بن الخطاب قبّل الحجر وسجد عليه ثم قال: رأيت رسول الله ﷺ فعل هذا»².

«عن محمد بن سيرين قال: أشرف عليهم عثمان من القصر فقال: ائتوني برجل تالي كتاب الله، فأتوه بصعصعة ابن صوحان فتكلم بكلام فقال: **أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَتِّلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ لَـهُ عَلَىٰ رَـصْرِهِم مَّ لَقْدِيرٌ** [الحج: 39]. فقال له عثمان: كذبت ليست لك ولا لأصحابك ولكنها لي ولأصحابي»³.

«عن ابن عباس: **لِلَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ** أي من مكة إلى المدينة **بَغْيٌ** حقٌّ يعني محمداً وأصحابه»⁴.

«وعن عثمان ابن عفان قال: فينا نزلت هذه الآية: ﴿لَّذِينَ طُرِّجُوا مِنْ دِيَرِهِمْ يَغِيرُ حَقٌّ﴾ [الحج: 40].. بعدما أخرجنا من ديارنا بغير حق ثم مكنا في الأرض فأقمنا الصلاة وآتيناه الزكاة وأمرنا بالمعروف ونهينا عن المنكر فهي لي ولأصحابي»⁵.

«وعن ثابت بن عرفة الحضرمي قال: حدثني سبعة وعشرون من أصحاب علي وعبد الله منهم لاحق بن الأقرم والعيزار بن جرول وعطية القرظي أن علياً قال: إنما أنزلت هذه الآية في أصحاب محمد ﷺ لَا دَفْعَ لْعُدُوِّهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ دَفْعَ الْغَافِلِينَ [الحج: 40].. قال: لو لا دفع الله بأصحاب محمد ﷺ والتابعين لهدمت صوامع»⁶.

«عن ابن أبي أوفى، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ، فَجَعَلَ يَقُولُ: أَيُّنَ فُلَانٍ بَنِ فُلَانٍ، فَلَمْ يَزَلْ يَتَقَدَّمُهُمْ وَيَبْعَثُ إِلَيْهِمْ حَتَّى اجْتَمَعُوا عِنْدَهُ، فَقَالَ: إِنِّي مُخَذِّتُكُمْ بِحَدِيثٍ قَاقِظُوهُ وَغَوُّهُ وَحَذِّنُوا بِهِ مَنْ بَعْدَكُمْ، إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى مِنْ خَلْقِهِ خَلْقًا، ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿لِلَّهِ بِصِرَاطِي مِنْ لَدُنْكَ رُسُلًا وَمِنْ النَّاسِ﴾ [الحج: 75]. خَلَقَا يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، وَإِنِّي مُصْطَفَى مِنْكُمْ مَنِ أَحَبَّ أَنْ أَصْطَفِيَهُ وَمُؤَاخِ بَيْنَكُمْ كَمَا أَحَى اللَّهُ بَيْنَ الْمَلَائِكَةِ، فَمَنْ يَا أَبَا بَكْرٍ، فَقَامَ فَجَنَّا بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: إِنَّ لَكَ عِنْدِي يَدًّا، إِنَّ اللَّهَ يَجْزِيكَ بِهَا، فَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُكَ خَلِيلًا، فَأَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ قَمِيصِي مِنْ

- 1

2

3

4

5

6

حَسَدِي، وَحَرَكَ قَمِيصَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَالَ: اذْنُ يَا عُمَرُ، قَدَتَا، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ شَدِيدَ الشَّعْبِ عَلَيْنَا أبا حَفْصٍ قَدَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يُعَزَّي الدِّينَ بِكَ أَوْ بِأَبِي جَهْلٍ، فَقَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ بِكَ، وَكُنْتُ أَحَبَّهُمَا إِلَيَّ، فَأَنْتَ مَعِيَ فِي الْجَنَّةِ تَالِثُ ثَلَاثَةٍ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ، ثُمَّ تَنَحَّى وَاحَا بَيْتَهُ وَبَيْنَ أَبِي بَكْرٍ، ثُمَّ دَعَا عُثْمَانَ، فَقَالَ: اذْنُ يَا عُثْمَانُ، إِذْنُ يَا عُثْمَانُ، قَلَمُ يَرْلُ يَدُوتُو مِنْهُ حَتَّى الصَّقَ رُكْبَتَهُ بِرُكْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ تَطَرَّ إِلَيْهِ، ثُمَّ تَطَرَّ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ تَطَرَّ إِلَى عُثْمَانَ، فَإِذَا أُرْرَاهُ مَحْلُولَةً، فَزَرَّرَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَالَ: اجْمَعْ عِطْفِي رِدَائِكَ عَلَى تَحْرِيكِ فَإِنَّ لَكَ شَأْنًا فِي أَهْلِ السَّمَاءِ، أَنْتَ مِمَّنْ يَرُدُّ عَلَى الْخَوْضِ وَأَوْدَاجُهُ تَسْخُبُ دَمًا، قَافُولُ: مَنْ فَعَلَ هَذَا بِكَ؟ فَتَقُولُ فَلَانُ وَفُلَانُ، وَذَلِكَ كَلَامُ جَبْرِيلَ ﷺ وَذَلِكَ إِذْ هَتَفَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَّا إِنَّ عُثْمَانَ أَمِينٌ عَلَيَّ كُلِّ حَازِلٍ، ثُمَّ دَعَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، فَقَالَ: اذْنُ يَا أَمِينَ اللَّهِ وَالْأَمِينَ فِي السَّمَاءِ يُسَلِّطُكَ اللَّهُ عَلَى مَالِكَ بِالْحَقِّ، أَمَا إِنَّ لَكَ عِنْدِي دَعْوَةً وَقَدْ أَخْرَجْتُهَا، قَالَ: خِزْلِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: حَمَلْتَنِي يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ أَمَانَةً أَكْثَرَ اللَّهُ مَالَكَ، قَالَ: وَجَعَلَ يُحَرِّكُ يَدَهُ، ثُمَّ تَنَحَّى وَاحَا بَيْتَهُ وَبَيْنَ عُثْمَانَ، ثُمَّ دَخَلَ طَلْحَةَ وَالزُّبَيْرُ، فَقَالَ: اذْنُوا مِنِّي، قَدَتُوا مِنْهُ، فَقَالَ: أَنْتُمَا حَوَارِيَّ كَحَوَارِيَّ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ثُمَّ آخَى بَيْنَهُمَا، ثُمَّ دَعَا سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ وَعُمَارَ بْنَ يَاسِرٍ، فَقَالَ: يَا عَمَارُ تَقْبُلُكَ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَّةُ، ثُمَّ آخَى بَيْنَهُمَا، ثُمَّ دَعَا عُثْمَانَ أبا لَدَرْدَاءَ وَسَلَمَانَ الْفَارِسِيَّ، فَقَالَ: يَا سَلَمَانُ أَنْتَ مِنَّا أَهْلُ الْبَيْتِ، وَقَدْ آتَاكَ اللَّهُ الْعِلْمَ الْأَوَّلَ وَالْعِلْمَ الْآخِرَ وَالْكِتَابَ الْأَوَّلَ وَالْكِتَابَ الْآخِرَ، ثُمَّ قَالَ: أَلَا أُرْسِدُكَ يَا أبا لَدَرْدَاءَ؟ قَالَ: بَلَى يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: أَنْ تُنْقِذَ يُنْقِذُوكَ وَإِنْ تَسْرُكُهُمْ لَا يَسْرُكُوكَ، وَإِنْ تَهَرَّبُ مِنْهُمْ يُدْرِكُوكَ فَأَقْرِضْهُمْ عِرْصَكَ لِيَوْمِ فُفْرِكَ، فَأَخَى بَيْنَهُمَا، ثُمَّ تَطَرَّ فِي وَجْهِهِ أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: أَبْشِرُوا وَقَرُّوا عَيْنًا فَأَنْتُمْ أَوَّلُ مَنْ يَرُدُّ عَلَى الْخَوْضِ، وَأَنْتُمْ فِي أَعْلَى الْعُرْفِ، ثُمَّ تَطَرَّ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَهْدِي مِنَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دَهَبَ رُوحِي وَأَنْقَطَعَ ظَهْرِي حِينَ رَأَيْتُكَ فَعَلْتَ مَا فَعَلْتَ بِأَصْحَابِكَ غَيْرِي، فَإِنْ كَانَ مِنْ سَخَطَةٍ عَلَيَّ فَلَكَ الْعُتْبَى وَالْكَرَامَةُ، فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ مَا أَخْرُجُكَ إِلَّا لِنَفْسِي، فَإِنَّتَ عِنْدِي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى وَوَارِثِي، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَرْتُ مِنْكَ؟ قَالَ: مَا أَوْرَثْتَ الْأَنْبِيَاءُ، قَالَ: وَمَا أَوْرَثْتَ الْأَنْبِيَاءَ قَبْلَكَ؟ قَالَ: كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِمْ، وَأَنْتَ مَعِيَ فِي قِصْرِ

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

كرده شد تعريض ظاهر آمد بر فضائل جماعه خاص كه خلفاء در آن جماعه داخل اند وهو المقصود.

أخرج للترمذي «عن عمر بن الخطاب قال: كان إذا نزل على رسول الله ﷺ الوحي يُسمع عند وجهه كدوي النحل، فأنزل عليه يوماً فمكثنا ساعة فسُري عنه فاستقبل القبلة فرفع يديه فقال: اللهم زدنا ولا تنقصنا وأكرمنا ولا تُهنا وأعطينا ولا تحرمنا وأثرنا ولا تؤثر علينا وارض عنا وارضنا. ثم قال: لقد أنزلت عليّ عشر آيات من أقامهن دخل الجنة ثم قرء: ﴿فَلَمَّا لَمْ يَنْصَرِفُوا...﴾ حتى ختم العشر»¹.

«عن أبي بكر الصديق قال: قال رسول الله ﷺ: تعوذوا بالله من خشوع النفاق. قالوا يا رسول الله وما خشوع النفاق؟ قال: خشوع البدن ونفاق القلب»².

«وعن مجاهد عن عبد الله بن الزبير أنه كان يقوم في الصلاة كأنه عود، وكان أبوبكر يفعل ذلك، وقال مجاهد: هو الخشوع في الصلاة»³.

«وعن أسماء بنت أبي بكر عن أم رومان والدة عائشة، قالت: رأيته أبوبكر الصديق أتميل في صلاتي فزجرني زجرة كدت أنصرف من صلاتي، ثم قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: إذا قام أحدكم في الصلاة فليكن أطرافه لا يتميل تميل اليهود، فإن سكون الأطراف في الصلاة من تمام الصلاة»⁴.

«عن قتادة قال: تسرت امرأة غلاماً لها⁵ فذكرت لعمر فسألها ما حملك على هذا؟ فقالت: كنت أرى أنه يحل لي ما يحل للرجل من ملك اليمين. فاستشار عمر فيها أصحاب النبي ﷺ، فقالوا: تأولت كتاب الله علي غير تأويله، فقال عمر: لا جرم والله لا أحلك لحر بعده أبداً. كأنه عاقبها بذلك، ودرأ الحد عنها وأمر العبد أن لا يقربها»⁶.

«وعن صالح أبي الخليل قال: لما نزلت هذه الآية علي النبي ﷺ: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُُلَّةٍ مِّن طِينٍ ۚ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْقَةً فِي

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5 زنى با غلام خویش مباشرت جنسى نمود.

- 6

«عن الحسن أن عمر بن الخطاب أتى بفروة كسرى بن هرمز² فوضعت بين يديه وفي القوم سراقة بن مالك، فأخذ عمر سواريه فرمى بهما إلى سراقة فأخذهما فجعلهما في يديه فبلغتا منكبيه، فقال: الحمد لله سوارى كسرى ابن هرمز في يدي سراقة بن مالك بن جشعم أعرابي من بني مدلج، ثم قال اللهم إني قد علمت أن رسولك قد كان حريصاً على أن يصيب ما لا ينفعه في سبيلك وعلى عبادك فزويت عنه ذلك، اللهم إني أعوذ بك أن يكون هذا مكرأ منك بعمر ثم تلا: ﴿أَبَدُ سَبُّونَ أَيَّمَا تُمَدَّهُمْ بِمَدِّ مَّا لَـ وَيَنْ ۝۵۵ تُسَارِعُ لَهُ فِي الْهَيْزَتِ بَلْ لَشِعُّرُونَ ۝۵۶﴾ [المؤمنون: 55-56]³.

آیات سورہ نور:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى فِي قِصَّةِ بَيْعَةِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَلَا يَأْتِلُ أَوْلُوا
 وَلَا يَلِي مِنْكُمْ لِسَعَةِ أَنْ تُتَوَّأَ أَوْلِيَاؤُ بَنِي إِسْمَاعِيلَ وَمُهَاجِرِينَ
 فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَيَقُودُوا وَيَقْتُلُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَفْرَ لَكُمْ اللَّهُ
 عَفْوٌ رَجِيمٌ ٢٢ إِنَّ الَّذِينَ رَمَوْا حَصَنَاتِ الْغُفْلَاتِ أُمِّتٌ لَعْنُوا
 فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٢٣ وَ مَشْهَدٌ عَلَيْهِمْ أَلَيْسَ
 فِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ٢٤ يَوْمَ مَئِذٍ يُوقِفُهُمْ - لِلَّهِ دِينُهُمْ
 الْحَقُّ وَيَلْمُوهَ أَنْعَ لِلَّهِ هُوَ الْحَقُّ لَمُيِّنٌ ٢٥ لَاحِظُوا حَيْثُ لَمَّا حَيْثِينَ

2 - مال و ثروت کسری بن هرمز (یادشاه ایران) خدمت عمری آورده شد.

4

5

- 5

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

وَالْحَيُّونَ لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْهِ الْغَيْبُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبِينَ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ [النور: 22-26].
 فقير گوید عفی عنه: که در کلمه: [أُولَئِكَ] به شهادت سیاق و سباق و سبب نزول و ظاهر آن است که از فضل، فضل فی الدین مراد باشد تا تکرار لازم نیاید بلکه فی الحقیقت نهی خاص برای محسنین است اگر شخصی شخصی را رنجانیده باشد بغیر حق و او بر رنجاننده خود بذل مال خود نکند اثم نباشد به اتفاق پس مراد اینجا نهی به اعتبار منزلت محسنین است و در کلمه [أُولَئِكَ] مُبَرَّءُونَ آن حضرت و صدیق اکبر و حضرت عائشه و صفوان بن معطل همه داخل اند و دخول عائشه و صفوان خود ظاهر است اما آنحضرت و صدیق اکبر از آن سبب که اگر خدا نکرده تحقیق در آن افک می بود لوئی از آن به دامن پاک آن حضرت می رسید به جهت نسبت فراش و لوئی به صدیق اکبر عائد می شد به جهت نسبت ولادت.

وَعَدِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسُدَّ لَهُنَّ أَلْفًا مِنْكُمْ كَمَا أَلْفَسَ الَّذِينَ مِنْ يَدِهِ وَلَيَمَكَّنَّ لَهُمْ دِينَهُمْ لِيُذِي رِ تَصَى لَهُمْ وَلَيَبْدَلَنَّهُمْ يَدَ يَدِهِمْ لَمَّا يَعْبُدُونِي لِلَّهِ يَرْكُونَ بِي نَسْ [النور: 55].

فقیر گوید: این آیت نص است در اثبات خلافت خلفاء و تاویلات بعیده که اهل اهوا می کنند ایشان را از وادی عصیان بر نمی آرد چنانکه در فصل سوم بسط نمودیم.

«عن حارثة بن مضرب قال: كتب إلينا عمر بن الخطاب أن تعلموا سورة النساء و الأحزاب والنور»¹.
 «عن عمر عن النبي: [إِلَّا] [لِذِينَ تَابُوا] [عَدِ ذَلِكَ] وَأَصْلَحُوا [النور: 5]. قال: توبتهم إكذابهم أنفسهم فإن كذبوا أنفسهم قبلت شهادتهم»².

«عن سعيد بن المسيب قال شهدت عمر ابن الخطاب حين جلد قذفة المغيرة ابن شعبة منهم أبو بكره فقال: إن تكذب نفسك نجز شهادتك فأبى أن يكذب نفسه ولم يكن عمر يجيز

1 -

2 -

شهادتهما حتى هلكا، فذلك قوله: **إِلَّا لِلَّذِينَ تَابُوا** وتوبتهم إكذابهم أنفسهم»¹.

«وعن عمر بن الخطاب قَالَ: لَا يَجْتَمِعُ الْمُتْلَاعَتَانِ أَبَدًا»².
«عن عائشة قالت: أنزل الله عذري وكادت الأمة تهلك في سببي فلما سُري عن رسول الله **وَعَرَجَ الْمَلِكُ** قال رسول الله **لَأَبِي**: إذهب إلي ابنتك فاخبرها أن الله قد أنزل عذرها من السماء. قالت: فأتاني أبي وهو يعدو يكاد أن يعثر فقال: أبشري يا بنية بأبي وأمي فإن الله قد أنزل عذرك. قلت: بحمد الله لا بحمدك ولا بحمد صاحبك الذي أرسلك. ثم دخل رسول الله **فَتَنَاوَلْ ذِرَاعِي** فقلت³ بيده هكذا، فأخذ أبو بكر النعل يعلوني به، فمنعته فضحك رسول الله **فَقَالَ**: أقسمت لا تفعل»⁴.

«وعن عائشة لما نزل عذرها قبل أبو بكر رأسها فقالت: ألا عذرتني؟ قال: أي سماء تطلني وأي أرض تقلني إن قلت ما لا أعلم»⁵.

«عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: **وَلَا يَأْتِلُ أُولُوَالِهَا** لِمِنْكُمْ [النور: 22]. قال: تَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي رَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ، يُقَالُ لَهُ مِسْطَحٌ، كَانَ بَيْتُهُ وَبَيْنَ أَبِي بَكْرٍ قَرَابَةً، وَكَانَ يَتِيمًا فِي حَجْرِهِ، وَكَانَ مِمَّنْ أَدَّاعَ عَلَى عَائِشَةَ مَا أَدَّاعَ، فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ بَرَاءَتَهَا وَعُذْرَهَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ أَنْ لَا يَزْرَأَهُ خَيْرًا⁶، فَقَالَ: أَمَا تُحِبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكَ؟، قَالَ: بَلَى، وَقَالَ: قَاعُفٌ وَتَجَاوَزُ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: لَا جَرَمَ، لَا أَمْنَعُهُ مَعْرُوفًا كُنْتُ أُولِيهِ إِيَّاهُ قَبْلَ الْيَوْمِ»⁷.

«عن أبي بكر الصديق قال: أطيعوا الله فيما أمركم به من النكاح ينجز لكم ما وعدكم من الغنى، قال تعالى: **إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَخْرِهِ** [النور: 32]»⁸.

- 1

- 2

- 3 - بیرون کشیدم.

- 4

- 5

- 6 - ابوبکر قسم خورد که هیچ خیر دیگری به او نرساند.

- 7

- 8

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

«وعن قتادة قال: ذكر لنا أن عمر بن الخطاب قال: ما رأيت كرجل لم يلتمس الغناء في الباءة وقد وعد الله فيها ما وعد، فقال: **إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمْ اللَّهُ مِنْ فَخْرِهِ** [النور: 32]»¹.

«عن عمر بن الخطاب قال: ابتغوا الغناء في الباءة، وفي لفظ اطلبوا الفضل في الباءة وتلا: **إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ قُضَائِهِ** [النور: 32]»².

«عن أنس بن مالك قال: سألتني سيرين المكاتبه فأبيت عليه، فأتى عمر بن الخطاب فأقبل عليّ بالدرة وقال كاتبه وتلا: **فَكَاتِبُهُمْ رَبِّ عِلْمٌ فِيهِ جَزَاءٌ** [النور: 33]. فكاتبته»³.

«عن عمر أنه كاتب عبدًا له يكنى أبا أمية فجاء بنجمه حين حلّ قال يا أبا أمية اذهب فاستعن به مكاتبك قال: يا أمير المؤمنين لو تركته حتى يكون من آخر نجم قال: أخاف أن لا أدرك ذلك. ثم قرأ: **وَأَعَاثُوهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكَ مِنْهُ** [النور: 33]»⁴.

«عن السدي قال: كان لعبد الله بن أبي جارية تُدعى معاذة فكان إذا نزل ضيف أرسلها إليه ليوافقها إرادة الثواب منه والكرامة له، فأقبلت الجارية إلى أبي بكر فشكت ذلك إليه، فذكره أبو بكر للنبي فأمره بقبضها، فصاح عبد الله بن أبي من يعذرنا من محمد يغلبنا على مماليكنا فنزلت الآية يعني **تُكْرِهُوا فَتَيِّبَتْكُمْ** عليّ [النور: 33]».

أخرج الترمذي «عن عمر أن رسول الله قال: **اتَّخِذُوا بِالزَّيْتِ وَادَّهِنُوا بِهِ فَإِنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ**»⁵.

«عن شريك بن غلبه قال: ضُفْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ لَيْلَةً فَأَطْعَمَنِي كُسُورًا مِنْ رَأْسِ بَعِيرٍ بَارِدٍ، وَأَطْعَمَنَا زَيْتًا، وَقَالَ: هَذَا الزَّيْتُ الْمُبَارَكُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، **لِتَبَيَّهَ**»⁶.

«عن أبي العالية قال: كان النبي وأصحابه بمكة نحوًا من عشرين سنة يدعون إلى الله وحده وعبادته وحده لا شريك له سرًّا وهم خائفون لا يؤمرون بالقتال حتى أمروا بالهجرة إلى المدينة فقدموا المدينة فأمرهم الله بالقتال وكانوا بها خائفين يُمَسُّونَ فِي

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

به آن نطق می نمودند مذکور نمی شود و به سوالات مقدره و احتمالات بعیده متوجه نمی شوند و مانند آنکه در باب احکام نکاح و طلاق و غیر آن به صور محتمله غیر واقع نمی پردازند. چون این اصل را فهمیدی بدانکه خدای تعالی در سوره فرقان شبهات کفار و جهلیات ایشان نیز می نماید بعد از آن صفات عباد الله المقربین ذکر می فرماید و آنجا بر صفات ثابتة مشهوره در اشخاص موجودین یومئذ اکتفا می کند تا با دلالت عامه خود تعریض باشد به حاضرین وَعِبَادُ لِلَّهِ الَّذِينَ... و آن صفات وقار است.

و حلم به نسبت جاهلان، مواظبت بر نماز تهجد و خشیت از عذاب آخرت و پناهیدن از آن به رب العزت تبارک و تعالی و اقتصاد در صرف اموال و توحید عبادت و ترك قتل نفس و اجتناب از زنا و احتراز از حضور مجالس زور و بصیرت و نیایش در وقت استماع آیات الله و دعاء به جناب الهی به قره عین در اولاد و ازواج، و ایشان را غرّفه که اعلی موضع است در بهشت وعده می دهد و حاضرین آن وقت نبودند الا سُباق مؤمنین از مهاجرین اولین و ناهیک به من فضیلة.

أَخْرَجَ مَالِكٌ وَ الشَّيْخَانِ «عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَقُولُ سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَاءَتِهِ فَإِذَا هُوَ يَقْرَأُ عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يُقْرَأْ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَكِدْتُ أَتَبَاوَرُهُ¹ فِي الصَّلَاةِ فَتَصَبَّرْتُ حَتَّى سَلَّمَ قَلْبِي بِرَدَائِهِ فَقُلْتُ مَنْ أَقْرَأَ هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرَأُ. قَالَ أَقْرَأَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ كَذَبْتَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَقْرَأَ بِهَا عَلَى غَيْرِ مَا قَرَأْتُ، فَأَنْطَلَقْتُ بِهِ أَفُودُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ بِسُورَةِ الْفُرْقَانِ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تُقْرَأْ بِهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَرْسَلُهُ أَقْرَأَ يَا هِشَامُ. فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَذَلِكَ أَنْزَلْتُ. ثُمَّ قَالَ: أَقْرَأْ يَا عُمَرُ. فَقَرَأْتُ الْقِرَاءَةَ الَّتِي أَقْرَأَنِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كَذَلِكَ أَنْزَلْتُ، إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ»².

¹ - نزدیک بود خویشتن را بر بالای او بیاندازم (با او گلاویز شوم).

«عن عبد الله بن المغيرة قال: سئل عمر بن الخطاب عن نسب وصهر. فقال: ما أرا لكم إلا وقد عرفتم النسب فأما الصهر فالأختان¹ والصحابة»².

«عن الحسن إن عمر أطال صلاة الضحى فقليل له صنعت اليوم شيئاً لم تكن تصنعه، فقال: إنه بقي عليّ من وردي شيء فأحييت أن أتمه. أو قال: أقضيه، وتلا هذه الآية: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَيْلَ وَلِلنَّهَارِ خِلَافَةً [الفرقان: 62]»³.

«وعن عمر أنه رأى غلاماً يتختر في مشيته فقال له: إن التبخرية مشية تكره إلا في سبيل الله وقد مدح الله أقواماً فقال: وَعَبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا فَقَصِدَ فِي مَشْيِكَ»⁴.

آیات سوره شعراء:

قَالَ لِللّٰهِ تَعَالٰی: وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ۚ ۲۱۴ وَصَفَّ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۚ ۲۱۵ قُلْ عَصَاكَ فَلَهُ الْيَمِينُ بِرِجِّ مِمَّا عَمَلُونَ ۚ ۲۱۶ وَتَوَكَّلْ عَلَىٰ عَزِيزٍ رَّحِيمٍ ۚ ۲۱۷ الَّذِي يَرْلُكَ حِينَ تَقُومُ ۚ ۲۱۸ وَتَقْلَبُكَ فِي السَّجْدَيْنِ ۚ ۲۱۹ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۚ ۲۲۰ [الشعراء: 220-214].

فقر گوید عفی عنه: خدای تعالی در سوره شعراء قصه هفت پیغامبر علیهم الصلوٰة والسلام بیان می فرماید بعد از آن اثبات نزول قرآن بر دل مبارک آن حضرت از جانب حق به واسطه جبرئیل می نماید و دلیل حقیقت آن می آرد که علمای اهل کتاب به سبب مذکور بودن آن در زُبر اولین حقیقت آن را می شناسند.

باز فائده نزول قرآن بر مرد عربی به لسان عرب نه بر شخص عجمی به زبان عجم ارشاد می کند: [وَلَوْ تَوَكَّلْتُمْ عَلٰی سُلَيْمٰنَ وَآدٰمَ وَنُوحٍ عَلَيْهِمْ رَحْمَةٌ لَّنَفَعَكُمْ اَمْ لَا] [الشعراء: 198]. باز مستحکم بودن انکار در قلوب اهل شقاق افاده می فرماید: [كَذٰلِكَ سَلَكْنٰكُمُ الْيَمِّ الْكَبِيرَ] [الشعراء: 200].. بعد از آن تقویت می دهد حقیقت قرآن را به آنکه قرآن از باب القای شیاطین نیست به دو وجه:

یکی آنکه شیاطین از وصول به ملا اعلی که محل انعقاد احکام الهیه است برای مصالح جمهور بنی آدم محروم اند.

¹ - اختان جمع ختن به معنای داماد.

² -

³ -

⁴ -

دوم آنکه سنت الله چنان جاری شده که القای شیاطین نمی‌باشد مگر بر نفوس دنیه خبیثه، زیرا که مناسبت در میان مفید و مستفید شرط است و نفس مبارک آن حضرت ﷺ از نفوس عالیه قدسیه است در غایت طهارت اعمال و اخلاق.

و نیز از باب شعر نیست که کار شعراء غالباً افراط است در مدح و هجو و تشبیب و امثال آن و به اصلاح اخلاق و اعمال و هدایت خلق الله مناسبتی ندارند و اینجا در هر مسئله مراد اصلاح اخلاق و اعمال است کما لا یخفی.

در ضمن این تقریر شریف می‌فرماید: «فَلَا تَدْعُ...» [الشعراء: 213]. یعنی بر توحید عبادت مستمر باش و نزدیک‌ترین قبیله خود را به تخصیص انذار کن و با جمعی که پیروی تو کرده‌اند به تواضع پیش آئی و اگر آن امت دعوت فرمان تو بجای نیارند توکل کن بر خدای ﷻ و غبار تشویش از انکار ایشان باید که بر خاطر تو نه نشیند.

باز فقیر می‌گوید: که خدای تعالی پیغامبر خود را به خفض جناح به نسبت طائفه که به ایمان مشرف شده‌اند ارشاد می‌فرماید و این سوره بی شبهه مکیه است و آنانکه در آن وقت مؤمن بودند و اتباع آن حضرت ﷺ کرده‌اند نیستند مگر سُباق مؤمنین از مهاجرین لولین، و ناهیک به من فضیله.

«عن ابن عباس: ﷺ إِلَّا ﷺ لَذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا ﷻ لَصَلِحَتِ وَذَكَرُوا ﷻ لِلَّهِ كَثِيرًا ﷻ [الشعراء: 227]. قال: أبو بكر وعمر وعلي وعبد الله بن رواحة»¹.

«وروي من طرق متعددة أن حسان بن ثابت لما استأذن النبي ﷺ في هجاء قريش قال: اذهب إلى أبي بكر فليحدثك حديث القوم وأيامهم وأحسابهم»².

«عن عائشة قالت: كتب أبي في وصيته سطرین: بسم الله الرحمن الرحيم. هذا ما أوصى أبوبكر بن أبي قحافة عند خروجه من الدنيا حين يؤمن الكافر ويتقي الفاجر ويصدق الكاذب أني استخلفت عليكم عمر بن الخطاب فإن يعدل فذلك ظني به

1 -

2 -

ورجائي فيه وإن يجُر ويبدل فلا أعلم الغيب: [وَسَيَعْلَمَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ] [الشعراء: 227]»¹.

آیات سوره نمل:

قَالَ لِللّٰهِ تَعَالٰی: قُلِ [لَا يَخْذُ لِلّٰهِ وَسَلْمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ صَافَقُوا] [النمل: 59].

فقیّر گوید عفی عنه: خدای تعالی در سوره نحل اهلک ثمود و قوم لوط به سبب طغیان و کفر ایشان ذکر می فرماید بعد از آن ارشاد می کند [قُلِ لَا يَخْذُ لِلّٰهِ] بگو همه ستایش مر خدای را است بر نصرت انبیاء و اهلک اشقیاء و سلامت است از آفات دنیا و آخرت برای بندگان او که برگزید ایشان را و برگزیدن او سبحانه بندگان خود را درجات دارد مرتبه اعلی آن علی الاطلاق اصطفاء انبیاء است بر سائر خلق بعد از آن جماعتیکه از میان مسلمین برای اعلا کلمه الله و نصر رسل الله ایشان را برگزید سُباق مؤمنین اند و به یك معنی اصطفاء تمام امت مرحومه را شامل است قال تعالی: [ثُمَّ أَوْثَرْنَا لَوَيْكُنَّ الَّذِينَ لَطَفْنَا بِعِبَادِنَا] [فاطر: 32].. ظاهر آیت آن است که در مقابله اشقیاء که ساعی در اعلاء کلمه کفر بودند سُباق مؤمنین را که مساعی جمیله در اعلا کلمه حق صرف نموده اند مراد داشته اند و لهذا اکثر مفسرین به اصحاب آن حضرت تفسیر کرده اند بر این تقدیر منقبت عظیمه است سُباق مؤمنین را از مهاجرین اولین.

«عن ابن عباس في قوله: [وَسَلْمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ] الَّذِينَ صَافَقُوا [النمل: 59]. قال: هم أصحاب محمد اصطفاهم الله لنبيه»².

«عن سفیان الثوري في قوله: [وَسَلْمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ] الَّذِينَ صَافَقُوا [النمل: 59]. قال: نزلت في أصحاب محمد خاصة»³.

آیات سوره قصص:

«عن عمر بن الخطاب قال: إن موسى [وَلَمَّا وَرَدَ مَاءٌ مَدِينٍ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَقُونَهُ] [القصص: 23]. فلما فرغوا أعادوا الصخرة على البير ولا يطبق رفعها إلا عشرة رجال، فإذا هو بامرأتين قال: ما خطبكما؟ فحدثناه، فأتى الحجر فرفعه وحده ثم

- 1

- 2

- 3

یعنی: «ای بندگان من که ایمان آورده اید هر آینه زمین من فراخ است پس خاص مرا عبادت کنید یعنی اگر قوم شما از اخلاص در عبادت مانع می‌شوند هجرت کنید تا اخلاص عبادت میسر آید هر نفس چشنده مرگ است باز به سویی ما گردانیده شوید و آنانکه ایمان آورده‌اند و کردند کارهای شائسته البته جای دهیم ایشان را از بهشت به محل‌های مرتفع که می‌رود زیر آن جویها جاودان آنجا نیکو، مزد کار نیک کنندگان است آن محلها آن کار نیک کنندگان که صبر کردند یعنی بر مشاق هجرت، و توکل می‌کنند بر پروردگار خویش و بسا جانور که بر نمی‌دارد روزی خود را خدا روزی می‌دهد او را و نیز شما را و اوست شنوا دانا».

فقیر گوید: این آیت امر است به هجرت از دار کفر و وعد است به بهشت آنان را که شکیبائی ورزیدند بر مشاق هجرت و جهاد و غیرهما بر خدا توکل کردند و تشجیع است مؤمنان را بر هجرت و ترک اسباب معاش که هر یکی در وطن خود مهیا داشت به تذکر حال دواب که ذخیره نهادن و زراعت کردن و تجارت نمودن شأن ایشان نیست مع هذا خدای تعالی هر یکی را روزی می‌رساند.

باز فقیر گوید: به نقل متواتر ثابت شد به وجهیکه شک را در آن مدخل نیست که جماعه از سُباق مؤمنین هجرت کردند و بر مشاق هجرت و جهاد صبر نمودند و اسباب معاش که در مکه میسر داشتند به طلب رضای الهی ترک نمودند و انواع اعمال خیر از ایشان به ظهور انجامید پس وعد غرف که اعلی درجات است در بهشت برای ایشان مقرر باشد وهو المقصود.

«وعن الشعبي في قوله: ﴿الْمَ﴾ ۱ أَحْسِبَ لِنَاسٍ أَنْ يُتْرَكُوا... ﴿[العنكبوت: 2-1]﴾. قال أنزلت في أناس كانوا بمكة قد أقروا بالإسلام فكتب إليهم أصحاب رسول الله ﷺ من المدينة لما نزلت آية الهجرة: أنه لا يقبل منكم إقرار ولا إسلام حتى تهاجروا. قال: فخرجوا عائدين إلى المدينة فأتبعهم المشركون فرددوهم، فنزلت فيهم هذه الآية فكتبوا إليهم أنه قد أنزل فيكم آية كذا وكذا، فقالوا: نخرج فإن اتبعنا أحد قاتلناه، فخرجوا فأتبعهم المشركون فقاتلوهم فمنهم من قتل ومنهم من نجا، فأنزل الله فيهم:

﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا قُتِلُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ لَهُمْ جَزَاءً لَعَفُوهٖ رَجَحَ ۝۱۱۰﴾ [النحل: 110]»¹.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

«وعن ابن مسعود قال: أَوَّلَ مَنْ أَظْهَرَ إِسْلَامَهُ سَبْعَةُ رُسُلُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ وَعَمَّارٌ وَأُمُّهُ سُمَيَّةٌ وَصُحَيْبٌ وَبِلَالٌ وَالْمِقْدَادُ فَأَمَّا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَمَتَّعَهُ اللَّهُ بِعَمِّهِ أَبِي طَالِبٍ وَأَمَّا أَبُو بَكْرٍ فَمَتَّعَهُ اللَّهُ بِقَوْمِهِ وَأَمَّا سَائِرُهُمْ فَأَخَذَهُمُ الْمُشْرِكُونَ وَالْبَيْسِيُّوهُمْ أَذْرَاعَ الْحَدِيدِ وَصَهَرُواهُمْ فِي الشَّمْسِ فَمَا مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وَاتَاهُمْ عَلَى مَا أَرَادُوا إِلَّا بِلَالًا فَإِنَّهُ قَدْ هَانَتْ عَلَيْهِ تَفْسُتُهُ فِي اللَّهِ وَهَانَ عَلَى قَوْمِهِ فَأَخَذُوهُ فَأَغْطَوْهُ الْوِلْدَانَ فَجَعَلُوا يَطُوفُونَ بِهِ فِي شِعَابِ مَكَّةَ وَهُوَ يَقُولُ أَخَذُوا أَخَذُوا»¹.

«عن أنس قال: أول من هاجر من المسلمين إلى الحبشة بأهله عثمان بن عفان، فقال النبي ﷺ: صحبهما الله إن عثمان لأول من هاجر إلى الله بأهله بعد لوط»².

«عن أسماء بنت أبي بكر قالت: هاجر عثمان إلى الحبشة فقال النبي ﷺ: إنه لأول من هاجر بعد إبراهيم ولوط»³.

«وعن زيد بن ثابت قال: قال رسول الله ﷺ: ما كان بين عثمان وبين رقية وبين لوط من مهاجر»⁴.

«عن ابن عباس قال: أول من هاجر إلى رسول الله ﷺ عثمان بن عفان كما هاجر لوط إلى إبراهيم»⁵.

«عن علي قال: قال رسول الله ﷺ: دخلت أنا وأبو بكر الغار فاجتمعت العنكبوت فنسجت بالباب فلا تقتلوها»⁶.

«عن أبي قلابة أن عمر بن الخطاب مر برجل يقرأ كتاباً فاستمعه ساعة فاستحسنه فقال للرجل: أكتب لي من هذا الكتاب؟ قال: نعم فاشتري أديماً فهيأه ثم جاء به إليه فنسخ له في ظهره وبطنه ثم أتى به النبي ﷺ: فجعل يقرأه عليه وجعل وجه رسول الله ﷺ يتلَوْنَ فضرب رجل من الأنصار بيده الكتاب وقال: ثكلتك أمك يا ابن الخطاب ألا ترى وجه رسول الله ﷺ منذ اليوم وأنت تقرأ عليه هذا الكتاب؟ فقال النبي ﷺ: عند ذلك: إنما بعثت

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

فاتحا وخاتما وأعطيت جوامع الكلم وفواتحه واختصر لي الحديث اختصارا فلا يهلكنكم المتهاونون»¹.

آیات سوره روم:

قال الله تعالى: ﴿الْم ۝١ غُلِبَتْ ۝لِرُّومِ ۝٢ فِي لَيْلٍ لَّا تَأْتِي ۝لَا ضِي ۝وَهُمْ رَ ۝جَع ۝دِ عَلَيْهِمْ سَ ۝غِلْبُونَ ۝٣ فِي ضِعِّ سِنِينَ ۝لِلَّهِ لَمْ يَرْ ۝مِنْ قَب ۝لٍ وَه ۝بَعْدُ ۝وَوَ مَ ۝دَّ ۝رَح ۝لُ الْمُؤْمِنُونَ ۝٤ يَنْصُرْ ۝لَهُ يَنْصُرْ ۝مَنْ يَشَاءُ ۝وَهُوَ الْعَزِيزُ ۝لِلرَّحِيمِ ۝٥﴾ [الروم: 1-5].

اینجا قراء مختلف اند جمعی «غلبت» به صیغه معلوم و «سِغْلِبُونَ» به صیغه مجهول خوانند و جمعی «غلبت» به صیغه مجهول و «سِغْلِبُونَ» به صیغه معلوم تلاوت کنند در وجه اول بشارت است به فتح مسلمین روم را و آن در زمان آن حضرت واقع نشد بلکه در زمان شیخین صورت گرفته و انجام مواعید الهی بر دست خلیفه یکی از خواص خلافت خاصه است.

أخرج للترمذي وللحاكم وصححه «عن ابن عباس في قوله: ﴿الْم ۝١ غُلِبَتْ ۝لِرُّومِ ۝٢﴾ قَالَ غُلِبَتْ وَغَلَبَتْ - قَالَ - كَانَ الْمُشْرِكُونَ يُحِبُّونَ أَنْ تَظْهَرَ قَارِسُ عَلَى الرُّومِ لِأَنَّهُمْ أَهْلُ أَوْثَانٍ وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ يُحِبُّونَ أَنْ تَظْهَرَ الرُّومُ عَلَى قَارِسٍ لِأَنَّهُمْ أَهْلُ كِتَابٍ فَذَكَرُوهُ لِأَبِي بَكْرٍ فَذَكَرَهُ أَبُو بَكْرٍ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمَا إِنَّهُمْ سِغْلِبُونَ. قَالَ فَذَكَرَهُ أَبُو بَكْرٍ لَهُمْ فَقَالُوا اجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ أَجَلًا فَإِنْ ظَهَرْنَا كَانَ لَنَا كَذَا وَكَذَا وَإِنْ ظَهَرْتُمْ كَانَ لَكُمْ كَذَا وَكَذَا فَجَعَلَ أَجَلًا خَمْسَ سِنِينَ فَلَمْ يَظْهَرُوا فَذَكَرَ ذَلِكَ أَبُو بَكْرٍ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: أَلَا جَعَلْتُهَا إِلَى دُونَ - قَالَ أَرَاهُ قَالَ - الْعَشْرَ. قَالَ قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ الْيَصْغُ مَا دُونَ الْعَشْرِ ثُمَّ ظَهَرَتِ الرُّومُ بَعْدُ قَالَ فَذَلِكَ قَوْلُهُ: ﴿الْم ۝١ غُلِبَتْ ۝لِرُّومِ ۝٢﴾ فِي لَيْلٍ لَّا تَأْتِي ۝لَا ضِي ۝وَهُمْ رَ ۝جَع ۝دِ عَلَيْهِمْ سَ ۝غِلْبُونَ ۝٣ فِي ضِعِّ سِنِينَ ۝لِلَّهِ لَمْ يَرْ ۝مِنْ قَب ۝لٍ وَه ۝بَعْدُ ۝وَوَ مَ ۝دَّ ۝رَح ۝لُ الْمُؤْمِنُونَ ۝٤ قَالَ يَفْرَحُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ ﷻ»².

«عن ابن مسعود والبراء بن عازب ونيار بن مكرم الأسلمي ورواه أيضا مرسلًا الزهري وقتادة وعكرمة عن ابن عباس قال: قال عمر: أما الحمد فقد عرفناه فقد يحمي الخلائق بعضهم بعضا وأما لا إله إلا الله فقد عرفناها فقد عبثت الآلهة من دون الله وأما الله أكبر فقد يكبر المصلي وأما سبحان الله فما هو؟ فقال: رجل من القوم، الله أعلم، فقال عمر: قد شقي عمر إن لم يكن يعلم

- 1

- 2

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

إن الله أعلم، فقال علي: يا أمير المؤمنين اسم ممنوع أن ينتحله أحد من الخلائق وإليه مفزع الخلق وأحب أن يقال له، فقال هو كذا¹».

أخرج مسلم «عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَرَكَ قَتْلَى بَدْرَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ حَتَّى جَئُوا ثُمَّ أَتَاهُمْ فَقَامَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ: يَا أُمِّيَّةُ بْنُ خَلْفٍ يَا أَبَا جَهْلٍ بَنِي هِشَامِ يَا عُثْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ يَا شَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ حَقًّا فَإِنِّي قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقًّا. قَالَ فَسَمِعَ عُمَرُ صَوْتَهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُنَادِيهِمْ بَعْدَ ثَلَاثٍ وَهَلْ يَسْمَعُونَ يَقُولُ اللَّهُ: ﷻ إِنَّكَ لَشُعْرٌ لَوْ تَوَتَّى ﷻ فَقَالَ: وَالَّذِي تَفْسِي يَدِيهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ مِنْهُمْ وَلَكِنَّهُمْ لَا يَسْتَطِيعُونَ أَنْ يُجِيبُوا»².

سوره لقمان:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﷻ أَلَمْ ﷻ تِلْكَ ءَايَتُ ﷻ لِكُتُبِ ﷻ لِحَكِيمِ ۚ هُدًى وَرَحْمَةً ﷻ لِلْمُحْسِنِينَ ۚ ﷻ لَذِينَ يُقِيمُونَ ﷻ الصَّلَاةَ ﷻ وَيُؤْتُونَ زَكَاةَ ﷻ وَهُمْ بِآخِرَةِ ﷻ يُوقِنُونَ ۚ ﷻ أُولَئِكَ عَلَى ﷻ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ﷻ وَأُولَئِكَ هُمُ ﷻ الْمُفْلِحُونَ ۝ ﷻ وَمِنَ ﷻ النَّاسِ مَن يَتَّبِعُ ﷻ لَئِن لَّمْ يَكُنِ ﷻ لَّآلِهَةٌ ﷻ إِلَّا ﷻ اللَّهُ ﷻ يَغْرِبَ ﷻ عِلْمُ ﷻ وَيَتَّخِذَهَا ﷻ هُزُؤًا ﷻ أُولَئِكَ لَهُمْ ﷻ عَذَابٌ ﷻ مُّهِينٌ ۝ ﷻ

[لقمان: 1-6].

فقير گوید: خدای تعالی در سوره لقمان تباین مراتب سعداء و اشقیاء بیان می فرماید و لابد هر دو فریق در وقت نزول سورهء لقمان موجود بودند و این سوره مکیه است جمعی را احسان که صفت کاشفه آن اقامت صلاة است و ایتاء زکاة و یقین کردن است به آخرت اثبات می فرماید و قرآن را هدایت و رحمت برای ایشان می سازد و فلاح و وعدهء جنت ایشان را می دهد و جمعی دیگر را اشتراء لهو الحديث و اضلال و استهزاء به آیات الله و استکبار از قبول قرآن بر دامن می بندد.

باز فقیر می گوید: که این آیات تشریف عظیم است برای سُباق مؤمنین از مهاجرین اولین که در وقت نزول سورهء لقمان به شرف اسلام و معارضه با کفار موصوف و مشهور بودند و ناهیک به من فضیلة.

آیات سوره السجدة:

فَقِيرٌ غَوِيْدٌ عَفِيٌّ عَنْهُ: خدای تعالی می‌فرماید و هر آئینه دادیم موسی را کتاب پس مباحث در شبهه از بر خوردن کتاب. مراد از کتاب اول تورات است و از کتاب ثانی قرآن عظیم اینجا (صنعت) استخدام^۱ که فنی است از بدیع بکار برده شد وَجَعَلْنَاهُ هُدًى و ساختیم تورات را هدایت برای بنی‌اسرائیل و ساختیم از بنی اسرائیل پیشوایان که راه می‌نمودند به توفیق ما چون صبر کردند و به آیات ما یقین می‌آوردند.

تدرو حسن دارد آشیان در هر
بن خاری
ولی هر دیده که بیند شکار
چشم باز است

[illegible]

1 - صنعت استخدام اینست که کلمه‌ای دو معنی داشته باشد، متکلم یک معنی آن را از لفظ ظاهر مراد داشته باشد و معنای دیگر را از ضمیر مراد کند.

لِصَّادِقِينَ يَصِدُّونَ فِيهِمْ وَيُعَذِّبُ الْمُتَفِقِينَ إِنْ شَاءَ إِلَّا يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ٢٤ [الأحزاب: 22-24].

فقیر گوید عفی عنه: این آیت در قصه احزاب نازل شده و لَمَّا رَأَى الْإِسْلَامُ مِثْلَ مِثْوَنٍ لِّلرَّاحَةِ وَ چون دیدند مسلمانان افواج مشرکین را گفتند این است آنچه وعده داد ما را خدا و رسول او و راست فرمود خدا و رسول او و زیاده نه کرد آمدن افواج مشرکین در حق ایشان مگر باور داشتن و گردن نهادن را یعنی انحضرت خبر دادند که چند روز از دست کافران شدتی پیش خواهد آمد بعد از آن فتح و نصرت نصیب شما خواهد شد وَ تِلْكَ الْيَوْمِ تُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ [آل عمران: 140].. چون مؤمنان اجتماع کفار دیدند دانستند که نصفی از موعود به انجام رسید و توقع نصف ثانی در دل‌های ایشان مستحکم شد مِّنْ لَّؤْلُؤٍ مِّنْ رِّجَالٍ مِّنْ مُّسْلِمَانٍ جمعاً هستند که راست کردند با خدا آنچه بر آن عهد بسته بودند با خدای یعنی ثبات قدم در مواطن حرب اختیار نمودند پس از ایشان کسی هست که به تمام رسانید نذر خود را و از ایشان کسی هست که انتظار می‌کشد تمامی نذر خود را یعنی محقین مؤمنین با خدا عهد بستند که در اعلاء کلمة الله سعی جمیل یکبار برند و در مواقع حرب ثابت قدم باشند پس گروهی از ایشان آنچه کردنی بود کردند و به انجام رسانیدند یعنی شهید شدند یا غیر از اعلاء کلمة الله که به وقوع آمد نصیب ایشان چیزی دیگر نبود اگر چه باقی ماندند و گروهی هنوز بار دیگر در انتظار اعلاي کلمة الله هستند یعنی باقیمانند بعد از آن حضرت بعد از وفات وی در اعلاي کلمة الله داد اسلام دادند.

باز فقیر گوید: در این آیات تشریف عظیم است برای جمعی که در غزوه احزاب ظاهراً و باطناً استقامت نمودند و بذل جهد در جهاد کردند و بیشک خلفاء از آن جماعه بودند و اشاره خفیه است به آنکه هنوز کارها در پیش است از جمعی سعی بلیغ در آن کارها به ظهور خواهد رسید.

فقد أخرج البخاري ومسلم «عن ابن عباس أن عمر قام فحمد الله وأثنى عليه ثم قال: يا أيها الناس لا تخذعن من آيات الرجم¹

¹ - اشاره عمر به آیه: «الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما نكالا من الله والله عزيز حكيم» است که الفاظ این آیه از قرآن مجید حذف شده است و حکم آن باقی است، و باید گفت که این پیشگوئی عمر فاروق درست ثابت شد کمی بعد

فإنها أنزلت في كتاب وقرأناها وإنها ذهبت في قرآن كثير ذهب مع محمدؐ، وآية ذلك أن النبيؐ قد رجم، وأن أبا بكر قد رجم ورجمت بعدهما وأنه سيحيى قوم من هذه الأمة يكذبون بالرجم»¹.

«وروي ذلك عن عبد الرحمن بن عوف وسعيد بن المسيب وزيد بن أسلم عن كثير بن عبد الله بن عمرو بن عوف المزني عن أبيه عن جده قال: خط رسول اللهؐ الخندق عام الأحزاب فخرجت لنا من الخندق صخرة بيضاء مدورة فكسرت حديدنا وشقت علينا فشكونا إلى رسول اللهؐ، فأخذ المغول من سلمان فضرب الصخرة ضربة صدعها وبرقت منها برقة أضاء ما بين لابتني المدينة حتى كان مصباحا في جوف ليل مظلم فكبر رسول اللهؐ فكبر المسلمون ثم ضربها الثانية فصدعها وبرق منها برقة أضاء ما بين لابتنيها فكبر وكبر المسلمون ثم ضربها الثالثة فكسرها وبرق منها برقة أضاء ما بين لابتنيها فكبر وكبر المسلمون فسألناه فقال: أضاء لي في الأولى قصور الحيرة ومدائن كسرى كأنها أنياب الكلاب فأخبرني جبرئيل إن أمتي ظاهرة عليها وأضاء لي في الثانية القصور الخمر من أرض الروم كأنها أنياب الكلاب وأخبرني جبرئيل أن أمتي ظاهرة عليها فأبشروا بالنصر فاستبشر المسلمون وقالوا: الحمد لله موعد صادق بأن وعدنا النصر بعد الحصر فطلعت الأعراب فقال المسلمون: هَذَا مَا وَعَدَنَا لِلَّهِ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَايَاهُ إِلَّا إِيْمَانًا وَتَلِيْمًا ۚ [الأحزاب: 22].. وقال المنافقون: ألا تعجبون يحدثكم ويعدكم وبمئبكم الباطل إنه يُصير من يشرب قصور الحيرة ومدائن كسرى وإنها تفتح لكم وأنتم تحفرون الخندق ولا تستطيعون أن تبرزوا وأنزل القرآن: وَإِذْ يَقُولُ نُمُتِفِقُونَ ۚ لَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ حَبٌّ مَّا وَعَدْنَا ۚ اللَّهُ وَرَسُولُهُ لَا غُرُورَ ۚ [الأحزاب: 12]»².

«عن قتادة قال: همَّ عمر بن الخطاب أن ينهي عن الجيرة من صاغ البول فقال له رجل: اليس قد رأيت رسول اللهؐ يلبسها، قال عمر: بلى قال الرجل: ألم يقل الله: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَوةٌ حَسَنَةٌ [الأحزاب: 21]»³.

از وفات او خوارج از این حکم انکار نمودند و گفتند که در کتاب الله وجود ندارد و در این زمان نیز بعضی روشنفکرها (مسلمانان سست عنصر و یا غریزدها) مصداق این قول عمر بن خطابؓ قرار می گیرند.

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«وَعَنْ أَبِي عَبَّاسٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَكَبَّ عَلَى الرُّكْنِ فَقَالَ إِنِّي لَا أَعْلَمُ أَتَيْكَ حَجَرٌ وَلَوْ لَمْ أَرِ حَبِيٍّ قَبْلَكَ أَوْ اسْتَلَمَكَ مَا اسْتَلَمْتُكَ وَلَا قَبْلُكَ لَقَدْ كَانَ لَكَ فِي رَسُولِهِ لِلنَّاسِ حُسْنَةٌ» [الأحزاب: 21]»¹.

«وَعَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةٍ قَالَ طُفْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَلَمَّا كُنْتُ عِنْدَ الرُّكْنِ الَّذِي يَلِي الْبَابَ مِمَّا يَلِي الْحَجَرَ أَخَذْتُ يَدَهُ لِيَسْتَلِمَ فَقَالَ أَمَا طُفْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قُلْتُ بَلَى. قَالَ فَهَلْ رَأَيْتَهُ يَسْتَلِمُهُ قُلْتُ لَا. قَالَ فَأَنْفُذْ عَنْكَ فَإِنَّ لَكَ فِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حُسْنَةً»².

«عن عيسى بن طلحة قال: دخلت على أم المؤمنين عائشة وعائشة بنت طلحة هي تقول لأمها أسماء: أنا خير منك وأبي خير من أبيك فجعلت أسماء تشمتها وتقول: أنت خير مني، فقالت عائشة: ألا أقضي بينكما، قالت: بلى، قالت: فإن أبا بكر دخل على رسول الله ﷺ فقال له: أنت عتيق الله من النار، قالت: فمن يومئذ سمي عتيقاً، ثم دخل طلحة فقال: أنت يا طلحة ممن قضى نجه»³.

«عَنْ جَابِرٍ قَالَ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسُ بِبَابِهِ جُلُوسٌ فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ عُمَرُ فَاسْتَأْذَنَ فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ ثُمَّ أَذِنَ لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ قَدْ خَلَا وَالنَّبِيُّ ﷺ جَالِسٌ وَخَوْلُهُ نِسَاؤُهُ وَهُوَ سِيَاكُثٌ فَقَالَ عُمَرُ لَأَكَلِمَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَعَلَّهُ يَصْحَكُ. فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ رَأَيْتَ بِنْتَ زَيْدٍ امْرَأَةً عُمَرُ سَأَلْتَنِي التَّقَّةَ إِنِّهَا فَوَجَّاثٌ عُثِقَهَا فَصَحَّكَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَأَ تَاجِدُهُ قَالَ: هُنَّ حَوْلِي كَمَا تَرَى يَسْأَلَنِي التَّقَّةُ. فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى عَائِشَةَ لِيَضْرِبَهَا وَقَامَ عُمَرُ إِلَى حَفْصَةَ كِلَاهُمَا يَقُولَانِ تَسْأَلَانِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَا لَيْسَ عِنْدَهُ. فَتَهَاوَمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقُلْنَ نِسَاؤُهُ وَاللَّهِ لَا تَسْأَلُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ هَذَا الْمَجْلِسِ مَا لَيْسَ عِنْدَهُ. قَالَ وَأَنْزَلَ اللَّهُ ﷻ الْخِيَارَ فَبَدَأَ بِعَائِشَةَ فَقَالَ: إِنِّي أَرِيدُ أَنْ أَذْكَرَ لَكَ أَمْرًا مَا أَجِبُ أَنْ تَعْجَلِي فِيهِ حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبَوَيْكَ». قَالَتْ مَا هُوَ قَالَ قَتَلَا عَلَيْهَا ﷻ يَأْتِيهَا ﷻ لِلنَّبِيِّ ﷺ قُلْ لَا زَوْجَ لَكَ ﷻ [الأحزاب: 28]. الْآيَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ أَفِيكَ اسْتَأْمِرُ أَبَوَيَّ بَلْ اخْتَارَ اللَّهُ ﷻ وَرَسُولُهُ وَأَسْأَلُكَ لَا تَذْكَرُ لِمَرْأَةٍ مِنْ نِسَائِكَ مَا اخْتَرْتُ. فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ

- 1

- 2

- 3

وَجَلَّ لَمْ يَبْعَثْنِي مُعْتَفَاً وَلَكِنْ بَعَثْنِي مُعَلِّماً مُيَسَّرًا لَا تَسْأَلُنِي أَمْرًا مِنْهُمْ عَمَّا اخْتَرْتُ إِلَّا أَخْبَرْتُهَا»¹.

«عن عمر قال: استعينوا على النساء بالعرى، إن إحداهن إذا كثرت ثيابها وحسنت زينتها أعجبها الخروج»².

«عن معاذ عن رسول الله ﷺ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ، فَقَالَ: أَيُّ الْمُجَاهِدِينَ أَعْظَمُ أَجْرًا؟ قَالَ: أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا، قَالَ: وَأَيُّ الصَّائِمِينَ أَعْظَمُ لِلَّهِ أَجْرًا؟ قَالَ: أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا، ثُمَّ ذَكَرَ الصَّلَاةَ وَالزَّكَاةَ وَالْحَجَّ وَالصَّدَقَةَ كُلَّ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: أَكْثَرُهُمْ لِلَّهِ ذِكْرًا، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ لِعُمَرَ: يَا أَبَا حَفْصٍ دَهَبَ الذَّاكِرُونَ لِلَّهِ بِكُلِّ خَيْرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَجَلٌ»³.

«عن مجاهد قال: لما نزلت: إِنَّ لِلَّهِ وَمَلَكُوتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى نَبِيِّ... [الأحزاب: 56].. قال أبو بكر يا رسول الله ما أنزل الله عليك خيرا إلا أشركنا فيه فنزلت: هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَى مُحَمَّدٍ وَمَلَكُوتَهُ [الأحزاب: 43]»⁴.

أخرج الترمذي وحسنه والحاكم وصححه «عَنْ أُمِّ هَانِي بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ قَالَتْ خَطَبَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَعْتَدْتُ إِلَيْهِ فَعَدَرَنِي ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: إِنَّا أَنزَلْنَاهُ لَكَ لَوْجَلَزَ لَتِي عَائِتِ أَجُورَهِنَّ وَمَا مَلَكَتِ يَمِينُكَ مِمَّا أَقْلَعَتْ لَكَ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمَّتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خُلَّتِكَ لَتِي هَاجَرَ نَ مَعَكَ وَرَأَهُ وَهَمَّتِ إِنْ وَهَبَتْ نَسْنَهَا لِلنَّبِيِّ [الأحزاب: 50]. الآية قَالَتْ فَلَمْ أَكُنْ أَجَلْ لَهُ لَأَنِّي لَمْ أَهَاجِرْ كُنْتُ مِنَ الطَّلَقَاءِ»⁵.

«وعن أبي صالح مولى أم هاني قال: خطب رسول الله ﷺ أم هاني بنت أبي طالب فقالت: يا رسول الله إني مؤتممة⁶ وبني صغار فلما أدرك بنوها عرضت نفسها عليه، فقال: إنما الآن فلا إن الله أنزل علي: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَنزَلْنَاهُ لَكَ لَوْجَلَزَ لَتِي عَائِتِ أَجُورَهِنَّ وَمَا مَلَكَتِ يَمِينُكَ مِمَّا أَقْلَعَتْ لَكَ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمَّتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خُلَّتِكَ لَتِي هَاجَرَ نَ مَعَكَ وَلَمْ تَكُنْ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ»⁷.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6 من يتيم دار هستم (اولاد يتيم دارم و بايد آنها را سرپرستی نمايم).

- 7

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ ۖ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ»¹.

«عن ابن عباس قال: دخل رجل على النبي ۖ فأطال الجلوس فقام النبي ۖ مرارا كي يتبعه ويقوم، فلم يفعل، فدخل عمر فرأى الرجل وعرف الكراهية في وجه رسول الله ۖ لمقعده فقال: لعلك أذيت النبي ۖ ففطن الرجل فقام، فقال النبي ۖ: قد قمت مرارا كي يتبعني فلم يفعل، فقال عمر: لو اتخذت حجابا فيان نساءك لسن كسائر النساء وهو أطهر لقلوبهن فأنزل الله: ۖ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ ۖ النَّبِيِّ ۖ سِوَى ۖ الْأَحْزَابِ: [53].. فإرسل إلى عمر فأخبره بذلك».

«وعن عائشة قالت: كنت آكل مع النبي ۖ في قعب² فمرَّ عمر فدعاه فأكل فأصاب إصبعه إصبعي فقال عمر: أوه! لو أطاع فيكن ما رأيكن عين، فنزلت آية الحجاب»³.

«وَعَنْ عَائِشَةَ أَنَّ أَرْوَاحَ النَّبِيِّ ۖ كُنَّ يَخْرُجْنَ بِاللَّيْلِ إِذَا تَبَرَّرْنَ إِلَى الْمَنَاصِعِ - وَهُوَ صَعِيدٌ أَفْحٌ - فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ ۖ احْجُبِ نِسَاءَكَ. فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ۖ يَفْعَلُ، فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ رَوْحُ النَّبِيِّ ۖ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي عِشَاءً، وَكَانَتْ امْرَأَةً طَوِيلَةً، فَتَادَاهَا عُمَرُ أَلَّا قَدْ عَرَفْنَاكَ يَا سَوْدَةُ. جَرِصًا عَلَى أَنْ يَنْزَلَ الْحِجَابُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ۖ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ ۖ النَّبِيِّ ۖ سِوَى ۖ الْأَحْزَابِ: [53]»⁴.

«وعن ابن مسعود قال: فَصَلَ النَّاسَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بِأَرْبَعِ يَذْكُرُ الْأَشْرَى يَوْمَ يَذُرُ أَمَرَ يَقْتُلُهُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ۖ وَلَا كُفْرًا لِلَّهِ سَبَقَ لِمَسْئِكُمْ فِيمَا أَعْمَضُ عَذَابُ عَظِيمٍ ۖ [الأنفال: 68]. وَبِذِكْرِهِ الْحِجَابِ أَمَرَ نِسَاءَ النَّبِيِّ ۖ أَنْ يَحْتَجِبْنَ فَقَالَتْ لَهُ زَيْنَبُ وَأَنَّكَ عَلَيْنَا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَالْوَحْيُ يَنْزِلُ فِي بُيُوتِنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ۖ وَإِذَا سَأَلَ ۖ مُؤْمِنٌ مِّنْهُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنَ الْكِتَابِ فَقُلْ ۖ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُكَلِّمُونَ ۖ [النساء: 59]. وَبِذَعْوَةِ النَّبِيِّ ۖ لَهُ اللَّهُمَّ أَيْدِ الْإِسْلَامَ يُعْمَرُ. وَبِرَأْيِهِ فِي أَبِي بَكْرٍ كَانَ أَوَّلُ النَّاسِ بَايَعَهُ»⁵.

- 1

- 2 بشقاب بزرگ.

- 3

- 4

- 5

«عن أبي بكر الصديق قال: كنت عند النبي ﷺ فجاء رجل فسلم فرد النبي ﷺ وأطلق وجهه وأجلسه إلى جنبه فلما قضى الرجل حاجته نهض، فقال النبي ﷺ: يا أبا بكر هذا الرجل يرفع له كل يوم كعمل أهل الأرض، قلت: ولم ذاك؟ قال: إنه كلما أصبح صلى عليّ عشر مرات كصلاة الخلق أجمع، قلت: وما ذاك؟ قال: يقول: اللهم صل على محمد النبي عدد من صلى عليه من خلقك وصل على محمد النبي كما ينبغي لنا أن نصلي عليه وصل على محمد النبي كما أمرتنا أن نصلي عليه»¹.

«وعن أبي بكر الصديق قال: الصلاة على النبي ﷺ أمحق للخطايا من الماء للنار والسلام على النبي ﷺ أفضل من عتق الرقاب وحب رسول الله ﷺ أفضل من مهج الأنفس² أو قال: من ضرب السيف في سبيل الله»³.

«وعن قتادة في الآية: ﷻ وَ الَّذِينَ يُدُونُ الْمُؤْمِنِينَ... ﷻ [الأحزاب: 58].. قال: إياكم وأذى المؤمنين فإن الله يحوطه ويغضب له وقد زعموا أن عمر بن الخطاب قرأها ذات يوم فافزعه ذلك حتى ذهب إلى أبي بن كعب فدخل عليه فقال: يا أبا المنذر إني قرأت آية من كتاب الله فوقعته مني كل موقع ﷻ وَ الَّذِينَ يُدُونُ الْمُؤْمِنِينَ ﷻ وَ مُنْتِ ﷻ [الأحزاب: 58]. والله إني لأعاقبهم وأضربهم، فقال له: إنك لست منهم، إنما أنت مؤدب إنما أنت معلم»⁴.

«وعن الشعبي أن عمر بن الخطاب قال: إني لأبغض فلانا فليل للرجل ما شأن عمر يبغضك، فلما كثر القوم في الدار جاء فقال: يا عمر أفتقت في الإسلام فتقا؟ قال: لا، قال: فجنيت جناية؟ قال: لا، قال: أحدثت حديثا؟ قال: لا، قال: فعلام تبغضني وقال الله: ﷻ وَ الَّذِينَ يُدُونُ الْمُؤْمِنِينَ ﷻ وَ مُنْتِ ﷻ يَغْرِمَاكَ تَسْبُؤًا فَفَحْتَمَلُوا ﷻ ﷻ [الأحزاب: 58].. فقد أذيتني فلا غفرها الله لك، فقال عمر صدق والله ما فتق فتقا ولا ولا فاعفها لي، فلم يزل به حتى غفر له»⁵.

«عن أبي قلابة قال: كان عمر بن الخطاب لا يدع في خلافته أمة تتقنع ويقول: إنما القناع للحرائر لكي لا يؤذين»⁶.

- 1

- 2 و محبت با رسول خدا از دوست داشتن جان خیلی بهتر است.

- 3

- 4

- 5

- 6

«وعن أنس رأى عمر جارية متقنعة فضربها بدرته وقال: ألقى القناع لا تشبهين للحرائر»¹.

آيات سوره سبا:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَمَا لِي سَلْنَا فِي قَوْمٍ مِّن تَذِيرٍ إِلَّا قَالُوا
يُتَرَفُّوهُآ إِنَّا بِمَا أَرَّ بِلَيْتِهِمْ بِهِ كَفَرُونَ ٣٤ وَقَالُوا هَٰؤُلَاءِ لَا تَنُرُّهُمْ وَلَا
أُولَٰئِكَ لَدَا وَمَا تَحَرَّىٰ بُمُعَذِّبِينَ ٣٥ قُلْ إِن رَّبِّيَ لَسَّطٌ لِّرَّقٍ لِّمَن
يَشَاءُ وَيَقْدِرْ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ٣٦ وَمَا هُمْ بِأُولَٰئِكَ
أَهْلُ الذِّكْرِ وَلَٰكِنِّي تُفَرِّقُ بَيْنَ عِدَّتِي وَبَيْنَ عِدَّتِهِمْ فَأَتَىٰ هَٰؤُلَاءِ لَمَّا هُمْ
فِي لُغْوٍ مِّنَ الْغَيْثِ فَيَعْلَمُونَ ٣٧ وَلَٰكِن يَّسَّرَ لَكُمْ سَبِيلَ عَمَلِكُمْ فَيُخْرِجَكُم مِّنْهُ
وَيُخْلِفَ فِي خَلْفِكُمْ مِّنْ دُونِهِمْ فَاعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي يَخْلُقُ الْإِنسَانَ مِن نَّحْلِ
الْعَنَقَبِ ٣٨ [سبا: 34-38].

فقير گوید عفی عنه: خدای تعالی در این آیات بیان می فرماید
شبهه از شبهات کفار که اکثر اهل دنیا در هر طبقه گرفتار آن
شبهه اند یعنی نظر به اموال و اولاد خود کردن و فضیلت را به
وجود آن دانستن و نجات آخرت با فضیلت نفسانی بر آن دائر
ساختن، و جواب این شبهه ارشاد می نماید قُلْ إِن رَّبِّيَ لَسَّطٌ لِّرَّقٍ
لِّمَن يَشَاءُ بگو هر آینه پروردگار من فراخ می سازد روزی را برای
هر که خواهد و تنگ می کند بر هر که خواهد لیکن اکثر مردمان
نمیدانند حقیقت حال را و نیست مالهای شما و نه اولاد شما به
این مثابه که نزدیک گرداند شما را پیش ما به منزلت قرب لیکن
هر که ایمان آورد و کار شائسته کرد این جماعه را باشد جزای دو
چند به عوض آنچه عمل کردند و ایشان در کوشک های بلند از
جمع مخوفات ایمن باشند و آنانکه سعی می کنند در آیات ما غلبه
کنان این جماعه در عذاب حاضر کرده شدگانند.

باز فقیر می گوید: اسقاط اعتبار مال و اولاد و جاه و حسب و
نسب در فضائل مسلمین فیما بینهم و اعتبار وصف ایمان قلب و
اعمال جوارح در فضیلت مسلمانان اصلی عظیم است از اصول
اسلام.

«عن إبراهيم التيمي قال: قال رجل عند عمر: اللهم اجعلني
من القليل، فقال عمر: ما هذا الدعاء الذي تدعوه؟ قال: إني
سمعت الله يقول: وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ [سبا: 13].

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

بازگشت به جانب الهي تدارك آن مي نمايد. و سابقاً بيان كرديم كه خلافت خاصه وقتي متحقق شود كه خليفه از سابقين مقربين باشد فيما يتعلق بنفسه و از سابقين اولين باشد در طبقات مؤمنين به اعتبار سوابق اسلاميه فتدبر.

«عن الضحاك عن ابن عباس قال: نزلت هذه الآية: ﴿أَقَمَنَّ رُبِّيَّ لَهٗ سُوءَ عَمَلِهِ﴾ قَرَاءَهُ حَسَنًا [فاطر: 8]. حيث قال النبي: اللهم أعز دينك بعمر بن الخطاب أو بأبي جهل بن هشام فهدى اله عمر وأضل أبا جهل ففيهما أنزلت»¹.

«عن سعيد بن المسيب قال: وضع عمر بن الخطاب للناس ثمانى عشر كلمة حكم كلها:

- 1- ما عاقبت من عصي الله فيك بمثل أن تطيع الله فيه.²
- 2- ضع أمر أخيك على أحسنه حتى يجيئك من ما يغلبك.
- 3- لا تظن بكلمة خرجت من مسلم شرا وأنت تجد لها في الخير محملا.
- 4- من عرض نفسه للتهمة فلا يلومن من أساء به الظن.
- 5- من كتم سرّه كانت الخيرة في يده.
- 6- عليك بأخوان الصدق تعش في أكنافهم فإنهم زينة في الرخاء عدة في البلاء.
- 7- عليك بالصدق وإن قتلك.
- 8- لا تعرّض فيما لا يعني.
- 9- لا تسأل عما لم يكن فإن فيما كان شغلا عما لم يكن.
- 10- لا تطلبن حاجتك إلى من لا يحب نجاحها لك.
- 11- لا تهاون بالحلف الكاذب فيهلكك الله.
- 12- لا تصحب الفجار لتعلم من فجورهم.
- 13- اعتزل عدوك.
- 14- احذر صديقك إلا الأمين ولا أمين إلا من خشي الله.
- 15- تخش عند القبور.
- 16- ذل عند الطاعة.
- 17- واستعصم عند المعصية.

² - ترجمه: هر كه در باره تو خلاف حكم خدا كند سزای آن بهتر از اين نيست كه تو در باره اش به موجب حكم خدا عمل كنى.

18- واستشر في أمرك الذين يخشون الله فإن الله تعالى يقول: ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾ [فاطر: 28]¹.

«عن عمر بن الخطاب سمعت رسول الله ﷺ يقول: سابقنا سابق يومقتصدنا ناج وظالمنا مغفور له. وقرأ عمر: ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ إِذَا دُفِعَ عَنْهُمَا الْأَيْدِيُّ وَالْذَنبُ﴾ [فاطر: 32]².

«وعن عثمان بن عفان أنه أفزع بهذه الآية، ثم قال: ألا إن سابقنا أهل جهادنا ألا وإن مقتصدنا أهل حضرنا وظالمنا أهل بدونا»³.

«وعن صهيب سمعت رسول الله ﷺ يقول في المهاجرين: هم السابقون الشافعون المدلون على ربهم والذي نفس محمد بيده إنهم ليأتون يوم القيامة وعلى عواتقهم السلاح فيقرعون باب الجنة فيقول لهم الخزنة: من أنتم؟ فيقولون: نحن المهاجرون فيقول لهم الخزنة: هل جوسبتم فيجثون⁴ على ركبهم ويرفعون أيديهم إلى السماء فيقولون: أي رب أبهذه نحاسب قد خرجنا وتركنا أهل المال والولد فيمثل الله لهم أجنة من ذهب مخصوصة بالزبرجد والياقوت فيطيطيرون حتى يدخلون الجنة فذلك قوله: ﴿وَقَالُوا لَا تَطْغَوْا لَعَلَّكُمْ لَذِي لَهُ هَبَّ عَنِ الْخَرَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ۝ ٣٤﴾ لَذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْحَقِّ مَقَامًا مِنْ قَبْلِهِ - لَا يَمَسُّنَا فِيهَا تَصَبُّدٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ۝ ٣٥﴾ [فاطر: 34-35]. قال رسول الله ﷺ: فهم بمنزلهم في الجنة أعرف بمنزلهم في الدنيا»⁵.

آیات سوره یس:

قال الله تعالى: ﴿وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ رَبِّهِمْ قَائِلًا إِنَّكُمْ أَنْتَظَرُونَ ۝ ٢٠﴾ تَبِعُوا لِمُرْسَلِينَ ۝ ٢١﴾ [يس: 20-21].

فقیر گوید: خدای تعالی در این آیات ارشاد می کند که جمعی از غیر انبیاء کلمه حق را به شهادت قلب خود می شناسند و به متابعت انبیاء جمهور بنی آدم را به آن کلمه الحق دعوت می نمایند و در آخرت اجر جزیل که تلو مراتب انبیاء می توان گفت می یابند و این یکی از صفات خلافت خاصه است فتدبر.

1 -

2 -

3 -

4 - مأخوذ از «جثو» به معنای به زانو نشستن.

5 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«عن أبي بكر الصديق قال: قال رسول الله ﷺ: سورة يس تدعى في التوراة المِعمَّة تعم صاحبها بخير الدنيا والآخرة وتُكابد عنه بلوى الدنيا والآخرة وتدفع عنه أهوايل الآخرة وتدعى الدافعة والقاضية تدفع عن صاحبها كل سوء وتقضي له كل حاجة من قرأها عدلت عشرين حجة ومن سمعها عدلت له ألف دينار في سبيل الله ومن كتبها ثم شربها أدخلت جوفه ألف دواء وألف نور وألف يقين وألف بركة وألف رحمة ونزعت عنه كل غل وداء»¹.

«وعن أبي بكر الصديق ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ من زار قبر والديه أو أحدهما في كل جمعة فقرأ عندهما يس غفر الله تعالى له بعدد كل حرف منها»².

«عن عروة قال: قدم عروة بن مسعود الثقفي على رسول الله ﷺ فاسلم ثم استأذن ليرجع إلى قومه فقال له رسول الله ﷺ: إنهم قاتلوك، قال لو وجدوني نائما ما أيقظوني، فرجع إليهم فدعاهم إلى الإسلام فعصوه واسمعوه من الأذى فلما طلع الفجر قام على غرفة فأذن بالصلاة وتشهد فرماه رجل من ثقيف بسهم فقتله فقال رسول الله ﷺ حين بلغه قتله: مثَّل عروة مثل صاحب يس دعا قومه إلى الله فقتلوه»³.

«عن الحسن أن النبي ﷺ كان يتمثل بهذا البيت:

كفى بالإسلام والشيب للمرء ناهيا.

فقال أبو بكر: يا رسول الله إنما قال الشاعر: كفى الشيب والإسلام للمرء ناهيا. فأعاده كالأول، فقال أبو بكر: أشهد أنك رسول الله ﷺ، ما علمك الشعر وما ينبغي لك»⁴.

«وعن عبد الرحمن ابن أبي الزناد أن النبي ﷺ قال للعباس بن مرداس: رأيت قولك: أصبح نهبي ونهب العبيد بين الأقرع وعيينة. فقال أبو بكر: بابي أنت وأمي يا رسول الله ما أنت بشاعر ولا راويه وما ينبغي لك إنما قال: بين عيينة والأقرع»⁵.

آيات سوره الصافات:

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْوَسِيلِينَ ۱۷۱﴾
 ﴿إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ۱۷۲ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ۱۷۳﴾
 [الصافات: 171-173].

«هر آئینه در ازل ثابت شده وعدهء ما برای بندگان فرستادهء خویش که هر آئینه ایشان اند یاری داه شده و هر آئینه لشکر ما همان است غالب». فقیر گوید: صحیح در تفسیر این آیه آنست که مراد از مرسِلین در این آیت آن پیغامبران اند که به جهاد یا مخاصمهء کفار مأمورانند نه آن جماعه که محض برای الزام حجت ایشان را خدای تعالی فرستاده پس ایشان همه منصورند در دنیا و آخرت. مراد از لشکر تابعان رسل اند که داعیه نصرت پیغامبران و اعلاء کلمه الله در جذر قلوب ایشان منفوخ شده و این جماعه چه در حضور پیغامبر و چه بعد انتقال وی به رفیق اعلی پیوسته غالب و چیره دست اند بر مبعوث الهیم.

باز فقیر گوید: که بعد وجود این وعده چون دیدیم که در قلوب طائفه از اصحاب آن حضرت داعیهء اعلاء کلمه الله منفوخ شد و ایشان بر دوست و دشمن غالب آمدند بالبداهت دانسته شد که بشرف تخصیص چندنا مشرف اند وهو المقصود

«عن النعمان بن بشیر عن عمر بن الخطاب في قوله: ﴿شُرُوا لَذِينَ ظَلَمُوا وَآزَوْجُهُمْ﴾ [الصافات: 22] قال: أمثالهم الذين هم مثلهم، يجيء أصحاب الريا مع أصحاب الريا وأصحاب الزنا مع أصحاب الزنا وأصحاب الخمر مع أصحاب الخمر أزواج في الجنة وأزواج في النار»¹.

آیات سوره ص:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿أَمْ نَجْعَلُ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَآلِهٍ مِّثْلَ آلِ إِبْرَاهِيمَ ۚ إِنَّهُمْ يَحْتَفِظُونَ أَهْلَهُمْ ۚ إِنَّهُمْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْوَسِيلِينَ ۚ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ۚ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ۚ﴾ [ص: 28-29].
 «آیا می گردانیم آنان را که ایمان آوردند و کارهای شائسته کردند مانند تباهی کنندگان در زمین یا می سازیم پرهیزگاران را مانند بدکاران. قرآن کتابی است یا برکت که فرود آوریم آن را به سوی تو تا تأمل کنند مردمان آیات آن را و تا پند پذیرند خداوندان خرد».

فقیر گوید: ظاهر آن است که مراد جمعی هستند که در زمان نزول سوره ایمان آوردند یا گوئیم این جماعه البته داخل اند در این

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

عموم چنانکه گفتند سبب نزول مراد بالقطع است از عمومات قرآن وچنینذ تشریف عظیم است برای مهاجرین اولین.
«عن السائب بن يزيد قال: صليت خلف عمر الفجر فقراً بنا سورة ص فسجد فيها، فلما قضى الصلاة قال له رجل: يا أمير المؤمنين ومن عزائم السجود هذه؟ فقال: كان رسول الله ﷺ يسجد فيها»¹.

«عن أبي مريم قال: لما قدم عمر الشام أتى محراب داود صلى فيه فقراً سورة ص فلما انتهى إلى السجدة سجد»².
«عن عمر بن الخطاب أنه سأل طلحة والزبير وكعبا وسلمان ما الخليفة من المَلِك؟ فقال طلحة والزبير: ما ندري، فقال سلمان: الخليفة الذي يعدل في الرعية ويقسم بينهم بالسوية ويشفق عليهم شفقة الرجل على أهله ويقضي بكتاب الله، فقال كعب: ما كنت أحسب أن في المجلس أحداً يعرف الخليفة من المَلِك غيري»³.

«وعن سلمان أن عمر قال له: أنا ملك أم خليفة؟ فقال له سلمان: إن أنت جيت من أرض المسلمين درهماً أو أقل أو أكثر ثم وضعته في غير حقه فأنت ملك غير خليفة، فاستعبر (بكى) عمر»⁴.

«وعن سليمان بن أبي العوجاء قال: قال عمر بن الخطاب: والله ما أدري أ خليفة أنا أم ملك؟ قال قائل: يا أمير المؤمنين إن بينهما فرقاً، قال: ما هو؟ قال: الخليفة لا يأخذ إلا حقا ولا يضعه إلا في حق وأنت بحمد الله كذلك، والمَلِك يعسف (يظلم) الناس فيأخذ من هذا ويعطي هذا فسكت عمر»⁵.

«وعن معاوية أنه كان يقول إذا جلس على المنبر: يا أيها الناس إن الخلافة ليست بجمع المال ولا بتفريقه ولكن الخلافة العمل بالحق والحكم بالعدل وأخذ الناس بأمر الله»⁶.
وأخرج البخاري «عن عمر قال: نُهِيتَا عَنِ التَّكْلِيفِ»⁷.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7

آیات سوره زمر:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: قُلْ يٰعِبَادِ الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّهِ
 أَحْسَنُ سُنُوءًا فِي هَذِهِ لَخُيَا حَسَنَةً وَلَهُ ضُرُّ اللَّهِ وَسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى
 الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ [الزمر: 10].
 فقیر گوید: اگر کسی در نسق این آیات تأمل وافی بکار برد
 البته بفهمد که جمله لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ لَخُيَا حَسَنَةً
 وَأَرْضٌ لِلَّهِ وَسِعَةٌ اشاره به هجرت است وحث است بران و
 وعده است جمعی را که هجرت کردند و بر مشاق آن صبر نمودند
 به اجر جزیل و تشریف به اضافه عبادی وناهیک به من فضیله
 للمهاجرین الأولین.
 «عن ابن عمر أنه تلا هذه الآية: آمَنَ هُوَ قُنِيتُ ءَاتَانِي لِّل سَاجِدَا
 وَقَائِمَا يَحْكُمُ [الزمر: 9]. قال: ذاك عثمان بن عفان، وفي
 لفظ نزلت في عثمان بن عفان»¹.
 «وعن ابن عباس في قوله: آمَنَ هُوَ قُنِيتُ ءَاتَانِي لِّل سَاجِدَا
 وَقَائِمَا قال: نزلت في عمار بن ياسر، وفي رواية في ابن مسعود
 وعمار بن ياسر وسالم مولى أبي حذيفة»².
 «عن مجاهد في قوله: وَأَرْضٌ لِلَّهِ وَسِعَةٌ قال: أرضي
 واسعة فتهاجروا واعتزلوا الأوثان»³.
 «عن ابن عمر قال: عشنا برهة من دهرنا وما نرى هذه الآية
 نزلت فينا إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَّيِّتُونَ ۚ ثُمَّ إِنَّكُمْ وَهَلَفْتُمْ عِنْدَ
 رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ۚ [الزمر: 30-31]. فقلت: لم نختصم؟ أما نحن
 فلا نعبد إلا الله وأما ديننا فالإسلام وأما كتابنا فالقرآن لا نغيره أبدا
 ولا نحرف الكتاب، وأما قبلتنا فالكعبة وأما حرامنا أو حرمنا فواحد
 وأما نبينا فمحمد، فكيف نختصم حتى كفح بعضنا وجهه عض
 بالسيف، فعرفت أنها نزلت فينا»⁴.
 «عن إبراهيم النخعي قال: أنزلت هذه الآية: إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ
 مَّيِّتُونَ ۚ ثُمَّ إِنَّكُمْ وَهَلَفْتُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ۚ [الزمر: 31] قالوا:
 وما خصومتنا ونحن إخوان، فلما قتل عثمان بن عفان قالوا: هذه
 خصومة ما بيننا»⁵.

1

- 2

- 3

- 4

- 5

«وعن أبي سعيد الخدري قال: لما نزلت: ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ وَهَلْ لَكُمْ لِقِيَمَةٌ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَحْتَصِمُونَ﴾ [الزمر: 31].. كنا نقول: ربنا واحد وديننا واحد ونبينا واحد فما هذه الخصومة؟ فلما كان يوم صفين وشد بعضنا على بعض بالسيوف قلنا: نعم هو هذا»¹.

«عن علي بن أبي طالب قال: ﴿وَلِذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ﴾ محمد ﴿وَصَدَّقَ﴾ أبو بكر قال ابن عساكر: هكذا الرواية بالحق». «وعن أبي هريرة ﴿وَلِذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ﴾ قد قال: محمد ﴿وَصَدَّقَ﴾ قال: أبو بكر».

«عن سليم بن عامر أن عمر بن الخطاب قال: للعجب من رؤيا الرجل إنه يبيت فيرى الشيء لم يخطر له على بال فتكون رؤياه كالأخذ باليد ويرى الرجل الرؤيا فلا يكون رؤياه شيئاً، فقال علي بن أبي طالب: أفلا أخبرك بذلك يا أمير المؤمنين: إن الله يقول: ﴿لِلَّهِ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَ لِّئَلَّا يُسْأَلَ فِي مَمَاتِهَا قِيمَ مِمَّا سَلَّمَتْ لِي قَصَصُ عَلَيْهَا وَ تَوْسِيلُهَا رَأَى إِلَى اللَّهِ مُسَمًّى﴾ [الزمر: 42]. فالله يتوفى الأنفس كلها فمارأت وهي عنده في السماء فهي الرؤيا الصادقة وما أريت إذا أرسلت إلى أجسادها تلتقتها الشياطين في الهوى فكذبتها وأخبرتها بالأباطيل فكذبت فيها، فعجب عمر من قوله»².

«عن عمر بن الخطاب قال: اتَّعَدْتُ أَنَا وَعِيَّاشُ بْنُ أَبِي رَيْعَةَ وَهَشَامُ بْنُ الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ أَن نَهَاجِرَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَخَرَجْتُ أَنَا وَعِيَّاشُ وَفَتَنَ هَشَامُ فَافْتَنَ فَقَدِمَ عَلَى عِيَّاشِ أَخَوَاهُ أَبُو جَهْلٍ وَالْحَارِثُ بْنُ هَشَامٍ فَقَالَا: إِنَّ أُمَّكَ قَدْ نَذَرَتْ أَنْ لَا يَظْلِمَهَا ظَلٌّ وَلَا يَمَسَ رَأْسُهَا غَسَلٌ حَتَّى تَرَكَ، فَقُلْتُ: وَاللَّهِ إِنْ يَرِيدَانِ إِلَّا أَنْ يَفْتِنَاكَ عَنْ دِينِكَ وَأَخْرَجَاكَ بِهِ وَفَتَنُوا فَافْتَنَ، قَالَ فَنَزَلْتُ: ﴿يُعْبَادِي﴾ لِّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَمْنَحُوا مِنْ مَّوَدِّعِهِ﴾ [الزمر: 53]. قال: فكتب بها إلى هشام فقدم»³.

وأخرج ابن مردويه «عن ابن عمر قال: خرج علينا رسول الله ﷺ ذات غداة فقال: إني رأيت في غداتي هذه كأنني أتيت بالمقاليد والموازن، فأما المقاليد هي المفاتيح وأما الموازين فموازنكم هذه التي تزنون بها وجيء بالموازن فوضعت فيما بين السماء

1 -

2 -

3 -

والأرض ثم وضعت في كفة وحيء بالأمّة فوضعت في الكفة الأخرى فرجحت بهم، ثم جيء بأبي بكر فوضع في كفة والأمّة في كفة فوزنهم، ثم جيء بعمر فوضع في كفة والأمّة في كفة فوزنهم ثم رفعت الميزان»¹.

«عن ابن عباس أن عثمان بن عفان جاء إلى النبي ﷺ فقال له: أخبرني عن مقاليد السماوات والأرض فقال: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم الأول والآخر والظاهر والباطن بيده الخير يحيي ويميت وهو على كل شيء قدير، من قال لها إذا أصبح عشر مرات وإذا أمسى أعطاه الله ست خصال أما أولا هن فيحرس من إبليس وجنوده وأما الثانية فيعطى قنطارا في الجنة وأما الثالثة فيزوج من الحور العين وأما الرابعة فيغفر له ذنوبه وأما الخامسة فيكون مع إبراهيم في قبته وأما السادسة فيحضره اثنا عشر ملكا عند موته يبشرونه بالحق ويزفونه من قبره إلى الموقف فإن أصابه شيء من أهويل يوم القيامة قالوا لا تخف إنك من الآمنين، ثم يحاسبه الله حسابا يسيرا ثم يؤمر به إلى الجنة يزفونه إلى الجنة من موقفه كما يزف العروس حتى يدخلونه بإذن الله والناس في شدة الحساب»².

«وعن أبي هريرة قال: سئل عثمان بن عفان عن مقاليد السماوات والأرض فقال: قال رسول الله ﷺ: سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر مقاليد السماوات والأرض، ولا حول ولا قوة إلا بالله من كنوز العرش»³.

«وعن ابن عمر أن عثمان سأل النبي ﷺ عن تفسير مقاليد السماوات والأرض فقال له النبي ﷺ: ما سألتني عنها أحد تفسيرها. لا إله إلا الله والله أكبر سبحان الله وبحمده استغفر الله لا حول ولا قوة إلا بالله الأول والآخر والظاهر والباطن بيده الخير يحيي ويميت وهو على كل شيء قدير»⁴.

أخرج البخاري ومسلم «عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ أَتَقَّ رَوْحَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تُودِيَ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ يَا عَبْدَ اللَّهِ، هَذَا خَيْرٌ. فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ، وَمَنْ كَانَ

1

- 2

- 3

- 4

مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الرِّيَّانِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا أَيُّ أَنْتَ وَأَمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا عَلَيَّ مِنْ دُعَى مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ صَرُورَةٍ، فَهَلْ يُدْعَى أَحَدٌ مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ كُلِّهَا قَالَ: نَعَمْ. وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ»¹.

آيات سوره مؤمن (غافر):

فقير گوید: خدای تعالی در سوره مؤمن ذکر می فرماید قصه مؤمن آل فرعون که داعیه جدال برای حضرت موسی علیه الصلوة والسلام در قلب او ریختند و عزیمه اعلاء کلمة الله والزام حجة الله بر عقل او فرود آوردند تا دستور باشد صدیقین و محدثین² امت مرحومه را و از اینجا داننده خیر بشناسد که خدای تعالی در وقت هر پیغامبری کسی را مانند مؤمن آل فرعون داعیه جدال برای رسل الله و اعلاء کلمة الله در دل می ریزند و آن جماعه بهترین امت می باشند و آنچه در آیات سابقه گفته شد

﴿لَّذِينَ يَحْمِلُونَ كُلَّ شَيْءٍ عَلَى ظَهْرِهِمْ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّتٌ شَيْءٌ يَكْفُرُونَ﴾³ و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي اتَّخَذَ الَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنشَأُوا لَهَا بَنَاتٍ وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾⁴ و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي اتَّخَذَ الَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنشَأُوا لَهَا بَنَاتٍ وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾⁵ و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي اتَّخَذَ الَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنشَأُوا لَهَا بَنَاتٍ وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾⁶ و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي اتَّخَذَ الَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنشَأُوا لَهَا بَنَاتٍ وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ﴾⁷.

و آنچه بعد این قصه گفته می شود ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ [غافر: 51]. همه برین جماعه شریفه منطبق است.

باز فقیر گوید: جمعی از سابق مؤمنین از مهاجرین اولین بالقطع معلوم شد که به همین اسلوب جدال کفار می کردند و نصرت دین بر دست ایشان واقع شد پس مطمح این اشارات ایشان اند و مصداق این بشارات ایشان وهو المقصود.

«عن يزيد بن الأصم أن رجلا كان ذا بأس وإن يُعَدُّ إلى عمر لبأسه وكان من أهل الشام وأن عمر فقهه، فسأل عنه فقيل له: تتابع في هذا الشراب فدعا عمر كاتبه فقال: أكتب، من عمر بن الخطاب إلى فلان بن فلان سلام عليكم، فإني أحمد إليك الله الذي لا إله إلا الله هو غافر الذنب وقابل التوب شديد العقاب ذي الطول لا إله إلا هو إليه المصير، ثم دعا وأمر من عنده فدعوا له أن يقبل الله عليه بقلبه وأن يتوب عليه فلما أتت الصحيفة الرجل جعل يقرأها ويقول: غافر الذنب قد وعدني الله أن يغفر لي، وقابل

التوب شديد العقاب قد حذرني الله عقابه ذي الطول والطول
الخير الكثير إليه المصير فلم يزل يردها على نفسه حتى بكى، ثم
نزع فأحسن النزع فبلغ عمر أمره قال: هكذا فاصنعوا إذا رأيتم أخوا
لكم زلّ زلة فسدوده وقفوه وادعوا الله له أن يتوب عليه ولا
تكونوا أعوانا للشيطان عليه»¹.

«وعن قتادة قال: كان شاب بالمدينة صاحب عبادة وكان عمر
محباً له فانطلق إلى مصر ففسد فجعل لا يمتنع من شر فقدم على
عمر بعض أهله فسأله عن الشاب فقال: لا تسألني عنه، قال: لم؟
قال: إنه فسد وخلع فكتب إليه عمر: من عمر إلى فلان: حم ١
تنزيل ١ ٢ كُتِبَ مِنَ اللَّهِ ١ ٢ عَزِيزٌ ١ ٢ عَلِيمٌ ٢ غَافِرٌ ٢ لَشَبِّ وَقَابِلٌ
لَهُ ٢ ٣ بِ شَدِيدِ عِقَابٍ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهٌ لِمَصِيرٍ ٣
[غافر: 1-3]. فجعل يقرئها على نفسه فأقبل بخير»².

«عن أبي إسحاق السبيعي قال: جاء رجلٌ يعني إلى عُثْمَانَ
فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي قَتَلْتُ فَهْلًا لِي مِنْ تَوْبَةٍ فَقَرَأَ عَلَيْهِ
عُثْمَانُ ١ ٢ حم ١ ٢ تنزيل ١ ٢ كُتِبَ مِنَ اللَّهِ ١ ٢ عَزِيزٌ ١ ٢ عَلِيمٌ ٢ غَافِرٌ
لَدُنَّ ٢ ٣ وَقَابِلٌ لَهُ بِ شَدِيدِ عِقَابٍ [غافر: 1-3]. ثُمَّ قَالَ لَهُ:
اعْمَلْ وَلَا تَيَاسُ»³.

«عن قتادة في قوله: وَلَا تَيَاسُ... [غافر: 8]. قال:
إن عمر بن الخطاب قال: يا كعب ما عدن؟ قال: قصور من ذهب
في الجنة يسكنها النبيون والصديقون وأئمة العدل»⁴.

وأخرج للبخلري «عن عروة قال: عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ
اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ أَخْبِرْنِي بِأَشَدِّ مَا صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ
اللَّهِ قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ يُصَلِّيُ يَفْنَاءَ الْكَعْبَةِ، إِذْ أَقْبَلَ عُقْبَةُ بْنُ
أَبِي مُعَيْطٍ، فَأَجَذَ بِمَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ وَلَوَى تَوْبَةً فِي عُنُقِهِ فَخَنَّقَهُ
خَنَقًا شَدِيدًا، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ وَدَفَعَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ
وَقَالَ: أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ لِلَّهِ وَقَدْ جَاءَكُمْ لِبَيِّنَاتٍ مِنْ
رَبِّكُمْ م. [غافر: 28]»⁵.

«وعن عمرو بن العاص قال: ما تُنَوَّلُ من رسول الله بشيء
كان أشد من أن طاف بالبيت ضحى فلقوه حين فرغ فأخذوا

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

بمجامع ردائه وقالوا: أنت الذي تنهانا عما كان يعبد آباءنا قال: أنا ذلك، فقام أبو بكر فالتزمه من ورائه ثم قال: **لَقَتُلُون رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِبَيِّنَاتٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ يَصُوبُ لَدِي يَعِدْكُمْ إِنَّهُمْ لِلَّهِ لَا يَمُرُّ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ هَوَيمٌ فَبِئْسَ كَذِبًا [غافر: 28].** رافعا صوته بذلك وعيناه تسبحان¹ حتى أرسلوه².

«وعن أنس بن مالك قال: قد ضربوا رسول الله ﷺ حتى غشي عليه فقام أبو بكر فجعل ينادي: ويلكم أ تقتلون رجلا أن يقول ربي الله، قالوا: من هذا؟ قالوا: هذا ابن أبي قحافة»³.

«وعن علي أنه قال: أيها الناس أخبروني بأشجع الناس، قالوا: لا نعلم فمن؟ قال: أبو بكر لقد رأيت رسول الله ﷺ وأخذه قريش فهذا يُجَبِّيه وهذا يتلته وهم يقولون: أنت الذي جعلت الآلهة إلها واحدا، قال: فوالله ما دنا منا أحد إلا أبو بكر يضرب هذا ويجبي هذا ويقلقل هذا وهو يقول: ويلكم أ تقتلون رجلا أن يقول ربي الله ثم رفع علي بردة كانت عليه فبكى حتى اتلت لحيته ثم قال: أنشدكم بالله أ مؤمن آل فرعون خير أم أبو بكر، فسكت القوم، فقال: ألا تجيبوني، فوالله لساعة من أبي بكر خير من مثل مؤمن آل فرعون ذاك رجل يكتم إيمانه وهذا رجل أعلن إيمانه»⁴.

«عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ: الدَّجَالُ يَخْرُجُ مِنْ أَرْضِ يَلْمَشِيرَاقٍ يُقَالُ لَهَا خُرَّاسَانُ يَتَّبِعُهُ أَقْوَامٌ كَانُوا وَجُوهَهُمُ الْمَجَانُّ الْمُطَرَّقَةُ»⁵.

سوره فُصِّلَتْ (حم السجدة):

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفْهَمُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْنَا مِنْهُمْ جَلِيلَةٌ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَنُشِيرُوا بِجَنَّةٍ لَيْتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ٣٠. حَافُونَ لِيَاؤُكُمْ فِيهِمْ حَيَوَةُ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَلَكُوتٌ أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدْعُونَ ٣١. نُزْلًا مِنْ عَفْوِ رَبِّهِ ٣٢. وَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْتَفِعْ مِنْهَا فَلْيَنْتَفِعْ مِنْهَا قَبْلَ أَنْ يَنْتَفِعَ مِنْهَا قَوْمٌ أُخْرَى ٣٣. [فصلت: 33-30].

1 -

2 - و از هر دو چشم او اشک می ریخت.

3 -

4 -

5 -

فقير گوید عفی عنه: خدای تعالی ثواب جمعی را که اقرار به توحید کردند بعد از آن استقامت نمودند بر آن بیان می‌فرماید بعد از آن اثبات می‌نماید احسنیت جماعه که از جمله موحدین به دعوت الی الحق و عمل صالح متصف‌اند و ظاهر و باطن ایشان انقیاد رب العزت است این کلیه از کتاب الله معلوم شد باز اگر شخصی را عقل ممیز باشد از احوال و اوصاف اشخاص معینه که به تواتر ثابت شده دخول آن اشخاص در این کلیه بلکه سر دفتر این جماعه بودن می‌تواند فهمید بعد از آن احادیث مستفیضه و مشهوره در مناقب همان اشخاص شاهد آن فهم می‌گردد و در زمرهء □ اَقَمَنَّ كَانَّ عَلَى بَيْتَةٍ □ مِّن رَّبَّةٍ وَيَا لَوْهٖ شَاهِدٌ مَّهٗ... □ [هود: 17]. داخل می‌توان شد.

«عن عمر بن الخطاب في قوله: □ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِيْ اَكِنَّةٍ... □ [فصلت: 5].. قال: اقبلت قريش إلى النبي □ فقال: ما يمنعكم من الإسلام فتسوروا العرب فقالوا: يا محمد ما نفقه ما تقول ولا نسمعه وأن على قلوبنا لغفاً وأخذ أبو جهل ثوبا فيما بينه وبين النبي □ فقال: يا محمد قلوبنا في أكنة مما تدعونا إليه وفي آذاننا وقر ومن بيننا وبينك حجاب! فقال لهم النبي □: ادعوكم إلى خصلتين أن تشهدوا أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأنى رسول الله فلما سمعوا شهادة أن لا إله إلا الله ولوا على أديبارهم نفورا وقالوا: □ أَجْعَلْ لَّآلِهَةٍ إِلَهًا وَجِدًا □ إِنَّ هَذَا لَيَبَدُّ عَجَبًا □ [ص: 5]. وقال بعضهم لبعض □ م شُوايَؤُ بِيُرُوا عَلَى ءَالِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُّ ۖ مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي لِمْلَةٍ لَّا خِرَةَ لَ هَذَا لِيَخْلُقُ ۖ ۷ أُنْزِلَ عَلَيْهِ لَقَدْ رُزِقْنَا مِنَّا... □ [ص: 6-8].. وهبط جبريل فقال: يا محمد إن الله يقرءك السلام، أليس يزعم هؤلاء أن على قلوبهم أكنة أن يفقهوه وفي آذانهم وقر أفليس يسمعون قولك، كيف □ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي □ لَاقٍ □ ءَانَ لَّدُنْهُ □ وَطُ أَعْلَى □ بُرْهُ نُفُورًا □ [الإسراء: 46]. لو كان كما زعموا لهم ينفروا ولكنهم كاذبون يسمعون ولا ينتفعون بذلك كراهية له، فلما كان من الغد أقبل منهم سبعون رجلا إلى النبي □ فقالوا: يا محمد أعرض علينا الإسلام فلما عرض عليهم الإسلام أسلموا من آخرهم، فتبسم النبي □ وقال: الحمد لله بالأمس تزعمون أن على قلوبكم غلفا وقلوبكم في أكنة مما ندعوكم إليه وفي آذانكم وقرأ أصبحتم اليوم مسلمين، فقالوا: يا رسول الله كذبنا بالأمس لو كان كذلك ما

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

اهتدينا أبدا ولكن الله الصادق والعباد الكاذبون عليه وهو الغني ونحن الفقراء إليه»¹.

«عن أبي بكر الصديق في قوله: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ سَتَقُمُوا... [فصلت: 30].. قال: الاستقامة ألا يشركوا بالله شيئا».

«وعن أبي بكر الصديق أنه قال: ما تقولون في هاتين الآيتين: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ سَتَقُمُوا وَ... الَّذِينَ آمَنُوا وَلَا يَلْمِزُ سَوَاءٌ إِيْمَتُهُمْ بِظُلْمٍ [الأنعام: 82]. فقالوا: الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ عَمِلُوا بِهَا وَ... سَتَقُمُوا... على أمره فلم يذنبوا وَلَا يَلْمِزُ سَوَاءٌ إِيْمَتُهُمْ بِظُلْمٍ لم يذنبوا. قال: لقد حملتموها على أمر شديد... الَّذِينَ آمَنُوا وَلَا يَلْمِزُ سَوَاءٌ إِيْمَتُهُمْ بِظُلْمٍ [الأنعام: 82]. يقول: بشرك... الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ سَتَقُمُوا... فلم يرجعوا إلى عبادة الأوثان»².

«وعن عمر بن الخطاب إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ سَتَقُمُوا... قال: استقاموا بطاعته ولم يروغوا روغان الثعلب»³.
«عن عمر بن الخطاب قال: لو أطق الأذان مع الخلافة لأذنت»⁴.

«عن عمر بن الخطاب قال: إن هذا القرآن كلام الله فضعوه على مواضعه ولا تبتغوا فيه هواكم»⁵.

«عن ابن عباس في قوله: أَقَمْنَ يُلَاقِي فِي لُتَارِ حُورٍ [فصلت: 40].. قال: أبو جهل بن هشام... أَمَّ مَنْ يَأْتِيَّ آمِنًا يَوْمَ... لِقَائِ قِيَمَتِ أَبُو بَكْرٍ الصديق»⁶.

«عن بشير بن تميم قال نزلت هذه الآية في أبي جهل وعمار بن ياسر... أَقَمْنَ يُلَاقِي فِي لُتَارِ حُورٍ أبو جهل... أَمَّ مَنْ يَأْتِيَّ آمِنًا يَوْمَ مَوْقِيَمَتِ عمار».

«عن ابن عباس في قوله: ع... مَلُؤْا مَا بَيْنَهُمْ [فصلت: 40] قال: هذا لأهل بدر خاصة»⁷.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

«وَعَنِ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ قَالَ: ذَكَرَ أَنَّ السَّمَاءَ فَرَجَتْ يَوْمَ بَدْرٍ فَقِيلَ: «مَلَوْا مَا شِئْتُمْ»¹.

آیات سوره شوری:

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿فَمَا أُوتِيتُمْ مِّنْ نَّبِيٍّ فَمَتَّعْتُمْ بِهِ حَتَّى حَتَمَ اللَّهُ وَمَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ۝ ٣٦ وَالَّذِينَ يَحْتَسِبُونَ كَثِيرًا أَهُمْ لَمْ يَأْكُلُوا مِمَّا حَقَّ لَهُمْ إِذَا مَا عَصُوا لَكُمْ يَعْرِفُونَ ۝ ٣٧ وَالَّذِينَ سَأَلُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقْلَمُوا لَصَلْوَةً وَمِمَّا رُفِئَ عَنْهُمُ شُورَىٰ يَوْمَئِذٍ وَمِمَّا رَفَعْنَاهُمْ يَوْمَئِذٍ ۝ ٣٨ وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ لَعْنَةُ اللَّهِ قَالُوا هَٰذَا شَيْءٌ عَسَىٰ أَن يَكُونَ مِنَّا فِتْنَةٌ فَأَنزَلَ اللَّهُ سُورَةً فِيهِمْ تَكْفِيرًا ۝ ٤٠ وَلَمَن لَّمْ يَتَّصِرْ بِهِ فَعَدَّ ظُهُومُهُمْ لِمَا عَلَيْهِمْ مِّنْ سَبِيلٍ ۝ ٤١ إِنَّمَا لِسَبِيلٍ عَلَىٰ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّسْلَمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَلْسِنِهِمْ يَفْرَقُونَ لَكُمُ الْكَيْدُ لِلَّهِ أَكْبَرُ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ ٤٢ وَلَمَن صَبَر وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَمَلٍ مُّسْتَمْسِكٍ ۝ ٤٣﴾ [الشورى: 36-43]

فقر گوید عفی عنه: در این آیات تعریض است به حال صحابهء کرام خصوصاً خلفای ذوی الاحترام و این مسئله از دقائق فهم قرآن است. نخست این مقدمه را بخاطر مستحضر می باید ساخت که تعریض به افراد معینه حاصل می شود به آنکه لفظ نص عام باشد متضمن اوصاف عامه و شخصی از میان افراد آن مفهوم عام مشهور باشد به وصفی چندانکه اول نظر سامع به آن افراد افتیاد بعد از آن باید دانست که وصف ﴿ءَامَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ از اوصاف مشهورهء مهاجرین اولین است، زیرا که در وقت غربت اسلام ایشان از مالوفات قوم خود گذشتند و از عشائر خود بریدند محض برای ایمان بعد از آن هجرت کردند و ترک مکاسبی که هر یک برای خود آماده داشت نمودند و در مهالك و مشاق تن در دادند به مجرد اعتماد بر وعده الهی و به صرف توکل بر خبر رب العزت تبارک و تعالی و وصف ﴿وَالَّذِينَ يَحْتَسِبُونَ كَثِيرًا أَهُمْ لَمْ يَأْكُلُوا مِمَّا حَقَّ لَهُمْ إِذَا مَا عَصُوا لَكُمْ يَعْرِفُونَ ۝ ٣٧﴾ از اوصاف صالحین مهتدین است از انصار ﴿وَالَّذِينَ تَبَغَّوْهُمْ يَوْمَئِذٍ﴾ زیرا که معنی تهذیب آن است که قوه بهیمیه زیر حکم عقل مطمئن شود و بغی نکند. ﴿يَحْتَسِبُونَ كَثِيرًا أَهُمْ لَمْ يَأْكُلُوا مِمَّا حَقَّ لَهُمْ إِذَا مَا عَصُوا لَكُمْ يَعْرِفُونَ﴾ تحت فرمان عقل رام گردد، ﴿وَإِذَا مَا عَصُوا لَكُمْ يَعْرِفُونَ﴾ رمز است بدان، و کلمه ﴿وَالَّذِينَ تَبَغَّوْهُمْ يَوْمَئِذٍ﴾ تعریض است به صدیق اکبر، زیرا که اشهر اوصاف او آن

بود که دعوة الحق را اول مرتبه شنیده و به قوه تصدیق و کمال یقین تلقی نموده در اقامت صلاۀ پایه بلند پیدا کرد تا آنکه آن حضرت^۱ او را از میان صحابه به امامت صلوات برگزیده و کلمه **وَمَا رُئِيَ شُورَىٰ يَوْمَئِذٍ** اشاره است به فاروق اعظم، زیرا که اشهر اوصاف او آن بود که در زمان خلافت او جمیع امور به مشوره علمای صحابه نافذ می‌شد و معظم اجماعیات در ملت اسلامیة همان است که اجماع و اتفاق بران به تدبیر فاروق اعظم و برای او واقع شد و کلمه **مِمَّا رَوَوْا عَنْهُ** ینفقون^۲ کنایه است به حال ذی النورین، زیرا که اشهر اوصاف او در اسلام کثرت اتفاق است فی سبیل الله و به همین اتفاقات به بشارات عظیمه فائز گشت و به درجات عالیات ترقی یافت و کلمه **وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ لُغَمٌ مِّنْهُ بِتَنَصُّرٍ** منطبق است بر علی مرتضی، زیرا که در ایام خلافت او امری که واقع شد و وی به آن متفرد بود قتال بغاة است و قوله تعالی **جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّمْلًا فَمَهْ عَفَا وَأَصْلَحَ قَلْبُهَا فَلَمِزُوا عَلَىٰ** لا إله إلا الله لا یحب لظلمین^۳ ۴۰ و لَمَن تَنَصَّرَ بِهِ^۴ دَظْمِ قَاوْلِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ^۵ ۴۱ حاصل معنی آن تجویز انتقام است و تفضیل عفو و اصلاح و صفتی که حسن مجتبی مخصوص است به آن و لسان نبوت در استحسان آن وصف از او به این کلمه نطق فرموده «ولدي هذا سيد وسيصلح الله به بين فئتين عظيمتين من المسلمين»^۱. امر صلح است و رفع نزاع و لفظ اصلح دلالت می‌کند بر وجود اتفاق مسلمین و ارتفاع تفرقه از میان ایشان و این اشارۀ است به خلافت معاویه ابن ابی سفیان^۲ ائمتنا^۳ لسبیل علی^۴ لذین یظلمون^۵ اشاره است به جوانان بنی امیه که آن حضرت^۶ در باب ایشان فرموده اند «هَلَكَةُ أُمَّتِي عَلَى يَدَيِّ غِلْمَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ»^۲. و لَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ^۷ اشاره است به جمعی از علمای اخبار که رئیس ایشان امام علی ابن الحسن الملقب به زین العباد است رحمه الله که ادراک آن زمان کردند و به رعایت حدیث آن حضرت^۸ که از سلّ سیف بر خلیفه وقت نهی فرموده ساکت شدند و تن زدند با وجود کراهیت آن افعال و اطوار ولله اعلم بدقائق کتبهم

1 -

2 -

«عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا يَشْتَمُ أَبَا بَكْرٍ وَالنَّبِيَّ ﷺ جَالِسٌ فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَعْجَبُ وَيَتَبَسَّمُ فَلَمَّا أَكْثَرَ رَدَّ عَلَيْهِ بَعْضَ قَوْلِهِ فَقَضَبَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَامَ فَلَحِقَهُ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَشْتُمُنِي وَأَنْتَ جَالِسٌ فَلَمَّا رَدَدْتُ عَلَيْهِ بَعْضَ قَوْلِهِ غَضِبْتَ وَقُمْتَ قَالَ: إِنَّهُ كَانَ مَعَكَ مَلَكَ يُرَدُّ عَنْكَ فَلَمَّا رَدَدْتَ عَلَيْهِ بَعْضَ قَوْلِهِ وَقَعَ الشَّيْطَانُ فَلَمْ أَكُنْ لِأَقْعِدَ مَعَ الشَّيْطَانِ. ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ ثَلَاثٌ كُلُّهُنَّ حَقٌّ مَا مِنْ عَبْدٍ ظَلِمَ بِمَظْلَمَةٍ فَيُغْضَى عَنْهَا لِلَّهِ ﷻ إِلَّا أَغَرَّ اللَّهُ بِهَا نَصْرَهُ وَمَا فَتَحَ رَجُلٌ بَابَ عَطِيَّةٍ يُرِيدُ بِهَا صِلَةً إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ بِهَا كَثْرَةً وَمَا فَتَحَ رَجُلٌ بَابَ مَسْأَلَةٍ يُرِيدُ بِهَا كَثْرَةً إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ ﷻ بِهَا قِلَةً»¹.

«عن قیلان بن انس قال: اتبع أبو بكر جارية أعجمية من رجل قد كان أصابها فحملت له، فأراد أبو بكر أن يطأها فأبت عليه وأخبرت أنها حامل فرفع ذلك إلى النبي ﷺ فقال النبي ﷺ: إنها حفظت فحفظ الله لها، إن أحدكم إذا شجع ذلك المشجع فليس بالخيار على الله فردّها إلى صاحبها الذي باعها»².

آیات سوره زخرف:

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﷻ فَإِنَّمَا هِيَ إِلَهِيَّكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ (٤١) أَوْ ﷻ لَئِي وَعَدٌ ﷻ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُّتَدِرُونَ ٤٢ ﷻ سَلِّطْ ﷻ لَئِي ﷻ أَوْحِي إِلَيْكَ ﷻ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ ﷻ تَقِيهِ ٤٣ ﷻ وَإِنَّهُ ﷻ لَذِكْرٌ لَّكَ ﷻ وَلِقَوْمِكَ ﷻ وَسَوْفَ ﷻ تُسْأَلُونَ ٤٤ ﷻ [الزخرف: 41-42].

یعنی: «اگر نقل کنیم ترا از دنیا به رفیق اعلیٰ قبل از انجام وعده و فتح چه باک پس هر آئینه ما انتقام کشنده ایم از اصناف کفار و اگر بنمائیم ترا آنچه وعده میدهیم دور نیست پس هر آئینه ما بر ایشان توانائیم پس جنگ محکم کن به آنچه وحی فرستادیم بسوی تو هر آئینه تو بر راه راستی و هر آئینه آن وحی فرستادن شرفست ترا و قوم ترا و نزدیک است که از آن سوال کرده خواهید شد یا گوئیم معنی چنین است و هر آئینه قرآن پند است ترا و قوم ترا».

باز فقیر گوید: به ظاهر تردید کرده شد در آنکه خدای تعالی پیغامبر خود را پیش از انجام موعود از عالم دنیا بردارد و خود متصدی انتقام شود که مضمون وعده است یا به حضور او بنماید آنچه وعده می‌دهد و در هر دو صورت تشویش را بخاطر راه نیاید داد، زیرا که تو بر راه راستی آنچه می‌فرمائی راست است و آنچه وعده می‌دهی بودنی است و در علم خدای تعالی تردید نیست

پس مراد توزیع است که بعض موعود به حضور آن حضرت به انجام رسد و بعض آن بعد آن حضرت به ظهور آید و از احادیث متواتره که شك را در آن راه نیست ثابت شد که آن حضرت از ابتدای بعثت تا آخر حیات وعده فتح عجم و روم می‌داد و جهره می‌فرمود که خدای تعالی دین خود را بر اهل مدر (قریه نشینان) و وبر (باشندگان صحراء) غالب خواهد ساخت بذل ذلیل او عزیز چون این صورت در عهد مبارك آن حضرت ظهور نیافت لازم شد که بعد انتقال وی به رفیق اعلی بر دست بعض نواب آن جناب واقع شود و وقوع آن متمم مراد حق باشد از بعثت آن حضرت و این یکی از لوازم خلافت خاصه است. حالاً در فکر آن باید افتاد که آن معانی بر دست کدام یکی ظاهر شد و اوست خلیفه خاص و معنی لَذِکْرَ لَکَ وَلِقَوْمِکَ بر یک تأویل آنست که جماعه از قریبش این شرف ظاهر و باطن دریابند و به نیابت آن حضرت رؤساء عالم شوند و احراز فضیلت اعلاء کلمه الله نمایند.

«عن محمد بن عثمان المخزومي أن قريشا قالت قِيضُوا لكل رجل من أصحاب محمد رجلاً يأخذه، فقيضوا لأبي بكر طلحة بن عبيد الله فاتاه وهو في القوم فقال أبو بكر: إلى ما تدعونني؟ قال: أدعوك إلى عبادة اللات والعزى. قال أبو بكر: وما اللات؟ قال: ربنا، قال: والعزى؟ قال: بنات الله. فقال أبو بكر: فمن أمهن؟ فسكت طلحة فلم يجبه، فقال طلحة لأصحابه: أجيبوا الرجل. فسكت القوم. فقال طلحة: قم يا بابر اشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، فأنزل الله: وَمَنْ يَعْلَمْ شَيْئاً مِّنْ لَّا رَحْمَةٍ مِّنْ نُفْيِضَ طَهُ شَيْطَانًا ۖ»¹.

«عن عبد الرحمن بن مسعود العبدی قال: قرأ علي بن ابي طالب هذه الآية: فَإِمَّا يَنْهَكُ بِكَ فَإِنَّا فِيهِمْ مُنْتَقِمُونَ ۖ [الزخرف: 41] قال: قد ذهب نبيه وبقیت نِقْمَتُهُ فِي عَدُوهِ»².
«عن مجاهد في قوله: وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ [الزخرف: 44]. قال: يقال ممن هذا الرجل؟ فيقال: من العرب، فيقال: من

أي العرب؟ فيقال: من قريش. فيقال: من أي قريش: فيقال: من بني هاشم»¹.

«وعن علي وابن عباس قالا: كان رسول الله ﷺ يعرض نفسه على القبائل بمكة وبعدهم الظهور فإذا قالوا: لمن الملك بعدك؟ أمسك فلم يجبههم بشيء لأنه لم يؤمر في ذلك بشيء حتى نزلت: وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِوَلِيِّكَ ﷻ فكان بعد إذا سئل قال لقريش، فلا يجيبوه حتى قبلته الأنصار على ذلك»².

«وَعَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: إِلَّا أَنْ اللَّهَ عَلَّمَ مَا فِي قُلُوبِي مِنْ حُبِّي لِقَوْمِي، فَسَرَرَنِي فِيهِمْ، قَالَ: اللَّهُ ﷻ: وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ لَأَقْرَبِينَ ٢١٤ وَﷻ خُفْضَ ﷻ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ٢١٥ [الشعراء: 214-215]. يَغْنِي قَوْمِي، فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ الصَّدِيقَ مِنْ قَوْمِي، وَالشَّهِيدَ مِنْ قَوْمِي، وَالْأَيِّمَةَ مِنْ قَوْمِي، إِنَّ اللَّهَ قَلْبَ الْعِبَادَ ظَهْرًا لِبَطْنٍ، فَكَانَ خَيْرَ الْعَرَبِ قُرَيْشٌ، وَهِيَ الشَّجَرَةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ ﷻ: مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ﷻ [ابراهيم: 24].. يَغْنِي بِهَا قُرَيْشًا أَصْلَهَا ثَابِتٌ يَقُولُ: أَصْلُهَا كَرْمٌ ﷻ وَقَرَّ ﷻ عَنْهَا فِي ﷻ لِسَمَاءَ ﷻ يَقُولُ: الشَّرَفُ الَّذِي شَرَّفَهُمُ اللَّهُ بِالْإِسْلَامِ الَّذِي هَدَاهُمْ لَهُ، وَجَعَلَهُمْ أَهْلَهُ، ثُمَّ أَنْزَلَ فِيهِمْ سُورَةَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مُحْكَمَةً ﷻ لِأَيْلِفِ قُرَيْشٍ ﷻ لِفَهْمِ ﷻ هَلَاكِ لِسَمَاءَ ﷻ وَلِصِدْقِ ﷻ فِي ٢ ﷻ يَعْبُدُوا رَبَّ هَذِهِ الْبَيْتِ ٣ ﷻ لَذِي طَعَمَهُمْ مَنْ جُعِ وَءَامَنَهُمْ ﷻ وَفِي ﷻ [قريش: 1-4]»³.

«قال عدي بن حاتم: ما رأيت رسول الله ﷺ ذكر عنده قريش بخير قط إلا سره حتى يستبين ذلك السرو للناس كلهم في وجهه وكان كثيرا ما يتلو هذه الآية: وَإِنَّهُ ﷻ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِوَلِيِّكَ ﷻ وَيُوفَى نَسَبٌ لَوْ ﷻ [الزخرف: 44]»⁴.

«وعن القاسم بن محمد عن أبي بكر أو عن عمه عن جده أبي بكر الصديق عن النبي ﷺ قال: ينزل الله إلى السماء الدنيا ليلة النصف من شعبان فيغفر لكل شيء إلا رجل مشرك أو في قلبه شحناء»⁵.

«عن قتادة عن أبي حرب بن أبي الأسود الدؤلي قال: رفع إلى عمر امرأة ولدت لستة أشهر فسأل عنها أصحاب النبي ﷺ، فقال

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

علي: لا رجم عليها ألا ترى أنه يقول: **وَخَمَّ لَهَا** **وَفِضْلُكُمْ تَلْتُونَ** **بَهْرًا** [الأحقاف: 15]ـ وقال: **وَفِضْلُهُ** **فِي عَائِنٍ** [لقمان: 14]ـ وكان الحمل هاهنا ستة أشهر، فتركها عمر. قال: ثم بلغنا أنها ولدت آخر لسته أشهر¹.

«وعن نافع بن جبير أن ابن عباس أخبره قال: إني لصاحب المرأة التي أتى بها عمر، وضعت لسته أشهر فأنكر الناس ذلك، فقلت لعمر: كيف تظلم؟ قال: كيف؟ قلت: اقرأ **وَخَمَّ لَهَا** **وَفِضْلُهُ** **تَلْتُونَ شَهْرًا** **وُلِدَتْ لِي حُذْرًا لَدَهْنًا وَهَلُونَ كَامِلِينَ** قلت: كم الحول؟ قال: سنة. قلت: كم السنة؟ قال: اثنا عشر شهرا.

قلت: فأربعة وعشرون شهرا حولان كاملان ويؤخر الله من الحمل ما شاء ويقدم قال: فاستراح عمر إلى قولي².

«وعن أبي عبيدة مولى عبد الرحمن بن عوف قال: رفعت امرأة إلى عثمان ولدت لسته أشهر فقال عثمان: قد رفعت إلي امرأة أرها إلا جاءت بشر. فقال ابن عباس: إذا أكملت الرضاعة كان الحمل ستة أشهر وقرأ **وَخَمَّ لَهَا** **وَفِضْلُهُ** **تَلْتُونَ شَهْرًا** فدرء عثمان عنها».

«وعن ابن عباس قال: أنزلت هذه الآية في أبي بكر الصديق **كَفَاهَا مِنَ الرِّضَاعِ أَحَدُ وَعِشْرُونَ شَهْرًا** وَإِذَا وَلَدَتْ لِسَبْعَةِ أَشْهُرٍ **كَفَاهَا مِنَ الرِّضَاعِ ثَلَاثَةُ وَعِشْرُونَ شَهْرًا** وَإِذَا وَصَّغَتْ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ فحولين كاملين لأن الله يقول: **وَخَمَّ لَهَا** **وَفِضْلُكُمْ تَلْتُونَ شَهْرًا**³.

«عن ابن عباس قال: أنزلت هذه الآية في أبي بكر الصديق **حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ** **وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً** قَالَ رَبُّ أَوْ زَعْنَبُ [الأحقاف: 15]ـ فاستجاب الله له فأسلم والداه جميعاً وإخوانه وولده كلهم ونزلت فيه: **فَأَمَّا مَنْ رَأَىٰ طُلُقًا** **وَتَقَىٰ...** [الليل: 5]ـ إلى آخر السورة».

«عن مجاهد قال: دعا أبو بكر عمر فقال له: إني موصيك بوصية أن تحفظها إن لله في الليل حقا لا يقبله بالنهار وحقا بالنهار لا يقبله بالليل إنه ليس لأحد نافلة حتى يؤدي الفريضة إنه إنما

- 1

- 2

- 3

ثقلت موازين من ثقلت موازينه يوم القيامة باتباعهم الحق في الدنيا وثقل ذلك وحق لميزان لا يوضع فيه إلا الحق أن يثقل، وخفت موازين من خفت موازينه يوم القيامة لاتباعه الباطل في الدنيا وخفته عليهم وحق لميزان لا يوضع فيه إلا الباطل أن يخف ألم تر أن الله ذكر أهل الجنة بأحسن أعمالهم فيقول القائل: أين يبلغ عملك من عمل هؤلاء وذلك أن الله تعالى تجاوز عن أسوأ أعمالهم وأن الله تعالى ذكر أهل النار بأسوأ أعمالهم حتى يقول القائل: أنا خير عملاً من هؤلاء، وذلك بأن الله رد عليهم أحسن أعمالهم، ألم تر أن الله أنزل آية الشدة عند آية الرجاء وآية الرجاء عند آية الشدة ليكون المؤمن راغباً راهباً لئلا يلقي بيده إلى التهلكة ولا يتمنى على الله أمنية يتمنى فيها غير الحق»¹.

«عن ابن عمر أن عمر رأى في يد جابر بن عبد الله درهما فقال: ما هذا الدرهم؟ فقال: أريد اشتري لأهلي به لحماً قرموا إليه²، فقال: أكلما اشتهيتم شيئاً اشتريتموه؟ أين تذهب عنكم هذه الآية: ﴿ذٰلِكَ هُوَ طَبِيعُكُمْ فِي حَيَاتِكُمْ لَشْيَا وَسَهَّ غَنَمٌ بِهَا﴾ [الأحقاف: 20]»³.

«وعن سالم بن عبد الله بن عمر أن عمر كان يقول: ما نعني بلذات العيش أن نأمر بصغار المعزى فتسقط ونأمر بلباب الحنطة فيخبز لنا ونأمر بالزبيب فينبذ لنا في الأسعان حتى إذا صار مثل عين اليعقوب أكلنا هذا وشربنا هذا ولكننا نريد أن نستبقي طبيابتنا لأنا سمعنا الله يقول: أذهبتم طبيابتكم في حياتكم الدنيا»⁴.

«وعن قتادة: ﴿اذْهَبْ هَٰذَا طَبِيعُكُمْ فِي حَيَاتِكُمْ لَمْ يَأْ وَتَهْتُمْ بِهِ﴾ قال: تعلمون أن أقواماً يشتررون حسناتهم في الدنيا استيفاء رجل طبياته إن استطاع ولا حول ولا قوة إلا بالله قال: وذكر لنا أن عمر بن الخطاب كان يقول: لو شئتُ لكنت أطيبكم طعاماً وألينكم لباساً ولكنني استبقي طبياتي⁵. وذكر لنا أن عمر الخطاب لما قدم الشام صنع له طعام لم ير قبله مثله، قال: هذا لنا فما لفقراء المسلمين الذين ماتوا وهم لا يشبعون من خبز الشعير فقال خالد

1 -

2 - كه به آن شوق وافر پیدا کردند.

3 -

4 -

5 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

بن الوليد: لهم الجنة، فاغرورقت عينا عمر¹ فقال: لئن كان حظنا من هذا الحطام وذهبوا بالجنة لقد بانوا بونا بعيداً².
«عن جابر بن عبد الله قال: رأي عمر وأنا معلق لحما فقال: يا جابر ما هذا؟ قلت: لحم اشتريته بدرهم لنسوة عندي قرمن إليه، فقال: أما يشتهي أحدكم شيئاً إلا صنعه أما يجد أحدكم أن يطوي بطنه لجاره وابن عمه أين تذهب هذه الآية: أَذْهَبْتُ مِمَّنْ طَبَّيْتُكُمْ مِّمَّنْ فِي حَيَاتِكُمْ لَدُنِّيَ قَالَ: فما أنفلت³ منه حتى كدت أن لا أنفلت».
«عن حميد بن هلال قال: كان حفص يكثر غشيان أمير المؤمنين عمر⁴ وكان إذا قرب طعامه إتيه فقال له عمر: ما لك ولطعامنا؟ فقال: يا أمير المؤمنين إن اهلي يصنعون لي طعاماً هو ألين من طعامك فأختار طعامهم على طعامك، فقال: ثكلتك أمك أما ترى أني لو شئت أمرت بشاة فتية سمينة فألقى عنها شعرها ثم أمرت بدقيق فينخل في خرقة فجعل خبزاً مرققاً وأمرت بصاع من زبيب فجعل سعن حتى يكون كدم الغزال. فقال حفص: إني أراك تعرف لين الطعام فقال عمر: ثكلتك أمك والذي نفسي بيده لولا كراهية أن ينقص من حسناتي يوم القيامة لأشركنكم في لين طعامكم»⁵.

«وعن الحسن قال: قدم وفد أهل البصرة على عمر مع أبي موسى فكان له كل يوم خبرٌ يلبثُ فربما وافقناها مأدومة بلبن وربما وافقنا القدائد اليابسة قد دقت ثم أغلي بها وربما وافقنا اللحم الغريض وهو قليل. قال وقال عمر: إني والله ولقد أرى تقذيركم وكراهيتكم طعامي أما والله لو شئت لكنت أطيبكم طعامكم وأدقكم عيشاً أما والله ما أجهل عن كراكر⁶ وأسنمة وعن ضليّ وصناب وسلاتي ولكن وجدت الله عيّر قوماً بأمرٍ فعلوه فقال: أذهبتم طيباتكم في حياتكم الدنيا واستمتعتم بها»⁷.
آيات سورة محمد:

1 - پس چشم‌های عمر اشک آلود شد.

2 -

3 - من از دست او رهائی نیافتم.

4 - و حفص خیلی زیاد خدمت امیر المؤمنین عمر حاضر می‌شد.

5 -

6 - گوشت آن قسمت از گردن شتر که در هنگام نشستن به زمین می‌خورد.

7 -

فقیر گوید عفی عنه: خدای تعالی سوره قتال نازل فرمود برای تمیز مومنین حقا از کفار و منافقین. اینجا به اسالیب متنوعه در میان فریق سعدا و آن دو فریق اشقیا تباین منازل و تباعد مراتب ذکر می‌فرماید در اقوال و افعال و مآل و در ضمن این مبحث اشارات به لوازم خلافت خاصه و اضداد آن مذکور میشود و تلویح نموده می‌آید به آنکه این هر دو فریق در زمان مبارک آن حضرت موجود بودند و هر چند عموم آیات شامل هر مومن و منافق است تعریض کرده شد به چال حاضرین از فریقین قوله [لَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَلُهُمْ] [محمد: 1].. و قوله: [وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَرَ عَنْهُمْ سَيَّئِلِهِمْ وَلَاحِقَ رَبُّهُمْ] [محمد: 2].. دلالت می‌کند بر وجود هر دو طائفه قوله: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ] [محمد: 7].. چون وجود نصر و ثبات قدم در حق قومی دیدیم ظن قوی بهم رسید که تنصروا الله در ایشان متحقق بود و ثواب [إِنَّ لِلَّهِ يَدٌ خَلُ] [لَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَدَّتْ لِي مِنْ جَنَّتْ لَهُمْ] [محمد: 12].. برای ایشان مترتب چون در مقابله [قَرَأْتُكَ رَلْتِي أَخَرَجْتُ] [محمد: 13].. و [رَبَّنَا لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ] [محمد: 14].. گفته شد [أَقَمَنَ كَانَ عَلَى بَيْتَةٍ] [مَنْ رَبَّة] [محمد: 14].. معلوم گشت که مهاجرین و انصار حاضرین مراداند و [مَثَلُ] [لَا جَنَّةَ] [لِي وَعِدَ] [لَا مُتَّقُونَ] [محمد: 15].. ثواب ایشان است و نیز در این آیات اشاره واقع است به آنکه ضد خلافت راشده که منافقین و فاسقین را می‌باشد آن است که [فَلَهُ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُسِيدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ] [محمد: 22].. و به طریق مفهوم مخالف پی توان برد به آنکه خلافت راشده آن است که مفضی باشد به اصلاح فی الارض و وصل ارحام و هر چیزی را در محل خود نگاهداشتن وهو المقصود.

«عن أبي بكر الصديق عن رسول الله قال: عليكم بلا إله إلا الله والاستغفار فأكثرُوا منها فإن إبليس قال: أهلك الناس بالذنوب وأهلكوني بلا إله إلا الله والاستغفار فلما رأيت ذلك أهلكتهم بالأهواء وهم يحسبون أنهم مهتدون»¹.

«وعن يحيى ابن طلحة بن عبيد الله قال: رأى عمر طلحة حزينا فقال له: مالك؟ قال: إني سمعت رسول الله يقول: إني لأعلم

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

كلمة لا يقولها عبد عند موته إلا نفّس الله عنه كربته وأشرق لونه وأتى ما يسره وما منعني أن أسأل عنها إلا القدرة عليه حتى مات. فقال عمر إني أعلمها قال: لا تعلم كلمة هي أعظم من كلمة أمر بها عمّه لا إله إلا الله قال: فهي والله»¹.

«وعن عثمان بن عفان قال قال رسول الله ﷺ: مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ (يقين دارد) أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ»².

«وَعَنْ بُرَيْدَةَ قَالَ كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ عُمَرَ إِذْ سَمِعَ صَائِحَةً قَالَتْ يَا بَرَقًا أَنْظِرْ مَا هَذَا الصَّوْتُ فَتَنَظَّرَ ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ جَارِيَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ تُبَاعُ أُمُّهَا فَقَالَ عُمَرُ: أَدْعُ لِي الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ فَلَمْ يَمُكِّنْ سَاعَةً حَتَّى امْتَلَأَتِ الدَّارُ وَالْحُجْرَةُ فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَتَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ فَهَلْ كَانَ فِيمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ ﷺ الْقَطِيعَةُ قَالُوا لَا قَالَ: فَإِنَّهَا قَدْ أَصْبَحَتْ فِيكُمْ قَائِشِيَّةً ثُمَّ قَرَأَ ﷻ قَلَّ عَسِمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُهْسِدُوا فِي الْبُحْرِ وَتُقَطِّعُوا رَأْسَ حَامِكُمْ ۚ [محمد: 22]. ثُمَّ قَالَ وَآيُ قَطِيعَةٍ أَقْطَعُ مِنْ أَنْ تُبَاعَ أُمُّ امْرِئٍ مِنْكُمْ وَقَدْ أَوْسَعَ اللَّهُ لَكُمْ، قَالُوا قَاصِّعٌ مَا يَدَا لَكَ فَكَتَبَ إِلَى الْأَقَاقِي: أَنْ لَا تُبَاعَ أُمُّ حُرٍّ فَإِنَّهَا قَطِيعَةٌ وَإِنَّهُ لَا يَجِلُّ»⁴.

«عن عروة قال: تلا رسول الله ﷺ يوماً: أَقْلًا يَتَذَبَّرُونَ لَوْ أَنَّ مِ عَلَى قُلُوبِ أَقْلَالِهِمْ ۚ [محمد: 24]. فقال شاب من أهل اليمن بل عليها أفعالها حتى يكون الله يفتحها أو يفرجها فقال النبي ﷺ: صدقت فما زال الشاب في نفس عمر حتى ولي فاستعمله».

آيات سورة فتح:

خداي تعالي در سوره فتح دلائل باهره بر فضل اهل حبيبیه که خلفاء از آن جماعه اند ذکر می فرماید از آن جمله:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ لِسَانَكُمُ الْقُرْآنَ وَلَئِنْ لَمْ تَنْزِلْ لَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۚ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ۚ لِيُخْلِكَ الْإِنَّمَانُ الَّذِي يَخُنُ مَنْ يَخُنُ مِنْ أَهْلِ الْإِنَّمَانِ فِيهَا وَكَفَرَ عَنِهَا سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَنِ اللَّهِ وَرَأً عَظِيمًا ۚ [الفتح: 4-5].

1 -

2 -

3 - اسم غلام عمر بن خطاب ﷺ.

4 -

و از آن جمله: **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ** **فَوْقَ أَوْدِيهِمْ [الفتح: 10]**.
و از آن جمله **قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُنُدٌ عَلىَّ إِلَى قَوْلِهِمْ** **أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ وَأَنْتُمْ سِلَاحُكُمْ يَتَعَدَّى عَلَيْكُمْ أُولُو الْأَعْرَابِ لِيُكَفِّرُوا عَنْكُمْ اللَّهُ جُزْأً حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا [الفتح: 16]**.

که دلالت می‌کند بر وجود داعی به سوی جهاد در زمان مستقبل و ترتب اجر جمیل بر اطاعت آن داعی و عذاب الیم بر عصیان و آن معنی از لوازم خلافت خاصه است و این مبحث مفصلاً در فصل سوم محرر گشت. و از آن جمله می‌فرماید: **رَسُولُ اللَّهِ وَلِذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ [الفتح: 29]**. و این صفات مرضیه از لوازم خلافت خاصه است.
و از آن جمله می‌فرماید: **كَرَّ رَجُلٌ أَرَجَ يَنْقُطُ قَارَرُمٌ - لَمْ يَطْ فَتَوَى عَلَى شَوْقِهِ سَجَبَ لُرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمْ [الفتح: 29]**. چون حالات مثل بر حالات ممثل له منطبق سازیم احوالی بر لوح خاطر منتقش میشود که در خلفاء آن معانی ظاهر و هویدا است.

«عن عمر بن الخطاب قال: كنا مع رسول الله في سفر فسألته عن شيء ثلاث مرات فلم يرد علي فقلت لنفسي ثكلتك أمك يا ابن الخطاب نزلت رسول الله ثلاث مرّات فلم يرد عليك فحركت بعيري ثم تقدمت أمام الناس خشيت أن ينزل في القرآن فما نشبت أن سمعت صارخا يصرخ بي فرجعت وأنا أظن أنه نزل في شيء فقال النبي لقد أنزلت علي الليلة سورة هي أحب إلي من الدنيا وما فيها، **إِنَّا فَهَنَّا لَكَ فَحًا مُّبِينًا ۝ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ [الفتح: 1-2]**.

«عن إبراهيم بن محمد بن المنتشر عن أبيه عن جده قال: كانت بيعة النبي حين أنزل عليه **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَوْدِيهِمْ [الفتح: 10]**. فكانت بيعة النبي التي بايع عليها الناس البيعة لله والطاعة للحق وكانت بيعة أبي بكر بايعوني ما أطعت الله فإذا عصيته فلا طاعة لي وكانت بيعة عمر بن الخطاب البيعة لله والطاعة للحق وكانت بيعة عثمان البيعة لله والطاعة للحق»¹.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«قوله: **أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ** قال الحسين: هم فارس والروم»¹.
«عن ابن جريج في قوله: **قُلْ لِلْمُحَلِّفِينَ مِنَ آدِمْ** **أَعْرَابِ سِمْدٍ** **عَوَّلَ**
إِلَى قَوْمٍ م...و قال: إن عمر بن الخطاب دعا أعراب المدينة جهينة
ومزينة الذين كان النبي دعاهم إلى خروجه إلي مكة دعاهم عمر
بن الخطاب إلى قتال فارس. قال: **فَإِنْ تُطِيعُوا** إذا دعاكم عمر
تكني توبة لتخلفكم عن النبي **يُؤْثِرُكُمْ** **لِللَّهِ** **وَرَأَ حَسْبُ** و **إِنْ**
تَتَوَلَّوْا لو إذا دعاكم عمر **كَمَا تَوَلَّيْتُمْ** **مَنْ قِيلَ** إذا دعاكم النبي
يُعَذِّبُكُمْ **عَذَابًا أَلِيمًا**»².

«عن ابن عباس استدعون إلى قوم أولى بأس شديد قال: فارس
والروم»³.

«عن سلمة بن الأكوع قال: بينا نحن قائلون⁴ إذ نادى منادي
رسول الله: أيها الناس البيعة نزل روح القدس فثُرنا إلى رسول
الله⁵ وهو تحت شجرة فبايعناه فذلك قول الله تعالى: **لَقَدْ**
رَضِيَ **لِللَّهِ** **عَنِ** **الَّذِينَ** **أَلْفَلَحُوا** **فِي** **الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** **وَمَا** **يُغَيِّرُكَ** **وَتَذِلُّكَ** **وَتُجْزَى** **فَبَايَعَ**
لعثمان إحدى يديه على الأخرى، فقال الناس: هنيئاً لابن عفان
يطوف بالبيت ونحن ههنا، فقال رسول الله لو مكث كذا وكذا
سنة ما طاف حتى أطوف»⁶.

«عن نافع قال: بلغ عمر بن الخطاب أن ناساً يأتون الشجرة
التي ببيع تحتها فأمر بها فقطعت»⁷
«عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَ مِائَةٍ فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ
أَنْتُمْ الْيَوْمَ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ»⁸.

«عن عروة قال: لما نزل النبي الحديبية فرعت قريش لنزوله
عليهم فأحب رسول الله أن يبعث إليهم رجلاً من أصحابه فدعا
عمر بن الخطاب لبيعته إليهم، فقال: يا رسول الله إني لا آمن
وليس بمكة أحد من بني كعب يغضب لي إن أوديت فأرسل عثمان
بن عفان فإن عشيرته بها وإنه يبلغ لك ما أردت. فدعا رسول الله

- 1

- 2

- 3

- 4 - مأخوذ از قيلولة به معنای استراحت در هنگام ظهر.

- 5 - پس همه دويديم بسوى جناب رسول الله.

- 6

- 7

- 8

عثمان فأرسله إلى قريش وقال: أخبرهم أنا لم نأت لقتال وإنما جئنا عُماراً وأدعُهم إلى الإسلام وأمره أن يأتي رجالاً بمكة مؤمنين، ونساء مؤمنات فيدخل عليهم ويبشرهم بالفتح وبخبرهم أن الله وَشِيكَاً¹ أن يظهر دينه بمكة حتى لا يستخفي فيها بالإيمان فانطلق عثمان إلى قريش فأخبرهم فارتبهه المشركون ودعا رسول الله ﷺ إلى البيعة ونادى منادي رسول الله ﷺ: ألا إن روح القدس قد نزل على رسول الله ﷺ فأمره بالبيعة فاخرجوا على اسم الله فبايعوه فثار المسلمون إلى رسول الله ﷺ وهو تحت الشجرة فبايعوه على أن لا يفروا أبداً فرعّبهم الله فأرسلوا من كانوا ارتهنوا من المسلمين ودعوا إلى المودة والصلح²

«عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَمِائَةٍ قَبَايِعَتَاهُ وَعُمَرُ أَخَذُ يَدَيْهِ تَحْتَ الشَّجَرَةِ وَهِيَ سَمُرَةٌ. وَقَالَ بَايَعْنَاهُ عَلَى الْأَنْفَرِ. وَلَمْ يُبَايِعْهُ عَلَى الْمَوْتِ»³.

«وَعَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ لَمَّا أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبَيْعَةِ الرِّضْوَانِ⁴ كَانَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ قَالَ قَبَايِعَ النَّاسِ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ عُثْمَانَ فِي حَاجَةِ اللَّهِ وَحَاجَةِ رَسُولِهِ. فَصَرَبَ بِأَخْذِي يَدَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى فَكَأَتْ يَدُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لِعُثْمَانَ حَبِيراً مِنْ أَيْدِيهِمْ لِأَنْفُسِهِمْ»⁵.

«عَنْ جَابِرٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ»⁶.

«عن أبي أمامة الباهلي قال: لما نزلت: لَقَدْ رَضِيَ ﷻ لِلَّهِ عَنْ ﷻ ﷻ مِينَ ﷻ يُبَايِعُونَكَ فَتَحِلَّ شَجَرَةُ ﷻ [الفتح: 18]. قلت: يَا

¹ - نزدیک است.

² -

³ -

⁴ - بیعت الرضوان همان بیعت روز حدیبیه است که در این روز صحابه‌ی جان نثار پیامبر با آن حضرت بر مرگ بیعت بستند و چون عثمان ﷻ به حیث سفیر رسول خدا به مکه رفته بود و در بیعت حضور نداشت، رسول الله دست چپ خویش را بر دست راست زد و فرمود: این هم به جای عثمان.

علت تسمیه‌ی این بیعت به بیعت الرضوان اینست که خداوند متعال در قرآن کریم رضایت خویش را از مسلمانان شریک در این بیعت اظهار فرمود: ﷻ لَقَدْ رَضِيَ ﷻ لِلَّهِ عَنْ ﷻ ﷻ مِينَ ﷻ يُبَايِعُونَكَ فَتَحِلَّ شَجَرَةُ ﷻ [الفتح: 18].

⁵ -

⁶ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الحطباء

رسول الله! أنا ممن بايعك تحت الشجرة. قال: يا أبا أمامة أنت مني وأنا منك»¹.

«عن عكرمة ؓ وَأَبْنُهُم ؓ هَجَا قَرِيبًا [الفتح: 20]. قال: خبير حيث رجعوا من صلح الحديبية»².

«عن مجاهد: ؓ وَعَدَكُمُ ؓ لِلَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا ؓ [الفتح: 20]. قال: المغانم الكثيرة التي وعدوا ما يأخذوا حتى اليوم فعجل لكم هذه، قال: عَجَّلْتَ لَهُ خَيْبَر»³.

«عن ابن عباس: ؓ وَعَدَكُمُ ؓ لِلَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا ؓ فعجل لكم هذه يعني الفتح»⁴.

«وعن ابن عباس: ؓ وَعَدَكُمُ ؓ لِلَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ ؓ هُذَيْمِمْ يعني خيبر ؓ وَكَفَّ أَيْدِيَّ لِنَاسٍ عَنْكُمْ يعني أهل مكة أن يستحلوا حرم الله ويستحل بكم وأنتم حرم ؓ وَلِتَكُونُوا ؓ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ؓ قال سَنَّةٌ لِمَنْ بَعْدَكُمْ»⁵.

«عن مروان والمسور بن مخرمة قال: انصرف رسول الله ؓ عام الحديبية فنزلت عليه سورة الفتح فيما بين مكة والمدينة فأعطاه الله فيها خيبر ؓ وَعَدَكُمُ ؓ لِلَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ ؓ هُذَيْمِمْ خيبر، فقدم النبي ؓ في ذي الحجة فأقام بها حتى سار إلى خيبر في المحرم فنزل رسول الله ؓ بالرجيع وادٍ بين غطفان وخيبر فتخوف أن يُمِدَّهُمْ غطفان فبات به حتى أصبح فغدوا عليهم»⁶.

«وعن قتادة ؓ فَعَجَّلَ لَكُمْ ؓ هُذَيْمِمْ ؓ قال: هي خيبر، وكفَّ أيدي الناس عنكم، قال: عن بيضتهم وعن عيالهم بالمدينة حين ساروا من المدينة إلى خيبر»⁷.

«وعن ابن جريج في قوله: ؓ وَكَفَّ أَيْدِيَّ لِنَاسٍ عَنْكُمْ ؓ قال: اجتمع الحليفان أسد وغطفان عليهم عيينة بن حصن معه مالك بن عوف بن النضر أبو النضر وأهل خيبر إلى بير معونة، فألقى الله في قلوبهم الرعب فانهزموا ولم يلقوا النبي ؓ وفي قوله: ؓ وَلَوْ

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

فَقَتَلَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ أَسَدٌ وَغُطْفَانٌ ۚ لَوَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا تَصِيرًا ٢٢ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي فِيهَا خَلَّ مِنْ قَبْلِي وَلَنِي تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ٢٣ [الفتح: 22-23] - يَقُولُ: سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِي ۚ أَنْ لَا يُقَاتِلَ أَحَدٌ نَبِيَّهِ إِلَّا أَخَذَهُ اللَّهُ فَقَتَلَهُ أَوْ رَغَّبَهُ فَانْهَزَمَ وَلَمْ يَسْمَعْ بِهِ عَدُوٌّ إِلَّا انْهَزَمُوا وَاسْتَسْلَمُوا»¹.

«وعن ابن عباس ۚ ۚ وَرَأَى لَمْ يَدْرُوا عَلَيْهَا [الفتح: 21] - قَالَ: هَذِهِ الْفَتْوحُ الَّتِي تَفْتَحُ إِلَى الْيَوْمِ»².

«عن أبي الأسود الديلي أن الزبير بن العوام لما قدم البصرة دخل بيت المال فإذا هو بصفراء وبيضاء فقال: يقول الله: وَعَدَكُمْ لِلَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُوتَهَا فَعَجَلَكُمْ لَهَا هُنَّ وَكَفَّ أَيْدِي النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَهُنَّ صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ٢٠ وَأَخْرَأَى لَمْ يَدْرُوا عَلَيْهَا ۚ أَخَاطَ اللَّهُ بِهَا [الفتح: 20-21] - فَقَالَ: هَذَا لَنَا»³.

«عن علي وابن عباس قالا في قوله تعالى: وَعَدَكُمْ لِلَّهِ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ۚ فَتَوْحٌ مِنْ لَدُنْ خَيْبَرَ تَلَوْنَهَا وَتَغْنَمُونَ مَا فِيهَا ۚ فَعَجَلَكُمْ هُنَّ ۚ مِنْ ذَلِكَ خَيْبَرٌ ۚ وَكَفَّ أَيْدِي النَّاسِ ۚ قَرِيشٌ ۚ عَنْكُمْ ۚ بِالصَّلْحِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ ۚ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ۚ شَاهِدًا عَلَى مَا بَعْدَهَا، دَلِيلًا عَلَى أَنْجَازِهَا ۚ وَرَأَى لَمْ يَدْرُوا عَلَيْهَا ۚ عَلَى عِلْمٍ وَقْتِهَا أَفْتِيهَا عَلَيْكُمْ فَارِسَ وَالرُّومَ ۚ قَدْ أَخَاطَ اللَّهُ بِهَا ۚ قَضَى اللَّهُ بِهَا لَكُمْ»⁴.

«وعن عبد الرحمن بن أبي يعلى: وَرَأَى لَمْ يَدْرُوا عَلَيْهَا ۚ قَالَ: فَارِسَ وَالرُّومَ»⁵.

«عن سَهْلُ بْنُ جُنَيْفٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّهَمُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ وَلَوْ تَرَى قِتَالًا لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ فَقَالَ بَلَى. فَقَالَ أَلَيْسَ قِتَالًا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلَاهُمْ فِي النَّارِ قَالَ: بَلَى. قَالَ فَعَلَى مَا تُعْطَى الدِّيَّةُ فِي دِينِنَا أَرْجِعْ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ».

فَقَالَ: ابْنُ الْخَطَّابِ، إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُصَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

إزالة الخفاء عن خلافة

فَانْطَلَقَ عُمَرُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَتَرَكْتُ سُورَةَ الْفَتْحِ، فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى عُمَرَ إِلَى آخِرِهَا. فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْفَتْحُ هُوَ قَالَ: نَعَمْ»¹.

«عن حمران: أن عثمان قال سمعت النبي ﷺ يقول: إني لأعلم لا يقولها عبد حقاً من قلبه إلا حُرِّمَ عليه النار فقال عمر بن الخطاب: أنا أحدثكم ما هي، كلمة الإخلاص التي ألزمها الله محمداً وأصحابه وهي كلمة التقوى الأص³ عليها نبي الله عمه أبا طالب عند الموت شهادة أن لا إله إلا الله»⁴.

«عن عائشة قالت: لما مات سعد بن معاذ حضره رسول الله ﷺ وأبو بكر وعمر فقال الذي نفس محمد بيده إني لأعرف نكاء عمر من نكاء أبي بكر وأنا في حجري وكأنا كما قال الله ﷻ: رُحَمَاءُ يَمْشُونَ بِالْمَسْجِدِ وَلَهُمْ أَمْرٌ أَمَّا بِنَاكُمْ فَلَمْ يَلِكُوا فَمَطِئَتِ أَعْيُنُهُمْ لِقَائِهِ يُرْجَوْنَ»⁵.

«عن ابن عباس ؓ ذلِكَ مَثَلُهُمْ ؓ فِي مَلَأَ وَرَأَى ؓ يَعْنِي نَعْتَهُمْ
مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ»⁶.

- 1

2

3 - اصرار می‌کرد بر خواندن آن.

- 4

5

6

«عن عمار مولى بني هاشم قال: سألت أبا هريرة عن القدر قال: إكتف منه بأخر سورة الفتح مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَلَذِينَ مَعَهُ إِلَى آخِرِهَا يَعْنِي أَنَّ اللَّهَ نَعْتُهُمْ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُمْ»¹.

«عن ابن عباس في قوله: كَرَّرَ عَرَّ قَالَ: أصل الزرع عبد المطلب أَخْرَجَهُ مُحَمَّدٌ قَارَرَهُ بِأَبِي بَكْرٍ فَقَسَمَ بَعْمَرُ قَسَمَ تَوَى بَعَثَانِ عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ لِرَّاعٍ لِيَغِيظَ بِهِمْ كُفَّارَ بَعْلِي»².

«وعن ابن عباس مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَلَذِينَ مَعَهُ أَبُو بَكْرٍ أَشَدُّاءُ عَلَى كُفَّارِ عَمْرٍ رَحْمَاءُ يَهْمُ عِثْمَانُ تَرَاهُ مِنْ رُكْعَا سَجْدًا عَلَى أَجْمَعِينَ يَبْتَغُونَ ضَلَامًا لِلَّهِ وَرِضْوَانًا طَلْحَةَ وَالزَّيْبِرَ سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مَنْ أَيْمُ لِسُجُونِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَمَرْعٍ أَخْرَجَ نَهْ قَارَرَهُ بِأَبِي بَكْرٍ فَقَسَمَ بَعْمَرُ قَسَمَ تَوَى عَلَى سُوقِهِ بَعَثَانِ يُعْجِبُ لِرَّاعٍ لِيَغِيظَ بِهِمْ كُفَّارَ بَعْلِي وَعَدَ اللَّهُ لَذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَمِيعَ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ»³.

آیات سوره حجرات:

خداي تعالي در سورهء حجرات دلائل باهره بر فضل خلفاء ذكر مي فرمايد از آنجمله: إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلْقَوَىٰ لَهُمْ ۖ فَقَدْ وَدَّ عَظِيمٌ [الحجرات: 3].

و شيخينب سبب ورود آيت و مصداق آن بوده اند به نقل مستفيض.

از آنجمله: إِنَّمَا لِلْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ لَمْ يَرْتَابُوا وَجْهَهُدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ [الحجرات: 15]. در مقابل اعراب و قول ایشان آمَنَّا⁴.

«عن عبدالله بن الزبير قال: قدم ركب من بني تميم على النبي فقال أبو بكر: أَمَرَ القَعْقَاعُ بن معبد، وقال عمر: بل أمر الأقرع

- 1

- 2

- 3

- 4 اشاره به این قول خداوند متعال است که می فرماید: قَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَةُ نَجْمٌ مِّنْ أَشْيَاءٍ ۚ قُلْ مَن مِّثْلُ مَا يُوعَدُ لِمَن يَكْفُرْ ۚ وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ أَنِّي مَعَكُمْ ۖ فَقَالُوا بِمَا وَعَدْتَ ۖ قُلْ هُنَّ أَشْيَاءٌ ۚ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونُ مِن قَبْلِكُمْ ۖ وَأَنَّىٰ يُؤْتَىٰ الْبَشَرُ بِمَا يُوعَدُ ۖ إِنَّا مُنذِرُونَ [الحجرات: 4].

إزالة الخفاء عن خلافة

الحطباء

بن حابس، فقال أبو بكر: ما أردت إلا خلافي. فقال عمر: ما أردت خلافي. فتماريا حتى ارتفعت أصواتهما فأنزل الله: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ وَتَقُومُوا ۖ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝۱﴾ [الحجرات: 1]»¹.
«عن ابن أبي مليكة قال كادَ الحَيَّانُ أَنْ يَهْلِكَ - أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرُ رَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا عِنْدَ النَّبِيِّ ۖ حِينَ قَدِمَ عَلَيْهِ رَكْبُ بَنِي تَمِيمٍ، فَأَشَارَ أَحَدُهُمَا بِالْأَفْرِعِ بْنِ حَابِسٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِيعٍ، وَأَشَارَ الْآخَرُ بِرَجُلٍ آخَرَ - قَالَ تَأْفِغُ لَا أَحْفَظُ اسْمَهُ - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعُمَرَ مَا أَرَدْتُ إِلَّا خِلَافِي. قَالَ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ. فَارْتَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا فِي ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ ۖ﴾ [الحجرات: 2] - الْآيَةَ. قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُسْمِعُ رَسُولَ اللَّهِ ۖ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ حَتَّى يَسْتَفْهَمَهُ»².

«عن أبي الصديق قال: لما نزلت هذه الآية: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ ۖ قَدْ صَوَتَ - لِنَبِيِّ ۖ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ لَا أَكَلِمَكَ إِلَّا كَأَخِي السَّرَارِ»³.
«عن أبي هريرة قال: لما نزلت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُعْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ﴾ [الحجرات: 3] قال أبو بكر: والذي أنزل عليك الكتاب يا رسول الله لا أكلمك إلا كأخي السرار حتى ألقى الله»⁴.
«عن عطاء الخراساني قال: قدمت المدينة فلقيت رجلاً من الأنصار قلت حدثني حديث ثابت بن قيس بن شماس قال: قم معي فانطلقت معه حتى دخلنا على امرأة فقال الرجل: هذه ابنة ثابت بن قيس بن شماس. فسلها عما بدا لك، فقلت: حدثيني، قالت: سمعت أبي يقول: لما أنزل الله على رسوله ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ ۖ قَدْ صَوَتَ - لِنَبِيِّ...﴾ دخل بيته وأغلق عليه بابه وطفق يبكي، فافتقده رسول الله ۖ فقال: ما شأن ثابت؟ فقالوا: يا رسول الله ما ندري ما شأنه، غير أنه أغلق باب بيته فهو يبكي فيه فأرسل رسول الله ۖ فسأله ما شأنك؟ قال يا رسول الله أنزل الله عليك هذه الآية، وأنا شديد الصوت فأخاف أن أكون قد حبط عملي، فقال: لست منهم بل تعيش بخير وتموت

1 -

2 -

3 -

4 -

بخير قالت: ثم أنزل الله على نبيه ﷺ إِنَّ لِلَّهِ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخَالٍ فَخُو [لقمان: 18].. فأغلق عليه بابه وطفق يبكي فيه فافتقده رسول الله ﷺ وقال: ما شأن ثابت؟ قالوا: يا رسول الله والله ما ندري ما شأنه غير أنه أغلق عليه باب بيته وطفق يبكي فيه فأرسل إليه رسول الله ﷺ فقال: ما شأنك؟ فقال يا رسول الله أنزل الله عليك ﷺ إِنَّ لِلَّهِ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخَالٍ فَخُورٌ ﷻ والله إني لأحب الجمال وأن اسود قومي. قال: لست منهم بل تعيش حميداً وتقتل شهيداً ويدخلك الله الجنة بسلام، قالت: فلما كان يوم اليمامة خرج مع خالد بن الوليد إلى مسيلمة الكذاب فلما التقى أصحاب رسول الله ﷺ فانكشفوا فقال ثابت لسالم مولى أبي حذيفة ما هكذا كنا نقاتل مع رسول الله ﷺ حفر كل واحد منهم لنفسه حفرة وحمل عليهم القوم فتبنا حتى قتلنا وكانت على ثابت يومئذ درع له نفيسة فمَرَّ رجل من المسلمين فأخذها فبينما رجل من المسلمين نائم إذ أتاه ثابت بن قيس في منامه فقال: إني أوصيك بوصية إياك أن تقول هذا حلم فتضيعه، إني لما قتلت أمس مر بي رجل من المسلمين فأخذ درعي ومنزله في أقصى العسكر وعند خبائه وفرس يستن في طوله وقد كفا على الدرع برمة وجعل فوق البرمة رحلا فأت خالد بن الوليد فمره أن يبعث إلى درعي فيأخذها وإذا قدمت إلى خليفة رسول الله ﷺ فأخبره أن عليّ من الدين كذا وكذا ولي من الدين كذا وكذا وفلان من رقيقي عتيق وفلان، فإياك أن تقول هذا حلم فتضيعه. فأتى الرجل خالد بن الوليد فأخبره، فبعث إلى الدرع فنظر إلى خباء في أقصى العسكر فإذا عنده فرس يستن في طوله، فنظر في الخباء فإذا ليس فيه أحد فدخلوا فرفعوا الرجل فإذا تحت برمة ثم رفعوا البرمة فإذا الدرع تحتها فأتوا به خالد بن الوليد فلما قدموا المدينة حدث الرجل أبا بكر برؤياه فأجاز وصيته بعد موته، فلم نعلم أحداً من المسلمين جُوز وصيته بعد موته غير ثابت بن قيس شماس»¹.

«عن مجاهد قال: كتب إلي عمر يا أمير المؤمنين رجل لا يشتهي المعصية ولا يعمل بها أفضل أم رجل يشتهي المعصية ولا يعمل بها؟ فكتب عمر: إن الذين يشتهون ولا يعملون بها ﷻ أَوْلَئِكَ ﷻ الَّذِينَ ﷻ مَ تَحَنَّمُ لِلَّهِ قُلُوبَهُمْ ﷻ لِلَّهِ ﷻ لَهُمْ مَّ غَوْ ﷻ وَهُرَّ عَظِيمٌ ﷻ»².

- 1

- 2

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

«وعن عمر بن الخطاب قال: من تعرض للتهمة فلا يلومن من أساء به الظن، ومن كتم سرّه كان الخيار إليه، ومن أفشاه كان الخيار عليه، وضع أمر أخيك على أحسنه حتى يأتيك منه ما يغلبك ولا تظن بكلمة خرجت من أخيك سوء وأنت تجد لها في الخير محملاً وأكثر في اكتساب الإخوان فإنهم جُنتُ عند الرخاء وعُدّة عند البلاء وأخ الإخوان على قدر التقوى وشاور في أمرك الذين يخافون الله»¹.

«عن عبد الرحمن بن عوف: أنه حرس مع عمر بن الخطاب ليلة المدينة، فبينما هم يمشون شب لهم سراج في بيت، فأنطلقوا يؤمونه، فلما دنوا منه إذا باب مجاف على قوم، لهم فيه أصوات مرتفعة ولغط، فقال عمر وأخذ بيد عبد الرحمن بن عوف: أتدري بيت من هذا قال: هذا بيت ربيعة بن أمية بن خلف، وهم الآن شرب فما ترى قال: أرى أن قد أتينا ما نهى الله عنه، قال الله: ﴿لَا تَجَسَّسُوا﴾ فقد تجسسنا فانصرف عنهم عمر وتركهم»².

«وعن الشعبي أن عمر بن الخطاب فقد رجلاً من أصحابه فقال لابن عوف: انطلق إلى منزل فلان فننظر، فأتيا منزله فوجدا بابه مفتوحاً وهو جالس وامرأته تصبّ له في إناء فتناولته إياه، فقال عمر لابن عوف: هذا الذي شغله عنا فقال ابن عوف لعمر: وما يدريك ما في الإناء؟ فقال عمر: أ تخاف أن يكون هذا التجسس؟ قال: بل هو التجسس. قال: وما التوبة من هذا؟ قال: لا أعلمه بما اطلعت عليه من أمره ولا تظن في نفسك إلا خيراً، ثم انصرفا»³.

«وعن الحسن قال: أتى عمر بن الخطاب رجل فقال: إن فلانا لا يصحو فدخل عليه عمر فقال: إني لأجد ريح شراب يا فلان أنت بهذا؟ فقال الرجل: يا ابن الخطاب وأنت بهذا، لم ينهك الله أن تجسس فعرفها عمر فأنطلق وتركه»⁴.

«وعن ثور الكندي أن عمر بن الخطاب كان يعس بالمدينة من الليل⁵ فسمع صوت رجل في بيت يتغنى فتسور عليه فوجد عنده امرأة وعنده خمر، فقال: يا عدو الله أظننت أن الله يسترك وأنت على معصيته. فقال: وأنت يا أمير المؤمنين لا تعجل علي إن أكن

- 1

- 2

- 3

- 4

5 - شبها در مدينه گشت زنى مى کرد.

عصيتُ الله واحدة فقد عصيتُ الله في ثلاث، قال ﷺ وَ لَا تَجَسَّسُوا ﷻ
 فقد تجسسْت وقال: ﷻ وَأُتُوا ﷻ بُيُوتَ مَنْ أُوتِيَهَا [البقرة: 189] - وقد
 تسوّرت عليّ ودخلت عليّ بغير إذن وقال الله تعالى: ﷻ لَا تَدْخُلُوا
 بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ هَٰئِلِهَا ﷻ [النور: 27].
 قال عمر: فهل عندكم من خير إن عفوت عنك؟ قال: نعم فعفا
 عنه وخرج وتركه»¹.

«عن أنس قال: كانت العرب تخدم بعضها بعضا في الأسفار
 وكان مع أبي بكر وعمر رجل يخدمهما فناما فاستيقظا ولم يهتئ
 لهما طعاما، فقالا: إن هذا لئوْمٌ فأيقظاه فقالا: إيت رسول الله ﷺ
 فقل له: إن أبا بكر وعمر يقرآنك السلام ويستأذنانك فقال: إنهما
 يتدما فجاءا فقالا يا رسول الله بأيّ شيء يتدما. قال: بلحم
 أخيكما، والذي نفسي بيده إني لأرى لحمه بين ثناياكما. فقالا:
 استغفر لنا يا رسول الله. قال: مرّاه فليستغفر لكما»².

«وعن يحيى بن أبي كثير أن نبي الله ﷺ كان في سفر ومعه أبو
 بكر وعمر فأرسلوا إلى رسول الله ﷺ يسألونه لحما، قال: أو ليس
 قد ظللتم من اللحم شباعا؟ قالوا: من أين، فوالله مالنا باللحم
 عهد منذ أيام. فقال: من لحم صاحبكم الذي ذكرتم. قالوا: يا نبي
 الله إنما قلنا والله إنه لضعيف ما يعيننا على شيء. قال: وذلك فلا
 تقولوا، فرجع إليهم الرجل فأخبرهم بالذي قال. فجاء أبو بكر
 فقال: يا نبي الله طأ على صماخي واستغفر³ لي ففعل. وجاء عمر
 فقال: يا نبي الله طأ على صماخي واستغفر لي، ففعل»⁴.

آيات سوره ق:

«عن عائشة قالت لما حضرت أبا بكر الوفاة قلت:
 وأبيض يُستسقى الغمامُ ثمّال لليتامى عصمةُ
 بوجهه للأرامل»⁵.

- 1

- 2

- 3 - ای پیامبر خدا بر سوراخ گوش من قدم بگذار (کنایه از نهایت معذرت خواهی و
 پشیمانی است).

- 4

- 5 - صاحب چهره منوری که به وسیلهی او از ابرها طلب باران می‌شود، پناهگاه
 یتیم‌ها و عصمت بیوه زنان است. شعر از ابو ابو طالب است.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«قال أبوبكر: جاءت سكرة الحق بالموت ذلك ما كنت منه تحيد، قدّم الحق¹ وأخّر الموت»².
«عن عبد الله بن البهي مولى الزبير بن العوام قال: لما حضر أبو بكر ؓ تمثلت عائشة بهذا البيت:
أَعْدَلُ مَا يَغْنِي لِلْحَذَارِ عَنْ
إِذَا حُشِرَتْ يَوْمًا وَضَاقَ بِهِ
الْفَلَكُ تَتِي_____ لِلصَّادِقِ دَرَجَةً³.

«فقال أبو بكر: ليس كذلك يا بنية ولكن قولي ؓ وَجَاءَ تَسَكُّرُهُ
لَمْ يَكُنْ لِحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتُ فِيهِ تَحِيدُ ١٩ ؓ [ق: 19]»⁴.
«عن عثمان بن عفان أنه قرأ: ؓ وَجَاءَ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَوْءٌ
وَشَهِيدٌ ٢١ ؓ [ق: 21]»⁵.
«عن عمر بن الخطاب في قوله: ؓ وَأَدْبُرَ لِسُجُودِ [ق: 40].
قال: ركعتان بعد المغرب، ؓ وَأَدْبُرَ لِنُجُومٍ [ق: 44].. قال:
ركعتان قبل الفجر»⁶.

«عن ابن عمر قال قال رسول الله: أنا أول من تنشق عنه
الأرض ثم أبو بكر ثم عمر ثم أتى أهل البقيع فيحشرون معي ثم
أنظر أهل مكة وتلا ابن عمر ؓ وَمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ عَنِّي سِرَاءً ذَلِكَ
يَقْرَأُ عَلَيَّ مَا يَسِيرُ ٤٤ ؓ [ق: 44]»⁷.

آيات سوره ذاريات:

«عن سعيد بن المسيب قال جاء صبيغ التيمي إلى عمر بن
الخطاب فقال: أخبرني عن ؓ وَلَدَرِيتِ ذَرْءًا ١ ؓ [الذاريات: 1].
قال: هي الرياح ولولا أني سمعت رسول الله ؓ يقول ما قلته، قال:
فاخبرني عن ؓ حُمِلَتْ قِرَا ٢ ؓ [الذاريات: 2].. قال: هي السحاب
ولولا أني سمعت رسول الله ؓ يقول ما قلته. قال: فاخبرني عن
ؓ لَحْرِيتِ يُسْرًا ٣ ؓ [الذاريات: 3].. قال: هي السفن ولولا أني
سمعت رسول الله ؓ يقول ما قلته، قال: فاخبرني عن ؓ لَمُقَسَّمَتِ

¹ - يعني أبوبكر به آيه 19 سوره مباركه ق اشاره كرد كه نص آيه اين طور است:
وَجَاءَ سَكْرُهُ لَمْ يَحِيدُ.

² -

³ - ای ملامت کننده دور اندیشی برای جوانمرد فیده‌ای ندارد، آن گاه که نفس بند
شود و سینه از آن تنگ شود.

⁴ -

⁵ -

⁶ -

⁷ -

مَرَّ ۞ [الذاریات: 4]. قال: هن الملائكة ولولا أني سمعت رسول الله ۞ يقوله ما قلته، ثم أمر به فضرب مائة وجعل في بيت فلماً برأ دعاه فضربه مائة أخرى وحمله على قتب¹ وكتب إلى أبي موسى الأشعري امنع الناس من مجالسته فلم يزالوا كذلك حتى أتى أبا موسى فحلف له بالإيمان المغلظة ما يجد في نفسه مما كان يجد شيئاً فكتب في ذلك إلى عمر فكتب عمر: ما إخاله إلا قد صدق فخلى بينه وبين مجالسته الناس»².

«وعن الحسن قال: سأل صبيغ التميمي عمر بن الخطاب عن ۞ لَدَرِيَّتِ دَرٍ ۞ وَلِرٍ وَعَنْ ۞ لَ ۞ ۞ سَلَّتِ ۞ فُفَا [المرسلات: 1].. وعن ۞ لَتَزَعَّتِ عَرٍ ۞ قُلر [النازعات: 1].. فقال عمر: اكشف رأسك، فإذا له ضفیرتان فقال: والله لو وجدتک مخلوقاً لضربت عنقك فكتب إلي أبي موسى الأشعري حتى أن لا يكلمه مسلم ولا يجالسه»³.

آیات سوره طور:

«عن الحسن أن عمر بن الخطاب قرأ: ۞ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوُفٍ ۞ [الطور: 7]. فربا لها ربوة عيد لها عشرين⁴ يوماً»⁵.
«وعن مالك بن مغول قال: قرأ عمر: ۞ وَٱلطور ۱ وَكَذَّب ۞ مَسْطُو ر ۲ فِي رَقٍّ مَّنْشُو ر ۳ [الطور: 1-3]. قال: قسم إلى قوله: ۞ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوُفٍ ۞ فبكى ثم بكى حتى عيد من وجعه ذلك»⁶.

سوره نجم:

«عن عمر بن الخطاب قال: احذروا هذا الرأي على الدين فإنما كان الرأي من رسول الله ۞ مصيباً، لأن الله كان يريه وإنما هو منا تكلف وطن ۞ وَإِنَّ ۞ لَطَنَ ۞ لَا يُغْنِي عَنِّي مِنْ عَجَقٍ ۞ نَّالِي [النجم: 28]»⁷.

¹ - جهاز شتر.

² -

³ -

⁴ - پس آه سردی از دل بیرون آورد (که در نتیجه مریض شد) و تا بیست روز مردم به عبادت او می‌رفتند.

⁵ -

⁶ -

⁷

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«عن سبرة قال صلى بنا عمر بن الخطاب الفجر فقرأ في الركعة الأولى بسورة يوسف ثم قرأ في الثانية النجم فسجد ثم قام فقرأ ﴿ذَا زُلْزِلَتْ﴾ [الزلزلة: 1]. ثم ركع»¹.

سوره قمر:

«عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ نَبِيَّهِ بِمَكَّةَ: ﴿يَسْهَرُمْ﴾
﴿لَا طُغْ وَيُؤْلَوْنَ﴾ لَدُنِّي ٤٥ [القمر: 45]. فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: يَا
رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ جَمْعٍ؟ ذَلِكَ قَبْلَ بَدْرٍ، قَالَ: فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ
وَأَنْهَزَمَتْ قُرَيْشٌ، تَطَرْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فِي آثَارِهِمْ مُصَلِّيًا
بِالسَّيْفِ، يَقُولُ: ﴿سَيِّئُهُمْ﴾ رَمَهُ طُغْ وَيُؤْلَوْنَ لَدُنِّي ٤٥ وَكَأَنْتَ لِيَوْمِ
بَدْرٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: ﴿حَتَّى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِعَدَائِهِ﴾
[المؤمنون: 64].. وَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ
اللَّهِ كُفًّا﴾ [إبراهيم: 28]. وَرَمَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ قَوْسَهُنَّ الرَّمِيَّةُ
وَمَلَأَتْ أَعْيُنُهُمْ وَأَفْوَاهَهُمْ، حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ لَيُقْتَلُ وَهُوَ يُغْزِي عَيْنَيْهِ
رَمَاهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِلَّا ذُرِّيَّتًا وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ [الأنفال:
17]»².

«وعن عكرمة قال: لما نزلت ﴿سَيِّئُهُمْ﴾ رَمَهُ طُغْ وَيُؤْلَوْنَ لَدُنِّي
٤٥ قال عمر: جعلت أقول أي جمع يهزم فلما كان يوم بدر رأيت
النبي يشب في الدرع وهو يقول: ﴿سَيِّئُهُمْ﴾ رَمَهُ طُغْ وَيُؤْلَوْنَ لَدُنِّي
٤٥ فعرفت تأويلها يومئذ»³.

سوره الرحمن:

«عن ابن شوذب في قوله: ﴿وَلِمَنْ﴾ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ
٤٦ [الرحمن: 46]. قال: نزلت في أبي بكر الصديق»⁴.
«وعن عطاء أن أبا بكر الصديق ذكر ذات يوم وفكر في القيامة
والموازين والجنة والنار وصفوف الملائكة وطي السماوات ونسف
الجبال وتكوير الشمس وانتشار الكواكب فقال: وددت أني كنت
خضرا من هذه الخضر تأتي علي بهيمة فتأكلني وأنني لم أخلق.
فنزلت هذه الآية: ﴿وَلِمَنْ﴾ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ ٤٦»⁵.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

«عن الحسن قال: كان شاب علي عهد عمر بن الخطاب ملازم المسجد والعبادة فعشقه جارية فأتته في خلوة فكلّمته فحدّث نفسه بذلك فشهِق شهقة فغشي عليه فجاء عمُّ له فحمّله إلى بيته فلمّا أفاق قال: يا عم انطلق إلى عمر فاقرئه مني السلام وقل له ما جزاء من خاف مقام ربه فانطلق عمه فاخبر عمر وقد شهق الفتى شهقة أخرى فمات منها فوقف عليه عمر فقال: لك جنتان¹».

«عن عمر بن الخطاب قال: جاء ناس من اليهود إلى رسول الله ﷺ فقالوا: يا محمد! أ في الجنة فاكهة؟ قال: نعم ﷻ فيهما فُكَّةٌ وَتَخْلُ وَزُحَّا ٦٨ ﷻ [الرحمن: 68].. قالوا: فيأكلون كما يأكلون في الدنيا. قال: نعم وأضعافه، قالوا: فيقصون الحوائج قال: لا ولكنهم يعرقون وبرشحون ويذهب الله ما في بطونهم من أذى»².

سوره واقعه:

خداي تعالي در سوره واقعه مكلفين را سه قسم مي سازد:
سابقين مقربين و اصحاب اليمين و اصحاب الشمال.
باز اصحاب الشمال شامل دو فريق است:
كفار و فاسقين.

اينجا ذكر كفار مي نمايد و ذكر فاسقين موقوف مي گزارد
بالجمله سابقين مقربين را اعلي مرتبه در مثوبة مي نهد ﷻ مَن ﷻ
[الْأَوَّلِينَ ١٣ وَقَلِيلٌ مَّن ﷻ] [الْأَخِيرِينَ ١٤] [الواقعة: 13-14]. مي گويد
و ثواب اصحاب اليمين را يكتر از ايشان بيان مي كند و ﷻ مَن ﷻ
[الْأَوَّلِينَ ١٣] ﷻ وَ ﷻ مَن ﷻ [الْأَخِيرِينَ ٤٠] [الواقعة: 40]. مي گويد
خليفه خاص پيغمبر ﷻ مي بايد كه از طبقه علياء امت باشد هر چند
ايشان را در ميان خودها مراتب شتي باشد.

«عن ابن عباس قال: أظ³ رسول الله ﷻ بالواقعة والحاقة وعم يتساءلون والنازعات وإذا الشمس كُوِّرَتْ وإذا السماء انفطرت فاستطار فيه القتير، فقال له أبو بكر: قد أسرع فيك القتير، قال: شيبتي هود وصواحباتها هذه»⁴.

«وعن جابر بن عبد الله قال: لما نزلت: ﷻ إِذَا وَقَعَتْ ﷻ [الواقعة ١] ﷻ ذكر فيها ﷻ مَن ﷻ [الْأَوَّلِينَ ١٣] وَقَلِيلٌ مَّن ﷻ [الْأَخِيرِينَ ١٤]

1 -

2 -

3 - به كثره ورد مي نمودند.

4 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

١٤ [الواقعة: 13-14]. قال عمر: يا رسول الله ثلثة من الأولين وقليل منا؟ فأمسك آخر السورة سنة ثم نزل: ﷺ مِّنَ الْأَوَّلِينَ ٣٩ وَﷺ مِّنَ الْآخِرِينَ ٤٠ [الواقعة: 39-40]. فقال رسول الله ﷺ: يا عمر تعال فاسمع ما قد أنزل الله ﷻ ﷺ مِّنَ الْأَوَّلِينَ ٣٩ وَﷺ مِّنَ الْآخِرِينَ ٤٠ [الواقعة: 39-40]. ألا وإن من آدم إلي ثلثة ومني ثلثة ولن نستكمل ثلثتنا حتى نستعين بالسودان من رعاة الإبل ممن يشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له»¹.

«عن أبي سعيد الخدري قال: ذكر رسول الله طير الجنة فقال أبو بكر: إنها لناعمة. قال: ومن يأكل أنعم منها وإني لأرجو أن تأكل منها»².

«عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ طَيْرَ الْجَنَّةِ كَأَمْثَالِ الْبُحْتِ تَرَعَى فِي شَجَرِ الْجَنَّةِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذِهِ لَطَيْرُ نَاعِمَةٍ فَقَالَ: أَكَلْتُهَا أَنْعَمُ مِنْهَا - قَالَهَا ثَلَاثًا - وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِمَّنْ يَأْكُلُ مِنْهَا يَا أَبَا بَكْرٍ»³.

«وعن حذيفة قال: قال رسول الله ﷻ: إن في الجنة طيرا أمثال البخاتي. قال أبو بكر: إنها لناعمة يا رسول الله قال: أنعم منها من يأكلها وأنت ممن يأكلها»⁴.

«عن عمر بن الخطاب من طرق متعددة قال: احضروا موتاكم وذكروهم فإنهم يرون ما لا ترون»⁵.

سوره حديد:

خداي تعالي پر سورهء حديد مي فرمايد:
﴿وَمَا لَكُمْ ؕ أَلَا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُهَا لِيَسْلُبَ مِنْكُمْ وَلِيُّكُمْ الْأَرْضَ أَلَيْسَ تَوِيًّا مِنْكُمْ بِهٍ﴾ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَتْلَى أُولَئِكَ عَظِيمُ دَرَجَةٍ مِّنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا لَهُمْ جَزَاءٌ وَكَفَّ وَكَفَّ اللَّهُ لَهُمْ وَلِلَّهِ يَمَازُ مَلُونَ خَيْرٌ ١٠ [الحديد: 10].

«و چیست شما را در آن که انفاق نکنید در راه خدا و خداي راست پسماندهء اهل آسمانها و زمين، برابر نيست از جمله شما آنکه انفاق کرد و قتال نمود پيش از فتح ايشان بزرگ تراند در درجه از آنانکه انفاق

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

کردند و قتال نمودند بعد از آن هر یکی را وعده داده است خدا حالت نیک و خدا به آنچه می کنید آگاه است».

ظاهر از فتح فتح مکه است پس آیت نص است در تفصیل جمعی که بعد فتح مکه این اعمال بجا آورده باشند و چون خلافت خاصه یا خلافت کامله هر چه گوئی با فضیلت خلیفه از دیگران به اعتبار اصناف و اوصاف عامه خواهد بود پس خلیفه خاص نمی باشد مگر از جماعه که پیش از فتح ایمان آورده اند و انفاق کرده و جهاد نموده.

«عن عمر قال: كنت أشد الناس على رسول الله ﷺ فبينما أنا في يوم حار بالهاجرة في بعض طريق مكة إذ لقيني رجل فقال: عجا لك يا ابن الخطاب إنك تزعم وإنك قد دخل عليك الأمر في بيتك قلت: وما ذاك؟ قال: أختك قد أسلمت فرجعت مغضبا حتى قرعت الباب. فقيل: من هذا؟ قلت: عمر، فتبادروا فاخفوا مني وقد كانوا يقرءون صحيفة في أيديهم تركوها أو نسوها، فدخلت حتى جلست على السرير فنظرت إلى الصحيفة فقلت ما هذه؟ ناولنيها. قالت: إنك لست من أهلها إنك لا تغتسل من الجنابة ولا تطهر وهذا كتاب لا يمسه إلا المطهرون، فمازلت بها حتى ناولنيها ففتحتها فإذا فيها: بسم الله الرحمن الرحيم فلما قرأت: ﴿لَرَّحْمٰنٌ مِّنْ ٱلرَّحْمٰنِ﴾ [1]. دُعرت فالقيت الصحيفة من يدي ثم رجعت إلى نفسي، فأخذتها فإذا فيها بسم الله الرحمن الرحيم، ﴿سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمٰوٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ﴾ [الحديد: 1]. كلما مررت باسم من أسماء الله ذعرت ثم رجعت إلى نفسي حتى بلغت ﴿ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ وَأَنفِقُواْ مِمَّا جَعَلَكُمْهُ ۖ هٰلَفِينَ فِيهِ﴾ [الحديد: 7]. فقلت: أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله فخرج القوم مستبشرين فكبروا»¹.

«عن مجاهد في قوله ﴿لَا يَرْسُلُ مِنكُمْ مِّن يَّهْدِي إِلَىٰ مَضَلٍّ أَوْ هَدَىٰ إِلَىٰ سَبِيلٍ﴾ يقول: من أسلم ﴿وَقُلْ أُوْلَئِكَ أَطَمُّ دَرَجَةً مِّنَ ٱلَّذِينَ أَنفَقُواْ بِهٖ بَعۡءٌ يُعۡنَى﴾: أسلموا يقول: ليس من هاجر كمن لم يهاجر ﴿وَكَلَّا وَعَدَ ٱللَّهُ لَمُتۡنَا﴾ [الحديد: 10]»².

«وعن قتادة في قوله: ﴿لَا يَرْسُلُ مِنكُمْ مِّن يَّهْدِي إِلَىٰ مَضَلٍّ أَوْ هَدَىٰ إِلَىٰ سَبِيلٍ﴾: كان قتالان أحدهما أفضل من الآخر وكانت نفقتان إحداهما أفضل من الأخرى كانت النفقة والقتال قبل الفتح

- 1

- 2

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

فتح مكة أفضل من النفقة والقتال بعد ذلك [وَكَلَّا وَعَدَ لِلَّهِ
لِئْتَى] قال: الجنة»¹.

«وعن زيد بن أسلم قال: قال رسول الله: يأتيكم قوم من ههنا
وأشار إلى اليمن تحقرون أعمالكم عند أعمالهم، قالوا: فنحن خير
أم هم؟ قال: بل أنتم لو أن أحدهم أنفق مثل أحد ذهباً ما أدرك مدَّ
أحدكم ولا نصيفه وقصَّلت هذه الآية بيننا وبين الناس [لَا يَسْتَوِي
مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَلَمْ يَكُنْ أُولَئِكَ أَطَمَّ دَرَجَةً مِّنْ الَّذِينَ
أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقْتُ الْفَتْحِ] [الحديد: 10]»².

«وعن زيد بن أسلم عن عطاء بن يسار عن أبي سعيد الخدري
قال: خرجنا مع رسول الله عام الحديبية حتى إذا كان بعسفان
قال رسول الله: يوشك أن يأتي قوم تحرون أعمالكم مع أعمالهم.
قلنا: يا رسول الله: أقرئهم؟ قال: لا ولكن هم أهل اليمن هم أرقُّ
أفئدة وألين قلوباً، فقلنا: أ هم خير منا يا رسول الله، قال: لو كان
لأحدهم جبل من ذهب فأنفقه ما أدرك مد أحدكم ولا نصيفه إلا إن
هذا فصل ما بيننا وبين الناس [لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ
الْفَتْحِ] [الحديد: 10]ـ وقد استفاضت الأخبار في تفضيل القدماء من
أصحاب النبي على من بعدهم».

«وعن أنس قال كان بين خالد بن الوليد وبين عبد الرحمن بن
عوف كلام فقال خالد لعبد الرحمن تستطيلون علينا أيام سبقتهمونا
بها. فبلغنا أن ذلك ذكر للنبي فقال: دعوا لي أصحابي فوالذي
نفسى بيده لو أنفقتم مثل أحد أو مثل الجبال ذهباً ما بلغتم
أعمالهم»³.

«وعن يوسف بن عبد الله بن سلام قال: سئل رسول الله: أ
نحن خير أم من بعدنا؟ فقال رسول الله: لو أنفق أحدهم أحداً
ذهباً مع ما بلغ مد أحدكم ولا نصيفه»⁴.

«وعن أبي سعيد الخدري قال قال رسول الله: لا تسبوا
أصحابي فوالذي نفسى بيده لو أن أحدكم أنفق مثل أحد ذهباً ما
أدرك مد أحدكم ولا نصيفه»⁵.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

«وعن ابن عمر قال: لَا تَسُبُّوا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ ﷺ فَلَمَقَامُ أَحَدِهِمْ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عَمَلٍ أَحَدِكُمْ عُمْرَهُ»¹.

«عن ابن مسعود قال: ما كان بين اسلامنا وبين أن عاقبنا الله بهذه الآية:

﴿ أَلَمْ يَلْنِ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِكِبَرِ اللَّهِ ﴾ [الحديد: 16]. إلا أربع سنين»².

«وعن ابن مسعود قال: لما نزلت ﴿ أَلَمْ يَلْنِ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِكِبَرِ اللَّهِ ﴾ [الحديد: 16].. أقبل بعضنا على بعض أي شيء أحدثنا، أي شيء صنعنا»³.

«عن ابن عباس قال: إن الله استبطأ قلوب المهاجرين فعاتبهم على رأس ثلاثة عشر سنة من نزول القرآن، فقال: ﴿ أَلَمْ يَلْنِ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا... ﴾»⁴.

«عن الأعمش قال: لما قدم أصحاب النبي ﷺ المدينة فأصابوا من لين العيش ما أصابوا بعد ما كان بهم من الجهد فكأنهم فتروا عن بعض ما كانوا عليه فعوقبوا فنزلت: ﴿ أَلَمْ يَلْنِ... ﴾»⁵.

«عن أبي الدرداء قال: قال رسول الله ﷺ: من فرّ بدينه من الأرض إلى أرض مخافة الفتنة على نفسه ودينه كتب عند الله صديقاً فإذا مات قبضه الله شهيداً وتلا هذه الآية: ﴿ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ﴾ أُولَئِكَ هُمْ لَصَدِّيقُوا وَلَشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴾ [الحديد: 19]. ثم قال: هذه فيهم ثم قال: والفرارون بدينهم من أرض إلى أرض يوم القيامة مع عيسى بن مريم في درجته في الجنة»⁶.

«وعن البراء بن عازب سمعت رسول الله ﷺ يقول: مؤمنو أمّتي شهداء ثم تلا النبي ﷺ: ﴿ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ﴾ أُولَئِكَ هُمْ لَصَدِّيقُوا وَلَشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴾»⁷.

«وعن ابن مسعود قال: إن الرجل ليموت على فراشه وهو شهيد ثم تلا: ﴿ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ﴾ أُولَئِكَ هُمْ لَصَدِّيقُونَ وَلَشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ ﴾»⁸.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

«وعن ابن عباس رضي الله عنهما **وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ** قال: هذه مفصلة **وَاللَّشَّهْدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ**»¹.

«وعن الضحاك في قوله: **وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ** قال: هذه مفصلة سماهم صديقين ثم قال: **وَاللَّشَّهْدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ**»².

«عن الحسن في الآية: **مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي شَيْءٍ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا فِي كَيْفٍ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ أَوْ خَلْفَ أَيْدِيهِمْ** قال: إنه ليُقضى بالسيئة في السماء وهو كل يوم في شأن ثم يضرب لها أجلاً فيحبسها إلى أجلها إذا جاء أجلها أرسلها فليس له مردٌ ويقدر إنه كائن في يوم كذا من شهر كذا من سنة كذا في بلد كذا من مصيبة في القحط أو الرزق أو المصيبة في الخاصة والعامة حتى إن الرجل يأخذ العصا يتعصى بها وقد كان لها كارهاً ثم يعتادها حتى ما يستطيع تركها»³.

سوره مجادله:

«عن أبي يزيد قال لقي امرأة عمر بن الخطاب يقال لها خولة وهو يسير مع الناس فاستوقفته فوقف لها ودنا منها وأصغى إليها رأسه ووضع يده على منكبيها حتى قضت حاجتها وانصرفت. فقال له رجل: يا أمير المؤمنين حبست رجلاً قريش على هذه العجوزة؟ قال: ويحك وتدرى من هذه؟ قال: لا، قال: امرأة سمع الله شكواها من فوق سبع سموات فهذه خولة بنت ثعلبة والله لو لم تنصرف حتى إلى الليل ما انصرفت حتى تقتضي حاجتها»⁴.

«عن ثمامة بنت جابر قالت: بينما عمر بن الخطاب يسير على حماره لقيته امرأة فقالت: قف يا عمر. فوقف فأغلظت له القول. فقال رجل: يا أمير المؤمنين ما رأيتُ كالיום. فقال: وما يمنعني أن أستمع إليها وهي التي استمع الله لها وأنزل فيها ما أنزل: **قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ لَئِي تَجِدَكَ فِي رَوْحٍ جَهَا** [المجادلة: 1]»⁵.

«عن مقاتل بن حبان قال: أنزلت هذه الآية يوم الجمعة ورسول

الله ﷻ يومئذ في الصفة وفي المكان ضيقٌ وكان يكرم أهل بدر من المهاجرين والأنصار فجاء ناس من أهل بدر وقد سبق إلى المجالس غيرهم فقاموا حيال رسول الله ﷻ فقالوا: السلام عليك أيها النبي ورحمة الله تعالى وبركاته فردّ النبي ﷻ ثم سلّموا على القوم بعد ذلك فردوا عليهم فقاموا على أرجلهم ينتظرون أن يوسّع لهم فعرف النبي ﷻ ما يحملهم على القيام فلم يفسح لهم فشق ذلك عليه فقال لمن حوله من المهاجرين والأنصار من غير أهل بدر قم يا فلان وأنت يا فلان فلم يزل يقمهم بعدد نفر الذين هم قيام من أهل بدر فشق ذلك على من أقیم من مجلسه فنزلت هذه الآية: ﴿تَآيَبَهُا ۖ لِّذِينَ ءَامَنُوْا اِذَا قِيْلَ لَكُمْ تَقَسَّحُوْا فِى الْمَجْلِسِ وَاَوْفَوْا بِحَدِّ رَسُوْلِهِ ۚ لَكُمْ مِّنْهُ لَعْنَةٌ ۖ لَّكُم مَّرْءٌ ۚ﴾ [المجادلة: 11]»¹.

«عن عبد الله بن شوذب قال: جعل ولد أبي عبيدة ابن الجراح يتصدى لأبي عبيدة يوم بدر وجعل أبي عبيدة يحيد عنه، فلما أكثر قصده أبو عبيدة فقتله فنزلت: ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُوْلَهُ ۖ وَلَوْ كَانُوا ءَابَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ ۚ﴾ [المجادلة: 22]».

«عن عبد الله بن شوذب قال جعل ولد أبي عبيدة ابن الجراح يتصدى لأبي عبيدة² يوم بدر وجعل أبو عبيدة يحيد عنه، فلما أكثر قصده أبو عبيدة فقتله، فنزلت: ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ...﴾»³.

«عن ابن جريح قال: حدث أن أبا قحافة سبّ النبي ﷻ فصكّه أبو بكر صكة⁴ فسقط فذكر ذلك للنبي ﷻ، قال: أ فعلت يا أبا بكر؟ فقال: والله لو كان السيف قريباً مني لضربته فنزلت ﷻ لا تجد قوماً...»⁵.

سوره حشر:

قَالَ لِللّٰهِ تَعَالٰى فِى سُوْرَةِ الْحَشْرِ: ﴿مَا اَقَاءَ ۙ لِلّٰهِ عَلٰى رَسُوْلِهِ ۙ رَءْیَ الْاَقْرَبٰی قَلِیْلًا ۚ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِیْ اُوْحٰی اِلٰی یُّمٰی وَیَتَمٰی وَیَمْسُکِیْنَ ۚ﴾ [الحشر: 7].

1 -

2 - در مقابل ابو عبیده می آمد.

3 -

4 - ابوبکر ﷻ سیلی محکمی به صورت او زد.

5 -

خداي تعالي در نص قرآن چيزي را كه به فيئ حاصل شد از اهل قري يعني به غير ايجاف خيل و ركاب و بدون مباشرت قتال معين مي گرداند براي مصارف المذكوره كه خدا و رسول و ذو قرابت رسول و يتامي و مساكين و ابن سبيل باشند بعد از آن مي فرمايد: ﴿لِلْفُقَرَاءِ لِلْمُهَجِّرِينَ الَّذِينَ لَا يَرْجُوا مِنْ دِينِهِمْ وَلَهُمْ﴾ [الحشر: 8]. يعني آن فئ براي فقراي مهاجرين است و براي انصار و براي تابعان ايشان به احسان كه به وصف نصيحت و خير خواهي و دعاء خير براي پيشينيان متصف اند چون فيئ براي جماعه غير محصورين مقرر شد ملك يمين كسي نباشد بلكه هريكي را قدر ما يحتاج او بايد داد و معني خليفه نيست الا آنكه تصرف كند در بيت المال مسلمين به موافقت سنت آن حضرت به نيابت او عليه الصلاة والسلام، پس خليفه متصرف در فيئ باشد و آن فيئ ملك آن حضرت نبود تا مبحث ميراث در آن جاري باشد و نيز آن حضرت شخصي خاص را از اقارب خود هبه او نتواند كرد وهو المقصود.

«عن عمر بن الخطاب قال: كانت أموال بني النضير مما أفاء الله على رسوله لم يوجف المسلمون عليه من خيل ولا ركاب وكانت لرسول الله خاصة وكان ينفق على أهله منها نفقة سنة ثم يجعل ما بقي في السلاح والكراع غدة في سبيل الله»¹.

«عن مالك بن أوس بن الحدثان قال: قرأ عمر بن الخطاب ﴿إِنَّمَا لِلصَّدَقَاتِ الْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغُرَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَنْ يُلْسِيَلِ قَرِيبَةً مِّنَ اللَّهِ وَ لِلَّهِ عَالِمُ حَكْمٍ﴾ ٦٠ [التوبة: 60]. ثم قال: هذه لهؤلاء ثم قرأ: ﴿وَلَمْ يَأْتِ الْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ﴾ [الأنفال: 41]. ثم قال: هذه لهؤلاء، ثم قرأ: ﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ﴾ [الحشر: 7]. حتى بلغ ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَجِّرِينَ الَّذِينَ لَا يَرْجُوا مِنْ دِينِهِمْ...﴾ ثم قال: هذه للمهاجرين، ثم تلا: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِ يُجْزَوْنَ مِنْهَا حَاجَةً مِّمَّا أَوْثَرُوا وَتُؤْتَوْنَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ﴾ [الحشر: 9]. فقال: هذه للأنصار ثم قرأ:

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ رَبِّهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْنِنَا مِنْ الْفَقْرِ وَلَا يُغْنِنَا عَنْكَ رِزْقُكَ رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ١٠ [الحشر: 10]. ثم قال: استوعبت هذه للمسلمين عامة وليس أحد إلا له في هذا المال حق إلا ما تملكون من رقيقكم ثم قال: لئن عشت لياتين الراعي وهو يسر وحمير (نام مكان) نصيبه منها لم يعرق جبينه»¹.

«وعن زيد بن أسلم عن أبيه قال: سمعت عمر بن الخطاب يقول: اجتمعوا لهذا المال فانظروا لمن ترونه ثم قال لهم: إني أمرتكم أن تجتمعوا لهذا المال فتتظروا لمن ترونه وإني قرأت آيات من كتاب الله فكفتني بسمعت الله يقول: مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ إِلَّا أَنْ يُبَلِّغَ رِسَالَهُ إِلَى الْقَوْمِ وَلِلرَّسُولِ إِلَى قَوْلِهِ: أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَاللَّهُ مَا هُوَ لَهُوَاءٌ وَحَدَهُمْ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا لَدَارَ دِينِهِمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُجِيبُوا رِيسَالَ اللَّهِ هَاجَرُوا إِلَيْهِ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْهَادُونَ ٩ وَاللَّهُ مَا هُوَ لَهُوَاءٌ وَحَدَهُمْ وَالَّذِينَ جَاءُوا بِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْنِنَا مِنْ الْفَقْرِ وَلَا يُغْنِنَا عَنْكَ رِزْقُكَ رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ١٠ وَاللَّهُ مَا أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا لَهُ حَقٌّ فِي هَذَا الْمَالِ أُعْطِيَ مِنْهُ أَوْ مَنَعَ مِنْهُ حَتَّى رَاعِيَ بَعْدَ»².

«عن سعيد بن المسيب قال: قسم عمر ذات يوم قسما من المال فجعلوا يشنون عليه، فقال: ما أحمقكم لو كان لي ما أعطيتكم منه درهما»³.

«عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: يُوشِكُ أَنْ يَمْلَأَ اللَّهُ أَيْمَانَكُمْ مِنَ الْعَجَمِ، ثُمَّ يَكُونُوا أَسَدًا لَا يَفْرُونَ، فَيَقْتُلُونَ مُقَاتِلَتَكُمْ، وَيَأْكُلُونَ قِيَاكُمْ»⁴.

«عن السائب بن يزيد قال: سمعت عمر بن الخطاب يقول: والذي لا إله إلا هو -ثلاثاً- ما من الناس أحد إلا له في هذا المال حق أعطيه أو منعه وما أحد أحق من أحد إلا عبد مملوك وما أنا فيه إلا كأحدهم ولكننا على منازلنا من كتاب الله وقسمنا من رسول الله فالرجل وبلاءه في الإسلام والرجل وقدمه في الإسلام

- 1

- 2

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

والرجل وغناؤه في الإسلام والرجل وحاجته والله لئن بقيت لياتين الراعي بجبل صنعاء حظه من هذا المال وهو بمكانه»¹.

«وعن الحسن قال: كتب عمر إلى حذيفة أن اعطي الناس أعطيتهم وأرزاقهم فكتب إليه: أنا قد فعلنا وبقي شيء كثير، فكتب إليه عمر: أنه فيئهم الذي أفاء الله عليهم ليس هو لعمر ولا لآل عمر اقسمة بينهم»².

«عن قتادة في قوله: ﴿لِلْمُقْرَّاءِ﴾ الْمُهِجْرِينَ الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ... قال: هؤلاء المهاجرون تركوا الديار والأموال والأهلين والعشائر وخرجوا حُبًّا لله ولرسوله واختاروا الإسلام على ما كانت فيه من شدة حتى لقد ذُكر لنا أن الرجل كان يعصب الحجر على بطنه ليقيم به صلبه من الجوع وكان الرجل يتخذ الحفرة في الشتاء ماله دثار غيرها»³.

«وعن قتادة في قوله: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ...﴾ قال: هم هذا الحي من الأنصار أسلموا في ديارهم وابتنوا المساجد قبل قدوم النبي ﷺ بسنتين وأحسن الله الثناء عليهم في ذلك وهاتان الطائفتان الأوليان من هذه الأمة أخذنا بفضلهما وأثبت الله حظهما في هذا الفيء ثم ذكر الطائفة الثالثة فقال: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا بِهِمْ يُقُولُونَ رَبَّنَا لَا تُلَاحِظْ إِلَيْنَا وَلَا لِمَنْ لَنَا﴾ قال: إنما أمروا أن يستغفروا لأصحاب النبي ﷺ ولم يؤمروا بسبهم»⁴.

«عن الحسن قال: فضل الله المهاجرين على الأنصار فلم يجدوا في صدورهم حاجة قال: الحسد»⁵.

«عن عمر أنه قال: أوصى الخليفة بالمهاجرين الأولين أن يعرف لهم حَقُّهم، وأوصى الخليفة بالأنصار الذين تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُهَاجَرَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَغْفُو عَنْ مُسِيئِهِمْ»⁶.

«عن سعد بن أبي وقاص قال: الناس على ثلاث منازل قد مضت منزلتان وبقيت منزلة، فأحسن ما أنتم كائنون عليه أن تكونوا بهذه المنزلة التي بقيت ثم قرأ: ﴿لِلْمُقْرَّاءِ﴾ الْمُهِجْرِينَ الَّذِينَ أَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَلَهُمْ... ثم قال: هؤلاء المهاجرين

- 1

- 2

- 3

- 4

5

6

وهذه منزلة وقد مضت ثم قرأ: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا لَدَارًا وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ ثم قال: هؤلاء الأنصار وهذه منزلة وقد مضت ثم قرأ: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُواهُم بِحَبْلٍ وَإِنِّي لَأَنْتَ لَآتٍ﴾ فقال: هؤلاء الذين جاءواهم بحبل. فقد مضت هاتان المنزلتان وبقيت هذه المنزلة فأحسن ما أنتم كلئنون عليه أن تكونوا بهذه المنزلة»¹.

«عن الضحاك ﴿وَالَّذِينَ جَاءُواهُم بِحَبْلٍ﴾ قال: أمروا بالاستغفار لهم وقد علم ما أحدثوا»².

«عن عائشة قالت: أمروا أن يَسْتَغْفِرُوا لِأَصْحَابِ النَّبِيِّ قَسَبُوهُمْ ثم قرأت هذه الآية: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُواهُم بِحَبْلٍ﴾ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّهُمْ قَوْمُكُمُ الْمُؤْمِنِينَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ كُفْرٌ قَبْلَ هَذَا فَتَقَبَّلْهُمْ لَدَارِ الْيَمِينِ﴾»³.

«عن ابن عمر أنه سمع رجلا وهو يتناول بعض المهاجرين فقرا عليه: ﴿لَا تَقْرَأُوا لَهُمْ مِّنْ حَبْلِ الْإِيمَانِ﴾ ثم قال: هؤلاء المهاجرين أ فمنهم أنت؟ قال: لا، ثم قرأ عليه: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا لَدَارًا وَالْأَيْمَانَ﴾ قال: هؤلاء الأنصار أ فمنهم أنت؟ قال: لا، ثم قرأ عليه: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُواهُم بِحَبْلٍ﴾ قال: أ فمن هؤلاء أنت؟ قال: أرجو! قال: لا ليس من هؤلاء من سب هؤلاء»⁴.

ومن وجه آخر «عن ابن عمر أنه بلغه أن رجلا نال من عثمان فدعاه فأقعده بين يديه فقرا عليه: ﴿لَا تَقْرَأُوا لَهُمْ مِّنْ حَبْلِ الْإِيمَانِ﴾ قال: من هؤلاء أنت؟ قال: لا، ثم قرأ: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا لَدَارًا وَالْأَيْمَانَ﴾ ثم قال: من هؤلاء أنت؟ قال: لا، ثم قرأ: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُواهُم بِحَبْلٍ﴾ قال: أ من هؤلاء أنت؟ قال: أرجو أن أكون منهم. قال: لا والله ما يكون منهم من تناولهم وكان في قلبه الغل عليهم»⁵.

«عن نعيم بن محمد الرحبي قال: كان في خطبة أبي بكر الصديق وأعلموا أنكم تغدون وتروحون في أجل قد غيب عنكم علمه فإن استطعتم أن ينقضي الأجل وأنتم على حذر فافعلوا ولن تستطيعوا ذلك إلا بالله وأن أقواما جعلوا أعمالهم لغيرهم فنهاكم الله أن تكونوا أمثالهم فقال: ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَسْأَلُونَ اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ [الحشر: 19].. أين من كنتم تعرفون من إخوانكم قد انتهت عنهم أعمالهم وردوا على ما

1

- 2

- 3

4

- 5

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

قدموا أين الجبارون الأولون الذين بنوا المدائن وحصنوها بالحوائط وقد صاروا تحت الصخر والأكام. هذا كتاب الله لا تفنى عجائبه ولا يطفى نوره استضيئوا منه ليوم الظلمة وانتصحو كتابه وتبيناه، فإن الله قد أثنى على قوم فقال: ﴿كَانُوا يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرِ فِي غُوتٍ رَعْبًا وَرَهَةً وَكَانُوا لَنَا حُشِيِّينَ﴾ [الأنبياء: 90]. لا خير في قول لا يبتغي به وجه الله ولا خير في مال لا يُنفق في سبيل الله ولا خير فيمن يغلب غضبه حلمه ولا خير في رجل يخاف في الله لومة لائم¹.

سوره ممتحنه:

«عن علي قال: بعثني رسول الله ﷺ أنا والزبير والمقداد فقال: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَالزُّبَيْرُ وَالْمَقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ فَقَالَ: انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاحٍ فَإِنَّ بِهَا طَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا فَأَتُونِي بِهِ. فَخَرَجْنَا تَبَعَادَى بَنَاتٍ حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ فَإِذَا نَحْنُ بِالطَّعِينَةِ فَقُلْنَا أُجْرِي الْكِتَابَ. فَقَالَتْ مَا مَعِيَ مِنْ كِتَابٍ. فَقُلْنَا لَنُخْرِجَنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُلْقِيَنَّ الْكِتَابَ. قَالَ فَأَخْرَجْتُهُ مِنْ عِقَاصِهَا قَالَ فَأَتَيْنَا بِهِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَإِذَا هُوَ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى نَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ بِمَكَّةَ يُخَيِّرُهُمْ بَعْضُ أُمِيرِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا هَذَا يَا حَاطِبُ. قَالَ لَا تَعْجَلْ عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ أَمِيرًا مُلَصَّقًا فِي قُرَيْشٍ وَلَمْ أَكُنْ مِنْ أَنْفُسِهَا وَكَانَ مَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ لَهُمْ قَرَابَاتٌ يَحْمُونَ بِهَا أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِمَكَّةَ فَأَحْبَبْتُ إِذْ قَاتَنِي ذَلِكَ مِنْ نَسَبٍ فِيهِمْ أَنْ أَخُذَ فِيهِمْ يَدًا يَحْمُونَ بِهَا قَرَابَتِي وَمَا فَعَلْتُ ذَلِكَ كُفْرًا وَلَا ارْتِدَادًا عَنْ دِينِي وَلَا رِضًا بِالْكَفْرِ بَعْدَ الْإِسْلَامِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: صَدَقَ. فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ﷺ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَضْرِبُ عُثْقَ هَذَا الْمُنَافِقِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّهُ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا فَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ أَطْلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اغْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ عَقَرْتُ لَكُمْ. قَالَ وَفِيهِ أُنْزِلَتْ هَذِهِ السُّورَةُ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ لِقُومٍ إِلَيْهِمْ مَوَدَّةٌ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنْ لَحَقِّ ﷻ﴾ [الممتحنة: 1]².

«عن عمر بن الخطاب قال: كتب حاطب بن أبي بلتععة إلى المشركين بكتاب فجيء به إلى النبي ﷺ فقال: يا حاطب ما دعاك إلى ما صنعت؟ قال: يا رسول الله كان أهلي فيهم فخشيت أن

«عن ابن شهاب أن رسول الله ﷺ استعمل أبا سفيان بن حرب على بعض اليمن فلما قبض رسول الله ﷺ أقبل فلقى ذا الخمار مرتدا فقاتله فكان أول من قاتل في الردة وجاهد عن الدين. قال ابن شهاب وهو فيمن أنزل الله فيه: عَسَىٰ لِلَّهِ أَنْ يَجْعَلَ بِكُمْ وَبِإِنِّ الَّذِينَ غَايَ ثُمَّ مَوَدَّةٌ [الممتحنة: 7]»².

«عن ابن عباس في قوله: عَسَىٰ لِلَّهِ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ
لِذَيْنِ عَادَيْتُم مِّمَّهُمْ مَّوَدَّةً [الممتحنة: 7].. قال: نزلت في تزويج
النبي ﷺ أم حبيبة»⁴.

«عن مقاتل قال: أنزلت هذه الآية⁶ يوم الفتح فبايع رسول الله ﷺ الرجال على الصفا وعمر يبايع النساء تحتها عن رسول الله ﷺ»⁷.

«وعن إسماعيل بن عبد الرحمن بن عطية عن جدته أم عطية قالت: لما قدم رسول الله ﷺ المدينة جمع نساء الأنصار في بيت فأرسل إليهن عمر بن الخطاب فقام على الباب فسلم فقال: أنا رسول رسول الله ﷺ إليكن تباعن على أن لا تشركن بالله شيئاً ولا تسرقن ولا تزنين... قلنا: نعم. فمد يده من خارج البيت ومددنا

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

[illegible]

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

أيدينا داخل البيت. قال إسماعيل: فسألت جدتي عن قوله: ولا يعصينك في معروف، قالت: نهانا عن النياحة»¹.
«عن ابن عباس أن رسول الله ﷺ أمر عمر بن الخطاب فقال: قل لهم إن رسول الله ﷺ يبايعكم على أن لا تشركن بالله شيئاً وكانت هند متكرة في النساء فقال لعمر: قل لهم ولا تسرقن قالت: هند: والله إنني لأصيب من أبي سفيان الهتة، فقال: ولا تزني فقال: وهل تزني الحرة؟ فقال: ولا تقتلن أولادكن، قالت هند: أنت قتلتهم يوم بدر. ﷺ ولا يـأـتـينـ بـأـهـلـ تـربـتـهـنـ يـدـيهـنـ ولا جلهن ولا يصيبك في هـ ﷺ قال: منعهن أن ينحن، وكان أهل الجاهلية يمزقن الثياب وبخدشن الوجوه ويقطعن الشعور ويدعون بالويل والثبور»².

سوره صف:

خداي تعالی در سوره صف می فرماید: ﷻ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا أَنصَارَ ﷻ لَهُ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِحَوَارِيِّينَ أَنصَارِي إِلَى ﷻ قَالَ حَوَارِيُّونَ لَنْ أَنصَارُكَ ﷻ قَامَت طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفٌ قَالَتْ لَذِينَ ءَامَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ قَاصٌّ بَخُوا ظَهْرِينَ ١٤ ﷻ [الصف: 14].

«امر می کند مؤمنان را که شوید یاری دهندگان خدا چنانکه از اصحاب عیسی ﷺ به عمل آمد گفت عیسی پسر مریم حواریین را کیست یاری دهنده من روی بخدا آورده؟ گفتند حواریان مائیم یاری دهندگان خدا پس ایمان آورد طائفه ای از بنی اسرائیل و کافر گشت طائفه ای، پس تقویت دادیم مسلمانان را بر دشمنان ایشان پس گشتند غالب».

در این سوره رمزی است به آنکه خدای تعالی غلبه دین حق بر جمیع ادیان خواسته است و این معنی به تمام در زمان آن حضرت ﷺ ظاهر نخواهد شد بلکه بعد آنجناب ﷺ مجاهدات خواهد بود و فتوح بسیار ظهور خواهد نمود چنانکه بعد حضرت عیسی حواریان به آن دین غالب شدند بر اعدای خویش ﷻ واللہ اعلم.

«وعن قتادة في قوله تعالى: ﷻ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا أَنصَارَ ﷻ ﷻ قال: قد كان ذلك بحمد الله جاءه سبعون رجلا فبايعوه عند

العقبة فنصروه وآووه حتى أظهر الله دينه ولم يُسمَّ حيٍّ من السماء قط باسم ولم يكن لهم ذلك غيرهم»¹.

«وذكر لنا أن بعضهم قال: هل تدرون على ما تبايعون هذا الرجل إنكم تبايعونه على محاربة العرب كلها ولتسلموا»².

«وذكر لنا أن رجلاً قال: يا نبي الله تشترط لربك ولنفسك ما شئت قال: اشترط لربي أن تعبدوه ولا تشركوا به شيئاً واشترط لنفسي أن تمنعوني مما منعتهم أنفسهم وأبناءكم، قالوا: فإذا فعلنا ذلك فمالنا يا نبي الله؟ قال: لكم النصر في الدنيا والجنة في الآخرة ففعلوا وفعل الله».

«قال (قتادة): والحواريون كلهم من قريش أبو بكر وعمر وعلي وحزمة وجعفر وأبو عبيدة بن الجراح وعثمان بن مظعون وعبد الرحمن بن عوف وسعد بن أبي وقاص وعثمان بن عفان وطلحة بن عبيد الله والزبير بن العوام»³.

«عن ابن عباس قَائِدًا تَا لَّذِينَ آمَنُوا [الصف: 14] - محمداً وأُمته عَلَى عَدُوِّهِمْ فَلَبَّحُوا - اليومَ ظَهَرِينَ»⁴.

سوره جمعه:

«عن السائب بن يزيد قال: كان النداء الذي ذكر الله في القرآن يوم الجمعة في زمن رسول الله ﷺ وأبي بكر وعمر وعامة خلافة عثمان أن ينادي المنادي إذا جلس الإمام على المنبر فلما تباعدت المساكن وكثر الناس أحدث النداء الأول فل يعب الناس ذلك عليه وقد عابوا عليه حين أتم الصلاة بمنى⁵. قال فكنا في زمان عمر نصلي فإذا خرج عمر وجلس على المنبر قطعنا الصلاة وتحديثنا وربما أقبل عمر على بعض من يليه فسألهم عن سوقهم ودراهمهم

1 -

2 -

3 -

4 -

5 - گفته می‌شود که عثمان ذی النورین هر دو صورت قصر و اتمام را در نماز سفر جایز می‌دانست به دلیل فرموده باری تعالی: قَلِيلٌ مِّنْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْلُصُوا مِنَ الصَّلَاةِ [النساء: 101]. و یا اینکه ایشان در منی نیت اقامت کرده بودند.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

والمؤذن يؤذن فإذا سكّت المؤذن قام عمر فتكلم ولم تتكلم حتى يفرغ من خطبته»¹.

«عن خرشة بن الحر قال: رأى معي عمر بن الخطاب لوجاً مكتوباً فيه □ إِذَا تُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ وَمَا جُمُعَةٍ هَذَا إِلَى كِرِ □ [الجمعة: 9].. فقال: من أَمَلِي عَلَيْكُمْ هَذَا؟ قلت: أبي بن كعب. قال: إن أبا أقرأنا للمنسوخ أقرأها فأمضوا إلى ذكر الله»².
«عن الحسن أنه سئل عن قوله تعالى: □ هَذَا إِلَى كِرِ □ لله □ قال: ما هي بالسعي على الأقدام ولقد نهوا أن يأتوا الصلاة إلا وعليهم السكينة والوقار ولكن بالقلوب والنية والخشوع»³.

«عَنْ جَابِرٍ قَالَ بَيَّنَّمَا النَّبِيُّ □ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَائِمًا إِذْ قَدِمَتْ عِيرُ الْمَدِينَةِ فَابْتَدَرَهَا أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ □ حَتَّى لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلَّا اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَنَزَلَتِ الْآيَةُ: □ وَإِذَا رَأَوْا تِجْرَةً أَوْ □ لَهَا □ وَلَهُمْ نَفْسُوًا إِلَيْهَا وَتَرَكَوْكَ قَائِمًا □ [الجمعة: 11]»⁴.

«وعن الحسن بينما النبي □ يخطب يوم الجمعة إذ قدمت عير المدينة فانفضوا إليها وتركوا النبي □ فلم يبق معه إلا رهط منهم أبو بكر وعمر فنزلت هذه الآية، فقال رسول الله □: والذي نفسي بيده لو تابعتكم حتى لا يبقى معي أحد منكم لسال بكم الوادي نارا»⁵.

«عن طاوس قال: خطب رسول الله □ قائما وأبو بكر وعمر وعثمان وأن أول من جلس على المنبر معاوية بن أبي سفيان»⁶.
«عن الشعبي قال: كان رسول الله □ إذا صعد المنبر يوم الجمعة استقبل الناس بوجهه فقال: السلام عليكم ويحمد الله ويثني ويقرأ سورة ثم يجلس ثم يقوم فيخطب ثم ينزل، فكان أبو بكر وعمر يفعلانه»⁷.

سوره منافقون:

في قصة زيد بن أرقم⁸ «فبينما أنا أسير وقد خفضت رأسي من الهم إذ أتاني رسول الله □ فعرك أذني وضحك في وجهي ثم إن أبا

- 1

2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

بكر لحقني فقال: ما قال لك رسول الله؟ قلت: ما قال لي شيئاً إلا أنه عرق أذني وضحك في وجهي. فقال: أبشر فلما أصبحنا قرأ رسول الله ﷺ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا لَهْدُ إِنَّكَ لِرَسُولِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ يَعْزِلُ لَمْ إِنَّكَ لِرَسُولِهِ وَ لِلصَّيِّهَةِ هَذَا لِمُنَافِقِينَ لَكَ ذُبُونٌ ١ تَخَذُوا أَيْ مِنْهُ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ٢ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ٣ وَإِذَا رَأَوْا تَاجِرَهُمْ جَبُكًا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ٤ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا لِقَوْلِ اللَّهِ كَانُوا حَشِيشٌ مُبْتَلًى سَبُّونَ كُلَّ صِيحَةٍ عَلَيْهِ هُمْ لَعُدُّونَ ٥ وَ قَتَلَهُمُ اللَّهُ أَتَى الْفُكَّاءُونَ ٦ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا يَسْتَفِزُّ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوْ أُرْغُوسُهُمْ وَرَأَوْا تَاجِرَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسِيءُونَ ٧ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ سَأَعَتْ وَ تَأْتِيهِمْ سَأَعَتْ فِيهِمْ لَنْ يَعْزِلُوا لِلَّهِ لَهُ إِيْمٌ لِلَّهِ لَا هَدْيَ إِلَّا وَمَ لِفَاسِقِينَ ٨ هُمْ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَلَهُ خَزَائِنُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ٩ يَقُولُونَ لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا أَهْلُهَا الَّذِينَ هَٰذَا [8-1]»¹.

«عن جابر بن عبد الله قال: كنا مع النبي ﷺ في غزاة قال سفيان: يرون أنها غزوة بني المصطلق فكسع رجل من المهاجرين رجلاً من الأنصار فقال الأنصاري يا للأنصار. وقال المهاجري يا للمهاجرين. فسمع ذلك رسول الله ﷺ فقال: ما بال دَعْوَى جَاهِلِيَّةٍ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَسَعَ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ. فَقَالَ: دَعْوَاهَا قَاتِلُهَا مُنْتَهَى. فَسَمِعَ بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَحْلَةَ فَقَالَ: أَمَا وَاللَّهِ لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا إِلَّا عَزْمٌ مِنْهَا الْأَدَلُّ. فَبَلَغَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَامَ عُمَرُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعْنِي أَضْرِبَ عُتُقَ هَذَا

⁸ - داستان از این قرار است که عبد الله بن ابی در یکی از سفرها برای دوستان منافق خویش گفت: مسلمانان را مساعدت مالی نکنید تا از اطراف محمد پراکنده شوند، و چون به مدینه رسیدیم ما که عزتمند هستیم دلیلها (مسلمانان) را از مدینه بیرون خواهیم راند. زید بن ارقم این گفتگو را شنیده و خدمت آن حضرت ﷺ گذارش داد. رسول خدا عبد الله بن ابی را احضار نمودند، او و همدستان منافق او قسم خوردند که زید دروغ میگوید و ما چنین جملاتی را به زبان نیاورده ایم. و بعد از آن منافقین شایعه پراکنی نمودند که زید در حضور رسول خدا دروغ گفته است. این واقعه زید بن ارقم را نهایت افسرده نمود تا اینکه خداوند متعال سوره منافقون را به تصدیق زید ﷺ فرستاد و منافقان را از فراز آسمانها افتضاح نمود.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

إِلْمَافِقٍ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: دَعُوهُ لَا يَتَخَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقُولُ أَصْحَابُهُ»¹.

زياد الترمذي: «فقال له إني عبد الله بن عبد الله لا تنقلب حتى تُقَرَّ: أنك الذليل، ورسول الله: العزيز، ففعل»².

سوره طلاق:

«عن ابن عمر أنه طلق امرأته وهي حائض على عهد النبي ﷺ فانطلق عمر فذكر ذلك له فقال: مُرَّه فليراجعها ثم يمسكها حتى تطهر ثم يطلقها إن بدا له، فأنزل الله عند ذلك: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ (في قبل عدتهن) وَأَوْحِدْهُنَّ [الطلاق: 1]. قال أبو الزبير: هكذا سمعت ابن عمر يقرأها»³.

وفي رولية «عن ابن عمر أنه طلق امرأته وهي حائض فذكر ذلك عمر لرسول الله ﷺ ثم قال: ليراجعها ثم يمسكها ثم يحتض فتطهره فإن بدا له أن يطلقها فليطلقها طاهراً قبل أن يمسيها فتلك العدة التي أمر الله أن يطلق لها النساء وقرأ النبي ﷺ: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ (في قبل عدتهن) [الطلاق: 1]»⁴.

«عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جده قال: اجتمع أبو بكر وعمر وأبو عبيدة بن الجراح ﷺ فتماروا في شيء فقال لهم علي: انطلقوا بنا إلى رسول الله ﷺ فلما وقفوا عليه قالوا: يا رسول الله جئنا نسألك عن شيء. فقال: إن شئتم فاسألوا وإن شئتم خبرتكم بما جئتم له، فقال لهم: جئتم تسألوني عن الرزق من أين يأتي وكيف يأتي؟ أباي الله أن يرزق عبده المؤمن إلا من حيث لا يعلم»⁵.

«عن عمر بن الخطاب قال: قال رسول الله ﷺ: لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا»⁶.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

«وعن قتادة قال: كان عمر يقول: لو وضعت ذا بطنها وهو موضوع على سريره من قبل أن يقبر لحلت»¹.

«عن سعيد بن المسيب قال: قضى عمر في المرأة التي يطلقها زوجها تطليقة ثم تحيض حيضة أو حيضتين ثم ترفعها حيضتها لا يُدرى مالذي رفعها له أنها تربص بنفسها ما بينها وبين تسعة أشهر فإن استبان حمل فهي حامل وإن مرت تسعة أشهر ولا حمل بها اعتدت ثلاثة أشهر بعد ذلك ثم حلت»².

«وعن سعيد بن المسيب أن عمر استشار علي بن أبي طالب وزيد بن ثابت، قال زيد: رأيت إن كانت نسيًا، قال علي: فأخر الأجلين. قال عمر: لو وضعتُ ذا بطنها وزوجها على نعشه لم يدخل حفرة لكانت قد حلت»³.

«عن أبي سنان قال: سأل عمر بن الخطاب عن أبي عبيدة فقيل له: إنه يلبس الغليظ من الثياب ويأكل أخشن الطعام فبعث إليه بألف دينار وقال للرسول: أنظر ما يصنع بها إذا هو أخذها فما لبث أن لبس ألين الثياب وأكل أطيب الطعام، فجاء الرسول فأخبره. فقال: رحمه الله تأول هذه الآية: ﴿لِيُقَفِّ دُوسَةً مِّن سَعَتِهِ﴾ وَمَن قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَإِنَّهُ يُنْفِقُ مِمَّا عَآتَاهُ اللَّهُ [الطلاق: 7]»⁴.

سوره تحریم:

«عن ابن عباس قال: قلت لعمر بن الخطاب: من المرأتان اللتان تظاهرتا؟ قال: عائشة وحفصة، وكان ذلك الحديث في شأن مارية أم إبراهيم القبطية أصابها النبي ﷺ في بيت حفصة في يومها فوجدت حفصة فقالت: يا نبي الله لقد جئت إليّ شيئاً ما جئتته إليّ أحد من أزواجك في يومي وفي دوري وعلى فراشي. قال: ألا ترصنين أن أحرمها فلا أقربها. قالت: بلى. فحرمها. وقال: لا تذكرني ذلك لأجد فذكرته لعائشة. فأنزل الله: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ...﴾ [التحریم: فبلغنا أن رسول الله ﷺ كفر عن يمينه وأصاب جاريته»⁵.

¹ - معنای روایت اینست: اگر (زن حامله) حمل خویش را در حالی بگذارد که شوهر (متوفای) او را هنوز به قبر نگذاشته‌اند، آن زن حلال است (بر او عدت نیست و می‌تواند که شوهر بگیرد).

² -

³ -

⁴ -

⁵

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«عن ابن عباس في قوله: ﴿وَإِذْ أَسَرَّ لِلنَّبِيِّ إِلَى بَعْضِ أَرْزَاقِهِ﴾ حَدِيثًا... [التحریم: 3].. قَالَ: دَخَلْتُ حَفْصَةَ عَلَى النَّبِيِّ فِي بَيْتِهَا وَهُوَ يَطَأُ مَارِيَةً , فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ: لَا تُخْبِرِي عَائِشَةَ حَتَّى أَبَشِّرَكَ بِبَيْبَارَةٍ , فَإِنَّ أَبَاكَ يَلِي مِنْ بَعْدِ أَبِي بَكْرٍ إِذَا آتَا مِتَّ , فَدَهَبَتْ حَفْصَةُ , فَأُخْبِرْتُ عَائِشَةَ»¹.

«وعن عائشة في قوله: ﴿وَإِذْ أَسَرَّ لِلنَّبِيِّ إِلَى بَعْضِ أَرْزَاقِهِ﴾ حَدِيثًا... قَالَ: أَسَرَّ إِلَيْهَا أَنْ أَبَا بَكْرٍ خَلِيفَتِي مِنْ بَعْدِي»².
«وعن علي وابن عباس قالا: والله إن إمارة أبي بكر وعمر لفي الكتاب وإذ أسر النبي إلى بعض أزواجه حديثًا... قَالَ لِحَفْصَةَ: أَبُوكَ وَأَبُو عَائِشَةَ وَالْيَا نَاسَ بَعْدِي فَيَاكَ أَنْ تُخْبِرِي أَحَدًا»³.
«وعن ميمون بن مهران في قوله: ﴿وَإِذْ أَسَرَّ لِلنَّبِيِّ إِلَى بَعْضِ أَرْزَاقِهِ﴾ حَدِيثًا قَالَ: أَسَرَّ إِلَيْهَا أَنْ أَبَا بَكْرٍ خَلِيفَتِي مِنْ بَعْدِي»⁴.

«وعن مجاهد في قوله: ﴿عَرَّفَ بَعْضُهُمْ وَأَمْرَ مَارِيَةٍ وَأَعْرَضَ قَوْلُهُ عَنْ أَبِيكَ وَأَبَاهَا يَلِيَانِ النَّاسَ بَعْدِي مَخْلُفَةً أَنْ يَفْشَوْا»⁵.

أَخْرَجَ مُسْلِمٌ «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ لَمَّا اغْتَرَلَ نَبِيُّ اللَّهِ نِسَاءَهُ - قَالَ - دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا النَّاسُ يَنْكَبُونَ بِالْخِصْيِ وَيَقُولُونَ طَلَّقَ رَسُولُ اللَّهِ نِسَاءَهُ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُؤْمَرَ بِالْحِجَابِ فَقَالَ عُمَرُ فَقُلْتُ لَأَعْلَمَنَّ ذَلِكَ الْيَوْمَ قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ فَقُلْتُ يَا بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ أَقَدْ بَلَغَ مِنْ شَأْنِكَ أَنْ تُؤْذِيَ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَتْ مَا لِي وَمَا لَكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ عَلَيْكَ بَعِيَّتُكَ. قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ فَقُلْتُ لَهَا يَا حَفْصَةُ أَقَدْ بَلَغَ مِنْ شَأْنِكَ أَنْ تُؤْذِيَ رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَا يُحِبُّكَ. وَلَوْلَا أَنَا لَطَلَّقَكَ رَسُولُ اللَّهِ. فَبَكَتُ أَشَدَّ الْبُكَاءِ فَقُلْتُ لَهَا أَيْنَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَتْ هُوَ فِي خِرَاتِيهِ فِي الْمَشْرِقَةِ. فَدَخَلْتُ فَإِذَا أَنَا بِرَبَاحٍ غَلَامِ رَسُولِ اللَّهِ قَاعِدًا عَلَى أَسْكِفَةِ الْمَشْرِقَةِ مُدَلَّ رِجْلَيْهِ عَلَى تَقِيرٍ مِنْ حَشَبٍ وَهُوَ جَذَعٌ يَرْقَى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ وَيَتَحَدَّرُ فَنَادَيْتُ يَا رَبَّاحُ اسْتَأْذِنْ لِي عِنْدَكَ عَلَى رَسُولِ

اللَّهُ. فَتَطَرَّ رَبَاحٌ إِلَى الْعُرْفَةِ ثُمَّ تَطَرَّ إِلَى قَلَمٍ يَقُلُ شَيْئًا ثُمَّ قُلْتُ يَا رَبَّاحُ اسْتَأْذِنْ لِي عِنْدَكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ. فَتَطَرَّ رَبَاحٌ إِلَى الْعُرْفَةِ ثُمَّ تَطَرَّ إِلَى قَلَمٍ يَقُلُ شَيْئًا ثُمَّ رَفَعْتُ صَوْتِي فَقُلْتُ يَا رَبَّاحُ اسْتَأْذِنْ لِي عِنْدَكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَتَى أَظُنُّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ طَنَّ أُنِي حَيْثُ مِنْ أَجْلِ حَفْصَةَ وَاللَّهِ لَئِنْ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ بِضَرْبِ عُنُقِهَا لَأَضْرِبَنَّ عُنُقَهَا. وَرَفَعْتُ صَوْتِي قَاوِمًا إِلَيَّ أَنْ أَرْقِيهِ فَدَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَهُوَ مُضْطَجِعٌ عَلَى حَصِيرٍ فَجَلَسْتُ فَأَدْنَى عَلَيَّهِ إِزَارَهُ وَلَبَسَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ وَإِذَا الْحَصِيرُ قَدْ أَتَرَ فِي جَنْبِهِ فَتَطَرْتُ بِبَصَرِي فِي خِزَانَةِ رَسُولِ اللَّهِ فَإِذَا أَنَا بِقَبْضَةٍ مِنْ شَعِيرِ نَحْوِ الصَّاعِ وَمِثْلَهَا قَرَطًا فِي تَاجِيَةِ الْعُرْفَةِ وَإِذَا أَيْفُقٌ مُعَلَّقٌ - قَالَ - قَابَتَدَرْتُ عَيْنَايَ قَالَ « مَا يُبْكِيكَ يَا ابْنَ الْخَطَابِ قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ وَمَا لِي لَا أَبْكِي وَهَذَا الْحَصِيرُ قَدْ أَتَرَ فِي جَنْبِكَ وَهَذِهِ خِرَاتُكَ لَا أَرَى فِيهَا إِلَّا مَا أَرَى وَذَلِكَ قَبِضٌ وَكِسْرٌ فِي التَّمَارِ وَالْأَنْهَارِ وَأَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَصَفْوَتُهُ وَهَذِهِ خِرَاتُكَ فَقَالَ: يَا ابْنَ الْخَطَابِ أَلَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ لَنَا الْآخِرَةُ وَلَهُمُ الدُّنْيَا. قُلْتُ بَلَى - قَالَ - وَدَخَلْتُ عَلَيْهِ حِينَ دَخَلْتُ وَلَبَا أَرَى فِي وَجْهِهِ الْعَصَبَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا يَشُقُّ عَلَيْكَ مِنْ شَأْنِ النِّسَاءِ فَإِنْ كُنْتُ طَلَفْتُهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مَعَكَ وَمَلَائِكَتُهُ وَجِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ وَأَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَالْمُؤْمِنُونَ مَعَكَ وَقَلِمًا يَكَلِّمُ وَأَحْمَدُ اللَّهِ بِكَلَامٍ إِلَّا رَجَوْتُ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ يُصَدِّقُ قَوْلِي الَّذِي أَقُولُ وَتَرَلْتُ هَذِهِ الْآيَةُ آيَةُ الْخَيْرِ: عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكَ أَنْ يُدْلِكَ أَوْجًا خَرًا مَنَكَرًا [التحریم: 5]. وَإِنْ تَطَهَّرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ لَنُورٌ وَجِبْرِيلُ وَصَلِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَدَلُ ذَلِكَ ظَهِيرُ [التحریم: 4]. وَكَأَنِّي غَائِشَةٌ بِنْتُ أَبِي يَكْرِ وَحَفْصَةُ تَطَاهَرَانِ عَلَى سَائِرِ نِسَاءِ النَّبِيِّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَطَلَفْتُهُنَّ قَالَ: لَا. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ وَالْمُسْلِمُونَ يَتَكُونُونَ بِالْحَصِيِّ يَقُولُونَ طَلَّقَ رَسُولُ اللَّهِ نِسَاءَهُ أَفَأَنْزِلُ فَأَخْبِرُهُمْ أَنَّكَ لَمْ تُطَلِّقْهُنَّ قَالَ: نَعَمْ إِنْ شِئْتَ. فَلَمْ أَرْلُ أَحَدَهُ حَتَّى تَحَسَّرَ الْعَصْبُ عَنْ وَجْهِهِ وَحَتَّى كَثُرَ فَصْحَكَ وَكَانَ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ تَعَرًّا ثُمَّ تَرَلَّ نَبِيُّ اللَّهِ وَتَرَلْتُ فَتَرَلْتُ أَتَشَبَّهْتُ بِالْجَدْعِ وَتَرَلَّ رَسُولُ اللَّهِ كَأَنَّمَا يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ مَا يَمْسُهُ يَدُهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا كُنْتُ فِي الْعُرْفَةِ تِسْعَةً وَعِشْرِينَ. قَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ. فَقُمْتُ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ فَتَادَيْتُ بِأَعْلَى صَوْتِي لَمْ يُطَلِّقْ رَسُولُ اللَّهِ نِسَاءَهُ. وَتَرَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ: وَإِذَا جَاءَ عَمُّهُ مِنْ مَدْيَنَ مِنْ أُمِّ هَافٍ أَذَاعُوا بِوَيْلِهِ وَوَرَدُّهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ وَإِلَى أُولَى اللَّهِ مِنْ مَدْيَنَ هُوَ لَعَلِمَهُ لَذِينَ مَسَّطُونَهُ فِي هَافٍ

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

- [النساء: 83]. فَكُنْتُ أَنَا اسْتَبْتُ ذَلِكَ الْأَمْرَ وَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةً¹ التَّخْيِيرَ².
- «عن ابن عباس قال: كان أبي يقرؤها: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ أَبُو بكر وعمر³.
- «وعن عبد الرحمن بن بريدة عن أبيه في قوله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قال: أبو بكر وعمر⁴.
- «وعن عكرمة وميمون بن مهران مثله⁵.
- «وعن الحسن البصري في قوله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قال: عمر بن الخطاب⁶.
- «عن مقاتل بن سليمان في قوله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قال: أبو بكر وعمر وعلي⁷.
- «عن ابن مسعود عن النبي [في قول الله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قال: صالح المؤمنين أبو بكر وعمر⁸.
- «عن ابن مسعود عن النبي: من صالح المؤمنين أبو بكر وعمر⁹.
- «عن ابن عمر وابن عباس في قوله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قالوا: نزلت في أبي بكر وعمر¹⁰.
- «وعن سعيد بن جبير في قوله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قال: نزلت في عمر بن الخطاب خاصة¹¹.
- «عن أبي أمامة عن النبي [في قوله: [وَصَلِّحْ] [لِأَخِي] مُنِيرٌ قال: أبو بكر وعمر¹².

¹ - آية تخير: [يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَّا رَؤْيَاكَ إِن كُنْتُمْ تَرْضَوْنَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ فَتَعَالَيْنَ أَمْعًا كُنْ وَأَسْعَى سَرَّاحًا جَمِيلًا ٢٨ [الأحزاب: 28].

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

«عن السيد قال: قال عمر في قوله تعالى: ﴿وَأَلَوْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ عَلَى لَطِيفَةٍ لَدَّ قَبْلِهِمْ مَاءٌ عَذَقًا ١٦ لَمْ يَتَّخِذْ فِيهِ [الجن: 16-17]. قال: حيث ما كان الماء كان المال وحيثما كان المال كانت الفتنة»¹.

سوره مزمل:

«عن عمر بن الخطاب قال: ما من حال يأتيني عليه الموت بعد الجهاد في سبيل الله أحب إلي من أن يأتيني وأنا بين شعبتي رجل ألتبس من فضل الله ثم تلا هذه الآية: ﴿وَأَخْزَوْنَ يَاضٍ رُبُونٍ فِي بِلَادٍ يُخَوِّنُونَ مِنْ قَضٍ لِي لَلَّهِ وَءَاخِرُونَ يُقْتَلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ [المزمل: 20]»².

سوره دهر:

«عن عمر بن الخطاب أنه سمع رجلاً يقرأ: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ لَّهُ رِيمٌ يَكُنْ شَيْئاً كُورًا﴾ [الدهر: 1]. فقال عمر: ليتها تَمُتْ»³.

«وعن عمر بن الخطاب أنه تلا هذه الآية: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ لَّهُ رِيمٌ يَكُنْ شَيْئاً كُورًا﴾ [الدهر: 1]. قال: إي وعزتك يا رب فجعلته سميعاً بصيراً وحياً وميتاً»⁴.

«عن مجاهد قال: لما صدر النبي بالأسارى عن بدر أنفق سبعة من المهاجرين على أسارى مشركي بدر منهم أبو بكر وعمر وعلي وعبد الرحمن وسعد وأبو عبيدة بن الجراح، فقالت الأنصار: قتلناهم في الله وفي رسوله وتقوتونهم بالنفقة، فأنزل الله فيهم تسعة عشر آية: ﴿إِنَّ لِلَّهِ رِيسَتَهُمْ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ٥ عَذَابٌ أَلِيمٌ يَرْبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا هِجْرًا ٦ يُؤْفُونَ بِالَّذِينَ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ٧ وَبُطْءٌ عُمُونَ لَطَعَامٌ عَلَى حُطٍّ مِسْكِينًا وَتَيْمًا وَأَسِيرًا ٨ إِنَّمَا تُطِئُ بِهِنَّ لِلَّهِ لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا يَشْكُورًا ٩ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ١٠ فَوَقَّعْنَاهُمْ لَلَّهُ شَرٌّ ذَلِكَ لَوْ مَوْلَاهُمْ صَرَّةً وَسُرُورًا ١١ وَجَزَلْنَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَخَرِيرًا ١٢ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَوْنُ فِيهَا نَسَاءٌ وَلَا فُجَرَاءٌ ١٣ وَدَانِيَةٌ عَلَيْهِمْ ظِلُّهَا وَتَلَا فُطُوفُهَا لَيْلًا ١٤ وَبُطْءٌ عَلَيْهِمْ يَانِيَةٌ مِّنْ فِضَّةٍ وَكَأَنَّ قَوَارِيرًا ١٥ قَوَارِيرًا مِّنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا

تَقْدِيرًا ١٦ وَبُسْقُونَ فِيهَا كَالْسَلَا كَانَ مَرَاوُجُهَا زَنْجِيلاً ١٧ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسِيلاً ١٨ [الدهر: 5-18]»¹.

«عن عكرمة قال: دخل عمر بن الخطاب على النبي ﷺ وهو راقد على حصير من جريد أثر في جنبه فبكى عمر فقال: ما يبكيك؟ قال: ذكرت كسرى وملكه وقيصر وملكه وصاحب الحبشة وملكه وأنت رسول الله ﷺ علي حصير من جريد! فقال: أما ترضى أن لهم الدنيا ولنا الآخرة، فأنزل الله: ﷻ وَإِذَا رَأَيْتَ تَمَّ رَأَيْتَ تَعِيمًا وَهَكَذَا كَثِيرًا ٢٠ [الدهر: 20]»².

سوره عبس:

«عن إبراهيم التيمي قال: قرأ أبو بكر الصديق ﷺ وَفُكِّهَتْ وَأَبَا ٣١ [عبس: 31].. و فقال: ما الأب؟ فقيل: كذا وكذا، فقال أبو بكر: إن هذا لهو التكلف»³.

وفي روليق: «عن إبراهيم التيمي قال: سئل أبو بكر الصديق عن الأب ما هو، فقال: وأي سماء تظلني وأي أرض تقلني إذا قلت في كتاب الله ما لا أعلم»⁴.

«وعن أنس قال: قرأ عمر: ﷻ وَفُكِّهَتْ وَأَبَا ٣١ [عبس: 31]. فقال: هذه الفاكهة قد عرفناها، فما الأب؟ ثم قال: مه نهيينا عن التكلف»⁵.

«عن أنس أن عمر قرأ على المنبر ﷻ فَأَنْبَتَا فِيهَا حَبًا ٢٧ وَعَيْنًا وَقَصْصًا ٢٨ وَرَوْثًا وَحَلَا ٢٩ وَحَدَائِقَ عَلًّا ٣٠ وَفُكِّهَتْ وَأَبَا ٣١ [عبس: 27-31].. قال: كل هذا قد عرفنا، فما الأب؟ ثم رفض عصا كانت في يده فقال هذا لعمرى هو التكلف فما عليك أن لا تدري ما الأب؟ اتبعوا ما بين لكم من هذا الكتاب فاعملوا به وما لم تعرفوه فكلوه إلى ربه»⁶.

سوره تكوير:

«عن عمر بن الخطاب في قوله: ﷻ وَإِذَا ﷻ مَوَاقِفُ سُئِلَتْ ٨ [التكوير: 8]. قال جاء قيس بن عاصم التميمي إلى رسول الله ﷺ فقال: إني وآدث ثمان بنات لي في الجاهلية. فقال له النبي ﷺ:

1 -

2 -

3 -

4 -

5 -

6 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

أعتق عن كل واحدة رقبة. قال: إني صاحب إبل قال: فاهد عن كل واحدة بدنة»¹.

«عن النعمان بن بشير عن عمر بن الخطاب في قوله: وَإِذَا لُفُّوسٌ زُجِّتٍ [التكوير: 7]. قال: هو الرجل يزوج نظيره من أهل الجنة والرجل يزوج نظيره من أهل النار يوم القيامة، ثم قرأ: [شُرُّوا لَّذِينَ ظَلَمُوا وَلَوْ وَجَّهٌ [الصافات: 22]].»

«وعن زيد بن أسلم عن أبيه قال: لما نزلت: إِذَا لَشَّسٌ كُورَتْ [قال عمر: لما بلغ [عَلَيْهِ نَفْسٌ مَّا أَصْنَوْا ١٤ [التكوير: 14]. قال: هذا آخر الحديث»².

«عن أبي العديس قال: كنا عند عمر بن الخطاب فأتاه رجل فقال: يا أمير المؤمنين ما [خَوَارِ [كس ١٦ [التكوير: 16]. فطعن عمر محفرة معه في عمامة الرجل فألقاه عن رأسه، فقال عمر: أخروني³ والذي نفس عمر بن الخطاب بيده لو وجدتكم مخلوقا لأنحيت القمل عن رأسك»⁴.

سوره انفطار:

«عن عمر بن الخطاب أنه قرأ هذه الآية: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا عَزَّكَ رَبُّكَ [الكريم ٦] [الانفطار: 6]. فقال: أغره والله جهله»⁵.

سوره أعلى:

«قَالَ أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ [مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَابْنُ أُمٍّ مَكْنُومٌ فَجَعَلَا يُقْرَأَانِ الْقُرْآنَ، ثُمَّ جَاءَ عَمَارٌ وَبِلَالٌ وَسَعْدٌ ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عَشْرِينَ ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّ [فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ قَرَحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِهِ، حَتَّى رَأَيْتُ الْوَلَايَةَ وَالصَّبِيَّانَ يَقُولُونَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ قَدْ جَاءَ. فَمَا جَاءَ حَتَّى قَرَأْتُ: سَبِّحْ سَمَ رَبِّكَ [أعلى ١] [الأعلى: 1]. فِي سُورٍ مِثْلَهَا»⁶.

سوره غاشيه:

- 1

- 2

- 3 - حروراء اسم قرية ايست در نزديكي كوفه. اين منطقه مسكن خوارج بوده است و از اين رو خوارج را حروريه نيز مى گويند.

- 4

- 5

- 6

«عن أبي عمران الجوني قال: مر عمر بن الخطاب براهب فوقف ونودي الراهب ف قيل له: هذا أمير المؤمنين فاطلع فإذا إنسان مسّه من الضر والاجتهاد وترك الدنيا فلما رآه عمر بكى، ف قيل له: إنه نصراني. فقال عمر: قد علمت ولكن رجّمته ذكرت قول الله: ﴿عَامِلٌ نَّاصِيَةٌ ۖ تَصِ ۖ لِي تَارًا حَامِيَةٌ ۚ﴾ [الغاشية: 3-4]. فرحمتُ نصبه واجتهاده وهو في النار»¹.

سوره فجر:

«عن سعيد بن جبير قال: قُرِئَتْ عند النبي: ﴿يَأْتِيهَا ۖ لَنَفْسٍ ۖ لَاطْمَأْنِنَةٌ ۚ ۲٧ رَجِيعٍ إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۚ ۲٨﴾ [الفجر: 27-28]. فقال أبو بكر: إن هذا لحسن. قال رسول الله: أما إن الملك سيقولها لك عند الموت»².

«عن سليم بن عامر قال: سمعت أبا بكر الصديق يقول: قرئت عند رسول الله هذه الآية: ﴿يَأْتِيهَا ۖ لَنَفْسٍ ۖ لَاطْمَأْنِنَةٌ ۚ ۲٧ رَجِيعٍ إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۚ ۲٨﴾ فقال: ما أحسن هذا يا رسول الله! فقال: يا أبا بكر أما إن الملك سيقولها لك عند الموت»³.

«عن الضحاك عن ابن عباس أن النبي قال: من يشتري بئر رومة نستعذب بها غفر الله له، فاشترها عثمان بن عفان. فقال النبي: هل لك أن تجعلها سقاية للناس؟ قال: نعم. فأنزل الله في عثمان: ﴿يَأْتِيهَا ۖ لَنَفْسٍ ۖ لَاطْمَأْنِنَةٌ ۚ ۲٧ رَجِيعٍ إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۚ ۲٨﴾ [الفجر: 27-28]»⁴.

سوره ليل:

«عن ابن مسعود قال: إن أبا بكر الصديق اشترى بلالا من أمية بن خلف وأبي بن خلف بريدة وعشيرة أواق فاعتقه لله فأنزل الله: ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ۚ ١ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ۚ ٢ وَمَا خَلَقَ ۖ لَذَّكَرًا ۖ وَلِأُنثَىٰ ۚ ٣ إِنَّ نَعِيمَكُم لَشَتَّىٰ ۚ ٤ سَعْيُ أَبِي بَكْرٍ وَأُمِيَّةُ وَأَبِي، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَكَذَّبَ ۖ لِي سَهْنَىٰ ۚ ٩﴾ قال: لا إله إلا الله، إلى قوله: ﴿فَسَنُيَسِّرُهُ ۖ لِي سَهْرَىٰ ۚ ١٠﴾ قال: النار».

«عن عروة أن أبا بكر الصديق اعتق سبعة كلهم يعدّب في الله بلالا وعامر بن فهيرة والنهدية وابنتها وزنيرة وأم عبس وأمة بني

- 1

- 2

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

المؤمل وفيه نزلت: **وَسَيُجَنَّبُهَا** [أهـ: ١٧] [الليل: 17] إلى آخر السورة»¹.

«عن عامر بن عبد الله بن الزبير عن أبيه قال أبو قحافة لأبي بكر: أراك تعتق رقاباً ضعافاً فلو أنك إذ فعلت ما فعلت اعتقت رجالاً جلداً يمنعونك ويقومون دونك. فقال: يا أبت إنما أريد وجه الله. فنزلت هذه الآية فيه: **قَالَمَا مَنَ** [أهـ: ١٧] **وَتَقَى** ٥ **وَصَدَّقَ** [أهـ: ١٨] **حُسْبَانِي** ٦ **فَسَتُيسِّرُهُ** [أهـ: ١٩] **لِلْإِسْمِ** ٧ **وَأَمَّا رَءِ** ٨ **وَكَذَّبَ** [أهـ: ٢٠] **حُسْبَانِي** ٩ **فَسَتُيسِّرُهُ** [أهـ: ٢١] **لِلْإِسْمِ** ١٠ **وَمَا يُغْنِي عَنْهُ** ١١ **مَالُهُ** [أهـ: ٢٢] **إِذَا تَرَدَّى** ١٢ **إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى** ١٣ **قَانَرُ** ١٤ **تَلْطَفُ** ١٥ **لَا شَقَى** ١٦ **لِذِي كَذَّبَ** ١٧ **وَتَوَلَّى** ١٨ **وَسَيُجَنَّبُهَا** [أهـ: ١٩] **لِأَنَّهُ** ٢٠ **لِذِي يُؤْتِي** ٢١ **مَالُ** ٢٢ **يَتَزَكَّى** ٢٣ **وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ** ٢٤ **مِنْ عَمَلٍ** ٢٥ **جُزْئٍ** ٢٦ **إِلَّا بِتَعَاوَنِهِ** ٢٧ **رَبُّهُ** ٢٨ **عَلَى** ٢٩ **وَلَسَوْفَ يَرْضَى** [أهـ: ٣٠] [الليل: 21]»².

«عن سعيد بن المسيب قال: نزلت **وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ** [أهـ: ٢٩] **مِنْ تَعَمُّقٍ** [أهـ: ٣٠] **جُزْئٍ** ١٩ في أبي بكر أعتق ناساً لم يلمس منهم جزاء ولا شكوراً، ستة أو سبعة منهم بلال وعامر بن فهيرة»³.
«عن ابن عباس في قوله: **وَسَيُجَنَّبُهَا** [أهـ: ١٧] قال: هو أبو بكر الصديق»⁴.

سوره علق:

«عَنْ ثَوْبَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: **اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، وَقَدْ صَرَبَ أَخْتَهُ أَوَّلَ اللَّيْلِ، وَهِيَ تَقْرَأُ: قُلْ بِسْمِ رَبِّكَ** [العلق: 1]. **حَتَّى أَطَنَّ أَنَّهُ قَتَلَهَا، ثُمَّ قَامَ مِنَ السَّحَرِ فَسَمِعَ صَوْتَهَا، تَقْرَأُ: قُلْ بِسْمِ رَبِّكَ** [العلق: 1]. **لِذِي خَلَقَ** [العلق: 1]. **فَقَالَ: وَاللَّهِ مَا هَذَا بِشِعْرِ، وَلَا هَمَّهَمَةٍ، فَذَهَبَ حَتَّى أَتَى رَسُولَ اللَّهِ، فَقَوَّجَ بِلَالٍ عَلَى الْبَابِ فَدَفَعَ الْبَابَ، فَقَالَ بِلَالٌ: مَنْ هَذَا؟ فَقَالَ: عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: حَتَّى أَسْتَاذِنَ لَكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ؟ فَقَالَ بِلَالٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عُمَرُ بِالْبَابِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنْ يُرِيدُ اللَّهُ بِعُمَرَ خَيْرًا، أَدْخَلْهُ فِي الدِّينِ، فَقَالَ لِبِلَالٍ: افْتَحْ وَأَخِذْ رَسُولَ اللَّهِ، يَضْبَعِيهِ قَهْرَهُ فَقَالَ: مَا الَّذِي تُرِيدُ، وَمَا الَّذِي جِئْتَ؟ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ:**

اَعْرَضَ عَلَيَّ الَّذِي تَدْعُو إِلَيْهِ، قَالَ: تَشْهَدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَأَسْلَمَ عُمَرُ مَكَانَهُ، وَقَالَ: أَخْرُجْ»¹.

«عن عكرمة عن ابن عباس قال: دَعَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ ﷺ فَسَأَلَهُمْ عَنْ لَيْلَةِ الْقَدَرِ، فَاجْتَمَعُوا أَتَهَا فِي الْعَشِيرِ الْأَوَّخِرِ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَقُلْتُ لِعُمَرَ: إِنِّي لَا أَعْلَمُ وَإِنِّي لَأُطِنُّ أَيَّ لَيْلَةٍ هِيَ، فَقَالَ عُمَرُ: وَأَيَّ لَيْلَةٍ هِيَ؟ فَقُلْتُ: سَابِعَةُ تَمْضِي، أَوْ سَابِعَةُ تَبْقَى مِنَ الْعَشِيرِ الْأَوَّخِرِ، فَقَالَ عُمَرُ: وَمِنْ أَيْنَ عَلِمْتَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قُلْتُ: خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَسَبْعَ أَرْضِينَ وَسَبْعَةَ أَيَّامٍ، وَإِنَّ الشَّهْرَ يَدُورُ فِي سَبْعٍ، وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ سَبْعٍ، وَبَاكُلُ مِنْ سَبْعٍ، وَيَسْجُدُ عَلَى سَبْعٍ، وَالطَّوَافُ بِالْبَيْتِ سَبْعٌ، وَرَمِيَّ الْجَمَارِ سَبْعٌ، لِأَشْيَاءَ ذَكَرَهَا، فَقَالَ عُمَرُ: لَقَدْ قَطَبْتُ لِأَمْرِ مَا فَطِنَّا لَهُ، وَكَانَ قَبَادَهُ يَزِيدُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: وَبَاكُلُ مِنْ سَبْعٍ، قَالَ: هُوَ قَوْلُ اللَّهِ ﷻ: فَابْتِئْنَا فِيهَا حَبًّا ۚ وَعَبْتًا وَقَضًا ۚ بَا ۚ ۲۸ [عبس: 27-28]»².

«وعن علي بن أبي طالب ﷻ قال: أنا والله حرّضت عمر على القيام في شهر رمضان. قيل: وكيف ذلك يا أمير المؤمنين؟ قال: أخبرته أن في السماء السابعة حظيرة يقال لها حظيرة القدس فيها ملائكة يقال لهم الروح وفي لفظ الروحانيون، فإذا كان ليلة القدر استأذنوا ربهم في النزول إلى الدنيا فيأذن لهم فلا يَمْرُنَ بمسجد يصلى فيه ولا يستقبلون أحداً في طريق إلا دعوا له فأصابه منهم بركة. فقال له عمر: يا أبا الحسن فنحرض الناس على الصلاة حتى تصيبهم البركة فأمر الناس بالقيام»³.

«وعن ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ يَسْأَلُهُ، فَجَعَلَ عُمَرُ يَنْظُرُ إِلَى رَأْسِهِ مَرَّةً وَإِلَى رِجْلَيْهِ أُخْرَى، هَلْ يَرَى عَلَيْهِ مِنَ الْبُؤْسِ شَيْئًا ثُمَّ قَالَ لَهُ عُمَرُ: كَمْ مَالُكَ؟ قَالَ: أُرْبَعُونَ مِنَ الْإِبِلِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَقُلْتُ: صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ: لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَإِبْنِ آدَمَ مِنْ دَهَبٍ لَابْتَغَى النَّالِثَ، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيُثَوِّبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ. فَقَالَ عُمَرُ: مَا هَذَا؟ فَقُلْتُ: هَكَذَا أَقْرَأْنِيهَا أَبِي، قَالَ: فَمَرَّ بِنَا إِلَيْهِ، قَالَ: فَجَاءَ إِلَى أَبِي فَقَالَ: مَا يَقُولُ هَذَا؟ قَالَ أَبِي:

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

هَكَذَا أَقْرَأْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُلْتُ: إِذَا أَثْبَتَهَا فِي الْمَصْحَفِ، قَالَ: نَعَمْ»¹.

سوره زلزال:

«وروي عن عبد الله بن عمرو بن العاص قال: أنزلت: ﴿إِذَا زُلْزِلَتْ﴾ رُزْزَ أَرْزَاقُهَا ۝ وَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ ۝ قَاعِدٌ فَبَكَى فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ۝ مَا يَبْكُكَ يَا أَبَا بَكْرٍ؟ قَالَ: تَبْكِينِي هَذِهِ السُّورَةُ. فَقَالَ: لَوْلَا أَنْكُمْ تُخْطِئُونَ وَتَذْنِبُونَ فَيُغْفَرُ لَكُمْ لَخَلَقَ اللَّهُ أُمَّةً يَخْطِئُونَ وَيَذْنِبُونَ فَيُغْفَرُ لَهُمْ»⁴.

فَمَنْ يَعْلَمْ مِثْلَ خَيْرٍ فَلْيَحْذَرِ خَيْرَ يَوْمٍ ۖ وَمَنْ يَعْلَمْ مِثْلَ شَرٍّ فَلْيَسْرِ ۚ
 ٨ [الزلزلة: 7-8]. فامسك رسول الله ﷺ يده عن الطعام ثم
 قال: من عمل منكم خيرا فجزاءه في الآخرة ومن عمل منكم شرا

1

يره في الدنيا مصيبات وأمراض ومن يكن فيه مثقال ذرة خيرا دخل الجنة»¹.

«وعن جعفر بن برقان قال: بلغنا أن عمر بن الخطاب أتاه مسكين وفي يده عنقود من عنب فناوله منه حبة ثم قال فيه مثاقيل ذر كثير»².

سوره تكاثر:

«عن عمر بن الخطاب ؓ قال: قال رسول الله ﷺ: من قرأ في ليلة ألف آية لقي الله وهو ضاحك في وجهه. قيل: يا رسول الله ومن يقوي على ألف آية. فقرأ: بسم الله الرحمن الرحيم ﴿الْهَيْكُمُ ۚ تَكَاتُرُ ۚ﴾ [التكاثر: 1].. إلى آخرها. ثم قال: والذي نفسي بيده إنها لتعدل ألف آية»³.

«عن علي بن أبي طالب ؓ أنه سئل عن قوله: ﴿ثُمَّ لَكُمْ سَعِدٌ ۖ لِلرَّسِيمِذِ عَنوَلتَّعِيمِ ۚ﴾ [التكاثر: 8]. قال: من أكل خبز البر وشرب ماء الفرات مبردا وكان له منزل يسكنه فذاك من النعيم الذي يسأل عنه»⁴.

«وعن جابر بن عبد الله الأنصاري، قال: جاءنا رسول الله ﷺ وأبوه بكر، وعُمَرُ فَأَطْعَمْتَاهُمُ رُطْبًا وَسَقَيْتَاهُمُ مِنَ الْمَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَذَا مِنَ النَّعِيمِ الَّذِي تُسْأَلُونَ عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»⁵.

«عن أبي هريرة ؓ، قال: خرج رسول الله ﷺ ذات يوم أو ليلة، فإذا هو بأبي بكر وعُمَرُ، فَقَالَ: مَا أَخْرَجَكُمَا مِنْ بُيُوتِكُمَا هَذِهِ السَّاعَةَ؟ قَالَا: الْجُوعُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: وَأَنَا، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَأُخْرِجَنِي الَّذِي أَخْرَجَكُمَا، فَوَمَا فَقَامَا مَعَهُ، فَأَتَى رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ، فَإِذَا هُوَ لَيْسَ فِي بَيْتِهِ، فَلَمَّا رَأَتْهُ الْمَرْأَةُ، قَالَتْ: مَرْحَبًا وَأَهْلًا. فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَيْنَ فُلَانُ؟ قَالَتْ: ذَهَبَ يَسْتَعِذُّ لَنَا مِنَ الْمَاءِ. إِذْ جَاءَ الْأَنْصَارِيُّ، فَتَطَرَّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَصَاحِبَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، مَا أَحَدُ الْيَوْمِ أَكْرَمَ أَضْيَافًا مِنِّي، فَأَنْطَلَقَ فَجَاءَهُمْ يَعِدُّ فِيهِ بُسْرٌ وَتَمْرٌ وَرُطْبٌ، فَقَالَ: كُلُوا، وَأَخَذَ الْمُدِيَّةَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِيَّاكَ وَالْحَلُوبَ فَدَبَّحَ لَهُمْ، فَأَكَلُوا مِنَ الشَّاةِ وَمِنْ ذَلِكَ الْعِدْقِ وَشَرِبُوا.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

قَلَمَا أَنْ شَبِعُوا وَرَوُّوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: «لَتُسْأَلَنَّ عَنْ هَذَا النَّعِيمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»¹.
«عن ابن عباس أنه سمع عمر بن الخطاب يقول: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ يَوْمًا عِنْدَ الظُّهْرِ فَوَجَدَ أَبَا بَكْرٍ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ جَالِسًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا أَخْرَجَكَ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ؟ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَا أَخْرَجَكَ؟ قَالَ: أَخْرَجَنِي الَّذِي أَخْرَجَكَ، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ ﷺ جَاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، مَا أَخْرَجَكَ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ؟ قَالَ: أَخْرَجَنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ الَّذِي أَخْرَجَكُمَا، فَقَعَدَ مَعَهُمَا، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَدِّثُهُمَا، فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَلْ يَكُمَا مِنْ قُوَّةٍ فَتُطْلِقَانِ إِلَى هَذَا النَّخْلِ فَتُصِيبَانِ مِنْ طَعَامٍ وَشَرَابٍ؟ فَقُلْنَا: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَأَنْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا مَنْزِلَ مَالِكِ بْنِ النُّجَيْفِ بْنِ أَبِي الْهَيْثَمِ الْأَنْصَارِيِّ»².

«وعن أبي بكر الصديق ﷺ قال: انطلقت مع النبي ﷺ ومعنا عمر إلى رجل يقال له الواقفي فذبح لنا شاة فقال النبي ﷺ إياك ذات الدرّ. فأكلنا ثريدا ولحما وشربنا ماء. فقال النبي ﷺ: هذا من النعيم الذي تسئلون عنه»³.

«عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: كُلُّ شَيْءٍ سِوَى ظِلِّ بَيْتٍ وَجِلْفِ الْخُبْزِ وَتَوْبِ بُوَارَى عَوْرَتِهِ وَالْمَاءِ فَمَا فَضَّلَ عَنْ هَذَا قُلَيْسَ لِابْنِ آدَمَ فِيهِنَّ حَقٌّ»⁴.

«عن عكرمة قال: مرَّ عمر بن الخطاب برجل مبتلى أجذم أعمى أصم أبكم. فقال لمن معه: هل ترون في هذا من نعم الله شيئا؟ قالوا: لا، قال: بلى ألا ترونه يبول فلا يعتصر ولا يلتوي يخرج بوله سهلا فهذه نعمة من الله تعالى»⁵.

سوره قريش:

«عن قتادة بن النعمان أَنَّهُ وَقَعَ فِي قُرَيْشٍ فَكَأَنَّهُ رَأَى مِنْهُمْ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَهْلًا يَا قَتَادَةُ، لَا تَسُبَّنْ قُرَيْشًا، فَإِنَّهُ يُوشِكُ أَنْ يُرَى مِنْهُمْ رَجُلًا تَزْدَرِي عَمَلَكَ مَعَ أَعْمَالِهِمْ، وَفِعْلَكَ مَعَ أَفْعَالِهِمْ، لَوْ أَنَّ تَطَلَّعَ قُرَيْشٌ لِأَخْبَرُهَا بِمَا لَهَا عِنْدَ اللَّهِ»⁶.

- 1

2

- 3

- 4

- 5

- 6

«وَعَنِ معاوية سمعت رسول الله ﷺ يقول: النَّاسُ تَبِعَ لِقْرِيشٍ فِي هَذَا الْأَمْرِ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَّهُوا وَاللَّهِ لَوْلَا أَنْ تَبَطَّرَ قُرَيْشٌ لَأَخْبَرْتُهَا مَا لِيخَارَهَا عِنْدَ اللَّهِ قَالَ: سمعت رسول الله ﷺ يقول: خير نسوة ركن الإبل صالح قريش أرعاه على زوج في ذات يده، أحناه على ولده في صغر»¹.

«وَعَنِ أنسٍ قَالَ كُنَّا فِي بَيْتِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى وَقَفَ فَأَخَذَ بَعْضَادَتِي الْبَابَ فَقَالَ: الْأَيُّمَةُ مِنْ قُرَيْشٍ وَلَهُمْ عَلَيْكُمْ حَقٌّ وَلَكُمْ مِثْلُ ذَلِكَ مَا إِذَا اسْتُرْجِمُوا رَجِمُوا وَإِذَا حُكِّمُوا عُدِلُوا وَإِذَا عَاهَدُوا وَقُّوا فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْهُمْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُمْ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ»².

«عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لِلْقُرَيْشِيِّ مِثْلُ قُوَّةِ الرَّجُلَيْنِ مِنْ غَيْرِ قُرَيْشٍ، فَقِيلَ لِلزُّهْرِيِّ مَا عَنَى بِذَلِكَ؟ قَالَ: نُبَلِّ الرَّأْيَ»³.

«وَعَنِ سهل بن أبي حثمة أن رسول الله ﷺ قال: تعلّموا من قريش ولا تُعلموها وقدموا قريشا ولا تؤخروها فإن للقريش قوة الرجلين من غير قريش»⁴.

«وَعَنِ أبي جعفر ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ: لَا تَقْدَمُوا قَرِيشًا فَتَضْلُوا وَلَا تَأْخَرُوا عَنْهَا فَتَضْلُوا، خِيَارُ قَرِيشٍ خِيَارُ النَّاسِ وَشَرُّارُ قَرِيشٍ شَرُّارُ النَّاسِ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْلَا أَنْ تَبَطَّرَ قَرِيشٌ لَأَخْبَرْتُهَا بِمَا لَهَا عِنْدَ اللَّهِ»⁵.

«وَعَنِ جابر قال: قال رسول الله ﷺ: النَّاسُ تَبِعَ لِقَرِيشٍ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»⁶.

«وَعَنِ إسماعيل بن عبد الله بن رفاعه عن جده قال: جمع رسول الله ﷺ قريشا فقال: هل فيكم من غيركم؟ قالوا: لا إلا ابن اختنا ومولانا وحليفنا. فقال: ابن اختكم منكم ومولاكم منكم، إن قريشا أهل صدق وأمانة فمن بغى لهم العوائر كَبَّهَ اللَّهُ عَلَى وَجْهِهِ»⁷.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: النَّاسُ تَبِعُ لِقُرَيْشٍ فِي هَذَا الْأَمْرِ خِيَارُهُمْ تَبِعَ لِحَيَارِهِمْ وَشَرَارُهُمْ تَبِعَ لَشَرَارِهِمْ»¹.
«وعن أبي موسى قال: قام رسول الله ﷺ على باب فيه نفر من قريش فقال: إن هذا الأمر في قريش»².
«وعن ابن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ لقريش: إن هذا الأمر فيكم وأنتم ولاته»³.
«وعن ابن عمر قال: إِنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يَزَالُ هَذَا الْأَمْرُ فِي قُرَيْشٍ مَا بَقِيَ مِنَ النَّاسِ اثْنَانِ. قَالَ وَحَرَّكَ أَصْبُعَيْهِ»⁴.
«عن سعد قال: سمعت النبي ﷺ يقول: من يرد هوانَ قريش يهينه الله»⁵.

«وعن عبيد بن عمير قال: دعا رسول الله ﷺ لقريش فقال: اللهم كما أذقت أولهم عذاباً فأذق آخرهم نوالاً»⁶.
«عن سعد بن أبي وقاص أن رجلاً قُتل، ف قيل للنبي ﷺ فَقَالَ: أَبْعَدَهُ اللَّهُ إِنَّهُ كَانَ يُبْغِضُ قُرَيْشًا»⁷.

سوره كوثر:

«عن أنس أن رجلاً قال: يا رسول الله ما الكوثر؟ قال: نهر في الجنة أعطانيه ربي أشدُّ بياضاً من اللبن وأحلى من العسل وطوله ما بين المشرق والمغرب لا يشرب منه أحد فيظلم ولا يتوضأ منه أحد فيتشعث أبداً لا يشرب منه من أخفر ذمتي ولا من قتل أهل بيتي»⁸.

سوره نصر:

«عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاحَ بَدْرٍ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لِمَ تُدْخِلُ هَذَا الْفَتَى مَعَنَا، وَلَنَا أَبْنَاءُ مِثْلُهُ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ مِمَّنْ قَدْ عَلِمْتُمْ، قَالَ: فَدَعَاهُمْ ذَاتَ يَوْمٍ وَدَعَانِي، وَمَا رَأَيْتُهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ مَنِّي، فَقَالَ: مَا تَقُولُونَ؟ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ۚ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَخْلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ فَوْاجِأً ۚ [النصر: 1]. حَتَّى

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8

خَتَمَ السُّورَةَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَمَرْنَا أَنْ وَتَسْتَغْفِرَهُ إِذَا نُصِرْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا نَحْمَدَ اللَّهَ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا تَذَرِي، وَلَمْ يَقُلْ بَعْضُهُمْ شَيْئًا، فَقَالَ لِي: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، كَذَلِكَ تَقُولُ؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: فَمَا تَقُولُ؟ قُلْتُ: هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَّمَهُ اللَّهُ ﷻ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ ﷻ وَالْفَتْحُ ۖ فَتُخْرَجَ مَكَّةَ، فَذَلِكَ عَلَامَةُ أَجَلِكَ، فَسَجَّ بِهِ دِرْبُكَ نَوَّعِفِرَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ۝۳ [النصر: 3]. فَقَالَ عُمَرُ: مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَعْلَمُ¹.

«وعن ابن عباس قال: لما نزلت ﷻ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ ﷻ وَالْفَتْحُ ۖ ۝۱ جاء العباس إلى علي ﷻ فقال: انطلق بنا إلى رسول الله ﷻ فإن كان هذا الأمر لنا من بعده لم تشاحنا فيه قريش وإن كان لغيرنا سألناه الوصية بنا. قال: لا. قال العباس: فجئت رسول الله ﷻ سرًا فذكرت ذلك له فقال: إن الله جعل أبا بكر خليفتي على دين الله ووحيه وهو مستوص فاسمعوا له وأطيعوا تهتدوا وتفلحوا واقتدوا به ترشدوا وقال ابن عباس فما وافق أبا بكر على رأيه ولا أزره على أمره ولا أعانه على شأنه إذ خالفه أصحابه في ارتداد العرب إلا العباس، قال: فوالله ما عدل رأيهما وحزمهما رأي أهل الأرض أجمعين»².

سوره اخلاص:

«عن عمر بن الخطاب ﷻ أنه قرأ الله الواحد الصمد»³.

1 -

2 -

3 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء

و چون وجود اشخاص معینه و صفات ایشان به مجرد عقل ثابت نمی‌شود بلکه به نقل متواتر یا مشهور یا خبر واحد صحیح، لایذ مراد از دلیل عقلی اینجا آن است که يك مقدمه از مقدمات آن عقلی باشد و دیگری متواتر یا مشهور.

و آن مقدمه که عقلی باشد دو قسم تواند بود:

قسم اول: عقلی محض که بغیر استناد به شرع ثابت شود لیکن می‌باید که شرع تصدیق آن فرماید تا اعتداد را شاید. قسم دوم عقلی مأخوذ از استقراء دلائل شرعیه یا مأخوذ از آنکه نقیض او مستلزم محال شرعی باشد، مثلاً صدور چیزی از پیغامبرﷺ که صدور آن جائز نیست و آنچه به آن ماند و لهذا این فصل را منقسم می‌سازیم به دو مقصد.

مقصد اول: حاصل آن تنقیح معنی خلافت خاصه است، زیرا که لفظ خلافت حقیقت شرعی است و مدعیان تشرع آراء مختلفه دارند هر یکی از لفظ خلافت معنی ادراک می‌نماید و صفات لازمه خلیفه به نوعی تقریر می‌کند مثلاً فرقه‌ء خلافت پیغامبرﷺ را به معنی امامت می‌گیرند در صفات خلیفه هاشمیت و فاطمیت و عصمت و مانند آن اعتبار می‌کنند و شکی نیست که هیچ عاقلی این معنی را برای خلفای ثلاثهﷺ اثبات نمی‌تواند کرد.

و ما در خلافت مفهوم سلطنت و فرمانروائی مسلمین اخذ می‌نمائیم و در خلافت خاصه هجرت و سوابق اسلامیه معتبر می‌دانیم و هیچ عاقلی این معنی را برای ائمه اثنا عشر غیر مرتضیﷺ اثبات نخواهد کرد پس شغبی که در میان فریقین واقع است منشأ آن عدم تنقیح معنای مراد بوده است، اختلاف اصطلاحات حق را مختفی ساخت.

پس معنی خلافت به اعتبار لغت جانشینی است که یکی به جای دیگری بنشینند و به نیابت او کار کند و در شرع مراد از وی پادشاهی است برای تصدی اقامت دین محمدی علی صاحبه الصلوات والتسلیمات به نیابت آن حضرتﷺ، پس اگر کسی پادشاه نباشد و حکم او نافذ نبود خلیفه نیست هر چند فرض کنیم که

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 215

افضل امت باشد و معصوم و مفترض الطاعت و فاطمی، و اگر کافری بادشاه باشد یا تحکیم کند سیف را نه شرع را و کار او اخذ خراج و باج باشد و به اقامت دین مثل جهاد و اقامت حدود و فصل قضایا اصلاً نه پردازد خلیفه نخواهد بود مانند اکثر متغلبه در زمان ما و پیش از ما.

نکته: اینجا نکتهء باید فهمید که گفتگوی امامیه در این مبحث نزاع لفظی است بلکه شغب محض است نزاع لفظی هم نیست، زیرا که خلافت غیر امامت است عند الامامیه و مرادف آنست عند اهل السنة.

یکی از خلافت به معنی بادشاهی و صفات خلیفه به معنی صفاتی که نزدیک وجود آنها بادشاهی معصیت نباشد یا حکم او نافذ شود افضل امت باشد یا نه سخن می‌گوید، دیگری از افضل امت که در حکم الله منقاد شدن به او بر تمام امت فرض است بادشاه باشد یا نباشد ذکر می‌کند و امامت به این معنی سخنی است که هیچ فرقه از فرق اسلامیه به آن نطق نه کرده است و نه از کتاب و سنت این معنی مفهوم شده و نه اولاد حضرت مرتضی □ در عصری از اعصار بر آن اتفاق کرده‌اند و به حکم عادت مستحیل است که در شرع دلالت بر این معنی باشد و کسی آن را نداند و به گوش کسی نه رسد بهمان می‌ماند که شخصی گوید امروز در بازار سیلی آمد که چند هزار کس را غرق ساخت و غیر او هیچکس این را نمی‌داند و اثری از باران هم دیده نشد سبحلنک هذا بهتانٌ-عظیمٌ و اگر باور کنیم این را سوفسطائی¹ باشیم. و امامیه به امامت زین العابدین و محمد باقر و جعفر صادق رضوان الله تعالی علیهم قائل‌اند حالانکه ایشان به اتفاق بادشاه نبودند.

آری خلافت را ضمیمهء امامت می‌دانند به معنای آنکه چون امام موجود باشد خلافت حق اوست دیگری را نمی‌سزد که اقدام بر آن کند و ظاهر آن است که این مسئله از فروع فرضیت انقیاد است مر او را پس اگر معصومی مفترض الطاعت بادشاهی را بر امر سلطنت قائم گرداند بادشاهی او صحیح باشد خودش امام باشد و آن منصوب خلیفه مانند آنکه حضرت شمویل طالوت را

¹ - سوفسطائیه فرقه‌ای از فلاسفه که بر این باورند همه موجوداتی که مشاهده می‌کنیم وجود وهمی داشته و هیچ حقیقت و منشأ ندارند، و همچنین سوفسطائیه به اعمال نیک و بد و پاداش اعمال عقیده ندارند.

خلیفه ساخت و خود ایشان نبی بودند و طالوت ملّک، و اگر عصیان امام در حکم نکاح یا غیر آن بوجود آید آن نیز معصیت باشد پس خصوصیت خلافت تأثیری ندارد. پس در مسئله خلافت رایت خلاف افراشتن و از هر دو جانب بُرد و مات¹ در میان آوردن معنی ندارد فتأمل هذه النکته حق التامل.

چون این نکته مذکور شد بر اصل سخن رویم.

خلافت را چون به وصف راشده مقید کنیم معنیش آن باشد که نیابت پیغامبر^ﷺ در کارهای که پیغامبر^ﷺ بنا بر وصف پیغامبری میکردند از اقامت دین و جهاد اعداء الله و امضای حدود الله و احیاء علوم دینی و اقامت ارکان اسلام و قیام به قضاء و افتاء و آنچه به این قبیل تعلق دارد به وجهی که از عهدهء ماوَجِب بر آید و عاصی نباشد. و مقابل آن خلافت جابره است که در بسیاری از احوال مخالف شرع به عمل آرد و از عهدهء واجب بر نیاید و معطل گذارد بسیاری از آنچه میباید تا آنکه عاصی باشد در خلافت خود مثلاً اقامت حدود می کند و احیاء علوم دین نمی نماید یا اقامت به وضعی می کند که شرع به آن حکم نه فرمود به جای رجم می سوزد و به جای قصاص رجم می نماید و این خلافت راشده لوازمی چند دارد که بدون آن لوازم قیام شخصی به خلافت راشده متصور نیست مانند عقل و بلوغ و ذکوریت و سلامت سمع و بصر و حریت و علم و عدالت و شجاعت و رأی و کفایت در حرب و سلم و غیر آن، و این صفات به بداهت عقل معلوم می شود که تحقق مقصود از خلافت بغیر آنها ممکن نیست و سنت سنی و صفی دیگر بر این صفات مرید کرده است و آن قریشیت است تا تشبّه واقع شود با فعلُ الله در بنی اسرائیل که انبیاء نمی بودند الا از بنی اسرائیل از سبط لاوی باشند یا یهودا یا غیر آن. همچنان آن حضرت^ﷺ لازم گردانید که خلیفه از قریش باشد از بنی هاشم باشد یا غیر بنی هاشم و در اشتراط قریشیت حکمتها است که این موضع تفصیل آن را بر نمی تابد.

سوال اگر صبی را یا زنی یا جاهلی یا غیر مجرب غیر کافی را بعد موت پدر او خلیفه سازیم و علماء را برای احیاء علوم دین و

¹ - این یک اصطلاح شطرنج است، هر گاه که همه مهره های طرف مقابل بر داشته شود آن را «برد» می گویند و آن گاه که پادشاه زده شود و برای فرار هیچ خانه ای نداشته باشد آن را «مات» می گویند.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 217

برای قضاء و افتاء منصوب گردانیم و امیری حاذق را در فوج کشی و مجرب را در شکست دادن اعداء امیر غزاة گردانیم و حکیمی را که طریق اخذ زکاة و خراج می‌داند و نصب عمال بر شرط می‌شناسد و تقسیم بیت المال در مستحقین می‌تواند وزیر الوزراء سازیم امور سلطنت منتظم شود به غیر وجود این صفات در خلیفه؟

جواب گوئیم به نقض، اولاً: اگر این صبی را یا این زن را از میان بر اندازیم و این علماء و امراء و وزراء با هم متفق شوند و با يك دیگر مخالفت نمایند و عهود مؤکده در میان آرند امور سلطنت به غیر خلیفه منتظم می‌تواند شد پس نصب خلیفه چه ضرور؟

و به حلّ، ثانیاً: اجتماع نفوس به غیر جامعی که به شوکت خود همه را در يك سلك منسلک گرداند پا بر هوا است نزدیک است که اندک خشونت در میان ایشان افتد و آن مخالفت بر هم خورد لهذا حکماء گفته‌اند سبب تألیف ناس وجوه متعدده می‌باشد رهبت و رغبت و حاجت و اتفاق طبائع و اتفاق بر صفات کسبیه و رسم و عقل و اجتماعی که به يك وجه یا دو وجه پیدا شود پا بر هوا دارد و بر آن بنا کرده جنگ‌ها و کارهای عمده صورت نمی‌بندد و این مبحثی است از اجلی مباحث حکمت سیاست مُدن، چون مدار این امور بر احتمالات عقلیه نیست بلکه بر آنچه در عادت موجب رفع مفسده با وجود مصلحت باشد باید دانست که این عزیز ناقص یا این زن به هیچ کار نمی‌آید وجود و عدم او مساوی است او خود نمی‌داند که شریعت و مصلحت چیست تا در آنچه موافق شریعت و مصلحت است و مخالف آن است تمیّز نماید یکی را ترجیح دهد و از دیگری نهی فرماید و اعتماد در هر فن بر اهل آن فن کردن و خود مقلد محض بودن هرگز راست نمی‌آید و کاری نمی‌کشد اکثر مفاصد در عالم از همین جهت ناشی شده و اگر تسلیم این شخص ضرور افتد الضرورات تبیح المحظورات.

بالجمله شك نیست که خلیفه چون متصف به این صفات فاضله باشد نوعی از تشبّه با پیغامبر ﷺ پیدا کرده است هم در ملکات و هم در افعال چون بر خلافت راشده وصفی دیگر زیاده کنیم و گوئیم خلافت راشده خاصه مرجع آن تشبیه خلیفه است به پیغامبر ﷺ زیاده از آنچه در خلافت راشده شرط کردیم در تفصیل آن زیاده می‌باید افتاد.

سرّ سخن این است که آن خلیفه عین پیغامبر^۱ نخواهد بود تا نزول وحی و افتراض طاعت صفت او باشد بلکه از صفات امتیان وصفی که اقرب است به صفات پیغامبر^۱ از جهت پیغامبری و نمونه او و ظل اوست اخذ باید کرد. باز تشبّه معتبر اینا تشبّه در اوصافی است که پیغامبر^۱ را به اعتبار پیغامبری باشد مثلاً آن حضرت^۱ اجمل ناس بودند و پیغامبران دیگر در جمال متفاوت پس اجملیت وصف آن حضرت^۱ به اعتبار پیغامبری نباشد، و هاشمی بودند و سائر انبیاء از اسباط بنی اسرائیل پس هاشمیت به اعتبار پیغامبری نخواهد بود و قول ما به اعتبار پیغامبری شامل است جهاد را مثلاً حالانکه اکثر پیغامبران به جهاد مأمور نبودند، زیرا که جهاد ناشی است از جهت وحی و پیغامبری آن حضرت^۱ آن حضرت^۱ را به جهاد آورد.

باز تشبّه به جمیع آنچه از لوازم پیغامبر است مطلوب است یا اکثر آن نه تشبّه به اعتبار بعضی اوصاف قلیله، زیرا که هر مسلمانی که هست با پیغمبر تشبّهی درست کرده اگرچه در نماز پنجگانه و تلاوت قرآن و مانند آن باشد و افاضل امت تشبّه درستی داشتند در بعض اوصاف کما قال حذیفه فی عبدالله بن مسعود^۱ و این خلافت در شیئی واحد است دون آخر. مقصود از خلافت خاصه خلافت مطلقه است به اعتبار جمیع آنچه از پیغامبر صادر می‌شد از جهت پیغامبری. باز تشبّه با پیغامبر^۱ به این صفت که تقریر کردیم نمی‌تواند شد الا آنکه آن شخص از طبقه‌ی علیای امت باشد نه از طبقه سفلی و وسطی و از طبقه علیا بودن به دو وجه تواند بود.

یکی به اعتبار تشبّه نفس با پیغمبر در عبادات و مقامات سنیّه و اخلاق حمیده.

دیگر به اعتبار سوابق اسلامیّه مثل هجرت و جهاد و نمی‌تواند شد مگر آنکه این شخص در دو قوت نفس خود اعنی قوت عاقله و عامله جبلّه و کسباً با پیغامبر مناسبت داشته باشد و ثمرات هر دو جدا جدا و مجموعاً از وی دیده شود و نمی‌تواند شد مگر آنکه

^۱ - تلمیح به حدیث عبد الرحمن بن زید است که او گفت: از حذیفه^۱ سوال نمودم کدام یک از صحابه‌ی کرام به روش و اخلاق آن حضرت^۱ نزدیک‌تر هستند تا این صفات را از او حاصل نمائیم؟ حذیفه^۱ فرمود: من کسی را نمی‌شناسم که از عبد الله بن مسعود به راه و روش آن حضرت پایبندتر باشد. به روایت.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 219

داعیه الهی برای اتمام مواعید الهی در قلب او ریزند و به واسطه نفس پیغمبر و برکت صحبت او و آثار برکات داعیه الهیه در افعال و اطوار او دیده شود و نمی‌تواند شد مگر آنکه واسطه باشد در میان پیغمبر و امت او در افاضه علوم، و معنی حقیقت خلافت خاصه وقتی واضح گردد که حقیقت تشریع اولاً دانسته شود بعد از آن حقیقت نبوة، زیرا که خلافت خاصه نمونه نبوت است و تشبه است به آن پس لابد نکته چند می‌باید که بنویسیم.

نکته اولی: تشریع تتمه تقدیر است معنی تقدیر اندازه نهادن، خدای تعالی برای هر نوع اندازه نهاده است هر نوع را خلقتی است خاص و صورتی است خاص و افعالی و اخلاقی است و الهامات جلیه که در میان صورت نوعیه و حاجت طاریه¹ متولد می‌شود و این قصه بس دراز است و آدمی افضل انواع حیوان است عقل و ذكاء و اهتدا به انواع غریبه از اتفاقات مقتضی نوع اوست و در نفس آدمی دو قوت نهاده‌اند قوت ملکیه و قوت بهیمیه اگر آدمی خود را به قوت ملکیه دهد و همه آن کند که سبب زیادت قوت ملکیه است در عداد ملائکه داخل شود گویا ملک است از ملائکه و اگر خود را به قوت بهیمیه دهد در عداد بهائم داخل گردد گویا بهیمه ایست از بهائم و حالتی هست که اعتدال نوع آدمی آنرا اقتضا می‌کند و آن امتزاج است در هر دو قوت از افعال بهیمیه آن کند که با ملکیت مضاد نداشته باشد و از افعال ملکیه آن کند که با بهیمیه به تراحم بر نه خیزد پس هر دو قوت صلح کنند و اصل صورت نوعیه انسان همین هیئت اعتدالیه را تقاضا می‌کند اگر عصیان ماده مانع آن نباشد **فِطْرَتَ لِلْإِنْسَانِ أَنْ يَقْتَرِفَ ظُلُماً** [الروم: 30]. اشاره به همان هیئت است و برای این هیئت اعتدالیه ملکات است و احوال است و افعال و آن را کاسبات است و آن را منقصات است (که در هیئت اعتدالیه نقص پیدا می‌کند) و کفارات آن منقصات است، و این قصه به همان می‌ماند که صاحب طب می‌شناسد که برای هیئت اعتدالیه که مسمی به صحت است اسباب است و منقصات است پس امر می‌کند و نهی می‌نماید چون در ازل الازال خدای تعالی جمیع

¹ - حاجت طاریه حاجت ضروری و موسمی است مثل حاجت طفل که در هنگام شیر خوارگی بدون اینکه کسی او را رهنمائی کند و برایش درس بدهد پستان مادر خود را مکیده و در جستجوی غذا می‌شود و این در حقیقت یک نوع الهام ربانی است که آن را الهام جلی می‌گویند.

مقتضیات نوعیه را تقدیر نمود در ذیل آن به مقتضای حکمت واجب شد که هیئت اعتدالیه نفسانیه که در شرع مسمی به فطرت است و ملکات و احوال که از آن می‌خیزد و کواسب و منقصات او معین فرماید و آن را شریعت بنی آدم گویند بعضی اشیاء را واجب ساخت و بعضی آخر را مندوب و مباح و مکروه و حرام، و تعلیم آن بشر را نمی‌باشد مگر شبیه به الهامات جبلیه و قابل تعلیم بی واسطه نمی‌باشد الا اعدل انسان به اعتبار قوای نفسانیه و آن شرع واحد است تغیر و تبدیل را راه به آن نیست و لیکن قابل آن است که به موضع خاص مقید کنند مانند آنکه طیب برای صحت آدمی نسخه خاص بعد ملاحظه سن و فصل و بلد معین می‌نماید از میان چندین احتمالات و این را شرعة و منهاج گویند: [لِكُلِّ جَلَّتْ تَا مِنْكُمْ شَرْعُهُ وَفَهَاجًا] [المائدة: 48].

نکته دوم: گمان مکن که ارسال رسول فرستادن پیغامبر است از بالا به پست (پائین) یا از مشرق به مغرب یا از بلدی به بلدی بکه معنی ارسال رسول از جانب حق جل و علا آن است که اراده الهیه متعلق شود به آنکه شریعت را جمهور بنی آدم بدانند تا صلاح ایشان باشد و از مشهورات ذائعه گردد و عقل و قوای ایشان به آن علم حق ممثلی شود تا سبب حدوث اراده افعال خیر و کف از منهیات گردد در حق بسیاری، یا در میان بنی آدم انواع شرک و مظالم شائع گردد و رفع شرک و مظالم از میان ایشان بدون پیغامبری مؤید از جانب قدس میسر نباشد، یا قومی از مبعوضین را وقت عقوبت و اجل آن در رسد و مصلحت نباشد که سنگ از آسمان اندازند یا به صحیه اهلاک نمایند بلکه مصلحت ارسال رسولی باشد صاحب شوکت که آن عزیز به منزله جبریل واسطه‌ی تعذیب آن جماعه ملعونه گردد و این علم و این داعیه را همه افراد انسان قابل نیستند بلکه قابل اعدل افراد و اشبه آن به ملاً اعلی می‌تواند شد و همه اوقات قابل ظهور امر حق نیست بلکه حکمت الهیه پیش از وجود افراد معین می‌کند فردی را و مشخص می‌سازد زمانی را چون آن زمان در رسد و آن مرد به وجود آید نفس قدسیه آن فرد معتدل را برای خود اصطناع فرماید که [وَ صَطَنَّا عَنْكَ لِتَفْسِيهِ ٤١] [طه: 41]. و آن شرع در دل او ریزد و جمیع قوای عقلیه و قلبیه آن فرد معتدل را مسخر خود نماید و امتی گرد وی جمع کند و او را منصب ارشاد و تعلیم

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 221

کرامت فرماید و ایشان را توفیق تعلّم و استرشاد بخشد و این داعیه را در میان ایشان شائع گردانند بدان ماند که چراغی در خانه افروزند و عکس آن چراغ در آئینه‌ها که حوالی چراغ منصوب ساخته‌اند بیفتد پس به وجود این ارشاد و استرشاد هر دو معنی موجود شوند هم کمال نفس پیغامبر و نفوس اُمّۀ اخِرَجَتِ لِلنَّاسِ¹ و هم آن شریعت الهیه که در ازل الازال صورت بسته بود هر دو حقیقت یکجا به نحوی از انحاء تحقق موجود گشت چنانکه کتاب طب را مثلاً وجود خطی است و وجود لفظی و وجود ذهنی پس وجود خطی رنگی است سیاه بر صفحه کاغذ به وضعی خاص ریخته لیکن دال بر حروف چند، و حروف صوتی است خاص غیر قارّ (قرار گیرنده) دال بر صور ذهنیه چند و آن صور ذهنیه تفصیل مسائل طب و حل معضلات اوست به سبب نوشتن این کتاب راهی به قواعد طب پیدا شد و در میان مردم رواجی پدید آمد به این اسلوب آن شریعت ممثله در ملکوت به این تعلّم و تعلیم متحقق شد پس این است معنی ارسال رسل و انزال کتب فتدبر.

و این وجودی است در ضمن وجودی، آن يك روح است و آن دیگر جسد و صورت نبی گاهی صورت بادشاه و خلیفه می‌باشد و گاهی صورت خبر و عالم و گاهی صورت زاهد و مرشد و هر صورت را اسباب است از بخت و حظ و قوا و هر صورت را افعال است و آثار چنانکه ماده بدن عناصر اربعه² است و نفس ناطقه روح مدبره اوست و سبب بدن نطفه است و اغذیه. ظاهر بینان نبوت آن حضرت را بادشاهی دانستند و به روح این فتح که اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ۱ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَبَيَّنَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَهُوَ بِذِيكَ صِدْقٌ طَائِفِيْمًا ۲ [الفتح: 1-2]. پی نبردند و در شقاء ابد ماندند، و افضل الشرائع که بر افضل بشر نازل شد صورت او مرکب بود از چند چیز هم صورت خلافت و هم صورت خبر معلم و هم صورت زاهد مرشد.

نکته سوم: خلافت ظهري دارد و بطني ظهر خلافت سلطنت و فرمانروائی است برای اقامت دین و بطن آن تشبه است با پیغامبر در اوصافی که به پیغامبری تعلق دارد پس نبوت آن است

¹ - تلمیح است به آیه مبارکه: كُنْ مِّنْ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَى الْغَيْرِ لِلنَّاسِ تَدْعُهُمْ إِلَى الْغَيْرِ وَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ [آل عمران: 110].

² - عناصر اربعه: آب، خاک، آتش، هوا.

که اراده الهیه متعلق شود به صلاح عالم و کبت مفسدین و کفّار و ترویج شریعت در ضمن افعال و اقوال پیغامبر و خلافت آن است که متعلق شود اراده الهیه به تکمیل افعال پیغامبر و ضبط اقوال و اشاعت نور او و غلبه دین او در ضمن قیام شخصی از امت به خلافت پیغامبر و داعیه اعلاّی دین پیغامبر در خاطر شخصی ریزند و از آنجا منعکس شود به سائر امت و این عزیز در قوت عاقله و قوت عامله نسبتی دارد با نفس پیغامبر پس محدّث باشد و فراست او موافق وحی افتد و انواع کرامات و مقامات که به آن کمال نفس او به اعتبار قوت عامله شناخته شود در این عزیز موجود باشد لابد صورت خلیفه می‌باید که موافق باشد با صورت پیغامبر اگر پیغمبر بادشاه است خلیفه لا محاله بادشاه خواهد بود اگر حبر است و زاهد لابد خلیفه به همان صفت خواهد بود در پیغامبر خصوص صورت از پیغامبری خارج است و در خلیفه خصوص صورت داخل خلافت است که به مشابّهت صورت و معنی هر دو استحقاق نام خلیفه پیدا کرده است چنانکه فصل از عوارض جنس است و داخل در نوع و چنانکه خاص از عوارض ماهیت نوعیه است و از صفات نفسیه صنف و دوران حکم هر علتی که مظنه مصلحتی باشد مقتضی حکمت است که به عموم مصلحت تعلق دارد و خصوص آن علت مقتضی شریعت است که به خصوص مظنات تعلق دارد و شبهه نیست که پیغامبر چون داعیه الهیه در نفس قدسیه او ریختند و وی تنها بود و برای او اعوان و انصار مطلوب شد تا در حیات پیغامبر اعانت او کنند و بعد از وفات او واسطه باشند در میان پیغامبر و امت چون در ازل الازال در مرتبه قدر پیغامبر و امت او ممثّل گشت جمعی کالواسطه بودند در تأثیر پیغامبر در امت خود به اعتبار مناسبت جلیه و افعال صادره از ایشان چنانکه پیغامبر به وصف پیغامبری در آن جا معین شد این جماعه به وصف خلافت ممثّل شدند.

این معنی در ازل الازال برای ایشان نوشته‌اند و در خارج همان معنی بر روی کار آمد و بعد انتقال همان امور در صحیفه نفس ایشان منتقش ماند وما أحسن ما قیل فی هذا للمعنی:

چون شکر گزارد کس این
دولت سرمد را

دردت ز ازل آمد تا روز ابد
پاید

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 223

چون خلافت ظاهره و باطنه مجتمع شود آن را خلیفه خاص گوئیم و خلافت خاصه مرتبه ایست از ولایت آن مرتبه اشبه مراتب ولایت است به نبوت و علمای امت که حکمت الهیه ایشان را در ترویج دین محمدی علی صاحبہ الصلوٰات والتسلیمات و تجدید شریعت او قائم فرموده صاحب مراتب اند و خلافت خاصه جامع این همه مراتب است این است حقیقت خلافت خاصه. چون مفهوم خلافت خاصه منقح شد حالا استقراء احوال و اقوال خلفاء باید کرد و از صور قصه‌ها به ارواح آن انتقال باید نمود و از قصص کثیره پی به معنی مشترک باید برد تا واضح شود که این جماعه به آن متصف اند و آیات قرآن را و احادیث پیغامبر و آثار سلف صالح را تتبع باید فرمود تا در تنقیح معنی خلافت و اثبات لوازم آن در اشخاص معینه مدد فرماید.

نکته چهارم: آنچه تقریر کردیم معنی خلیفه خاص پیغامبر بود مطلقاً الحال می‌خواهیم که بیان کنیم خلیفه خاص پیغامبر ما^۱ به حسب صورت به چه اوصاف می‌باید که متصف باشد؟

بدانکه پیغامبر ما^۱ افضل انبیاء بود و شریعت او افضل شرائع الهیه و کتاب نازل بر وی افضل کتب سماویه و پیغامبران گاهی به صورت بادشاهان بروز می‌کردند مانند حضرت داود و سلیمان و گاهی به صورت اخبار مانند حضرت زکریا^۲ و گاهی بصورت زهاد مانند حضرت یونس و حضرت یحییٰ و در هر صورتی خدای تعالی ایشان را جاه و غلبه و عزتی کرامت می‌فرمود و امت را توفیق انقیاد عطا می‌نمود آن غلبه و آن انقیاد بمنزله بدن لحمی انسان می‌بود و عنایت الهی در میان به منزله نفس ناطقه چنانکه بدن آشیانه نفس می‌باشد صورت این غلبه و عزت و جاه و آن انقیاد قوم و نیایش ایشان بدن نبوت است و عنایت الهی و فتح غیبی که ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۚ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ﴾ [الفتح: 1-2]، روح نبوت گویا حقیقت نبوت در پس پرده حرکت می‌فرماید مانند ظهور حرکت باد در ضمن حرکت شیر و ماهی که از اثواب می‌سازند:

ما همه شیران ولی شیر
جنبشش از باد باشد دم‌بدم
علم

ظهور نبوت بهترین پیغامبران جمع بود در بادشاهی و حیرت و زهد پس صورت نبوت آن حضرت^۳ بهم آمدن مسلمین بود گرد

وي [این معنی در مکه متزاید شدن گرفت تا آنکه صورت اقبال بهم رسید مانند رئیس مدینه از مدن یا قریه‌ی از قری بعد از آن مأمور شدند به هجرت و مسلمین از هر جانب موفق گشتند به هجرت و تهیاً برای جهاد پدید آمد و معنی ریاست و جمع فوج و فرمان روائی افزون شدن گرفت تا آنکه فتح مکه به وقوع آمد و وفود عرب از هر طرف به خدمت آن حضرت [شتافتند و سورۃ: **إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَفُتِحَ الْكَافُ ۝ ١ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَخْلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ فُوجًا ۝ ٢**] [النصر: 1-2] - نزول یافت و در غزوه تبوک چهل هزار کس و به روایتی هفتاد هزار کس در رکاب آن جناب [حاضر بودند و در حجة الوداع صد هزار و بیست و پنج هزار کس به ملازمت آن حضرت [حاضر شدند یمن و تهامه و نجد¹ و بعض نواحی شام در تصرف وی [داخل شد و جزیه و زکاة از آن بلدان می‌گرفتند و عاملان آنجناب در هر مکان نشستند تا آنکه صورت سلطان ناحیه از نواحی پدید آمد چنانکه جسد طفل در جمیع اقطار در ضمن نمو متزاید می‌گردد و هر لمحہ قوای نفس ناطقه متکامل می‌شود همچنان برکات نبوت و فیوض رسالت متضاعف می‌شد و در این صورت یک پایه از ترقی باقی مانده بود که آن حضرت [به رفیق اعلی انتقال فرمود آن هیئت ذو القرنین است که جمیع بادشاهان را مطیع خود ساخت و لوای فرمانروائی بر همه افراخت و این پایه را به عرف بادشاهان پیشین شاهنشاه می‌گفتند و خدای تعالی آن حضرت را [به این ترقی به بشارات متواتره نواخت و وی [مرات بسیار و کرات بیشمار آن را افاده فرمود و چون ندای - **يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمَطْمَئِنَّةُ ۝ ٢٧ رَجِعي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۝ ٢٨**] [الفجر: 27-28]، در رسید و آن حضرت [لیبک اجابت گفتند خدای تعالی آن موعود را بر دست خلفاء منجز گردانید و فارس و روم را که تمام ارض باجگزار ایشان بودند بر دست ایشان مفتوح ساخت و خزائن این جموع به مسلمانان داد و آن همه در پله حسنات آن حضرت نهاد و نعمت متکامل شد و در ضمن این ترقیات معنی نبوت متوفر گشت و مضمون [هُوَ [لِذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ [بِالْهُدَىٰ وَدِينٍ [الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَىٰ [الدِّينِ كَلِمَةٍ [] [الصف: 9]، به ظهور پیوست ولله الحمد لله رب العالمین -

¹ - قسمت پائین عربستان را تهامه و قسمت بالای آن را نجد می‌گویند، شهر ریاض در منطقه نجد واقع است.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 225

و اما صورت حیرت آن بود که آن حضرت[ؑ] در وقتی پیدا شدند که عرب کلام شعار بت پرستی داشتند راه و رسم انبیاء سابقین بالکلیه فراموش نموده نه از معاد ایشان را خبری و نه از مبدأ در میان ایشان ذکرِی ظلم بر یک دیگر آئین ایشان بود حلال و حرام نمی دانستند پس حق سبحانه و تعالی آن حضرت[ؑ] مبعوث فرمود و بهترین کتب الهیه بر وی[ؑ] نازل نمود و به انواع احکام و حکم انطالق فرمود که **﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾** [النجم: 3-4]. و جماعه را موفق گردانید به حفظ علم و رشد آن حضرت[ؑ]. امین کتاب الله را خواندند و احادیث حکم و احکام را یاد گرفتند تا حدی که بادیه نشینان اخبار ملت گشتند باز در میان امت آن حضرت[ؑ] حفظ این سِر فرمود و در هر عصری جمعی را به قراءت قرآن توفیق بخشید و برخی را به تفسیر قرآن میسر ساخت و طائفه‌ی را به روایت حدیث ممتاز گردانید و قومی را به فتوا و قضاء قائم نمود و در هر زمانی خلف را توفیق اخذ از سلف داد اگر کسی دل دانا داشته باشد بداند که ماء الحیاة از منبع قلب آن حضرت[ؑ] منفجر شده است و آن را جداول و انهار پدید آمد مسلمین شرقاً و غرباً از آن جداول و انهار حصه یافته‌اند و همین معنی در روز حشر ممثل به کوثر خواهد شد **﴿مَاءٌ لَبِيبٌ مِّنَ اللَّيْلِ وَاحِلٍ مِّنَ الْعَسَلِ أُولَئِكَ كَعِدَدِ نَجْمٍ مِّنَ السَّمَاءِ﴾** پیش از بعثت آن حضرت[ؑ] هیچ چیز از این قبیل موجود نبودند و بعد بعثت از میان قلب مبارک[ؑ] چشمه جوشید و به تمام آفاق رسید در ضمن این تعلیم و تعلم و حفظ آن شریعت حقه که در عنایت اولی ثابت بود و در صدور ملا اعلیٰ ممثل گشته نزول فرمود و منتشر شد این را قیاس عقل نتوان گفت از شدت ظهور بلکه رأی العین می‌باید شمرد. و ترقی در صورت حیرت نیز مراتب دارد تا هنگامیکه آن حضرت[ؑ] در مکه تشریف داشتند اکثر علوم الهیه که روز و شب بر قلب مبارک او باران صفت نزول می‌فرمود همه توحید عبادت بود و دانستن معاد و قصص انبیاء سالفه صلوات الله علیه و علیهم اجمعین، چون به مدینه رسیدند و امان علم گشاده‌تر شد پس بر آن حضرت[ؑ] احکام و حکم مفصل تر نازل گردید و آن جناب[ؑ] طریقه ادای صلاة و زکاة و صوم و حج و واجبات و منهیات نکاح و بیع و طریقه سیاست مدن و آداب معیشت علی اکمل الوجه بیان فرمودند بعد این دو مرتبه مرتبه‌ء

إزالة الخفاء عن خلافة

الخلافة

سوم که آخر مرتبه حبریت است باقیماند و این مرتبهء سوم دو قسم است.

قسمي آن است که به حضور پیغامبر می‌توانست بوجود آمد به نوعی از عُسر لیکن مشیت الهیه آن را مؤخر داشت تا خلفاء را معنی خلافت در حبریت تمام شود و آن جمع قرآن است از عُسب (برگ‌های درخت خرما) و لخاف (تخته سنگ‌ها) و صدور رجال تا آنکه بین الدّفتین مجموع شد و بهمان هیئت اجتماعی در آفاق شیوع یافت و دروازهء حفظ قرآن بر کافهء مسلمین مفتوح گردید.

و قسمي آنست که به حضور حضرت پیغامبر ممکن نبود که بوجود آید لا بد بعد وی متحقق شود و آن تفتیش احکام آن حضرت است که هنوز در میان مردم شائع نگشته بود خلفاء آن را تفتیش نمودند و از صدور رجال بر آوردند و حکم بر آن فرمودند و به سبب حکم ایشان فاش شد و نیز بعضی نصوص محتمل معنی شتی بود تشخیص معنی مراد مشکل می‌شد خلفاء تشخیص معنی مراد کردند یا استنباطی خفی که خلفاء تشخیص معنی مراد کردند یا استنباطی خفی که خلفاء اجماع اهل حل و عقد بران گردانیدند و طرق روایت حدیث و احتیاط در آن آموختند و این مرتبه آخر بر دست خلفاء تمام شد و این قسم بی واسطه از پیغامبر نمی‌توان نمود، زیرا که هر چه استفاده کرده شود آن داخل سنت خواهد بود یا کتاب پس پیغامبر ما را خلیفه می‌باید که جمع کند قرآن را و تعلیم نماید استنباط شرائع، و افضل انواع فقه بعد کتاب و سنت اجماعیات خلفاء است که به مشورهء فقهای صحابه حکم کردند و آن حکم نافذ شد در امت و همه امت آن را قبول کردند و این نوع در زمان پیغامبر نمی‌تواند شد.

اما صورت آن حضرت که زاهد و عابد و راه نماینده مسلمین باشد به انواع اکتساب احسان از تلبس به وظائف طاعات و این راه نمودن به چند نوع متصور است.

به تمهید قوانین احسان مثل وظائف صلاة و ذکر، و بیان کردن حفظ لسان و اشاره نمودن به مقامات و احوال، دیگر نمودن آن مقامات و احوال به تأثیر صحبت و به همین معنی اشاره واقع شد در کلمهء [وَبَرَكِيهِمْ] [الجمعة: 2]. و بعد آن حضرت در هر عصری افضل امت بعد اتصاف به احسان و کمال انصباغ نفوس

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 227

ایشان به مقامات و احوال دلالت نمودند سائر ناس را و از افاده اینان و استفاده آنان خانواده‌ها ملتئم شد و این نیز سري است از اسرار الهي که در بعثت حضرت نبوي ﷺ منطوي بود و اول و آقدم این سلسه خلفاء بودند که عالم را به این معاني دلالت مي فرمودند قولاً و فعلاً و تعلیم مسائل احسان قولاً و فعلاً مراتب بسیار دارد مرتبه اخريش دو قسم است.

قسمي آنست که مردم بي واسطه از آن حضرت ﷺ مي توانستند گرفت به نوعي از عُسر، عنايت الهي خلفاء را قائم مقام آن حضرت ﷺ براي این تعلیم ساخت تا به يسر بدست آید.

تفصيل این اجمال آنکه آن حضرت ﷺ جامع بودند در کمالات شتي مثل عصمت و وحي و احسان و بعضی امور از ایشان صادر مي شد از جهت احسان و بعضی از جهت نبوت مستفیدان آن حضرت ﷺ به حیرت در ماندند که این فعل مثلاً مخصوص به آنجناب است از جهت نبوت صادر شده پس راه اتباع در آن مسدود است و جیب تمنا از آن تهی یا از جهت احسان است پس محسنین امت را به آن اقتداء میباید کرد و سعی در تحصیل آن میباید نمود هر دو باب مشتبّه می شد و حیرت مانع کمال امتیاز می گردید چون خلفاء این طریقه را از آنجناب ﷺ اخذ نمودند و مردمان از خلفاء مشاهده آن امور کردند واضح شد که این همه باب احسان است همه محسنین امت را اقتداء به آن باید کرد. و معجزه مخصوص انبیاء است و کرامت عام برای اولیاء. وحي مخصوص انبیاء است و محدثیت عام. کشفی که دلیل قطعی تواند بود مخصوص به انبیاء است و کشف مبشرات و فراسات عام.

و قسمي آن است که مردم آن را بي واسطه از آن حضرت ﷺ نمی توانستند اخذ نمود الا به طریق رمز و اشاره دون الفعل والحال مانند محبت رسول که بالفعل آن را فنا في الرسول گویند یا نسبت اویسیه به انقیاد شرائع و در مقام شبهات به ورع پی بردن و علي هذا القياس پیغامبر را محبت رسول چه معنی دارد و نسبت اویسیه آنجا چه صورت بندد و این همه مباحث بدون توسط خلفاء راست نمی آید پس جمیع افراد امت به اعتبار این امور محتاج شدند به واسطه.

بالجمله سخن کوتاه تشبه به آن حضرت ﷺ در صورت نبوت بغیر قیام خلیفه به بادشاهی عالم بشکل قیام ذوالقرنین به بادشاهی هر دو جانب زمین که فارس و روم و ماحول آن باشد میسر

نیست و همچنین بغیر جمع قرآن و صرف همت بلیغه در اشاعت آن و حمل ناس بر تلاوت آن و بدون اجماعیات در هر بابی از ابواب فقه میسر نیست و همچنین بدون افادهء جمله صالحه از مسائل احسان میسر نیست.

نکته پنجم: در بیان آنکه تشبه با پیغامبر ما^ص به اعتبار استعدادات و ملکات که مصدر افعال و احوال آن حضرت^ص بوده است به چه صفت می باید که باشد؟ و اینجا دو دقیقه است که فهم آن از ضروریات این مبحث است بلکه از مهمات اکثر مباحث کلامیه.

دقیقه اولی: خلق اشیاء بی واسطه از حضرت حق است جل شأنه به اراده و اختیار نزدیک اهل حق پس ایجاب و تولید غلط توقفی که بعض اشیاء را بر بعض دیده می شود بر سبیل جری عادت است. عادت الله چنین جاری شده که عقیب وجود بعض اشیاء مخلوق کذا و کذا خلق فرماید.

اینجا قدم قومی لغزیده است در هر استدلالی که به اسباب بر سبب خاص کنند یا به مسبب بر اسباب خاص این شبهه بهم رسانند که افاضه اشیاء با ارادهء فاعل مختار است نه بطریق ایجاب و تولید پس استدلال به اسباب خاصه بر مسبب خاص و بالعکس نتوان کرد و این شبهه سفسطهء صرفست مصالح دنیا و آخرت همه موقوف بر استدلال است از اسباب بر مسببات و بالعکس تخم در زمین چرا می ریزند و آن را چرا آب می دهند و استعمال دوا چرا می کنند و جهاد با اعداء چرا بعمل می آرند آن حضرت^ص در حروب و در جمیع امور چرا اسباب خاصه را ملاحظه می فرمودند و پی به مسبب خاص می بردند و اگر این استدلال از میان بر خیزد عقل بیکار افتد و عاقل و سفیه یکسان شوند و تحرّی خلفاء د ر امور ملکی و اصابت ایشان در آن باب فضیلتی ندهد و مکلف بان نشوند سبحلک هذا بهتار عظیم حق است که توقف مسببات بر اسباب امر حق است و خلق بی واسطه به ارادهء فاعل مختار نیز امر حق هر که تطبیق در هر دو امر تواند داد و عقل او گنجایش آن کند جائز است او را که در این مسئله سخن راند و الا هر دو مسلک را حق داند و از تفصیل باز ماند.

دقیقه ثانی: آنکه در بادی رأی دانسته می شود ادله که از اسباب و مسببات سازند پیش قائلان به مختار مرید قطع را فائده ندهد

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 229

چه خرق عادت ممکن است همچنان پیش قائلان به ایجاب نیز اکثر آن فائده قطع ندهد، زیرا که در عالم کون و فساد یقین به آنکه همین اشیاء اسباب باشند لا غیر و به آنکه وجود مانع و انتفاء شروط منتفی است علی کثرتها و انتشارها میسر نیست مع هذا فی نفس الامر اعتقاد جازم در بعض امور حاصل می شود بلکه در بعض مواد یقین نیز بهم می رسد و این سخن به همان می ماند که اغلاط حس بسیار است مع هذا در بعض مواد به احساس یقین حاصل می گردد و سلامت مواد و صور در اکثر انظار غیر متیقن به، مع هذا یقین در بعض امور پیدا می شود و احتمال مجاز و اشتراك و تخصیص عام و مانند آن در کلام مخبر صادق قائم مع هذا یقین به مضمون خطاب شارع حاصل می گردد و انکار این معانی مکابره است و سر در اینجا آن است که حدس خفی نفس را در بعضی جاها حاصل می شود و یقین به آن محدوس متشیب می گردد من حیث یدری أو لا یدری.

چون این دو دقیقه مذکور شد بر اصل سخن رویم افعال متسقه متقاربه از نفس ناطقه پیدا نمی شود تا آنکه آن نفس را ملکه راسخه باشد مناسب آن افعال و احوال و این به همان می ماند که متکلمین گفته اند که بناء عالم بر وجه اتقان دلالت می کند بر آنکه موجد آن عالم است و مرید است و حکیم است و قادر است پس خلیفه پیغامبر ما¹ که مصدر این سه قسم افعال که به صورت پیغامبری او تعلق دارند لابد است از آنکه در نفس ناطقه او کمال هر دو قوت ودیعت نهاده باشند قوت عاقله و قوت عامله و در اجتماع این دو قوت و اصطلاح هر یکی با دیگری نیز براعتی داشته باشد تا شائسته خلافت آن حضرت² شود.

از ثمرات کمال قوت عاقله در پیغامبر وحی است و در خلیفه محدثیت و صدیقیت و فراست صادق که به سبب آن اصابت کند در ظنون خود «لا یظن بشیء الا کلان کما قال ورأی» یا موافق افتد با وحی الهی در واقعات بسیار و از ثمرات کمال قوت عامله در پیغامبر عصمت است از معاصی و سمیت صالح، و در خلیفه صلاح و عفت و محفوظ بودن از معاصی تا آنکه پیغامبر در حق او گواهی دهد که إن الشیطان یفر من ظل فلان¹، و از ثمرات براعت هیئت امتزاجیه هر دو قوت در پیغامبر معجزات است و واردات غریبه و واقعات عجیبه مثل معراج و در خلیفه مقامات و

¹ - اشاره است به حدیث:

احوال عاليه است و کرامات خارقه و تأثیر دعوات و تأثیر مواعظ او در مردم. چون این سه صفت در خلیفه یافته شود خلیفه سه نوع از تشبه با پیغامبر درست کند.

یکی آنکه مرشد خلائق باشد بعد پیغامبر.

دیگر آنکه داعیه الهیه را نفس او قبول کند از سر تحقیق نه از سر تقلید و چون در این داعیه محقق باشد برگات عجیه در کارهای او ظاهر شود.

سوم آنکه در شریعت محمدیه علی صاحبها الصلوات والتسلیمات چه در احکام و چه در حکم مهارتی پیدا کند و نسبت او با پیغامبر مانند نسبت مُخَرَّج باشد با مجتهد.

و اینجا دقیقه‌ای می‌باید یاد گرفت در شرائع مقرر شده است که معجزه مثبت نبوت انبیاء است و حجة الله بر خلائق لازم می‌شود به معجزه. عقول اهل معقول در این کلمه شذر و مذر افتاد و امثل آنها قیاس غائب بر شاهد درست کرده بر آن فرود آوردند که چنانکه بادشاه را ایلچی می‌گوید که مخالف عادت خود کن به التماس من تا مردم صدق مرا معلوم کنند همچنان معامله پیغامبر با خدای تبارک و تعالی است دیگران به انواع مناقضات پیش آمدند سخن ناتمام ماند و حق در این باب آن است که صدق پیغامبر را مکلفان نمی‌دانند الا از جهت آنکه علوم فطریه که مقتضی نوع انسان است در صدور ایشان قائم است به شهادت دل قبول می‌کنند و به آن مقتضی نوع حجت تمام می‌شود اگر چه تعنت کنند در انکار [وَجَحَدُوا بِهَا وَكَفَرُوا] هَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا [النمل: 14]. و اما آنکه این کلام صادق از تقلید علمای پیشین اخذ نموده است و یا به نوعی از فکر دریافته و ادعای رسالت نموده است یا تلقی نه کرده است الا به وحی الهی و داعیه نازله از فوق سبع سماوات اگر چه موافق شده باشد در اکثر آن به انبیای سابقین این قدر شبه باقی ماند چون معجزات خارقه دیدند و برکات صحبت ایشان معلوم کردند حقانیت از هر طرف جوش زد و حق از باطل ممتاز گشت و این نیز در اصل جبلت انسان نهاده‌اند.

چون این دقیقه گفته شد به اصل سخن برویم خلیفه را این قسم برکات می‌باید که ظاهر شود تا همگان بدانند که خدای ما به ما اراده خیر فرموده که این چنین خلیفه راشدی بر ما منصوب

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 231

ساخته [إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَبْتِخَمُ لِتَأْبُوتَ فِيهِ سَكِينَةً مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةً مِّمَّا تَرَكَ آدَمُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ] [البقرة: 248].

اما افعالی که تعلق به بادشاهی دارد بر وجه اتقان صادر نشود مگر آنکه نفس ناطقه خلیفه متصف باشد به چند صفت.

یکی حزم و مرتبه شناسی هر شخص و شناختن حوصله هر یکی تا در تفویض امور خطا نکند و سدّ خلل مملکت پیش از وقوع آن تواند نمود.

دیگر فراست للمعیه یظنُّ بک للظنِّ کلَّه قد رأی وقد سمعاً، زیرا که بسیار است که امور متعارضه بهم می‌آید که اگر تأنی کند خلل واقع شود و اگر عجلت را کار فرماید خلل عظیم به ظهور آید.

إِذَا كُنْتَ ذَا رَأْيٍ فَكُنْ ذَا
فَإِنَّ فسادَ الرَّأْيِ أَنْ تَتَرَدَّدَ
عَزِيمَةً

إِذَا كُنْتَ ذَا رَأْيٍ فَكُنْ ذَا
فَإِنَّ فسادَ الرَّأْيِ أَنْ تَتَعْجَلَ
رَوِيَّةً

و مخلص از این اشتباه غیر فراست المعیه چیزی نیست و این معنی بر کسیکه به صحبت ملوک رسیده باشد یا تاریخ ایشان را دیده مخفی نخواهد بود.

دیگر بخت کار کشا نه بخت منکوس که چون کاری پیش آید در گل باز ماند، فردوسی در قصه رأی زدن در تعین بادشاه بعد کشته شدن نوذر از زبان زال دستان می‌گوید:

نزیب بهر پهلوی تاج و تخت باید یکی شاه بیدار بخت

که باشد برو فره ایزدی بتابد ز گفتار او بخردی

و معرفت این معنی جز در پرده غیب نیست و جز مخبر صادق آن را تعبیر نتواند کرد و غلط بینان مجوس بر تسئیرات (رفتار) کواکب و زائچه ولادت اعتماد می‌نمودند، و این همه علوم و همیه است که شارع از آن نهی فرموده لهذا غیر آنچه از اشارات شارع آن را بفهمند اوجه نیست.

دیگر شجاعت که توسط است در میان تهوّر و جبن داشته باشد، و حلم که توسط است در جرأت و خمود.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

و حکمت که حد وسط است در جریزه (عیّاری) و غفلت.
و عدالت که به سبب آن در هر حالت مناسب آن حالت بر نفس
فائز شود.

والکلام فی هذه المباحث يطول اما افعالیکه تعلق بحبریت دارد بر
وجه اتقان صادر نشود مگر که خلیفه عالم به کتاب و سنت باشد و
تلقی آن به فهم خدا داد نموده باشد و مصلحت هر حکمی دانسته
نسبت او با پیغامبر مانند نسبت مخرجین با مجتهد مستقل، فن
فقه را خوب ورزیده و فن حکمت از دل او جوشیده و آنکه خود
این علوم نداند دیگران را چه افاده فرماید؟
خشک ابری که بود ز آب تهی ناید از وی صفت آب دهی

و مع هذا لطف او با قوم و اهتمام او در تعلیم علوم دیده شود و
سد ابواب تحریف منظور نظر او بود.

و اینجا دقیقه ایست آن را نیز باید فهمید خبر ملت محمدیه علی
صاحبها الصلوات والتسلیمات شخصی است که در آنچه شارع
خوض نه فرمود مجمل گذارد و چیزی که تعمق در آن نکرده تعمق
در آن نکند چنانکه قصد فی العمل مطلوب شده است قصد فی
العلم نیز از اهم مهمات آمده بسا دقت نظر و شقشقه‌ی بیان که
خبر را از حبریت ملت مصطفویه در انداخت

هر که دور انداز تر او دورتر از چنین صید است او

مهجورتر

اما افعالی که به ارشاد امت تعلق دارد بر وجه اتقان صادر
نشود مگر آنکه راه متوسط را که **فِطْرَتَ لِلْإِنْسَانِ** **فَطَرَ**
لِلنَّاسِ عَلَيْهَا [الروم: 30]. عبارت از آن است شناخته باشد و
کرامات خارق و مقامات عالیّه داشته باشد و اینجا نیز دقیقه
ایست مثل دقیقه‌ی سابقه قصد فی العمل مطلوب است در میان
بهیمیت و ملکیت صلح می‌باید نه ملکیت را مطلقاً بیکار گذاشتن و
نه از بهیمیت مطلقاً منسلخ گشتن و آن حد وسط همان است
مطمح نظر انبیاء صلوات الله تعالی و سلامه علیهم. اینجا غلط
نکني و بشقشقهء کلام مغرور نه گردی وحدت وجود و معرفت
تنزلات خمس و خروج به سوی فلسفه در تقریر لمّیات اشیاء همه
از حد وسط بیرون است.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 233

کج مج مرو به تهمت هستي ما را نشانهاست از آن یار بی
که در طریق نشان

چون این مبحث گفته شد مبحثی دیگر غامض تر از این مبحث بشنو تهذیب نفوس که نجات اخروی به آن منوط است بلکه سعادت دارین به آن مربوط دو نوع تواند بود.

یکی استعدادات نفوس که شرح آن گذشت.

دیگر برکات نازله از نزدیک خدای تبارک و تعالی بنا بر سوابق اسلامیة بیشتر از کسب بندگان واستعدادات ایشان «إن لربکم فی آیام دهرکم نفحات إلا فتعرّضوا لها»¹ و این نوع در هر ملت علی حده می باشد در ملت ما جالب اعظم آن برکات اعانت پیغامبر است در وقت غربت دین خدای تعالی چون آن حضرت را محض به رحمت خود بسوی عالم فرستاد آن جناب علیه الصلوة والسلام تن تنها بود هر که به اعانت او برخاست مشمول برکات الهیه گشت و هر که متأخر شد از مراتب قرب متأخر شد لهذا در شریعت ما مصمم گشت که هر که هجرت او سابق تر در مراتب قرب بلندتر و هر که در جهاد اعداء مقدم تر در صف سعداء پیش قدم تر.

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُتَوَكَّلُ عَلَيْهِ أُنْفِقَ مِنْ قَلِيلٍ فَجَ وَفُتِلَ
أُولَئِكَ أَهْلُ ظَمِّ دَرَجَةٍ مِّنْهُ لَذِينَ أَنْفَقُوا هُجْدُ وَفُتِلُوا [الْحَدِيد: 10].

وَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُتَوَكَّلُ عَلَيْهِ مِّنْ قَلِيلٍ مِّنْ مِّنْ عَزْ
أُولَى لَصَرِّ وَفُتِلَ مُجْهَدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِهٖ وَلِهٖ وَأَنْفُسِهِمْ قَصَلِ
لِلَّهِ مُجْهَدِينَ بِهٖ وَلِهٖ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى لُقْعِدِينَ دَرَجَةٍ وَكَلَا وَعَدَ لِلَّهِ
لَهُمْ وَفُتِلَ لِلَّهِ مُجْهَدِينَ عَلَى لُقْعِدِينَ جَزَا عَظِيمًا ٩٥ دَرَجَتِ
مُّهٖ وَهٖ فِرَّةٌ وَهٖ وَكَانَ لِلَّهِ عَفْوَ رَحِيمًا ٩٦ [النساء: 95-96]. و
سر در اینجا آن است که مراد حق جل و علا اعلاء کلمة الله بود
موافقت با مراد وی سبحانه در یک ساعت بهتر از عبادت صد
ساله خواهد بود لهذا مؤمنین اولین که قبل از هجرت در مکه به
زیور ایمان محلی شدند سر آمد عالم آمدند به اعتبار ثواب و
آنانکه در مشهد بدر واحد و حدیبه حاضر بودند گوی مسابقت
ربودند و چون به اهتمام آن حضرت صورت عالم متشکل شد به
شکل معنوی که عند الله متحقق است این جماعه در دنیا نیز

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

سرآمد عالم آمدند به این اعتبار واجب شد که خلیفه خاص آن حضرت [از مهاجرین اولین باشد و از حاضرین بدر و احد و حدیبیه، این سَرّی است که ظاهر بینان به فهم آن نمی‌رسند لیکن وقتی که کتاب و سنت می‌خوانند علی گره آن را قبول می‌کنند چون این قسم خلیفه که متشبه با پیغامبر باشد بوجه بسیار صدر عالم شود و لطف ایزد کردگار زمان اختیار بدست او دهد رحمت تمام شود.

حکمت محض است اگر لطف خاص کند بنده مصلحت عام را جهان آفرین

نبوت و خلافت نبوت محض تهذیب نفوس این جماعه خاصه نیست بلکه برکتی است عام برای تمام عالم که در ضمن تهذیب نفوس این جماعه پدید آمده و از میان نفوس ایشان جوشیده، از باب تکوین است نه مطلق باب تشریع به منزله هوای معتدل است که امراض مرضی عالم را اصلاح فرماید یا بارانی عظیم که قحط قحط زندگان را ازاله نماید.

نکته ششم: در طریق شناختن مستعدان خلافت خاصه از میان مردمان، چنانکه شناختن پیغامبر بر حق از میان مدعیان نبوت به غایت عسیر است ولنه لیسئ علی من یسرہ للہ علیہ همچنان معرفت مستعد خلافت خاصه نبوت نیز عسیر است مخلص از این حیرت مظلومه دو چیز تواند بود چنانکه معرفت پیغامبر نیز به دو وجه باشد.

یکی سابق از نبوت این نبی و دیگر لاحق بعد از نبوت.

اما وجه سابق آن است که پیغامبران پیشین به وجود پیغامبر متأخر بشارت دهند و آن بشارت در امت ایشان شائع شود

﴿وَمِنْ شَرِّ آيَاتِهِ أَنْ يَأْتِيَ بَعْضُ دُِّي سَمْعًا﴾ [الصف: 6].
﴿أَوْ لَا مَ يَكُنْ لَهُ آيَةٌ أَنْ مَلَمَّ عَلَّمُوا بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ [الشعراء: 197].

و این سَرّی است عجیب و از اسرار تکوین چون خواهند که پیغامبری صاحب شوکت را در آخر زمان مبعوث فرمایند بر زبان پیغامبران سابق به آن معنی اخبار نمایند و بعد از آن منامات مردم و اندازات کهنه و مانند آن همه ردیف اخبار آن پیغامبران سازند. اما وجه لاحق آن است که شریعت پیغامبر لاحق مصدق شریعت سابقه باشد و معجزات باهره بر دست این پیغامبر ظاهر

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 235

سازند و شریعت او را سمحه بیضاء گردانند تا هلاک نشود هر که هلاک شود الا علی بنیة من ربه همچنان در خلافت خلفاء حیرت واقع است و مخلص از این حیرت دو وجه می باشد. یکی سابق که اخبار پیغامبر است به انواع بسیار نخست بیان فرماید که فلان کس بهشتی است. دوم اعلام نماید که فلان شخص از صدیقین و شهداء و صالحین است.

سوم امارات استحقاق او خلافت را قولاً و عملاً ارشاد کند چون سخن تا اینجا رسید حجة الله بخلافت او قائم گردید و مردمان به اطاعت او مکلف شوند بعد از آن در وقت وفات پیغامبر طائفه را ملهم گردانند که برای خلیفه خلافت را منعقد نمایند و بعد از آن به مدد غیب دست تصرف او در عالم مبسوط فرمایند: **هَلَكَ رَجُلٌ بِئِهٖ وَجَّيْتُ رَهٗ حَيَّ رَجُلٌ بِئِهٖ [الأنفال: 42]**.

اما وجه لاحق آن است که معانی خلافت خاصه در خلیفه نمایان کنند و آیات و امارات خلافت او مثل فلق الصبح متواتر افاضه فرمایند به همان می ماند که شخصی گوید من طبیبم و مهارت او در طب اول مرتبه خفی باشد بعد از آن مریضها به او رجوع کنند و هر مریضی را به اسباب و علامات حکم کند که فلان مرض دارد و اسباب نماید در آن بعد از آن برای هر مرض دواي وصف کند و آن ادویه مؤثر افتد و عالم عالم به معالجه او از امراض مهلکه خلاص شوند و طبابت او بمنزلة للشمس في ربعة للنهار واضح گردد حالا در معانی خلافت که ما بیان آن کردیم تأمل وافی کن و مقصد اول از کتاب ما برخوان تا دلائل خلافت خاصه از بیان حضرت شارع ادراک نمائی بعد از آن مقصد ثانی بر خوان و دلائل قسم ثانی مشاهده فرما از این جهت واجب شد که خلیفه خاص مبشر به بهشت باشد و مشهور به مقامات عالیه و پیغامبر با او معامله نماید که امیر با منتظر الامارة کند.

نکته هفتم: در فروع و لواحق مسأله خلافت خاصه.

فرع اول: آنچه بیان کردیم نوعی است از مراتب ولایت که اشبه انواع ولایت است به نبوت و وراي او مراتب بسیار است که خدای تعالی خواص عباد خود را به آن می نوازد اما چون تعلق به عموم ناس ندارد بحث ما در آن نیست و شریعت ظاهره چندان در اثبات آن نطق نفرموده اگر این قسم ولایت را در اشخاص معین حصر نمائیم غلط نه کنی و انکار ولایت دیگران ننمائی و اگر فضیلت

يكي بر ديگري تقرر نمائيم مراد ما افضليت در همين مرتبه خواهد بود نه به اعتبار سائر مراتب. اسرار الهي بسيار است و مقصود بالبيان همان است که شرائع الهيه تعلق به آن داشته باشد.

فرع ثاني: آنچه بيان کرديم صورت کامله خلافت خاصه است چنانکه افراد هر نوع در مقتضي آن نوع مختلف مي افتد به اعتبار موادي که مطبّه آن نوع بوده است همچنان لازم نيست که همه خلفاء در اين خواص متساوي الاقدام باشند ممکن است که شخصي به اعتبار يك وصف اقوي و اقدم باشد و شخص ديگر به اعتبار وصف ديگر اثبت و اولي بعد اشتراك همه در اصل اين امور پس چنانکه انبياء در اصل نبوت مشترك اند و در اصول لوازم نبوت متوافق و در زيادت و قلت بعض اوصاف متفاوت همچنان بعض خلفاء سوابق اسلاميه بيشتر دارند و بعضى سليقه بادشاهي زياده تر بعد اتفاق در اصول لوازم خلافت خاصه و لهذا حضرت فاروق رضي الله عنه در مستعدان خلافت سخن داشت به اعتبار بعض اوصاف جبليه که به سياست مُلک تعلق دارد.

فرع ثالث: اگر جماعه از کمل مؤمنين در اصل لوازم خلافت خاصه هم عنان باشند و در زيادت و قلت اوصاف متفاوت مقتضي خلافت خاصه حضرت پيغامبر صلى الله عليه وآله آن است که صاحب زيادت اوصاف متعلقه به بادشاهي مقدم باشد بر صاحب زيادت اوصاف متعلقه به حيرت و زهد به چند وجه:

يکي آنکه بادشاه ضابط به شوکت خود مي تواند که احبار و زها را در پاىگاه ايشان نگاه داشته از ايشان امور متعلقه به حيرت و زهد بگيرد و در عالم بعد نصب ايشان فائده هاي مطلوبيه شائع گردد چون به مناسبات ملکات جبليه و کسبيه خود آن همه را مي شناسد

که سالک بي خبر نبود ز راه و رسم منزلها
به خلاف احبار و زهاد که نمي توانند تغير دادن ملوک و اعوان ملوک را.

دوم آنکه چون در اوصاف ظاهره که رو پوش نبوت پيغامبر ما است تأمل کنيم خلافت آن حضرت صلى الله عليه وآله ظاهر تر بود از حيرت و زهد وي پس رعايت جزء اظهر و اقوي احق و اولي است.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 237

سوم آنکه آن حضرت ﷺ در بسیاری از اوقات رعایت ملکه سیاست لشکر اسلام و ملك داري مقدم داشته‌اند مانند تأمیر عتاب بن اسید ﷺ بر مکه با وجود بودن مهاجرین و انصار. و لا بد چون این هفت نکته گفته شد باید دانست که مفهوم خلافت خاصه بر نهجی که بیان کردیم علمی است شریف که نور توفیق آن را در خاطر بنده ضعیف ریخته یستعظمه من یعرفه وینکرم من لا یعرفه وذلک من فضل الله علینا وعلی الناس ولکن اکثر الناس لایشکرون.

مقصد ثانی

در دلائل عقلیه بر خلافت خلفاء که مأخوذ باشند از استقراء احوال و افعال پیغامبر ﷺ یا مأخوذ باشند از مقدمات مسلمة عند المسلمین از آن جهت که نقیض آن مقدمات مستلزم محال شرعی است مثلاً خلف وعده الهی لازم آید یا قادحی در عصمت پیغامبر بهم رسد یا اجماع امت مرحومه بر ضلال ظاهر گردد و این مبحث منحصر است در دو مقدمه.

مقدمه نخستین: آنکه به دلائل عقلیه یقین می‌کنیم که آن حضرت ﷺ لا ید خلیفه برای امت خود معین فرموده است و انقیاد آن عزیز در آنچه به خلافت تعلق دارد لازم نموده.

دوم آنکه به دلائل عقلیه یقین می‌نمائیم که اگر آن حضرت ﷺ برای امت خود خلیفه معین ساخته است آن خلیفه صدیق اکبر ﷺ است لا غیر ثم الفاروق بعده ثم ذی النورین بعد الفاروق.

وهذا لاولان للشروع فی المقدمة الاولى و پیش از شروع در تقریر آن نکته ایست مهمه که ترتیب دلائل و تقریب آن به مسائل بر معرفت او موقوف است و آن نکته آن است که مراد ما از تعیین خلیفه که به وجوب و لزوم آن زبان می‌کشائیم نه آن است که آن حضرت ﷺ نزدیک به وفات خود مسلمانان را جمع فرماید و به بیعت آن خلیفه امر نماید یا فعلی از افعال مفهمه استخلاف در این حالت بعمل آرد چنانچه الحال بر تخت نشاندن و چتر بر سر نهادن مفهم استخلاف می‌باشد بلکه مراد ما ایجاب شرعی است مثل سائر شرعیات چنانکه به وضوء و غسل و نماز و زکاة و سائر عبادات و مناکحات و مبايعات و اقضیه و جراحات در عمر شریف خود امت را مکلف ساخت به نص قرآن و اشاره آن تارة و به نص حدیث و اشاره آن اخري و به تشریع اجماع و قیاس صحیح

جلی مرتبه ثالثه همچنين واجب است كه به خليفه خاص مكلف سازد به آن انواع تكليف كه تقرير كرديم و با فهم اين نكته شغبی عظيم مندفع مي گردد.

طائفه ای از اهل سنت در صدد آنكه خلافت خلفاء به نص ثابت شده و حدیثی چند در این باب روایت كنند و اكثر از متكلمین و محدثین در پی آنكه آن حضرت استخلاف نكرده و نقلی چند در این باب روایت می كنند چون به نظر انصاف می بینیم این نقول محمول است بر نفي هیئت خاصه كه در وقت عقد ولایت عهد می باشد و آن احادیث دال بر خلافت مثل دلالت سائر ادله شرعیه بر ثبوت موجب آن.

«قال محمد بن اسحق حدثني محمد بن ابراهيم عن القاسم بن محمد ان رسول الله قال حين سمع تكبير عمر في الصلوة أين أبا بكر يأبي الله ذلك والمسلمون فلو لا مقالته قالها عمر عند وفاته لم يشك المسلمون ان رسول الله قد استخلف أبا بكر ولكنه قال عند وفاته ان استخلف فقد استخلف من هو خير مني وان أتركهم فقد تركهم من هو خير مني فعرف الناس ان رسول الله لم يستخلف أحدا فكان عمر غير متهم علي أبي بكر»¹.

و مراد ما از نص جلی نه آن است كه يك آیه صریح در این باب نازل شده باشد یا حدیثی صریح به تواتر رسیده باشد بلکه می تواند بود كه آیات و احادیث بسیار از اخبار در قدر مشترك استخلاف متحد باشند در بعضی نام این خلفاء به طریق رمز و ابهام برده باشند و به اسم خلافت تصریح کرده باشند كما قال عذ من قائل: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسِّرَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا سَدَّ لَفْخَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِ [النور: 55].

یا نام خلفاء به طریق تعیین و تصریح برده باشند و معنی خلافت به کنایه ادا کرده باشند كما قال للنبي: «اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر»². و در بعضی هر دو به طریق رمز و ابهام بیان نموده باشند كما قال عذ من قائل: لَئِنْ إِنْ مَكَتْهُمْ فِي الْأَرْضِ لَأُقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْعُرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ [الحج: 41]. و در بعضی لوازم خلافت به این عزیزان صریح اثبات کرده باشند و در بعضی به طریق ایماء و اشاره و

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 239

اقتضا به آن معنی کنایت نموده باشند چون همه به هیئت اجتماعی بهم آید در مدعای خود دلیل قاطع گردد و حجت تکلیف به آن قائم شود و با این نکته شغبی دیگر نیز مندفع می‌گردد. طائفه در صد آنکه خلافت این بزرگواران به نص ثابت است لیکن به نص خفی و جمعی در بیان آنکه اینجا نص جلی است چون به نظر انصاف می‌بینیم اگر يك حدیث یا يك دلیل از میان بر داریم آن خود جلی نیست لیکن آنچه از شارع به ما رسیده است قاطع و جلی است. داندگان فن استنباط می‌دانند که اکثر احکام قطعی مسلمه بین المسلمین مانند جمعه و عیدین بغیر این طریق که گفتیم نص جلی ندارند چون این نکته ممهّد شد بر سر اصل سخن رویم.

دلیل اول استقراء احادیث که در باب فتن روایت می‌کنند دلالت ظاهره دارد بر آنکه آن حضرت ﷺ اکثر وقائع آتیه تقریر فرموده است و هر واقعه را به لفظی ادا کرده که رضای خدای تعالی یا سخط به آن از آن مفهوم شود چون این مقدمه را بشناسیم به حدس قوی یقین می‌نمائیم که آن حضرت ﷺ خلیفه اول و ثانی و ثالث که پر نزدیک بودند و در اختلاف قوم در استخلاف ایشان فتنه بر می‌خاست و کارهای عظیم مثلاً فتح فارس و روم بر هم می‌خورد البته تعیین فرموده‌اند عاقل می‌تواند تجویز کرد که اهم مهمات را بگذارند و در بیان امور جزئیة اهتمام نمایند سبحانه و هذا بهتان عظیم.

در این مبحث جواد قلم اگر شرفاً و شرفین استنان نماید چه ضرور که کج عنان او کرده شود!

بدان اسعدك الله تعالی که آن حضرت ﷺ خاتم النبیین است بعد آن حضرت ﷺ پیغامبری نخواهد بود پس حکمت الهیه تقاضا کرد که حکم وقایعی که بعد آن حضرت ﷺ تا روز قیامت بودنی است بر زبان وی ﷺ جاری شود و آن حضرت ﷺ رضای حق جل و علا به نسبت بعض آن وقائع و سخط او تعالی به نسبت بعض بیان فرماید تا نعمت تمام شود و حجت قائم گردد پس بر آن حضرت ﷺ همه آن وقائع منکشف گشت و رضا و سخط به نسبت هر یکی از آنها نمودار گردید و وی ﷺ به همه آن در بعض اوقات خبر دادند مانند کسیکه به چشم ظاهر می‌بیند باز به حسب تقریبات واحده بعد واحده بیان فرمودند و حکمت مقتضی آن است که همه آن وقائع مبین شده بالاستیعاب اجمالاً و تفصیلاً. اگر امروز خفای واقع

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

شده باشد به سبب نسیان رواة یا به سبب صعوبت تطبیق وصف کل بر صورت خاصه واقع شده است.

اما بیان اجمال پس از حدیث حذیفه □ «قَالَ قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ □ مَقَامًا مَا تَرَكَ شَيْئًا يَكُونُ فِي مَقَامِهِ ذَلِكَ إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ إِلَّا حَدَّثَ بِهِ حَفِظَهُ مَنْ حَفِظَهُ وَنَسِيَ مَنْ نَسِيَ قَدْ عَلِمَهُ أَصْحَابِي هَؤُلَاءِ وَإِنَّهُ لَيَكُونُ مِنْهُ الشَّيْءُ قَدْ نَسِيْتُهُ فَأَرَاهُ فَأَذْكُرُهُ كَمَا يَذْكُرُ الرَّجُلُ وَجْهَ الرَّجُلِ إِذَا غَابَ عَنْهُ ثُمَّ إِذَا رَأَاهُ عَرَفَهُ»¹.

و اما بیان آن وقائع تفصیلاً آن حضرت □ از خلافت صدیق اکبر □ خبر دادند در احادیث بسیار از منامات و غیر آن من ذلك قوله لامرأة²: «إِنْ لَمْ تَجِدِي قَاتِي أَبَا بَكْرٍ»³. و این حدیث دلالت می کند بر صحت خلافت حضرت صدیق اکبر □، زیرا که آن حضرت □ این ماجرا را به طریق وحی معلوم فرمودند و تقریر نمودند و اظهار کراهیت نکردند، و اگر اصولی در این استدلال با ما مناقشه کند⁴ گوئیم:

بیهقی روایت می کند «عن الحسن: أن عمر بن الخطاب أتى بفروة كسرى ابن هرمز فوضعت بين يديه، وفي القوم سراقه بن مالك فأخذ عمر سواريه فرمى بهما إلى سراقه، فأخذهما فجعلهما في يديه فبلغا منكبيه، فقال: الحمد لله سوارى كسرى بن هرمز في يدى سراقه بن مالك بن جشعم أعرابى من بنى مدلج»⁵. قَالَ الشَّافِعِيُّ⁶: «وَإِنَّمَا أَلْبَسَهُمَا سُرَاقَةً لِأَنَّ النَّبِيَّ □ قَالَ لِسُرَاقَةٍ وَتَطَرَّ

¹ - صحيح بخارى، حديث شماره: صحيح مسلم، حديث شماره:

² - پیره زن حاجتمندی که خبر آمدن مال از بحرین را شنیده بود خدمت آن حضرت نازل شد و طلب مال نمود، رسول خدا برای او وعده دادند. پیره زن گفت: اگر آمدم و شما را نیافتم به چه کسی مراجعه کنم؟ فرمودند: اگر مرا نیافتی با ابوبکر رجوع کن.

³ -
⁴ - وجه استدلال اصولی این طور است: از عدم اظهار کراهیت آن حضرت خلافت را چگونه برای ابوبکر صدیق ثابت نمودید چنانکه پیامبر خدا خبر دادند که سراقه بن مالک دستبندهای طلایی کسری پادشاه ایران را خواهد پوشید و حالانکه از این اخبار آن حضرت پوشیدن طلا برای مردها جائز نمی شود؟! شاه صاحب جواب را در متن بیان نموده اند، خلاصه ی جواب اینست که: این یک ارشاد خاص برای سراقه بوده و استدلال نمودن به آن صحیح نمی باشد.

⁵ - سنن بیهقی.

⁶ - شاه ولی الله/ از این وجه قول امام شافعی/ را در استدلال پیش نموده اند که او رئیس اصولیان است و رساله «الأم» تألیف امام شافعی اولین کتاب مدون در علم اصول می باشد.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 241

إِلَى ذِرَاعَيْهِ: كَأَنِّي بِكَ قَدْ لَيْسَتْ سِوَارِي كِسْرَى وَمِنْطَقَتَهُ وَتَاجَهُ»¹.
و معلوم است که این سوار از ذهب بود و لباس ذهب مردان را
حرام است و شافعی که رأس و رئیس اصولیان است خبر دادن
آن حضرت با عدم انکار بر آن مخصّص آن عموم داشته است.
و بخاری از جابر نقل می‌کند که زن خود را می‌گفت «أَخْرِي
عَنَّا أُنْمَاطَكَ»². و وی استدلال می‌گیرد به خبر دادن آن حضرت
به وجود انماط و سکوت فرمودن از انکار بر آن پس این اصولی
نه استدلالات صحابه را یاد گرفته است و نه مذهب شیخ خود والله
اعلم. و این سخن بنا بر تبرع است و الا «اقتدوا بالذین من بعدي
أبي بكر وعمر»³ صریح است در ایجاب اقتداء به شیخین و نظائر
آن بسیار یافته می‌شود. بعد از آن خبر دادند به آنکه در انعقاد
خلافت صدیق اکبر خلاف گونه واقع خواهد شد «و یأبی الله
والمسلمون الا أبابکر»⁴ بعد از خبر دادند به قصه ردت به تبلیغ
آیت:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرِ ۖ تَدَّ مِنْكُم مِّنْ دِينِهِمْ قَسَوْا فَعَلَّيْ - لِلَّهِ
بِوَجْهِهِ وَيُجِبُونَهُ [المائدة: 54]. و اظهار کمال رضا به این قتال
فرمودند بعد از آن خبر دادند به قتال فارس و روم در حدیث
شیخینب «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلَا كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرٌ فَلَا
قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِي تَفْسِي بِيَدِهِ لَتُنْفَقَنَّ كُنُوزُهُمَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»⁵ و
خبر دادند به جمع قرآن در مصاحف به تبلیغ آیت إِنَّ عَلِيًّا لَّأَيُّهَا
وَقُرْءَاتُ ۖ [القيامة: 17]. و خبر دادند به خلافت فاروق اعظم
در احادیث بسیار در حدیث نزع ذنوب⁶ و نوط بعض با بعض⁷ و امر
کردند به اقتداء او در حدیث اِقْتَدُوا⁸ و خبر دادند به خلافت حضرت
عثمان و به آنکه در آخر ایام او بلاي خواهد آمد و خبر دادند به
آنکه از او نزع قمیص خلافت خواهند خواست و وی آن روز بر حق
خواهد بود و اعدای او ظالم و فاسق و فرمودند آن قمیص را نزع

1

2 - صحیح بخاری، حدیث شماره:

3 -

4 - اشاره به حدیث

5 -

6 -

7 -

8 -

ممكن¹ و خبر دادند که مرتضی را با قریش مناقشات خواهد افتاد و با ناکثین و مارقین و قاسطین جنگ واقع خواهد شد² و خبر دادند که یکی از امهات المؤمنین را فلان جا کلاب نباح خواهند کرد و وی در بلای خواهد افتاد و در آخر خلاص خواهد شد³ و عمار بن یاسر را فئۀ باغیه خواهند کشت⁴ و بر دست اولی الناس بالحق جماعه مارقه هلاک خواهند شد⁵. و به قتل حضرت مرتضی⁶ نیز خبر دادند در حق قاتل او فرمود: «لَشَقِيٍّ لِلنَّاسِ»⁶ و معاویه را فرمود: «إِنَّ مَلَكَتْ قَاخِسِينَ»⁷ و فرمود: «كَيْفَ بَكَ لَوْ قَدْ قَمَّصَكَ اللَّهُ قَمِيصًا يَعْنِي الْخِلَافَةَ قَالَتْ أَمَّ حَبِيبَةَ: أَوْ إِنْ أَلَّهِ مَقْمَصٌ أَخِي قَالَ نَعَمْ وَلَكِنْ فِيهِ هَنَاتٌ وَهَنَاتٌ وَهَنَاتٌ»⁸ و این کلمه اشعار است به آنکه خلافت او منعقد خواهد شد به جهت تسلط نه حسب بیعت، و سیرت او موافق سیرت شیخینب نباشد و آن خلافت بعد بغی بر امام وقت باشد و لهذا سه بار لفظ هَنَات فرمود و نیز به معاویه فرمود: «إِنَّ وُلِيَّتَ أُمِّرًا قَاتِيَّ اللَّهِ، وَاعْدِلْ»⁹ و آن اشاره به امارت شام و خلافت است جمیعاً.

«وَعَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: لَا تَذْهَبُ الْأَيَّامُ وَاللَّيَالِي حَتَّى يَمْلِكَ مَعَاوِيَةَ»¹⁰. عزائم فی الخصال للذیلمی و فرمود: «لَنْ يُغْلِبَ مَعَاوِيَةَ أَبَدًا»¹¹. و به صلح امام حسن¹² خبر دادند: «وَلَدِي هَذَا سَيِّدٌ وَسَيُصْلِحُ اللَّهُ بِهِ بَيْنَ فِتْنَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»¹². و به قتل حسین بن علی خبر دادند و فرمودند جبرئیل تربت آن زمین نمود¹³ و در حدیث حضرت مرتضی در باب عاشورا مذکور است: «وَسَيُتُوبُ اللَّهُ عَلَى قَوْمٍ

1 -

2 -

3 -

4 -

5 -

6 -

7 -

8 -

9 -

10 - الخصال للذیلمی،

11 -

12 -

13 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 243

آخرین»¹ و به وقعه حرّه خبر دادند و امر کردند اهل مدینه را به کف از قتال، «قال: كيف بك أباذر إذا كان بالمدينة قتل تغمر الدماء»². و به خروج عبدالله ابن الزبیر خبر دادند و آن در مسند حضرت فاروق و ذی النورین و مرتضی هر سه یافته می شود و آن را به لفظی تعبیر کردند که مشعر باشد به آنکه خروج او سبب سفک دماء و هتك حرمت حرم گردد و منتج مصالح نشود پس اشاره شد به سخط³ و از خروج بنی مروان خبر دادند که: «رأيت في النوم بني الحكم ينزون على منبري كما تنزو القردة»⁴ و این تعبیر اشاره به سخط است. «وعن الحسن بن علي قال ان رسول الله ﷺ رأي ملك بني امية فساءه ذلك فانزل الله تعالى: ﷻ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۚ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَلْعَلُ الْقَدْرُ ۚ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﷻ [القدر: 3-1]. يملكها بنو امية»⁵.
«قال بعضهم: حسبنا مدّة ملك بني أميّة فإذا هي ألف شهر لا يزيد ولا ينقص»⁶.

و در اخبار بسيار آمده است که آن حضرت ﷺ بنو العباس را بشارت خلافت دادند و در تواریخ مشهور است که علی بن عبدالله بن عباس این معنی بر ملا می گفت و بادشاه بنی امیه او را به این سبب ایذا داد و اهانت کرد.

وفي حديث ابن عباس «عن أمه لما وُلد عبد الله قال ﷻ: إذهبي بأبي الخلفاء فأخبر بذلك العباس فأتاه فذكر له، فقال هو ما أخبرت هذا أبو الخلفاء حتى يكون منهم من يصلي بعيسى ﷻ، عزاه في الخصائص لأبي نعيم»⁷.

و خبر دادند از خروج ابي مسلم الخراساني «قال: تخرج رايات سود من خراسان لا يردّها شيء حتى تُنصب بإيليا»⁸.
«وعن ابن عباس عن النبي ﷺ قال: منا السفاح⁹ والمنصور والمهدي»¹⁰.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

- 9 - ابو العباس سفاح اولین خلیفه عباسی.

- 10

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

وأخرج للزبير بن بكار «عن علي بن أبي طالب أنه أوصى حين ضربه ابن ملجم فقال في وصيته إن رسول الله ﷺ أخبرني بما يكون من اختلاف بعده وأمرني بقتال الناكثين والمارقين والقاسطين وأخبرني أنه يملك معاوية وابنه يزيد ثم يصير إلى بني مروان يتوارثونها وإن هذا الأمر صائر إلى بني أمية ثم إلى بني العباس وأراني التربة التي يقتل بها الحسين وذلك في الخصائص»¹.

وأنحضرت خبر دادند از إهل خروج كه بر پادشاهان اسلام خروج كنند، «قال حذيفة: وَاللَّهِ مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ قَائِدٍ فِتْنَةٍ إِلَى أَنْ تَنْقُضِيَ الدُّنْيَا يَبْلُغُ مَنْ مَعَهُ ثَلَاثُمِائَةٍ قِصَاعًا إِلَّا قَدْ سَمَّاهُ لَنَا بِأَسْمِهِ وَأَسْمِ أَبِيهِ وَأَسْمِ قَبِيلَتِهِ» روله أبو داود².
و خبر دادند از پادشاهی ترکان، «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْتُرْكُوا اللَّهَ مَا تَرْكُوكُمْ، فَإِنَّ أَوَّلَ مَنْ يَسْلُبُ أُمَّتِي مُلْكَهُمْ وَمَا حَوْلَهُمْ اللَّهُ بَنُو قَنْطُورَاءَ». عزاه في المخلص إلى الطبراني وأبي نعيم³.

و از واقعه هولاكو خان و كشتن معتصم خبر دادند، «عن أبي بكره قال: قال رسول الله ﷺ: إن أرضا تسمى بالبصرة أو البصرة ينزلها ناس من المسلمين عندهم نهر يقال له دجلة يكون لهم عليها جسر ويكثر أهلها فإذا كان في آخر الزمان جاء بنو قنطورا عراض الوجوه صغار الأعين حتى نزلوا شاطئ النهر فتفرق الناس عند ذلك ثلاث فرق فرقة تلحق بأصلها فكفروا وفرقة تأخذ على أنفسها فكفروا وفرقة تقاتلهم قتالا شديداً فيفتح الله على بقيتهم» عزاه في المخلص إلى أبي نعيم⁴ والمراد بالبصرة بغداد لأن بغداد أرض ذات بصرة أي حجارة كزّان وبالفتح الظفر في تلك المقتلة فقط.

«وعن بريدة سمعت النبي ﷺ يقول: إن أمتي يسوقها قوم عراض الوجوه صغار الأعين كان وجوههم الجَحَف ثلاث مرات حتى يلحقوهم بجزيرة العرب أما الأولى فينجو من هرب منهم وأما الثانية فينجو بعض ويهلك بعض وأما الثالثة فيصطلحون من بقي

1 -

2 - سنن ابو داود، حديث شماره:

3 -

4 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 245

منهم قالوا يا رسول الله من هم؟ قال: الترك، والذي نفسي بيده ليربطن خيولهم إلى سوارى مساجد المسلمين»¹. عزله في الخصلص لأحمد وللبزار وللحاكم.

و ظاهر آن است که مراد از مرء اولي فتنه سلاجقه است که حکم خلیفه عباسی به سبب ایشان مغلوب شد و در بلاد ما وراء النهر و خوارزم و خراسان به جز نامی از خلافت ایشان نه ماند و از مرء ثانیه فتنه چنگیزیه که خلیفه عباسی را کشتند و بعضی عباسیه به مصر رفتند و خلافت خواستند و هنوز در دیار عرب خلافت ایشان باقی مانده بود و از مرء ثالثه غلبه عثمانیه بر بلاد عرب و تیموریه بر بلاد فارس تا آنکه ریاست قریش کآن لم یکن گشت و اصطلام کلی روی داد.

«عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: لَتُظْهَرَ النَّزْكُ عَلَى الْعَرَبِ حَتَّى تُلْحِقَهَا بِمَنَابِتِ الشَّيْخِ وَالْقَيْصُومِ (نام دو منطقه سرسبز در شبه جزیره)». عزله للمي لبني يعلي².

بعد از آن خبر دادند به خلافت مهدی و خروج دجال و نزول حضرت عیسی و بر آمدن یاجوج و ماجوج الی آخر ما ذکر و شرحه یطول.

و چنانکه آن حضرت از احوال ملوک و خلفاء خبر دادند فرمودند که اصل و منشأ نوعی از اختلاف خوارج خواهند بود و واقع شد این حادثه، زیرا که چون خوارج به سعی حضرت مرتضی بر هم خوردند مذهب ایشان در میان سه قوم ظهور نمود معتزله و اصحاب الرأي و غلاة متصوفه، و فرمودند که در باب مرتضی افراط و تفریط خواهند کرد و این اختلاف سبب شیوع مذاهب باطله خواهد شد و همچنین واقع شد، زیرا که امامیه و زیدیه و اسماعیلیه از میان ایشان پیدا شدند و شغب ایشان بسیار پیدا و عروق خفیه از ایشان در جمیع طوائف ناس در آمد الا ماشاء الله. و از ائمه اهل سنت خبر دادند فرمودند: «يوشك الناس أن يضربوا اكباد الابل فلا يجدوا عالماً اعلم من عالم المدينة. قال سفیان نري هذا العالم مالك بن انس» رواه الحاكم وصححه³.

«وعن ابن مسعود قال قال رسول الله ﷺ: لا تسبوا قریشا فإن عالمها يملأ الأرض علماً» قال الامام احمد وغيره هذا العالم هو

- 1

- 2

- 3

الشافعي لانه لم ينتشر في طباق الأرض من علم عالم قريشي من الصحابة وغيرهم ما انتشر من الشافعي. معزو الي البيهقي في كتاب المعرفة»¹.

و خبر دادند که از فارس رجال علماء پیدا خواهند شد کبار محدثین بخاري و مسلم و ترمذي و ابوداود و نسائي و ابن ماجه و دارمي و دارقطني و حاکم و بيهقي غير ايشان همه از فارس پیدا شدند و از فقهاء ابوالطيب و شيخ ابوحامد و شيخ ابواسحق شیرازي و جويني و امام الحرمین و امام غزالي و غير ايشان از فارس پیدا شدند بلکه امام ابوحنيفه و ياران ماوراء النهر و خراساني او نیز از اهل فارس‌اند و در میان این بشارت داخل، و خبر دادند از آنکه بر رأس هر مائة مجددي پیدا خواهد شد و همچنان واقع شد و بر سر هر مائة مجددي که از سر نو احياي دين نمود پديد آمد بر مائة اول عمر بن عبدالعزيز جور ملوک را بر انداخت و رسوم صالحه بنياد نهاد و بر مائة ثانيه شافعي تأسيس اصول و تفریع فقه کرد و بر مائة ثالثه ابوالحسن اشعري احکام قواعد اهل سنت نمود و با مبتدعان مناظره‌ها کرد و بر مائة رابعه حاکم و بيهقي و غير ايشان احکام علم حديث نمودند و ابوحامد (اسفرائینی) و غير ايشان تفریعات فقهيه آوردند و در مائة خامسه غزالي راهي جديد پیدا کرد و فقه و تصوف و کلام را بر هم آمیخت و از میان حقائق این فنون نزاع بر خاست، و در مائة سادسه امام رازي اشاعت علم کلام کرد و امام نووي احکام علم فقه، و همچنان تا حال بر سر هر مائة مجددي پیدا شده آمده است بالجمله نصيب متفطن فقيه از این احاديث آن است که از فحوا و ايماي این احاديث تعلق رضا به بعض وقائع و سخط به بعض دیگر ادراک نماید و این احاديث را بر مجرد قصه خواني حمل نکند، و من تعجب مي‌کنم از کسیکه استدلال حضرت فاروق از حديث «كيف بك إذ تعدو قلوصلك» بر مشروعيت اجلاء يهود از جزيره عرب و بر آنکه اقرار يهود در سر زمین خيبر علي التاييد نه بود ملاحظه کرده باشد بعد از آن در صحت تمسك به اخبارات مستقبله به اظهار استحسان و بشاشت در مشروعيت آن واقعات و تقرير آنها توقف نماید فلنه للعجب للعجاب عند اولی الألباب.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 247

«عن ابن عمر قال: قَامَ عُمَرُ خَطِيبًا فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ عَامِلَ يَهُودَ خَيْرَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ، وَقَالَ: تُفِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمْ اللَّهُ وَإِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ خَرَجَ إِلَى مَالِهِ هُنَاكَ فَعُدِّي عَلَيْهِ مِنَ اللَّيْلِ، فَقُدِعَتْ بَدَامُ وَرَجُلَاهُ، وَلَيْسَ لَنَا هُنَاكَ عَدُوٌّ غَيْرُهُمْ، هُمْ عَدُوُّنَا وَتُهَمُّنُنَا، وَقَدْ رَأَيْتُ إِجْلَاءَهُمْ، فَلَمَّا أَجْمَعَ عُمَرُ عَلَى ذَلِكَ أَتَاهُ أَحَدُ بَنِي أَبِي الْحَقِيقِ، فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَخْرِجْنَا وَقَدْ أَقَرَّ يَا مُحَمَّدٌ ﷺ وَعَامَلْنَا عَلَى الْأَمْوَالِ، وَشَرَطَ ذَلِكَ لَنَا فَقَالَ عُمَرُ أَطَلَبْتُ أُنِّي تَسِيئْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: كَيْفَ بِكَ إِذَا أَخْرَجْتَ مِنْ خَيْرٍ تَعْدُو بِكَ قُلُوبُكَ، لَيْلَةً بَعْدَ لَيْلَةٍ. فَقَالَ كَأَنْتَ هَذِهِ هَزِيلَةٌ مِنْ أَبِي الْقَاسِمِ. قَالَ كَذَبْتَ يَا عَدُوَّ اللَّهِ. فَأَجْلَاهُمْ عُمَرُ وَأَعْطَاهُمْ قِيمَةً مَا كَانَ لَهُمْ مِنَ التَّمْرِ مَالًا وَإِبِلًا وَعُزْرُوصًا، مِنْ أَقْتَابٍ وَجِبَالٍ وَغَيْرِ ذَلِكَ»¹. رولام للبخلاري.

دلیل ثانی: هر که کتاب فضائل الصحابه از اصول خوانده باشد و فن معرفه الصحابه را تتبع نموده باشد البته می داند که آن حضرت ﷺ در حق هر یکی از اصحاب خود که نشست و خاست با آن حضرت ﷺ داشتند نفس رانی (ارشاد) فرموده است و کلمه که مرآت حاصل عمر او تواند بود بر زبان شریف جاری شده و این قصص بیرون از شمار است، هرگاه برای هر کسی کلمه روان ساخته است بر کبار اصحاب خود در زمان حیات آن حضرت ﷺ که وزیر و مشیر او بودند و بعد وی ﷺ تحمل اعباء خلافت نمودند چرا نفس رانی نفرموده باشد؟

و خلافت ایشان از دو حالت بیرون نیست یا خیر است یا شر اگر خیر است بهترین جمیع خیرات است که «مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فِي الْإِسْلَامِ كَانَ لَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا»². و این بزرگوارن را مثل اجور جمیع مجاهدین و جمیع انانی که به سعی ایشان مهتدی شده اند حاصل است و اگر شر است بدترین شرها است، زیرا که دین محمدی ﷺ را بر هم زدند و امام معصوم را ترساندند.

به هر تقدیر آن حضرت ﷺ امور جزئیه اصحاب خود را که بعد آن حضرت ﷺ به آن متصف شدند بیان می فرماید چرا امر عظیم را إما الی الخیر وإما الی الشر بیان نه فرماید اگر خیر است لطف خدای تعالی و رأفت حضرت پیغامبر ﷺ تقاضا می نماید که بر آن خیریت مطلع سازند تا مردم آن خیر را خیر دانند و به آن اهتمام نمایند و اگر شر است لطف الهی و رأفت حضرت رسالت پناهی تقاضا

¹ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

می فرماید که بر شریعت آن مطلع سازند تا مردم آن را شر بدانند و حجت الله بر ایشان قائم شود و اگر نوع ثانی می بود آن نیز بیان امر خلافت است و نوعی از تعیین خلفاء است که فلان و فلان به خلافت حقیق نیستند و حقیق غیر ایشان است بالجمله استقراء سیرت آن حضرت [] در تکلم بر احوال صحابه دلالت ظاهره دارد که خلفاء را بیان فرموده است و تعیین خلفاء به وجه اتم کرده و این نکته را نیز تفصیلی دهیم.

باید دانست که آن حضرت [] ترجمان غیب بود در آنچه از مناقب هر یکی از صحابه بیان فرمود و هر کسی را به فضیلتی که در وی بود و عاقبة الامر همان فضیلت بر وی کار آمد اختصاص داد اُبی بن کعب را سید القراء گفت و فرمود که: خدای تعالی مرا فرموده است که سوره [] لَمْ يَكُنْ [] [البینة: 1]. را تعلیم تو کنم، اُبی گفت: «أَوْ سَمَّاني الله؟ قال: نعم فذرفت عينا أبي»¹.

و سرّ در تخصیص سوره [] لَمْ يَكُنْ [] آن است که در آن سوره تلاوت آن حضرت [] قرآن را و اشتغال آن حضرت [] به این امر جلیل الشان به طریق مدح و الزام حجت بر اهل کتاب مذکور فرموده اند:

[رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ۚ ۲ فِيهَا كُتِبَ قِيَّةٌ ۚ ۳] [البینة: 2-3]. -والله أعلم-

هیچ میدانی که نکته در تخصیص اُبی [] چیست؟ آن است که سلسله جماعهء عظیمه از قراء امت مرحومه را به واسطه او به جانب رسالت رسیدن مقدر بود.

و عبدالله بن مسعود [] را چرا فرمود که: «ما أمرکم ابن امّ عبد فخذوه وما اقرأکم فاقروه؟»²؟ برای آنکه سلسله فقه و قراءت جمّ غفیر از امت به جانب رسالت [] پیوستن مقدر بود.

در حق خالد [] چرا فرمود «سيفٌ من سيوف الله»³؟ برای آنکه فتوح بسیار بر دست او بهم آمدنی بود.

1 -

2 -

3 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 249

و در حق سعدؓ چرا فرمود: «عسی أن تبقي حتي تنتفع بك أقوامٌ ويضُرَّ بك آخرون؟»¹ برای آنکه فتح عراق و حکومت آن بر دست او شدنی بود.

و در حق ابوعبیدهؓ چرا گفت: «أمن هذه الأمة؟»² برای آن گفت که حل و عقد شام بر دست او افتادن بود.

در حق عمرو ابن العاصؓ گفت: «نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ»³ برای آنکه ایالت مصر بطور او بودنی بود.

در حق معاویهؓ گفت: «ان وليت أمر الناس فأحسن إليهم»⁴ برای آن گفت که خلافت آخر به او رسیدنی بود⁵.

در حق ابن عباسؓ دعا کرد: «اللَّهُمَّ عَلِّمَهُ الْكِتَابَ»⁶ برای آنکه تفسیر قرآن بر دست او شایع شدنی بود.

و در حق انسؓ گفت: «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ، وَوَلَدَهُ»⁷ همچنان ظهور نمود که فرموده بود.

و در حق ابوذرؓ فرمود: «شبه عيسى في الزهد»⁸، زیرا که این صفت در وی کامل بود.

و ابوهریرهؓ را حثیات علم در دامن ریخت که در بخت او اکثار روایت حدیث مشاهده نموده بود.

و در حق شیخینبؓ چرا گفت: «اقتدوا بالذین من بعدي أبي بكر وعمر»⁹، زیرا که خلافت ایشان مقدر بود.

دلیل ثالث: هر که فن مغازی را تتبع نموده باشد البته می‌داند که آن حضرتؓ هرگاه برای غزوه از مدینه شریفه سفر می‌فرمودند شخصی را حاکم مدینه می‌نمودند امر مسلمین را گاهی مهمل نگذاشته‌اند پس چون کوس رحلت از دنیا نواختند و غیبت کبری پیش آمد آن سیرت مرضیه خود را چرا مراعات نه فرمایند اگر تأمل کنی در رأفت تامه آن حضرتؓ شذر و مذر گذاشتن امت بغیر نسق محال دانی و اگر اصلاح عالم که

سبب بعثت آن حضرت ﷺ بوده است پیش نظر داری شاغر گذاشتن (رها نمودن) بنی آدم بعد سعی بلیغ در تربیت و اصلاح آنها تهافت و تناقض انکاری، و اگر بر سیرت علیّه آن حضرت ﷺ در نصب حکام و قضاة و تفویض هر امری به مستحق آن نظر بر گماري به غیر استخلاف پدرود کردن دنیا مستنکر و مستبعد شماری، استقراء اکثر افراد و احوال و حکم کردن به موجب آن در افراد و احوال باقیه مکی از ادله خطایه است که در معرفت احکام به آن اکتفاء می توان کرد، و قصص نصب نواب بعد برآمدن در غزوات از آن واضح تر است که به نقل شمهء از آن احتیاج افتد.

دلیل رابع اگر شریعتی را که آن حضرت ﷺ برای دفع مفسد عالم و اصلاح جهانیان به ما آورده به چشم عبرت تتبع کنی شک نداری در آنکه آن حضرت ﷺ آن مقربات که افراد بنی آدم را از حضيض بهیمیت به اوج ملکیت رساند بیان فرموده بعد از آن هر چه حاجت به آن ماسّ است از آداب معیشت و مکاسب و معاملات و تدبیر منازل و سیاست مدن همه را مشروح بساخته و هر نا بایستی که در آنجا بود از آن منع و زجر نموده و از آن همه گذشته تحسینات و سد ذرائع مفسد و دواي اثم را به وجه اتم مبین گردانید و هرچیزی بیان کرده ارکان و شروط و آداب مفصل ساخته مثل این حکیم دانا و مشفق مهربان عقل تجویز می کند که امت خود را در عین مهلکه سپارد و تدبیر خلاص ایشان نه فرماید؟ در غزوه تبوک متوجه شام شود و اثاره قوت غضبیه رومیان کند و ایشان را تخویف نماید و نامه به کسری نویسد که آتش غیرت به سبب آن به دماغ او رسد و وی از کمال رعونت خود قاصدي پیش آن حضرت ﷺ فرستد و قصد اهانت کند و متنبیان مانند مسیلمه کذاب و اسود عنسی¹ از زمین عرب بر خاسته باشند و مردم ضعیف الاسلام در پی ترویج کفر افتاده باشند و سور قرآن مانند عصافیر در دست مردم پراگنده باشد به حکمت این حکیم دانا و رأفت این مشفق مهربان مناسبت دارد که تدبیر اصلاح عالم ناکرده و امت خود را زیر نسق خلیفه نه سپرده از عالم بگذرد؟!.

¹ - این مدعی نبوت یک روز قبل از وفات حضرت ختمی مرتبت به هلاکت رسید و آن حضرت خبر وفات او را به اصحاب خویش دادند.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 251

سوال: اگر گوئی همه احکام در شرع مبین نشده است بلکه بسیار از احکام به قیاس مجتهدین حواله گذاشته‌اند نصب خلیفه هم از احکام غیر مبین باشد!

جواب: گوئیم چیزیکه در زمان آن حضرت واقع بود خبر آن به آن حضرت رسیده لا بد اصلاح آن آن حضرت فرموده است اگر خیر است تقریر نموده و اگر شر است منع فرمود و الا تقریر بر معصیت لازم آید و آن محال است و مصادم عصمت، و چیزی که قریب الوجود و قریب الحصول بود آن را بیان فرمود آری آنچه بعید الوقوع است اثارت شبهات به آن نکرد و آن عین رحمت است احکامی که به قیاس مجتهدین حواله کرده‌اند آن وقائع بعید الوقوع است نه قریب الوقوع و واقعه که تقریر آن کردیم قریب الوقوع است پیش پا افتاده که هر عاقلی وقوع آن را غداً او بعد غد میداند شتآن بین القبیلین باز بر قیاس مجتهدین آن را حواله کرد که عقل به تحقیق آن مستقل باشد نه آنچه تعبدي محض باشد، و تعیین خلیفه که در زمان آینده تغیر و تبدیل نکند و سعی او مفید مطالب مقصوده باشد امري موکول به ترجمان لسان غیب (است) که عقل را مدخل نتوان بود.

دلیل خامس: غلبه بر جمیع ادیان در رسالت آن حضرت منطق بود کما قال عز من قائل: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينٍ لَّحَقٍّ لِّيُظْهِرَهُ عَلَى لَدُنِّهِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ [9] - «و کما روی عن النبی بالتواتر أنه بشر بفتح فارس والروم في أوّل مبعثه بمكة وفي أوّل قدومه بالمدينة وعند وفاته»¹. و اگر آن حضرت تقریب عباد به آن فریضه محتومه نکنند ادای ما وجب نکرده باشند حاشاه من ذلك، زیرا که فتوح فارس و روم از آن قبیل نیست که بدون نصب خلیفه راشد میسر شود و مطلق ایجاب خلیفه آئی خلیفه کان کفایت نمی‌کند، زیرا که برای (این) امر قوت هر نفسی مساعد نیست مستحق با غیر مستحق مشتبّه است و قرعه اختیار برای کسی زدن که برای آن موفق باشد و آن امر بر وی میسر گردد از علوم امتیان بیرون است و مقدّمه الواجب واجبه، و فتنه پردت معلوم آن حضرت بود که پیدا شدنی است به نزول: يَأْتِيهَا لَذِينَ ءَامَنُوا مَن يَرْتَدَّ مِنكُم مِّن دِينِهِ [المائدة: 54]. و اوائل این فتنه در زمان شریف ظهور کرد که مسیلمه‌ی کذاب و اسود عنسی سر

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

بر داشتند و بالقطع معلوم بود که آن متنبیان و مرتدان اگر دست یابند ملت اسلام را بر هم زنند و مسلمانان را مستأصل سازند و دفع این فتنه سواي نصب خلیفه راشد ممکن نیست و نه هر خلیفه که باشد بلکه شخصی عزیز القدري که به تدبیر غیب برای این امر عظیم معین فرماید و دفع ضرر واجب است.

و حقیقت: ﴿ خَرِيصٌ عَلَيْكُمْ لِمَا يُؤْمِنِينَ رَفُوعًا ﴾ [التوبة: 128]. بغیر تقریب به خیر و تبعید از شر متحقق نمی شود قال الله تعالى: ﴿ قَالُوا لَيْلٍ لَهُمْ ۖ لَمَّا مَلَكَتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ [البقرة: 246]. اگر در این آیه فهم خود را کار فرما شوی بدانی که مقاتله با کفار ابتداءً و دفعاً بغیر نصب خلیفه امکان نیست و هر خلیفه به آن قائم نمیتواند شد بل واحد بعد واحد، و تمیز این واحد از عقول عامه خارج است پیغامبری باید که از تلقی غیب تعیین آن فرماید و فتنه اختلاف ظاهر بینان در تعیین خلافت فرو نشاند و آتش شغب قدح کنندگان به بعض معائب عرفیه و مثالب رسمیه با آب زلال معارف حقه اطفاء نماید و اگر تاریخ ملوک را بخوانی البته بدانی که در مثل این حالات مضطر شده اند به نصب پادشاهی عزیز الوجود و در تعیین آن پادشاه گاهی به ذیل نجوم متمسک می شدند و گاهی به رؤیا و استخاره و گاهی به فراست حکیمی که بر کهابنت او اعتماد داشته باشند، و جزئیات این قصص از حد شمار بیرون است و اگر یاد داری مگر قصه رای زدن زال دستان بعد قتل نوذر و گفتن او:

نزیب بهر پهلوی تاج و تخت نباید یکی شاه فرخنده بخت

که باشد برو فره ایزدی بتابد ز گفتار او بخردی

و در آخر کار برزو و طهماسب اتفاق نمودن و قصهء ضعف سلطنت کاؤس در وقت پیری او و خواب دیدن گودرز که اصلاح سلطنت فارس به خلافت کیخسرو خواهد بود و گیو را فرستادن برای آوردن کیخسرو از اقصی توران این نیز کفایت می کند. و اینجا دقیقه ایست که اگر فهم کنی اکثر معضلات آسان شود سنة الله جاری است بر آنکه چون اکثر خلق به شدتی در مانند مدبر السموات والارض الهامی یا تقریبی می فرستد تا اصلاح عالم با آن تدبیر و رفع شدت صورت گیرد بعث رسل و نصب مجددین

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 253

بر سر هر مائة و چیزهای بسیار متفرع بر همین اصل است. سَرّی که بعثت آن حضرت ﷺ در وقت خلیفه کفر در آفاق تقاضا کرده است کما جاء في الحديث القدسي: «إن الله مقت عربهم و عجمهم إلا بقايا من أهل الكتاب واني أردت أن ابتليك بهم وابتليهم بك»¹. همان سر چون آن حضرت ﷺ از عالم ادنی به عالم اعلی انتقال فرموده و هنوز ظهور دین حق چنانکه می‌بایست نشده و اسباب اختلال دین حق بهم رسیده بار دیگر برقع از روی خود گشاده و تعیین خلیفه ثم خلیفه نمود تا آنکه مراد حق تمام شد و موعود او منجز گشت و چنانکه معرفت شخصی که متحمل اعباء نبوت می‌شود از علوم بشر خارج است و لهذا جاهلان گفتند ﷺ لَا تُزَلْ هَذَا هَذَا عَآنُ عَلَى رَجُلٍ مَرَلِي عَظِيمٍ [الزخرف: 31]. همچنان معرفت شخصی که اعباء خلافت حمل نماید و آن مراد حق را به کمال رساند مقدور بشر نیست این همه تدبیر غیب است که از پس پرده کارها می‌کند و لا بد است که پیغامبر به آن شخص معین ارشاد فرماید و اگر فرض کنیم که بعضی انواع تعیین بگذارد و آن نخواهد بود الا از جهت اعتماد بر تکفل الهی که «یابی الله و المؤمنون الا ابابکر»، ظاهر بینان معنی خلافت را تصدیق شخصی بر ابناء نوع خود به فرمانروائی فهم می‌کنند و از این معنی می‌کاهند و برین تصدیق حسد می‌ورزند ﷺ وَبَيَّ لِلَّهِ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ ﷺ [التوبة: 32]. و حقیقت شناسان تدبیر غیب برای اصلاح عالم و انجام موعود می‌بینند و این استخلاف را یکی از نعم عظیمه می‌شمارند

حکمت محض است اگر لطف خاص کند بنده مصلحت عام را جهان آفرین

مقدمه ثانیه: آنکه اگر آن حضرت ﷺ تنصیب به خلیفه فرموده است آن خلیفه صدیق اکبر است لا غیر ثم عمر بعده ثم عثمان بعد عمر. دلیلش آنکه به تواتر معلوم شد که صدیق ﷺ و فاروق ﷺ و ذوالنورین ﷺ بادشاهان زمین بودند و فرمان روایی می‌کردند و مردمان همه با ایشان معامله رعیت با خلیفه بجا می‌آوردند و به لفظ یا خلیفه رسول الله و یا امیر المؤمنین ندا می‌کردند این قدر را خود موافق و مخالف همه میدانند پس يك جزو خلافت که فرمانروائی است ایشان را ثابت می‌شد نه غیر ایشان را. پس از

غیر این مسمئین اسم خلافت منتفی شد گفتگوی سنی و شیعی در آن است که ایشان در این فرمانروائی مطیع بودند یا عاصی؟ شارع به خلافت ایشان نص کرده بود یا به خلافت دیگری یا بر خلافت هیچ کس نص نه فرمود؟

پس می‌گوئیم: اگر نص شارع بر همین عزیزان بود و ایشان موافق آن نص خلیفه شدند فبها و اگر نص برای دیگری بود و ایشان به سینه زوری خلیفه شدند و عاصی گشتند در تصدی خلافت قباحت‌های بسیار لازم می‌آید، تدلیس در کلام رب العزت جل و علا و کلام افضل الصلوات والتسلیمات، و کذب متواترات مرویه از صادق مصدوق، و اجماع امت مرحومه بر ضلالت، و ارتفاع امن از احکام شرع، و عدم قیام حجت تکلیف به چیزی از احکام بر هیچ یک از امت، و مخالفت حکم عقل صراح، و تناقض در مقصود شارع.

اما تدلیس در کلام رب العزت بر تقدیری که ایشان عاصی باشند در خلافت از آن جهت لازم می‌آید که در قرآن عظیم بشارت بهشت و مدح ثنا و اخبار به رضای اهل بیعت شجره و سابقین اولین از مهاجرین و انصار آمده است: لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ آلِ مُحَمَّدٍ وَتَابِعِهِ فِي الْيَوْمِ الَّذِي فِيهِ أُتِيَ بِهِ الْوَعْدُ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَتَتْهُمْ فِيهَا قُرْبَىٰ ۚ وَمَعَانِمٌ كَثِيرَةٌ يَأْكُلُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا [الفتح: 18-19]. و شیخین از آن جمله‌اند پس اگر ایشان غاصب و جابر می‌بودند تدلیس عظیم باشد و خدای تعالی از تدلیس منزّه است و غیر شیخین از دو حالت بیرون نیستند یا اعانت نمودند یا سکوت ورزیدند اگر اعانت کردند همه ظالم و فاسق باشند زیرا که اعانت ظالم ظلم است قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: ﴿حُشْرُوا لَذِينَ ظَلَمُوا وَأَرْوَجَهُ﴾ [الصافات: 32]. و اگر سکوت کردند سکوت بنا بر خوف بود یا بغیر خوف اگر به غیر خوف بود همه عاصی شدند و اگر خوف بود آن خوف در جمیع مهاجرین و انصار و اهل بیعت رضوان یا اکثر ایشان بود یا قلیلی را از ایشان؟ اگر جمیع را بود یا اکثر را این مقدمه باطل است بالبداهت، زیرا که چون مهاجرین یا اکثر ایشان بر صرف خلافت از شیخین کمر می‌بستند استخلاف ایشان صورت نمی‌بست و شیخین را بجز مهاجرین و انصار ناصری نبود و اگر اقل را خوف لاحق شده بود اکثر عاصی شدند به إخافتِ آن اقل

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 257

عمرو وأم الخير بنت صخر بن عمرو. قال علي بن أبي طالب في هذه الآية: في أبي بكر، أسلم أبواه جميعا ولم يجتمع لأحد من الصحابة المهاجرين أبواه غيره، أوصاه الله بهما ولزم ذلك من بعده. وَأَنَّ مَلَ طَلِحًا صَنُو قَالَ ابن عباس أجابه الله تعالى فاعتق تسعة من المؤمنين يعذبون في الله ولم يُرد سببا من الخير إلا أعانه الله سبحانه واستجاب له في ذريته إذ قال وَأَصْلَحَ لِي فِي ذُرِّيَّتِي ولم يبق له ولد ولا والد ولا والدة إلا آمنوا بالله وحده»¹.

ششم: وَلِذِي جَاءَ بِ الصِّدْقِ = محمد - وَصَدَّقَ بِهِ = أبو بكر وأصحابه = وَهُمْ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ صَدَقُوا مُحَمَّدًا بِمَا جَاءَ بِهِ مِنَ الْإِسْلَامِ = أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ [33] [الزمر: 33].

هفتم: الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَهُمْ أَجْرٌ ثَلَاثُ أَلْفٍ عَشْرًا وَلَهُمْ أَجْرٌ ثَلَاثُ أَلْفٍ عَشْرًا وَلَهُمْ أَجْرٌ ثَلَاثُ أَلْفٍ عَشْرًا وَلَهُمْ أَجْرٌ ثَلَاثُ أَلْفٍ عَشْرًا [البقرة: 274].

«في الكشف قيل نزلت في أبي بكر الصديق حين تصدق بأربعين ألف دينار عشرة بالليل وعشرة بالنهار وعشرة في السر وعشرة في العلانية»².

وقد قال تعالى: وَتَجَنَّبْهَا [الأنعام: ١٧] لَئِي يُؤْتِيَ مَالَهُ يَتَزَكَّى [الليل: 17-18].

مفسران متفقاند بر آنکه مراد از این اتقي صديق اکبر است، چون اربعين الف در راه اسلام صرف نمود و آيت مکيه است به اتفاق مفسرين و در مکه غير صديق کسي اتفاق به اين اسلوب نکرده است و وجوه بسيار دلالت مي کند بر آنکه حضرت مرتضي مورد آيت نبود، زيرا که مرتضي صغير بود در کفالت آن حضرت و مال نداشت تا اتفاق کند و آن حضرت بر مرتضي منت تربيت داشت به خلاف صديق اکبر که آن حضرت بر وي نعمت تعليم اسلام داشت لا غير و آن نعمت را جزاي نبيست كما قال الانبياء: وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا عَنَّا وَغَيْرُ عَنَّا [الشعراء: 109].

و چون مراد از آن صديق باشد معلوم شد که عاقبت او محمود است لقوله تعالى: وَلَسَوْفَ يَرْضَى [الليل: 21].

ولتقي ومرضيه من عند الله في الحال والاستقبال اكرم است
و اكرم بهترین امت است و بهترین امت احق بالخلافت است.
و اگر کسی گوید که مراد اینجا جنس اتقی است؟! گوئیم:
دخول مورد نص در عموم آیت قطعی است، بر تقدیر تنزل
می گوئیم که صدیق را خلافت به اعتبار ظاهر حاصل بود بالاتفاق
بحث در آن است که این خلافت حقه بود یا نه و به شهادت
قصه های بسیار صدیق متصف به این صفات بود پس بشارت بر
وی صادق باشد و باید که آخر کار وی محمود بود و آخر کار خلیفه
بود غاصب و جائز نباشد در این خلافت.

و از آن جهت که دو آیت استخلاف اعنی آیه: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ
آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [النور: 55]. و آیه: الَّذِينَ
مَكَتَهُمْ فِيهِمْ لِأَرْضٍ [الحج: 41]. هر دو در یک واقعه فرود آمده اند
مطلق یکی را دیگری تقید می نماید و آنچه از هر دو حاصل شد
استخلاف مهاجرین اولین است و مدح خلافت ایشان و بیان آنکه
اگر تمکین فی الارض نصیب ایشان گردد لا بد جزء دیگر که با آن
خلافت راشده شود به آن منضم خواهد بود و تقریر این مباحث
گذشت و از آن جهت که خدای تعالی می فرماید: قُلْ لِلَّهِ مُخْلِفِينَ
مِنَ الْغُرَابِ سَدُّ عَمَّنْ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ
وَأَنْ تَطِيعُوا يُكْفَرُوا لِلَّهِ جَزَاءٌ حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ
مَنْ قُلْ يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا [الفتح: 16].

«قال الواحدي: اكثر المفسرين علي ان هؤلاء بنو حنيفة اتباع
مسيلمه قال رافع بن خديج كنا نقرأ هذه الآية ولا نعلم من هم حتي
دعا ابوبكر إلى قتال بني حنيفة فعلمنا انهم هم. قال ابن جريج
سيدعوكم عمر إلى قتال فارس يُقَاتِلُونَهُمْ وَيُسَلِّمُونَ» أو يكون
منهم الإسلام فَإِنْ تُطِيعُوا أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ يُؤْتِكُمُ اللَّهُ جَزَاءً
حَسَنًا يعني الجنة وَإِنْ تَوَلَّوْا تعرضوا عن طاعتها كَمَا
تَوَلَّيْتُمْ اعرضتم عن طاعة محمد في المسير إلى حديبة
يُعَذِّبُكُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابًا أَلِيمًا والآية تدل على خلافة
الشيخين فإن الله تعالى وعد على طاعتها الجنة وعلى مخالفتها
العذاب الأليم انتهى»¹.

وعده فرمود که در زمان مستقبل البته داعی خواهد بود اعراب
را به سوی جهاد کفار و دعوت این داعی سبب وجوب قبول

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 259

دعوت خواهد بود پس اگر قبول نکنند معاقب شوند و این لازم بین استخلاف حق است و دعوت به جهاد اشهر و اعظم صفات خلیفه است و خالی نیست از آنکه این داعی یا آن حضرت یا خلفای ثلاثه یا مرتضی یا بنی امیه یا بنی عباس.

و آن حضرت یا البته داعی نبود، زیرا که خدای تعالی می فرماید: **قُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا** [التوبة: 83]. و این آیه در قصهء حدیبیه نازل شده است و غزوات آن حضرت بعد حدیبیه محصور و معلوم است بعد از آن به غزوه خیبر بر آمدند و کسی از اعراب را دعوت نه نمودند و به غزوه ی فتح مکه و حنین این قتال با قوم اولی باس نبود، زیرا که این کلمه دلالت می کند بر مغایرت این قوم با قوم اول که قریش و حوالی ایشان باشند و ظاهر از **أُولَى بَاسٍ** شنیده آن است که به نسبت قریش شدت باس داشته باشند و این معنی در غیر روم و عجم یافته نشد و نه (این داعی) مرتضی (بود)، زیرا که مقاتلات وی برای طلب خلافت بود نه جهت اسلام و **تُقَاتِلُوا مَعِيَ** دلالت می کند بر آنکه آن دعوت کفار است جهت اسلام، و بنو امیه و بنو عباس دعوت نکردند اعراب حجاز را به قتال کفار کما هو معلوم من التاريخ قطعاً. و دعوت صدیق اکبر بسوی قتال اهل شام و عراق بود و دعوت فاروق نیز بقتال عراق و شام و مصر بود و دعوت ذی النورین به قتال اهل خراسان و افریقه و مغرب واقع شد کما هو مبسوط فی التاريخ پس دعوت ایشان واجب الامتثال بود و این صفت خلیفه حق است و چون حقیقت ایشان در دعوت به جهاد روم و عجم ظاهر شد جمیع احکام ایشان واجب الامتثال باشند، زیرا که متکلمان به کلمهء اسلام مجمعانند بر دو قول جمعی اثبات وجوب انقیاد ایشان کرده اند در جمیع احکام و جماعه ی نفی وجوب انقیاد ایشان می کنند در جمیع احکام فلما بطل الثانی تعین الاول.

و از آن جهت که خدای تعالی می فرماید: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنِ يَتَّبِعْ تَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ قَسَمَ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَبْغُونَ** **أَذْلًا عَلَى** **لَا مَنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ** **لَا وَ مَآ لَؤُ** **ذَلِكَ فَالْضُّلَّةُ لِلَّهِ وَ تَبَهُ** **مَنْ يَشَأْ** **وَلِلَّهِ** **وَسِعُ** **عِلْمُهُ** ٥٤ [المائدة: 54].

و این آیت دلالت می کند بر آنکه جماعه محبوبین کاملین مرضیین جهاد خواهند کرد با مرتدین و این معنی در زمان شریف

آن حضرت ﷺ ظاهر نشد، زیرا که اسود عنسی خروج نکرده بود و آن جناب بسوی وی لشکری روان نکرده و نه در ایام حضرت مرتضیٰ ﷺ، زیرا که قتال ایشان با بغات یا خوارج اتفاق افتاد نه مرتدین، و خلفای بنی عباس و بنی امیه نیز با هیچ یکی از مرتدین به طریق فوج کشی قتال نکردند، و مفهوم از فحوای آیت جمع رجال و نصب قتال است پس متعین شد که آن موصوفین صدیق و فاروق و جیوش ایشان بودند و در عرف عام قتال منسوب می شود به خلیفه هر چند وی خود حاضر واقعه نباشد و اگر صدیق و فاروق خلیفه نباشند جمعی که به امرایشان جهاد کردند یا بیعت نمودند و به استخلاف ایشان راضی شدند محبین و محبوبین نمی بودند.

و باز این آیت دلالت می کند بر آنکه این جماعه محبین و محبوبین اند و بر مؤمنین رحماء اند و بر کافرین اشداء و مجاهد باشند و از کسی ترسند و این همه اوصاف کمال است باز فرمود: **ذَلِكَ قَضَىٰ لِيَ لِلْمُضْتَبِعِ مَنْ يَشَاءُ** و این دلالت می کند بر کمال فضل و تناهی در ثناء پس ثابت شد که شیخین در ایام خلافت خود با جماعه که اتباع ایشان بودند موصوف بودند به صفات کامله که در شریعت بهتر از آن وصفی نیست و ممدوح و مشمول فضل الهی بودند و این معنی لازم استخلاف حق و دال بر افضلیت ایشان است.

و اما لزوم تدلیس در کلام افضل انبیاء علیه الصلاة والسلام بر تقدیری که خلافت شیخین بل مشائخ ثلاثه ﷺ جور باشد از آن جهت است که بشارت آن حضرت ﷺ به بهشت برای این بزرگواران در احادیث بیمشار که روایت کرده شد از جماعه عظیمه فی کل طبقه و همه آن احادیث علی کثره طرقها وتشعب اسانیدها دلالت می کند بر یک معنی که بشارت است به بهشت پس این معنی بالقطع ثابت شد و اگر ایشان فاسق و جائر باشند لائق بشارت نباشند و بشارت تدلیس بود و بشارت ایشان مبین می شود در ده فصل که تقریر آن سابقاً گذشت.

و اما کذب متواترات مرویه از صادق مصدوق از آن جهت که آن حضرت ﷺ در احادیث بسیار خلافت این بزرگواران اثبات فرموده نصاً تارةً و اشارهً اخري مجملأ تارةً ومفصلاً اخري پس این احادیث اگرچه هر یکی خبر واحد است اما چون آن همه را ملاحظه کنیم

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 261

غیر محصور باشد متفق در يك معني و آن صحت خلافت ایشان است در وقت خلافت خویش.

بیان این مجمل آنکه آن حضرت ﷺ رؤیا قلب ذکر نمود بعد از آن فرمود لا ادري ما بقائي فيكم فاقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر¹ مراد آن است که «الذين يقومان من بعدي في مقامي»، زیرا که صله مخصّص و معین موصول باشد و وجود ایشان بغیر قیام به مقام آن حضرت ﷺ مخصّص و معین این هر دو نمی‌تواند شد و صله باید که مخاطبین موصول را با آن شناخته باشند پس دانسته شد که ذکر رؤیا قلب و مانند آن مخاطبان شنیده بودند. و مراد از اقتداء اقتداء در امور خلافت است، زیرا که تعلیق اقتداء به لفظی که مشعر به خلافت باشد ایماء است به آنکه اقتداء رعیت به خلیفه مراد داشته‌اند در همین حدیث تعلیم قرآن و غیر آن بدیگران حواله کرده شد پس مراد از اقتداء غیر فتوای تعلیم است و آن نیست الا استخلاف پس حدیث دال است بر ایجاب انقیاد قوم ایشان را من جهة الخلافة و همین است معنی تشریع استخلاف.

و آن حضرت ﷺ در خطبه تودیع که امت را به آن تودیع کردند فرمودند: «عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي، عُصْوًا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ»² بعد از آنکه رؤباء چند مذکور کردند که دال باشد بر آنکه ولایه امر بعد از آن حضرت ﷺ خلفای ثلاثه خواهند بود پس گویا فرمودند: «عليكم بسنتي وسنة أبي بكر وعمر وعثمان ﷺ».

پس این قول ایجاب انقیاد قوم است در آنچه به خلافت متعلق شد به ایشان و هو المطلوب و آن حضرت ﷺ در احادیث مستفیضه خبر دادند که بعد وفات وی ﷺ خلافت نبوت و خلافت رحمت خواهد بود و بعد از آن ملك عضوض³.

و آنچه متصل وفات آن حضرت ﷺ واقع شد خلافت خلفای اربعه بود پس خلافت ایشان خلافت نبوت و رحمت باشد و اگر سیرت این خلفاء مشابه سیرت انبیاء نمی‌بود یا ایشان به غصب خلافت را گرفته بودند خلافت نبوت و رحمت نمی‌بود و آن حضرت ﷺ در احادیث مستفیضه اعلام فرمودند به آنکه خلافت تا سی سال

- 1

- 2

- 3

است و سفینه تفسیر کرد آن را به خلافت خلفای اربعه¹ و عقل نیز بر آن دلالت می‌کند، زیرا که مطلق ریاست موقت به سی سال نیست پس این خلفاء متصف به خلافتی بودند که غیر ملک عضو باشد پس این خلافت ممدوح بود و خلافتی که به غضب و جور باشد ممدوح نمی‌شود و در احادیث مستفیضه وارد شده است که آن حضرت² رؤیا قلیب دیدند و جماعه‌ی از صحابه نیز به انواع مختلفه رؤیاها دیدند از آن جمله حدیث تنوُّط بعض ایشان به بعض و حدیث آشامیدن آب به ترتیب و تشویش یافتن عثمان³ و باز جمع شدن اسباب برای او و حدیث وزن به ترتیب الی غیر ذلك² و این همه معبر است به خلافت و این تفسیر در بعضی به تصریح وارد شده و در بعضی به اشارت و در بعضی از آن سکوت کردند از اظهار سخط بلکه به آن میتهج شدند.

پس از اینجا دانستیم که خلافت ایشان ظلم و جور نبود و آن حضرت³ در مرض آخر صدیق⁴ را امام نماز ساختند و به امامت دیگری راضی نشدند و این دلالت می‌کند بر استخلاف صدیق عقلاً و نقلاً. اما عقلاً از آن جهت که عادت جاری است به آنکه بر تخت نشانیدن نزدیک موت دلالت بر استخلاف می‌کند و عقد لواء دلالت بر تأمیر می‌نماید و دوات و قلم دادن دلیل منصب وزارت است و این اشارات حکم عبارات دارند مثل اشاره به دست و سر بجای لا و نعم و امامت در نماز منصب آن حضرت⁵ بود و بهترین امور دین و دنیا پس تسلیم آن به صدیق⁶ دلیل باشد بر اقامت او مقام خلافت را.

و اما نقلاً پس از آن جهت که جمعی در وقت عقد خلافت به آن تمسک کردند مثل فاروق و مرتضی و ابوعبیده و ابن مسعود⁷ و از سائر حاضرین ردّی و انکاری بر این استدلال ظاهر نشد پس گویا همه استصواب آن استدلال نمودند و اگر امروز در دلالت این فعل خفائی خیال کرده شود در عصر صحابه⁸ خفائی نبود و مثل این اشارات مختلف می‌شود دلالت او به اختلاف عادات و عصور. و آن حضرت⁹ سائله را فرمودند: «إِنْ لَمْ تَجِدْنِي قَائِي أَبَا بَكْرٍ»³ و این نیز صریح است در آنکه خلافت بعد آن حضرت¹⁰ به

1 -

2 - تخریج این روایات گذشت.

3 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 263

صدیق □ راجع شود، زیرا که تصرف در بیت المال و ادای وعده‌های پیغامبر یکی از خواص خلیفه است و آن حضرت □ فرمودند: «لَا يَتَّقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ خَوْعَهُ إِلَّا خَوْعَهُ أَيُّ بَكْرٍ»¹ و این حدیث دلالت می‌کند بر خلافت صدیق و علماء در این دلالت دو وجه نقل می‌کنند «قِيلَ لَأَنَّ الْخَلِيفَةَ يَحْتَاجُ إِلَى الْإِكْتَارِ مِنْ دُخُولِ الْمَسْجِدِ لَشِدَّةِ احتیاجه إلى ملازمة المسجد كي يصلي بهم ويأمرهم وينهاهم ويقضي لهم وكان الناس في الزمن الأول لا يقضون إلا في المسجد وقيل لأنه إشارة إلى سدّ رغبات الناس في الخلافة». و حضرت عائشه صدیقهل ذکر کرده است که آن حضرت □ قریب مرض موت فرمودند: «لقد هممت أن أدعو أباك وأخاك...»² و این حدیث صریح است در آنکه مقصود آن حضرت □ استخلاف صدیق □ بود و مکروه می‌داشتند که غیر صدیق به آن رغبت کند لیکن ترك کردند کتابت خلافت به نام او و اخذ بیعت برای او بنا بر توکل بر وعده الهی. و آن حضرت □ در جواب بنی مصطلق فرمودند که صدقات را بعد من به ابو بکر دهند و بعد از وی به عمر و بعد از وی به عثمان و بعد از عثمان ساکت شدند³، و اخذ صدقات یکی از خواص خلافت است و امر بایتاء صدقات امر است به انقیاد ایشان در امور خلافت.

و آن حضرت □ خطبه خواندند و بعد از آن امر فرمودند صدیق و فاروق را به خواندن خطبه به ترتیب⁴ این معنی دلالت می‌نماید بر خلافت ایشان به ترتیب، زیرا که خطبه یکی از لوازم خلافت است.

نهادن احجار مسجد به ترتیب و فرمودن آن حضرت □ هم الخلفاء⁵ دلالت می‌کند بر آنکه خلافت ایشان منعقد است و مسلمین مأمورند به انقیاد ایشان از جهت خلافت.

و عجب است از کسیکه بقوله تعالی: ﴿لِلَّهِ الْفُقَرَاءُ﴾ لَّذِينَ أَحْرَصُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ [البقرة: 273]. استدلال می‌کند به انتقال املاک ایشان به کفار و به قول آن حضرت □ هم الخلفاء استدلال نکند بر ایجاب انقیاد ایشان در امور خلافت؟ و گویا

1 -

2 -

3 -

4 -

5 -

مسجد از شعائر اسلام است و صورت دين است و اساس نهادن آن كنايه است از قيام به امر دين و اين صورت را خداي تعالي ظاهر فرمود تا پيغامبر بر حقيقت امر مطلع شود چنانكه از نشستن ناچه مطلع شدند بر آنكه صلح بايد كرد والله اعلم.

در ركن خامس در قسم دوم او در شواهد النبوة مذكور است قصه شخصي كه آن حضرت^۱ چند شتر بار خرما به او داد و فرمود بعد از من ابوبكر و بعد از ابوبكر عمر و بعد از عمر عثمان ترا خواهند داد. قصه اعرابي كه چند شتر بدست آن حضرت^۲ بفروخت و آن حضرت^۳ به وي فرمودند اگر مرا حادته افتد ابوبكر ثمن آن دهد و اگر ابوبكر را حادته افتد عمر بدهد.^۱

روز حنين جندب^۴ پرسيد كه گرامي ترين اصحاب تو كيست كه قائم مقام تو باشد؟ فرمود ابوبكر قائم مقام من باشد و عمر دوست من است به راستي سخن ميگويد و عثمان از من است و علي برادر من است.^۲

در شواهد النبوة در كرامات حضرت عثمان^۵ مذكور است ابوذر^۶ گفت كه آن حضرت^۷ چند سنگريزه در دست خود گرفتند آن سنگريزه ها تسبيح گفتند بعد از آن در دست ابوبكر نهادند تسبيح گفتند بعد از آن در دست عمر نهادند تسبيح گفتند بعد از آن در دست عثمان نهادند تسبيح كردند.^۳

و هم در اين محل مذكور است كه شهيدى از شهداي يمامه بعد مردن تكلم كرد و گفت محمد^۸ رسول الله ابوبكر الصديق^۹ عمر الشهيد عثمان ذوالنورين.^۴

شيخين را نزديك خداي تعالي منزلت عظيمه بود زياده از منزلت سائر صحابه پس أحق بالخلافة باشند.

اما مقدمه اولي پس به احاديث مستفيضه حديث مرتضي و انيس وغيرهما «هَذَا رِيسٌ كَهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ إِلَّا النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ»^۵ و حديث تجلي خاص به جهت ابوبكر^۶ و

^۱ - شواهد النبوة تأليف نور الدين عبد الرحمن جامي هروى،

^۲ -

^۳ - شواهد النبوة.

^۴ - مرجع سابق.

^۵ -

^۶ - اشاره به حديث جابر انصارى^۷ است كه رسول خدا^۸ براى ابوبكر^۹ فرمودند: خداوند متعال براى تو رضوان اكبر عطاء كرد. بعضى از صحابه سوال نمودند يا

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 265

مصافحه و معانقه با فاروق¹ و حدیث منزله شیخین فوق اهل درجاتِ عُلی باشد.²

و اما مقدمه ثانیه پس از آن جهت که از ضروریات دین است که مقصود از عبادات و طاعات و اشغال صوفیه و غیر آن نیست الا حصول منزلت نزدیکِ خدای تعالی، و انبیاء فاضل نشدند بر غیر خود و اولیاء بهتر نشدند از غیر خود الا از جهت منزلت عند الله. شیخین احب بودند از سائر صحابه نزدیکِ آن حضرت³ پس احق بالخلافة باشند.

اما مقدمه اولی پس به حدیث مستفیض از عائشه «قیل لها أی اصحاب النبی⁴ کان أحب إلیه؟ قالت: ابوبکر ثم عمر»³. و از «عمر بن العاص سئل النبی أی الناس أحب إلیه؟ قال: عائشة ومن الرجال أبوها ثم عمر»⁴.

و مراد از حُب اینجا حُب مقاربت است در منزلت به دلیل قول عائشه: «لو کان مستخلفا لاستخلف أبابکر ثم عمر»⁵. مقدمهء ثانیه از آن جهت که آن حضرت⁵ نطق به هوا نمی‌کند حب او خصوصاً از جهت کمال به هوا نیست پس احبیت دلالت می‌کند بر افضلیت.

شیخین وزیران آن حضرت بودند و ایشان را به سمع و بصر خود تشبیه داد و معلوم است که احذق به امر ملت کسی است که در زمان آن حضرت⁶ پست و بلند سیاست را شناخته باشد و آنکه عزیز ترین به مردم باشد احق است بالخلافة. آن حضرت⁶ با شیخین معاملهء که امیر با منتظر الامارة (ولی عهد) می‌کند می‌فرمودند و این معاملات اشارت است به استخلاف ایشان.

رسول الله! رضوان اکبر چیست؟ ایشان جواب دادند: پروردگار بزرگ در روز قیامت برای بندگان خود تجلی عام می‌کند و برای ابوبکر تجلی خاص. این حدیث را حاکم روایت نموده و صحیح گفته است.

1 -

2 - از علی و انسب روایت است که آن حضرت⁷ فرمودند: کسانی که در درجه‌های بالا هستند اهل درجات پائین را طوری می‌بینند مثلی که شما ستاره افق را می‌بینید و ابوبکر و عمر از اینها هستند بلکه در نعمت بیشتری می‌باشند. به روایت سنن ترمذی و سنن ابن ماجه.

3 -

4 -

5 -

از آن جمله است مشاورت با ایشان در تبلیغ رسالت و تقدیم ایشان در جمیع امور و تبسّم با ایشان و امر کردن به امامت در قصه بنی عمرو بن عوف و مانند آن.

صدیق و فاروق صلاحیت خلافت داشتند و خلافت ایشان حق بود به حدیث حذیفه «ان تستخلفوا أبابکر»¹.

آن حضرت گواهی دادند صدیق را به آنکه اول کسی است که در جنت داخل شود² و به آنکه صاحب آن حضرت باشد بر حوض³ و ندا کرده شود او را از جمیع دروازه‌های بهشت⁴ و به آنکه وی جد کننده تر است در انواع بر⁵ و جبرئیل با میکائیل در غزوه بدر با او بودند⁶ و کسی که متصف به این صفات باشد اقرب است به آن حضرت صلی الله علیه سلم در منزلت و هر که اقرب باشد به آن حضرت احق بالخلافه است.

آن حضرت خبر دادند که فاروق استعداد نبوت دارد در قوت علمیه و عملیه اما عملیه جای که گفتند شیطان از وی می‌گریزد⁷ و رؤیاء قمیص⁸ و مانند آن و این تلو عصمت است و نائب او است و اما علمیه جای که گفتند: الحق ينطق علي لسان عمر⁹، و گفتند وی محدّث امت است¹⁰ و رؤیا لب¹¹ و موافقت رأی او با وحی¹² و این خصلت تلو وحی و نائب اوست.

پس وقتی که نبوت منقطع شد احق بالخلافة شخصی است که استعداد او شبیه به استعداد انبیاء است. آن حضرت فرموده است: «مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ عَلَى رَجُلٍ خَيْرٍ مِنْ عُمَرَ»¹³ پس لابد

1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

- 9

- 10

- 11

- 12

- 13

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 267

است که خیریت او بر همه در وقتی از اوقات عُمر او باشد و در آخر عمر خلیفه بود پس خلافت او حق باشد.

آن حضرت \square دعاء کردند در حق فاروق: «عِشْ حَمِيداً وَ مَتْ شَهِيداً»¹ پس اگر غصب و جور کرده باشد عیش حمید کجا میسرش شود؟

آن حضرت \square در احادیث مستفیضه تصریح فرموده است «خیر القرون قرنی ثُمَّ الذِّینَ یَلَوْهُمْ، ثُمَّ یَظْهَرُ الْکَذِبَ»² پس اگر صدیق و فاروق و ذوالنورین غاصب و جائر می‌بودند و اکثر ناس اعانت می‌نمودند ایشان را بر ظلم و جور، اهل حق نمی‌بودند و قرن ایشان بدترین قرن‌ها می‌بود. و اما اجتماع امت مرحومه بر ضلالت از آن جهت که اجماع واقع شد بر خلافت صدیق و فاروق و همه امت با ایشان بیعت کردند معامله رعیت خلیفه با ایشان بجا آوردند و به لفظ خلیفه و امیرالمؤمنین نداء کردند پس اگر ایشان حقیق بالخلافة بودند فهو المطلوب و اگر نبودند همه عاصی و فاسق و کاذب و ضال شدند و بدترین خلق الله باشند و لازم باطل است، زیرا که خدای تعالی فرموده است: \square کُمْ حَیْرَ أُمَّةٍ أَخْلَیَ لِلنَّاسِ مَرْوَنَ یَا طُرُوفٍ وَ عَیْ هَ نَ عَرِیْمُنْکَرِ [آل عمران: 110] - «و قال رسول الله \square : لا تجتمع أمتی علی الضلالة»³ وقال: خیر القرون قرنی»⁴.

و از آن جهت که متکلمان به کلمهء اسلام متفق‌اند بر آنکه امام به حق بعد آن حضرت \square صدیق بود یا مرتضی؟ پس حق خارج نیست از این دو قول و مرتضی ترک کرد منازعت با صدیق پس متعین شد که حق صدیق است، زیرا که ترک منازعت خالی از دو حال نیست یا این است که بنا بر تقیه بود یا بغیر تقیه؟ تقیه باطل است، زیرا که حضرت مرتضی \square بعد آن حضرت \square عاجز نبود به وجهی که امکان مقاومت صدیق \square نداشته باشد از این جهت که شجاع بود بالاتفاق و بنو هاشم با او بودند و ابوسفیان رئیس بنی عبدالشمس با او موافق شده بود و زبیر با او بود و حضرت فاطمه با علو منصب و قرابت خود زوجه‌ی او بود و این ادعی

- 1

- 2

- 3

- 4

دواعي است قبول ریاست او را، و نفوس عوام مطمئن‌اند به آنکه خلافت در اقارب خلیفه اول باشد.

و اگر به غیر تقیه ترك منازعت نمود عصیان پیغامبر و خیانت در حق امت کرده باشد و عاصی و خائن لائق امامت نبود.

و اگر شیعه گویند که هفتاد هزار از عرب با صدیق بیعت کرده بودند و عرب از بیعت خود رجوع نمی‌کنند باطل است، زیرا که هفتاد هزار با مرتضیٰ در ایام خلافت او بیعت نموده بودند باز رجوع کردند باز بیعت هفتاد هزار در يك دفعه نبود در بیعت اول بجز چند تن بیعت نکرده بودند پس عاصی شد بترك منازعت قبل بیعت اول و بعد از آن قبل تمام امر.

و اگر گویند مشغول بود به ماتم پیغمبر! گوئیم: عاصی شد به ترك مصلحت عامه برای کارهایی که فائده آن مترتب نشد.

و از آن جهت که امت متفق است بر آنکه امام حق بعد آن حضرت یکی از این دو کس بود پس می‌گوئیم که مرتضیٰ امام نبود، زیرا که متواتر شد که در ایام خلافت خود مکرر گفت: «خیر هذه الأمة أبو بکر ثم عمر»¹. و این قول او خالی از سه احتمال نیست:

قلب او با زبان موافق بود در این قول، وهو الحق وبه یثبت المطلوب. یا می‌دانست خلاف او لیکن بغیر ضرورت و بغیر تقیه با جمعی این سخن می‌گفت و با جمعی خلاف این پس او مدلس و خائن و امّعه (دورو) باشد، و مدلس و خائن و امّعه لائق امامت نباشد. یا تقیه بود و تقیه در خلافت وجهی ندارد.

و مع هذا اگر اکراهی بوده است می‌بایست که بر قدر اکراه اکتفا می‌کرد و چندین مبالغه نمی‌نمود و اگر تقیه با وجود خلافت و شجاعت و شوکت و قیام به قتال جمیع اهل ارض جائز باشد می‌توان گفت که با جمعی که با شیخین بد می‌بودند در خفیه بناء بر تقیه انکار شیخین می‌نمود پس کلام خیر الأمة متحقق است (که آن حضرت فرمودند: بهترین این امت ابوبکر است و پس از او عمر) و خلاف او، او تقیه.

و می‌توان گفت که اظهار اسلام و نماز پنجگانه خواندن و از دوزخ ترسیدن همه بنا بر تقیه مسلمین بود و شك نیست تنفر قوم به ترك اسلام اشد بود از تنفر به سبب انکار شیخین پس امن از

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 269

اسلام او بر خاست چه جای امامت و این همه به قباحاتی می‌کشد که هیچ مسلمانی خیال آن نمی‌تواند کرد پس ثابت شد که خلافت حق صدیق بود و بعد از آن حق فاروق بهمین دلیل بعینه. و از آن جهت که خلافت خارج نیست از دو شخص صدیق و مرتضی لیکن مرتضی بعد از آن حضرت خلیفه نبود پس متعین شد صدیق برای خلافت.

دلیل بر آنکه حضرت مرتضی بعد از آن حضرت خلیفه نبود آن است که انعقاد خلافت به نص شارع می‌باشد یا به بیعت یا به تسلط. اقوال امت از این سه بیرون نیست و هر سه در مرتضی مفقود بود و در صدیق موجود. اما بیعت و تسلط خود ظاهر است و اما نص پس از آن جهت که اگر نصی در خلافت حضرت مرتضی می‌بود نزدیک او یا نزدیک کسی از صحابه چون دیدند که خلافت از مرتضی صرف کردند و برای غیر او منعقد ساختند البته اظهار آن نص می‌کردند و ساعی خلافت را در این کار الزام می‌نمودند و الا عاصی می‌شدند و عادت قاضیه است به آنکه صورت آن الزام نقل کرده می‌شد خصوصاً بعد موت شیخین و قیام مرتضی به خلافت و وقوع مشاجرات عریضه و در این صورت البته مرتضی به آن نص مطلع می‌شد و انکار نص نمی‌کرد لیکن حضرت مرتضی انکار نص برای خود کرده است.

و اما ارتفاع امن از احکام شرع از آن جهت که اگر خلافت صدیق و فاروق حق نباشد و به غصب و جور آن را گرفته باشند ایشان و معاونان ایشان فاسق و ضال باشند و اگر چنین باشد از قرآن و سنن امن بر خیزد، زیرا که قرآن جمع کرده شیخین است بر دست اعوان ایشان و سنن اکثر از شیخین و اعوان ایشان مروی است و غیر ایشان چون سکوت کردند از نهی منکر، آن سکوت بناء بر تقیه بود یا به غیر تقیه اگر بغیر تقیه بود افسق خلق الله بودند و اگر بنا بر تقیه سکوت کردند هر چه ایشان بر آن موافقت کردند در آن نیز متهم به تقیه‌اند و هر چه در آن مخالفت کردند و پوشیدند آن غیر مرضی است لقوله تعالی: ﴿وَلَيُمْكُنَنَّ لَهُمْ دِينُهُمْ﴾ لَئِيْمٌ تَصَيُّ لَّهُ وَلَيَبْدُلْنَهُمْ مِّنْ دِيْنِهِمْ لَمَّا نَط [النور: 55].

و مع هذا در این صورت تعارض من غیر ترجیح عارض می‌شود پس حجتی به دست امت باقی نماند پس ایشان مهمل ماندند و تبلیغی به ایشان واقع نشد.

پس اگر شیعه گویند حقیقت قرآن را دانستیم از تلاوت ائمه آن را. گوئیم: یحتمل که بنا بر تقیه باشد و اگر گویند بنا بر حفظ الهی كما قال: ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَفِظُونَ﴾ [الحجر: ۱]. گوئیم: از اینجا معلوم شد که بر حفظ الهی اعتماد می‌توان نمود پس امام معصوم چرا لازم شود.

اگر گویند حقیقت ائمه دانستیم به معجزه. گوئیم: نقل هیچ معجزه به طریق تواتر یا شهرت یا استفاضه ثابت نشد و اگر چیزی از کرامت ثابت است به طریق واحد بغیر تحدی است و مثل آن از شیخین منقول است.

این سخن را ایندکی کشاده تر باید دانست قیام حجت تکلیف بغیر معرفت مکلف به صحیح نیست و آن معرفت بدون نقل از صاحب شرع صورت نه بندد و چون عقل را در پی تفصیل نقل فرستیم بالضرورة حکم کند به آن که نقل بر دو نوع می‌تواند بود نوعی که در شرع آن را برهان می‌توان گفت عندکم فیہ من الله برهان. و یقینی که مأخوذ در شرائع است نه یقینی که متکلمان زبان به آن می‌کشایند به این نوع از نقل مربوط است و تسنن و ابتداء بر موافقت و مخالفت آن نوع منوط، و تفریق محرم و اختلاف قبیح اختلاف امت است در این نوع ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَقَرَّوْا وَخَلَّفُوا﴾ [آل عمران: 105]. و حدیث: «مَنْ أَخَذَتْ فِي دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ»^۱ محمول است بر این نوع و این نوع عبارت است از نص صریح کتاب الله، و حدیث مشهور حضرت سرور انبیاء علیه الصلاة والسلام که به طریق متعدده به روایت رجال عن رجال فی کل طبقة به هم رسد. و در حکم حدیث مشهور است خبر واحد که قرائن آن را به مرتبه یقین رساند و این قرائن مفهوم مخالف و موافق کتاب الله باشد یا حکم صریح عقل بر حسب مضمون خبر یا قیاس بر اصول شتی و مانند آن و اجماع امت مرحومه خصوصاً اجماع طبقه اولی از امت و قیاس جلی بر این امور مذکور و نوع دیگر در اخبار آحاد که در دار و گیر اختلاف علماء در تصحیح و تضعیف افتاده و اقیسه‌ی متعارضه و اخبار متخالفه که امت در تطبیق آنها شذر و مذر رفته‌اند و استدالات ضعیفه که عقول در رد و قبول آن گفتگو کرده و حکم این نوع آن است که در این مسائل همت خود را به موافقت

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 271

صاحب شریعت صرف باید نمود هر چه بعد استفراغ جهد مظلون ما باشد بر آن عمل باید کرد این حکم کلی نیز به اجماع امت در یافته‌ایم مختلفان در این نوع همه مصیب‌اند یا یکی مصیب و دیگری مخطی معذور. بناءً علی اختلافهم فی ذلك علی قولین تفسیق را در اینجا مجال نیست و اختلاف امت در این نوع رحمت است وسعت است و این نیز به ضرورت حکم عقل معلوم است که متأصل در تکلیف نوع اول است. و قسم رابع از نوع اول که قیاس جلی است متفرعست بر سه قسم:

اول کسیکه خلافت شیخین بلکه مشائخ ثلاثه را منکر است و این بزرگواران را به فسق و کفر مطعون می‌سازد - خاک در دهن او - در حقیقت تیشه بر پای دین زده است و خلع ربقه دین از رقبه خواسته است، زیرا که کتاب الله جمع شیخین است و سبب اتفاق عالم بر آن ذوالنورین است. اگر ایشان خلافت را به غصب و جور گرفته بودند و منصوص علیه بالخلافة را ترسانیده بودند و فریضه‌ی از فرائض الله ترك کردند افسق خلق الله باشند و بدترین ناس و همچنان معاونان ایشان پس نقل هر واحد از ایشان قابل اعتماد نماند.

و اگر تواتر را اعتبار کنیم¹ مطلب ما حاصل است، زیرا که ثبوت خلافت این عزیزان به نقل متواتر متحقق است. و اگر نقل چند کس که به زعم این ملحدان منکر خلافت خلفاء بودند بشنویم از آن نام برده‌ها نقل قرآن و احکام ثابت نشد و نه به طریق خبر واحد و اگر بالفرض مروی باشد به ضعیف‌ترین نقل خواهد بود که هیچکس از مَهَره علم آن را نمی‌داند و به این قدر نوع اول از نقل به هم نمی‌رسد و احادیث مشهوره نقل مشائخ ثلاثه و اعوان ایشان و قائلان به خلافت ایشان است پس نقل هر واحد از ایشان قابل اعتماد نباشد و اگر تواتر را معتمد سازیم تیر ایشان هم در سینه ایشان باز گشته باشد وَكَفَى لِلَّهِ لَئْلًا مِّنْهُمْ وَقِتَالًا. و اجماع امت کلمه ایست مجمل چون آن را بر شکافیم در غیر زمان خلفای ثلاثه متحقق نشده و به غیر حکم ایشان منعقد نگشته پس آن را هیچ اعتبار نباشد.

¹ - تنقید بر جواب شیعه است، حاصل جواب شیعه اینست که: ثبوت دین منحصر بر روایات شیخین و متبعین آنها نیست بلکه دین از راه تواتر ثابت شده است. شاه صاحب جواب می‌دهد که اگر تواتر را قبول دارید پس خلافت این بزرگواران نیز از راه تواتر متحقق شده است.

بالجملة در دست ما هیچ چیز از شریعت آن حضرت ﷺ از نوع اول نباشد و امت به ظنون خودها عمل کنند ثبوت عمل به مظنون در جزئیات شریعت ثابت نیست الا به اجماع طبقه اولی پس آن نیز متحقق نباشد پس هیچکس الیوم مکلف به حکم شرعی نیست لعنة الله وللملائكة وللناس اجمعين علي هذه العقيدة للباطلة. اما مخالفت حکم عقل صراح از آن جهت که بعثت آن حضرت ﷺ به شریعت غرا نعمت عظیمه و لطف جسیم است و قتال بنی آدم که لذاته قبیح بود برای همین مصلحت تجویز کرده شد پس اگر تمام امت آن حضرت ﷺ بعد وی از ایمان برآمده باشند و راه ضلالت پیموده مگر جمعی اندک در غایت قلت این نعمت نعمت عظیمه نباشد و قتال برای همین فائده که در زمان آن حضرت ﷺ مسلمان شوند و عنقریب از ایمان بر آیند یا برای صورت اسلام بدون آنکه در آخرت نفعی دهد غبن عظیم بود و قبح فاحش و اگر ایشان یا اکثر ایشان بر حق بودند چرا انکار منکر نکردند و چرا تسلیم جائر و غاصب نمودند؟

در این مقام عقل خود را اندکی حکم باید ساخت آن مجاهده‌ها که جناب نبوی ﷺ در پی اعلاء کلمه‌ی اسلام کشیدند برای همین قدر بود که جماعه مسلمین از يك در اسلام در آیند و از در دیگر بدر روند و این قدر آدمیان را که گشتند و غارت کردند و نساء و ذریه‌ی ایشان را اسیر گرفتند برای همین بود که تلفظ به لفظ اسلام کنند و در آخرت بهره نیابند؟

و اگر شیعه گویند که آن حضرت ﷺ به استخلاف مرتضی ﷺ و اولاد او خیریت جمیع مسلمین اراده فرموده در دنیا و آخرت و ایشان به اختیار خود به اخافه امام بر خود ستم کرده‌اند جواب می‌گوئیم: مقتضای صراح عقل آن است که ترتیب موجودات و تسلط پادشاهان و مانند آن بر حسب عنایت اولی اصل است به منزله‌ی طعام و الهام علوم حقه و سنن راشده برای اصلاح عالم در دل ازکی خلق الله و از آنجا اجرای آن علوم در دل حواریین و از آنجا در دل عوام ناس طبقه بعد طبقه اصلاح است به منزله‌ی نمک در طعام پس شرائع همه به اندازه استعدادات کائنات خارجی واقع است هرگز در حکمت حکیم اعلی جل مجده گنجائش ندارد که مدار تحقق لطف الهی که مقتضی ارسال حضرت پیغامبر ما بوده است ﷺ بعد خلافت مرتضی و اولاد او تا دامن قیامت منصور

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 273

نشوند و هیچ گاه خلافت ایشان علی وجهها صورت نگیرد بلکه از میان ایشان هر که دعوت بخود کند و سر بقتال بر آرد مخدول بلکه مقتول گردد خدای تعالی می فرماید:

﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْوَسِيلِينَ ۱۷۱ إِنَّهُمْ لَمَنْصُورُونَ ۱۷۲ وَإِنْ جُنَدْتَا لَهُمْ لَلْغُلْبُونَ ۱۷۳﴾ [الصافات: 171-173].

«وللخلفاء الذين هم خلفاء الأنبياء حقاً أسوة المرسلين فهم المنصورون وهم الغالبون».

ممکن است که به نماز امر فرمایند و هزاران هزار توفیق یابند و نماز خوانند و به این سبب به مراتب عالیّه رسند و بعضی اشقیاء که شقوت او در عنایت اولی محتوم شده امتثال آن امر نکند و از فیض عام محروم ماند. و ممکن نیست که چیزی فرمایند که هیچ گاه هیچکس آن را عمل نکند. و از آن جهت که جریان افعال خدای تعالی در عالم بر نسق واحد دلالت بر بعضی معانی دقیقه می فرماید اگر آن را بر سنّه الله حواله نمائیم بجا است و اگر لزوم عقلی نیز تقریر کنیم روا است و لهذا متکلمان در الهیات از نظام احسن که در عالم مراعات ثبات واجب الوجود قادر مختار علیم قدیر کرده اند و در نبوات ظهور معجزه بر طبق دعوی پیغامبر مثبت نبوت قرار داده اند نظیر آن از محسوسات دلالت شیر پستان بر سبق ولادت و دلالت خصب و ربع اراضی بر سبق غیث و دلالت نقاهت است بر مرض و دلالت جراحت است بر جرح الی غیر ذلك پس لطف خدای تعالی که سبب بعث پیغامبر ما شده است در اول حال کاری کرد که اتفاق طائفه بر قبول دعوت توحید و انکار شرک و مشرکان به ظهور آمد پیش از هجرت، بعد از آن کاری فرمود متفرع بر این کار و آن جهاد اعداء الله است اولاً و دخول افواج بنی آدم فی دین الله آخراً، بعد از آن کاری دیگر نمود متفرع بر این کار و آن ازالّه دولت کسری و قیصر است بر دست شیخینب.

پس دین حق از امت مرحومه بر جمیع ادیان ظاهر شد بعد از آنکه آن حضرت ﷺ به آن همه در هر حال بشارت می دادند و ترغیب می فرمودند پس این نسقی است واحد مانند نهال نشانیدن و بر آمدن اغصان و اوراق اولاً و بر آمدن ازهار ثانیاً و خروج ثمار ثالثاً، و مانند طفلی و جوانی و کهولت آدمی و ترتیب هر یکی بر دیگری چون این نسق واحد دیدیم دانستیم همان لطف است که ساعت به ساعت آثار او ظاهر می شود پس حقیقت خلافت خلفاء از این

نسق واحد عقل به طریق حدس ادراك كرد چنانكه از ترتيب ازهار و ثمار مي‌شناسيم كه قصد باغبان ثمر بود و آن لطف باغبان كه نشانندن نهال را تقاضا کرده بود همان لطف بعينه متقاضي ازهار و ثمار گشته همچنان نزول قرآن آیات آیات بعد از آن سوره سوره مرتب شدن بعد از آن همه در مصاحف جمع گشتن نسقي است واحد همچنان اصل علوم احكام از سينهء مبارك آن حضرت ﷺ بروز فرمودن بعد از آن به لحوق قياس و اجماع موثق و مثمر شدن و همچنان علم احسان از صدر شريف آنجناب عليه الصلاة والسلام جلوه نمودن و بعد از آن در خلفاء آن علوم احسانيه گل كردن همه ترتيب واحد متناسق يبيشتر اوله بآخره ويدل بآخره على اوله. و از آن جهت كه مسلمين همه باخلفاء بيعت نمودند و متفق شدند بر خلافت ايشان بعد از آن بر دست ايشان قتال مرتدين اولاً و جهاد فارس و روم ثانياً متحقق شد قرآن به اهتمام ايشان مجموع و متفق عليه گشت و كفر از بلاد شام و عراق و يمن برخاست و حدود جاري شد، نماز و روزه و تلاوت قرآن و اتفاق مسلمين هر يك ديگر پديد آمد و آنچه كه پيش از بعثت آن حضرت ﷺ نامي و نشاني از وي نشنيده بوديم به محض تسبب وي ﷺ ظاهر شده بود و در جميع اقطار ارض فاش گشت در اين قدر خود اتفاق واقع است پس عقل صراح كه به كدورت تعصب مكدر نشده باشد حكم مي‌نمايد كه اين خلافت حق است و عصيان پيغامبر در عقد آن واقع نشد و در مقاصد خلافت قصوري روي نداد، زيرا كه اصل در اتفاق سواد اعظم از امت مرحومه موافقت امر پيغامبر است و عدم عصيان او و پيغامبر ايشان مكّي است و قرآن كه امام ايشان است مكّي اگر اختلافي درميان امت واقع شود به عارض هوا است يا به علت جهل. و عقل صراح مي‌شناسد كه پديد آمدن عارض هوا به مجرد وفات آن حضرت ﷺ بدون وقوع امري كه اثار قوت غضبيه ايشان كند به غايت بعيد است و حقد متقدم كه سبب اين انحراف باشد غير معلوم و جهل نص از سواد اعظم به غايت دور. و اگر ايشان از نص غافل بودند صاحب حق چرا اظهار حق نكرد و كدام خوف موجب ستر آن گشت سبحانه هذا بهتان عظيم.

و خيريت افعال ايشان معلوم كرديم از موافقت آنها به قرآن. عقل حكم مي‌كند كه اين همه خير است و حق است قطعاً و

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 275

مصلحت شرع در تأییم این هزاران هزار در امری که رشد آن معلوم است به موافقت قرآن بسبب آنکه متصدی آن شخصی شد غیر شخصی هیچ نیست و ایجاب استخلاف شخصی که خلافت آن بودنی نیست کدام مصلحت است؟ اقارب و اعوان شخصی که خلافت از دست او رفت به هر حشیش متعلق می‌شوند و هر تیری که در ترکش ایشان است می‌اندازند دور نیست که حبّ جاه بر ادعاء غیر واقع حمل کند و بر اقدام خلاف جمهور دلالت فرماید. قاعده عقل صراح آن است که بر ظاهر اعتماد کنند مگر آنکه قرائن قویه از آن ظاهر باز دارد مثلاً دیدیم که آتش شعله می‌زند تا آنکه بر غلط حس خود مطلع نشویم با وجود جوهری که شبیه به نار می‌نماید به یقین بدانیم بمجرد احتمال قصد آن نه کردن و پختن طعام را بر آن موقوف نه گذاشتن محض دیوانگی است.

اما تناقض در مصلحت شرع از آن جهت که شیعه می‌گویند لطف واجب است بر خدای تعالی و لطف او تعالی تقاضا می‌فرماید که ملت را حافظی باشد و آن حافظ ملت لا بد است از آنکه عالم و معصوم باشد و معصوم غیر مرتضی نبود پس او امام باشد و ما مساعدت می‌کنیم در مقدمه اولی و ثانیه به تغیر.

ما می‌گوئیم که خدای تعالی متصف است به لطف کما قال: ﴿لِلَّهِ لَطِيفٌ بَعْدَ كُلِّ عِلْمٍ﴾ [الشوری: 19]. و وعده فرمود حفظ قرآن را ﴿وَإِنَّا لَهُ لَحَفِظُونَ﴾ [الحجر: 9]. و وعده او واجب الوقوع است و می‌گوئیم که لطف تقاضا می‌کند که ملت را حافظی باشد اما این حافظ بیه چیز می‌تواند شد.

یکی آنکه خود متکفل حفظ باشد پس همیشه دفعه بعد دفعه تقریبی احداث فرماید از غیب به القاء در قلب مردی که امر کند به معروف و نهی از منکر، و القاء در قلب قوم انقیاد او را قال: ﴿لِلَّهِ تَعَالَى: وَإِنَّا لَهُ لَحَفِظُونَ﴾ «وقال رسول الله: يبعث في كل مائة في هذه الأمة من يجدد دينها»¹.

دوم آنکه امت مرحومه را من حیث المجموع خاصیتی باشد که بر ضلالت مجتمع نشود کما قال رسول الله: «لا تجتمع أمتي على الضلالة»².

سوم شخصي را معین کنند که اقامت دین فرماید. و چنانکه شیعه می‌گویند که لطف گاهی ظهور امام معصوم است و آن اکمل انواع لطف است و گاهی وجود او به اخفاء و آن نیز از اصل لطف خالی نیست ما می‌گوئیم که: گاهی خدای تعالی هر سه نوع حفظ را جمع می‌فرماید و آن اکمل انواع لطف است و آن در ایام خلافت رحمت و خلافت نبوت است، و گاهی بر دو نوع اول اکتفا می‌نماید، زیرا که اصل لطف به آن مؤدّی می‌شود و در مقدمه ثالثه نیز مساعده می‌کنیم به نوعی از تغیر پس می‌گوئیم که اگر لطف الهی تعین شخصي را که حافظ ملت باشد تقاضا فرماید لا بد است از آن که مبشّر به کثرت علوم و به علو درجه در آخرت باشد تا لطف تحقق گردد و عصمت به معنی که شیعه اثبات می‌کنند ضرور نیست ممکن است که در اول عمر کافر و فاسق باشد بعد از آن خدای تعالی توبه نصیب کند و به زیان پیغامبر اطلاع دهد که آخر حال او خیر است و تصریحاً و تلویحاً حسن حال و مال او تعلیم فرماید لیکن اینجا شرطی دیگر مطلوب است و آن آن است که امام ظاهر و منصور بود، زیرا که اگر مختفی باشد تکلیف به اتباع شخصي مجهول که نه امر می‌نماید و نه نهی می‌کند لازم آید، و اگر مخدول بود و تقریب به خیر نباشد از نصب او بلکه تقریب به شر باشد و ترك نصب او اقرب باشد به لطف از نصب او، زیرا که در صورت اولی مواخذه نباشد به ترك واجب و فعل محرم و در این صورت مؤاخذه خواهد بود.

بعد تمهید مقدمات می‌گوئیم که لا بد امام حق بعد وفات آن حضرت ﷺ موجود بود اتفاق علیه الموافق والمخالف و آن امام صدیق اکبر ﷺ بعد از آن فاروق اعظم ﷺ، زیرا که هر دو مبشّر به علم و فلاح و صلاح بوده‌اند و ظاهر و منصور بودند نه حضرت مرتضیٰ ﷺ، زیرا که اگر چه عالم بود و مبشّر به بهشت بود ظاهر و منصور نبود.

و تحقیق این مسئله موقوف است بر تمهید نکته بدان اسعدک الله تعالی اشاعره گفته‌اند که احکام الله تعالی معلل به اغراض نیست و این مسئله را به روشی سر داده‌اند که موسم آن باشد که در ارسال رسل و انزال کتب و نسخ شرائع سابقه و برهم زدن عادات جاهلیت مصلحتی منظور نیست اراده که ترجیح احد

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 277

المقدورین¹ است کار خود کرده است و این قول به این صورت و هیئت مسلم نیست آری غرضی که تکمیل ذات واجب کند فی نفسه منتفی است و مصلحتی که مرجع آن لطف عباد باشد مربوط ساختن بعضی مسببات به اسباب واقع است. اصل مذهب فقهاء چه صحابه و تابعین و چه من بعد ایشان معرفت علل احکام است به اعتبار مناسب و شناختن معانی مناسبه مثلاً حفظ نفس و مال و عقل و عرض و ملت ضروری دانسته‌اند و قصاص و حدود سرقت و شرب و قذف و ارتداد بر آن دائر ساخته‌اند و مشروعیت صلاة و صوم و زکاة و حج برای تهذیب نفس و خروج او از اسیر بهیمیت و انبساط او در فضای ملکیت امری است مقرر و مفاسد کبائر ذنوب معقول. امام غزالی/ در باب توبه چه قدر تصریح به آن کرده است.²

از این همه گذشتیم استقرار احکام و اعمال فطانت در آن بالجزم به معرفت مصلحت مطلوبه و مفسده‌ی مطروده مضطر می‌گرداند چنانکه در حجت بالغه³ اکثر آن مطالب تقریر نمودیم از این هم گذشتیم در قرآن و احادیث خبر بسیاری از مصالح و مفاسد مبین شد در باب ارسال رسل گفته‌اند:

﴿وَلَوْ أَنَّا أُلِّهُمُ بَعْدَكَ مِّنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا رَسُلَتِ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْرُجَ ۚ﴾ [طه: 134].

و در حدیث قدسی آمده: «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ بَنِي آدَمَ حَفَاءَ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ احْتَالَتْهُمْ»⁴.

و در حدیث دیگری آمده است: «وَأَنَّ اللَّهَ مَقَّتْ عَرَبَهُمْ وَعَجْمَهُمْ»⁵. و آن حضرت فرموده‌اند: «وَأَنِّي بَعَثْتُكَ لِبَتْلِيكَ بِهِمْ وَابْتِلِيَهُمْ بِكَ»⁶. و در حدیث وارد شده که مَثَلُ آن حضرت ﷺ مثل منذر جیش است⁷ و این مقدمات به وجهی شهرت یافته که سنی بر قاعده خود که التزام مدلول حدیث مشهور است به اثبات آن

¹ - دو چیزی که تحت قدرت داخل هستند، مثلاً وجود شخص و عدم آن. ترجیح دادن یکی از این دو (بطور مثال ترجیح وجود شخص) کاری اراده می‌باشد.

²

³ - حجة الله البالغة کتاب شهره آفاق شاه صاحب/ که در مقاصد شریعت نوشته شده است.

⁴

⁵

⁶

⁷

مضطرب می‌شود به حقیقت مذهب سنت نه قول اشعری است و نه قول ماتریدی هرچه حکم نص کتاب و حدیث مشهور و اجماع امت و قیاس جلی باشد همان سنت است و قائل به آن سنی، اشعری باشد یا غیر آن. ظن غالب فقیر آن است که غرض اشعری در این مسائل منوع چند است که سورت مذاهب مخالف را به سبب آن منوع می‌شکند نه جزم به آنکه در شریعت چنین و چنین است چون این نکته به وجه اجمال مذکور شد باید دانست که سبب ارسال رسل و انزال کتب و تکلیف به احکام شرع لطف الهی است یعنی رسیدن افراد بنی آدم به کمال نوعی خود بدون این چیزها میسر نمی‌آمد همان رحمت که باعث خلق نوع انسان شده بار دیگر برقع از روی خود کشاد و افاضه شریعتی فرمود که تکمیل افراد بشر نماید و ایشان را به کمال و جمال خویش رساند به همان می‌ماند که باغبان نهال می‌نشانند و تربیت او می‌کند در اول مرتبه اثر تربیت او نشستن تخم است در زمین و جذب کردن او آب و هوا را از اطراف و جوانب خود، و ثانیاً همان تربیت سبب ظهور شاخ و برگ درخت می‌شود، و ثالثاً بعینه همان تربیت موجب وجود ازهار و ثمار می‌گردد. و نیز آن تربیت اولاً سبب زیادت اجزاء درخت است و ثانیاً بعینه همان تربیت باعث تازگی اجزاء درخت و ظهور تخاطیط عجیبه در اوراق و ازهار او می‌گردد همچنان غذای که مدبر السموات والارض اولاً سبب زیادت اجزاء طفل ساخته است همان غذا ثانیاً موجب ظهور جمال و حسن او و پدید آمدن حرکات و سکانات خاصه به نوع او گشته است پس تشریع تتمه تقدیر است و تکلیف شرع تتمه تکوین نوع است.

چون این نکته به خاطر نشست به اصل غرضی پردازیم حق جلّ و علا در کتاب عظیم می‌فرماید: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينٍ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَىٰ لَدُنْ كَلِّهِمْ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ [9] [الصف: 9].

وَقَالَ تَعَالَىٰ: وَلَيُمْكُنَنَّ لَهُمْ دِينُهُمْ لِذِي تَضَىٰ لَهُ وَلَيَبْدَلَنَّهُمْ مِّنْ دِينٍ فِيهِمْ يَا بُدُونِي لَا يُرْكَونَ بِي شَيْئًا [النور: 55].
وقال للنبي في حديث عدي بن حاتم وأبوذر والمقداد وغيرهم حتى صار مشهورك «وليتمن الله هذا الأمر حتي يدخل

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 279

في كل بيت من مدر أو وبر بعزّ عزيز أو ذلّ ذليل¹. الفاظهم شتي والمعني المشترك واحد».

دين حق همان است که ممکن شد و همان است که تمام شد و همان است که شرقاً و غرباً در بيوت وبر و مدر در آمد و شيك نيست که صديق اکبر و فاروق اعظم و ذي النورين مسلط شدند بر روي ارض، و روم و فارس را فتح کردند و قرآن را جمع نمودند همان قرآن در تمام عالم شائع شده است و مسائل اجتماعيه ايشان در جميع آفاق منتشر گشته و اکثر اهل اسلام به مذهب سنت متمذهب شده اند چه محدثين و چه فقهاء و قراء و چه مفسرين و چه بادشاهان روي زمين. و بر سادات اهل بيت گاهي خلافت منتظم نه شد الا خلافت حضرت مرتضي فقط، و معلوم است که حضرت مرتضي در ايام خلافت خود چه دیده و چه کشيده و ايام خلافت حضرت مرتضي به مذهب شيعه ايام ابتلاء و ايام تقيه و خوف بوده است و بعد از چهار سال که وي به دار بقاء انتقال فرمود بنو اميه در اخفاء و استيصال امر او چه کوششها نموده اند و بعد از حضرت مرتضي هيچگاه خلافت بر سيدي مستقر نشد خروج مي کردند و در اول جمع رجال و نصب قتال کشته مي شدند «إلى ان أدنت للدنيا بصرم»². قائل به اين مذهب هميشه مخدول و مطرود بوده است کما هو مصرّخ في كلامه. حالا انصاف بايد داد که دين ما ممکن است يا دين شيعه و متمم طريقه ما است يا طريقه شيعه؟ لطف الهي به بعث پيغامبر عليه الصلاة والسلام و اشاعت دين او مطلوب بود مذهب اهل سنت را نتيجه داده است يا مذهب شيعه را افاده فرموده؟ نصب امامي مختفي خائف که اصلاً بر عرض مذهب خود علي رؤوس الاشهاد قادر نشد لطف الهي است يا تسليط بادشاهي که مانند شمس في رابعة النهار ظهور فرمايد و دين خود را به اعلان تقرير کند و شرق و غرب عالم را مسخر حکم خود گرداند؟! مدار اين لطف جسيم شيوع دين است در اقطار ارض يا نصب امام مختفي مخدول که سبب تاثير جميع عالم شود؟ اگر به فرض مدار اين بشارات متواتره صورت اسلام باشد به غير حقيقت آن لطف نباشد بلکه تدليس باشد و ارادهء شر به طوائف بني آدم.

1 -

2 - تا اينکه دنيا با آنها اعلان قطع روابط نمودند (از آنها روی گردانند).

سوال: اگر گوئی به این دلیل که تقریر کردی مدعا وقتی ثابت شود که مخالف در معارضه آن دلیل‌های دیگر تقریر نکند لیکن شیعه گفته‌اند **قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: وَأُولُوا الْأَرْحَامِ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ بَعَثُوا فِي كَثِيرٍ مِنْهُمْ أُولُوا الْأَرْحَامِ** [الأنفال: 75]. و حضرت مرتضیٰ از **أُولُوا الْأَرْحَامِ** آن حضرت بود نه صدیق اکبر، و **قَالَ تَعَالَى: إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا** [الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ] [المائدة: 55].

و ائمه‌ی تفسیر صریح تصریح به آن کرده‌اند که اشارت به مرتضیٰ است «وقال النبي يوم الغدير: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْهِ مَوْلَاهُ»¹.

«وقال يوم خرج الي تبوك: أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى، إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»².
«وقال: إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي»³.

این همه دلالت بر خلافت حضرت مرتضیٰ می‌نماید و زناد صاحب الاساس من الزيدية حديث: «الحسن والحسين إمامان قاما أو قعدا وأبوهما خير منهما»⁴.

جواب گوئیم: ظاهر به جانب ما است، زیرا که متصل وفات آن حضرت این عزیزان متصدی امر خلافت شدند و جمهور اصحاب احکام خلافت ایشان را قبول نمودند و آثار جمیل بر خلافت آن بزرگواران مترتب گشت و مخالفی رایت خلاف نصب نکرد اتفاق سواد اعظم البته بر حق می‌باشد و عدول از حق نیست الا به عارض هوا یا به علت جهل، و وجود این هر دو در سواد اعظم به غایت بعید است و آنچه ایشان کردند همه خیر بود به دلالت قرآن و موافقت آن.

محمل اول سکوت قوم رضا و تسلیم است و خصم مدعی خلاف ظاهر است، زیرا که حاصل مذهب خصم تفسیق یا تکفیر جمیع امت مرحومه است خصوصاً طبقه اولی از ایشان و هیچ چیز شنیع‌تر از آن نتواند بود. و دعوای نص است برای حضرت مرتضیٰ و هیچکس از صحابه آن را روایت نکرد و نه خود مرتضیٰ در

1 -

2 -

3 -

4 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 281

خُطب و محاورات خود ایراد آن نمود و نه از اولاد او اثبات آن ظاهر گردید. و حاصل مذهب ایشان امامت است به معنای حجت معصومه مفترض الطاعت و اگر به این معنا ثابت می‌بود لا محاله فرقه از فرق اسلامیة اعتراف به آن می‌کرد.

باز می‌گوئیم علامت نوأیت (نو پیدائی) برین مذهب هویدا است که در اول ملت نبود بعد از آن شیئاً فشیئاً ظاهر شدن گرفت بر صفت خوف و تقیه و هر چند زمان فترت پیش آمد آن عقیده محکم شدن گرفت تا آنکه کتب و دفاتر پرداختند.

باز می‌گوئیم سخافت ادله ایشان پیدا است که متشابهات قرآن و سنت را تتبع کرده تاویل دور از کار اختراع نمودند که سیاق و سباق از آن اباء می‌نماید.

باز نکته بیان کنیم اگر آن حضرت[ؑ] به فرض اول امر فرموده باشند کلمهء که بر خلافت حضرت مرتضی دلالیت دارد بعد از آن متصل وفات خطبه خواندند در مناقب صدیق و امامت صلاة به صدیق تفویض فرمودند پس این متأخر ناسخ حکم پیشین بوده است یا صرف آن کلام از ظاهر خودش بمعنی دیگر نموده‌اند، و اگر از این مقام نیز تنزل نمائیم گوئیم که آن حضرت[ؑ] اعقل است از آنکه نداند که ذکر مناقب صدیق اکبر[ؑ] قریب به وفات وی[ؑ] و تفویض منصب امامت صلاة به صدیق[ؑ] در آخر حال متمسک خلاف مدعا می‌تواند شد پس می‌بایست که امساک فرماید از آن و الا تدلیس و تلبیس باشد چون امساک نفرمود دانستیم که غرض آن حضرت[ؑ] استخلاف مرتضی[ؑ] نبود.

باز نکتهء دیگر می‌گوئیم در قرآن عظیم ذکر استخلاف مرتضی[ؑ] به صریح لفظ واقع نشده است و نه در حدیث مشهور وارد شده به اعتراف موافق و مخالف، باقی ماند اشارهء خفیه کتاب و حدیث مشهور یا صریح خبر واحد که مخالف به روایت آن متفرد است.

هرچه اشاره خفیه است قول سواد اعظم به صفتی که ذکر کردیم منع آن اشاره و صرف کلام بغیر آن می‌تواند کرد به اجماع منا و من مخالفینا.

و خبر واحد که در مقابله اتفاق کذا و کذا واقع شود غیر مسموع است باجماع منا و من مخالفینا.

باز نکته دیگر می‌گوئیم بسیاری از ادله صریح نص نیست در استخلاف بلکه بیان استحقاق شخص کند استخلاف را، و حاصل آن

ادله آن است که شخص في نفسه کامل است و شروط خلافت در وي متوفر اگر اتفاق برآن واقع شود آن خلافت راشده خواهد بود و این نه عین استخلاف است و این ادله پیش ما موجود است برای هر یکی از صدیق و مرتضی.

و در مقدمهء معامله‌ی آن حضرت با خلفاء آنچه امراء با منتظر الامارة می‌کنند قولاً و فعلاً ذکر کردیم چون فرمانروائی در خارج برای شخصی متحقق شد این ادله اثبات خلاف راشده او خواهند کرد، زیرا که خلافت راشده دو جزو دارد یکی فرمانروائی و آن بالحس معلوم خواهد بود دیگر اهلیت فرمان روائی به اوصافیکه خدای تعالی در استعداد این شخص ودیعت نهاده است و آن بهمین نصوص معلوم خواهد شد و چون فرمانروائی در شخص متحقق نشد این ادله بر کمال شخص في نفسه دلالت خواهند کرد نه بر ایجاب خلافت او پس این ادله خالی از غرض مستدل خواهد بود بالجمله این مقاله به منزله نقض اجمالی است ادله مخالف را و تنبیه جُملي است بر طریق تفصّی از اشکالات ایشان.

الجال متوجه جواب تفصیلی می‌شویم قوله تعالی: ﴿وَأُولُوا لَكُمْ لَحَامٌ وَرَضُفُهُمْ لَكُمْ يَوْمَ فِي كِتَابٍ﴾ [الأنفال: 75]. اگر انصاف را کار فرمائیم و نظر به سیاق و سباق آیه بر گماریم کالشمس في رابعة النهار معلوم خواهد شد که خدای تعالی در این آیات فضائل مهاجرین و انصار بیان می‌فرماید و چون همه در مرتبه علیا از امت واقع‌اند امر می‌نماید به تواصل بایک دیگر مانند آنکه يك قبیله بایک دیگر می‌کنند در تأکید عیادت مریض و شهود جنازه و غیر آن و این منزله را از غیر ایشان به آن سلب می‌فرماید: ﴿وَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِّنْ وَلِيَّتِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا﴾ [الأنفال: 72].

الا در يك حکم که اگر استنصار کنند از عامه مسلمین بر کفار لازم است نصر ایشان اگر این نصر در میان نیاید فتنه‌ی عظیم بر خیزد که غلبه کفار بر مسلمین است و استیصال مسلمین رأساً.

بعد از این می‌فرماید: ﴿وَأُولُوا لَكُمْ لَحَامٌ وَرَضُفُهُمْ وَلِيٌّ بَعْضٌ فِي كِتَابٍ﴾ [الأنفال: 75]. یعنی وجوب تواصل بین المهاجرین والانصار ناسخ تواصل ارحام نیست نگفتیم که تواصل ارحام بگذارید و تواصل مهاجرین و انصار پیش گیرید بلکه لزوم وصل ارحام بر

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 283

طور خود است محکم غیر منسوخ و تواصل بین المهاجرین والانصار مزاحمت آن ندارد هر دو واجباند و هر دو مطلوب پس سیاق و سباق دلالت می‌کند که مراد از اولی بیعض صله رحم است نه توارث و جمعی که توارث فهمیده‌اند آیه را از سیاق و سباق منقطع ساخته‌اند پس در این آیت مخالف را اصلاً جای ناخن زدن نیست لیکن زیغ و هوا ایشان را بر تأویل باطل حمل کرد گفتند «الآیه عامه فی الأمور کلها لصحة الاستثناء ومنها الامامة وعلي من أولى الأرحام دون أبي بكر فهو أولى بخلافة رسول الله ﷺ». و عجب است که از اهل عقل این کلام صادر شود¹، زیرا که غایت الامر آن است که مطلق باشد پرسیده شود لُفِي كَذَا لَمْ فِي كَذَا؟ چنانکه گوئیم زید مقدم است بر عمرو سوال متوجه شود که در علم یا در نسب یا در شجاعت الي غير ذلك پس یا با علامت اطلاق است یا نه اول مطلق است و ثاني مقید مطلق را حواله بر قرائن می‌کنند یا قید را صریحاً ذکر می‌نمایند و صحت استثناء بر آن دلالت نمی‌کند، زیرا که اگر استثناء باشد مثلاً گوئیم اولی إلا فی کذا آنجا تقدیر مستثنی منه خواهیم کرد به قرینه مستثنی مانند «قرأت إلا يوم الجمعة معناها قرأت كل يوم الا يوم الجمعة ولو قلت قرأت كان اخباراً عن قراءة ما كذلك هذا». و اگر این کلام صحیح باشد لازم آید که چون امامی بمیرد امامت را اولوا الارحام در میان خودها قسمت نمایند بمنزله مال ولا قائل به.

و اینجا نکته ایست به غایت ثمین در عالم دو سنت مسلوك بود: یکی طریقه ی انبیاء صلوات الله تعالی علیهم که توارث در نبوت نیست حضرت موسی و هارون از سبط لاوي مبعوث شدند و حضرت یوشع از سبط بنیامین باز حضرت داود و سلیمان از سبط یهودا هکذا و هکذا.

و یکی طریقه ملوک چنانکه در تواریخ سلاطین به تواتر معلوم کرده باشی که بادشاهی می‌میرد و شخصی از اولاد او بر سلطنت می‌نشست و اگر دیگری بادشاهی می‌خواست وارث ملک اولاد را

¹ - قابل یاد آوری است که بر علاوه از این که مسأله خلافت و امامت وراثی نیست، باز اگر مورثی نیز می‌بود تا زمانی که عباس بن عبد المطلب که کاکای (عموی) رسول خدا است زنده باشد به علی مرتضی که پسر کاکا است خلافت نمی‌رسید، چرا که عمو از هر حیث حقدارتر است و حتی با وجود کاکا پسر کاکا از میراث شخص محروم می‌شود.

دانسته به جنگ بر می‌خاستند و او را دفع می‌ساختند مگر آنکه غالب آید و حینئذ دولت از خاندان بادشاه اول بیرون می‌رفت. و خلافت نبوت دو احتمال دارد: یکی آنکه به نبوت ملحق شود و توارث در آن جاری نگردد. دوم آنکه به بادشاهی راجع شود به مقتضای طبیعت بشر توارث در آن جاری کنند اگر به نبوت ملحق سازند کسی را خلیفه باید کرد که متمم کارهای نبوت باشد و اگر از قبیل بادشاهی گیرند نفوس و طبائع ایشان به اقامت وارث میل کند چون دیدیم که همه بر خلاف سنت مستمره در ملوک عمل کردند دانستیم که مراد ایشان اقامت سنت صالحه انبیاء بود به این نکته عبد الرحمن بن ابی بکر ارشاد فرموده است در قصه استخلاف معاویه پسر خود را «حیث قال: سنة کسری و قیصر لا سنة أبی بکر و عمر»¹.

و اگر از این مقام تنزیل نمائیم گوئیم که ترک عادت مستمره نمودن دلیل است بر آنکه اینجا دلیلی قوی تر یافتند بر خلاف عادت مستمره با وجود رغبت طبائع در آن، قوله تعالی: ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾ و ﴿لَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ لَّذِينَ يُقِيمُونَ ﴿الصَّلَاةَ﴾ [المائدة: 88]. سیاق آیت ذکر مرتدین است و جهاد با ایشان و این معنی به اتفاق مفسرین در حق صدیق اکبر است قلله قتاده وللضحاک وللحسن للبصري². و حوادثی که در عالم پیدا شد اول دلیل است بر آن از میان مؤرخین کیست که یاد دارد که کسی در این مدد متطاوله به وصف جمع رجال نصب قتال با مرتدین نموده باشد سواي صدیق اکبر؟ و لفظ انما در کلام عرب برای دلیل جمله سابقه و تحقیق و تثبیت او می‌آید یعنی ای مسلمانان از ارتداد عرب و جموع متجمعه ایشان چرا می‌ترسید غیر از این نیست که کار ساز شما در حقیقت خدا است که الهام می‌کند و تدبیر امور با آن الهام می‌فرماید و رسول او که سر رشته ترغیب بر جهاد او در عالم آورده است و به دعای خیر دستگیر امت خود است و در ظاهر محققین اهل ایمان که به اقامت صلاة و ایتاء زکاة به وصف نیایش و خشوع متصف‌اند و اهلیت تحمل داعیه الهیه دارند و خدای تعالی بر دست ایشان اتمام اصلاح عالم می‌فرماید پس انما ولیکم بشهادت سیاق و سباق نازل است در

1 -

2 -

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 285

باب صدیق اکبر و تعریض است به او و متابعان او و اگر به عموم صیغه متمسک شویم جمیع محققین را شامل است «ولهذا قال أبو جعفر محمد بن علي الباقر حين قيل له انها نزلت في علي قال هو من المؤمنين»¹ اخرجہ للبعوي.

«وقال جابر بن عبدالله نزلت في عبد الله ابن سلام لما هجره قومه»².

حالا زیغ این مبتدعان را تماشا کن که این سیاق و سباق را گذاشته در پی ترویج هوای باطل خود افتاده‌اند «قال الزیدي في الاساس: المعني لقوله والذين آمنوا عليّ وحده لوقوع التواتر بذلك من المفسرين وأهل التواريخ ورد بلفظ الجمع من باب اطلاق العام على الخاص ونظيره قوله تعالى: هُمْ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ [المنافقون: 7] - والمعني بها ابن أبي وحده»³.

اما تواتری که به آن تفوه می‌کند ممنوع است معنای تواتر آن است که جماعه عظیمه که تواطؤ ایشان عادةً بر کذب ممتنع باشد به حس ادراک کرده باشند چیزی را و خبر دهند از آن ادراک خویش اینجا حس غیر سمع از صادق مصدوق نمی‌تواند بود هیچ حدیث مرفوع ثابت نیست چه جای تواتر؟ و اگر به مسامحه از لفظ تواتر اتفاق اراده کرده شود آن در حیز منع است لما مرّ عن جابر والباقر بلکه این تأویل امریست مختلف فیه تأمل می‌باید کرد در آن اگر بر قاعده باشد اخذ کنیم و اگر خلاف قاعده است رد نمائیم باز می‌گوئیم کدام ضرورت پیش آمده که از لفظ عام معنای خاص اراده می‌باید کرد به تخصیص آنکه از لفظ جمع مفرد را مراد باید گرفت این قسم تأویل بعید را قرینه قویه می‌باید و آن قرینه کجا است؟ آنچه ظن فقیر کار می‌کند آن است که بعضی مردم به طریق تعریض حضرت مرتضی را از این لفظ فهمیده باشند و تعریض امر جدای است غیر تخصیص عام. اینجا عام بر معنای عموم خود باقی است مع هذا قرائن دلالت می‌نمایند بر دخول فرد واحد در عام بلکه بر آنکه سوق کلام برای او بوده است چنانکه در فصل تعریضات بسط نمودیم لیکن این شخص به

- 1

- 2

- 3

سبب قلت معلومات خود به آن معنی آشنا نیست بر تخصیص
فروید می‌آرد.

باز می‌گوئیم که اینجا تعریض وقتی راست بیاید که ﴿وَهُمْ
رُكُّعُونَ﴾ حال واقع شود از ﴿يُؤْتُونَ﴾ لَزَكَاةٍ تنها و آن قصه
مخترعه مکرر از مرتضی واقع شده و کلاهما ممنوعان به سه
وجه:

یکی آنکه ﴿وَهُمْ﴾ رُكُّعُونَ حال واقع شده بعد دو جمله متناسقه
داخله در حیز صله و مبتنی بر ضمیر جمع که فاعل آن هر دو است
پس ظاهر آن است که از هر دو جمله حال واقع شده باشد و حینئذ
معنی مربوط نه گردد که ﴿يُقِيمُونَ﴾ لَصَلَاةٍ ﴿وَهُمْ﴾ رُكُّعُونَ
بخلاف آنکه گوئیم: «وهم خاشعون لله في اقامة الصلاة وابتاء
الزكاة» یا گوئیم: «يقيمون الصلاة المفروضة ويؤتون الزكاة
المكتوبة وهم راكعون مواظبون لي النوافل».

دوم آنکه «يؤتون» صیغه مضارع است دلالت می‌کند بر
استمرار تجدیدی پس اگر مقید شود به حال می‌باید که چندین دفعه
ابتاء زکاة در حین رکوع به عمل آمده باشد و يك بار کفایت
نمی‌کند ولا قائل به.

سوم آنکه توجیهی که ما اختیار کردیم ادخل است در تهذیب
نفس و اوفق است به کتاب و سنت، زیرا که خشوع در وقت صلاة
و صدقه مطلوب شرعی است و هزاران دلیل شرعی بر طلب آن
دلالت می‌نماید و همچنان اقامت بر فرائض با مواظبت بر نوافل
ممدوح است در شریعت و مدار افضلیت و اکملیت افراد بشر
واقع شده بخلاف صدقه دادن در وقت رکوع که هیچ مناسبت با
مقاصد شرعیه پیدا نمی‌کند الا آنکه في الجملة دلالت دارد بر
مسارعت در صدقات و حینئذ حسن عبارت آن باشد که گویند
«وهم يسارعون في الصدقة» خصوصیت رکوع را دخلی نیست
که مدح دائر گردد بر آن.

باز اگر تسلیم نمائیم که آیت نازل شده است در شأن حضرت
مرتضی غایت دلالت آن است که حضرت مرتضی ناصر
مسلمین است والامر كذلك، زیرا که خدای تعالی مرتضی را در
مشاهد آن حضرت توفیق عظیم کرامت فرمود تا امور عجیبه از
وی به ظهور آمد مثل مبارزت در روز بدر و جنگ احد و قتل عمرو
بن عبدود در غزوه خندق و فتح حصن در وقعه خیبر الی غیر ذلك

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 287

و این نصر مسلمین بود خلافت از کجا مفهوم شد؟ و اگر شیعه گویند ولی به معنای متصرف است در امور مانند ولی مرأه در نکاح و ولی صبی در معاملات او، و ضمیر خطاب برای امت است و ولی امت نمی‌باشد مگر امام. جواب گوئیم:

اولاً به نقض اجمالی اگر این آیت دال است بر امامت او فی الحال پس در حال حیات آن حضرت ﷺ امام باشد و لا قائل به و اگر معنی ولو بعد حین بفهمیم بر ما ناهض گردد (تأیید ما باشد)، زیرا که در وقتی از اوقات و هو وقت قیامه بالخلافة امام بحق بود. و ثانیاً بخَلَّ هر جا در قرآن ولایت آمده معنی آن نصرت است فی الانفال: **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجْهَهُدُوا بِمَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَذِينَ ءَاوُوا وَتَصَرَّوْا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِغَزْوِ اللَّهِ مِنْ أَغَاوُوا وَلَمْ يُهَاجَرُوا وَمَا لَكُمْ مِّنْ وَلِيَّتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجَرُوا** وَإِنْ أَسْنَصِرْكُمْ فِيمِ الَّذِينَ قَعَلَكُمْ يَدِي صُرْ [الأنفال: 72].

وفي المائدة: **لَا تَتَّخِذُوا لِلْيَهُودِ وَلَا لِلنَّصَارَىٰ وَلِيَاءَ عِزِّكُمْ وَلِيَاءَ** بعض ﷻ [المائدة: 51]. الی غیر ذلك خصوصاً در این آیت سیاق و سباق جهره بر معنای نصرت دلالت می‌نماید، زیرا که در اول می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرِ** تَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِمْ قَتَوْفَ **يَا أَيُّهَا لِلَّهِ يَوْمَ يُجِزُّهُمْ وَيُجِزُّوهُمْ** [المائدة: 54]. و این اشارت به نصرت است بعد از آن می‌فرماید: **وَمَنْ يَتَوَلَّ لِلَّهِ وَرَسُولَهُ** **وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنْ حَزَّ** بَزَّ لِلَّهِ هُمْ لَعْلَبُونَ [المائدة: 56].

و این صریح است در نصرت. انصاف بده که این دلیل فی نفسه دلالت بر وجوب خلافت حضرت مرتضی می‌نماید یا به عارض هوا دفعاً بالصدر بر مدعاء دور و درازی فرود آورده‌اند.

(زیدی می‌گوید:) قوله تعالى: **لَا يَتَّخِذُ عَظْمُهُمْ** **لِظَلَمِهِ** [البقرة: 124]. یعنی «الخلافة وأبو بكر كان ظالماً لأنه كان كافراً في أول عمره حتي بُعث النبي ﷺ ودعاه إلى الإسلام».

اصل قصه آن است که خدای تعالی خطاب فرمود به حضرت ابراهیم علیه صلوات الله وسلامه: **إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا** قَالَ **وَمِنْ ذُرِّيَّتِي** قَالَ **لَا يَتَّخِذُ عَظْمُهُمْ** **لِظَلَمِهِ** [البقرة: 124]. اگر چه معنای امام پیشوا است نبی باشد یا خلیفه یا عالم مقتدا لیکن مراد در اینجا نبی است بلا شک پس معنی کلام این است که خدای تبارک و تعالی حضرت ابراهیم را نبی ساخت برای مردمان و مبعوث گردانید او را به سوی مردمان، وی صلوات الله علیه

سوال نمود که بار خدایا از ذریت من جمعی از انبیاء گردان حق سبحانه فرمودند: نرسد وحی من یا نبوت من ظالمان را و در حکایت این ماجرا رد است بر مشرکان عرب به ابلغ وجوه که می گفتند: ﴿لَا نُزِّلَ هَذَا عَلَى رَجُلٍ مِّثْلِكَ عَظِيمٍ﴾ [الزخرف: 31]. چون معنای آیت دانسته شد می گوئیم: اینجا اصلاً ذکر خلافت نیست و مدلول آیت با مسئله ما مساسی ندارد و ذکر نبوت و وحی است و علی التسلیم لفظ ظالم حقیقه بر شخصی منطلق است که در وقت وقوع مضمون جمله ظالم باشد نه بر شخصی که در زمانی که قبل اوست یا بعد اوست ظالم بود. اطلاق عصیر بر خمر یا خمر بر عصیر مجاز است بالاتفاق و ابوبکر صدیق ؓ در وقت نیل خلافت ظالم نبود.

«قوله: ﴿أَلَا تَرْضَىٰ أَن تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَىٰ إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي﴾»¹. اصل قصه آن است که آن حضرت ؓ متوجه شد به غزوه تبوک و حضرت مرتضی ؓ را در خانه گذاشت به جهت مصلحت خانه خود از این وجه گونه ملالی بخاطر حضرت مرتضی بهم رسید که وقت جنگ چرا همراه آن حضرت ؓ نباشد آن حضرت ؓ فرمود: «أَلَا تَرْضَىٰ أَن تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَىٰ» اخبرج للترمذی وللحاکم من حدیث سعد «سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَهُ خَلَفَهُ فِي بَعْضِ مَغَازِيهِ فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ خَلَفْتَنِي مَعَ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمَا تَرْضَىٰ أَن تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَىٰ إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»². حاصل آن است که حضرت موسی ؑ در وقت غیبت خود از بنی اسرائیل بسوی طور حضرت هارون ؑ را خلیفه ساخت پس حضرت هارون ؑ جمع کرد در میان سه خصلت:

از اهل بیت حضرت موسی ؑ بود، و خلیفه او بود بعد غیبت ونبی بود. آن حضرت ؑ چون مرتضی را خلیفه ساخت در غزوه تبوک مرتضی تشبه پیدا کرد به حضرت هارون ؑ در دو خصلت اول خلافت در وقت غیبت و بودن از اهل بیت نه در خصلت ثالثه که نبوت است این معنی با خلافت کبری که بعد وفات آن حضرت ؑ باشد هیچ ربطی ندارد، زیرا که آن حضرت ؑ در هر غزوه شخصی را امیر مدینه مقرر می ساخت خلافت کبری دیگر است و خلافت

- 1

- 2

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 289

صغری در وقت غیبت از مدینه (دیگر)، و اگر دلالت کند بر آنکه مرتضی حقیق است به آنکه تفویض امور به او فرمایند این معنی با مذهب ما خلاف ندارد و اگر مراد آن حضرت^ع خلافت کبری می بود تشبیه می داد به یوشع که خلیفه حضرت موسی^ع بعد وفات او بود نه به حضرت هارون^ع، زیرا که حضرت هارون^ع در وقت غیبت حضرت موسی^ع به جانب طور خلیفه او بود نه بعد وفات او، موت حضرت هارون^ع قبل حضرت موسی است به چند سال. حالا تعنت شیعه باید دید که برای تصحیح این دلیل گفته اند «هذا يدل على أن جميع المنازل الثابتة لهارون من موسي ثابتة لعلي من النبي^ص والا لما صح الاستثناء ومن المنازل الثابتة لهارون من موسي استحقاؤه للقيام مقامه بعد وفاته لو عاش لأنه لو عزله كان منقراً وذلك غير جائز علي الأنبياء». و نیز گفته اند من جمله «منازل هارون من موسي انه كان شريكاً له في الرسالة ومن لوازمه استحقاق الطاعة بعد وفاة موسي لو بقي فوجب أن يثبت ذلك لعلي إلا انه امتنع الشركة في الرسالة فوجب ان يبقى مفترض الطاعة على الأمة من غير رسالة وهذا معني الامامة». جواب می گوئیم: بمنزله هارون من موسی نوعی از تشبیه است و معتبر در تشبیه اوصاف مشهوره مذکوره علی اللسنة است نه اوصاف دور و دراز، به همان می ماند که شخصی از زید بمنزله الاسد انیاب و وبر بفهمد یا شرکت در سبعت ادراک نماید مشهو از خصال حضرت هارون^ع همان خصال ثلاث است هیچ عاقلی از مثل این کلام معنی استحقاق خلافت بعد وفات نمی تواند فهمید خصوصاً به این علاقه که از عدم استحقاق خلافت عزل لازم می آید و از عزل تنفر خلائق متحقق می شود بلکه می توان گفت که اگر هارون بعد موسی زنده می بود خلیفه نمی شد به خلافت اصطلاحی، زیرا که خلافت اصطلاحی غیر پیغامبر را لائق است نه پیغامبر را و می توان گفت که انقطاع کاری که به شرط غیبت تفویض نموده باشند عزل نیست بلکه تمامی آن کار است مثل آنکه اگر گویند فلان کار کرده بیا و وی کرده آمد و می توان گفت استحقاق طاعت در انبیاء به جهت نبوت است چون نبوت را از میان مستثنی ساختند هر چه به جهت نبوت باشد آن هم مستثنی شد و اکثر امت مرتبه که امامت است بمعنی معصوم مفترض الطاعة اثبات نمی کنند بل مفهوم آن محصل نمی شود بنای کلام بر آن نهادن چه قدر از انصاف دور است؟.

قوله [يوم غدیر خم]¹: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْهِ مَوْلَاهُ» اصل قصه آن است که آن حضرت [حضرت مرتضی] را به جانب یمن فرستاد و آنجا در میان حضرت مرتضی و لشکریان او خشونت واقع شد چون در حجة الوداع بخدمت آن حضرت [وی و اصحاب او مشرف شدند لشکریان او پیش آن حضرت [شکایت عرض نمودند و آن حضرت [چند روز توقف فرمود و از حضرت مرتضی [حقیقت حال استفسار نمود چون اصل قصه بخاطر منقح شد و تعنت لشکریان معلوم گردید در اثنای رجوع از حجة الوداع خطبه بر خواند در امر به رعایت صله اهل بیت و در آخر خطبه در بعض روایات مروی است که زجر فرمود از خشونت با مرتضی و امر نمود به دوستی او. أخرج مسلم من طریق اسمعيل بن ابراهيم

¹ - غدیر تالاب و یا برکه‌ی آب را گویند، غدیر خم موضعی است در بین راه مکه و مدینه در سه میلی جحفه. اصل واقعه طوری که امام احمد و حافظ ابن کثیر از روایت علی ابن ابی طالب و بعضی دیگر از صحابه کرام آن را آورده‌اند از این قرار است که پیامبر [علی] را در رأس گروهی از صحابه - قبل از موسم حج - به یمن فرستاده بود تا زکات و صدقات آنجا را جمع نموده و در ایام حج در مکه مکرمه به رسول خدا و بقیه‌ی مسلمانان پیوندد. در طول سفر بعضی از همراهان می‌خواستند از اموال به دست آمده استفاده نمایند، زیرا که ضرورت داشتند و خویشان را مستحق می‌دیدند و علی [نمی‌خواست در اموال بیت المال اسراف روا بدارد (و در این موضوع حق با علی بود البته در بعضی روایات آمده است که شخص علی یک کنیز بدست آمده را تصاحب نمود و با او مباشرت کرد)، و همراهان او فکر نمودند که علی با بخل و شدت بیش از حد با آنها برخورد کرده است.

این افراد بعد از پایان یافتن مأموریت خویش به نزد رسول خدا [در مکه بازگشته و در مراسم حج شرکت جستند و در ایام حج و بعد از آن شروع کردند به بدگفتن علی [و این که با آنها در طول مأموریت با بخل و قساوت رفتار کرده است. و چون این جریانات به گوش پیامبر رسید، پس از بیرون شدن از مکه بسوی مدینه در «غدیر خم» (جایی در سه میلی جحفه در بین راه مکه و مدینه) روز یکشنبه هیجدهم ذوالحجه در زیر درختی ایستاده و برای مردم خطبه داد، بعضی از مسائل را برای صحابه کرام بیان فرمود و از آن جمله فضایل اهل بیت و بطور خاص فضایل علی مرتضی [را بیان نمود و شک و شبهه‌ای که در ذهن بعضی از صحابه نسبت به علی پیدا شده بود را از ذهن‌های آنها پاک کرد و فرمود: کسی که من را دوست دارد باید این علی را نیز دوست داشته باشد، بار خدایا! هر که علی را دوست دارد دوست بدار و هر که علی را دشمن دارد دشمن بدار. مأخوذ از کتاب با پیامبر [در حج، برای تفصیل بیشتر به: مسند امام احمد حدیث‌های شماره: 906، 915، 1242 و 22461 و البدایة والنهاية از حافظ ابن کثیر 5/ 233-240 و السيرة النبوية از ابن هشام 4/ 416 و کتاب عقیده‌ی امامت و حدیث غدیر از مولانا محمود اشرف عثمانی مراجعه شود.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 291

«عن أبي حبان عن يزيد بن حبان قال انطلقت أنا وخصين بن سبرة وعمر بن مسلم إلى زيد بن أرقم فلما جلسنا إليه قال له خصين لقد لقيت يا زيد خيرًا كثيرًا رأيت رسول الله ﷺ وسمعت حديثه وعزوت معه وصليت خلفه لقد لقيت يا زيد خيرًا كثيرًا حدثنا يا زيد ما سمعت من رسول الله ﷺ قال: يا ابن أخي والله لقد كبرت سني وقدم عهدي ونسيت بعض الذي كنت أعي من رسول الله ﷺ فما حدثتكم فاقبلوا وما لا فلا تكلفوني» ثم قال قام رسول الله ﷺ يومًا فينا خطيبًا يهأئ يدعو حُما بين مكة والمدينة فحمد الله وأثنى عليه ووعظ وذكر ثم قال: أما بعد ألا أيها الناس فإنما أنا بشر يوشك أن يأتي رسول ربي فأجيب وأنا تارك فيكم ثقلين أولهما كتاب الله فيه الهدى والنور فخذوا بكتاب الله واستمسكوا به فحث على كتاب الله ورغب فيه ثم قال: وأهل بيتي أذكركم الله في أهل بيتي أذكركم الله في أهل بيتي أذكركم الله في أهل بيتي. فقال له خصين ومن أهل بيتي يا زيد أليس نساؤه من أهل بيتي قال نساؤه من أهل بيتي ولكن أهل بيتي من حرم الصدقة بعده. قال ومن هم قال هم آل علي وآل عقیل وآل جعفر وآل عباس. قال كل هؤلاء حرم الصدقة قال نعم»¹.

این قدر خود صحیح است مذکور در صحیح مسلم در زیادت قصه امر ناس به موالات مرتضیٰ اینجا مذکور نیست و اهل حدیث در آن زیادت مختلف اند طائفه ای صحیح دانند و طائفه ای غریب مطلق و میل بندهء ضعیف به آن است که این زیادت نیز صحیح است لیکن نه به درجهء حدیث مسلم.

أخرج للحاكم من طريق سليمان الأعمش «عن حبيب بن أبي ثابت، عن أبي الطفيل، عن زيد بن أرقم قال: لما رجع رسول الله ﷺ من حجة الوداع ونزل غدير خم أمر بدوحات فقم، فقال: كأي قد دعيت فأجبت، إني قد تركت فيكم الثقلين: أحدهما أكبر من الآخر، كتاب الله تعالى، وعترتي، فانظروا كيف تخلفوني فيهما، فإنهما لن يتفرقا حتى يردا علي الحوض ثم قال ان الله ﷺ مولاي وأنا ولي كل مؤمن ثم أخذ بيد علي فقال من كنت وليه فهذا وليه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه وذكر الحديث»².

وأخرج للحاكم من طريق سلمة بن كهيل «عن أبيه عن أبي الطفيل انه سمع زيد بن أرقم يقول نزل رسول الله ﷺ بين مكة

¹ - صحیح مسلم، حدیث شماره:

² - مستدرک حاکم

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

والمدينة عند سمرات¹ خمس درجات عظام فكنس الناس ما تحت السمرات ثم راح رسول الله ﷺ عشيةً فصلي ثم قام خطيباً فحمد الله وأثنى عليه وذكر ووعظ فقال ما شاء الله أن يقول ثم قال: أيها الناس إني تارك فيكم أمرين لن تضلوا إن اتبعتموهما وهما كتاب الله وأهل بيتي عترتي ثم قال أتعلمون أني أولى بالمؤمنين من أنفسهم ثلاث مرات قالوا: نعم فقال رسول الله ﷺ: من كنت مولاه فعلي مولاه².

وأخرج للحاكم «عن بريدة الأسلمي ﷺ قال: غزوت مع علي إلى اليمن فرأيت منه جفوة فقدمت على رسول الله ﷺ فذكرت علياً فتنقصته، فرأيت وجه رسول الله ﷺ يتغير، فقال: يا بريدة، ألسنت أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول الله، فقال: من كنت مولاه، فعلي مولاه³.

وأخرج للحاكم ولترمذي نحوه «عن عمران بن حصين ﷺ قال: بعث رسول الله ﷺ سرية واستعمل عليهم علي بن أبي طالب ﷺ فمضى علي في السرية فأصاب جارية فأنكروا ذلك عليه فتعاقد أربعة من أصحاب رسول الله ﷺ إذا لقينا النبي ﷺ لأخبرناه بما صنع علي قال عمران: و كان المسلمون إذا قدموا من سفر بدعوا برسول الله ﷺ فنظروا إليه و سلموا عليه ثم انصرفوا إلى رجالهم فلما قدمت السرية سلموا على رسول الله ﷺ فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول الله ألم تر أن علياً كذا و كذا فأعرض عنه ثم قام الثاني فقال مثل ذلك فأعرض عنه ثم قام الثالث فقال مثل ذلك فأعرض عنه ثم قام الرابع فقال: يا رسول الله ألم تر أن علياً صنع كذا و كذا فأقبل عليه رسول الله ﷺ والغضب في وجهه فقال: ما تريدون من علي إن علياً مني و أنا منه و ولي كل مؤمن⁴.

وأخرج للحاكم «عن عمرو بن شاس الأسلمي، وكان من أصحاب الحديبية، قال: خرجنا مع علي ﷺ إلى اليمن فجفاني في سفره ذلك حتى وجدت في نفسي، فلما قدمت أظهرت شكايته في المسجد حتى بلغ ذلك رسول الله ﷺ قال: فدخلت المسجد ذات غداة، ورسول الله ﷺ في ناس من أصحابه، فلما رأني أبدني

¹ - سمره نوعى درخت خاردار كه در بيهانهای سوزان عربستان وجود دارد و میوه‌ای نیز دارد كه خورده می‌شود.

² - مستدرک حاکم

³ -

⁴ - سنن ترمذی، حدیث شماره:

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 293

عینه، قال: يقول: حدد إلي النظر حتى إذا جلست، قال: يا عمرو، أما والله لقد آذيتني فقلت: أعوذ بالله أن أؤذيك يا رسول الله، قال: بلى، من أذى علياً فقد آذاني»¹.

واخرج الحاكم «عن أبي سعيد الخدري» قال: شكى علي بن أبي طالب الناس إلى رسول الله ﷺ فقام فينا خطيباً، فسمعتة يقول: أيها الناس، لا تشكوا علياً فوالله إنه لأخشن في ذات الله وفي سبيل الله»².

واخرج للترمذي «عن البراء قال بعث النبي ﷺ جَيشَيْنِ وَأَمَرَ عَلِيَّ أَحَدَهُمَا عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَعَلَى الْآخَرَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ وَقَالَ: إِذَا كَانَ الْقِتَالُ فَعَلِيٌّ. قَالَ فَأَقْتَحَ عَلِيٌّ حِصًّا فَأَخَذَ مِنْهُ جَارِبَةً فَكَتَبَ مَعِيَ خَالِدٌ كِتَابًا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَشِي بِهِ. قَالَ فَقَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَرَأَ الْكِتَابَ فَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ ثُمَّ قَالَ: مَا بَرَى فِي رَجُلٍ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَبُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. قَالَ قُلْتُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عَصَبِ اللَّهِ وَعَصَبِ رَسُولِهِ وَإِنَّمَا أَنَا رَسُولُ قَسَكْتَ»³.

و آن حضرت ﷺ برای معالجه این داء عضال مبالغه ها بکار برد و تهدیدات شدید فرمود از آنجمله فرمود: «من سبَّ علياً فقد سبَّني» أخرجه للحاكم من حديث أم سلمة⁴.

و از آن جمله خطاب فرمود به حضرت مرتضی: «من أطاعني فقد أطاع الله، ومن عصاني فقد عصى الله، ومن أطاعك فقد أطاعني، ومن عصاك فقد عصاني» أخرجه للحاكم من حديث أبي ذر⁵.

و از آن جمله: «حُبَّ علي آية الايمان و بغض علي آية النفاق». أخرجه للبخاري⁶.

و فرمود: «يَا عَلِيُّ، طُوبَى لِمَنْ أَحَبَّكَ وَصَدَّقَ فِيكَ، وَوَيْلٌ لِمَنْ أَبْغَضَكَ وَكَذَّبَكَ»⁷.

و این همه الفاظ متقارب المعنی است و اوقات ورود آن نیز متقارب بوده است چون این حدیث و سبب ورود آن منقح شد حالاً به اصل سخن متوجه شویم. اما حق اهل بیت، آن حضرت ﷺ

1 - مستدرک حاکم

2 - مستدرک حاکم

3 - سنن ترمذی، حدیث شماره:

4 - مستدرک حاکم،

5 - مستدرک حاکم،

6 - صحیح بخاری، حدیث شماره:

7 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الحق

فرموده اند: «إِنَّ أَبَرَ الْبِرِّ صَلََةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وَدِّ أَبِيهِ» أخرجه مسلم من حديث ابن عمر¹.

شك نیست چون صله اهل ود پدر مطلوب شد صلهی اقارب حضرت پیغامبر ﷺ بالاولی مطلوب است و معقول المعنی است که آن حضرت البته به آن فرماید و عباس ﷺ و اولاد او و ازواج طاهرات آن جناب ﷺ همه در این امر داخلند «عن عبدالمطلب ابن ربیعة أن العباس دخل على رسول الله ﷺ مُعْضَبًا وَأَنَا عِنْدَهُ فَقَالَ: مَا أَغْضَبَكَ. قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَنَا وَلِقَرَبَشٍ إِذَا تَلَاقَوْا بَيْنَهُمْ تَلَاقَوْا بِوُجُوهِ مُبْشَرَةٍ وَإِذَا لَقَوْا لَقَوْا بِغَيْرِ ذَلِكَ. قَالَ فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَحْمَرَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَدْخُلُ قَلْبَ رَجُلٍ الْإِيمَانَ حَتَّى يُحِبَّكُمْ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ. ثُمَّ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ أَدَّى عَمِّي فَقَدْ أَدَانِي فَإِنَّمَا عَمُّ الرَّجُلِ صِنُّ أَبِيهِ» أخرجه للترمذي².

«وعن عائشة: أن رسول الله ﷺ كان يقول لنسائه: إن أمركن مما يهمني من بعدي، ولن يصبر عليكن إلا الصابرون الصديقون - قالت عائشة: يعني المتصدقين - ثم قالت عائشة لأبي سلمة بن عبد الرحمن: سقى الله أباك من سلسيل الجنة، وكان ابن عوف قد تصدق على أمهات المؤمنين بحديقة بيعت بأربعين ألفا» أخرجه للترمذي³.

«عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَأَرْوَاجِهِ: إِنَّ الَّذِي يَخْنُو عَلَيْكَ بَعْدِي لَهُوَ الصَّادِقُ الْبَارُّ اللَّهُمَّ اسْقِ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بَنَ عَوْفٍ مِنْ سَلْسِيلِ الْجَنَّةِ» رواه احمد⁴.

و معنی جمع در کتاب و غیره⁵ آن است تا وقتی که ایمان به کتاب الله واجب است صلهی ازواج و اقارب آن حضرت ﷺ نیز واجب است و سیاق این کلمه قریب به سیاق این حدیث است: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ صَيقَهُ»⁶ و این معنی از لفظ مسلم در حدیث زید بن ارقم که اصح الفاظ اوست ظاهر

¹ - صحیح مسلم، حدیث شماره:

² - سنن ترمذی، حدیث شماره:

³ - سنن ترمذی، حدیث شماره:

⁴ - مسند امام احمد، حدیث شماره:

⁵ - تشریح حدیث زید بن ارقم ﷺ است که در صفحات قبل گذشت که آن حضرت ﷺ فرمودند: بعد از وفات خویش دو چیز (کتاب الله و عترت خویش) را در بین شما گذاشتم تا وقتی که به آن دو چنگ بزنید هر گز گمراه نمی شوید.

فصل هفتم: در اقامت دلیل عقلی بر خلافت خلفاء 295

است لا خفاء له. و اما غضب برای مرتضیٰ و تأکید در نهی ایذاء او نیز معقول المعنی است، چون حق مرتضیٰ ظاهر شد و تعنت پد گویان در حق او واضح گردید از متتبع حق بغیر این تأکیدات چه آید و از جارحهء عدل الهی بغیر این تشدید چه بروز نماید جوشیدن ملکوت هنگام افک حضرت عائشهل دانسته و قول آن حضرت و قتی که ملالی در میان صدیق اکبر و فاروق اعظم رفت: «هَلْ أَنْتُمْ تَارْكُونَ لِي صَاحِبِي»¹؟ خوانده وصیت دوستی مرتضیٰ را به این کلمه نمود «أَلَسْتُ أَوْلَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ، قَالُوا: بَلَىٰ، قَالَ: فَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ»². و معنی ابتداء این کلمه: «أَلَسْتُ أَوْلَىٰ بِكُمْ». آن است که حق پیغامبر صلوات الله وسلامه علیه بر امت آن است که جمیع مصالح خود را تفویض به حساب وی نمایند و ایشان را با پیغامبر خیرتی و استقلالی نباشد مانند طفل در دست دایه یا مانند اعمی در دست قائد بی اختیار باید بود پس آنانکه با مرتضیٰ عداوت داشته باشند و وجوه شکایت او تقریر کنند بر نفس و عقل خود اعتماد ننمایند و تابع حکم پیغامبر باشند.

و معنای مولی دوست است به قرینه ی «اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ» و به قرینه احادیث بسیار که مذکور کردیم «حُبِّ عَلِيٍّ آيَةُ الْإِيمَانِ»³، «مَنْ سَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ سَبَّنِي»⁴ الی غیر ذلک.

چون این معنی واضح شد باید دانست که این حدیث با مسئله ی ایجاب استخلاف مساسی ندارد اینجا تعظیم صله اهل بیت مراد است و امر به دوستی حضرت مرتضیٰ و نهی از دشمنی او است و این نوع در حق مرتضیٰ تنها فرموده اند بلکه در حق عباس و اولاد او و در حق ازواج طاهرات نیز وارد شده و در حق صدیق اکبر نیز «هَلْ أَنْتُمْ تَارْكُونَ لِي أَبَا بَكْرٍ»⁵.

تعنت شیعه را تماشا کن چون در این حدیث هم جای ناخن زدن ندیدند گفتند مولی به معنی اولی است و اولی متصرف در حق تمام امت می گیریم و اولی به تصرف در حق جمیع امت امام است پس مرتضیٰ امام باشد گوئیم: مولی به معنای محبوب

1 -

2 -

3 -

4 -

5 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

است از جهت قرینه اسباب متقدمه و از جهت احادیثی که قریب به مضمون این حدیث و نزدیک به زمان او وارد شده و از جهت قرینه «اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ». باز می‌گوئیم مولی به معنای مُعْتَق و معتق مشهور است و به معنای ناصر و مالک نیز آمده و لیکن به معنای ولی امر نیامده هیچ افعَل به معنای فَعِل نخوانده‌ایم.

باز می‌گوئیم اگر مولی به معنای اولی باشد یا در لفظ ذکر اولی آمده باشد هنوز دار و گیر جاری است از کجا که ولایت در تصرف امور مُلکیه مراد است؟

فصل هشتم: در تفضیل شیخین

و این مطلب مبین می‌شود به ادله‌ی نقلیه و ادله عقلیه، لهذا این فصل را به دو قسم منقسم ساختیم.

مقصد اول

در ادله نقلیه باید دانست که تفضیل شیخین بر سائر صحابه ثابت است به دلالت کتاب و به تصریح و تلویح سنت سنیه و به اجماع امت و به ملازمت استخلاف شخص به خلافة خاصه افضلیت او را بر رعیت خویش و لهذا مقصد اول را منقسم ساختیم بر چهار مسلک.

مسلک اول- در دلالت کتاب الله بر افضلیت صدیق اکبر □ بر سائر امت:

خداي تعالي تمام صحابه را در يك مرتبه نهاده است بلکه بعضی را بر بعض فضل داده و از استقراء ادله شرع معلوم می‌شود که این فضیلت به دو وجه در شریعت معتبر است یکی به اعتبار سوابق اسلامیه و دیگری به اعتبار صفات نفسانی که صدیقیت و شهیدیت و حواریت از آنجمله است و تباین مراتب سابقین و ابرار به آن سبب است و نیز از آیات و احادیث بسیار مستنبط می‌شود که براعت جمال و کثرت مال و فوقیت نسب و مانند آن در این فضیلت بی‌اثر است.

قَالَ تَعَالَى: وَمَا أَمْؤُكُمْ وَلَا مَلَدُكُمْ وَلِي تَقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا رُفَقًا
إِلَافَةً آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا [سبا: 37].

وَقَالَ تَعَالَى: وَجَظُّكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ
اللَّهِ أَفْقَامًا [الحجرات: 13]. وَقَالَ تَعَالَى: لَكُمْ مَالٌ وَلَكُمْ
زِينَةٌ وَحَيَوَةٌ لِلْأَيِّ وَبَقِيَّتُهَا لَصَلِحَتٍ جَزْءٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَجَزْءٌ أَمَلًا
ع [الكهف: 46].

«عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ
□ فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ جَالِسٍ: مَا رَأَيْكَ فِي هَذَا. فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ
أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللَّهِ خَيْرٌ إِنْ حَاطَبَ أَنْ يُنَكَّحَ، وَإِنْ شَقَعَ إِنْ
يُشَقَّعَ. قَالَ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ □ ثُمَّ مَرَّ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ
□: مَا رَأَيْكَ فِي هَذَا. فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ مِنْ فُقَرَاءِ

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

الْمُسْلِمِينَ، هَذَا خَرِيٌّ إِنْ خَطَبَ أَنْ لَا يُنْكَحَ، وَإِنْ شَفَعَ أَنْ لَا يُشَفَّعَ، وَإِنْ قَالَ أَنْ لَا يُسْمَعَ لِقَوْلِهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلَّةِ الْأَرْضِ مِثْلَ هَذَا». متفق عليه.¹

أما وجه سوابق اسلاميه پس خيدای تعالى مي فرمايد: لَا يَسْتَوِي السَّيِّئُ وَالْمُحْسِنُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَا مَعْزُومِي وَأَنْفُسِهِمْ قَضَلَمَ لِلَّهِ الْمُجَاهِدِينَ بِمَا وَكَلَهُمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْمُجَاهِدِينَ دَرَجَةً وَكَلَا وَعَدَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْأَعْقَابِ أَجْرًا عَظِيمًا ۙ ۙ دَرَجَةً مَّ هُ وَهَفِرَةٌ وَجْهًا وَكَانَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ الرَّحِيمَا ۙ [النساء: 95-96].

خداي تعالي در اين آيت افاده مي فرمايد كه صحابه بريك طبقه نيستند بلكه بعضی ايشان افضل از بعضانند و مدار فضل جهاد است في سبيل الله با نفس خویش يعني مباشرت قتال كفار، و به اموال خویش يعني به انفاق في سبيل الله. از اين آيت واضح گشت كه مجاهدان با نفس خود و به اموال خود سر دفتر امتانند و از طبقه علياي امت و ايشان افضلاند از غير خود.

باز در احاديث مشهوره كه تكليف به آن قائم است و بعد ثبوت آنها عذري باقي نمي ماند ثابت شد كه همه اين عزيزان در جميع مشاهد خير به ركاب سعادات آن حضرت ﷺ حاضر بودند الا في بعض الاوقات لعذر و از جمعي مباشرت قتال زياده تر به وقوع آمد و از بعضی ديگر انفاق بيشتري به ظهور انجاميد و از جمعي هر دو

بر وجه كمال متحقق گشت
قَالَ تَعَالَى: وَمَا لَكُمْ إِلَّا أَنْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ لَئِنْ تَوَيْتُمْ مِنْكُمْ أَنْتَقَى مِنْ قَبْلِ الْقَحْ وَفُتِلَ أُولَئِكَ أَهْلُكُمْ دَرَجَةً مِّنْ لِّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْهُمْ وَكَلَا وَعَدَ اللَّهُ لِمُهَيِّئَةِ اللَّهِ بِمَا عَمَلُوا خَيْرًا ۙ [الحديد: 10].

«وَعَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: لَئِنْ تَوَيْتُمْ مِنْكُمْ أَنْتَقَى مِنْ قَبْلِ الْقَحْ يَقُولُ: مَنْ أَسْلَمَ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَهْلُكُمْ دَرَجَةً مِّنْ لِّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْهُمْ يَعْنِي أَسْلَمُوا. يَقُولُ: لَيْسَ مِنْ هَاجِرٍ كَمَنْ لَمْ يَهَاجِرْ وَكَلَا وَعَدَ اللَّهُ الْحَسَنَى»².

«وَعَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: لَئِنْ تَوَيْتُمْ مِنْكُمْ أَنْتَقَى مِنْ قَبْلِ الْقَحْ وَفُتِلَ قَالَ: كَانَ قَتَالَانِ أَحَدُهُمَا أَفْضَلُ مِنَ الْآخَرِ وَكَانَتْ نَفَقَتَانِ

¹ - صحيح بخاری، حدیث شماره: صحيح مسلم، حدیث شماره:

أحدهما أفضل من الآخر كانت النفقة والقتال قبل الفتح، فتح مكة، أفضل من النفقة والقتال بعد ذلك وكلا وعد لله لحسني قال: الجنة»¹.

این آیه نص است در آن که جمعی که قبل فتح مکه قتال و انفاق فی سبیل الله از ایشان بظهور آمد بهتراند از آن جماعه که بعد فتح مکه قتال و انفاق بعمل آورده‌اند و این آیت به طریق مفهوم موافق دلالت می‌کند به آنکه در میان جمعی که در انفاق و قتال قبل الفتح متفق‌اند نیز تباین مراتب واقع است، هر چند اعانت پیغامبر علیه الصلاة والسلام به اعتبار قتال و انفاق سابق تر فضیلت زیاده تر و این مفهوم موافق شاهد بسیاری دارد از کتاب و سنت.

از آن جمله است آیت سوره انفال: ﴿لَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّذِينَ آمَنُوا وَتَصَرَّوْا أُولَئِكَ هُمْ أَوْلَىٰ بِمَا كَسَبُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ قُلُوبُكُمْ مِنْكُمْ﴾ [الأنفال: 74-75].

این کلمه: ﴿قُلُوبُكُمْ مِنْكُمْ﴾ دلالت صریحه دارد بر آنکه هجرت و جهاد جماعه که متقدم است فضیلت ایشان فائق‌تر.

و از آنجمله حدیث بخاری عن أبی الدرداء أن حضرت فاروق أعظم را که از مهاجران اولین بود ارشاد نمود که هل أنتم تاركون لی صاحبی؟ معلل ساخت، ترک او را به تقدم او در تصدیق پیامبر².

و از آنجمله حدیث انس: «كَانَ بَيْنَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ وَبَيْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ كَلَامٌ فَقَالَ خَالِدٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ تَسْتَطِيلُونَ عَلَيْنَا يَا أَيُّهَا سَبَقْتُمُونَا بِهَا. فَبَلَّغْنَا أَنَّ ذَلِكَ دُكِرَ لِلنَّبِيِّ فَقَالَ: دَعُوا لِي أَصْحَابِي قَوْلَ الَّذِي تَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنْقَضْتُمْ مِثْلَ أَحَدٍ أَوْ مِثْلَ الْجِبَالِ ذَهَبًا مَا بَلَّغْتُمْ أَعْمَالَهُمْ»³.

ومن ذلك حديث مستفيض من رواية أبو سعيد الخدري وغيره: «لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي قَوْلَ الَّذِي تَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْقَضَ مِثْلَ أَحَدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا تَصِفَهُ»⁴.

و ظاهر است که خطاب برای جمهور حاضرین است پس به

- 1

- 2 صحیح بخاری، حدیث شماره:

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

لفظ اصحاب قدماء صحابه را اراده کرده اند لا محالة چون اين مقدمه به وضوح پيوست بايد دانست كه صديق اكبرؓ پيش از هجرت قتال و انفاق في سبيل الله کرده است و فاروق اعظمؓ پيش از هجرت قتال في سبيل الله نموده به خلاف صحابه ديگر چه حضرت مرتضيؓ و چه غير او قبل از هجرت قتال و انفاق از ايشان واقع نشده پس شيخين افضل باشند از حضرت مرتضي و غير او به مقتضاي فحواي اين آيت.

«قال الواحدي: [] لَئِيَّ تَوَيَّ مِنْكُمْ هَـ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقُتِلَ [] يعني فتح مكة. قال مقاتل: لا يستوي في الفضل من أنفق ماله وقاتل العدو من قبل فتح مكة مع من أنفق من بعد وقاتل»¹.
قال للكلبي في رواية محمد بن الفضل: «نزلت في أبي بكر، تدل على هذا أنه كان أول من أنفق المال على رسول الله [] في سبيل الله وأول من قاتل على الإسلام»².
«قال ابن مسعود: أول من أظهر إسلامه بسيفه النبي [] وأبو بكر»³.

وقد شهد له النبي [] بلنفاق ماله قبل الفتح فيما أخبرنا عبد الله بن إسحاق بإسناده عن ابن عمر قال: «جالس وعنده أبو بكر الصديق عليه عبادة قد خلها على صدره بخلاف إذ نزل عليه جبريل فأقرأه من الله السلام وقال له يا رسول الله ما لي أرى أبا بكر عليه عبادة قد خلها على صدره بخلاف قال يا جبريل أنفق ماله على قبل الفتح قال فأقرأه من الله السلام وقل له يقول لك ربك أراض أنت عني في فقرك هذا أم ساخط فالتفت النبي [] إلي أبي بكر فقال يا أبا بكر هذا جبريل يقرئك من الله السلام ويقول أراض أنت عني في فقرك هذا أم ساخط فبكى أبو بكر وقال أعلى ربي أغضب أنا عن ربي راض أنا عن ربي راض أني عن ربي راض»⁴.
وقوله: [] أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنْ الَّذِينَ أَنْفَقُوا فِيهِ جَدُّ وَقُتِلُوا... []

«قال عطاء: درجات الجنة يتفاضل فالذين أنفقوا من قبل الفتح في أفضلها»⁵.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

«قال الزجاج: لأن المتقدمين بالهم من المشقة أكثر مما نال من بعدهم وكانت بصائرهم أيضاً أنفذ وكلاً وعد لله ليهنئ كلا الفريقين وعد الله الجنة».

أما قتال أبي بكر صديق پیش از هجرت پس ثابت ایست به طریق بسیار، أخرج للبخاري «عن عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ أَخْبِرْنِي بِأَشَدِّ مَا صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ - قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ - يُصَلِّي بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ، إِذْ أَقْبَلَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ، فَأَخَذَ بِمَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ - وَلَوَى تَوْبَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ خَنْقًا شَدِيدًا، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ - وَدَفَعَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - وَقَالَ: أَتَقْتُلُونِ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ لِبَيِّنَاتٍ مِنْ رَبِّكُمْ -»¹. وعن عمرو بن العاص قال: ما تنول من رسول الله شيء كان أشد من أن طاف بالبيت - كأنه يقول ضحى - فلقوه حين فرغ فأخذوا بمجامع ردائه وقالوا: أنت الذي تنهانا عما كان يعبد آباؤنا؟ فقال: أنا ذاك فقام أبو بكر فالتزمه من ورائه، ثم قال: أتقتلون رجلاً أن يقول ربي الله وقد جاءكم بالبينات من ربكم وإن يك كاذباً فعليه كذبه وإن يك صادقاً يصبكم بعض الذي يعدكم إن الله لا يهدي من هو مسرف كذاب رافعا صوته بذلك وعيناه تسبحان حتى أرسلوه»².

«وعن أنس بن مالك، قال: لَقَدْ صَرَبُوا رَسُولَ اللَّهِ - مَرَّةً حَتَّى عُسِيَ عَلَيْهِ، فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ - فَجَعَلَ يُنَادِي: وَيْلَكُمْ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ؟ فَقَالُوا: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ»³.

«وعن أسماء بنت أبي بكر أنهم قالوا لها ما أشد ما رأيت المشركين بلغوا من رسول الله - فقالت: كان المشركون قعدوا في المسجد يتذاكرون رسول الله - وما يقول في ألتهم فبينما هم كذلك إذ دخل رسول الله - فقاموا إليه وكانوا إذا سألوا عن شيء صدقهم فقالوا ألسنت تقول كذا وكذا فقال بلى فتشبهوا به بأجمعهم فأتى الصريح إلى أبي بكر فقبل له أدرك صاحبك فخرج من عندنا وإن له غداير فدخل المسجد وهو يقول ويلكم أتقتلون رجلاً أن يقول ربي الله وقد جاءكم بالبينات من ربكم قال فلهوا عن رسول الله - وأقبلوا على أبي بكر فرجع إلينا أبو بكر فجعل لا

- 1

- 2

- 3

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

يمس شيئاً من غدايرهم إلا جاء معه وهو يقول تباركت يا ذا الجلال والإكرام». رولاه أبو عمر في الاستيعاب¹.
«وعن علي أنه قال: أيها الناس أخبروني بأشجع الناس قالوا أو قال قلنا أنت يا أمير المؤمنين قال أما أني ما بارزت أحداً إلا انتصفت منه ولكن أخبروني بأشجع الناس قالوا لا نعلم فمن قال أبو بكر؟ أنه لما كان يوم بدر جعلنا لرسول الله ﷺ عريشا فقلنا من يكون مع رسول الله ﷺ ليلا يهوى إليه أحد من المشركين فوالله ما دنا منه إلا أبو بكر شاهرا بالسيف على رأس رسول الله ﷺ لا يهوى إليه أحد إلا أهوى إليه فهذا أشجع الناس فقال علي ولقد رأيت رسول الله ﷺ وأخذته قريش فهذا يجاه وهذا يتلته وهم يقولون أنت الذي جعلت الآلهة إلها واحدا قال فوالله ما دنا منه أحد إلا أبو بكر يضرب هذا ويجاء هذا ويتل هذا وهو يقول ويلكم أتقتلون رجلا أن يقول ربي الله ثم رفع علي بردة كانت عليه فبكى حتى اخضلت لحيته ثم قال أنشدكم بالله أمؤمن آل فرعون خير أم أبو بكر فسكت القوم فقال ألا تجيبوني فوالله لساعة من أبي بكر خير من ملء الأرض من مؤمن آل فرعون ذاك رجل كتم إيمانه وهذا رجل أعلن إيمانه»².

«عن ابن جريج قال: حُذِّثْتُ أَنَّ أَبَا قحافة سب النبي ﷺ فصكه أبو بكر صكة فسقط فذكر ذلك للنبي ﷺ فقال: أفعلت يا أبا بكر؟ فقال: والله لو كان السيف قريبا مِنِّي لضربتُه. فنزلت: ﷻ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ وَحَادًّا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَوَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ ﷻ [المجادلة: 22].

و اما انفاق ابوبكر صديق ﷺ پیش از هجرت پس ثابت است به طرق بسیار چنانکه عنقریب ذکر می کنیم.

و اما قتال فاروق اعظم ﷺ پیش از هجرت «قال ابن إسحاق: ولما قدم عمرو بن العاص وعبد الله بن ربيعة على قريش ولم يُدركوا ما طلبوا وردَّهم النجاشي بما يكرهون وأسلم عمر بن الخطاب وكان رجلا ذا سَكِمة لا يرام ما وراء ظهره امتنع به أصحاب رسول الله ﷺ وبحمزة حتى غاصبوا قريشا فكان عبد الله بن مسعود يقول: ما كنا نقدر على أن نصلي عند الكعبة حتى أسلم

¹ - الاستيعاب،

عمر بن الخطاب، فلما أسلم قاتل قريشا حتى صلى عند الكعبة وصلينا معه»¹.

وأخرج للحاكم «عن عبد الله بن عمر، أن عمر بن الخطاب جاء والصلاة قائمة، وثلاثة نفر جلوس، أحدهم أبو جحش الليثي، قال: قوموا فصلوا مع رسول الله ﷺ فقام اثنان وأبى أبو جحش أن يقوم، فقال له عمر: صل يا أبا جحش مع النبي ﷺ قال: لا أقوم حتى يأتيني رجل هو أقوى مني ذراعا، وأشد مني بطشا فيصرعني، ثم يدس وجهي في التراب، قال عمر: فقامت إليه فكنت أشد منه ذراعا، وأقوى منه بطشا فصرعته، ثم دسست وجهه في التراب، فأتى علي عثمان فحجزني فخرج عمر بن الخطاب مغضبا حتى انتهى إلى النبي ﷺ فلما رآه النبي ﷺ ورأى الغضب في وجهه، قال: ما رباك يا أبا حفص؟ فقال: يا رسول الله، أتيت على نفر جلوس على باب المسجد وقد أقيمت الصلاة وفيهم أبو جحش الليثي، فقام الرجلان فأعادا الحديث، ثم قال عمر: والله يا رسول الله ما كانت معونة عثمان إياه إلا أنه ضافه ليلة فأحب أن يشكرها له، فسمعه عثمان، فقال: يا رسول الله، ألا تسمع ما يقول لنا عمر عندك؟ فقال رسول الله ﷺ: إن رضي عمر رحمة الله لوددت أنك كنت جئني برأس الخبيث، فقام عمر فلما بعد ناداه النبي ﷺ فقال: هلم يا عمر أين أردت أن تذهب؟ فقال: أردت أن أتيك برأس الخبيث، فقال: اجلس حتى أخبرك بغنى الرب عن صلاة أبي جحش الليثي، إن لله في سماء الدنيا ملائكة خشوعا لا يرفعون رؤوسهم حتى تقوم الساعة، فإذا قامت الساعة رفعوا رؤوسهم ثم قالوا: ربنا ما عبدناك حق عبادتك، فقال له عمر بن الخطاب: وما يقولون يا رسول الله؟ قال: أما أهل السماء الدنيا فيقولون: سبحان ذي الملك والملكوت، وأما أهل السماء الثانية فيقولون: سبحان الحي الذي لا يموت، فقلها يا عمر في صلاتك، فقال: يا رسول الله، فكيف بالذي علمتني وأمرتني أن أقوله في صلاتي، قال: قل هذه مرة، وهذه مرة، وكان الذي أمر به أن قال: أعوذ بك بعفوك من عقابك، وأعوذ برضاك من سخطك، وأعوذ بك منك جل وجهك»².

«عن ابن عمر قال: قاتل عمر المشركين في مسجد مكة، فلم يزل يقاتلهم منذ غدوة، حتى صارت الشمس حيال رأسه، قال:

- 1

- 2

وأعني وقعد فدخل عليه رجل عليه برد أحمر وقميص قومسي حسن الوجه، فجاء حتي أفرجهم، فقال: ما تريدون من هذا الرجل؟ قالوا: لا والله إلا أنه صبا، قال: فنعم رجل اختار لنفسه دينا فدعوه وما اختار لنفسه، ترون بني عدي ترضى أن يقتل عمر؟ لا والله لا ترضى بنو عدي، قال: وقال عمر يومئذ: يا أعداء الله، والله لو قد بلغنا بثلاث مائة لقد أخرجناكم منها، قلت لأبي بعد: من ذلك الرجل الذي ردهم عنك يومئذ؟ قال: ذاك العاص بن وائل أبو عمرو بن العاص»¹.

«وعن عكرمة عن ابن عباس قال: لما أسلم عمر قال المشركون: اليوم انتصف منا»².

و حضرت مرتضيٰ در این ایام صغیر بود در حجر آن حضرت و کفالت او، قادر نبود بر قتال و انفاق بخلاف شیخین و اسلام او نکایت در ملت کفر نکرد بخلاف شیخین و اگر کسی در اطلاق قتال در جنگ عصا و مشت اشکالی داشته باشد استعمال شائع عرب آن اشکال را به ابلغ وجوه دفع خواهد نمود و استعمال علی مرتضی و ابن مسعود و غیر ایشان از صحابه لفظ قتال را برین معنی اِدِل دلیل است بر آن و اگر این همه کفایت نکند قوله تعالی: ﴿أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَتِّلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾ [الحج: 39]. در شأن مهاجرین حال آنکه آنجا استعمال سلاح نبود حاسم شبهه است.

اما وجه مقربیت پس خدای تعالی در سورهء فاتحه که بر السنه مسلمین نازل فرموده است می فرماید: ﴿هَدًى لِّلصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ ۚ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنزَلْنَا عَلَىٰ مُحَمَّدٍ ۖ جَمْعُورٍ مِّنْ مَّسْلَمِينَ﴾ می باید در نماز خود از جناب حق جل و علا طلب کنند هدایت براه منعم علیهم شك نیست جماعه که راه ایشان اعظم مطلوبات است افضل اند نزدیک خدای تعالی و الا طلب راه مفضول یا مساوی معقول نمی شود بعد از آن تفسیر فرمود منعم علیهم را ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنزَلْنَا لِلَّهِ عَلَيْهِمْ مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَلِصَّالِحِينَ وَحَسَنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾ [النساء: 69].

بعد از آن آن حضرت ﷺ در احادیث مستفیضه که حجت به آن قائم شود فرمودند که ابوبکر صدیق است و عمر و عثمان شهید¹ پس از اینجا مبرهن گشت که این عزیزان افاضل امتاند و ایشان را ریاست معنوی بر سائر مسلمین متحقق است.

و در معنی این آیت آیات و احادیث بسیار است متفق در این مضمون که امت مرحومه منقسم است به سه قسم:

اول مقربین و سابقین سر دفتر مسلمیناند و صدیقان و شهیدان از جمله مقربان و سابقاناند و این عزیزان از جمله صدیقان و شهیدان اند تا جایی که تواتر در هر مقدمه متحقق شده است و به این نوع استدلال اشاره منقول است از حسن بصری و ابو العالیه «قَالَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿هَذِهِ لَكُمْ صُورَةُ الْإِنْسَانِ﴾ رَسُولُ اللَّهِ وَصَاحِبَاهُ»².

باز در سورهء تحریم³ قراءهٔ ابی بن کعب این بود که «وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ». «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ ابْنُ يَزِيدَ وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ»⁴، و سواد اعظم از مفسرین صالح المؤمنین را به این هر دو بزرگ تفسیر کرده‌اند «قَالَ ذَلِكَ مِنَ الصَّحَابَةِ ابْنُ مَسْعُودٍ وَابْنُ عَبَّاسٍ وَبُرَيْدَةُ الْأَسْلَمِيِّ وَأَبُو أَمَامَةَ وَمَنْ التَّابِعِينَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَعُكْرَمَةُ وَمِمْوْنُ بْنُ مِهْرَانَ وَالْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ وَمُقَاتِلُ بْنُ سَلِيمَانَ»⁵ وکفی بهم قدوة». و حامل ایشان برین تفسیر آن است که هر چند که کلمه

«وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ» عام است اما قصه که سبب نزول آیت شده است دلالت دارد بالقطع که صدیق و فاروق داخل اند در آن عام بی شبهه این به همان می‌ماند که زمان آن حضرت ﷺ ابن لتبیه گفته بود: «هَذَا لَكُمْ وَهَذَا أَهْدَى لِي»⁶ آن حضرت ﷺ خطبه خواندند: «مَا بَالُ أَقْوَامٍ نَوَلِيَهُمْ عَلَيَّ عَمَلٌ مِمَّا وَلَانِي اللَّهُ ثُمَّ يَقُولُ أَحَدُهُمْ هَذَا لَكُمْ وَهَذَا أَهْدَى لِي هَلَا جَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ وَأُمِّهِ فَيَنْظُرُ أَ يُهْدَى لَهُ أَمْ لَا؟»⁷. در این صورت قرائن بسیار دلالت کردند بر آنکه ابن لتبیه داخل است در این معاتبه بالقطع.

- 1

- 2

- 3 - اشاره به آیه: 4 سوره ی مبارکه تحریم است.

- 4

- 5

- 6

- 7

از آنجمله آنکه سوق کلام و تقریب سخن قصه او بوده است با همان لفظ که وی گفته بود حکایت کردند و آن را محل انکار گرفتند هیچ عاقلی در دخول او توقف نمی‌تواند کرد همچنان در قصه که در میان ازواج طاهرات و آن حضرت^۱ رفته است امور بسیار واقع شد که سامعان مضطر شدند بحکم دخول این هر دو عزیز در صالح المؤمنین «عن عائشة قالت أنزل الله عذري وكادت الأمة تهلك في سببي فلما سُري عن رسول الله ﷺ وعرج الملك قال رسول الله ﷺ لأبي: اذهب إلي ابنتك فأخبرها أن الله قد أنزل عذرها من السماء قالت: فاتاني أبي وهو يعدو يكاد أن يعثر فقال ابشري يا بنية بأبي وأمي فإن الله قد أنزل عذرك قلت بحمد الله لا بحمدك ولا بحمد صاحبك الذي أرسلك ثم دخل رسول الله ﷺ فتناول ذراعي فقلت بيده هكذا فأخذ أبوبكر النعل ليعلونني به فمنعته فضحك رسول الله ﷺ فقال أقسمت لا تفعل»¹.

«وفي سورة التحريم قال عمر فاني اظن ان رسول الله ﷺ ظن اني جئت من أجل حفصة والله لئن أمرني رسول الله ﷺ بضرب لأضربن عنقها»².

و اما وجه نفع مسلمين بسبب ایشان

قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: كُنْمْ حَيَّرَ أُمَّةٍ طَرَجَ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِلَهْرُوفٍ وَيَهْوَنَ عَنِ الْمُنْكَرِ [آل عمران: 110] - از این آیه منطوقاً معلوم می‌شود که امت مرحومه بهتر است از سائر امم از جهت کمال این صفت که امر به معروف و نهی از منکر باشد و مفهوماً دلالت می‌کند بر آنکه هر که از این امت به کمال امر معروف و نهی از منکر متصف باشد افضل است از مادون خود شاهد این مفهوم قول خدا ﷻ است: وَ تَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ [آل عمران: 104]. باز در آیت دیگر می‌فرماید در شأن مهاجرین اولین: الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّهُمْ فِي الْمَضِيقِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ [الحج: 41].

و در خارج تمکین واقع نشد الا مشائخ ثلاثه را پس واجب شد که وصف مذکور که مدار خیریت است در این بزرگواران متحقق شده باشد این آیات دلالت کردند بر فضل این جماعه بر سائر

مسلمین و تقلیل شرکاء جداً متحقق شد آمدیم بر سر تعیین صدیق اکبر از میان ایشان پس می‌گوئیم خدای تعالی در سوره واللیل می‌فرماید: ﴿وَسَيُجَنَّبُهَا﴾ [اللیل: ۱۷-۱۸]. و سوره لیل از آن جمله است که در اول بعثت نازل شده وقتی که کفار ضعفاء مسلمین را ایذاء می‌دادند و صدیق اکبر مال خود را وسیله استخلاص ایشان از تعذیب کفار می‌ساخت تا آنکه سامعان را اشیکالی نماند در آنکه یا لفظ ﴿أَتَقَى﴾ ۱۷ ﴿لِذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى﴾ ۱۸ عام است حضرت صدیق را البته اول مره در گرفته است پیش از دیگران از جهت قیام قرائن یا این است که الاتقی معهود است و شخص معین مراد است و آن شخص معین صدیق اکبر است.

«عن ابن مسعود قال: ان أبا بكر الصديق اشتراي بلالاً من أمية بن خلف و أبي بن خلف ببرة وعشيرة أواق فاعتقه لله فانزل الله: ﴿وَلَيْلٍ إِذَا يَخِشَى ۱﴾ وَ لَنَهَارٍ إِذَا تَجَلَّى ۲ وَمَا خَلَقَ لَدَّكَرَ وَ لَنَبِيٍّ ۳ إِنَّ نَفْسَكُمْ لَشَتَّى ۴﴾ أَبُو بَكْرٍ وَأُمِيَّةُ وَأَبِي إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَكَذَبَ بِسَهْنَى ۹﴾ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿فَسَتَيْسَّرُ ۱۰﴾ لَعُ سَرَى ۱۰﴾ قَالَ النَّارُ»^۱.

«عن عروة ان ابا بكر الصديق اعتق سبعة كلهم يعذب في الله بلالاً وعامر بن فهيرة والنهدية وابنتها وزيرة وام عيسى وامة بني المؤمل وفيه نزلت: ﴿وَسَيُجَنَّبُهَا﴾ [نهي] إلى آخر السورة»^۲.
«عن عامر بن عبد الله بن الزبير عن أبيه قال: قال: أبو قحافة لأبي بكر: أراك تعتق رقاباً ضعافاً فلو أنك إذ فعلت أعتقت رجالاً جلدًا يمنعونك و يقومون دونك فقال أبو بكر: يا أبت إنني إنما أريد لما نزلت هذه الآيات فيه: ﴿قَامًا مِّنَ الْبَطْنِ وَتَقَى ۵﴾ وَصَدَّقَ بِ﴿لَحْسَى ۶﴾ فَسَتَيْسَّرُ ۶﴾ لِلَّهِ يَسَّرُ ۷﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ ۱۹﴾ مِنْ عَمَلٍ جَزَى ۱۹ إِلَّا بِتَعَاذٍ رَبِّهِ ۲۰﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَى ۲۱﴾»^۳.

«عن سعيد بن المسيب قال نزلت: ﴿وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ ۱۹﴾ مِنْ تَعَمُّقٍ تُجَزَى ۱۹﴾ فِي أَبِي بَكْرٍ اعْتَقَ نَاسًا لَمْ يَلْتَمَسْ مِنْهُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا سِتَّةً أَوْ سَبْعَةً مِنْهُمْ بِلَالٌ وَعَامِرُ بْنُ فَهَيْرَةَ»^۴.

- 1

- 2

- 3

- 4

«عن ابن عباس في قوله: ﴿وَسَيُجَنَّبُهَا أَتَى﴾ قال هو أبوبكر الصديق»¹.

وقال عمار ابن ياسر في ذلك شعراً:
 جزى الله خيراً عن بلالٍ عتيقاً واخزي فاكهلاً وأبلاً
 وصحبته جهل²

بالجملة چون این مقدمه ثابت گشت خدای تعالی جای دیگر می فرماید: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَى﴾ [الحجرات: 13]. پس صدیق اکبر اتقی امت است و اتقی امت اکرم امت است و هو المطلوب. به این اسلوب که تقریر نمودیم کتاب الله به وجوه بسیار بر افضلیت صدیق و فاروق دلالت می نماید. مسلک دوم: در تصریح و تلویح سنت سنی به افضلیت صدیق بر سائر امت ثم فاروق ثم ذوالنورین و پیش از آنکه در روایت احادیث شروع کنیم بر دو نکته مطلع سازیم.

نکته اولی: مسئله افضلیت شیخین در ملت اسلامیة قطعی است و اینجا قطع حاصل می شود به دو وجه یکی تعدد طرق حدیث تا آنکه اصل مسئله متواتر بالمعنی شود مانند سخاوت حاتم و شجاعت رستم دیگر حفوف (احاطه ی) قرائن، زیرا که خبر واحد به سبب حفوف قرائن به سرحد یقین می رسد مانند آنکه بیماری را دیدیم که صاحب فراش شده و اقارب او پیش اطبا می روند و آخرها یاس از حیات او بهم رسانیدند و به انواع هم و الم گرفتار شدند بعد از آن روزی دیده شد که در خانه او نوحه منکره می کنند و جنازه بر دروازه نهاده اند و از هر جانب مردم غمگین و ساکت به خانه او می درآیند در این حالت اگر شخصی خبر دهد که آن بیمار مرده است این خبر واحد به سبب حفوف قرائن به سرحد یقین خواهد رسانید همچنین احادیث افضلیت شیخین محفوف است به قرائن بسیار و این قرائن دو نوع تواند بود یکی ادله ظنیة و خطاییه که موافق باشند در اصل مقصد با این خبر واحد از آن جمله عمومات کتاب الله و سنت رسول الله در فضیلت مهاجرین و مجاهدین مانند حدیث رفاعه در واقعه: «جَاءَ جَبْرِيلُ إِلَى النَّبِيِّ فَقَالَ: مَا تَعُدُّونَ أَهْلَ بَدْرٍ فِیْكُمْ قَالَ مِنْ أَفْضَلِ

الْمُسْلِمِينَ». وقال رافع بن خديج خيارنا قال: «وَكَذَلِكَ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ»¹.

و مانند حدیث جابر: «كُنَّا يَوْمَ الْجُدَيْيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعِمِائَةٍ فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْتُمْ الْيَوْمَ حَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ»².

و این هر دو حدیث تقلیل شرکاء جداً در افضلیت حاصل گردانیدند و تعریضات کتاب الله و سنت رسول الله به فضیلت شیخین هر چند فضیلت بر جمیع امت از آنجا مفهوم شود لیکن در معنی فضیلت موافقت می‌کند و تقلیل شرکا جداً بعمل می‌آرد.

دیگر فروع افضلیت که امت مرحومه قولاً و فعلاً به آن آشنا شده‌اند و در هر محل و هر موطن افضل هذه الامة گفته‌اند و این مقاله را به وجهی سر داده‌اند گویا پیش از این متیقن بوده است و تجدید فکر را در آن دخل نه و این هر دو مبحث طولی دارد و بسیاری از آن مذکور کردیم اینجا استحضار آن مقالات باید نمود.

نکته ثانیه: چون استقرا کنیم احادیث را که در افضلیت شیخین وارد شده مدار افضلیت چهار خصلت را می‌یابیم:

یکی در مرتبه علیا از مراتب امت بودن، صدیقیت و شهیدیت عبارت است از آن.

دوم اعانت آن حضرت ﷺ و ترویج اسلام در وقت غربت «أو أَمِّنَ النَّاسَ عَلَيَّ أَبُو بَكْرٍ وَاسَانِي بِمَالِهِ وَنَفْسِهِ»³. و عزت اسلام که از خصائص عمر است اشاره است به آن.

سوم اتمام کارهای مطلوب از نبوت بدست این هر دو عزیز رویاء آن حضرت ﷺ در قصه مقالید⁴ و قصه آب کشیدن از بیر⁵ نمائشی است از آن.

چهارم علو درجات ایشان در معاد «سيدا كهول أهل الجنة»⁶ و اقامت در غرف عالی⁷ و اولیت حشر و تجلی خاص برای صدیق⁸ و معانقه حق برای عمر⁹ بیانی است از آن و این خصلت هرگز جدا

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

- 9

نمی‌تواند شد از یکی از خصال ثلاثه، زیرا که اکثریت ثواب یا به سبب صفات نفسانی است یا به سبب اعزاز اسلام و نصرت او یا به سبب اتمام کارهای نبوت لیکن ممکن است که شخصی صحبت پیغامبر نداشته باشد بلکه آخر همه ایمان بیارد و هیچ مشهده از مشاهد خیر ادراک ننماید مع هذا افضل امت باشد به اعتبار اتمام کارهای مطلوب از بعثت پیغامبر بدست او یا به اعتبار صدیقیت و شهیدیت و مناسبت قوت عامله و عاقله او با نفس قدسیه پیغامبر و ممکن است که در اعزاز اسلام و نصرت پیغامبر اقصی الغایه سعی بجا آرد و در آخر ایام آن حضرت متوفی شود کارهای مطلوب پیغامبر را نداند فضلا از آنکه مباشرت آن نماید به اعتبار قوت عاقله و عامله با پیغامبر مناسبت معتد به ندارد نهایت مرمی همت او حالی است از احوال ابرار این است مقتضای امکان عقلی لیکن سنة الله جاری شده است به آنکه دواعی بزرگ نریزند مگر بر نفوس قدسیه که سالها زیر تربیت پیغامبر پرورش یافته باشند و تشریف آن حضرت تقاضا می‌نماید که خلیفه او نباشد الا اکمل امت به اعتبار این خصال اربع جمیعاً بالجمله در احادیث این باب تأمل وافی بکار باید برد و مدار افضلیت از هر حدیثی جدا استنباط باید نمود چون این همه گفته شد به روایت احادیث مشغول شویم.

اما به اعتبار کارهای که آن حضرت آن را از جهت پیغامبری می‌کردند پس شیخین را افضلیت ثابت است به احادیث بسیار.
اول: حدیث «أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ وَأَبْنِي عَلِيٌّ قَلِيبٌ عَلَيْهَا دَلُّوْ فَنَزَعْنَاهُ فَنَزَعْتُ مِنْهَا مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ أَبِي قُحَّافَةَ فَنَزَعَ مِنْهَا دُثُوبًا أَوْ دُثُوبَيْنِ وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ وَاللَّهُ يَعْفِرُ لَهُ ثُمَّ اسْتَحَالَتْ عَزْبًا فَأَخَذَهَا ابْنُ الْخَطَّابِ فَلَمْ أَرْ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ يَنْزِعُ نَزْعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ حَتَّى صَرَبَ النَّاسُ يَعْطِنُ»¹.

و حدیث «عبد الله بن عمر أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: أُرِيتُ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَنْزَعُ يَدْلُو يَكْرِهِي عَلِيٌّ قَلِيبٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَنَزَعَ دُثُوبًا أَوْ دُثُوبَيْنِ نَزْعًا صَعِيقًا، وَاللَّهُ يَعْفِرُ لَهُ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاسْتَحَالَتْ عَزْبًا،

¹ - صحیح بخاری، حدیث شماره: صحیح مسلم، حدیث شماره:

قَلَمَ أَرَّ عَبْقَرِيًّا يَفْرِى قَرِيْبُهُ حَتَّى رَوَى النَّاسُ وَصَرُّوا بِعَطَنِ².
رواهما للبخاري ومسلم وغيرهما.

«وعن أبي الطفيل عن النبي ﷺ قال: بَيِّمًا أَنَا أَنْزَعُ اللَّيْلَةَ إِذْ وَرَدَتْ عَلَيَّ عَتَمٌ يُّسُودُ وَعَتَمٌ عُفْرٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَتَرَعَ دُثُوبًا أَوْ دُثُوبَيْنِ فِيهِمَا صَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ فَاسْتَجَالَتْ عَرَبًا قَمَلًا الْجِيَاضَ، وَأَرْوَى الْوَارِدَةَ، قَلَمَ أَرَّ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ أَحْسَنَ تَرْعًا مِنْهُ، قَاوَلْتُ أَنَّ الْعَتَمَ السُّودَ الْعَرَبُ، وَالْعَفْرَ الْعَجَمُ»¹.

دوم: حدیث ابن عمر فی الموازنة مع الأمة. أخرجه ابن مبرويه «عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَاتَ عِدَاةٍ بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَقَالَ: رَأَيْتُمْ قُبَيْلَ الْفَجْرِ كَأَنِّي أُعْطِيتُ الْمَقَالِيدَ وَالْمَوَازِينَ، فَأَمَّا الْمَقَالِيدُ فَهَذِهِ الْمَقَاتِيخُ، وَأَمَّا الْمَوَازِينُ فَهَذِهِ الَّتِي يوزن بها، فَوَضَعْتُ فِي كِفَّةٍ وَوَضَعْتُ أُمَّتِي فِي كِفَّةٍ فَوُزِنْتُ بِهِمْ فَرَجَحْتُ، ثُمَّ جَاءَ أَبِي بَكْرٍ فَوُزِنَ بِهِمْ فَوَزَنَ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ فَوُزِنَ بِهِمْ فَوَزَنَ، ثُمَّ جَاءَ عُثْمَانُ فَوُزِنَ بِهِمْ ثُمَّ رُفِعَتْ»².

سوم: حدیث «جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَرَى اللَّيْلَةَ رَجُلٌ صَالِحٌ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ يَبْطِ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَيَبْطِ عُمَرُ بِأَبِي بَكْرٍ وَيَبْطِ عُثْمَانُ بِعُمَرَ. قَالَ جَابِرٌ فَلَمَّا قُمْنَا مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قُلْنَا أَمَّا الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمَّا مَا ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ تَوَطُّ بِغُضِّهِمْ بِبَعْضٍ فَهُمْ وَلاَهُ هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ بِهِ نَبِيَّهُ»³.

چهارم: حدیث «سَمُرَةَ بْنُ جُنْدُبٍ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَأَيْتُكَ كَأَنَّ دَلْوًا دَلَّتْ مِنَ السَّمَاءِ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِعَرَاقِيهَا فَشَرِبَ شَرِبًا ضَعِيفًا ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ فَأَخَذَ بِعَرَاقِيهَا فَشَرِبَ حَتَّى تَصْلَعَ ثُمَّ جَاءَ عُثْمَانُ فَأَخَذَ بِعَرَاقِيهَا فَشَرِبَ حَتَّى تَصْلَعَ ثُمَّ جَاءَ عَلِيٌّ فَأَخَذَ بِعَرَاقِيهَا فَانْتَشَطَتْ وَانْتَصَحَ عَلَيْهِ مِنْهَا شَيْءٌ»⁴.

پنجم: حدیث ابن عباس و أبي هريرة که تسمیه خلفاء آن جا به تصریح مذکور شد شاهد عدل این احادیث می تواند شد و ذلك أن ابن عباس كلن يحدث «إن رجلاً أتني رسول الله ﷺ فقال: يا رسول الله، إني رأيت الليلة في المنام: كأن ظلة تنطفئ السممن والعسل،

² - صحيح بخاري، حديث شماره: صحيح مسلم، حديث شماره:

- 1

- 2

- 3

- 4

وَأَرَى النَّاسَ يَتَكَفَّفُونَ مِنْهَا بِأَيْدِيهِمْ، فَالْمُسْتَكْتِرُ، الْمُسْتَقِلُّ، وَإِذَا يَسْتَبِ وَاصِلٌ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ، فَأَرَاكَ أَخَذْتَ بِهِ فَعَلَوْتَ، ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرٌ فَعَلَا بِهِ، ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرٌ، فَانْقَطَعَ بِهِ، ثُمَّ وَصِلَ لَهُ فَعَلَا، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَا أَبِي أَنْتَ، وَاللَّهِ لَتَدَعَنِي فَأَعْبُرَهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اغْبُرْهَا، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمَّا الظِّلَّةُ، فَظِلَّةُ الْإِسْلَامِ، وَأَمَّا الَّذِي يَنْطِفُ مِنَ الْعَسَلِ وَالسَّمْنِ، فَالْقُرْآنُ: خَلَاوَتُهُ وَلَيْئُهُ. وَأَمَّا مَا يَتَكَفَّفُ النَّاسُ مِنْ ذَلِكَ، فَالْمُسْتَكْتِرُ مِنَ الْقُرْآنِ، وَالْمُسْتَقِلُّ، وَأَمَّا السَّبَبُ الْوَاصِلُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ، فَالْحَقُّ الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ، تَأْخُذُ بِهِ فَيَعْلِيكَ اللَّهُ بِهِ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ رَجُلٌ مِنْ بَعْدِكَ فَيَعْلُو بِهِ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ رَجُلٌ آخَرٌ فَيَعْلُو بِهِ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ رَجُلٌ آخَرٌ فَيَنْقَطِعُ بِهِ، ثُمَّ يَوْصِلُ لَهُ فَيَعْلُو بِهِ، فَأَخْبِرْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَا أَبِي أَنْتَ، أَصَبْتُ، أَمْ أَخْطَأْتُ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَصَبْتَ بَعْضًا، وَأَخْطَأْتَ بَعْضًا، قَالَ: فَوَاللَّهِ لَتُحَدِّثَنِي بِالَّذِي أَخْطَأْتُ، قَالَ: لَا تُقْسِمُ»¹.

این همه احادیث دلالت می‌کنند بر آنکه کارهای مطلوب از بعثت پیغامبر بدست این مشایخ به ظهور رسید به ترتیب و دیگری سهیم و شریک ایشان نیست در آن امر پس افضلیت به اعتبار تتمیم کارها ایشان را باشد نه غیر ایشان را.

ششم: حدیث حذیفه «قال رسول الله ﷺ: اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر»².

«وعن ابن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ: اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر»³.

این حدیث دلالت می‌کند که شیخین بعد آنحضرت ﷺ قائم در مقام آنحضرت خواهند بود.

هفتم: حدیث بنی مصطلق «عن أنس بن مالك قال: بعثني بنو المصطلق إلى رسول الله ﷺ فقالوا: سل لنا رسول الله ﷺ إلى من ندفع صدقاتنا بعدك؟ قال: فأتيته فسأله فقال: إلي أبي بكر فأتيتهم فأخبرتهم فقالوا: ارجع إليه فسله فإن حدث بأبي بكر حدث فإلى من؟ فأتيته فسأله فقال: إلى عمر فأتيتهم فأخبرتهم فقالوا: ارجع إليه فسله فإن حدث بعمر حدث فإلى من؟ فأتيته فقال: إلى عثمان فأتيتهم فأخبرتهم فقالوا: ارجع إليه فسله فإن حدث بعثمان

- 1

- 2

- 3

حدث فإلى من ؟ فأتيته فسألته فقال: إن حدث بعثمان حدث فتبا لكم الدهر تبا»¹.

هشتم: حدیث وضع أحجار «عن عائشة قال: أول حجر حمله النبي ﷺ لبناء المسجد، ثم حمل أبو بكر حجرا آخر، ثم حمل عثمان حجرا آخر، فقلت: يا رسول الله، ألا ترى إلى هؤلاء كيف يساعدونك ؟ فقال: يا عائشة، هؤلاء الخلفاء من بعدي»².
 نهم: حدیث «جابر بن مطعم قال: أتت امرأة إلى النبي ﷺ فأمرها أن ترجع إليه. قال: رأيت إن جئت ولم أجدك - كأنها تقول الموت - قال: إن لم تجدني فأتي بأبي بكر»³.

دهم: حدیث «عرباض بن سارية أنه يقول: وَعَظَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَوْعِظَةً دَرَقَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ وَوَجَلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذِهِ لَمَوْعِظَةٌ مُوَدَّعٌ فَمَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا قَالَ: قَدْ تَرَكْتُكُمْ عَلَى الْبَيْضَاءِ لَيْلَهَا كَتَهَارُهَا لَا يَزِيغُ عَنْهَا بَعْدِي إِلَّا هَالِكٌ مَنْ يَعْشُ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا فَعَلَيْكُمْ بِمَا عَرَفْتُمْ مِنْ سُنتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ عَصُوا عَلَيْهَا بِالتَّوَّاجِدِ وَعَلَيْكُمْ بِالطَّاعَةِ وَإِنْ عَبْدًا حَبَشِيًّا فَإِنَّمَا الْمُؤْمِنُ كَالْجَمَلِ الْأَيْفَ حَيْثُمَا قِيدَ انْقَادًا»⁴.

بعد از آن تفسیر کردند خلافت را به وجهی که منطبق باشد بر خلفاء ثلاثه لا غیر از حدیث ابی هریره «الخلافة بالمدينة والملك بالشام»⁵ أخرجه للحاكم أمديم به آنکه صدیق بهتر بود از فاروق و فاروق بهتر بود از ذی النورین این معنی مفهوم است از حدیث مستفیض و آن:

یازدهم: است از احادیث این باب «عن سفينة مولى أم سلمة قال كان رسول الله ﷺ اذا صلي الصبح ثم اقبل علي اصحابه فقال ايكم رأي رؤيا؟ فقال رجل أنا يا رسول الله كأن ميزانا نزل به من السماء فوضعت في كفة ووضع ابوبكر في كفة أخرى فرجحت بأبي بكر فرفعت ونزل ابوبكر مكانه فجاء بعمر بن الخطاب فوضع في الكفة الأخرى فرجح ابوبكر ثم رفع ابوبكر ووضع عثمان فرجح عمر ثم رفع عمر ورفع الميزان قال فتغير وجه رسول الله ﷺ ثم قال خلافة النبوة ثلاثون عاما ثم يكون ملك»⁶.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5 - مستدرک حاکم،

6

«وَعَنْ أَبِي بَكْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ: مَنْ رَأَى مِنْكُمْ رُؤْيَا. فَقَالَ رَجُلٌ أَنَا رَأَيْتُ كَانَ مِيزَانًا نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ قُوِّرَتْ أُنْتِ وَأَبُو بَكْرٍ قَرَجَتْ أَنْتِ يَا أَبِي بَكْرٍ وَوُزِنَ عُمَرُ وَأَبُو بَكْرٍ قَرَجِحَ أَبُو بَكْرٍ وَوُزِنَ عُمَرُ وَغُثِمَانُ قَرَجِحَ عُمَرُ ثُمَّ رُفِعَ الْمِيزَانُ فَرَأَيْنَا الْكَرَاهِيَةَ فِي وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ»¹.

اینجا باید دانست که مضمون حدیث ابن عمر ﷺ دیگر است و آن موازنه یا سائر امت است و مضمون حدیث ابی بکره و عرفجه دیگر و آن موازنه خلفاء است با یک دیگر و هر دو معنی صحیح است روایه و درایه و نیز باید دانست که دارمی روایت می کند «عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْعَقَارِيِّ قَالَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ عَلِمْتُ أَنَّكَ نَبِيٌّ حَتَّى اسْتَيْقَنْتُ؟ فَقَالَ: يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَانِي مَلَكَانِ وَأَنَا بَعْضُ بَطْحَاءِ مَكَّةَ، فَوَقَعَ أَحَدُهُمَا إِلَى الْأَرْضِ وَكَانَ الْآخَرُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: أَهْوُ هُو؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَرَنَّهُ بِرَجُلٍ. قُوِّرَتْ بِهِ قُوْرَتُهُ، ثُمَّ قَالَ: رَنَّهُ بِعَشْرَةٍ. قُوِّرَتْ بِهِمْ قَرَجَتُهُمْ، ثُمَّ قَالَ: رَنَّهُ بِمِائَةٍ. قُوِّرَتْ بِهِمْ قَرَجَتُهُمْ، ثُمَّ قَالَ: رَنَّهُ بِأَلْفٍ. قُوِّرَتْ بِهِمْ قَرَجَتُهُمْ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَتَشَبَّهُونَ عَلَيَّ مِنْ خِفَّةِ الْمِيزَانِ، قَالَ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: لَوْ وَرَنَتْهُ بِأَمَّتِهِ لَرَجَحَهَا»².

آن حضرت ﷺ آنجا از رؤیا وزن نبوت خود را شناختند، زیرا که وزن بر رجحان عند الله دلالت کرد.

اینجا از این واقعه خلافت و افضلیت خلفای ثلاثه معلوم فرمودند و اما به اعتبار اعانت اسلام در وقت غربت و قیام به نصرت آن حضرت ﷺ در حالت ایذاء کفار و شدت حال پس شیخین را افضلیت ثابت است به احادیث بسیار یکی از آن.

دوازدهم: است از احادیث این مسلك حدیث «أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا لَهُ وَزِيرَانِ مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ وَوَزِيرَانِ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ فَأَمَّا وَزِيرَايَ مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ فَجِبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ وَأَمَّا وَزِيرَايَ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ فَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ»³.

«وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ قَالَ: كَانَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ ﷺ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ مَكَانَ الْوَزِيرِ، فَكَانَ يَشَاوِرُهُ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ، وَكَانَ ثَانِيَةً فِي

1 -

2 - دارمی

3 -

الإسلام، وكان ثانية في الغار، وكان ثانية في العريش يوم بدر، وكان ثانية في القبر، ولم يكن رسول الله ﷺ يقدم عليه أحدا»¹.

سيزدهم: «عَنْ أَبِي أَرْوَى الدَّؤُسِيِّ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَطَلَعَ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَيْدَنِي بِهِمَا»².

«وعن حذيفة بن اليمان قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: لقد هممت أن أبعث إلى الآفاق رجالا يعلمون الناس السنن والفرائض، كما بعث عيسى ابن مريم الحواريين، قيل له: فأين أنت من أبي بكر وعمر؟ قال: إنه لا غنى بي عنهما، إنهما من الدين كالسمع والبصر»³.

چهاردهم: اثبات منت صديق بر خود و آن مستفیض است از حدیث ابی سعید الخدری و ابی هريرة و حضرت مرتضی. «عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله ﷺ إِنَّ أَمَنَ النَّاسِ عَلَيَّ فِي مَالِهِ وَصُحْبَتِهِ أَبُو بَكْرٍ»⁴.

«وعن أبي هريرة قال قال رسول الله ﷺ: مَا لِأَحَدٍ عِنْدَنَا يَدٌ إِلَّا وَقَدْ كَافَيْنَاهُ مَا خَلَا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّهُ لَهْ عِنْدَنَا يَدًا يُكَافِيهِ اللَّهُ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَا تَقَعْنِي مَالٌ أَحَدٍ قَطُّ مَا تَقَعْنِي مَالُ أَبِي بَكْرٍ»⁵. و این اشارت است به افضلیت به اعتبار اعانت آن حضرت ﷺ و ترویج اسلام.

پانزدهم: اولیت اسلام صديق اکبر ﷺ از میان احرار بالغین و ظاهر است که نکایت در ملت کفر از غیر بالغ حر ظهور نمی تواند نمود و این نیز مستفیض است از حدیث ابی الدرداء و عمرو بن عبسة و مقدم و عمار.

«عن أبي الدرداء في قصة مغامرة عمر معه - أي مع أبي بكر - قال: قال النبي ﷺ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقْتَ وَوَأَسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُونَ لِي صَاحِبِي»⁶؟

شانزدهم: دعای آن حضرت ﷺ درباره ی فاروق ﷺ: «اللهم اعز الاسلام» و ظهور اجابت این دعا به ابلغ وجوه و این نیز مستفیض است از حدیث ابن عمر و ابن عباس و عائشه و ابن مسعود، «عَنْ

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

ابْنُ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِأَحَبِّ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ إِلَيْكَ يَا بِي جَهْلٍ أَوْ يُعَمَّرَ بِنِ الْخَطَابِ. فَكَانَ أَحَبَّهُمَا إِلَى اللَّهِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَابِ¹.

و اما حصول عزت اسلام به اسلام فاروق از حديث ابن مسعود ﷺ و ابن عباس ﷺ و حذيفه ﷺ «عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ مَا زِلْنَا أَعِزَّةً مُنْذُ أَسْلَمَ عُمَرُ» وَفِي رَوَيْتِهِ: «وَاللَّهِ مَا اسْتَطَعْنَا أَنْ نُصَلِّيَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ ظَاهِرِينَ حَتَّى أَسْلَمَ عُمَرُ»².

هفدهم: استبشار اهل سماوات به اسلام فاروق ﷺ و اين نیز تلويح است به اعانت اسلام و مسلمين از حديث «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا أَسْلَمَ عُمَرُ تَرَلَّ جَبْرِيلُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ لَقَدْ اسْتَبَشَرَ أَهْلُ السَّمَاءِ بِإِسْلَامِ عُمَرَ»³.

هيچدهم: حديث عمر غلقِ فتنه است و غلقِ جهنم است و اين حديث مستفيض است⁴.

«عن حذيفة وقد سألها عمر عن فتنة التي تموج كموج البحر ليس عليك منها بأس يا أمير المؤمنين ان بينك وبينها بابا مغلقا ثم فسر الباب بعمر»⁵.

بعد از آن در خارج مثل الشمس في رابعة النهار ظاهر شد که فتح فارس و روم که در بعثت آن حضرت ﷺ ملفوف بود بدست ایشان به ظهور رسید بي دخل غيري و جمع قرآن که در کتاب الله موعود بود به اهتمام ایشان به عمل آمد بغير مشارکت احدي و اجماع که اصل ثالث است از اصول شريعت به سعي ایشان بر روي کار آمد بدون سعي ديگري و همچنين تحقيق مقامات تصوف و غير آن تا آنکه بر طبق اشاره ي اين احاديث رأس برأس اختصاص اين مشائخ ظاهر شد و نیز به تواتر رسید که صديق ﷺ پيش از همه ايمان آورد و به نصرت آن حضرت ﷺ قائم شد در موطن بسيار و نزديک به شش سال (بعد) از نبوت فاروق ﷺ اسلام آورد و عزت اسلام به سبب او ظاهر گرديد و اين همه برهان واضح است بر افضليت ایشان و تفسير اين احاديث است والحمد لله.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

آمدیم به آنکه صدیق □ بهتر از فاروق □ در این وصف این معنی مفهوم است از خطاب کردن آن حضرت □ در قصه‌ی مغمیره صدیق بر فاروق «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُونَ لِي صَاحِبِي؟» و آن نوزدهم: است از احادیث این مسلک □ أَخْرِجَ لِلْبَخَارِيِّ «عن أبي الدرداء قال كنت جالسا عند النبي □ إذ أقبل أبو بكر أخذا بطرف ثوبه، حتى أبدى عن ركبته، فقال النبي □: أما صاحبكم فقد غامر فسلم، فقال: إني كان بيني وبين ابن الخطاب شيء، فأسرعت إليه، ثم تدممت فسألته أن يغفر لي، فأبى علي، فأقبلت إليك، فقال: يغفر الله لك يا أبا بكر - ثلاثا - ثم إن عمر تدم، فأتى منزل أبي بكر، فقال: أأنتم أبو بكر؟ قالوا: لا، فأتى النبي □، فجعل وجهه النبي □ يتمعر، حتى أشفق أبو بكر، فجثا على ركبتيه، وقال: يا رسول الله، والله أنا كنت أظلم - مرتين - فقال رسول الله □: إن الله بعثني إليكم، فقلتم: كذبت، وقال أبو بكر: صدق، ووَاسَيَانِي بنفسي وماله، فهل أنتم تاركون لي صاحبي؟ - مرتين - فما أوديت بعدها»¹.

اما آنکه فاروق بهتر است از ذی النورینب پس مفهوم است از قصه مغمارت ذی النورین □ با فاروق □ در نصر ابي جحش که رضاء عمر رحمه و آن بیستم: است از احادیث این مسلک حدیث عبدالله بن عمر □ فی قصة طويلة: «فيها مغامرة عمر مع أبي جحش فقال رسول الله □ رضاء عمر رحمه»² أخرجه للحاكم. اما به اعتبار کمال نفسانی و بودن از طبقه علیائی امت پس ثابت است به احادیث بسیار یکی از آنها گواهی دادن آن حضرت است □ صدیق را به صدیقیت و فاروق اعظم و ذی النورینب را به شهیدیت و آن.

بیست و یکم: است از احادیث این مسلک و آن حدیث مستفیض است به روایت عثمان و انس و ابوهریره و سعید ابن زید و صحابی مبهم در مسند احمد عن ثُمَامَةَ بْنِ حَزْنٍ الْقُشَيْرِيِّ فِي قِصَّةٍ طَوِيلَةٍ: «قال عثمان أُنشِدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ يَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ □ كَانَ عَلَى نَبِيرِ مَكَّةَ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَنَا فَتَحَرَّكَ الْجَبَلُ حَتَّى تَسَاقَطَتْ جِجَارَتُهُ بِالْخَضِيزِ قَالَ قَرَكَصَهُ بِرِجْلِهِ وَقَالَ:

1 -

2 - مستدرک حاکم،

اِسْكُنْ تَبِيرَ قَائِمًا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ. قَالُوا اللَّهُمَّ تَعَمَّ. قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ شَهِدُوا لِي وَرَبِّ الْكُفَّةِ أَنِّي شَهِيدٌ»¹.

بيست و دوم: اثبات مرتبه‌ی که تلو خلت باشد صديق را و آن نیز حديث مستفيض است جيد الاسانيد از حديث ابن عباس و ابن الزبير و ابوسعيد خدری و عبدالله بن مسعود و ابو المعلي «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي»².

بيست و سوم: موافقت رأی صديق با وحی در چندين واقعه تا آنکه قدر مشترك متواتر بالمعنى گشته از آنجمله قصه فنحاص يهودی که عكرمه و مجاهد و سدی آن را روايت کرده‌اند.

«عن عكرمة: أن النبي ﷺ بعث أبا بكر إلى فنحاص اليهودی يستمده وكتب إليه وقال لأبي بكر لا تفتت على بشيء حتى ترجع إلى فلما قرأ فنحاص الكتاب قال قد احتاج ربكم قال أبو بكر فهممت أن أمدّه بالسيف ثم ذكرت قول النبي ﷺ لا تفتت على بشيء فنزلت: ﷻ لَقَدْ سَمِعَ ﷻ لِلَّهِ قَوْلٌ لَدَلِّينَ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ قَقِيرٌ وَرَبُّنَا غَنِيٌّ ﷻ [آل عمران: 181]. وقوله: ﷻ سَمِعَ ﷻ مِنْ لَدِينِ ﷻ أَوْثُوا ﷻ كِتَابَ ﷻ مِنْ ﷻ لِكُمْ وَمِنْ ﷻ لَدِينِ ﷻ شَرَكُوا أَدَى كَثِيرًا ﷻ [آل عمران: 186]».

«وقال ابن جريج: حَدَّثْتُ أَنَّ أَبَا قحافة سب النبي ﷺ فصكه أبو بكر صكة فسقط فذكر ذلك للنبي ﷺ فقال: أفعلت يا أبا بكر؟ فقال: والله لو كان السيف قريبا مني لضربته فنزلت: ﷻ لَا تَجِدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ ﷻ لَوْ مِ ﷻ آخِرُ يُؤَادُّونَ وَ حَادُّوهُ ﷻ وَرَسُولُهُ ﷻ وَكَانُوا ﷻ أَبَاءَهُمْ ﷻ [المجادلة: 22].

«وعن أبي أيوب ﷻ عن النبي ﷺ قال: إني رأيت في المنام غنما سوداء يتبعها غنم عفر يا أبا بكر اعبرها فقال أبو بكر: يا رسول الله هي العرب تتبعك ثم تتبعها العجم حتى تغمرها، فقال النبي ﷺ: هكذا عبرها الملك بسحر»³.

«عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ اللَّهُمَّ أَنْشُدْكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ، اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعَبِّدْ. فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ. فَفَرَحَ وَهُوَ يَقُولُ: ﷻ سَيُهِ ﷻ رَمُّهُ ﷻ طُغْ ﷻ وَيُولُوهُ ﷻ لَدَبَّرَ ﷻ [القمر: 45].

- 1

- 2

- 3

«وفي الحديبة قال لعمر مثل ما قال له النبي ﷺ وقال: أيتها الرجل، إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وليس يعصي ربه، وهو ناصِرُهُ، فاستمسيك بَعْرَزه، فوالله إِنَّهُ عَلَى الْحَقِّ»¹.

بیست و چهارم: تعبیر پرسیدن آنحضرت ﷺ از صدیق در واقعه‌های بسیاری و این دلالت می‌نماید بر موافقت قوت عاقله او با قوت عاقله پیغامبر ﷺ.

«قال محمد بن اسحاق: وقد بلغني أن رسول الله ﷺ قال لأبي بكر الصديق ﷺ وهو محاصر ثقيفا: يا أبا بكر إني رأيت أني أهديت إلي قعبة مملوءة زيدا فنقرها ديك فهراق ما فيها. فقال أبو بكر: ما أظن أن تدرك منهم يومك هذا ما تريد. فقال رسول الله ﷺ وأنا لأرى ذلك»².

«قال ابن هشام: حدثني بعض أهل العلم عن إبراهيم بن جعفر المحمدي قال: قال رسول الله ﷺ: رأيتُ إني لقمْتُ لقمة من جيس فالتذتُ طعمها فاعترض في حلقي منها شيء حين ابتلعُها فأدخل عليَّ يده ونزعه فقال أبو بكر الصديق ﷺ: يا رسول الله هذه سرية من سراياك تبعثها فيأتيك منها بعض ما تحب ويكون في بعضها اعتراض فتبعث علياً فيُسَهِّله»³.

بیست و پنجم: نزع حُیلاء از صدر صدیق ﷺ و این دلالت می‌کند بر موافقت قوت عامله او با قوت عامله پیامبر و این تلو عصمت است.

از حدیث «عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَلَابٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ حُيْلَاءَ لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ أَحَدَ شَقِيئِي ثَوْبِي يَسْتَرِّجِي إِلَّا أَنْ أَتَعَاهَدَ ذَلِكَ مِنْهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّكَ لَسْتَ تَصْنَعُ ذَلِكَ حُيْلَاءَ»⁴.

بیست و ششم: جمع کردن صدیق انواع بَر را و آن دال است بر موافقت قوت عامله انبیاء.

از حدیث «أبي هريرة قال قال رسول الله ﷺ من أصبح منكم اليوم صائما قال أبو بكر أنا قال فمن أطعم اليوم مسكينا قال أبو بكر أنا قال فمن شهد منكم اليوم جنازة قال أبو بكر أنا قال فمن

- 1

- 2

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

عاد منكم اليوم مريضاً قال أبو بكر أنا. فقال رسول الله ﷺ: ما اجتمعن في امرئ إلا دخل الجنة»¹.

بيست و هفتم: ندا کردن ملائکه صديق را از ابواب ثمانية جنت از حديث «أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَنْ أَتَقَّ رَوْحَيْنِ² فِي سَبِيلِ اللَّهِ تُودَى مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ يَا عَبْدَ اللَّهِ، هَذَا خَيْرٌ. فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصِّيَامِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ يَا أُمَّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا عَلَى مَنْ دُعِيَ مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ صَرُورَةٍ، فَهَلْ يُدْعَى أَحَدٌ مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ كُلِّهَا قَالَ: نَعَمْ. وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ»³. أخرجه للبخاري ومسلم.

بيست و هشتم:

«وضع الله الحقَّ على لسان عُمر» و این فضیلتی است در فاروق که تلو وحی است در انبیاء، و این حدیث مستفیض است از حدیث ابن عمر و ابی ذر و مرتضی و غیر ایشان.
«عن ابن عمر أن رسول الله ﷺ قال: جَعَلَ اللَّهُ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمرَ وَقَلْبِهِ»⁴. أخرجه للترمذي.

بیست و نهم: اثبات محدثیت که تلو وحی است فاروق را، و آن مستفیض است از حدیث ابی هریره و عائشة و عقبه بن عامر.
«عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّهُ قَدْ كَانَ فِيمَا مَضَى قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَمِ نَاسٌ يُحَدِّثُونَ وَإِنَّهُ إِنْ كَانَ فِي أُمَّتِي هَذِهِ مِنْهُمْ أَحَدٌ فَأِنَّهُ عُمرُ»⁵. أخرجه للبخاري.

سیام: فرار شیطان از ظل عمر و آن تلو عصمت است. و آن نیز مستفیض است از حدیث سعد بن ابی وقاص و ابی هریره و بریده الأسلمی و عائشه.

«عن سعد بن أبي وقاص قال: اسْتَأْذَنَ عُمرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمَنَّهُ وَيَسْتَكْثِرُنَّهُ، عَلِيَّةٌ أَصَوَّاهُنَّ. فذكر الحديث إلى أن قال: قال رسول الله ﷺ لعمر:

1 -

2 - زادت رواية البخاري: «من شيء من الأشياء..».

3 - صحيح بخاري، حديث شماره: صحيح مسلم، حديث شماره:

4 - سنن ترمذي، حديث شماره:

5 - صحيح بخاري، حديث رقم:

«وَالَّذِي تَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقَيْكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا قَجًّا إِلَّا سَلَكَ قَجًّا غَيْرَ قَجٍّ»¹. أخرجه للبخاري ومسلم.

سی و یکم: دادن آنحضرت ﷺ ابن فاروق را در منیام، از حدیث «عبد الله بن عمر أن رسول الله ﷺ قال: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: بَيْنَا أَنَا وَتَائِمٌ شَرِبْتُ - يَعْنِي اللَّبَنَ - حَتَّى أَنْظُرُ إِلَى الرَّيِّ يَخْرِي فِي ظُفْرِي أَوْ فِي أَظْفَارِي، ثُمَّ تَأَوَّلْتُ عُمَرَ. فَقَالُوا فَمَا أَوْلَتْهُ قَالَ: الْعِلْمُ»². أخرجه للبخاري ومسلم.

سی و دوم: موافقت رأی فاروق ﷺ با وحی الهی و آن تلو وحی است. و این حدیث مستفیض است از حدیث «عمر ﷺ قال: وَاقَفْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ وَفِي الْحَبَابِ وَفِي أَسَارَى بَدْرٍ»³. أخرجه مسلم والبخاري نحوه.

سی و سوم: دیدن آنحضرت ﷺ زیادت دین فاروق «عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: بَيْنَا أَنَا وَتَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ عَرَضُوا عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمْصٌ، فَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ النَّدَى، وَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ دُونَ ذَلِكَ، وَغَرَضَ عَلَيَّ عُمَرُ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ اجْتَرَّهُ. قَالُوا فَمَا أَوْلَتْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: الدِّينُ»⁴. أخرجه للبخاري ومسلم.

اما فضیلت شیخین به اعتبار اکثریت ثواب و اعلی بودن درجه ایشان در بهشت پس ثابت است به احادیث بسیار: یکی حدیث «سید کهول الجنة» و آن:

سی و چهارم است: از احادیث این مسلک، و آن مستفیض است از حدیث انس و مرتضی و ابی حنیفه. «عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ: هَذَانِ سَيِّدَا كَهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ إِلَّا النَّبِيَّ وَالْمُرْسَلِينَ لَا تُخَيِّرُهُمَا يَا عَلِيُّ»⁵. أخرجه للترمذي.

و عن علي بطرق مختلفة منها طريق «عَلِيٌّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ طَلَعَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَذَانِ سَيِّدَا كَهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ إِلَّا النَّبِيَّ وَالْمُرْسَلِينَ يَا عَلِيُّ لَا تُخَيِّرُهُمَا»⁶.

¹ - صحيح بخاری، حدیث شماره: صحيح مسلم، حدیث شماره:

² - صحيح بخاری، حدیث شماره: صحيح مسلم، حدیث شماره:

³ - صحيح بخاری، حدیث شماره: صحيح مسلم، حدیث شماره:

⁴ - صحيح بخاری، حدیث شماره: صحيح مسلم، حدیث شماره:

⁵ - سنن ترمذی، حدیث شماره:

⁶ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

سى و پنجم: اختصاص ایشان بغير جنّت از حدیث «أَبَى سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ أَهْلَ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى لَيَبْرَاهُمُ مَنْ تَحْتَهُمْ كَمَا تَرَوْنَ النَّجْمَ الطَّالِعَ فِي أَفْقِ السَّمَاءِ وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرُ مِنْهُمْ وَأَنْعَمًا»¹.

سى و ششم: تقدم شيخين بر امت در حشر از حدیث «ابن عمر أن النبي ﷺ خَرَجَ ذَاتَ يَوْمٍ وَدَخَلَ الْمَسْجِدَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِهِ وَالْآخَرُ عَنْ شِمَالِهِ وَهُوَ آخِذٌ بِأَيْدِيهِمَا وَقَالَ: هَكَذَا تُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» وفي رواية عنه قال: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أول من تنشق الأرض عنه أنا ثم أبو بكر ثم عمر»².

سى و هفتم: اول کسی که در بهشت برآید صديق ﷺ خواهد بود از حدیث «أَبَى هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَتَانِي جِبْرِيلُ فَأَخَذَ بِيَدِي فَأَرَانِي بَابَ الْجَنَّةِ الَّذِي تَدْخُلُ مِنْهُ أُمَّتِي. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ مَعَكَ حَتَّى أَنْظُرَ إِلَيْهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمَّا إِنَّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي»³.

سى و هشتم: تجلی کردن خدای ﷻ خاصه برای صديق ﷺ از حدیث: جلیرو فی قصة وفد عبد القيس قال: «فأجابهم أبو بكر ﷺ بجواب وأجاد الجواب. فقال رسول الله ﷺ: يا ابا بكر أعطاك الله الرضوان الأكبر. فقال بعض القوم: وما الرضوان الأكبر يا رسول الله؟ قال: يتجلى الله لعباده في الآخرة عامة ويتجلى لأبي بكر خاصة»⁴.

سى و نهم: حاضر شدن صديق ﷺ بر حوض كوثر همراه آنحضرت ﷺ از حدیث «عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِأَبَى بَكْرٍ: أَنْتَ صَاحِبِي عَلَى الْحَوْضِ وَصَاحِبِي فِي الْقَارِ»⁵.

چهلّم: اول کسی که خدای تعالی با او مصافحه و معاينقه کند فاروق باشد از حدیث «أَبِي بَن كَعْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَوَّلُ مَنْ يُصَافِحُهُ الْحَقُّ عُمَرُ وَأَوَّلُ مَنْ يُسَلَّمُ عَلَيْهِ وَأَوَّلُ مَنْ يَأْخُذُ بِيَدِهِ قَبْلُ خَلِّهِ الْجَنَّةِ». وفي رواية آخر عنه: «أول من يعانقه الحق يوم القيامة عمر، وأول من يصادفه الحق يوم القيامة عمر، وأول من يؤخذ بيده فينطلق به إلى الجنة عمر بن الخطاب».

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

آمدیم به آنکه افضلیت صدیق بر فاروق از کجا مفهوم می‌شود. آن مفهوم است از حدیث عمار و عائشه و آن:

چهل و یکم: است از احادیث این مسلک «عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا عَمَّارُ أَتَانِي جَبْرِيلُ آتِئًا، فَقُلْتُ: يَا جَبْرِيلُ حَدِّثْنِي بِفَضَائِلِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فِي السَّمَاءِ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ لَوْ حَدَّثْتُكَ بِفَضَائِلِ عُمَرَ مِنْ مِثْلِ مَا لَيْتَ نُوحٌ فِي قَوْمِهِ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا مَا تَفِدْتُ فَضَائِلَ عُمَرَ، وَإِنَّ عُمَرَ لَحَسَنَةٌ مِنْ حَسَنَاتِ أَبِي بَكْرٍ»¹.

«وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَجْرِي فِي لَيْلَةٍ ضَاحِيَةٍ، إِذْ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ يَكُونُ لِأَحَدٍ مِنَ الْحَسَنَاتِ عَدَدُ نَجْمِ السَّمَاءِ؟ قَالَ: نَعَمْ، عُمَرُ، قُلْتُ: فَأَيْنَ حَسَنَاتُ أَبِي بَكْرٍ؟ قَالَ: إِنَّمَا جَمِيعُ حَسَنَاتِ عُمَرَ كَحَسَنَةٍ وَاحِدَةٍ مِنْ حَسَنَاتِ أَبِي بَكْرٍ»².

اما افضلیت ایشان مطلقا بدون اعتبار چیزی و آن مبهم است راجع به یکی از خصال اربع پس ثابت است به احادیث بسیار. از انجمله حدیث عمرو بن العاص و آن:

چهل و دوم است: از احادیث این مسلک «عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَهُ عَلَى حَيْشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ: عَائِشَةُ. قُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ قَالَ «أَبُوهَا». قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ: عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ»³. و آن کنایت است از افضلیت مطلقا.

چهل و سوم: افضلیت فاروق از حدیث جابر موقوف و مرفوعا و عن حدیث ابی سعید الخدری «عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ يَا خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمَّا إِنَّكَ إِنْ قُلْتَ ذَلِكَ فَلَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ عَلَى رَجُلٍ خَيْرٍ مِنْ عُمَرَ»⁴.

«وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَرْفَعُ أُمَّتِي دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ قَالَ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ وَاللَّهِ مَا كُنَّا نُرَى ذَلِكَ الرَّجُلَ إِلَّا عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ»⁵.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

جهل و چهارم:

امر کردن آنحضرت ﷺ به امامت در حال مرض و نهی از امامت غیر ابی بکر و قطعاً معلوم است که امام می‌باید افضل باشد. و آن مستفیض است عن حدیث علئشة و لبن عمر و لبن موسی و عبد الله بن زمعة و عمر بن الخطاب و لبن عباس و لبن مسعود و علي بن ابي طالب و الزبير بن العوام و غیرهم.

«عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ. فَقَالَتْ عَائِشَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ إِذَا قَامَ مَقَامَكَ لَمْ يُسْمِعِ النَّاسَ مِنَ الْبُكَاءِ قَامُرَ عُمَرَ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ. قَالَتْ فَقَالَ: مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ. قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ لِحَقِصَةِ قَوْلِي لَهُ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ إِذَا قَامَ مَقَامَكَ لَمْ يُسْمِعِ النَّاسَ مِنَ الْبُكَاءِ قَامُرَ عُمَرَ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ فَقَعَلْتُ حَقِصَتَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّكَ لَأَنْتَ صَوَاجِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ. فَقَالَتْ حَقِصَةُ لِعَائِشَةَ مَا كُنْتُ لِأَصِيبَ مِنْكَ خَيْرًا»¹. أخرجه للجماعة.

«وَعنها قالت قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يَتَّبِعِي لِقَوْمٍ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يُؤْمَهُمْ غَيْرُهُ»².

«عن ابن عمر لَمَّا اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَجَعُهُ قِيلَ لَهُ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ: مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ. قَالَتْ عَائِشَةُ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ رَقِيقٌ، إِذَا قَرَأَ عَلَيْهِ الْبُكَاءُ. قَالَ: مُرُوهُ فَيُصَلِّي إِنَّكَ صَوَاجِبُ يُوسُفَ»³. أخرجه للبخاري.

جهل و پنجم: تنویه کردن آنحضرت ﷺ به مناقب شیخین با جمعی از صحابه و آن مستفیض است از حدیث مرتضی و انس و ابو محجن.

«عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: رَحِمَ اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ زَوْجَنِي ابْنَتَهُ وَحَمَلَنِي إِلَى دَارِ الْهَجْرَةِ وَأَعْتَقَ بِلَالًا مِنْ مَالِهِ رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ يَقُولُ الْحَقُّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا تَرَكُهُ الْحَقُّ وَمَالَهُ صَدِيقٌ رَحِمَ اللَّهُ عُثْمَانَ تَسْتَحْيِيهِ الْمَلَائِكَةُ رَحِمَ اللَّهُ عَلِيًّا اللَّهُمَّ أَدِرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ دَارَ»⁴.

جهل و ششم: تشبیه دادن آنحضرت ﷺ شیخین را بملکین مقربین. و به دو پیغامبر اولی العزم أخرج للطبرلني بسند حسن

1 -

2 - 0

3 - صحیح بخاری، حدیث شماره:

4 -

«عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: إِنَّ فِي السَّمَاءِ مَلَكََيْنِ أَحَدُهُمَا يَأْمُرُ بِالشَّدَةِ وَالْآخَرُ يَأْمُرُ بِاللَّيْنِ وَكُلُّ مُصِيبٍ جَبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ، وَتَبَيَّنَ أَحَدُهُمَا يَأْمُرُ بِاللَّيْنِ وَالْآخَرُ يَأْمُرُ بِالشَّدَةِ وَكُلُّ مُصِيبٍ، وَذَكَرَ إِبْرَاهِيمَ وَنُوحًا، وَلِي صَاحِبَانِ أَحَدُهُمَا يَأْمُرُ بِاللَّيْنِ وَالْآخَرُ بِالشَّدَةِ وَكُلُّ مُصِيبٍ، وَذَكَرَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ»¹.

«وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: جَاءَ فَيَامُ مِنَ النَّاسِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ زَعَمَ أَبُو بَكْرٍ أَنَّ الْحَسَنَاتِ مِنَ اللَّهِ وَالسَّيِّئَاتِ مِنَ الْعِبَادِ. وَقَالَ عُمَرُ: الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ مِنَ اللَّهِ، فَتَابَعَ هَذَا قَوْمٌ وَتَابَعَ هَذَا قَوْمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِقَضَاءِ إِسْرَافِيلَ وَجَبْرِئِيلَ وَمِيكَائِيلَ، إِنْ مِيكَائِيلُ قَالَ بِقَوْلِ أَبِي بَكْرٍ، وَقَالَ جَبْرِئِيلُ بِقَوْلِ عُمَرَ، فَقَالَ جَبْرِئِيلُ لِمِيكَائِيلَ إِنَّا مَتَى نَخْتَلِفُ أَهْلُ السَّمَاءِ يَخْتَلِفُ أَهْلُ الْأَرْضِ فَلَنَتَحَاكَمَ إِلَى إِسْرَافِيلَ، فَتَحَاكَمَا إِلَيْهِ فَقَضَى بَيْنَهُمَا بِحَقِّهِ الْقَدْرَ وَخَيْرَهُ وَبَشَرَهُ وَحُلُوهُ وَمَرَهُ كُلَّهُ مِنَ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ إِنْ اللَّهُ لَوْ أَرَادَ أَنْ لَا يُعْصَى لَمْ يَخْلُقْ إِبْلِيسَ. فَقَالَ: أَبُو بَكْرٍ: صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ»².

وَأَخْرَجَ لِلْحَاكِمِ عَنْ حَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فِي قِصَّةِ بَدْرِ وَاشْطَارَةِ أَبِي بَكْرٍ إِلَى الْفِدَاءِ وَاشْطَارَةِ عُمَرَ وَلَبَنَ رِوَاةً إِلَى الْقَتْلِ. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا تَقُولُونَ فِي هَؤُلَاءِ إِنْ مِثْلُ هَؤُلَاءِ كَمِثْلِ إِخْوَةٍ لَهُمْ كَانُوا عَنْ قَبْلِهِمْ، قَالَ نُوحٌ: رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْآرِضِ مِنْ الْكَافِرِينَ دَبَّارًا [نوح: 26]. وَقَالَ مُوسَى: رَبَّنَا سَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَوَدِّعْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ [يونس: 88].. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: قَمَنْ تَبْعِنِي فَإِنَّهُ ﷺ فِي وَفِّ عَصَانِي فَإِنَّكَ عَفُوٌّ رَحِيمٌ [إبراهيم: 36].. وَقَالَ عِيسَى: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَزِيْرُ الْحَكِيمُ [المائدة: 118]».

جهل و هفتم:

حديث ابن عمر «كُنَّا نُخَيَّرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ نُخَيَّرُ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرَ، ثُمَّ عُثْمَانَ»³. أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ. وَفِي رِوَايَةٍ: «كُنَّا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ لَا تَعْدِلُ يَا بَكْرُ أَحَدًا ثُمَّ عُمَرَ ثُمَّ عُثْمَانَ، ثُمَّ تَنَزَّلُ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ لَا تُفَاضِلُ بَيْنَهُمْ»⁴. أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ.

1 -

2 -

3 - صحيح بخاری، حدیث شماره:

4 - سنن ابو داود، حدیث شماره:

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

و این حدیث خبر واحد است لیکن اصح شیء است، شیخین و غیر ایشان به صحت آن جازم اند این را در مسلک سنت هم توان آورد به اعتبار آنکه این صیغه ی تقریر است و در مسلک اجماع نیز به اعتبار منطوق خود.

چهل و هشتم:

قبول فرمودن آنحضرت ﷺ مشوره شیخین را در وقائع بسیار
«عن عبد الرحمن بن غنم الأشعري أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ: لَوْ اجْتَمَعْتُمَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمَا»¹. رولام أحمد، وأخرج مسلم في قصة طريفة عن أبي هريرة فقال يعني عمر: «يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي أَبَعَيْتَ أَبَا هُرَيْرَةَ بِتَغْلِيكَ مَنْ لَقِيَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُسْتَيِقِنًا بِهَا قَلْبُهُ بَشَرَهُ بِالْجَنَّةِ. قَالَ: نَعَمْ. قَالَ فَلَا تَفْعَلْ فَإِنِّي أَخَشِي أَنْ يَتَكَلَّ النَّاسُ عَلَيْهَا فَخَلَّاهُمْ يَعْمَلُونَ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَخَلَّاهُمْ».

چهل و نهم:

تشریف صدیق اکبر ﷺ به لقب صدیق از حدیث مرتضی و عائشہ.

«عن النزال بن سبرة، قال: وافقنا علياً طيب النفس وهو يمزح، فقلنا: حدثنا عن أصحابك، قال: كل أصحاب رسول الله ﷺ أصحابي، فقلنا: حدثنا عن أبي بكر، فقال: ذاك امرؤ سماه الله صديقاً على لسان جبريل ومحمد ﷺ»². أخرجه للحاكم.

«وعن عائشة قالت: لما أسري بالنبي ﷺ إلى المسجد الأقصى أصبح يتحدث الناس بذلك، فارتد ناس ممن كان آمنوا به وصدقوه، وسعى رجال من المشركين إلى أبي بكر ﷺ فقالوا: هل لك إلى صاحبك يزعم أنه أسري به الليلة إلى بيت المقدس؟ قال: أوقال ذلك؟ قالوا: نعم، قال: لئن قال ذلك لقد صدق، قالوا: أو تصدقه أنه ذهب الليلة إلى بيت المقدس وجاء قبل أن يصبح؟ فقال: نعم، إني لأصدقه في ما هو أبعد من ذلك أصدقه في خبر السماء في غدوة أو روحة، فلذلك سمي أبا بكر الصديق»³.
پنجاهم:

¹ - مسند امام احمد،

² - مستدرک حاکم

³ -

اختیار کردن آنحضرت ﷺ صدیق اکبر را برای امارت حج، أَخْرَجَ لِلْحَاكِمِ «عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ أَبَا بَكْرٍ ﷺ وَأَمَرَهُ أَنْ يُتَادَى بِهِؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ»¹.

امارت حج یکی از امور عظیمه است که آن حضرت ﷺ آن را بناء بر نبوت بجا می‌آوردند مثل امامت صلاة بلکه ادل است بر استخلاف از امامت صلاة، زیرا که امامت صلاة در هر مسجد به شخصی راجع می‌گردد و امارت حج در تمام عالم به یکی عائد می‌شود و امامت صلاة تقدم است بر قوم محصور و امارت حج تقدم بر اقوام غیر محصورین و به حقیقت امارت حج در ملت ما مانند نشستن است بر تخت یا مانند نزول در کوشک شاهان بزرگ در دولت ساسانیان و عباسیان و غیر ایشان در اشاره به استخلاف لیکن صحابه استدلال نمودند به امامت بجهت قرب عهد او بخلاف امارت حج.

پنجاه و یکم: اختیار کردن آن حضرت ﷺ فاروق را بجهت اخذ بیعت از ایشان و آن ادل دلیل است بر افضلیت او².

این است آنچه در این اوراق از روایت احادیث افضلیت میسر شد و آن نمودی است از احادیث بسیار غرض از ایراد این احادیث آن است که خصال اربعه که مدار افضلیت است شناخته شود و شناخته شود که هر یکی ازین چهار ثابت است به احادیث متواتر بالمعنی.

اما فضیلت بر اشخاص متعدده از اهل فضل به تعین اسماء آنها اینجا قطعی نمی‌باشد در قطعیت آن رجوع به مسالك دیگر باید کرد.

مسلك سوم: اجماع امت است بر افضلیت مشائخ ثلاثه به ترتیب خلافت و اجماع امت را به دو وجه تقریر نمائیم حکایت انعقاد و اجماع از زبان ثقات و روایت اقوال جم غفیر از صحابه و تابعین تا آنجا که حافظه‌ی عبد ضعیف کفایت نماید و وقت گنجایش کند متفق با هم در اصل معنی افضلیت هر چند طرق دلالت متغائر باشند اما وجه اول دو مرتبه است

مرتبه اولی نقل صریح اجماع از حدیث «عید الله بن عمر قال كُنَّا نُخَيِّرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ خَيْرٌ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرُ،

1 -

2 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

ثم عثمان¹ «أُخرجته للبخاري¹. وفي رواية: «لَا تَعْدِلْ بِأَيِّ بَكْرٍ أَحَدًا ثُمَّ عَمَرَ ثُمَّ عُثْمَانَ، ثُمَّ تَتْرُكُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ ﷺ لَا تُقَاضِلُ بَيْنَهُمْ»² أخرجه لبوطود².

و هر چند این حدیث خبر واحد است اصح شیء است در این باب و محفوف است به قرائن بسیار که نزدیک اجتماع آنها قطع حاصل شود، زیرا که در نقل اجماع دلالت و در روایت اقوال جم غفیر بیان خواهم کرد که هر وقت که در استخلاف خلیفه سخن رفته است لفظ «خیر الأمة وأفضل الناس وأحق بالخلافة وأحق بهذا الأمر». گفته اند و آن را به وجهی سر داده اند که گویا پیش از این در نظر ایشان محقق بوده است و احتیاج استدلال و تحقیق مقال نداشته اند.

و مرتبهء ثانیة نقل اجماع دلالت و بناء آن بر اصلی است و آن آن است که سکوت قبل از تدوین مذاهب اجماع است و آن را در پنج نوع تقریر کنیم.

نوع اول وقت انعقاد خلافت صدیق ﷺ: جمعی از فقهای صحابه صدیق را افضل امت گفتند و به آن استدلال کردند بر استخلاف او و دیگران تسلیم نمودند و موافقت کردند در اول حال یا بعد توقف و سکوت و تسلیم قبل تدوین مذاهب اجماع است کما بین فی محله.

از حدیث عمر ﷺ «قال قلت يا معشر المسلمين إن أولى الناس بأمر رسول الله ﷺ من بعده ثانی اثنین إذ هما فی الغار أبو بكر السباق المبین، ثم أخذت بيده». أخرجه ابن أبي شيبة من حدیث ابن عباس فی قصة سقيفة بني ساعد³.

و نیز از حدیث فاروق ﷺ در قصه بیعت عامه، «عن أنس بن مَالِكٍ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ خُطْبَةَ عُمَرَ الْآخِرَةَ حِينَ جَلَسَ عَلَى الْمُبَرِّكِ وَذَلِكَ الْعَدُّ مِنْ يَوْمِ تُوْفِيَ النَّبِيُّ ﷺ فَتَشَبَّهَ وَأَبُو بَكْرٍ صَامِتٌ لَا يَتَكَلَّمُ قَالَ كُنْتُ أَرْجُو أَنْ يَعِيشَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى يَذُبِّرَنِي - يُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ يَكُونَ آخِرَهُمْ - فَإِنْ يَكُ مُحَمَّدٌ ﷺ قَدْ مَاتَ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ جَعَلَ بَيْنَ أَظْهَرِكُمْ نُورًا تَهْتَدُونَ بِهِ بِمَا هَدَى اللَّهُ مُحَمَّدًا ﷺ وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثَانِي اِثْنَيْنِ، فَإِنَّهُ أَوْلَى الْمُسْلِمِينَ بِأُمُورِكُمْ، فَقُومُوا

¹ - صحيح بخاري، حديث شماره:

- 2

- 3

قَبَائِعُوهُ». أَخْرَجَهُ لِلْبَخَارِيِّ¹.

و نیز از حدیث فاروق به روایت ابن مسعود قال: «لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَتِ الْأَنْصَارُ مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ فَأَتَاهُمُ عُمَرُ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَمَرَ أَبَا بَكْرٍ أَنْ يَوْمَ النَّاسِ فَأَيُّكُمْ تَطِيبُ نَفْسُهُ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ نَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَبَا بَكْرٍ»².

و از حدیث ابی عبیده بن الجراح فقال: «تأتوني وفيكم ثالث ثلاثة يعني أبا بكر». أَخْرَجَهُ لِبْنِ أَبِي شَيْبَةَ³.
وَأَخْرَجَ أَحْمَدُ «مَعْنَاهُ أَنَّهُ ذَكَرَ اسْتِدْلَالَ أَبِي عَبِيدَةَ لاسْتِخْلَافِهِ فِي الصَّلَاةِ»⁴.

و از حدیث مرتضی و زبیر «حين رجعا إلى البيعة ما غضبنا إلا أنا آخرنا عن المشاورة وأنا نرى أبا بكر أحق الناس بها بعد رسول الله ﷺ إنه لصاحب الغار وثاني اثنين وأنا لنعلم شرفه وكبره ولقد أمره رسول الله ﷺ بالصلاة بالناس وهو حيٌّ»، أَخْرَجَهُ لِلْحَاكِمِ⁵.

نوع دوم: آنکه فاروق در مجالس متعدده افضلیت صدیق بر منبر بیان می‌کرد و از کسی ردی و سوالی در میان نیامد. از حدیث «عبد الله بن عباس قال عمر كان والله أن أقدم فَنَضْرَبَ عُنُقِي لَا يُقَرَّبُنِي ذَلِكَ مِنْ إِيَّاهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُوَافِقَ عَلَى قَوْمٍ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ، اللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ تُسَوَّلَ إِلَيَّ نَفْسِي عِنْدَ الْمَوْتِ شَيْئًا لَا أَجِدُهُ الْآنَ»، أَخْرَجَهُ لِلْبَخَارِيِّ⁶.

و نیز از حدیث ابن عباس: «قال عمر في جواب من قال إنما كانت بيعه أبي بكر قلته، وَتَمَّتْ، أَلَا وَإِنِّهَا قَدْ كَانَتْ كَذَلِكَ، وَلَكِنَّ اللَّهَ وَفَى شَرِّهَا، وَلَيْسَ فِيكُمْ مَنْ تُقَطَّعُ إِلَيْهِ الْأَعْنَاقُ مِثْلُ أَبِي بَكْرٍ»، أَخْرَجَهُ لِلْبَخَارِيِّ⁷.

حالانکه عادت قوم در سوال و اعتراض در محل خفاء معلوم است ماخوذ از نقول بسیار تا آنکه متواتر بالمعنی گشته و در مقالات فاروق بسیاری از آن مقالات مذکور کردیم.

¹ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

- 2

- 3

- 4

- 5

⁶ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

⁷ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«روي أنه قال يوما على المنبر: يا معاشر المسلمين ماذا تقولون لوملتُ برأسي إلى الدنيا كذا، وميل رأسي، فقام إليه رجل فاستل سيفه، قال: أجل كنا نقول بالسيف كذا وأشار إلى قطعه. فقال: إياي تعني بقولك؟ قال: نعم إياك أعني بقولي فنهزه عمر ثلاثا، وهو ينهر عمر فقال: رحمك الله، الحمد لله الذي جعل في رعيتي إذا تعوجت قومني»¹.

نوع سوم: صديق در وقت استخلاف فاروقؓ بيان افضليت فاروقؓ نمود و ردی و انکاری پیش نیامد. از حدیث زبید بن الحارث «أن أبا بكر حين حضره الموت أرسل إلى عمر يستخلفه فقال الناس تستخلف علينا فظا غليظا ولو قد ولينا كان أفظ وأغلظ فما تقول لربك إذا لقيته وقد استخلفت علينا عمر قال أبو بكر أبري تخوفونني أقول اللهم استخلفت عليهم خير خلقك ثم أرسل إلى عمر فقال إني موصيك بوصية...» أخرجه ابن أبي شيبة². و از حدیث صديق «عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ يَا خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمَا إِنَّكَ إِنْ قُلْتَ ذَلِكَ فَلَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ عَلَى رَجُلٍ خَيْرٍ مِنْ عُمَرَ»، أخرجه للترمذي وللحاكم³ «والمعنى إنه خيرهم في أيام الخلافة».

نوع چهارم:

عبد الرحمن بن عوف در وقت استخلاف ذی النورین در مجمع عظیم شرط کرد که بر سیرت شیخین عمل کنی و حاضران تسلیم نمودند. و مرتضیٰ در افضلیت ذی النورین بر خود مناقشه کرد نه برین شرط. پس این معنی دلیل قاطع شد بر افضلیت شیخین، زیرا که حواله کردن احد مجتهدین بر مفضول یا مساوی غیر معقول است. از حدیث مسور بن مخرمة: «فأرسل (يعني عبد الرحمن) إِلَى مَنْ كَانَ حَاضِرًا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، وَأَرْسَلَ إِلَى أَمْرَاءِ الْأَجْنَادِ وَكَانُوا وَاقِفُوا تِلْكَ الْحَجَّةَ مَعَ عُمَرَ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا تَشَهَّدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ يَا عَلِيُّ، إِنِّي قَدْ تَطَرْتُ فِي أَمْرِ النَّاسِ فَلَمْ أَرَهُمْ يَعْدِلُونَ يُعْثِمَانِ، فَلَا تَجْعَلَنَّ عَلَى نَفْسِكَ سَبِيلًا. فَقَالَ أَبَايُغُكَ عَلَى سُنَّةِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْحَلِيفَتَيْنِ مِنْ بَعْدِهِ. فَبَاتَعَهُ عَبْدُ

1 -

2 -

3 - سنن ترمذي، حدیث شماره:

الرَّحْمَنُ، وَبَايَعَهُ النَّاسُ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ وَأَمْرَاءُ الْأَجْنَادِ وَالْمُسْلِمُونَ»، أَخْرَجَهُ لِلْبُخَارِيِّ¹.

و از حدیث ابی الطفیل قال: «لما احتضر عمر جعلها شوری بین علی و عثمان و طلحة و الزبیر و عبد الرحمن و سعد، فقال لهم علی: أنشدكم الله هل فيكم أحد أخا رسول الله ﷺ بينه وبينه إذا أخا بين المسلمين غيري؟ قالوا: اللهم لا»، أَخْرَجَهُ أَبُو عَمْرٍ².

وَأَخْرَجَ لِلْبُخَارِيِّ فِي قِصَةِ الْإِتِّفَاقِ عَلَى عُثْمَانَ مِنْ حَدِيثِ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ «قَلَمًا فُرِغَ مِنْ دَفْنِهِ اجْتَمَعَ هَؤُلَاءِ الرَّهْطُ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ إِلَى ثَلَاثَةِ مِنْكُمْ. فَقَالَ الزُّبَيْرُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَلِيٍّ. فَقَالَ طَلْحَةُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عُثْمَانَ. وَقَالَ سَعْدٌ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ. فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَتُكْمَلُ بَرًّا مِنْ هَذَا الْأَمْرِ فَتَجْعَلُهُ إِلَيْهِ، وَاللَّهُ عَلَيْهِ وَالْإِسْلَامُ لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلُهُمْ فِي نَفْسِهِ. فَأَسْبَكَتِ الشَّيْخَانِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَفْتَجْعَلُونِي إِلَيْ، وَاللَّهُ عَلَى أَنْ لَا أَلُوَّ عَنْ أَفْضَلِكُمْ قَلًا نَعَمْ، فَأَخَذَ يَبْدُ أَحَدَهُمَا فَقَالَ لَكَ قَرَابَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالْقَدَمُ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتُ، قَالَ اللَّهُ عَلَيْكَ لَنْ أَمُرُّكَ لَتُعْدِلَنَّ، وَلَنْ أَمُرُّ عُثْمَانَ لَتَسْمَعَنَّ وَلَتُطِيعَنَّ. ثُمَّ خَلَا بِالْآخِرِ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَلَمَّا أَخَذَ الْمِيثَاقَ قَالَ ارْقِعْ يَدَكَ يَا عُثْمَانُ. فَبَايَعَهُ، فَبَايَعَهُ لَهُ عَلِيٌّ، وَوَلَجَ أَهْلُ الدَّارِ فَبَايَعُوهُ»³.

نوع پنجم: مرتضی در ایام خلافت خود در مجالس متعدده افضلیت شیخین را بترتیب بیان نموده و جمعی را که در این مسأله ظن فاسد داشتند زجر فرمود و فقهای صحابه ﷺ حاضر بودند و از کسی منعی و اعتراضی ظاهر نشد و این آثار به حدّ تواتر رسیده اند چنانکه عنقریب ذکر می کنیم و پیش از آنکه به روایت آثار صحابه ﷺ و تابعین مشغول شویم بر یک نکته مطلع سازیم.

صحابی یا تابعی و غیر ایشان از عدول و ثقات قبل از تمذهب به مذهب سلف و تعصب هر شخصی برای مذهب خود و قبل از جمع احادیث بلدان و تکلم هر یک در تطبیق و تاویل آن اگر حدیثی روایت کند و به صحت آن جزم نماید ظاهر آن است که بمنطوق آن قائل است، زیرا که با وجود صحت حدیث نزدیک او اگر به

¹ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

² -

³ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

منطوق آن قائل نباشد ساقط العدالت گردد و قید قبلیت از این جهت نمودیم که بعد از این حوادث ترك عمل بر حدیث به علت آنکه عمل به حدیث نمی‌تواند کرد الا مجتهد مطلق و در این زمانه اجتهاد مفقود است شائع و عادت مستمره گشته هر چند آن همه خطا است لیکن نزدیک خویش عذری درست ساخته‌اند و همچنین آراء در تطبیق احادیث و تاویل آن مختلف شده پس ممکن است بلکه واقع است که علماء حدیثی روایت کنند و به صحت آن جازم باشند و بر منطوق آن عمل نمایند و سبب آن خطای اجتهادی باشد و عدالت ایشان ساقط نگردد به خلاف زمان پیشین که این چیزها آنجا نبود و قید منطوق از این جهت گفتیم که ممکن است که عدل حدیثی روایت کند و به صحت آن جازم باشد و آن حدیث مفهومی یا مقتضائی دارد دقیق المأخذ و آن را اصلاً نمی‌فهمد و ذهن او به آن انتقال ننماید فضلاً از آنکه به آن قائل شود و مذهب خود گیرد، زیرا که نفوس در ادراک مفهومات و مقتضیات مختلف‌اند و در رد و قبول آن مذاهب پراکنده دارند و این سخن به همان می‌ماند که اصولیان گفته‌اند که سکوت قوم از رد قولی اجماع است بر آن قول پیش از تدوین مذاهب نه بعد از آن پس هرکه حدیثی را که بر افضلیت شیخین دلالت کند به منطوق روایت کرده است آن را در عداد اجماع و اتفاق می‌توان شمرد چون این نکته ذکر کرده شد به اصل غرض متوجه شویم.

اما حکایت اقوال فقهای صحابه و تابعین در مسأله افضلیت شیخین تفصیلاً استیعاب آن متعذر است بر نمودجی اکتفا کنیم.
اما اقوال صدیق اکبر: «عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ أَلَسْتُ أَحَقَّ النَّاسِ بِهَا أَلَسْتُ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ أَلَسْتُ صَاحِبَ كَذَّاءٍ أَلَسْتُ صَاحِبَ كَذَّاءٍ» وقد اختلف في إرسال هذا للحديث ووصله «وعن عمرو ابن الحارث عن ابيه ان ابابكر الصديق قال أياكم يقرأ سورة التوبة؟ قال رجل أنا قال اقرأ فلما بلغ [] إذ [] يقول لصحيف لا إله [] [التوبة: 40]. بكي وقال والله أنا صاحبه»¹.

وأخرج أبو بكر بن أبي شيبة «عن زبيد بن الحارث أن أبا بكر حين حضره الموت أرسل إلى عمر يستخلفه فقال الناس تستخلف علينا فظا غليظا ولو قد ولينا كان أفظ وأغلظ فما تقول

لربك إذا لقيته وقد استخلفت علينا عمر قال أبو بكر أبربي تخوفونني أقول اللهم استخلفت عليهم خير خلقك»¹.

وأخرج أبو بكر بن أبي شيبة عن محمد عن رجل من بني زريق في قصة طويلة «قال أبو بكر لعمر أنت أقوى مني فقال عمر أنت أفضل مني»².

اما اقوال فاروق في در افضليت صديق في بيرون از حد شمار است تا آنكه به حد تواتر رسیده است در بعض روایات خير الناس گفته است و در بعضي سابق «إلي للخير» و در بعضي «أحق بالخلافة» و معلوم است كه خلافت مشروط است به شروط كمال و «أحق بالخلافة» اكمل مردمان است و در آن صفات، فمن حديث عائشة فقد أخرج البخاري «عن عائشة في قصة سقيفة بني ساعدة فقال عُمرُ بلُ تبايعُك أنت، فأنت سيدنا وخيرنا وأحبنا إلى رسول الله»³.

وأخرج الحاكم «عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة، عن عمر قال: كان أبو بكر سيدنا وخيرنا وأحبنا إلى رسول الله»⁴.

ومن حديث ابن عباس أخرج البخاري عن ابن عباس خطبة عمر في قصة الاتفاق على أبي بكر وجواب من قال إنما كان بيعة أبي بكر فلتة وفي تلك الخطبة قال عمر: «تَمَّ إِلَهُ بَلَعَنِي أَنْ قَائِلًا مِنْكُمْ يَقُولُ وَاللَّهِ لَوْ مَاتَ عُمرُ بَايَعْتُ فَلَانًا. فَلَا يَغْتَرَّنَ أَمْرُؤُ أَنْ يَقُولَ إِنَّمَا كَانَتْ بَيْعَةُ أَبِي بَكْرٍ فَلَنَّةٌ وَتَمَّتْ أَلَا وَإِنَّهَا قَدْ كَانَتْ كَذَلِكَ وَلَكِنَّ اللَّهَ وَقَى شَرَّهَا، وَلَيْسَ مِنْكُمْ مَنْ تُقَطَّعُ الْأَعْنَاقُ إِلَيْهِ مِثْلُ أَبِي بَكْرٍ»⁵.

وفي هذا للحديث أيضًا «كَانَ وَاللَّهِ أَنْ أُقَدَّمَ قُضِرَتْ عُقْبِي لَا يُقَرَّبُنِي ذَلِكَ مِنْ إِيَّامٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَأَمَّرَ عَلَى قَوْمٍ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ»⁶.

ومن حديث أنس أخرج البخاري عن أنس أنه سمع خطبة عمر الأخيرة وفيها «فَإِنْ يَكُ مُحَمَّدٌ قَدْ مَاتَ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ جَعَلَ بَيْنَ أَطْهَرِكُمْ نُورًا تَهْتَدُونَ بِهِ هَذَا اللَّهُ مُحَمَّدًا وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ صَاحِبُ

- 1

- 2

- 3 صحیح بخاری، حدیث شماره:

- 4

- 5 صحیح بخاری، حدیث شماره:

- 6 صحیح بخاری، حدیث شماره:

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَانِي اثْنَيْنِ فَإِنَّهُ أَوْلَى الْمُسْلِمِينَ بِأُمُورِكُمْ فَقُومُوا قَبَائِعُوهُ»¹.

ومن حديث شعبة أخرجه للبخاري «عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ جِئْتُ إِلَى شَيْبَةَ. وَحَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ وَاصِلٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ جَلَسْتُ مَعَ شَيْبَةَ عَلَى الْكُرْسِيِّ فِي الْكَعْبَةِ فَقَالَ لَقَدْ جَلَسَ هَذَا الْمَجْلِسَ عُمَرُ فَقَالَ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَدْعَ فِيهَا صُفْرَاءَ وَلَا يَبْصَاءَ إِلَّا قَسَمْتُهُ. قُلْتُ إِنَّ صَاحِبَيْكَ لَمْ يَفْعَلَا. قَالَ هُمَا الْمَرَّانِ أَقْتَدِي بِهِمَا»².

ومن حديث رجل من بني زريق أخرجه أبو بكر بن أبي شيبة في قصة الاتفاق على أبي بكر قال: عمر: «فبايعوا أبا بكر. فقال أبو بكر لعمر: أنت أقوى مني. فقال عمر: أنت أفضل مني فقالا ها الثانية فلما كانت الثالثة قال له عمر: إن قوتي لك مع فضلك. قال: فبايعوا أبا بكر»³.

ومن حديث «عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ يَا خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمَا إِنَّكَ إِنْ قُلْتَ ذَلِكَ فَلَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ عَلَى رَجُلٍ خَيْرَ مِنْ عُمَرَ، أخرجه الترمذي»⁴.

ومن حديث «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ قِيلَ لِعُمَرَ أَلَا تَسْتَخْلِفُ قَالَ إِنْ أَسْتَخْلِفُ فَقَدْ اسْتَخْلَفَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي أَبُو بَكْرٍ، وَإِنْ أُنْزِلَ فَقَدْ تَرَكَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ» أخرجه للبخاري»⁵.

«عن ضبة بن محصن العتري قال: قلت لعمر بن الخطاب: أنت خير من أبي بكر، فبكي وقال: والله: الليلة من أبي بكر ويوم خير من عمر عمر، هل لك أن أحدثك بليته ويومه قلت: نعم، يا أمير المؤمنين قال: أما ليلته فلما خرج رسول الله ﷺ هاربا من أهل مكة خرج ليلا فتبعه أبو بكر فجعل يمشى مرة أمامه ومرة خلفه ومرة عن يمينه ومرة عن يساره، فقال له رسول الله ﷺ: ما هذا يا أبا بكر ما أعرف هذا من فعلك فقال: يا رسول أذكر الرصد فأكون أمامك، وأذكر الطلب فأكون خلفك ومرة عن يمينك ومرة عن يسارك، لا آمن عليك، فمشى رسول ﷺ ليلته على أطراف أصابعه

¹ - صحيح بخاري، حديث شماره:

² - صحيح بخاري، حديث شماره:

³ -

⁴ - سنن ترمذي،

⁵ - صحيح بخاري، حديث شماره:

حتى حفیت رجلاه، فلما رآه أبو بكر قد حفیت رجلاه حمله على كاهله وجعل يشدد به حتى أتى به فم الغار فأنزله ثم قال: والذي بعثك بالحق لا تدخله حتى أدخله، فإن كان فيه شيء نزل بي قبلك: فدخل فلم ير شيئاً فحمله فأدخله، وكان في الغار خرق فيه حیات وأفاعى فخشى أبو بكر أن يخرج منهن شيء يؤذي رسول الله ﷺ فآلقه قدمه فجعل يضربنه ويلسعنه الحيات والأفاعى وجعلت دموعه تنحدر ورسول الله ﷺ يقول له: يا أبا بكر لا تحزن إن الله معنا، فأنزل الله سكينة طمانينة لأبي بكر - فهذه ليلته. وأما يومه فلما توفي رسول الله ﷺ وارتدت العرب فقال بعضهم: نصلی ولا نركی وقال بعضهم: لا نصلی ولا نركی، فأتیته ولا آلو نصحا فقلت: يا خليفة رسول الله تألف الناس وارفق بهم، فقال: جبار في الجاهلية خوار في الإسلام فيما ذا تألفهم أبشعر مفتعل أو سحر مفتري قبض رسول الله ﷺ وارتفع الوحي فوالله لو منعوني عقالا مما كانوا يعطون رسول الله ﷺ لقاتلتهم عليه فقاتلنا معه، وكان والله رشيد الأمر فهذا يومه»¹.

ومن حديث علقمة بن قيس قال: «جاء رجل إلى عمر وعمر وعُمر وهُوَ بِعَرَفَةَ فذكر قصة عبد الله بن مسعود وبشارة النبي ﷺ له، قال عُمرُ قُلْتُ وَاللَّهِ لَأَعْدُوَنَّ إِلَيْهِ فَلَا بُشْرَةَ قَالَ فَعَدَوْتُ إِلَيْهِ لَأَبْشُرَهُ فَوَجَّهْتُ أَبَا بَكْرٍ قَدْ سَبَقَنِي إِلَيْهِ فَبَشَّرَهُ وَلَا وَاللَّهِ مَا سَبَقْتُهُ إِلَى خَيْرٍ قَطٍ إِلَّا سَبَقَنِي إِلَيْهِ» أخرجه أحمد².

ومن حديث أسلم مولى عمر قال: «سمعت عمر بن الخطاب يقول أمرنا رسول الله ﷺ أن نتصدق فذكر الحديث إلى أن قال: قلت لا أسبقه إلى شيء أبداً»، أخرجه الترمذي³.

ومن حديث مالك بن أنس بن حدثان للنضري أخرجه البخاري في قصة بني النضير ومخاضة عباس وعلي «والله يعلم أنه (أبو بكر) بأمر راشد تابع للحق»⁴.

اما اقوال فاروق ﷺ در افضليت خود پس از آن جمله است قول او «وَأَقْبَتْ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ وَفِي الْجَنَابِ وَفِي أَسَارِي بَدْرٍ» أخرجه مسلم والبخاري نحوه⁵.

1

2 - مسند امام احمد،

3 - سنن ترمذی،

4 - صحيح بخاری، حديث شماره:

5 - صحيح مسلم، حديث شماره: صحيح بخاری، حديث شماره:

واخرج محمد بن الحسن في الموطأ «عن سالم بن عبد الله قال قال عمر بن الخطاب لو علمت أن أحدا أقوى على هذا الأمر مني لكان أن أقدم فيضرب عنقي أهون عليّ فمن ولي هذا الأمر بعد فيعلم أن سيرده عنه القريب والبعيد وأيم الله إن كنت لأقاتل الناس عن نفسي»¹.

و اما اقوال فاروق في فضيلته ستة² كه وصيت خلافت براي ايشان كرده از آنجمله است حديث مسلم «قَالَ عَجَلِيَّ أَمْرُ قَالِخَلَاةُ سُورَى بَيْنَ هَؤُلَاءِ السَّنَةِ الَّذِينَ تُؤْفَى رَسُولُ اللَّهِ وَهُوَ عَنْهُمْ رَاضٍ»³.

و اما اقوال ذي النورين في كه در فضيلت شيخين و افضليت خود گفته از آن جمله است حديث مرفوع كه انرا در جواب منكران خلافت خود روايت كرده «قال عثمان أُنشِدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنِّي جَهَّزْتُ جَيْشَ الْعُسَيْرَةِ مِنْ مَالِي قَالُوا اللَّهُمَّ نَعَمْ. ثُمَّ قَالَ أُنشِدُكُمْ بِاللَّهِ وَالْإِسْلَامِ هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ عَلَى نَبِيرٍ مَكَّةَ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَنَا فَتَحَرَّكَ الْجَبَلُ حَتَّى تَسَاقَطَتْ حِجَارَتُهُ بِالْحَضِيضِ قَالَ فَرَكَصَهُ بِرِجْلِهِ وَقَالَ «اسْكُنْ نَبِيرٌ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ. قَالُوا اللَّهُمَّ نَعَمْ. قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ شَهِدُوا لِي وَرَبِّ الْكَعْبَةِ أَنِّي شَهِيدٌ ثَلَاثًا»⁴.

و از آن جمله قول او در مسأله جد چون فاروق به تشريك قائل شد «وان نتبع الشيخ قبلك فنعم الشيخ كان يعني أبابكر» و قول او در جواب تعريضات عبدالرحمن بن عوف به طعن او قولند «إِنِّي لَمْ أَتْرُكْ سُنَّةَ عُمَرَ فَإِنِّي لَا أَطِيقُهَا وَلَا هُوَ» أخرجه احمد⁵.

و عبدالله بن عدي ابن خيار روايت كرده است «قال عثمان أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا بِالْحَقِّ، فَكُنْتُ مِمَّنْ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَأَمِنْتُ بِمَا بُعِثَ بِهِ، وَهَاجَرْتُ الْهَجْرَتَيْنِ كَمَا قُلْتُ، وَصَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ وَبَايَعْتُهُ، فَوَاللَّهِ مَا عَصَيْتُهُ وَلَا عَشِيتُهُ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ مِثْلُهُ، ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُهُ، ثُمَّ اسْتُخْلِفْتُ، أَفَلَيْسَ

- 1

- 2 - آن شش صحابه اين بزرگواران اند: عثمان بن عفان، علي بن ابی طالب، زبير بن عوام، طلحه بن عبید الله، سعد بن ابی وقاص و عبد الرحمن بن عوف.

- 3 - صحيح مسلم، حديث شماره:

- 4

- 5

لِي مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِي لَهُمْ قُلْتُ بَلَى. قَالَ فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ الَّتِي تَبْلُغُنِي عَنْكُمْ...»¹؟

اما اقوال علي مرتضي [] پس بايد دانست كه هر چند افضليت شيخين رضي الله عنه مذهب جميع اهل حق است اما هيچ كس آن را مصرح تر و محكم تر چون علي مرتضي بيان نه نموده است مرفوعاً و موقوفاً و هر صحابي تصريح و تلويح کرده است به افضليت شيخين رضي الله عنه بيكي از خصائل اربع كه سابقاً تقرير كرديم و علي مرتضي به هر چهار تصريح فرموده و از ديگران مستفيض است يا خبر واحد و از وي [] و از فاروق اعظم [] متواتر است.

أما مرفوعة فحديث «أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ سَيِّدَا كُھُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ مَا خَلَا النَّبِيِّينَ وَالْمُرْسَلِينَ لَا تُخَيَّرُهُمَا يَا عَلِيُّ»، و این حديث مصرح است به افضليت ایشان بر جميع صحابه و مستفيض است از مرتضى به روايت شعبي عن للحارث عن علي عند الترمذي و ابن ماجه²، و برواية للحسن بن زيد بن الحسن «عن أبيه عن جده عن علي عند عبد الله بن أحمد في زوائد المسند، و برواية الزهري عن علي بن الحسين عن علي بن أبي طالب عند الترمذي»³.

وقد وافق علياً علي هذا للحديث غيره فقد روى أنس مثله وحديثه عند الترمذي⁴ وأبو جحيفة مثله وحديثه عند ابن ماجه⁵ وحديث النجباء للرقباء أخرج الترمذي عن علي⁶. و حديث «إِنْ تَوَمَّرُوا أَبَا بَكْرٍ تَجِدُوهُ هَادِيًا أَمِينًا» أخرجه الترمذي⁷.

و حديث «رَحِمَ اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ»، أخرج الترمذي من حديث أبي جابر التيمي «عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: رَحِمَ اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ رَوَّجَنِي ابْتَنَّهُ»⁸.

1 -

2 - سنن ترمذی، سنن ابن ماجه

3 - سنن ترمذی،

4 - سنن ترمذی،

5 - سنن ابن ماجه

6 - سنن ترمذی،

7 - سنن ترمذی،

8 - سنن ترمذی،

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«وأما موقوفه فمنه خير هذه الأمة أبو بكر ثم عمر متواتر رواه ثمانون نفساً عن علي منهم ابنه محمد بن الحنفية عند البخاري»¹ «ومنها عبد الله بن سلمة وعلقمة بن قيس وعبد الخير صاحب لواء علي روى ذلك عن أبي الخير بطرق متكررة ومنها أبو جحيفة روى عنه جماعات منهم عاصم عن زر عن أبي جحيفة والشعبي عن أبي جحيفة وأبو إسحاق عن أبي جحيفة وعن عون بن أبي جحيفة عن أبيه ومنها نزال بن سبرة عن علي»². «ومن موقوفه سبق رسول الله ﷺ وأبو بكر ثلث عمر وروى عن أبي جحيفة وجابر نحوه»³. «ومن موقوفه حكمه بالتعذير على من فصل علياً على الشيخين».

أخرج أبو عمر في الاستيعاب «عن الحكم بن حجل قال: قال علي: لا يفضلني أحدٌ على أبي بكر وعمر إلا جلدته حد المفتري»⁴. وأخرج أبو القاسم الطلحي في كتاب السنة له من طريق سعيد بن أبي عروبة عن منصور عن إبراهيم عن علقمة قال: بلغ علياً أن أقواماً يفضلونه على أبي بكر وعمر فصعد المنبر فحمد الله وأثنى عليه ثم قال: أيها الناس إنه بلغني أن قوماً يفضلوني على أبي بكر وعمر ولو كنتُ تقدمت فيه لعاقبت فيه فمن سمعته بعد هذا اليوم يقول هذا فهو مفتر عليه حد المفتري، ثم قال: إن خير هذه الأمة بعد نبيها أبو بكر ثم عمر ثم الله أعلم بالخير بعد. قال: وفي المجلس الحسن بن علي فقال: والله لو سمي الثالث لسمى عثمان»⁵.

وأخرج أبو القاسم الطلحي «عن عبد خير صاحب لواء علي أن علياً قال: ألا أخبركم بأول من يدخل الجنة من هذه الأمة بعد نبيها؟ فقليل له: بلى يا أمير المؤمنين. قال: أبو بكر ثم عمر. قيل فيدخلانها قبلك يا أمير المؤمنين؟ فقال علي: إي والذي فلق الحبة وبرأ النسمة ليدخلانها وإنني لمع معاوية موقوف في الحساب»⁶.

¹ - صحيح بخاري، حديث شماره:

- 2
- 3
- 4
- 5
- 6

أما أقوال سادات أهل بيت در افضلیت شیخین پس بسیار است بر نمودجی اکتفا کنیم.

أما عباس بن عبد المطلب که اسنّ اهل بیت و اکبر ایشان بود. «عن ابن عباس قال: لما نزلت: إِذَا جَاءَ تَصَدَّقْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنْ جَاءَ الْعَبَّاسُ إِلَى عَلِيٍّ فَقَالَ: انطلق بنا إلى رسول الله فإن كان هذا الأمر لنا من بعده لم تشاحنا فيه قریش وإن كان لغيرنا سألناه الوصاة بنا. قال: لا. قال العباس فجئت رسول الله سرّاً فذكرت ذلك له. فقال: إن جعل أبو بكر خليفتي على دين الله ووجهه وهو مستوصي فاسمعوا له واطيعوا تهتدوا وتفلحوا واقتدوا به ترضدوا. قال ابن عباس فما وافق أبا بكر على رأيه ولا وازره على أمره ولا أعانه على شأنه إذ خالفه أصحابه في ارتداد العرب إلا العباس. قال: فوالله ما عدل رأيهما وحرفهما رأي أهل الأرض أجمعين»¹.

و اما علی بن ابی طالب پس اقوال و آثار او ذکر کردیم.

و اما عبدالله بن عباس پس اقوال او ذکر خواهیم کرد.

و أما عبد الله بن جعفر فقد أخرج للحاكم «عن جعفر بن محمد عن أبيه عن عبد الله بن جعفر قال: ولينا أبو بكر فكان خير خليفة الله وأرحمه بنا وأرضاه علينا»².

و أما عن الحسن المجتبی:

فقد أخرج أبو يعلى من طريق أبي مريم رضيع الجارود قال: «كنت بالكوفة فقام الحسن بن علي خطيباً فقال: أيها الناس رأيت البارحة في منامي عجيباً، رأيت الرب تعالى فوق عرشه فجاء رسول الله حتى قام عند قائمة من قوائم العرش فجاء أبو بكر فوضع يده على منكب رسول الله ثم جاء عمر فوضع يده على منكب أبي بكر ثم جاء عثمان فكان بيده رأسه فقال: رب سل عبادك فيم قتلوني؟ قال: فانبعث من السماء ميزابان من دم في الأرض. قال: فقيل لعلي ألا ترى ما يحدث به الحسن. قال: يحدث بما رأي»³.

و ذکر للمحب للطبري «عن ابن السمان أنه أخرج في كتابه عن الحسن بن علي قال: لا أعلم علياً خالف عمر ولا غير شيئاً مما صنع حين قدم الكوفة»⁴.

1 -

2 -

3 - مسند ابو يعلى

4 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الحق

وذكر أيضاً عنه في كتاب للموافقة «عن أبي جعفر قال: بينما عمر يمشي في طريق من طرق المدينة إذ لقيه علي ومعه الحسن والحسينؑ وأخذ بيده فاكتنفاهما الحسن والحسين عن يمينهما وشمالهما قال: فعرض له من البكاء ما كان يعرض له فقال له علي: ما يبكيك يا أمير المؤمنين؟ قال عمر: ومن أحق مني بالبكاء يا علي وقد وليت أمر هذه الأمة أحكم فيها ولا أدري أم مُسيء أنا أم محسن؟ فقال له علي: والله إنك لتعدل في كذا وتعديل في كذا. قال فما منعه ذلك من البكاء. ثم تكلم الحسن بما شاء الله فذكر من ولايته وعدله فلم يمنعه ذلك فتكلم الحسن بمثل كلام الحسن. فقال: أتشهدان بذلك يا ابني أخي فسكتا فنظرا إلى أبيهما فقال علي: اشهدا أنا معكما شهيد»¹.

أما أولاد الحسن المجتبي:

أخرج عبد الله بن أحمد في زوائد المسند «عن الحسن بن زيد بن حسن حذّني أبي عن أبيه عن عليّ قال كنت عند النبيّ ﷺ فأقبل أبو بكر وعمر فقال: يا عليّ هذان سيّدا كهول أهل الجنة وشبابها بعد النبيين والمرسلين»².

وذكر للمحب للطبري «عن عبد الله بن الحسن بن الحسن بن علي بن أبي طالب وقد سئل عن أبي بكر وعمر فقال: أفضلهما واستغفر لهما فقل له: لعلّ هذا تقية وفي نفسك خلافه؟ قال: لا نالني شفاعه محمدؐ إن كنت أقول خلاف ما في نفسي»³.

ومن أقوال أولاد الحسينؑ:

أما مرفوعك فقد أخرج الترمذي «عن الزهريّ عن عليّ بن الحسين عن عليّ بن أبي طالب قال كنت مع رسول الله ﷺ إذ طلع أبو بكر وعمر فقال رسول الله ﷺ: هذان سيّدا كهول أهل الجنة من الأولين والآخرين إلا النبيين والمرسلين يا عليّ لا تحيرهما»⁴.

وأما موقوفك: فقد أخرج أحمد في مسند ذي اليمين «عن ابن أبي حازم قال جاء رجل إلى عليّ بن الحسين فقال ما كان منزلة أبي بكر وعمر من النبيّ ﷺ فقال منزلهما الساعة»⁵.

1 -

2 -

3 -

4 - سنن ترمذي،

5 - مسند امام احمد،

وأخرج للحاكم من طريق «عبد الله بن عمر بن أبان قال: حدثنا سفيان بن عيينة عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر بن عبد الله أن علياً دخل على عمر وهو مسجى فقال: صلى الله عليك. ثم قال: ما من الناس أحد أحب إليّ أن ألقى الله بما في صحيفته من هذا المسجى»¹.

وأخرج محمد بن الحسن «عن أبي حنيفة قال: حدثنا أبو جعفر محمد بن علي قال: جاء علي بن أبي طالب إلى عمر بن الخطاب حين طعن فقال: رحمك الله فوالله ما في الأرض أحد كنت ألقى الله بصحيفته أحب إلي منك»².

«وروى عن ابن أبي حفصة قال: سألت محمد بن علي وجعفر بن محمد عن أبي بكر وعمر فقالا: إماما عدل تتولاهما وتبرأ من عدوهما ثم التفت إليّ جعفر بن محمد فقال: يا سالم أيسب الرجل جده؟ أبو بكر الصديق جدي لا تنال شفاعته جدي محمد إن لم أكن أتولاهما وأتبرأ من عدوهما»³.

«وعن أبي جعفر أنه قال: من جهل فضل أبي بكر وعمر جهل السنة. وقيل: ما ترى في أبي بكر وعمر؟ فقال: إني أتولاهما واستغفر لهما فما رأيت أحدا من أهل بيتي إلا وهو يتولاهما»⁴.

«وعنه قال: من شك فيهما كمن شك في السنة وبغض أبي بكر وعمر نفاق وبغض الأنصار نفاق إنه كان بين بني هاشم وبين بني عدي وبني تميم شحناء في الجاهلية فلما أسلموا نزع الله ذلك من قلوبهم حتى إن أبا بكر اشتكى خاصرته فكان علي يسخن يده بالنار ويكمد بها خاصرة أبي بكر ونزلت فيهم هذه الآية: ﴿وَتَرَعَا مَا فِي صُدُورِهِمْ غِلٌّ﴾ وَنَا عَلَى شُرِّ مُتَقِلِينَ ٤٧ [الحجر: 47]»⁵.

وأما أقوال المهاجرين الأولين:

فمنهم للزبير بن العوام:

أخرج للحاكم من حديث إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف في حديث طويل فيه خطبة لبي بكر وفي آخر الحديث «قال عليّ والزبير ما غضبنا إلا أنا قد أخرجنا عن المشاورة وأنا نرى أبا بكر أحق الناس بها بعد رسول الله إنه لصاحب الغار وثاني اثنين وأنا

¹ - مستدرک حاکم،

- 2

- 3

- 4

- 5

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

لنعلم بشرفه وكبره ولقد أمره رسول الله ﷺ بالصلاة بالناس وهو حي¹.

ومنهم طلحة بن عبيد الله:

ذكر للمحب للطبري «عن ابن مسعود ﷺ أن عمر شاور الناس في الزحف إلى قتال ملوك فارس التي اجتمعت بنهاوند فقام طلحة بن عبيد الله وكان من خطباء الصحابة تشهد ثم قال: أما بعد يا أمير المؤمنين فقد احكمتك الأمور وعجنتك البلايا احتكتك التجارب فأنت وشأنا وأنت ورأيك إليك هذا الأمر فمُرنا نُطع وادعنا نُجب واحملنا نركب وقُدنا ننقد بإنك ولي هذه الأمور وقد بلوت واختبرت وجربت فلم ينكشف لك عن شيء من عواقب قضاء الله ﷻ إلا عن خيار ثم جلس»².

ومنهم عبد الرحمن بن عوف:

روى حديث بشارة للعشيرة بلجنة «قال: قال رسول الله ﷺ عَشْرَةٌ فِي الْجَنَّةِ أَبُو بَكْرٍ فِي الْجَنَّةِ وَعُمَرُ فِي الْجَنَّةِ...»³. وأخرج للحاكم «عن إبراهيم بن عبد الرحمن أن عبد الرحمن كان مع عمر بن الخطاب ﷺ يعني في تفضيل أبي بكر والسعي في إقامة خلافته وإليه رجع أمر الشورى قال: أفتجعلونه إليّ والله عليّ أن لا آلو عن افضلكم. قالوا: نعم. فبايع عثمان»⁴.

ومنهم سعد بن أبي وقاص:

روى حديث «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقَيْكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا قَجًّا إِلَّا سَلَكَ قَجًّا غَيْرَ قَجِّكَ يَعْنِي لِعَمْرٍ»⁵.

وأخرج أبو بكر بن أبي شيبة من حديث «أبي سلمة قال سعد: أما والله ما كان بأقدمنا إسلاما ولا أقدمنا هجرة ولكن قد عرفنا بأي شيء فضلنا. كان أزهنا في الدنيا - يعني عمر بن الخطاب - وقال عند فتنة عثمان: أشهد لسمعت رسول الله ﷺ قال: إنها ستكون فتنة القاعد فيها خير من القائم والقائم خير من الماشي والماشي خير من الساعي. قال: أ رأيت إن دخل علي بيتي وبسط يده ليقتلني. قال: كن كابن آدم»⁶.

1 - مستدرک حاکم،

2 -

3 -

4 - مستدرک حاکم،

5 -

6 -

ومنهم سعید بن زید: روى حديث «بشارة العشرة بالجنة أبو بكر في الجنة وعمر في الجنة»¹.

وحديث لثبات للصدقية وللشهيديّة: «اُخْتَبَأْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَوْقَ حِرَاءٍ، فَلَمَّا اسْتَوَيْنَا رَجَفَ بِنَا، فَصَرَّيْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِكَفِّهِ، قَالَ: اسْكُنْ حِرَاءً، فَإِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ، أَوْ صَدِيقٌ، أَوْ شَهِيدٌ، وَعَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ، وَعَلِيٌّ، وَطَلْحَةُ، وَالزُّبَيْرُ، وَسَعْدُ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَسَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ، الَّذِي حَدَّثَ بِالْحَدِيثِ، وَهُوَ الْقَائِلُ: لَوْ أَنَّ أَحَدًا أَرَفَضَ لِلَّذِي صَنَعْتُمْ بَعَثْتُمْ لَكَانَ»².

«ومنهم أبو عبيدة بن الجراح وكونه مع عمر في استخلاف أبي بكر مشهور، وهو القائل: تأتوني وفيكم ثالث ثلاثة -يعني أبا بكر-»³.

«وروى عن النبي ﷺ إِنَّهُ بَدَأَ هَذَا الْأَمْرَ بُبُوَّةَ وَرَحْمَةً، ثُمَّ كَانُوا خِلَافَةً وَرَحْمَةً، ثُمَّ كَانُوا مُلْكًا عَصَوَصًا»⁴ وحمل قوله خلافة ورحمة على خلافة الشيخين.

ومنهم عبد الله بن مسعود: وقد روى حديث بشارة الشيخين بالجنة⁵.

وحديث: «اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر»⁶.

وأخرج أبو عمر في الاستيعاب «عن ابن مسعود: اجعلوا إمامكم أفضلكم فإن رسول الله ﷺ جعل أبا بكر إمامهم»⁷.

وأخرج أبو عمر عنه قال: «لأن أجلس مع عمر ساعة خير عندي من عبادة سنة»⁸.

وأخرج للحاكم «عن ابن مسعود قال: قال رسول الله ﷺ: اللهم أعز الإسلام بعمر بن الخطاب أو بأبي جهل بن هشام فجعل الله

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

دعوة رسول الله ﷺ لعمر فبنى عليه ملك الإسلام وهدم به الأوثان»¹.

وأخرج الدارمي «عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كَانَ عُمَرُ إِذَا سَلَكَ بَيْتًا طَرِيقًا وَجَدْتَاهُ سَهْلًا، وَلَمَّا بَلَغَهُ أَنَّهُمْ اسْتَخْلَفُوا عِثْمَانَ قَالَ: مَا أَلُونَا عَنْ أَعْلَانَا ذَا فَوْقٍ، أَخْرَجَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ»².
«وَقَالَ: وَاللَّهِ لَوْ قَتَلُوا عِثْمَانَ لَا يَصِيبُوا مِنْهُ خَلْفًا»³.

ومنهم عمر بن ياسر:

روى حديث «أَتَانِي جَبْرِيلُ آتِنًا، فَقُلْتُ: يَا جَبْرِيلُ حَدِّثْنِي بِقَصَائِلِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فِي السَّمَاءِ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ لَوْ حَدَّثْتُكَ بِقَصَائِلِ عُمَرَ مِثْلَ مَا لَيْتَ نُوحٌ فِي قَوْمِهِ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا مَا تَفِدْتُ قَصَائِلَ عُمَرَ، وَإِنَّ عُمَرَ لَحَسَنَةٌ مِنْ حَسَنَاتِ أَبِي بَكْرٍ»⁴. وله شعر في سولبق أبي بكر:

عتيقا وأخزي فاكها وأبلا
ج

جزى لله خيرا عن بلال
وص

ولم يحذرا ما يحذر المرء
ذو

عشيرة هما في بلال
بسوءة

¹ - مستدرک حاکم،

²

³ -

⁴

بتوحیدم رب الأنعام وقوله	شهدت بأن الله ربي على مهل
فإن تقتلونني تقتلونني ولم أكن	لأشرك بالرحمن من خيفة للقتل
فيا رب إبراهيم وللعبد ونس	وموسى وعيسى نجني ثم لا تملى
لمن ظل يهوى للغى من آل غلب	على غير بر كان منه ولا عدل ¹

ومنهم حذيفة بن اليمان: روى حديث «أنهما من الدين كالسمع والبصر»². وحديث «اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر»³. وهو القائل: «كان الإسلام في زمان عمر كالرجل المقبل لا يزداد إلا قربا، فلما قتل عمر كان كالرجل المدبر لا يزداد إلا بعدا»⁴.
ومنهم أبو ذر:

روى حديث «الحصيات السبع»⁵. وأخرج للحاكم «عن أبي ذر، قال: مر فتى على عمر فقال عمر: نعم الفتى، فتبعه أبو ذر فقال: يا فتى استغفر لي، فقال: أستغفر لك وأنت صاحب رسول الله؟ قال: استغفر لي، قال: ألا تخبرني؟ قال: إنك مررت على عمر فقال: نعم الفتى، وإني سمعت رسول الله يقول: إن الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه»⁶.

ومنهم بريدة الأسلمي: روى حديث «أثبت حراء وإنما عليك نبي أو صديق أو شهيدان»⁷.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

وحديث رؤيلا «قصر في الجنة لعمر»¹ وحديث «إن الشيطان ليفرق منك يا عمر».

«ومنهم سفينة»، روى رؤيلا الميزان وقول النبي ﷺ خلافة النبوة ثلاثون عاما».

ومنهم عبد الرحمن ابن غنم الأشعري: روى حديث «قال النبي ﷺ قال لأبي بكر وعمر: لَوِ اجْتَمَعْتُمَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُمَا»².

«ومنهم أبو موسى الأشعري»، روى حديث بشارة الثلاثة بالجنة»³.

ومنهم أبو أمامة الباهلي: «فسر قوله تعالى: ﷻ وَصَلِّ لِمُؤْمِنٍ ﷻ [التحریم: 4].. أبو بكر وعمر»⁴.

ومنهم أبو أروى للدويسي: روى حديث «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي آتَانِي بِهِمَا»⁵.

ومنهم عرفة الأشجعي: «روى حديث الوزن»⁶.

وأما الأنصار، فمنهم معاذ بن جبل: روى حديث: «إن هذا الأمر بدأ نبوة ورحمة ثم تكون خلافة ورحمة ثم تكون ملكاً عضوضاً»⁷.

ومنهم أبي بن كعب: روى حديث «أول من يعانقه الحق يوم القيامة عمر»⁸.

ومنهم أبو أيوب: روى حديث «رؤيا النبي ﷺ ربه وتعبير أبي بكر وقول النبي ﷺ هكذا عبرها الملك سحر»⁹.

ومنهم أبو الدرداء:

روى حديثه «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُونَ لِي صَاحِبِي»¹⁰؟
ومنه زید بن ثابت ؓ: وهو ممن حمل الأنصار على بيعة أبي بكر- ومنهم أسيد بن حضير- وهو أيضاً ممن حمل الأنصار على بيعة أبي بكر- ومنهم رفاعه بن رافع ورافع بن خديج-
«رَوَى حَدِيثَ فَضْلِ أَهْلِ بَدْرٍ»².

ومنه زید بن خزيمة ؓ:
«تَكَلَّمَ بِفَضَائِلِ الثَّلَاثَةِ بَعْدَ مَوْتِهِ»³.
ومنه أبو سعيد بن المعلى ؓ:
«رَوَى خُطْبَةَ النَّبِيِّ ؐ قَرِيباً مِنْ وَفَاتِهِ فِي فَضَائِلِ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ»⁴.

ومنه سهل بن سعد ؓ:
روى «أَنَّ أَخِي أَخْذًا ارْتَجَّ وَعَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ؐ وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ؐ: انْبُتْ أَخْذُ، فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا بَيِّ، أَوْ صِدِّيقٌ، أَوْ شَهِيدَانِ»⁵.
ومنه عويم بن ساعدة ؓ:

أخرج للحاكم من حديث «عبد الرحمن بن سالم بن عبد الرحمن بن عويم بن ساعدة عن أبيه عن جده عن عويم بن ساعدة أن رسول الله ؐ قال: إن الله تبارك وتعالى اختارني واختار لي أصحاباً فجعل لي منهم وزراء وأنصاراً وأصهاراً فمن سبهم فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين لا يقبل منه يوم القيامة صرف ولا عدل»⁶.

«ومنه حسان بن ثابت ؓ المنشد بين يدي النبي ؐ شعراً في الثناء على أبي بكر وثاني اثنين في الغار المنيف»⁷.
وأما للمكثرون من أصحاب رسول الله ؐ:
فمنهم عبد الله بن عمر للقليل: «كنا نخير بين الناس في زمان رسول الله ؐ فنخير أبا بكر ثم عمر ثم عثمان»⁸.

- 10

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

روى حديث «رؤيا القليب» وحديث «أَرَأَيْتُمْ أُمَّتِي بِأُمَّتِي أَبُو بَكْرٍ، وَأَسَدُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ عُمَرُ، وَأَصْدَقُهُمْ حَيَاءً عُثْمَانُ»¹.
«وروى أنهما يبعثان مع النبي»².

وروى من مناقب للشيخين شيئا كثيرا³.
ومنهم عبد الله بن عباس:

روى حديث «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا غَيْرَ رَبِّي، لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا»⁴. وحديث «لَمَّا أَسْلَمَ عُمَرُ تَزَلَ جِبْرِيلُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ قَدْ اسْتَبَشَرَ أَهْلُ السَّمَاءِ بِإِسْلَامِ عُمَرَ»⁵ وهو القائل لعمر لما طعن: «لَقَدْ صَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ فَأُخْسِنْتُ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ قَارَفْتُهُ وَهُوَ عِنْدَكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتُ أَبَا بَكْرٍ فَأُخْسِنْتُ صُحْبَتَهُ»⁶. «وهو القائل في حديث النهي عن الركعتين بعد العصر أخبرني رجال مرضيون وأرضاهم عندي عمر»⁷.

ومنهم عبد الله بن عمرو بن العاص:
روى حديث دفع (لبي بكر) للكفار عنهم⁸:
ومنهم أبو هريرة:

روى حديث القليب⁹ وحديث «مَا تَقَعْنِي مَالٌ أَحَدٌ مَا تَقَعْنِي مَالُ أَبِي بَكْرٍ»¹⁰. وحديث «أرجو أن تكون منهم يعني ممن يدعى من جميع أبواب الجنة»¹¹. وحديث رؤيا «قصر في الجنة لعمر»¹² وحديث للمحدثين¹³ «وإنما عليك نبي أو صديق أو شهيد»¹⁴.
«ومنهم أم المؤمنين عائشة القائلة: «لو استخلف استخلف أبا بكر ثم عمر»¹⁵. والقائلة: «كان أبو بكر أحب الناس إلى رسول

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10
- 11
- 12
- 13
- 14
- 15

الله ﷻ ثم عمر¹. روت حديث الإمامة في مرضه² وحديث تلقيب النبي ﷺ أبا بكر بالعتيق³ وحديث أنظر إلى شياطين الجن والإنس قد فروا من عمر⁴ وحديث هم الخلفاء من بعدي في قصة تأسيس المسجد⁵ والقائلة: كان عمر أحوزيا نسيج وحده خلق لإعلاء كلمة الإسلام⁶

ومنهم أنس بن مالك:

روى حديث «إنما عليك نبى وصديق وشهيدان»⁷. وحديث «سَيِّدَا كَهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ»⁸ وحديث «أَرْحَمُ أُمَّتِي بِأُمَّتِي أَبُو بَكْرٍ وَأَشَدُّهُمْ فِي أَمْرِ اللَّهِ عُمَرُ وَأَصْدَقُهُمْ حَيَاءً عُثْمَانُ»⁹. وروى حديث: «أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحَبَّتْ ثُمَّ قَالَ أَنَا أَحِبُّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ بِحُبِّي إِيَّاهُمْ، وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِمِثْلِ أَعْمَالِهِمْ»¹⁰.

ومنهم أبو سعيد الخدري:

روى حديث «إِنْ أَمِنَ النَّاسُ عَلَيَّ فِي صَحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ لَوْ كُنْتُ مَتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخِذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا»¹¹ وحديث رؤي للقميص لعمر¹² وحديث «وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ مِنْهُمْ وَأَنْعَمًا»¹³، يعني من أهل الدرجات العلى في الجنة.

ومنهم جابر بن عبد الله:

روى حديث «يَا أبا بكر أعطاك الله الرضوان الأكبر»¹⁴ وحديث رؤي «قصر في الجنة لعمر»¹⁵. وأما سائر أصحاب النبي ﷺ:

-
- 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5
 - 6
 - 7
 - 8
 - 9
 - 10
 - 11
 - 12
 - 13
 - 14
 - 15

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«منهم معاوية بن أبي سفيان القائل: عليكم من الأحاديث مما كان يروى في زمان عمر فإنه كان يخيف الناس في اله»¹.
«ومنهم عمرو بن العاص القائل: والله لئن كان أبو بكر وعمر تركا هذا المال وهو يحل لهما شيء لقد عينا ونقص رأيهما وأيم الله ما كانا بمغبوتين ولا ناقصي الرأي ولئن كانا أميرين يحرم عليهما من هذا المال الذي أصبنا بعدهما لقد هلكنا وأيم الله ما الوهن إلا من قبلنا»، أخرجه ابن أبي شيبة² «و روى أحب الناس إلى رسول الله ﷺ عائشة ومن الرجال أبو بكر ثم عمر»³.
ومنهم عبد الرحمن بن أبي بكر:
روى حديث «أكتب لكم كتابا لا تضلوا بعده أبدا ثم اقبل علينا فقال: يا بى الله والمؤمنون إلا أبا بكر»⁴.
ومنهم عمران بن حصين ﷺ للراوى حديث «خير القرون قرني ثم الذين يلونهم»⁵.
ومنهم عبيد الله بن هشام بن زهرة ﷺ للراوى حديث «قَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ نَفْسِي. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ. فَقَالَ لَهُ عُمَرُ فَإِنَّهُ الْآنَ وَاللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: الْآنَ يَا عُمَرُ»، أخرجه للبخاري⁶.
ومنهم عثمان بن أرقم ﷺ للراوى حديث «اللَّهُمَّ أَعِزَّ الْإِسْلَامَ بِأَحَبِّ الرَّجُلَيْنِ إِلَيْكَ: بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَوْ عَمْرٍو بْنِ هِشَامٍ»⁷.
ومنهم الأسود بن سريع ﷺ للراوى حديث «ليس من الباطل في شيء قاله لعمر»⁸.
ومنهم أبو جحيفة السلولي ﷺ للراوى حديث «سيدها كهول أهل الجنة»⁹.
ومنهم أبو بكره الثقفي ﷺ للراوى رؤيا للميزان¹⁰.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

- صحيح بخارى، حديث شماره:

ومنهم سمرق بن جندب □ الراوي رؤيا للدلو¹ -
ومنهم أبو الطفيل □ الراوي رؤيا للقيب² -
ومنهم جبير بن مطعم □ الراوي حديث «إِنْ لَمْ تَجِدْنِي فَأَتَى أَبَا
بَكْرٍ»³ وله قصة في ذهليه إلى الشام ورؤيته تصاوير الأنبياء فيها
تصوير للنبي □ وأبو بكر أخذ بتقديمه وإخبار أهل الكتاب إنه خليفة
للنبي □ من بعده⁴ -
ومنهم عبد الله بن الزبير □ الراوي حديث: «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا
خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا»⁵ -
ومنهم جندب بن عبد الله □ الراوي حديث: «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا
لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا»⁶ -
وأما علماء التابعين فمنهم سعيد بن المسيب قال: «كان أبو
بكر الصديق □ من النبي □ مكان الوزير، فكان يشاوره في جميع
أموره، وكان ثانية في الإسلام، وكان ثانية في الغار، وكان ثانية في
العريش يوم بدر، وكان ثانية في القبر، ولم يكن رسول الله □ يقدم
عليه أحدا» أخرجه للحاكم⁷ -
ومنهم قاسم بن محمد روي: «إن رجلا من أبناء أصحاب رسول
الله □ قال في مجلس فيه القاسم بن محمد بن أبي بكر الصديق
والله ما كان لرسول الله □ من موطن إلا وعليّ معه فيه. فقال
القاسم: لا تحلف. قال: هلم. قال: بلى ما لا تردّه قال الله □: ثاني
اثنين إذهما في الغار» أخرجه أبو عمر في الاستيعاب⁸ -
ومنهم مسروق قال: «حبّ أبي بكر وعمر ومعرفة فضلهما من
السنة» أخرجه أبو عمر⁹ -
ومنهم الحسن البصري: «كان الحسن ربما ذكر عمر فيقول: والله
ما كان بأولهم إسلاما ولا بأفضلهم نفقة في سبيل الله ولكن غلب

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7 - مستدرک حاکم،

- 8 - الاستيعاب

- 9 - الاستيعاب

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

الناس بالزهد في الدنيا والصداقة في أمر الله ولا يخاف لومة لائم» أخرجه ابن أبي شيبة¹.

ومنهم محمد بن سيرين قال: «مَا أَطُنُّ رَجُلًا يَتَّقِصُ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ يُحِبُّ النَّبِيَّ ﷺ»، أخرجه للترمذي².

ومنهم عمرو بن ميمون وإبراهيم النخعي: روي «عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ: ذَهَبَ عُمَرُ يُلْثِي الْعِلْمَ. فَذَكَرَ لِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ: ذَهَبَ عُمَرُ يَتَسَعَّى أَغْشَارَ الْعِلْمِ»، أخرجه للدارمي³.
ومنهم أبو العلية: «فَسَّرَ ﷻ لَصَّرَطًا مُتَّقِيمًا ﷻ بِأَبِي بَكْرٍ وَعَمَرَ فَصَدَّقَهُ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ»⁴.

ومنهم عكرمة والكلبي «فسرا ﷻ وَأُولِي لَهُ رٍ مِنْكُمْ ﷻ [النساء: 59]. بَابِي بَكْرٍ وَعَمَرُ»⁵.

ومنهم قتادة قال: «كُنَا نَتَحَدَّثُ إِنْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَبِي بَكْرٍ وَأَصْحَابِهِ ﷻ فَسَوَوْا ﷻ فَقِيَّ اللَّهُ يَقُومُ يُحِبُّهُ وَيُحِبُّونَهُ ﷻ [المائدة: 54]»⁶.

ومنهم الضحاك قال: «في هذه الآية أبو بكر وأصحابه»⁷.
ومنهم الحسن قال: «في هذه الآية أبو بكر وأصحابه»⁸.
ومنهم زيد بن أسلم «قال في آية: ﷻ أَوْ مَنِ كَانَ مِثْلًا فَلْيَتَّبِعْهُ ﷻ [الأنعام: 122]. نزلت في عمر بن الخطاب وأبي جهل، ومثله عن الحسن والضحاك وأبي سنان»⁹.

ومنهم كعب الأحبار، «عن أبي مليكة قال: لما طعن عمر جاء كعب فجعل يبكي بالباب ويقول: والله لو أن أمير المؤمنين يقسم على الله أن يؤخره لأخره، فدخل ابن عباس عليه فقال: يا أمير المؤمنين هذا كعب يقول كذا وكذا، قال: إذن والله لا أسأله»¹⁰.

- 1

- 2 سنن ترمذي، حديث شماره:

- 3

- 4

- 5

- 6

- 7

- 8

- 9

- 10

«وهو القائل: في كتاب الله المنزل من السماء أبو بكر وعمر وعثمان»¹¹.

ومنهم عروة بن الزبير قال: «بعث رسول الله ﷺ أبا بكر أميراً على الناس سنة تسع وكتب سنن الحج وبعث معه علي بن أبي طالب وأصل القصة متواتر عن ابن عمر وجابر وأنس وأبي هريرة وابن عباس وعن الحسن أنه سئل عن يوم الحج الأكبر فقال: ذاك عام حج فيه أبو بكر استخلفه رسول الله ﷺ فحج بالناس»².
«ومن الذين ذهبوا إلى أن خلافة أبي بكر وعمر إنما كان بنص من النبي ﷺ علي وابن عباس وميمون بن مهران وحبيب بن أبي ثابت والضحاك ومجاهد كلهم قالوا: إمارة أبي بكر وعمر لفي كتاب الله أسر النبي ﷺ بها إلى عائشة»³.

«ومن الذين ذهبوا إلى أن أبا بكر وعمر مراوان من قوله تعالى: ﴿وَصَلِّحْ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ [التحریم: 4]. أبي وابن عمر وابن عباس وابن مسعود وأبو أمامة وعكرمة وميمون بن مهران وعبد الله بن بريدة وسعيد بن جبیر والحسن ومقاتل بن سلیمان»⁴.
«ومن الذين ذهبوا إلى أن آية: ﴿وَسَيُجَنَّبُهَا﴾ [آي ١٧] [الليل: 17]. نزلت في أبي بكر الصديق وابن مسعود وابن عباس وعبد الله وعروة وأبنا الزبير وسعيد بن المسيب»⁵.

«ومن علماء تبع للتابعين سفيان الثوري، أخرجه أبو داود عن محمد الفريابي قال سَمِعْتُ سُفْيَانَ يَقُولُ مَنْ رَعَى أَنَّ عَلِيًّا كَانَ أَحَقَّ بِالْوِلَايَةِ مِنْهُمَا فَقَدْ خَطَأَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ وَمَا أَرَاهُ يَرْتَفِعُ لَهُ مَعَ هَذَا عَمَلٌ إِلَى السَّمَاءِ»⁶.
ومنهم مللك بن انس، اشتهر عنه «أنه قائل بتفضيل الشيخين وحب الختنيين وقد صنف الطحاوي كتاباً في عقائد أبي حنيفة وصاحبيه والبيهقي كتاباً في عقيدة الشافعي بأفصحا أن مذهبهم تفضيل الشيخين».

بعد از آن مذاهب جماهیر مسلمین مانند اشاعره و ماتریدیّه چنانکه معلوم است که به تفضیل شیخین قائل شده اند بلکه اوائل معتزله هم به آن قائل بودند بعد از آن فقهاء از هر طبقه و

- 11

- 2

- 3

- 4

- 5

6 - سنن ابی داود، حدیث شماره:

متصوفين از هر طبقه به آن قائل اند این است آنچه در این مسلک میسر شد و شاید آنچه ترك كردیم در این باب اكثر است از آنچه ذكر کرده ایم والله اعلم بالحال، می باید دانست که این مسلک را بر دو نکته مهمه ختم نمائیم.

نکته اولی: حظ متفطن لبیب آن است که در اقاویل صحابه و تابعین تأمل کند که کدام خصلت را وجه افضلیت نهاده اند در این مسأله اگر فکر صائب را کار فرما شویم بدانیم که اكثر صحابه و تابعین افضلیت شیخین را مبهم بیان کرده اند و به خصلتی از خصال محموده زمام آن را بند نساخته اند به روش آنچه ذكر كردیم از وجه خامس در مسلک سنت سنی، و فقهای ایشان که به مزید تفطن مخصوص اند به وجه افضلیت در سوق کلام خود اشاره نموده اند به یکی از وجوه چهارگانه چنانکه علی مرتضی به احکام خلافت و ترویج دین اشاره کرده است جائیکه گفته: «اسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى أَبِي بَكْرٍ فَأَقَامَ وَاسْتَقَامَ ثُمَّ اسْتُخْلِفَ عُمَرُ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى عُمَرَ فَأَقَامَ وَاسْتَقَامَ حَتَّى صَرَبَ الدِّينُ بِجِرَانِهِ»¹. و به ارتفاع مکانیت در آخرت اشاره کرده است جائیکه گفته در ثنای فاروق: «ما من الناس أحد أحب إلي أن ألقى الله بما في صحيفته من هذا المسجى»². و سوابق اسلامیة صدیق را روز موت او به صریح ترین عبارتی بیان کرده است³.

و عائشه صدیقه، صدیق را به ترویج اسلام وصف کرده جائی که گفته «ما رأي نقطة إلا طار أبي لحظها وغنائها في الإسلام»⁴.

و ابن مسعود سوابق اسلامیة فاروق را تقریر کرده است جائی که گفته: «مازلنا أعزّة منذ أسلم عمر»⁵.

و حذیفة بن الیمان حسن قیام به حقوق خلافت بیان کرده است جایی که گفته: «كان الإسلام في زمان عمر كالرجل المقبل لا يزداد إلا قربا، فلما قتل عمر كان كالرجل المدبر لا يزداد إلا بعدا»⁶.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

و عبدالله بن عمرؓ جدّ در عبادت و زهد بیان نموده جایی که گفته: «ما رأیت أحدا بعد رسول الله ﷺ أجَدَّ وأجود من عمر حتی انتهی»¹. و علی هذا القیاس اکثر فقهاء صحابه اشاره بیکی از آن خصال اربع یا دو یا سه از آن کرده است و این معنی به ادنی تأمل از مقالات ایشان فهمیده می شود باقی ماند آنکه فقهای صحابه به اوصاف دیگر نیز بیان افضلیت کرده اند از آن جمله علم است: أَخْرِجَ لِلدَّارِمِيِّ «عَنْ حُدَيْقَةَ قَالَ: إِنَّمَا يُفْتِي النَّاسَ ثَلَاثَةٌ: رَجُلٌ إِمَامٌ أَوْ وَالِي، أَوْ رَجُلٌ يَعْلَمُ تَأْسِخَ الْقُرْآنِ مِنَ الْمَنْسُوخِ» - قَالُوا: يَا حُدَيْقَةُ وَمَنْ ذَاكَ؟ قَالَ: عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ - أَوْ أَحَمَقُ مُتَكَلِّفٌ»². و أَخْرِجَ لِلدَّارِمِيِّ «عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ: ذَهَبَ عُمَرُ بِثُلَاثِي الْعِلْمِ. فَذَكَرَ لِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ: ذَهَبَ عُمَرُ بِتِسْعَةِ أَغْشَارِ الْعِلْمِ»³. و به این خصلت در حدیث نیز اشاره واقع شده است «قال رسول الله ﷺ: إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمَرَ»⁴. «وقال: لقد كان فيمن كان قبلكم من الأمم ناسٌ مُخَدَّثُونَ من غير أن يكونوا أنبياءً، فإن يكن في أمتي أحد فإِنَّهُ عُمَرُ»⁵. «وقال: يَبْنَوْنَا أَنَا تَائِمٌ إِذْ رَأَيْتُ قَدَحًا أُتِيَتْ بِهِ فِيهِ لَبَنٌ فَشَرِبْتُ مِنْهُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرَّيَّ يَجْرِي فِي أَظْفَارِي ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. قَالُوا: فَمَا أَوْلَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الْعِلْمُ»⁶. لیکن در حدیث شریف این خصلت را در تحقیق و تأکید معنی قرب باطن و محدثیت سر داده اند و مراد از آن علم و هبی است که به فیضان حاصل شود و مراد قوم علم کتاب و سنت است و اهتداء به طرق استنباط از آن.

و از آن جمله اخلاق قویه است که در جبلت آدمی نهاده اند و در حقیقت کافر و مسلم متقی و فاسق همه به آن اخلاق فائز می شوند لیکن در سابقین مقربین ممد کمالات معنوی ایشان می گردد و معین در اتمام حقوق خلافت می شود و در غیر ایشان به چیزی از کمالات ممد و معین نه. «قال رسول الله ﷺ لما سُئِلَ: عن الاكرم عن معادن العرب تسئلوني؟ خیارهم في الجاهلية

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

خيارُهم في الإسلام إذا فَقَّهُوا»¹. و عقل در مي يابد که صدور افعال از منبع اخلاق است هر کرا خُلُق قوي افعال او محکم و متين ظاهر خواهند شد و تحقيق در اين باب آن است که در خلافت خاصه اوصاف چند است از کمالات کسبيه که در شريعت مدار فضائل آن را نهاده اند و آن اوصاف هفتگانه است که از لوازم خلافت خاصه شمرديم و اوصاف چند است از کمالات جليليه که مدار خلافت راشده آن را دانسته اند مانند قرينيت و سمع و بصر و شجاعت و کفايت و اوصاف چند است از کمالات جليليه که حسن سيادت قوم موقوف است بر آن، صحابه و تابعين در وقت مشوره خلافت و وقت ثنائي خلفاء ذکر آن اوصاف کرده اند صدیق اکبر [فاروق اعظم] را اقوي مي گفت و فاروق اعظم [حضرت صدیق] را افضل مي گفت پس افضل عبارت است از زيادت فضائل شرعيه که صديقيت و شهيديت از آن قبيل است و سوابق اسلاميه نیز از آن جمله و اقوي عبارت است از زيادت اخلاق جليليه که معين بر احکام خلافت و مُمد بر حسن سياست امت تواند بود روايتي چند از اين باب بنويسيم:

أخرج أبو عمر في الاستيعاب «عن ابن عباس قال: بينا أنا أمشي مع عمر يوماً إذ تنفّس نفساً ظننت أنه قد فضّت أضلاعه. فقلت: سبحان الله والله ما أخرج هذا منك يا أمير المؤمنين إلا أمر عظيم! قال: ويحك يا ابن عباس ما أدري ما أصنع بأمة محمد؟ قلت: ولم وأنت بحمد الله قادر أن تضع ذلك مكان الثقة. قال: إني أراك تقول إن صاحبك ولي الناس يعني علياً. قلت: أجل والله إني لأقول ذلك في سابقته وعلمه وقرابته وصهره. قال: إنه كما ذكرت ولكنه كثير الدّعاية. قلت: فعثمان. قال: والله لو فعلتُ لجعل بني أبي معيط على رقاب الناس يعملون فيهم بمعصية الله، والله لو فعلت لفعل ولو فعل لفعلوا فوثب الناس إليه فقتلوه. قلت: طلحة بن عبيد الله. قال: الأكيسع² هو أزهى من ذلك، ما كان

1 -

2 - عرب برای کسی که عملی را انجام دهد و از کرده ی خویش پشیمان شود این ضرب المثال را استعمال می کند که: ندم ندامة الکسعی یعنی مانند کسعی پشیمان شد. اصل واقعه از این قرار است که شخصی از قبیله ی بنو الکسع بنام محارب بن قیس که تیرانداز ماهری نیز بود شبی به قصد شکار از خیمه ی خویش بیرون شد و کمان خویش را به طرف گوره خری نشان گرفت و آن را مورد هدف قرار داد، تیر از گوره خر بیرون جسته و به سنگی اصابت کرد، این فرد

الله لیرینی اولیه امر أمة محمد ﷺ وهو على ما فيه من الزهو. قلت: الزبير بن العوام. قال: إذا كان يظل يلاطم الناس في الصاع والمُدّ. قلت: سعد بن أبي وقاص. قال: ليس بصاحب ذلك، ذاك صاحب مِقْتَب يقاتل فيه. قلت: عبد الرحمن بن عوف. قال: نعم الرجل ذكُرتَ ولكنه ضعيف عن ذلك، والله يا ابن عباس ما يصلح لهذا الأمر إلا القويّ في غير عنف اللين في غير ضعف الجواد في غير سرف الممسك في غير بخل قال ابن عباس: كان والله عمر كذلك»¹.

وأخرج أبو عمر في الاستيعاب «قيل لابن عباس: أخبرنا عن أصحاب رسول الله ﷺ أخبرنا عن أبي بكر. قال: كان والله خيرا كله مع حدة كانت فيه. قلنا: فعمر. قال: والله كان كيّسا حذرا كالطير الذي قد تُصيب له فهو يراه ويخشى أن يقع فيه مع العنف وشدة السباق. قلنا: فعثمان. قال: والله كان صوّاما قواما من رجل غلبته رقدته. قلنا: فعلي. قال: كان والله قد مُليءَ علما وحلما من رجل غرّته سابقته وقرابته فقلما أشرف على شيء من الدنيا إلا فاته»².
وأخرج أبو عمر في الاستيعاب «قول عثمان: هل استطيع أن أكون مثل لقمان الحكيم»³.

وأخرج أبو يوسف «عن أبي المليلح بن أسامة الهذلي قال: خطب عمر بن الخطاب فقال: أيها الرعاء إن لنا عليكم حقّ النصيحة بالغيب والمعونة على الخير أيها الرعاء إنه ليس من حلم أحب إلى الله ولا أعم نفعاً من حلم إمام ورفقه وليس من جهل

گمان کرد که تیر به هدف اصابت نکرده است خیلی ناراحت شد و تیر و کمان خویش را شکست و به خیمه برگشت. صبحگاهان چون از خواب بیدار شده و گوره خر را خون آلود دید از کار خویش سخت پشیمان شد و از آن روز به بعد این ضرب المثل بین عرب باقی ماند.

در اینجا نیز مراد عمر فاروق اینست که طلحه گاهی اوقات عصبانی شده و شاید کار اشتباهی را انجام دهد که بعد از عمل خویش نادم شود.

لازم به یاد آوری است که با مشاهده این روایت هیچگاه نباید نسبت به طلحه الفیاض بدگمانی در ذهن خویش راه بدهیم بلکه جان نثاری‌های که در دفاع از رسول خدا و دین اسلام انجام داده‌است همیشه جلو روی ما باشد و همین قدر کافی است که در روز احد خویشتن را سپر رسول خدا نمود و بیست و چهار زخم در یک روز بر داشت کرد. (برای تفصیل بیشتر مراجعه شود به کتب سیره).

¹ - الاستيعاب

² - الاستيعاب

³ -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطاب

أبغض إلى الله وأعم ضررا من جهل إمام وخرقه وإنه من يأخذ بالعافية فيما بين ظهرائيه يعطى العافية من فوقه»¹.
وأخرج أبو يوسف «عن مسعر عن رجل عن عمر قال: لا يقيم أمر الله إلا رجل لا يضارع ولا يصانع ولا يتبع المطامع ولا يقيم أمر الله إلا رجل لا ينتقص غربه ولا يكظم في الحق على حزبه»².
وذكر للمحب للطبري «عن أبي بكر العنسي قال: دخلت مع عمر وعثمان وعلي مكان الصدقة فجلس عثمان في الظل يكتب وقام عليُّ على رأسه يملي عليه ما يقول عمر وعمر قائم في الشمس في يوم شديد الحر عليه بردتان سوداوان مؤتزر بواحدة وقد وضع الأخرى على رأسه وهو يتفقد ابل الصدقة يكتب ألوانها وأسنانها. فقال علي لعثمان أما سمعت قول ابنة شعيب في كتاب الله: ﴿يَأْتِيهِمْ شَجَرُهُ إِنَّ جَهَنَّمَ رَمِيَتْ بِمَا فِيهَا مِنْ لُحْمٍ وَأَسْنَانٍ﴾ [القصص: 26]»³.

«وعن عروة بن رويم اللخمي قال: كتب ابن الخطاب إلى عبدة بن الجراح كتابا يقرأه على الناس بالجابية أما بعد، فإنه لا يقيم أمر الله في الناس إلا حضيف العقدة بعيد الغرة ولا يطلع الناس منه على عورة ولا يحنق في الحق على حرّة ولا يخاف في الله لومة لائم والسلام». وفي رويقه: «ولا يجابي في الحق على قرابة مكان ولا يحنق في الحق على حرة»⁴. قلت: والحرّة ما يحافظ عليه الأحرار من الحماية لقرابتهم والأنفة عن ما يخل في قدرهم».
«وعن مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ أَوْ غَيْرِهِ عَنْ مَوْلَى لِعُثْمَانَ بْنِ عَقَّانٍ قَالَ: بَيْنَمَا أَبَا مَعٍ عُثْمَانُ فِي مَالِهِ بِالْعَالِيَةِ فِي يَوْمٍ صَائِفٍ إِذْ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَكْرَيْنِ وَعَلَى الْأَرْضِ مِثْلُ الْفَرَّاشِ مِنَ الْحَرِّ فَقَالَ: مَا عَلَى هَذَا لَوْ أَقَامَ بِالْمَدِينَةِ حَتَّى يَبْرُدَ ثُمَّ يَرْجُ ثُمَّ دَبَّ الرَّجُلُ فَقَالَ: أَنْظِرْ مَنْ هَذَا؟ فَتَنَظَّرْتُ فَقُلْتُ: أَرَى رَجُلًا مُعَمَّمًا يَرُدُّهُ يَسُوقُ بَكْرَيْنِ ثُمَّ دَبَّ الرَّجُلُ فَقَالَ: أَنْظِرْ؟ فَتَنَظَّرْتُ فَإِذَا عُثْمَانُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ هَذَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَقَامَ عُثْمَانُ فَأَخْرَجَ رَأْسَهُ مِنَ الْبَابِ فَأَدَّاهُ تَفْحَ السَّمُومِ فَأَعَادَ رَأْسَهُ حَتَّى خَاضَهُ فَقَالَ: مَا أَخْرَجَكَ هَذِهِ السَّاعَةَ؟ فَقَالَ بَكَرَ إِنْ مِنْ إِبْلِ الصَّدَقَةِ تَخَلَّقَا وَقَدْ مَضَى بِإِبْلِ

الْصَّدَقَةَ فَأَرَدْتُ أَنْ أَلْحِقَهُمَا بِالْحَمِيٍّ وَخَشِيتُ أَنْ يَضِيعَا فَيَسْأَلَنِي اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا فَقَالَ عُثْمَانُ: هَلُمَّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى الْمَاءِ وَالظِّلِّ وَتَكْفِيكَ فَقَالَ: عُدُّ إِلَيَّ ظِلُّكَ فَقُلْتُ: عِنْدَتَا مَرٌّ يَكْفِيكَ فَقَالَ: عُدُّ إِلَيَّ ظِلُّكَ فَمَضَى فَقَالَ عُثْمَانُ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْظَرَ إِلَى الْقَوِيِّ الْأَمِينِ فَلْيَنْظُرْ إِلَيَّ هَذَا»، أَخْرَجَهُ لِلشَّافِعِيِّ فِي مَسْنَدِهِ¹.

و اوصاف چند است از رعایت حقوق عباد و تورع در آن که حضرت مرتضی به آن اوصاف تفضیل داده است شیخین را بر خود بلکه جمیع فقهاء صحابه و تابعین به تفضیل شیخین به آن اوصاف رفته‌اند «قال علي: سبق رسول الله و صلي ابوبكر و ثلث عمر ثم خبطتنا فتنه و قيل لعلي أيدخلانها قبلك اي يدخل ابوبكر و عمر الجنة قبلك فقال علي أي والذي فلق الحبة و برء النسمة ليدخلانها وائي لمع معاوية موقوف في الحساب»².

نکته‌ای ثانیه اگر سوال کنی که در کتاب الله دو صفت را سبب تفضیل بعض صحابه بر بعض ساخته‌اند که سوابق اسلامی باشد و اوصاف قرب معنوی که صدیقیت و شهیدیت رمزی است از آن و در سنت سنی چهار خصلت را سبب تفضیل بعض صحابه بر بعض اختیار کرده‌اند دو صفت متقدم و دو دیگر:

یکی ارتفاع درجات در جنت و تقدم است روز حشر و دیگر قیام به موعود خدای تعالی برای پیغامبر خود.

و صحابه اوصاف دیگر بر آن زیاده کردند: یکی از آن علم به کتاب و سنت است و دیگر کفایت و حزم و حسن سیاست امت و سوم اجتناب از شبهات در قتال مسلمین و در رعایت بیت المال و مانند آن. پس تطبیق در میان هر سه چگونه باشد گوئیم تطبیق در میان این اختلاف موافق تطبیق فقهاء می‌باید کرد در اختلاف واقع در مسأله‌ی قتل در قرآن عظیم قسمت ثنائیه فرموده‌اند که قتل یا عمد است یا خطاء و در سنت سنی قسمت ثلاثیه تقریر نموده‌اند که قتل یا عمد یا خطاء خالص یا خطای شبهه عمد و فقهای حنفیه به قسمت خماسیه³ قائل شده‌اند.

- 1

- 2

³ - در نزد امام ابو حنیفه قتل بر پنج قسم است: 1- قتل عمد، که قاتل از اسلحه مانند تفنگ، شمشیر، کارد و یا غیره را به قصد قتل استفاده نموده و مقتول را به قتل رسانده باشد. 2- قتل شبهه عمد، که قاتل از آلهای برای قتل استفاده نموده باشد که قائم مقام سلاح باشد. 3- قتل خطاء، آنست که شخص که به گمان اینکه حیوانی را هدف قرار داده و می‌خواهد که شکار کند اما آن هدف حیوان نبوده و

پس این قسمت ثلاثیه را به قسمت ثنائیه راجع ساخته‌اند و خماسیه را به ثلاثیه. همچنین اینجا می‌گوئیم که دو صفت زائده در سنت راجع است به آن دو صفت مذکوره در کتاب الله و تفصیل اوست و شرح و بیان اوست، زیرا که ارتفاع مکان در جنت به سبب این دو خصلت است، یا کمال نفسانی شخص به آن می‌رساند یا سعی در اعانت آن حضرت ﷺ و قیام به موعود خدای تعالی نوعی از سوابق اسلامیه است، زیرا که اصل در سوابق اسلامیه اعانت آن حضرت ﷺ در ترویج دین وی ﷺ و این گاهی در بدا اسلام می‌باشد و گاهی در آخر آن بعد انتقال آن حضرت ﷺ به رفیق اعلی و سه صفت زائده در اقاویل صحابه ﷺ راجع است به این خصلت آخره که اتمام موعود آن حضرت ﷺ، زیرا که اعانت به اعتبار ترویج علم آن حضرت ﷺ موقوف است بر اتساع علم کتاب و سنت و اجماعیات اجماع امت و به اعتبار کثرت فتوح و امن مسلمین از شر کفار موقوف است بر کفایت و حزم و حسن سیاست و به اعتبار تعلیم زهد موقوف است بر اجتناب از شبهات که شأن شیخین بود و چون دماء مسلمین اهم امور است توّرّع در آن به مزید اهتمام مخصوص گشت پس این همه شرح و تفصیل سنت سنیه است و سنت سنیه شرح و تفصیل قرآن عظیم.

سوال اگر گوئی که در اقوال صحابه ﷺ قرب نسب با آن حضرت ﷺ و وجاهت در میان ناس و مانند آن از فضائل شمرده‌اند و در قرآن عظیم نفی فضیلت به اعتبار نسب و وجاهت بیان کرده شد، از فضائل حضرت ذی النورین ﷺ ذکر کرده‌اند که آن حضرت ﷺ دو جگر پاره‌ی خود را به وی تزویج فرمود از فضائل مرتضی ذکر کرده‌اند که ابن عم آن حضرت ﷺ بود و زوج زهرال و همچنین بعض فضائل جبلیه مثل شجاعت و فصاحت در تضاعیف فضائل مرتضی ﷺ تقریر نموده‌اند پس تطبیق در میان این دو قول مخالف چگونه نمائیم؟

گوئیم: فضائل دو قسم است یکی آنکه در حدّ ذات خود فضیلت آدمی و سعادت اوست و تشبّه با پیغامبر به آن حاصل می‌شود از

انسان باشد و به قتل برسد. 4- قتل جاری مجرای خطاء: بطور مثال شخص خوابیده‌ای چیزی را بر بالای انسان دیگری بیاندازد و او را به قتل برساند. 5- قتل بالسّیب، مثلاً شخصی در زمین دیگری چاهی حفر نماید و سر آن را باز نگذارد، مالک زمین آمده و در چاه بیافتد و بمیرد. دو قسم اخیر راجع به قتل خطاء می‌شود.

جهت پیغامبری و این قسم همان است که سنت سنی به آن تصریح و تلویح نمود قسم دوم آنکه در حد ذات خود فضیلت معتبره در شرع نیست مثل نسب و مصاهره و قوت بدن و شجاعت دل و فصاحت لسان و وجاهت در میان مردمان، لهذا کافر و مسلمان را آن فضائل حاصل می‌شود متقی و فاسق هر دو به آن متصف می‌توانند شد لیکن گاهی وسیله‌ی فضیلتی از فضائل معتبره در شرع می‌گردد و به این اعتبار می‌توان (این صفات را) از فضائل مذکور ساخت مثلاً تزویج آن حضرت[ؐ] جگر پاره‌ی خود را متضمن عنایت آن حضرت[ؐ] به شأن اوست و سینه‌ی الله چنین جاری شده که صهر بهترین انبیاء علیه الصلاة والسلام نگردانند مگر شخصی را که حال او در شرع محمود باشد للطیبات للطیبین و للطیبون للطیبات پس به این اعتبار بر بعض فضائل نفسانی دلالت می‌کند و همچنین ابن عم بودن سبب عنایت آن حضرت[ؐ] است به نسبت او و اعتناء به تعلیم و تثقیف او و همچنین شجاعت و فصاحت گاهی صرف کرده می‌شود در نصرت اسلام و اعلاء کلمه‌ی الله پس به این اعتبار با فضائل معتبره نسبتی پیدا می‌کند و چه مانا است به این مبحث بیت مولانا جلال الدین رومی قدس سره:

علم را بر تن زنی ماری بود علم گر بر دل زنی یاری بود

پس اسقاط این صفات از درجه‌ی اعتبار به این معنی است که در حد ذات خود فضیلت معتبره نیست و اثبات این معانی در ذیل مناقب به آن معنی است که در ماده‌ی خاص وسیله کسب فضائل معتبره شده پس نام این چیزها می‌گیرند و مراد همان فضائل معتبره می‌دارند و یون بائن است در منازل این دو قسم قد جعل لله لكل شیء قدره. پس اگر ثابت شود وجود فضائل از قسم اول قسم ثانی زیاده رونق او خواهد افزود و گواهی بر تحقیق او خواهد داد و اگر قسم اول ثابت نشود یا دون مرتبه دیگران ثابت شود این فضائل در شریعت مر او را بالا نخواهد نشاند.

مسلك رابع در اثبات افضلیت شیخین از جهت ملازمت خلافت خاصه افضلیت را و این مسلکی است دقیق المأخذ که محققین از صحابه و غیر ایشان آن را اثبات نموده‌اند به اسالیب متعدده بیان آن کرده و اصل در این مسأله آن است که حقیقت خلافت خاصه اراده‌ی حق است تبارک و تعالی اصلاح عالم را به وجهی که آن تلو

پذیر آن خلیفه باشند و همه به همان حرکت که مبدأ آن در غیب است متحرک شوند گاهی داد قتال دهند و گاهی افشاء علم نمایند و گاهی قولاً و حالاً افاضه برکات بر نفوس طالبان کنند این نفس که در خارج شبیه به چراغ مبدأ این فیض خاص است خلیفه پیغامبر است مانند دل به نسبت اعضای آدمی و از لوازم خلافت خاصه است نصرت او بر عالم و الا جارحه‌ی فیض نشود و آن موعود بر دست او ظاهر نگردد.

قَالَ تَعَالَى: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْوَسِيلِينَ ۱۷۱﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ ﴿الْمَنْصُورُونَ ۱۷۲﴾ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ ﴿الْمُغْلَبُونَ ۱۷۳﴾ [الصافات: 171-173].

و از لوازم خلافت خاص است ظهور مواعید الهی بر دست او ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ﴾ بِالْهُدَىٰ وَدِينٍ ﴿الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَىٰ﴾ لَدِّينِ كُلِّهِ ﴿وَلَوْ كَرِهَ﴾ الْمُشْرِكُونَ ۹ ﴿[الصف: 9].

و از لوازم خلافت خاص است تألیف مسلمین فیما بینهم و عدم اختلاف امت و رحمت در میان خویش و کیت کافران و بروز شکست افتادن بر ایشان تا کلمه‌ی ﴿أَشِدَّاءُ عَلَىٰ﴾ الْكَاذِبِينَ ﴿وَرُحَمَاءُ﴾ يَوْمَ ۚ [الفتح: 29]. متحقق گردد این است خلافت خاصه پیغامبر که خلافت و رحمت کنایه است از آن.

جمعی از محققین افضلیت شیخینب از اصطفای خدای ایشان را برای خلافت پیغامبر خود دانسته‌اند اخرج ابو عمر فی الاستیعاب «عن عبد الله بن مسعود قال ان الله تعالى نظر في قلوب العباد فوجد قلب محمد ﴿خير قلوب العباد فاصطفاه وبعثه برسالته ثم نظر في قلوب العباد فوجد قلوب أصحابه خير قلوب العباد فجعلهم وزراء نبيه يقاتلون عن دينه»¹.

و جمعی از افاضت خیر که عبارت از ایتلاف مسلمین و برهم شکستن جموع کفار است دانستند اخرج للحاکم «عن أبي وائل قال: قيل لعلي بن أبي طالب: ألا تستخلف علينا؟ قال: ما استخلف رسول الله ﴿فأستخلف﴾ ولكن إن يرد الله بالناس خيراً، فسيجمعهم بعدي على خيرهم»².

وأخرج أبو عمر في الاستيعاب «عن علي قال: خير هذه الأمة بعد نبيها أبوبكر وعمر»³. ثم بين وجه للخيرية في حديث آخر

¹ - الاستيعاب،

² - مستدرک حاکم،

³ - الاستيعاب،

قَالَ: «اسْتَخْلَفَ أَبُو بَكْرٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَيْ بَكْرٌ فَأَقَامَ وَاسْتَقَامَ ثُمَّ اسْتَخْلَفَ عُمَرُ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ عُمَرُ فَأَقَامَ وَاسْتَقَامَ حَتَّى صَرَبَ الدِّينُ يَجْرَانِهِ»¹.

و بعض محققین افضلیت شیخینب از اجماع صحابه دانستند بر استخلاف شیخین «قال سفیان الثوری: من قال ان علیا افضل من ابی بکر فقد خطا المهاجرین والأنصار ولا أری ان عمله یقبل»². چون اصل حقیقت خلافت خاص معلوم شد ارتباط هر استنباط به وصفی از آن اوصاف که داخل در حقیقت استخلاف است یا لازم اوست به ادنی تأمل می‌توان شناخت و تقریر این مسلك وقتی تمام شود که بیان سه مقدمه کنیم:

اول ملازمت خلافت خاص و افضلیت بر رعیت خویش. **ثانیه** ثبوت خلافت خاص این بزرگواران به نص کتاب و سنت سنی و اجماع امت و معقول به وجهی که حقیقت خلافت خاصه مبرهن گردد چون مقدمه ثانیه سابقا به طول و عرض مبین شده لا جرم اینجا نکته‌های چیده اکتفا کنیم. **سوم** بیان آنکه خلافت خاص در ایام حضرت مرتضیٰ منتظم نشد هر چند حضرت مرتضیٰ متصف به صفات کمال بود که در خلافت خاص در کار است لیکن با وجود آن اوصاف در سابق ازل نصرت او مصمم نگشت و در خارج بر وفق همان مقدر انتظام نیافت به سبب حکمت مؤرّع بر زمان و این مقدمه‌ی ثالثه از این سبب ضرورت شد که از مهاجرین اولین هیچ کس غیر مرتضیٰ بعد مشائخ ثلاثه مسمی به خلیفه نشد تا به مزید بیان احتیاج افتد آنچه محتاج بیان می‌شود عدم انتظام خلافت حضرت مرتضیٰ است.

مقدمه اولی بیان ملازمت در میان خلافت خاصه و افضلیت شخصی که به این خلافت مکرمش ساخته‌اند بر اهل زمان او پس این ملازمت گاهی تقریر کرده می‌شود به اعتبار ظهور داعیه در نفس شخص که غیر افضل اهل زمان این داعیه را قبول نمی‌کند الطبیات للطیبین و گاهی تقریر کرده می‌شود به اعتبار تعین آن حضرت شخصی را برای خلافت خاص خود که تعین شخصی برای این امر عظیم از پیغامبر نمی‌آید مگر افضل امت را و گاهی تقریر کرده می‌شود به اعتبار اتفاق صحابه بر شخصی خاص به

وجهی که افضلیت او را مبنای اتفاق خود گردانند، زیرا که اجماع صحابه بلکه مسلمین قاطبتهم نمی‌باشد الا بر آنچه حق است نزدیک خدای تعالی و این همه وجوه متوافق‌اند یکی لازم دیگر است و یکی مبشر بدیگر:

عبارتینا شتی وحسنک وکلّ للی ذلک للجمال یشیر
واحـ

وجه اول را از ملازمت حضرت مرتضی‌ی تقریر کرده است: «إِنَّ يُرِدَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِالنَّاسِ خَيْرًا، فَسَيَجْمَعُهُمْ عَلَى خَيْرِهِمْ»¹ و وجه ثانی را عبد الله ابن مسعود ذکر نموده: «ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ نَظَرَ إِلَى قُلُوبِ الْعِبَادِ فَوَجَدَ قُلُوبَ أَصْحَابِهِ خَيْرَ قُلُوبِ الْعِبَادِ فَجَعَلَهُمْ وَرَرَاءَ نَبِيِّهِ يُقَاتِلُونَ عَلَى دِينِهِ»² و وجه ثالث را ابوبکر صدیق و عبد الله بن عباس بیان فرموده³ به حدیث مرفوع و مقتضای نص او و وجه رابع را نیز عبد الله بن مسعود تقریر کرده است و سفیان ثوری شرح و بیان آن نموده: «مَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ وَقَدْ رَأَى الْمُسْلِمُونَ اسْتِخْلَافَ أَبِي بَكْرٍ»⁴، «ثُمَّ قَالَ فِي اسْتِخْلَافِ عُمَرَ: أَفَرَسَ النَّاسُ ثَلَاثَةً إِلَى أَنْ قَالَ وَأَبُوبَكْرٍ حِينَ اسْتَخْلَفَ عُمَرَ»⁵.

«وَقَالَ سَفْيَانُ الثَّوْرِيُّ: مَنْ فَضَلَ عَلِيًّا عَلَى الشَّيْخَيْنِ فَقَدْ أَخْطَأَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ»⁶.

و گاهی تقریر کرده می‌شود به آنکه در کتاب الله امر معروف و نهی منکر را تعلیق کرده‌اند به تمکین فی الارض و مجموع تمکین و این صفات حقیقت خلافت خاصه است و جای دیگر می‌فرماید: -
«كُنْمْ جَمْعًا أُمَّةً طَيِّبَةً لِلنَّاسِ» [آل عمران: 110]. پس خیریت لازم امر به معروف و نهی از منکر ساخته شد و امر به معروف و

- 1

- 2

3 - اشاره به روایتی است که چون صدیق اکبر فاروق را پس از خویش خلیفه انتخاب نمودند بعضی از صحابه گفتند جواب پروردگارت را چه می‌دهی که عمر را در حالی که انسان تند خوی اس بر ما خلیفه برگزیده‌ای؟ صدیق فرمود: «أَبَا اللَّهِ تَخَوَّفُونِي؟ أَقُولُ اسْتَخْلَفْتُ عَلَيْهِمْ خَيْرَ خَلْقٍ». «عرض می‌کنم ای پروردگار بهترین و شائسته‌ترین بندگان ترا بر ایشان خلیفه نمودم» (تخریج این روایت و روایت ابن عباس گذشت).

- 4

- 5

- 6

نهي از منکر داخل خلافت خاصه است پس افضلیت از خواص خلیفه خاص باشد. و گاهی تقریر کرده می شود به آنکه تسلیط خلیفه فی حکم الله و شریعت و وجوب انقیاد قوم مر او را در آن امور که منسوب به خلافت اوست نوعی از افضلیت است و این نوع افضلیت لازم خلافت خاصه است و لیه الاشارة فی قوله تعالى: ﴿ سَدُّ عَنِّ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾ [الفتح: 16]. و گاهی تقریر کرده می شود: ﴿ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ﴾ [الَّذِينَ آمَنُوا] [المائدة: 55]. که با سباق و سیاق خود اشاره است به آنکه ولایت مسلمین سزاوار نیست الا قومی را که ﴿ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوهُمْ أَذَلَّةٌ عَلَى الْكُفَرِيِّنَ يُجْهَدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ وَ مَةً لَّهُمْ ﴾ [المائدة: 54]. صفت ایشان باشد.

چون اصل ملازمت به وجوه شتی تقریر کردیم حالا باک نیست که مفصل تر بر نگاریم.

تقریر وجه اول: خدای تعالی به استخلاف مشائخ ثلاثه اراده کرده است تمکین دین مرتضی و رحمت به امت آن حضرت و دفع کفار و اقامت ارکان اسلام و شیوع امر معروف و نهی منکر و این معنی مستلزم خلیفه ساختن افضل امت است و احق ایشان به خلافت و اقوام ایشان به حقوق او، زیرا که اگر احق را خلیفه کنند لا بد تمکین دین و رحمت امت و سائر معانی مذکوره زیاده تر ظاهر گردد و نزدیک اراده تمکین دین مرتضی که مُشعر است به کمال او و شیوع او علی الوجه الابلغ استخلاف غیر احق سَفَه باشد و خدای تعالی حکیم است و افعال او متقن است غیر مُتهافت و خدای تعالی اراده کرده است دفع دین مرتدین به قومی که صفت ایشان این است ﴿ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوهُمْ ﴾ نه مطلق دفع و اراده کرده است کبت ملل کفر و استخلاص بلاد شام از دست کافران به سعی صالحان نه به سعی غیر ایشان چون استقامت امت مراد باشد لازم آمد استقامت ائمه و آن نمی باشد مگر به تسلیط احق بالخلافة و آنکه گفتیم که نزدیک اراده تمکین و رحمت چنین می باشد از آن جهت گفتیم که اگر اراده اضلال قوم باشد استخلاف جابر و کافر مناسب است چنانکه در زمان جاهلیت واقع شد قال لله تعالى: ﴿ وَإِذَا أَرَأَى أَنَّهُ مِلْكٌ لِّكَ وَ يَهُ لَوْ تَا مُرْفِيهَا

فَقَسَّوْا فِيهَا [الإسراء: 16].. أي كثرتهم وجعلناهم الولاة قاله ابن مسعود¹.

و در زمان اراده‌ی هدایت من وجه و اضلال من وجه استخلاف مفضل جائر است «قال رسول الله: ثُمَّ يَكُونُ مَلِكٌ عَصُوصٌ»².
تقریر وجه ثانی خدای تعالی می‌فرماید: [لِلَّهِ الْمُلْكُ يَوْمَ تَجْعَلُ رِسَالَتَهُ] [الأنعام: 124]. و عقل مضطر می‌گردد به جزم آنکه الهام علوم حقه و نزول دواعی کلیه نمی‌باشد الا بر نفس قدسیه و هر چند نفس پاک تر نزول دواعی الهیه بر وی عظیم تر و اگر نزول الهام نباشد و مانند سنگ و چوب تحریک کند از قبیل: «إِنَّ اللَّهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْقَاجِرِ»³ خواهد بود و این معنی از خلافت خاصه به مراحل بعید است.

تقریر وجه ثالث أَخْرَجَ لِلْحَاكِمِ «عن عبدالله بن عباس» قال قال رسول الله: من استعمل رجلاً من عصابة وفي تلك العصابة من هو أَرْضَى لله منه فقد خان الله وخان رسوله وخان المؤمنين»⁴ این است حکم امراء سرايا⁵ و بعوث پس حال خلیفه مطلق که زمام اختیار جمهور به دست او افتد و در جمیع امور چه دینی و چه دنیوی تصرف او نافذ باشد چه خواهد بود پس چون ثابت شد که آن حضرت ابوبکر صدیق را تصریحاً تارةً و تلویحاً اخیری خلیفه خود ساختند لازم شد که وی افضل امت باشد و همچنین حضرت صدیق فاروق اعظم را خلیفه خود ساخت و وی افضل امت باشد در آن زمان.

سوال اگر گوئی که آن حضرت اسامه بن زید را بر مهاجرین اولین خلیفه ساختند گوئیم: وی ثار پدر خود می‌خواست⁶، در ثار پدر وی متفرد بود همچنین هر جا استخلاف مفضل واقع شده بناء بر وجهی بوده است خاص به آن شخص اما استخلاف مطلق که

- 1

- 2

- 3

- 4

⁵ - سرايا جمع سربه و آن دسته ای از مسلمانان بود که رسول خدا ایشان را برای اهداف نظامی از قبیل کمین گرفتن برای دشمن، تأدیب بعضی از مخالفین و یا شیخون بر کاروان‌های ایشان می‌فرستادند و بیشتر به عده‌ای گفته می‌شود که از چارصد تن کمتر باشند.

⁶ - پدر او زید بن حارثه در سال نهم هجری در غزوه‌ی موته مقابل مسیحیان به شهادت رسیده بود.

کردن آن حضرت^۱ از امامت غیری به آكد وجه چرا می‌بود؟ و در بعضی احادیث رجحان در وزن به این ترتیب ظاهر شد و آن نه به اعتبار کثرت فتوح است، زیرا که باعتبار کثرت فتوح در باب ابوبکر صدیق^۲ آمده وفي نزعه ضعف^۱ پس این ترتیب نباشد الا از جهت افضلیت نزدیک خدای تعالی.

تقریر وجه رابع: فقهای صحابه مثل عمر فاروق و علی مرتضی و ابن مسعود^۳ استنباط کردند از استخلاف افضلیت ایشان را کما قالوا احق بها پس ایشان که ائمه امت اند در وجوه استنباط و فهم معانی شرائع استنباط نمی‌کردند تا آنکه ملازمت قویه متحقق نمی‌بود «قال عمر: ائکم تطیب نفسہ أن یتقدم علی ابابکر»^۲. وقد رویناه من قبل وقال علیؑ - ولزیرہ: «ما غضبنا إلا لأننا قد أخرنا عن المشاورة و إنا نرى أبا بكر أحق الناس بها بعد رسول الله^۴ إنه لصاحب الغار و ثاني إثنين و إنا لنعلم بشرفه و كبره و لقد أمره رسول الله^۵ بالصلاة بالناس و هو حي»، رولام للحاکم^۳. «وقال ابن مسعود: اجعلوا إمامكم خیرکم فإن رسول الله^۴ جعل إمامنا خیرنا بعده»، رولام لبوعمر فی الاستیعاب^۴.

و اگر استقراء کرده شود در عین عقد استخلاف ذکر افضلیت بمیان آمده عمر فاروق^۵ احق بهذا الأمر گفته و صدیق در استخلاف فاروق^۶ گفته است «أبالله تخوفوني أقول استخلفت عليهم خير خلقك»^۵.

و چون امر به شوری بسوی عبدالرحمن بن عوف راجع شد گفت «والله علیّ ان لا ألو عن أفضلهم ثم بايع عثمان»^۶ هیچگاه استخلاف از اعتقاد افضلیت جدا نبوده است.

تقریر وجه خامس: قال الله تعالى في المهاجرين الأولين: ﴿لَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِأَهْلِ دِيَارِهِمْ أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْجَنَّةِ الَّتِي يُوَعَدُ الْمُؤْمِنُونَ فِيهَا﴾ [الحج: ۴۱]. پس ثابت شد لا

خویشتن مسلط شده نمی‌تواند و به گریه خواهد افتاد لهذا دستور فرماید عمر بن خطاب امامت دهد) آن حضرت ناراحت شده و فرمودند: «يا بى الله والمؤمنون إلا أبا بكر».

- 1

- 2

- 3 مستدرک

- 4 الاستیعاب

- 5

- 6

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

بعد حقيقت خلافت عبارت از انضمام تمکین به اوصیای اربعه مذکوره خواهد بود و جای دیگر می فرماید: **كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ** [آل عمران: 110].

و این آیت را دو تاویل است یکی آنکه خطاب به فضیلت امت است نه به جمیع امت یعنی فضیلت امت شما بهترین امتی هستید که بر آورده شدید برای مردمان و این تاویل اشبه است به آیت دیگر: **وَإِذْ تَنْكَرُ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْفِتْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْهَالِكُونَ** [آل عمران: 104].

والقرآن نزل متشابه مثلثی شبیه بعضه بعضاً.

دوم آنکه مهاجرین اولین اند یعنی این امت که از مهاجرین اولین اند بهترین اند از جمیع امتهای که برای ناس بر آورده شده اند و حینئذ به مفهوم موافق فهمیده می شود که هر که از این جماعت به مزید امر معروف و نهی منکر و دعاء الی الخیر متصف باشد افضل است از ما دون خود، به هر تقدیر لازم دعای ناس به خیر و امر معروف و نهی منکر آمده و این داخل است در حقیقت خلافت خاصه و جزء اوست پس افضلیت لازم خلافت خاصه آمد.

تقریر وجه سادس: **قَالَ لِللّٰهِ تَعَالٰی: سَتُدِّعُوْنَ اِلٰی قَوْمٍ اُولٰٓئِیْ بَاْسٌ شَدِيْدٌ يُقْتَلُوْنَ اَوْ يُسْلَمُوْنَ** [الفتح: 16]. از اینجا معلوم شد که حکم خلیفه خاص نافذ است بر قوم، زیرا که وی نائب پیغامبر است و خلیفه خاص را فی حکم الله والشریعة تسلط است بر رعیت خود و این نوع افضلیت او را ثابت است بر رعیت اگر کسی صفت انصاف دانسته باشد یقین می داند که نبی گردانیدن شخصی را دلالت می کند بر افضلیت او به نسبت قوم مبعوث الیههم همچنین استخلاف شخصی به خلافت خاصه دلالت می نماید بر افضلیت او بر رعیت او و جامع اراده انتظام است به اکمل وجوه بلکه مردم ارباب دل می دانند که اراده اصلاح عالم بر دست شخصی و ایجاب انقیاد او بر قوم عین افضلیت اوست و سخن ما در همان فضیلت است که بمعنی تشبیه به پیغامبر از جهت پیغامبری باشد نه وجوه دیگر از افضلیت.

تقریر وجه سابع: آنست که خدای تعالی در آیت: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَنْتَهِبُ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُ وَيُحِبُّوْنَ أَذِلَّةً عَلَىٰ أُوْءٍ مِّنْ أَعْرَءٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوِ مَآةٌ لَّمْ يَأْتِ** [المائدة: 54]. اشاره فرموده است به

مقدمه ی ثانیه:

وَأَمَّا فِي مَثَلِ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِينِهِمْ فَأَسْأَلُوا النَّاسَ أَنْ يُعْزِلَهُمْ عَنْ دِينِهِمْ أَفَيُخْرِجُهُمُ مِنْ دِينِهِمْ أَمْ لَا ۚ قُلْ إِنَّمَا يُخْرِجُكُم مِّن دِينِكُمْ كُفْرُكُمْ ۚ فَانظُرُوا ۚ إِنَّمَا تُخْرَجُونَ مِنْ دِينِكُمْ بِكُفْرِكُمْ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۚ

مضمون این آیت علیٰ احد التاویلات آن است که بار خدایا در آر مرا در آوردن نیک و بر آر مرا از عالم بر آوردن نیک و قرار ده برای من از نزد خود قوتی یاری دهنده¹.

چون خلفای ثلاثه غالب شدند و از غیب فوج نصرت و تائید برای ایشان و تابعان ایشان فرود آمده رأی العین دیدیم که اجابت همان دعاء است بلکه امر به این دعاء بشارت است به خلافت این بزرگواران.

بالجمله از این آیات و امثال این آیات واضح شد که قومی از فضایی امت و کبرای ایشان که صفت ایشان بهترین صفات باشد خلفای آن حضرت² خواهند بود چون خلافت این عزیزان متحقق شد و آن موعودات بر دست ایشان منجز گشت به یقین دانستیم که خبر ایشان است که به طریق اجمال مذکور شد لیکن تا وقتی که این عزیزان متصدی خلافت نشده بودند و موعودات سر انجام نیافته بود احتمالات شتی روی می نمود خاطر به هر جانبی آمد و رفت می کرد در این حالت آن حضرت² بجانب غیب متوجه گشتند، به رؤیاء قلیب و رؤیاء میزان و رؤیاء دلو و غیر آن حقیقت کار واضح شد و آن معنی حل گشت بعد از آن آن حضرت² قولاً و فعلاً رجحان ایشان بر سائر قوم بیان فرمود و وصیت اقتدای ایشان نمود که: «اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر»² و این معنی در بسیاری از احادیث مبرهن و هویدا گردید تا آنکه همه به هیئت اجتماعی درجهء تواتر بهم رسانید و به آن معنی یقین کلی حاصل شد **إلا لكل ملرٍ متمرّد إلى أن يقبل للحق مع وضوح عنادٍ وتعنتٍ**.

بعد از آن در مرض اخیر اشارات ابلغ من الصریح به عمل آمد این همه اقوال و اشارات آن حضرت² تفصیل همان اجمال است گویا همه آن اوصاف کامله که اسم خلافت خاصه به آن درست شده است مندرج در کلام آن حضرت است²، پس تعینات آن حضرت² به این معنی است که موصوفین در قرآن این عزیزان اند لا غیر بعد از آن صحابه موفق شدند به انقیاد شیخین و بیعت

¹ - ترجمه‌ی آیه شریفه که در متن آورده شده بود به یقین درست نبود، لهذا این

² - ترجمه از روی ترجمه‌ی قرآن کریم شاه ولی الله محدث دهلوی انتخاب شد.

برای ایشان هر چند نوعی از اجتهاد را کار فرما شدند اما اجتهادی که اولش صورت ظن است و آخرش حقیقت یقین.

مقدمه‌ی ثالثه: خدای تعالی حوادث خیر و شر را بر اجزاء زمان موزع ساخت و در عالم غیب هر حادثه به زمانه‌ی باز بست از آن حوادث موزوعه بر اوقات چیزی که در شریعت معرفت آن در کار بود بر السنه پیغامبران بیان فرمود تا آن حوادث را پیش از وقوع بدانند و در هر حادثه حکمی معین نمود تا حکمت ابتلاء به اتمام رسد قالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿وَقَصَبْنَا إِلَىٰ نَبِيِّهِ لَعْنًا فِي الْكِتَابِ لَمَّا سَدَّنَا فِي الْأَرْضِ مَرَّةً بَنِي لَعْنًا عُلُوًّا كَبِيرًا﴾ [الإسراء: 4]. همچنین بر لسان پیغامبر ما بیان فرموده که بعد زمان آن حضرت زمان خیر خواهد بود پس از آن تغییر کلی ظهور خواهد نمود و فتن عظیمه پیدا شوند و از جمله آن حوادث سه فتنه و دو هُذنه که متخلل باشد در میان آنها مبین ساخت و طرق این احادیث در نهایت کثرت است تا آنکه به حد تواتر رسید و علم به آن از شریعت یقینی گشت از آن جمله حدیث صحیح: «خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَسْقِطُ أَيْمَانُهُمْ شَهَادَتُهُمْ وَشَهَادَتُهُمْ أَيْمَانُهُمْ»، وفي أسلبنده للعدد والثقة رِوَاهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعُمَرَانُ بْنُ حَصِينٍ وَسَهْلُ بْنُ سَعْدٍ وَغَيْرُهُمْ.¹

و بعد تأمل واضح می‌شود که قرن اول زمان آن حضرت از قبیل هجرت تا وفات و قرن ثانی خلافت حضرت صدیق و فاروق است و قرن ثالث خلافت حضرت عثمان تا مدت از دوازده سال بر آمد و فتنه‌ها بر خاست بعد از آن نشاء اقوامی که صفت آنها خوانده‌ای پیدا شد.

و از آنجمله حدیث عبد الله بن مسعود: «تَزُولُ رَحَى الْإِسْلَامِ بِخَمْسٍ وَثَلَاثِينَ سَنَةً فَإِنْ يَهْلِكُوا قَسَبِيلُ مَنْ هَلَكَ»².
و حدیث ابی هریره: «الْخِلَافَةُ بِالْمَدِينَةِ وَالْمَلِكُ بِالشَّامِ»³.
و حدیث حذیفه: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَقُتْلُوا إِمَامَكُمْ وَتَجْتَلِدُوا بِأَسْيَافِكُمْ وَيَرِثَ دُنْيَاكُمْ شِرَارُكُمْ»⁴.

- 1

- 2

- 3

- 4

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

و حديث كرز بن علقمة رضي الله عنه «قال أعرابي يا رسول الله هل للإسلام من منتهى؟ قال: نعم أيما أهل بيت من العرب والعجم أراد الله بهم خيرا دخل عليهم الإسلام قالوا: ثم ماذا يا رسول الله؟ قال: ثم يقع فتن كأنها الظلل قال فقال أعرابي: كلا يا رسول الله فقال النبي صلى الله عليه وسلم: والذي نفسي بيده لتعودن فيها أساود صبا»¹.

و حديث عتبة بن غزوان «وإنها لم تكن نبوءة قط إلا تناسخت حتى يكون آخر عاقبتها ملكا فسئخبرون وتجرّبون الأمراء بعدنا»².
و حديث أبي عبيدة و معاذ بن جبل «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بدأ هذا الأمر نبوءة ورّحمة، ثم كائن خلقة ورّحمة، ثم كائن ملكا عصوصا، ثم كائن غنوا وجبرية وفسادا في الأمة»³.
و حديث عبد الله بن عمرو: «وإن أمتكم هذه جعلت عاقبتها في أولها وإن آخرهم يصيبهم بلاء وأمور تكثر ونها ثم تجيء فتتفرق بَعْضُهَا بَعْضًا»⁴.

و حديث أبي بكره يقي «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من رأى منكم رؤيا. فقال رجل أنا رأيت كأن ميراا نزل من السماء فوزنت أيت وأبو بكر فرجحت أيت بأبي بكر وووزن أبو بكر وعمر فرجح أبو بكر وووزن عمر وعثمان فرجح عمر ثم رفع الميران»⁵.
و حديث سمرة ابن جندب «قال رجل: رأيت كأن دلوا دلي من السماء إلى أن قال ثم جاء علي فاخذ بعراقيها فانتشطت فانتضح عليه منها شيء»⁶. و حديث أنس و سوال بني مصطلق «إلى من ندفع صدقاتنا بعدك إلى أن قال فإن حدث بعثمان حدث فتبا لكم الدهر فتبا»⁷.

و حديث «سهل بن حثمة و ربيع الاعرابي منه رضي الله عنه وقوله من يقضيه؟ إلى أن قال: إذا أتى على أبي بكر أجله وعمر أجله وعثمان أجله فإن استطعت أن تموت فمت»⁸.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8

و حدیث «عمرؓ رفعه رأیت عموداً من نور خرج من تحت رأسی حتی استقر بالشام»¹.

و حدیث عرفجة: «رفع المیزان بعد عثمان»².

و حدیث أبی هريرة: «هلاک أمتی علی أیدی غلّة من قریش»³.
و حدیث «أم یهز الأسدیة ذکّر رسول الله ﷺ فتنّة فقرّبها قالت قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ خَيْرُ النَّاسِ فِيهَا قَالَ: رَجُلٌ فِي مَا شِئْتِ»⁴.
ومن حدیث سعد بن أبی وقاص: «قال عند فتنّة عثمان بن عفّان أشهد أنّ رسول الله ﷺ قال: إِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ»⁵.

و حدیث لاهلان صيفي «جاء علی بن أبی طالب إلى أبی فدعاه إلى الخُروج معه فقال له أبی إنّ خلیلی وابن عمّك عهد إلىّ إذا اختلف الناس أن اتّخذ سيقاً من خشب فقد اتّخذته فإن شئت حرّجت به معك»⁶.

و حدیث أبی موسی «قوله ﷺ فی الفتنّة: کسّروا فیها قسّیکم وقطّعوا فیها أوّارکم»⁷.

و حدیث خباب بن الارت: «ذکر رسول الله ﷺ فتنّة القاعد فیها خیر من القائم والقائم خیر من الماشی والماشی خیر من الساعی»⁸.

و حدیث عبد الله بن مسعود رفعه «تكون فتنة المضطجع فيها خير من القاعد والقاعد خير من القائم»⁹.

و حدیث أبی هريرة: «أیها الناس أظلم فتن كأنها قطع الليل المظلم»¹⁰.

و حدیث أبی بكرة: «ألا إنها ستكون فتن ألا ثم تكون فتنة القاعد فيها خير من القائم»¹¹.

إزالة الخفاء عن خلافة

الحق

و حديث محمد بن مسلمة «قلت: يا رسول الله كيف أصنع إذا اختلف المصلون؟ قال: تخرج بسيفك إلى الحرة فتضربها به ثم تدخل بيتك»¹.

و حديث حسن بن علي «أن رسول الله ﷺ رأى بني أمية يخطبون على منبره رجلاً رجلاً فسأه ذلك فنزلت: **إِنَّا لَطَائِفُكَ** **لِكُلِّ رَأٍ**»².

و حديث وائل بن حجر: «رفع رسول الله ﷺ رأسه نحو المشرق فقال: أتتكم الفتن كقطع الليل المظلم فشددوا أمرها وعجله وقبحه فقلت له من بين القوم: يا رسول وما الفتن؟ قال: يا وائل إذا اختلف سيفان في الإسلام فاعتزلهما»³.

و حديث مرة بن كعب «ذكر يعني رسول الله ﷺ فتنة قَرَّبَهَا قَمَرٌ رَجُلٌ مُّقْتَعٌ فِي تَوْبٍ فَقَالَ هَذَا يَوْمِيذٌ عَلَى الْهُدَى قَائِدًا هُوَ عُثْمَانُ»⁴.
و حديث علي مرتضى «مما عهد إلى النبي ﷺ إن الأمة ستقذرن بعدة»⁵.

و حديث ابن عباس «قال النبي ﷺ لعلي إنك ستلقى بعدي جهدا قال في سلامة من ديني؟ قال: في سلامة من دينك»⁶.
وكذلك من حديث المرتضى «وفي آخر من» **وَإِنْ تُؤْمَرُوا عَلِيًّا وَلَا أَرَاكُمْ قَاعِلِينَ تَجِدُوهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا يَأْخُذُ بِكُمْ الطَّرِيقَ الْمُسْتَقِيمَ**»⁷.
و حديث جابر بن سمره: «قال ﷺ لعلي: هذه مخضبة من هذه - يعني لحيته من رأسه»⁸.

و حديث حذيفة «ذكر فتنين وهدنة فقال في الفتنة الأولى جاءنا الله بهذا الخير فهل بعد هذا الخير من شر؟ قال: نعم دعاة إلى أبواب جهنم»⁹.

وكلام سعيد بن المسيب: «ثارت الفتنة الأولى فلم يبق ممن شهد بدرا أحد ثم كانت الثانية فلم يبق ممن شهد الحديبية أحد»¹⁰.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

قال للبغوي: «أراد بالفتنة الأولى مقتل عثمان وبالثانية الحرة»¹.
وحديث عبد الله بن مسعود: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ بَعْدِي أَثَرَةً وَأُمُورًا تُنْكَرُوتُهَا»².

و حديث أبي ذر «كيف أنت إذا كانت عليكم أمراء يमितون الصلاة ويؤخرونها عن وقتها»؟³.
و حديث أبي ذر أيضاً «كيف أنت إذا غمر الدم أحجار الزيت؟»⁴.

و حديث أبي سعيد الخدري: «بُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ الْعَتَمُ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجَبَالِ»⁵.
و حديث أبي ثعلبة الخشني في تفسير قوله تعالى: □ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُكُمْ □ [المائدة: 105].. «في آخره فإن وراءكم أيام الصبر فمن صبر فيهن كان كمن قبض على الجمرة»⁶.

و حديث عبد الله بن عمرو: «كَيْفَ أَنْتَ إِذَا بَقِيتَ فِي حَتَالَةٍ مِنَ النَّاسِ مَرَجَتْ عَنْهُمْ وَأَمَاتَتْهُمْ، وَاحْتَلَفُوا، فَكَأْتُوا هَكَذَا»⁷.
و حديث ذي الزائد في خطبة حجة الوداع «ألا هل بلغت؟ قالوا: اللهم نعم. ثم قال: إذا تجاحفت قريش الملك فيما بينها وعاد العطاء رسامة فدعوه»⁸.

و حديث ابن مسعود رفعه: «مَا مِنْ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللَّهُ فِي أُمَّةٍ قَبْلِي إِلَّا كَانَ لَهُ مِنْ أُمَّتِهِ خَوَارِيُونَ وَأَصْحَابٌ يَأْخُذُونَ بِسُنَّتِهِ وَيَقْتَدُونَ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِنَّهَا تَخْلَفُ مِنْ بَعْدِهِمْ خُلُوفٌ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ وَيَفْعَلُونَ مَا لَا يُؤْمَرُونَ فَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِيَدِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ»⁹.

و حديث عرياض بن سارية خطبة للنبي □ فيها «وَسَتَرُونَ بَعْدِي اخْتِلَافًا شَدِيدًا، فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي، وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ، وَعَصُوا عَلَيْهِمُ بِالْتَّوَاجِدِ»¹⁰.

بالجملة ما نماز و روزه و زكاة و حج را به یقین می دانیم که آن حضرت □ بعد زمان خود مدتی به خیریت وصف نمود و خلافت آن

ایام را خلافت و رحمت گفته و آن را زمان عافیت شمرده و بعد از آن از فتنه عظیمه انذار کرد و آن را مُلک عضو خوانده و زمان بلا شمرده در زمان اول مردمان را ترغیب به جهاد فرمود و به قتال تحت رایت امام وقت تأکید نمود و در زمان ثانی به تکسیر قسّی و قطع اوتار و دور بودن از میان مردمان ارشاد فرمود چنانکه به یقین می‌دانیم که معراج البته بوده است و عذاب قبر البته بودن است و دجال پیدا شدنی است و مهدی خلیفه خواهد بود و حضرت عیسی نزول خواهد نمود و در همین وزن بر یقین می‌دانیم که آن حضرت^۱ به قتل حضرت عثمان^۲ و آنچه مترتب است بر وی اشاره کرده و آن را زمان فتنه اولی نام نهاده و این معنی از جهت قرائن بسیار به وضوح پیوست تعیین زمان نموده‌اند که «تدور رحي الاسلام بخمس وثلاثين سنة»^۱ و تعیین مکان فرموده که شرقی مدینه خواهد بود چنانکه گفته «ألا إن الفتنه ههنا حيث يطلع قرن الشيطان»^۲ و صورت فتنه بیان کرده‌اند «حَتَّى تَقُولُوا إِمَامَكُمْ وَتَجْتَلِدُوا بِأَسْيَافِكُمْ وَبِرَثْ دُنْيَاكُمْ شِرَارَكُمْ»^۳. و سه کس را نام برده‌اند که در زمان خیر متولی خلافت خواهند بود صدیق اکبر^۴ و عمر فاروق^۵ و ذی النورین^۶ و در زمان فتنه به حضرت مرتضی^۷ بیعت کنند لیکن خلافت او منتظم نشود و قوم بر وی مجتمع نشوند الی غیر ذلك تا آنکه به رأی العین دانستیم که مراد همین حالت است که بعد قتل حضرت عثمان^۸ به ظهور آمد از اختلاف ناس در حرب جمل و صفین بعد این همه به ضرورت عقل در یافته شد که هر چند برای مرتضی^۹ بیعت کرده‌اند و خلافت منعقد ساختند و در حکم شرع که بنای آن مظنات است لازم شد اطاعت او لیکن مراد حق اصلاح عالم است که خلافت وسیله آن است که برای تقریب آن مقصود مشروع ساخته‌اند و اگر مراد حق می‌بود از وجود متخلف نمی‌شد و مرتضی در این خلافت مانند نی در دهان نائی نبود و نه مانند جارحه برای اتمام مراد حق. و قوم مأمور نشدند که تحت رایت او قتال کنند چنانکه مأمور شدند به قتال تحت رأیت مشائخ ثلاثه و مطابق آنچه از این احادیث مفهوم شد به معائنه در خارج دیدیم که در زمان حضرت

1 -

2 -

3 -

مرتضی عنایت الهی که سابق فوج فوج نازل می‌شد مستتر گشت کوشش بسیار فائده اندکی هم نداد و خیریت که عبارت از الفت مسلمین فیما بینهم و ترک منازعه است و انفاق بر جهاد کفار و روز بروز شکست بر کفار افتادن رو به استتار نهاد و معنی: **وَلْيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي رَتَّضُوا لَهُمْ** [النور: 55]. یعنی لیکن بسببهم دینهم صورت نه بست و تمکین فی الارض برای دفع کفار و اعلاء کلمة الاسلام مقرر بود واقع نشد **وَلَا جَلَّ لِي مِنْ لَدُنْكَ شَيْءٌ طَائِفًا تَصِيرًا** [الإسراء: 80]. در این زمان متحقق نگشت و در تمام مسلمین حکم او نافذ نشد و مسلمین کلهم تحت حکم او در نیامدند و هیچ عاقلی بر این معنی انکار نمی‌تواند کرد، چنانکه نمی‌تواند انکار نمود که آفتاب امروز از مشرق طالع شده لیکن نکته دیگر است که غیر اهل بصیرت نمی‌شناسد.

بهر نظر مه من جلوه میکند کس آن کرشمه نبیند که من
لیکن همی نگرم

و آن نکته آن است که انبیاء بر امت خود و خلفاء بر رعیت خود فضیلتی که یافته‌اند سر آن و مخ در آن جارجیه تدبیر الهی بودن است و واسطه اصلاح عالم شدن و این سر و مخ در خلفای ثلاثه **علي وجهه متحقق بود بشهادة النقل والعقل و در حضرت مرتضی نه.**

هر چند این معنی در حق وی نقصی پیدا نکرد، زیرا که وی ساعی بود در اقامت دین اگر چه میسر نشد لیکن فضیلت جارجیه الهی بودن دیگر است و آن اگر می‌بود احکام خلافت خاصه از وی متخلف نمی‌شد و این اقوی وجوه افضلیت مشائخ ثلاثه است بر حضرت مرتضی.

تفاضل اصحاب یمین با هم به اعتبار صحت نیت و کثرت عمل است و تفاضل این بزرگواران با هم به اعتبار مانند بی در دست نائی بودن است و مانند حجر در دست رامی **وَمَا رَمَيْتْ إِلَّا رَمِيًّا وَلَكِنَّ إِلَهَ رَهْمِي** [الأنفال: 17]. بویی است از این بوستان «وَأَنِّي مُكَاثِّرٌ بِكُمْ الْأَمَمَ»¹ رمزی است از این داستان آن حضرت به اعتبار صحت نیت افضل نشدند از آن انبیاء که امت ایشان کم بود از امت آن حضرت بلکه هر چند امت بیشتر جارجیت فیوض الهی قوی‌تر:

بي گوي روز میدان چوگان چه
کار دارد

تشریف دست سلطان چوگان
برد و لیکن

آن حضرت ﷺ بسبب فتح مکه متزاید نشدند در نبوت خود و اوصاف باطنیه خود که خدای تعالی آن حضرت ﷺ را به آن مخصوص گردانیده بود بلکه هر چند بدن (دایره) فتوح بالیده تر روح ﷻ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝ لِيَغْلِبَكَ لَنَا غَلْلُهُ ﷻ [الفتح: 1-2]. روشن تر.

سوال: اگر گوئی این سخن در حرب جمل و صفین مسلم است، زیرا که این حرکات عنیفه مقتضی تحیز نشدند بلکه ساعت بساعت اختلاف مسلمین و فقد جمعیت ایشان بر روی کار آمد لیکن در حرب نهروان جارحه فیض الهی بوده است، زیرا که آن حضرت ﷺ در حق آن جماعه فرموده اند: «لَئِنْ أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّاهُمْ قَتْلَ غَادٍ»¹.

گوئیم: اینجا تحقیقی است شریف فرق است در آنکه شیوع اسلام و ایتلاف مسلمین فیما بینهم کبت کفار و شکست ایشان روز به روز متزاید شود و در آنکه از میان مسلمین فرقه‌ی مارقه به سبب شبهه که از بعض احکام خلیفه ناشی شده است سر بر آرند و با مسلمانان بیچند و خلیفه سعی در کبت آن جماعه فرماید.

مثل اول آن است که طفل را پرورش دهند تا از مرتبه‌ی طفلی به سن ترعرع (نو جوانی) برسد و از آن مرتبه به حد جوانی ترقی نماید و مثل ثانی مثل آنکه استاد نجار برای مصلحتی مهمه تیشه بر چوب می‌زد اتفاقاً خطا کرد تیشه بر پای خودش رسید در این حالت واجب شد بر وی که ترك شغل نجاری کند و به اصلاح پای خود مشغول گردد و در این مبحث غلط نکنی و این نکته‌ی دقیقه را بر غیر محمل آن فرود نیاری.

غرض من آن نیست که حضرت مرتضی ﷺ خلیفه نبود یا در حکم شرع خلافت او منعقد نگشت یا سعی او در حروبی که پیش آمدند لله فی الله نبود أعوذ بالله من جمیع ما کرم الله بلکه مقصود من این است که فضیلت جارحه فیض الهی بودن ظاهر نشد در این مقاتلات و الا خیریت و اصلاح خلق فوج فوج ظهور می‌نمود و

این دقیقه که زبان فقهاء و متکلمین از تقریر آن کوتاه است اثباتاً و نفیاً از آن گفتگو ندارند و فقهاء صحابه به برکت صحبت آن حضرت □ این نکته را شناخته‌اند و در احادیث صحیح به آن نکته اشاره رفته.

بسم الله الرحمن الرحيم

مقصد دوم¹ دلائل عقلیه بر افضلیت شیخین:

اما دلیل عقلی بر افضلیت شیخین، پس تقریر آن موقوف است بر هفت مقدمه، چون آن هفت مقدمه معلوم شود ترتیب شکل اول از قیاس اقترانی سهل گردد که شیخین بهتراند از سائر

¹ - خدمت قارئین محترم کتاب إزالة الخفاء عرض شود که متن فارسی این کتاب بار اول در سال 1286 هـ در زمان حکمرانی منشی جمال الدین خان بر ایالت بهوپال (هندوستان) چاپ و شائع شده است که تصحیح آن را مولانا محمد احسن صدیقی نانوتوی از روی سه نسخه قلمی انجام داده بود. مصنف محترم فصل هشتم کتاب را به دو مقصد تقسیم نموده بود اما مقصد دوم فصل هشتم در هر سه نسخه وجود نداشت و در مقصد اول نیز احساس می‌شد که باید تا اندازه‌ای ناقص باشد، چرا که عادت مصنف رحمه الله در این کتاب بر تفصیل است و آنچه که گفته یا دلائل و شواهد زیاد خوب واضح نموده است و مقصد اول مجمل به نظر می‌آمد، و اقوال فقهای صحابه و احادیث رسول خدا را که وعده داده بود درج نشده بود. علاوه از آن مصنف را عادت بر این است هر جایی که خواسته باشد سخن را ختم کند، می‌نویسد: هذا آخر ما أردنا إيراده یا عبارتی از این قبیل، و در آخر مقصد اول این عبارت نیز وجود نداشت. تقریباً صد سال این قسمت «إزالة الخفاء» در همه نسخه‌های مطبوعه و تراجم این کتاب نا پیدا بود. این طور بنظر می‌رسد که شاه صاحب/ قصد داشته که این قسمت را نظر ثانی و یا اختصار نماید اما به دلائلی این موقع برایش میسر نشده است.

تقریباً صد سال بعد قسمت گمشده در کتاب «قرة العینین فی تفضیل الشیخین» تألیف شاه ولی الله دهلوی کاملاً به دست آمد که فعلاً شما خواننده‌ی محترم این قسمت را به عنوان مقصد دوم تا پایان این جلد مطالعه می‌نمائید. کتاب قرة العینین در سال 1310 هـ در مطبعه مجتبائی هند به طبع رسید. محققین می‌دانند که شاه صاحب اول کتاب قرة العینین را تصنیف نموده و بعد از آن همه مضامین قرة العینین را با اضافه و تفصیل خیلی بیشتر در کتاب إزالة الخفاء مدغم نمود. اما احتمالاً این کتاب (قرة العینین) و یا نسخه‌های خطی آن بدست مولانا محمد احسن صدیقی نرسیده است. قابل یاد آوری است که این قسمت گمشده را پرفیسر علی محسن صدیقی به زبان اردو ترجمه نموده و قدیمی کتاب خانه آرام باغ کراچی در چاپ دوم إزالة الخفاء برای بار اول قسمت گمشده و ترجمه‌ی اردو را به چاپ رسانده است.

صحابه در صفات کذا و کذا، و صفات کذا و کذا فضل کلی است، پس شیخین متمیزند از سائر صحابه به فضل کلی.

مقدمه‌ی اول، بیان حقیقت فضل مطلقاً:

بدانکه حقیقت فضل چیزی بر چیزی اشتراک هردو است در اصلی و زیادت اول است بر ثانی در آن اصل، و دلیل این مقدمه استقرار موضع استعمال لفظ فضل است کما لا یخفی، پس اگر در اصل واحد اشتراک را ملاحظه نکنیم لفظ فضل استعمال کردن ممتنع باشد نتوان گفت که نار در میل به جانب علو افضل است از حمار در بلادت یا این دار اطول و اعرض است از حقیقت انسان، و اگر تساوی شیئین باشد در چیزی یا ثانی زائد باشد در آن چیز از اول نتوان گفت که اول افضل است.

سوال: اگر گوئی که در بعضی استعمالات میگوئیم که یاقوت افضل است از حجر فی نفسه یا آدمی افضل است فی نفسه از فرس، و فرس از گاو، و گاو از حمار و ملاحظه اصل واحد در این جا نمی‌کنیم؟

جواب گوئیم (این) جمله از اوصاف و علوم در اهل تخاطب بیشتر متداول شد و التفات به آنها زیاده تر متحقق گردید، پس در خیال مردمان چنان صورت بست که تفضیل یکی بر دیگری امری حقیقی است نه به اعتبار شیء دون شیء و این خیال از قبیل خلط خطایات و شعریات است بر برهانیات. و این داء عضال است که جز با آراء صائبه ناشیه از خلق حکمت و عدالت و سلامت فطرت علاج آن میسر نیست.

علامت این خلط آن است که چون سخن در خواص احجار به حسب طب یا به حسب سهولت و حکاکت واقع شود گاهی بلور و فاد زهر راجع باشد از یاقوت، و چون سخن در حمل اثقال و رفتن راه واقع شود میل کنند به رجحان فرس بر انسان، و چون سخن در حراثت افتد گاو را بهتر دانند از فرس، و چون سخن در موافقت مزاج لحم به مزاج انسان افتد گوسفند را ترجیح دهند بر گاو، و چون سخن در سهولت اقتنا و کفایت حاجت خفیفه واقع شود خر را اختیار کنند بر گاو. اما در این صورت‌ها با لفظ تفضیل نگویند به ملاحظه‌ی ادب مجالس، و لفظی دیگر بجای تفضیل استعمال نمایند. کار ما با معنای فضل است نه با ادب مجالس و استعمال الفاظ خطاییه.

بالجمله هرگاه تفتیش حقیقت مراد ما افتد چاره نیست از تصریح آن اوصاف که فضل به اعتبار آنها است، زیرا که تا وقتی که تصریح به آن اوصاف نکنیم اختلاف بر انداخته نشود و پرده‌ی خفا از روی حقیقت منکشف نگردد.

مقدمه‌ی ثانیه بیان حقیقت فضل کلی:

بدانکه فضل کلی عبارت است از زیادت به حسب اوصافی که در اکثر احوال و احسن احوال عقلاً به آن اعتبار نمایند و به حسب اوصافی که نفع آن در اکثر امور عقلاً ادراک کنند مانند آنکه گویند یاقوت افضل است از حجر، و ذهب افضل است از نحاس، و فرس افضل است از گاو، و مطمح نظر عقلاء در تفضیل یاقوت و ذهب تزئین است به آن و رغبت ملوک در آن و غلاء ثمن آن و آنچه بدان ماند، و در تفضیل فرس استعداد آن برای سواری ملوک و جهاد اعداء و تزئین به رکوب آن و ربح در تجارت آن، و چون احسن و انفع به حسب رسوم و حاجات و صناعات مختلف است لا جرم فضل کلی را دو حد پیدا شد، فضل کلی به حسب عرف عام و به حسب عرف خاص.

و فضل کلی به حسب عرف عام در آن اشیاء باشد که همه مردم به حسب جبلت و رسم عام احسن و انفع شمرند، بسبب آنکه آن صفات اکثر باشد در تداول مردمان خصوصاً افاضل ایشان در هر طبقه مانند گندم به نسبت جو و ذهب به نسبت نحاس (مس).

و فضل کلی به حسب عرف خاص مختلف باشد به حسب حاجات و اغراض طبقات و امم، مثلاً از افراد انسان در اصطلاح طبقه‌ای که به تدبیر ملک مشغول‌اند، فضل کلی کسی را باشد که به جمع رجال و نصب مکائد قتال و جبايت و تفریق اموال و سیاست مدن در جمیع احوال احذق و اقدر باشد.

و در عرف طبقه‌ای که به استنباط علوم و درس آنها مشغول‌اند، فضل کلی کسی را باشد که حفظ و اقدر باشد بر اقتناء علوم و تحریر و تقریر آن.

و در زمره‌ی حدّادان فضل کلی کسی را باشد که آلات حرب و ادوات ارتفاق به احسن وجه میتواند ساخت، و اگر فضیلتی در کسی از غیر جهتی که غرض این طبقات بدان متعلق است ظاهر شود، مانند براءت جمال یا شرافت نسب، آنرا فضل جزئی گویند و گاهی جمعی مشغول باشند به دو فن و عرف ایشان مستخرج

باشد از هر دو فن معاً مانند خاندانی از سادات که به نجابت و یسار هر دو مفتخر باشند، و مانند خاندانی از قریش که به علم و نجابت هر دو مبتهج باشند، پس در میان ایشان اگر شخصی علم و یسار ندارد و نجابت کامله دارد او را فضل کلی به عرف ایشان نتوان داد و این مقدمه از تفتیش استعمالات فرق و امم واضح گردد.

مقدمه‌ی ثالثه:

هر گاه اهل ملت که جامع باشند همت خود را بر پیغامبری مبعوث من عند الله تعالی به علمی و کتابی جدا و معتقد باشند به آنکه سعادت محصور است در اتباع این پیغمبر و این پیغمبر میزان خیریت و فضیلت است چنانکه در حدیث شریف آمده و احسن الهدی هدی محمد¹ و این پیغمبر افضل بشر است بلکه افضل از ملائکه نیز فضل کلی استعمال کنند در علوم ملت خود به حکم مقدمه‌ی سابقه مراد ایشان نباشد الا اشبه بودن به پیغامبر خود در صفاتی که پیغامبر را از جهت پیغامبری او ثابت است و تحمل اعباء ترویج و نشر آن ملت و واسطه بودن در میان پیغامبر و امت او در آن علوم و تربیت کردن امت بر منهاج تربیت پیغامبر، نظیر آنکه در مذهب شافعی ابو اسحاق شیرازی و بعد از وی امام محمد غزالی و بعد از وی امام رافعی و بعد از وی امام نووی افضل اصحاب او شدند کما لا یخفی علی متبّعی مذهب. و در مذهب حنفی امام ابویوسف و امام محمد و بعد از ایشان طحاوی و کرخی و بعد از ایشان قدوری و برهان الدین مرغینانی و ابوالبرکات نسفی² افضل اصحاب ابی حنیفه بودند، و در طریق نقشبندیه شیخ علاء الدین عطار و بعد از ایشان خواجه عبیدالله احرار افضل اصحاب او شدند لای غیر ذلك من الأمثلة وللنظائر. بفهم اگر می‌توانی فهمید که نظام ملت به وجهی از وجوه مشابهت دارد با نظام سیاست مدینه و چنانکه در سیاست مدینه امر ملک تمامی نمی‌شود بغیر اعانت اعوان که به منزله‌ی جوارح ملک‌اند، امر ملت نیز تمامی نمی‌شود بدون اعوان پیغامبر که به منزله‌ی جوارح پیغامبر باشند، باز اعوان مختلف‌اند، بعضی اهل

¹ -

² - شکی نیست که شاه ولی الله دهلوی/ نیز در این سلسله‌ی عالی مقام شامخ و رفیعی دارند.

قلم و بعضی اهل سیف، و هر شخصی از هزاران هزار دخل دارد در اتمام امر او بر حسب مقدار خود، و افضل اعوان کسی است که به منزله‌ی وزیر و بخشی باشد در جمع جنود و تدبیر نصب و عزل، و شریک بادشاه شود در حل و عقد و جمع و تفریق. همچنان سیاست ملت تمام نمی‌شود بدون قراء و غزاة و علماء و یکی را از هزاران هزار دخلی هست در اتمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل اعوان کسی است که عضد او شد در وقت تنهائی او و عزت اسلام داد در وقت غربت او و کسر جماعت متعصبین نمود در وقت غلبه‌ی اعداء و بعد از آنکه پیغامبر به رفیق اعلیٰ صعود فرمود علم او را مشهور ساخت و دین او در عرب و عجم شائع گردانید.

و این که گفتیم که تشبیه در صفاتی که از جهت نبوت حاصل شده است می‌باید، از آن جهت گفتیم که حضرت پیغامبر ما صلوات الله و سلامه علیه اوصاف کمال همه جمع فرموده بود که بعض آن با اصل نبوت لازم نیست مثل جمال رائع و نسب بارع، صوت حسن و قوت بطش و بقاء (نکاح) و غیر آن.

آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

لیکن سخن در فضیلتی می‌رود که همه انبیاء را بر امت خودها متحقق است و تشبیه به آن و اعانت در آن.

سوال: اگر گوئی که خدای تعالی می‌فرماید: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُ﴾ [الحجرات: 13]. و از اینجا فهمیده می‌شود که فضیلت منوط به حالتی است که فیما بین العبد و بین الله باشد! جواب گوئیم که: تقوی امتثال اوامر و اجتناب مناهی است، اوامر و نواهی در حالتی که فیما بین الله و بین العبد فقط باشد محصور نیست، جهاد از اوامر است و امر معروف و نهی منکر از اوامر است و تعلم علم از اوامر است، بسا اوقات که ذکر نفل و صلاة نفل و صدقه‌ی نفل مفضول باشد به کثیری از جهاد و مشغول شدن به امر لشکر و مانند آن هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد.

و در حدیث شریف آمده «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِمَجْلِسَيْنِ فِي مَسْجِدِهِ فَقَالَ: «كَلَاهُمَا عَلَى خَيْرٍ وَأَخَذَهُمَا أَحْضَرُ مِنْ صَاحِبِهِ، أَمَّا هَؤُلَاءِ فَيَدْعُونَ اللَّهَ وَيُرْعَبُونَ إِلَيْهِ فَإِنْ شَاءَ أُعْطَاهُمْ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُمْ، وَأَمَّا هَؤُلَاءِ فَيَتَعَلَّمُونَ الْفِقَةَ وَالْعِلْمَ

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

وَيُعَلِّمُونَ الْجَاهِلَ قَهُمَ أَفْضَلُ، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا قَالَ: ثُمَّ جَلَسَ فِيهِمْ»، رواه للدارمي¹.

و تفصيل عالم بر عابد امر مقرر است در دين، آري از اين آيه بعد ملاحظه‌ی سباق و شان نزول فهميده مي‌شود كه جمال رائع و نسب بارع و مانند آن در اكرميت دخل ندارد و همين است حاصل اين مقاله‌ی ما.

مقدمه رابعه، تعيين صفاتي كه نبي را از جهت نبوت حاصل شده.

بايد دانست كه اصل نبوت پيغامبران اولي العزم اراده حق تبارك و تعالي است لطف به بندگان خود و تقريب ايشان به خير به بعث پيغامبري از ميان ايشان و اعلاء كلمه او و اظهار حجج او و شائع گردانيدن علم او قال الله تعالي: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا لِمُرْسَلِينَ ۚ ۱۷۱﴾ إِنَّهُمْ لَمَنْصُورُونَ ۚ ۱۷۲ وَإِنْ جُنَدْنَا لَهُمْ لَإِعْلَبُونَ ۚ ۱۷۳﴾ [الصافات: 171-173].

«وَعَنْ عِيَّاضِ بْنِ حِمَارٍ الْمُجَاشِعِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ فِي خُطْبَتِهِ «أَلَا إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ أَعْلَمَكُمْ مَا جَهِلْتُمْ مِمَّا عَلَّمَنِي يَوْمِي هَذَا كُلُّ مَا تَخَلَّيْتُمْ عَبْدًا خَلَّالًا وَإِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي خُتَفَاءَ كُلِّهُمْ وَإِنَّهُمْ أَتَتْهُمْ الشَّيَاطِينُ فَاجْتَبَأَتْهُمْ عَنْ دِينِهِمْ وَحَرَمَتْ عَلَيْهِمْ مَا أَحَلَّتْ لَهُمْ وَأَمَرَتْهُمْ أَنْ يُشْرِكُوا بِي مَا لَمْ أَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَإِنَّ اللَّهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَمَقَّتَهُمْ عَرَبَهُمْ وَعَجَمَهُمْ إِلَّا بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَقَالَ إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لَابْتِلَاكَ وَأَبْتَلَيْ بِكَ وَأَنْزَلْتُ عَلَيْكَ كِتَابًا لَا يَغْسِلُهُ الْمَاءُ تَقْرُؤُهُ تَائِيًا وَيَقْطَانُ وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَحَرِّقَ قُرَيْشًا فَقُلْتُ رَبِّ إِذَا بَلَغُوا رَأْسِي فَيَدْعُوهُ خُبْرَةٌ قَالَ اسْتَخْرِجْهُمْ كَمَا اسْتَخَرَجُوكَ وَاعْزُهُمْ نُعْرَكَ وَأَنْفِقْ فَسَنُفِقَ عَلَيْكَ وَابْعَثْ جَيْشًا تَبْعَثْ خَمْسَةَ مِثْلِهِ وَقَاتِلْ بِمَنْ أَطَاعَكَ مَنْ عَصَاكَ»، رواه مسلم.

بعد از آن چون تأمل بليغ بكار بريم معلوم شود كه از لوازم نبوت و اجزاء آن تمیز نبي است از سائر بشر در هر دو قوت نفس ناطقه كه قوت عامله و عاقله است. پس خداي تعالي پيغامبر را به فضل و نعمت خود بي سابقه عملي در قوت عاقله زيادتي عطاء مي‌فرمايد كه به سبب آن وحی از جانب غيب به او مي‌رسد و جنت و نار را مشاهده مي‌فرمايد و ملائكه را به صور آنها بيند و در واقعات و روياء صالحه واقعات آينده را به صور

مثالیه در می‌یابد و بسوی این جزو اشارت واقع شده است در حدیث: «الروایه جزء من ستة وأربعین جزء من النبوة»¹ و همچنین در قوت عامله‌ی او مددی می‌دهد که بسبب آن سمت صالح نصیب او می‌گردد و در رعایت آداب عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدنی به‌طوریکه از آن خوبتر متصور نشود اهتمام می‌فرماید و خلق شجاعت و سیاست و عدالت و کفایت و شناختن مصلحت هر وقتی او را عطاء می‌کند و بسوی این جزء اشارت واقع شد در حدیث: «السَّمت الصَّالح جزء من خمسة وعشرين جزء من اجزاء النبوة»².

اگر می‌خواهی که خواص نبی را بفهمی فرض کن که چهار شخص را در یک تن جمع کرده‌اند و نام آن مجموع را نبی گذاشته‌اند، بادشاهی که صاحب حکمت عملی (سیاسیون) او را انسان مدنی می‌گویند، یعنی انسانی که ظل نفس ناطقه او بر مردمان می‌افتد، و بسبب آن ظل التیامی و انتظامی در میان افراد بشر واقع می‌شود و هر یکی بر جای خود قرار گرفته تربیتی مناسب عادت می‌گیرد و از انواع اهل قلم و ابطال و مدبران جیش و سیاست کنندگان در مدن و مزارعان و تجار و غیر ایشان. پس اگر اجتماع و ترتیب در میان این فرق متحقق نباشد بسبب ظل نفس ناطقه او که بر ایشان می‌افتد بواسطه افعال و اقوال او از سر نو متحقق گردد و اگر متحقق باشد بکمال خود رسد، و هر نا بایستنی که در وی هست زائل گردد قصه مختصر کنم هر چه در این انسان می‌باید از بخت و حکمت و عدالت و شجاعت و کفایت و غیر آن همه در نبی بین.

و حکیمی که در حکمت عملی بسر آمده، و علم اخلاق و تدبیر منازل و سیاست مدن نیک شناخته، و اصول و فروع آن علوم را حاوی شده، و بر علم اکتفا ننموده بلکه همه آن صفات تحقیقا و تخلقا در وی نمایان شده و آثار آن صفات حینا فحینا از وی می‌تراود که کل اناء یترشح بما فیه.

و صوفی مرشدی که در میان زمره صوفیان نشسته مصدر کرامات عجیه و خوارق غریبه گشته، و به قوت ارشاد خود بادیه پیمایان ضلال را راه نجات نموده بعد از آنکه طریق تهذیب نفس به طاعت و ریاضت نیک شناخته، و حس مشترک او مرآة علوم

- 1

- 2

حقه گشته، و خفایای عالم ملک و خفایای عالم ملکوت بر وی مفاض شده، و خواص اعمال جوارح و اذکار زبان نیک ورزیده به جزئی و کلی این فنون ماهر گردیده مثل آنچه در مقامات مشائخ مثل بهجة الاسرار و مقامات خواجه نقشبند خوانده باشی¹.

و جبرئیلی که جارحه از جوارح تدبیر الهی گشیده و واسطه‌ی اخذ علوم حق از منبع آن شده، لَا يَعْلَمُ صُورَةَ اللَّهِ مَا أَمَرَهُمْ بِهِ وَعَلَوْنَ مَا يُؤْمَرُونَ [التحریم: 6]. وصف او شده و از جذر جبلت او راهی به حظيرة القدس کشاده و از آن راه علوم مجرده عالیّه در عقل و قالب او ریخته، و اطمینانی و ثلجی و یقینی و عظمتی میسر او شده.

باز تأمل باید کرد که آن حضرت در ایام خود به چه چیز اعتناء تمام نمودند، و از آثار آن حضرت در عالم چه چیز باقی ماند و هر چند این سخن دراز است اما از جزئیات به کلیات انتقال می‌باید کرد، و حدیسی ذهن را کار باید فرمود، قَالَ لِلَّهِ تَعَالَى: هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ لِيُؤْتِيَهُمْ آيَاتِهِ وَيُخْرِجَهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝ وَأَخْرَجَ فِيهِمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ [الجمعة: 2-3]. پس باید دانست که آن حضرت در زمانی مبعوث شدند که شرک در عبادت شائع بود، و معاد را اثبات نمی‌کردند، و عبادات را فراموش ساخته بودند، و در دین حنیفی که منسوب است به حضرت ابراهیم (علیه السلام) تحریفها راه یافته بود، در اول بعث ابطال شرک نمودند، و اثبات مجازات فرمودند و تحریفات را بر انداختند آنگاه عرب عامه و قریش خاصه به تعصب برخاستند و ایذاها دادند، آن حضرت به قوت خدا داد در مقابله و مجادله ایشان استقامت نمودند با آنکه راهی واضح شد و اسلام از کفر ممتاز گشت، و مردمان در دین حق در آمدند بعد از آن مأمور شدند به هجرت و به جهاد، در آن باب به تأیید الهی سعی که زیاده

¹ - در این جا مراد از صوفی شخص زاهد و متقی است که بر سنت رسول خدا عامل باشد، و بخاطر عرف عام شائع در شبه قاره هند مصنف نیز این اصطلاح را انتخاب نموده است، و به جرأت می‌توان گفت که انسان‌های بی‌سواد و اهل بدعتی که در این دور بنام صوفی و مرشد عرض اندام می‌کنند قطعاً مقصود شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله نیستند، چرا که با مراجعه به کتب و رسائل محدث هند دانسته می‌شود که با بدعت گذاران و اهل خرافات به شدت مخالف بوده است، کتابی که در دست دارید بهترین دلیل بر این مدعا است.

بر آن مقدور بشر نباشد بجا آوردند، و فتحها واقع شد، و هزیمتها بر کفار افتاد، و دین جاهلیت از هم پاشید، و مظالم و مخالفت به سنت عادلّه که شیوع تمام یافته بود در مکمن عدم رفت، و علمی که هرگز با آن آشنا نبودند در میان ایشان شائع شد، و آن ده علم است:

علم قرآن، و علم ایمان یعنی ارکان پنجگانه اسلام با توقیت اوقات و تعیین آداب و مانند آن، و علم معاد یعنی شرح احوال برزخ و حشر و جنت و نار، و علم احسان یعنی از قوالب عبادات به ارواح آن و از صوّر طاعات به انوار آن ترقی نمودن و نام احسان امروز طریقت و معرفت است، و علم شرائع در تدبیر منازل و سیاست مدن و طریق معاش، و علم اخلاق، و علم آداب، و علم فتن یعنی حوادث آینده، و علم فضائل اعمال، و علم مناقب عمّال و این همه علوم را به وجهی شرح و تفضیل داد و شائع و مشهور گردانید که با قاصی و دانی و صغیر و کبیر و ذکی و غبی رسید، الا هر بی نصیبی که شقاوت ازلی او را در گرفته باشد. و تربیت فرمود اهل زمان خود را تا آنکه اهل بدو و سکان صحراء محسنین و مقربین گشتند، و این تربیت به فیض صحبت با برکت بود، و امر معروف و نهی منکر در هر حالتی به قدر آن حالت.

و به همین منن عظمی که اشاره واقع شد در این آیت اگر عمری در تأمل بگذرانی مثل این منقّح و محصل نیابی.

مقدمه خامسه: بیان آنکه حالتی که به سبب آن غیر نبی با نبی تشبّه کند چیست، و اعانت کلی پیغمبر در اموری که پیغامبر برای او مبعوث شده و به اعتناء تمام آنرا سر انجام داد به چه قسم متصور گردد؟

بدانکه تشبّه در خصلت اولی که اراده بعث است به آن طریق تواند بود که اراده منعقد شود به آنکه اتمام این کار بر دست بعضی امتیان کنند و این معنی را پیغامبر ارشاد فرماید، قُلْ لِلّٰهِ تَعَالٰی ۙ كُنْمْ جَیْرَ اُمَّةٍ ۙ یَّرٰى لِلنَّاسِ اُْمُرُوْنَ ۙ اِلٰ هٰرُوفٍ وَّآ هَۡنَ عَنِ ۙ اَلْمُنْكَرِ وَاَلْمُنُوْنَ وَاَللهُ ۙ [آل عمران: 11].

«عن بهز بن حکیم عن أبیه عن جدّه أنه سمع النبی ۙ یقول فی قوله تعالیٰ: ۙ كُنْمْ جَیْرَ اُمَّةٍ ۙ قال: أنتم تتمون سبعین أمة أنتم خیرها وأكرمها علی الله»، أخرجه للترمذی¹.

¹ - سنن ترمذی، حدیث شماره:

إزالة الخفاء عن خلافة

الحق

«وعن ابن عباس في قوله: ﴿كُنْمْ جَهْرًا أُمَّةً طَرَجًا لِلنَّاسِ﴾ قال: هم الذين هاجروا مع رسول الله ﷺ من مكة إلى المدينة» أخرجه للحاكم¹.

وقال الله تعالى: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسُدَّ بِكُمُ الْقُرْآنُ مِنكُمْ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ سَبِيلٌ لِّهَدْيِهِمْ لِيُذَوِّبَهُمُ اللَّهُ بِضُرٍّ طَوِيلٍ تَجِيءُ لَهَا شَوَارِبُهَا ظُفُرًا وَمِثْلَ نَبْتٍ طَوِيلٍ يُحَنَّقُ عَلَيْهِ أَفْئِدَةٌ تِرَافُ مَاءٍ أَلْوَاحٌ وَكُلُوبٌ يَبْغِصُونَ أَفْئِدَتَهُمْ غَايَةً لِّبَأْسٍ تَنَازَعْتُمْ فِيهَا وَكُلٌّ قُلُوبٌ غُلُلَةٌ أَصْبَحُوا بِخِيَابِكُمْ إِلَى الصَّالِحِينَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَآلِهِ تَتَّبِعُهُمُ الْخَيْرُ كُلُّهُمْ نِسَاءٌ وَآلٌ مَّطَهَّرَةٌ وَلَهُمْ جَنَّتَانِ فِي هَذِهِ الْأَرْضِ ذِيقُوا ثَمَرَهُنَّ كُلَّ يَوْمٍ إِذْ يَقُولُ هَٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ﴾ [النور: 55].

«عن أبي بن كعب قال: لما قدم رسول الله ﷺ وأصحابه المدينة وآواهم الأنصار ورمتهم العرب عن قوس واحدة كانوا لا يبيتون إلا بالسلاح ولا يصبحون إلا فيه فقالوا: أترون أنا نعيش حتى نبيت أمنين مطمئنين لا نخاف إلا الله. فنزلت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾»، أخرجه للحاكم².

«وعن أبي عروة قال: كنا عند مالك بن أنس فذكروا رجلا ينتقص أصحاب رسول الله ﷺ فقال مالك: من أصبح من الناس وفي قلبه غيظ على أصحاب رسول الله ﷺ فقد أصابته هذه الآية: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾»، أخرجه للواحدي³. «وقد بينا أن الله تعالى كشف على نبيه بما رأى أصحابه أن المراد بذلك استخلاف أصحابه ثلاثين سنة».

وقال الله تعالى: ﴿ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي مِثْلِ قَرْيَةٍ إِذْ قَالَ مُوَسَّىٰ لِهَارُونَ اصْنَعْ لِي مِثْلَ قَرْيَةٍ قَالَ لَا بَأْسَ بَكَ إِنَّ مَثَلِ قَرْيَةٍ لَّنُفَعُكَ مِنْهُ فَأَخَذُوا صَبَاحَةً مِّنْ ثَمَرِهِمْ فَأَنزَلَهُمْ فَأَكَلَتْهُمْ أَشْجَارُهَا الْكُوفَىٰ ثُمَّ أَصْبَحُوا عَلَىٰ سُلُوكِهِمْ يَوْمَ يُنْفَخُ الْأَشْجَارُ وَأَبْجَاسُ الْسَّاجِدِ فَذُكِّرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْفَتْحِ ۚ﴾ [الفتح: 29].

«عن خيثمة قال قرأ رجل على عبد الله سورة الفتح فلمّا بلغ - ﴿كَرَّعَ أَعْيُنَهُمْ بِذَلِيلِ الْكُفَّارِ﴾ - قال: ليغيظ الله بالنبى وبأصحابه الكفار، قال ثم قال عبد الله: أنتم الزراع وقد دنا حصاده»، أخرجه للحاكم⁴.

¹ - مستدرک حاکم،

² - مستدرک حاکم،

³ -

⁴ - مستدرک حاکم،

«وعن عائشة في قوله تعالى: لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكَاذِبُونَ قالت: أصحاب رسول الله ﷺ أمروا بالاستغفار لهم فسبّوهم»، أخرجه للحاكم.¹

وقال للواحدي: «هذا مثل ضربه الله تعالى لمحمد ﷺ فالزرع محمد والبطش أصحابه والمؤمنون حوله وكانوا في ضعف وقلة كما كان أول الزرع دقيقاً ثم غلظ وقوي وتلاحق، كذلك المؤمنون قوي بعضهم بعضاً حتى استغلظوا واستووا على أمرهم ليغيظ بهم الكفار أي إنما كثرتهم وقواهم ليكونوا غيظاً للكافرين».²

اما تشبه در زیادتی که در جزء علمی نفس ناطقه دهند به این وجه تواند بود که کسی را از امت محدث و ملهم کنند تا بعض بروق غیب در دل او لمعان نماید و این معنی به دو طریق تواند بود:

یکی آنکه به مجرد شنیدن سخن پیغامبر متنبه شود به اصل کار گویا آنرا بی واسطه می بیند و می داند و از لوازم این معنی تصدیق دل است به غیر اکثراث.

و نیز از لوازم او صحبت دائمه با پیغمبر ﷺ با وصف فنا و فدا و تسلیم و ترك مخالفت اگر چه در ادنی شیء باشد و امام این طریقه صدیق اکبر ﷺ است.

و دوم آنکه فراست صادق او را نصیب کنند و عقل او را از حظیره القدس تأییدی دهند که غالباً اصابت کنند در مجتهدات خود و از لوازم این معنی آنست که وحی بر حسب رای او نازل شود و نیز از لوازم او آنست که ممتاز شود در میان ابناء جنس خود به آنکه هر چیزی را که ظن کند موافق واقع افتد و امام این طریقه فاروق اعظم ﷺ است.

اما تشبه در زیادتی که در جزء علمی نفس ناطقه دهند به دو وجه تواند بود وجه اول آنکه سمت صالح داشته باشد و عدالت کامله و در امور ملك رانی و سیاست مدن داد آن دهد و به وجهی معامله کند که امت بر وی مختلف نشود، و تا مقدور بدون سل سیف در میان مسلمین کار سر انجام دهد و جهاد عرب و عجم به نوعی که بهتر از آن متصور نباشد بجا آرد و حق شخصی از هزاران هزار که در امر ملت سعی کند جدا جدا بشناسد، و از هر یکی کاری که از وی می آید بگیرد علماً و عملاً و نصرت دین را به

¹ - مستدرک حاکم،

اقصي همت مطمح نظر خود سازد گویا برای همین کار مخلوق شده و این امر غایت سعادت او است، و رد و قبول او همه بر موافقت ملت و مخالفت آن باشد، یا اصابت رای و فطانت المعیه به آن مشابه گویا رای او مرآة اراده الهی افتاده هر چه می‌اندیشد از مکن غیب بر حسب اندیشه او ظاهر شود، چنانکه حضرت مرتضیٰ فرمود: «ان عمر کان رشید الراي»¹، و فرمود: تازیانه عمر بهتر از سیف ما است².

وجه ثانی آنکه تربیت کنند جمیع اصحاب خود را به تأثیر صحبت و هر یکی را امر معروف کند در هر حالتی به قدر آن حالت و مواعظ و خطب بلیغه او مؤثرترین کلمات باشد در نفوس و کرامات عجیه و خوارق غریبه از وی مشاهده افتد.

اما تشبیه او با پیغامبر در تحمل اعباء دعوت به آن وجه تواند بود که مرد جلیل القدر که در نظر مردمان محترم باشد و از وی در حل و عقد خویش حساب می‌گرفته باشند، و با وی از هر بطن جماعتی مؤتلف باشند به اقصى همت در اسلام قدم راسخ زند و به مجرد دخول او در اسلام جمعی در اسلام در آیند، و به مجرد دخول او عزت اسلام ظاهر شود، و در نظر مردمان پر ظاهر گردد که این ملت را ظهوری شدنی است و دست متعصبان از تطاول این ملت بسبب قیام او بسته گردد، و توقع غلبه از خاطر ایشان بسبب رسوخ قدم او از هم باشد، باز چون جهاد در میان آید به هر وقعی او را دخل باشد در حل و عقد و جمع رجال و نصب قتال و مشورت او را پذیرائی تمام باشد پیش آن حضرت.

و اما تشبیه او با پیغمبر در نشر علوم به آن تواند بود که تصرف کند در علوم مروه آن حضرت به ارشاد طرق روایت و حمل ناس بر تعلیم علوم آن حضرت و اگر در مسأله اقوال روات مختلف شوند خروج نماید از مضیق اختلاف به قضا و اجماع، و ارشاد نماید طریق اجتهاد را و سد کند طرق تحریف را بالجمله احکام نماید اخذ علم از پیغامبر و امام باشد در این راه و واسطه باشد در میان آن حضرت و امت او در اخذ علوم.

1 -

2 -

فائده: در حدیث متواتر آمده است: «خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم»³.

و سیر در تفضیل صحابه بر هر که بعد از ایشان آمد آنست که ایشان واسطه‌اند میان پیغامبر و این جماعت متأخره و از جهت غلبه‌ی اسلام به واسطه‌ی ایشان و رسیدن علم به سبب ایشان. بفهم اگر می‌توانی فهمید که امر ملت مشابهت تمام دارد به دیواری که هر خشت فوقانی متفرع است تا آنکه کار به اساس رسد، همچنین هر قرن متأخر مستمد و منت پذیر قرن متقدم است در شرائع اسلام و علوم و هدایت و شرع تا آنکه امر منتهی گردد به صاحب شرع که از جانب خدای تعالی شریعت را بی واسطه آورده. نمی‌بینی که امروز کافری چون می‌خواهد که مسلمان شود چه قدر حرکات عنیفه می‌بایدش کرد که از میان اهل کفر و رسم کفر برآمده از اهل اسلام یاد گیرد و به آن متخلق گردد خدای تعالی رحمت تامه نازل گرداند بر آبا و اجداد و اساتذه و مشائخ ما که در حجر تربیت خود ما را پرورش دادند و اول کلمه که به ما نمودند رسم اسلام بود آن مؤنت دشوار از سر ما برداشتند رَبِّ رَحْمَهُمْ كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا [الإسراء: 24]. و رحمت دیگر اوفی و اتم از آن نصیب اصول ایشان گرداند که ایشان را همچنین در حجر خود تربیت کرده‌اند این مؤنت خلاص گردانیدند و همچنین تا آنکه صلوات تامه و تحیات کامله تحفه جناب عالی آن حضرت گردید. علماً و عملاً این چنین باید دانست این ملت حقه بهره‌مند گردید. علماً و عملاً این چنین باید دانست این چنین منت را بر جان خود باید نهاد تا بر آبادی ظاهری و باطنی کرده باشیم و از عقوبت ایشان دور شویم.

والله اعلم بالصواب

مقدمهء سادسه، بیان تحقق این خصال در شیخین به

وجه کمال

اما متضمن بودن بعث پیغامبر بعث ایشانرا و اعلام از جانب غیب به این معنی پس فصلی از آن در مسلک اول تقریر کرده شد.

و از این باب است قصه‌ی اسقف: «عَنِ الْأَقْرَعِ مُوَدَّنَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ بَعَثَنِي عُمَرُ إِلَى الْأَسْقَفِ فَدَعَوْنِي فَقَالَ لِي عُمَرُ وَهَلْ تَجِدُنِي فِي الْكِتَابِ قَالَ نَعَمْ. قَالَ كَيْفَ تَجِدُنِي قَالَ أَجِدُكَ قَرْنًا.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

فَرَفَعَ عَلَيْهِ الدَّرَّةَ فَقَالَ قَرْنُ مَهْ فَقَالَ قَرْنُ حَدِيدُ أَمِينٌ شَدِيدٌ. قَالَ كَيْفَ تَجِدُ الَّذِي يَجِيءُ مِنْ بَعْدِي فَقَالَ أَجِدُهُ خَلِيفَةً صَالِحًا غَيْرَ أَنَّهُ يُؤَثِّرُ قَرَابَتَهُ. قَالَ عُمَرُ يَرْحَمُ اللَّهُ عُثْمَانَ ثَلَاثًا فَقَالَ كَيْفَ تَجِدُ الَّذِي بَعْدَهُ قَالَ أَجِدُهُ صَدًا حَدِيدًا قَوْصَعٌ عُمَرُ يَدُهُ عَلَى رَأْسِهِ فَقَالَ يَا دَفْرَاهُ يَا دَفْرَاهُ. فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّهُ خَلِيفَةُ صَالِحٌ وَلَكِنَّهُ يُسْتَخْلَفُ حِينَ يُسْتَخْلَفُ وَالسَّيْفُ مَسْلُوكٌ وَالْدَّمُ مُهْرَاقٌ». قال أبو داود: والدفرة للنتن، أخرجه أبو داود في بعض للنسخ.¹

و از این باب است روای عوف بن مالک: «عن عوف بن مالک الأشجعي أنه رأى في المنام كأن الناس جمعوا وإذا فيهم رجل فرعهم فهو فوقهم ثلاث أذرع فقال: فقلت من هذا؟ قال: عمر. قلت: لم؟ قالوا: لأن فيه ثلاث خصال: لأنه لا يخاف في الله لومة لائم وأنه لخليفة مستخلف وشهيد مستشهد قال: فأتى أبا بكر فقصها عليه فأرسل إلى عمر فدعاه ليبشره. قال: فجاء عمر. قال: فقال لي أبو بكر: اقصص رؤياك. قال فلما بلغت خليفة مستخلف زجرني عمر وكهرني وقال: اسكت تقول هذا وأبو بكر حي. قال: فلما كان بعد أن ولي عمر مررت بالشام وهو على المنبر قال: فدعاني وقال: اقصص رؤياك فقصصتها فلما قلت إنه لا يخاف في الله لومة لائم. قال: إني لأرجو أن يجعلني الله منهم. قال: فلما قلت: خليفة مستخلف. قال: قد استخلفني الله فسله أن يعينني على ما ولاني فلما أن ذكرت شهيد مستشهد قال: أنى لي بالشهادة وأنا بين أظهركم تغزون ولا أغزو. ثم قال: بلى يأت الله بها إن شاء الله»، أخرجه أبو عمر في الاستيعاب.²

و اما تشبه شيخين به حضرت پیامبر ﷺ در جزء عقلی نفس ناطقه به آن دو طریق که بیان کردیم پس شواهد بسیار دارد، از آنجمله:

حديث أبي درداء قال: «قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقَ. وَوَأَسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي. مَرَّتَيْنِ قَمَا أَوْذَى بَعْدَهَا»، أخرجه البخاري.³

- 1

- 2

- 3 - صحيح بخاری، حدیث شماره:

و حديث عائشة قللت: «لما أسري بالنبي ﷺ إلى المسجد الأقصى أصبح يتحدث الناس بذلك، فارتد ناس فمن كان آمنوا به وصدقوه، وسمعوا بذلك إلى أبي بكر ﷺ فقالوا: هل لك إلى صاحبك يزعم أنه أسري به الليلة إلى بيت المقدس، قال: أو قال ذلك؟ قالوا: نعم، قال: لئن كان قال ذلك لقد صدق، قالوا: أو تصدقه أنه ذهب الليلة إلى بيت المقدس وجاء قبل أن يصبح؟ قال: نعم، إني لأصدقته فيما هو أبعد من ذلك أصدقته بخبر السماء في غدوة أو روحة، فلذلك سمي أبو بكر الصديق»، أخرجه للحاكم¹.

«قال أبو عمر: سُمي الصديق لبداره إلى تصديق رسول الله ﷺ في كل ما جاء به وقيل: بل قيل له الصديق لتصديقه في خبر الأسراء، وفي حديث التخيير قال علي فكان رسول الله ﷺ هو المخير فكان أبو بكر أعلمنا به، وقال رسول الله ﷺ: دعوا لي صاحبي فإنكم قلت لي كذبت وقال لي: صدقت، وقال رسول الله ﷺ في كلام البقرة والذئب: آمنتُ به أنا وأبو بكر وعمر وما هما ثم علما منه بما كانا عليه من اليقين والإيمان انتهى قول أبي عمر»².

«عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ: إِنَّ عَبْدًا خَيَّرَهُ اللَّهُ بَيْنَ أَنْ يُؤْتِيَهُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا مَا شَاءَ وَيَبْنِي مَا عِنْدَهُ فَاخْتَارَ مَا عِنْدَهُ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ قَدَيْتَا يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا بَائِتَا وَأُمَّهَاتِنَا قَالَ فَعَجَبْنَا فَقَالَ النَّاسُ أَنْظِرُوا إِلَى هَذَا الشَّيْخِ يُخَيِّرُ رَسُولُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَبْدٌ خَيَّرَهُ اللَّهُ بَيْنَ أَنْ يُؤْتِيَهُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا مَا شَاءَ وَيَبْنِي مَا عِنْدَ اللَّهِ وَهُوَ يَقُولُ قَدَيْتَا يَا بَائِتَا وَأُمَّهَاتِنَا قَالَ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ الْمُخَيَّرَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ هُوَ أَعْلَمُنَا بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ مِنْ أَمَنِ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ وَلَوْ كُنْتُ مُنْخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ أَخُوهُ الْإِسْلَامُ لَا تَبْقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ حَوْجَةً إِلَّا حَوْجَةُ أَبِي بَكْرٍ»، أخرجه للترمذي وللشيخين نحوه من طرق متعددة³.

«وعن عائشة أن أبا بكر لم يقل بيت شعر في الإسلام حتى مات وإنه كان قد حرم الحمر في الجاهلية هو وعثمان»، أخرجه أبو عمر في الاستيعاب⁴.

¹ - مستدرک حاکم،

² - الاستيعاب

³ - سنن ترمذی، حدیث شماره:

⁴ - الاستيعاب

«وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَسْلَمَ جَاءَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصَّدِيقِ فَقَالَ لَهُ إِنَّ الْأَخْرَجَ رَأَى. فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ هَلْ ذَكَرْتَ هَذَا لِأَحَدٍ غَيْرِي فَقَالَ لَا. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ قُبْتُ إِلَى اللَّهِ وَاسْتَيْزِرَ سِرُّ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ. فَلَمْ تُفَرِّدْهُ تَفْسُؤُهُ حَتَّى أَتَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ مِثْلَ مَا قَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ فَلَمْ تُفَرِّدْهُ تَفْسُؤُهُ حَتَّى جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ لَهُ إِنَّ الْأَخْرَجَ رَأَى فَقَالَ سَعِيدٌ فَأَعْرَضَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذَلِكَ يُعْرِضُ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى إِذَا أَكْثَرَ عَلَيْهِ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَهْلِهِ فَقَالَ: أَيْشَتَكِي أَمْ يَهْ جَنَّتْ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ إِنَّهُ لَصَحِيحٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَيْكُزْ أَمْ تَيْبٌ. فَقَالُوا بَلْ تَيْبٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَرَجِمَ»، أخرجه مالك¹.

وعن المسور بن مخرمة في قصة الجديبة وجديث لبي جنيد «فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَأَتَيْتُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ أَلَسْتُ نَبِيَّ اللَّهِ حَقًّا قَالَ: بَلَى. قُلْتُ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَعَدُّوْنَا عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ: بَلَى. قُلْتُ فَلِمَ تُعْطَى الدِّينِيَّةُ فِي دِينِنَا إِذَا قَالَ: إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَسْتُ أَغْصِيهِ وَهُوَ تَاصِرِي. قُلْتُ أَوَلَيْسَ كُنْتُ تُحَدِّثُنَا أَنَا سَنَاتِي الْبَيْتَ فَتَطُوفُ بِهِ قَالَ: بَلَى، فَأَخْبَرْتُكَ أَنَا تَأْتِيهِ الْعَامُ. قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ: فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُطَوِّفٌ بِهِ. قَالَ فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَقُلْتُ يَا أَبَا بَكْرٍ، أَلَيْسَ هَذَا نَبِيُّ اللَّهِ حَقًّا قَالَ بَلَى. قُلْتُ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَعَدُّوْنَا عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ بَلَى. قُلْتُ فَلِمَ تُعْطَى الدِّينِيَّةُ فِي دِينِنَا إِذَا قَالَ أَيُّهَا الرَّجُلُ، إِنَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَيْسَ بِعَصِي رَبِّهِ وَهُوَ تَاصِرُهُ، فَاسْتَمْسِكْ بِعِزِّهِ، فَوَاللَّهِ إِنَّهُ عَلَى الْحَقِّ. قُلْتُ أَلَيْسَ كَانَ يُحَدِّثُنَا أَنَا سَنَاتِي الْبَيْتَ وَتَطُوفُ بِهِ قَالَ بَلَى، فَأَخْبَرْتُكَ أَنَّكَ تَأْتِيهِ الْعَامُ قُلْتُ لَا. قَالَ فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُطَوِّفٌ بِهِ»، أخرجه البخاري².

«وعن ابن عباس قال: لما أخرج أهل مكة النبي ﷺ قال أبو بكر الصديق: ﷺ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أخرجوا نبيهم ليهلكن. قال: فنزلت: ﷻ: أُولَئِكَ الَّذِينَ يُقْتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ لِلَّهِ عَلَىٰ رِجْلِ الْقَدِيرِ ٣٩ ﷻ وكان ابن عباس يقرؤها أذن قال أبو بكر الصديق: فعلمت أنها قتال»، أخرجه الحاكم³.

1 -

2 - صحيح بخاري، حديث شماره:

3 - مستدرک حاکم،

وفي قصة رؤيا للنبي ﷺ «غنما كثيرة سود ادخلت فيها غنم كثيرة بيض» وفي رواية أبي أيوب قول للنبي ﷺ: «يا أبا بكر اعبرها. فقال أبو بكر: يا رسول الله هي العرب تتبعك ثم تتبعها العجم حتى تغمرها. فقال النبي ﷺ: هكذا اعبرها الملك السحر»، أخرجه للحاكم¹.

«وقال ابن هشام حدثني بعض أهل العلم عن إبراهيم بن جعفر المحمودي قال قال رسول الله ﷺ: رأيت أني لقمتم لقمة من حيس فالتذت طعمها فاعترض في حلقي منها شيء حين ابتلعته فادخل عليّ يده ونزعه. فقال أبو بكر الصديق ﷺ: يا رسول الله هذه سرية من سراياك تبعها فيأتيك منها بعض ما تحب ويكون في بعضها أعراض فتبعث عليا فيسهله»².

«وعن عائشة قالت: رأيت ثلاثة أقمار سقطت في حجري فقصصت رؤيائي على أبي بكر الصديق قالت: قلما توفى رسول الله ﷺ ودفن في بيتها قال لها أبو بكر: هذا أحد أقمارك وهو خيرها»، أخرجه مالك في الموطأ³.

«وعن أبي هريرة ﷺ قال قال رسول الله ﷺ: لقد كان فيما قبلكم من الأمم محدثون، فإن يك في أممي أحد قائم عمر»، أخرجه البخاري⁴.

«قال أبو عمر من حديث ابن عمر قال قال رسول الله ﷺ: إن الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه ونزل القرآن بموافقه في أسرى بدر وفي الحجاب وفي تحريم الخمر وفي مقام إبراهيم»⁵. وروى من حديث «عقبة عامر وأبي هريرة عن النبي ﷺ أنه قال: لو كان بعدى نبي لكان عمر بن الخطاب»⁶.

ومن حديث ابن عمر قال: «قال رسول الله ﷺ: بينا أنا نائم أتيت بقدح لبن، فشربت منه، حتى إني لأرى الرى يخرج من أطرافي، فأعطيت فضلي عمر بن الخطاب. فقال من حوله فما أولت ذلك يا رسول الله قال: العلم، وقال علي: ما كنا نبعد أن السكينة تنعلق على لسان عمر».

1 - مستدرک حاکم،

2 -

3 -

4 - صحيح بخاری، حديث شماره:

5 - الاستيعاب

6 -

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

«عن ابن سيرين قال كعب (الاحبار) لعمر: يا أمير المؤمنين هل ترى في منامك شيئاً. فانتبهوه، فقال: أنا أجد رجلاً يرى أمر الأمة في منامه» معزوا لابن عساكر¹.
«ذكر ابن أبي داود في كتاب المصاحف أنه كان أبو بكر يسمع مناجاة جبرئيل للنبي ﷺ ولا يراه. من كتاب الخصائص في باب ما كان يظهر عليه في الوحي من الآيات»².
«وقال حذيفة: كان علم الناس كلهم قد دس في حجر مع علم عمر»³.

«وقال ابن مسعود: لو وضع علم أحياء العرب في كفة ميزان ووضع علم عمر في كفة لرجح علم عمر ولقد كانوا يرون أنه ذهب بتسعة أعشار العلم ولمجلس كنت أجلسه من عمر أوثق في نفسي من عمل سنة، انتهى كلام أبي عمر»⁴.
«عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ مَا سَمِعْتُ عُمرَ لشيءٍ قَطُّ يَقُولُ إِنِّي لأظنه كذا. إِلَّا كَانَ كَمَا يَطُنُّ»، أخرجه البخاري⁵.
«وعنه أن قال: إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْحَقَّ عَلَى لِسَانِ عُمرَ وَقَلْبِهِ». وَقَالَ ابْنُ عُمرَ مَا تَزَلْ بِالْيَأْسِ أَمْزٍ قَطُّ فَقَالُوا فِيهِ وَقَالَ فِيهِ عُمرُ أَوْ قَالَ ابْنُ الْخطابِ فِيهِ شَكٌّ خَارِجُهُ إِلَّا تَزَلْ فِيهِ الْقُرْآنُ عَلَى نَحْوِ مَا قَالَ عُمرُ». أخرجه الترمذي⁶.

«وَعَنْ عُمرَ بْنِ شَرْجِيلٍ أَبِي مَيْسَرَةَ عَنْ عُمرَ بْنِ الْخطابِ أَنَّهُ قَالَ اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانٌ شِفَاءٌ فَتَرَلَّتِ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ [سِيءُ لَوْنِكَ عَنْ] هَرِ وَ هَسِر [البقرة: 219]. الْآيَةُ قَدَعِيَ عُمرُ فَقَرِنْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانٌ شِفَاءٌ فَتَرَلَّتِ الَّتِي فِي النَّسَاءِ [بَابُهَا] لِذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرُبُوا لَصَلْوَةٍ وَأَنْتُمْ سُكْرَى [النساء: 43]. قَدَعِيَ عُمرُ فَقَرِنْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانٌ شِفَاءٌ فَتَرَلَّتِ الَّتِي فِي الْمَائِدَةِ [إِنَّمَا يُرِيدُ] لَشَطِينُ أَنْ يُوقَعَ يَتَكُمُ لَعْدُوَّةً وَ بَعَصَاءً فِي لَهَرٍ وَ هَسِرٍ وَيَصُدُّكَ مِمَّنْ عَنْ ذِكْرِ

1 -

2 -

3 -

4 - الاستيعاب

5 - صحيح بخاري، حديث شماره:

6 - سن ترمذی، حديث شماره:

لِّلّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ ۚ فَهٗ اَنْتُمْ مُنْتَهَوْنَ ۙ ۙ ۙ [المائدة: 91]. قَدْ عَيَّ
عُمَرُ فَقُرِئَتْ عَلَيْهِ فَقَالَ اِنَّهٗنَا اِنَّهٗنَا، اُخْرَجَهُ لِلتَّرْمِذِيِّ.⁷

مقدمه‌ی سابعه: در بیان رحجان شیخین بر غیر خویش در این
خصال که مناط فضل کلی آنرا نهاده‌ایم:

و پیش از خوض در این مقدمه نکته‌ی چند تقریر کنیم تا خوض
در مقصود بر وجه بصیرت واقع شود.

نکته‌ی اولی: باید دانست که سنة الله برآن جاری شده که
بندگان مقرب او تعالی در همه صفات کمال برابر نباشند بلکه
متفاوت باشند، در کارخانه‌ی الهی رحم ابوبکر در کار است چنانکه
شدت عمر هم در کار است، نمی‌بینی که انبیاء صلوات الله علیهم
که خلاصه‌ی بشر و افضل بنی آدم ایشانند و نقصان به هیچ وجه
در میان ایشان نیست در صفات کمال مختلف‌اند، داود و سلیمان
ملوک بودند و عیسی و یونس اهل تجرید و نمی‌بینی که قاعده
سلطنت بدون امراء و سپاهیان و اهل قلم راست نمی‌نشیند، در
امراء صفت ریاست و فوج کشی و حل و عقد مصالح ملکی
مطلوب است، و در سپاهیان صفت شجاعت و پهلوانی مطلوب
است و در اهل قلم کیاست و کاردانی مطلوب است کار ملک
بدون اجتماع این همه میسر نمی‌شود و کاری که از یکی می‌آید از
دیگری نمی‌آید و در هیئت اجتماعی سلطنت همه مطلوب‌اند.

همچنین در نبوت کبری که جامع خلافت و رسالت باشد همه این
امور مطلوب‌اند حسان بن ثابت به شعر و مدح آن حضرت ۞ مبشر
به بهشت شد و ابی بن کعب به حفظ قرآن و عبدالله بن مسعود
به فقه و قرآن و خالد به شمشیر زنی، و خلفاء اربعه هر چند جامع
بودند در اکثر صفات کمال اما به اعتبار کثرت و قلت مختلف و
متفاوت بودند، صحبت دائمی با خلوص محبت و فناء کلی او خود را
در مرضی آن حضرت ۞ گم کردن به وجهی که در هیچ حال راه
مخالفت اگر چه در ادنی چیزی باشد نه پیماید، و جان فشانی و
بذل مال و جاه در حب آن حضرت و در افشاء اسلام
خصیصه‌ایست که حضرت صدیق ۞ به آن تفوق نمود، و قیام به حل
و عقد ملت و تمهید اسلام در اقطار ارض با ملاحظه جانب تعظیم
آن حضرت ۞ خصیصه‌ایست که حضرت فاروق ۞ به آن تفوق نمود،
و اعانت به مال در هر موطنی و حسن سلوک با صبیبتین آن
حضرت ۞ و صله‌ی ارحام به وجهی که خویر از آن متصور نشود و

⁷ - سن ترمذی، حدیث شماره:

كمال حياء كه عبارت از انسجام نفس است در وقت ثوران داعيه شهوت و غضب با حظي وافراز نور طهارت و عبادت و تلاوت و قيام به عبادات ماليه از اعتاق و انفاق خصيصه ايست كه حضرت ذي النورين ؑ به آن تفوق نمود، و قرابت قريبه به آنحضرت ؑ و هميشه در تربيت آن حضرت به منزله ي فرزند در تربيت والد خود بودن، با نجابت كامله و شجاعت وافره كه به پهلواني معتبر شود و زهد كامل و ورع عظيم كه به ولايت مناسب است و ذكاء ثاقب و سرعت انتقال به اخذ مسئله در قضايا و فصاحت كامله خصيصه ايست كه حضرت مرتضي ؑ به آن تفوق نمود آن حضرت ؑ به تفوق هر يكي به اين خصال از سائر مسلمين گواهي دادند.

أَخْرَجَ التِّرْمِذِيُّ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: رَحِمْتُ أُمَّتِي بِأَمَّتِي أَبُو بَكْرٍ وَأَشَدُّهُمْ فِي أَمْرِ اللَّهِ عَمْرٌ وَأَصْدَقُهُمْ حَيَاءً عُثْمَانُ وَأَعْلَمُهُمْ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَأَفْرَضُهُمْ رَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَأَفَرَّوهُمْ أَبِي بْنُ كَعْبٍ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ وَأَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ وَمَا أَظَلَّتِ الْخَضِرَاءُ وَلَا أَقَلَّتِ الْغُبَرَاءُ مِنْ ذِي لَهَجَةٍ أَصْدَقُ مِنْ أَبِي ذَرٍّ»¹ شبيه عيسى في ووعه.

وأخرج للحاكم «عن النزال بن سبرة قال: وافقنا عليا طيب النفس وهو يمزح فقلناه حدثنا عن أصحابك، فقال: كل أصحاب رسول الله ﷺ أصحابي: فقلنا حدثنا عن أبي بكر. فقال: ذلك أمرء سماه الله صديقا على لسان جبرئيل ومحمد ﷺ»².

وأخرج ابن عبد البر «عن طارق قال: جاء ناس إلى ابن عباس فقالوا: جئناك نسألك، فقال: سلوا عما شئتم، فقالوا: أي رجل كان أبو بكر؟ قال: كان خيرا كله. أو قال كالخير كله على حدة كانت فيه. قالوا: بأي رجل كان عمر؟ قال: كان كالطير الحذر الذي يظن أن له في كل طريق شركا. قالوا: بأي رجل كان عثمان؟ قال: رجل ألهمته نومه عن يقظته. قالوا: بأي رجل كان علي؟ قال: كان قد مليء جوفه حلما وعِلما وبأسا ونجدة مع قرابة من رسول الله ﷺ وكان يظن أن لن يمد يده إلى شيء إلا ناله فما مد يده إلى شيء فناله»³.

¹ - سنن ترمذی، حدیث شماره:

² - مستدرک حاکم،

³ -

بالجمله هیچکس از اهل عقل نمی‌تواند گفت که غیر حضرت مرتضی در هاشمیه کسی در نسب و مبارزات قرین حضرت مرتضی بود چنانکه نمی‌تواند گفت که غیر فاروق در حسن سیاست و تدبیر امور فتح و دور بینی مانند فاروق بود. چنانکه نمی‌تواند گفت که در صحبت دائمه با رضا جوئی و فنا و فدا به نسبت آن حضرت از اول اسلام تا آخر و بذل و خرج اموال مثل صدیق بود چنانکه نمی‌تواند گفت که غیر ذی النورین در انفاق و اعتاق و حیا و کظم غیظ و ترك خوض در فتنه نزدیک مهیا بودن آن مانند ذی النورین بود.

هر کسی را بهر کاری
میل او اندر دلش انداختند ساختند

نکته ثانیه: باید دانست که آن حضرت ترجمان غیب بود در آنچه از مناقب هر یکی از صحابه بیان فرمود هر کسی را به فضیلتی که در وی بود عاقبة الامر همان فضیلت بر روی کار آمد اختصاص داد، ابی بن کعب را سید القراء گفت و فرمود که: خدای تعالی مرا فرموده است که سورهء لم یکن را تعلیم تو کنم ابی گفت «أَوْ سَمَّانِي اللَّهُ؟ قَالَ: نَعَمْ فَذَرَفَتْ عَيْنَا أَبِي»¹.

هیچ میدانی که نکته در تخصیص ابی چیست آنست که سلسله جماعه عظیمه از قراء امت مرحومه به واسطه او به جناب رسالت رسیدن مقدر بود، و عبدالله بن مسعود را چرا فرمود که: «ما أمرکم ابن أم عبد فخذوه وما أقرأکم فاقروه»² برای آنکه سلسله فقه و قرائت جم غفیر از امت به جناب رسالت به واسطه او رسیدن مقدر بود، و در حق خالد چرا فرمود «سيف من سيوف الله»³ برای آنکه فتوح بسیار بر دست او شدنی بود، و در حق سعد چرا فرمود: «عسي أن تبقي حتى ينتفع بك أقوامٌ ويضرَّ بك آخرون»⁴ برای آنکه فتح عراق و حکومت آن بر دست او شدنی بود، و در حق ابو عبیده چرا گفت «أَمِينَ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ»⁵ برای آنکه حل عقد شام بر دست او افتادن بود، و در

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

حق عمرو بن العاص چرا گفت: «نِعَمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ»¹ برای آن گفت که ایالت مصر او را بودنی بود، و در حق معاویه چرا گفت: «ان وليت أمر الناس فاحسن اليهم»² برای آن گفت که خلافت آخر به وي رسیدني بود، و در حق ابن عباس چرا دعا کرد «اللهم علّمه الكتاب»³ برای آن گفت که تفسیر قرآن بر دست او شدني بود، و در حق انس چرا دعا کرد «اللهم اكثر ماله وولده»⁴ برای آنکه او را این معني شدني بود، و در حق ابوذر چرا گفت «شبه عيسي في الزهد»⁵ برای آنکه این صفت در وي کامل بود، و در حق شيخين چرا گفت «اقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر»⁶ برای آنکه خلافت ایشان مقدر بود.

بالجمله ترجمانیت غیب و کمال اوفر این مظهر اتم نشناخته است کسی که هر یکی از مناقب صحابه را جدا گانه نشناخته و منزلت هر یکی از دیگری علیحده ندانسته است.

پس ممکن نیست که آن حضرت □ شخصی را به خلافت و لوازم آن مثلا مبشر کند و این معني بر وي کار نیاید.

پس کسی اگر بشارت صحیحه برای غیر آنکه آثار آن امر از وي ظاهر شوند روایت کند محال گفته است و اگر بشارت به چیزی که واقع شد روایت کرده شود صورت واقعه پیش از تتبع سند تصحیح او می کند، غامض تر از این آن است که زبیده گمان می برند که در شرع امامت را حق فاطمین ساختند.

فقیر می گوید: این گمان ایشان فاسد است، زیرا که تکلیف به چیزی که هیچگاه نبود از مثل این مظهر اتم نهایت مستبعد است، زیرا که این فیض از همان موطن می آید که تقدیر حوادث از آنجا است، و اگر همچنین بود لطف نباشد بلکه تقریب باشد به معصیت نعوذ بالله من سوء الاعتقاد و چون می فهمم که شارع مسائل عبادات و معاملات و مناکحات و جراحات و قضاء و حدود بیان کرد و شروط خلافت عظمی بیان نکرد، به همین سبب که در اکثر امت خلافت به شروط خود بودنی نیست.

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

- 6

پس شفقت بر امت ترك تصریح به آن است تا ضروریات دین را عاصی نشوند ولله أعلم بحقیقه الحال.

نکته ثالثه: آن حضرت □ قدر شناس ترین مردمان بودند و اوفی ایشان به ذمم و اوصل ایشان ارحام را و احسن ایشان در مراعات حقوق پس بسیار است که صله ارحام را رعایت فرماید و برای ایشان غضب کند و در حق عباس چرا نفرماید: «اَوْ مَا شَعَرْتَ يَا عَمْرُ أَنْ عَمَّ الرَّجُلُ صَنُوْا أَبِيَهُ»¹، و در حق سیدتنا فاطمه چرا نگوید: «يَرِيْنِي مَا رَأَيْتَهَا وَيُوْذِيْنِي مَا أَدَاهَا إِنْ بَنِي فَلَان يَسْتَأْذِنُونِي أَنْ يُنَكِّحُوا بَنْتَهُمْ عَلَيَّ بَنَ أَبِي طَالِبٍ فَلَا أَدْنُ لَهُمْ ثُمَّ لَا أَدْنُ لَهُمْ»²، و در حق ابوبکر صدیق چرا نفرماید: «هَلْ لُنْتُمْ تَارِكُوا لِي صَاحِبِي»³، در حق علی چرا نفرماید: «هُوَ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ يُوْذِنِي مَا أَدَاهُ»⁴، «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ مَنْ سَبَّ عَلِيًّا فَقَدْ سَبَّنِي»⁵، در حق انصار چرا نفرماید «الْأَنْصَارُ بَشَعَارُ وَالنَّاسُ دَنَاءُ»⁶، «اللَّهُمَّ أَنْتُمْ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ»⁷.

پس مرد منصف را لابد است از آنکه مراتب ارحام و خصوصياتی که از قرابت خیزد جدا بفهمد و آنچه مناط مدح در امور دینی که متعلق اتصاف به صفت خلافت نبوت به اعتبار هر دو شعبه او باشد جدا اعتبار کند، مثلاً کلمه «انما هو مني وأنا منه» بیان کمال خصوصیت قرابت است، و اداء حقوق ارحام است با مسأله فضل کلی مساس ندارد به آن دلیل که آن حضرت □ چنانکه در حق حضرت مرتضی و زهراء ب این کلمه گفت همچنان در حق عباس به همین کلمه نطق فرمود باز فرود تر آمد و در حق دُرّة بنت ابی لهب همان کلمه بعینها اداء نمود، کما أخرجه احمد «عَنْ دُرَّةَ بِنْتِ أَبِي لَهَبٍ قَالَتْ كُنْتُ عِنْدَ عَائِشَةَ فَدَخَلَ النَّبِيُّ □ فَقَالَ:

- 1

- 2

- 3

- 4

- 5

⁶ - شعار لباسی است که به جان انسان چسپیده باشد مانند پیراهن و زیر پیراهنی، و دثار لباسی است که بر بالای شعار پوشیده می شود مانند پتو (که از عادت افغان ها است آن را بر بالای لباس می پوشند).

هدف رسول خدا از این مثال آنست که انصار اصل هستند و دیگران فرع یا انصار از اهمیت بیشتری برخوردار می باشند.

- 7

اَتُونِي بِوَصْوَةٍ. قَالَتْ فَأَيُّدَرْثُ أَتَا وَعَائِشَةُ الْكُورَ فَبَدَّرْتُهَا فَأَخَذَتْهُ أَتَا
فَتَوَصَّاهُ فَرَفَعَ بَصَرَهُ إِلَيَّ أَوْ طَرَفَهُ إِلَيَّ وَقَالَ: أَنْتِ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ»¹.
از اینجا دانسته شد که این کلمه برای صله‌ی رحم است نه از
باب فضل.

و در صدقات بنی تمیم فرمود: «هَذِهِ صَدَقَاتُ قَوْمِنَا»².

باز در فضائل اسلم و غفار و جهینه و مزینه را بر بنی تمیم
تفضیل داد پس دانسته شد که این اضافت به معنی صله ارحام
است نه از باب فضل و همچنین «مَنْ سَبَّه فَقَدْ سَبَّنِي وَمَنْ أَذَاهُ
فَقَدْ أَذَانِي» از قبیل وصل ارحام است به آن دلیل که به مثل این
کلمه در حق عباس و مانند او متکلم شده‌اند.

نکته رابعه: لفظ احب و مانند آن در حق جمعی وارد شده و آنرا
به حسب قرائن و خصوصیات احوال به معنی مناسب باید فرود
آورد مثلاً گوئیم که حب به چند وجه می‌باشد حب مرد نساء خود
را، و حب مرد اولاد خود را، و حب کاملی کاملی را به سبب
موافقت در کمال، و حب مرد یتیم را به اعتبار آنکه محل شفقت
است، و محبت تلمیذ شیخ خود را و هر یکی از این محبت‌ها جدا از
دیگری فهمیده می‌شود و زیادت یک نوع به نسبت فردی و زیادت
نوع دیگر به نسبت فرد دیگر معقول می‌گردد، پس اگر آن حضرت
□ یکبار عائشه صدیقه را احب الناس گویند و دیگر جا اسامه را و
سوم جا صدیق اکبر را و جای چهارم علی مرتضی را تناقض نباشد
بلکه در هر حدیث اشاره باشد به محبت خاص، فافهم.

نکته خامسه: سابقاً مذکور شد که حقیقت فضل وجود یک چیز
است در دو شخص و رجحان یکی بر دیگری در آن خصلت، الآن
باید دانست که این رجحان گاهی به اعتبار انواع این خصلت باشد،
پس در یکی نوعی ظاهر شود و در دیگری نوع دیگر، و نوع اول
انفع باشد در صنعتی که سخن باعتبار آن صنعت می‌رود از نوع
ثانی، مثلاً شجاعت دو قسم است: شجاعت پهلوانی و شجاعت
ملوک، و شجاعت ملوک انفع است در خلافت کبری، و مثلاً صفت
علم شعبه‌های بسیار دارد، سرعت انتقال ذهن به اخذ مسئله و
خروج از محل اشتباه و تعارض ادله به وجهی که به آن فن که
سخن در آن می‌رود مناسب باشد نظیر آنکه در علم منقول هر که

¹ - مسند امام احمد،

اوثق باشد در حفظ و حدیث او نکارت ندارد، بهتر است از کسی که فهم ثاقب دارد و اوهام در حدیث او داخل شوند، و مثلاً زهد دو نوع است زهد اولیاء که نفرت است از دنیا و ترك مداخلت نمایند راساً و زهد انبیاء که طمع خود را طرح ساخته اصلاح عالم کنند و مداخلت نمایند در مال و جاه به وجهی که بهتر از آن متصور نگردد.

نکته سادسه: عقل تجویز می‌کند که شخصی با پیغامبر صحبت نداشته باشد بلکه آشنا نشده، تقدیر الهی جاری شود به آنکه این شخص را متمم بعض کارهای مقصوده پیغامبر سازند، و خدا تعالی پیغامبر را به این سیر مطلع فرماید، پس پیغامبر آنرا خلیفه خود سازد و وی بهترین امت باشد، و دیگران رعیت او و این فضیلت علیحده است و نیز عقل تجویز می‌کند که شخصی در اول بعثت پیغامبر به اعتبار اتفاق و تألیف و سعی جمیل در افشای دین و برهم زدن اعداء و مستقر ساختن قواعد ملت اعانتها کرده باشد، و نظر رحمت الهی که به جانب پیغامبری باشد، به اعتبار این خصال در این شخص کار خود بکند، و بعد از آن هم به حضور او پیغامبر متوفی شود و وی افضل امت باشد و دیگران تابع او و این فضیلت علیحده است.

از منت الهی در حق شیخین آن است که هر دو نوع فضیلت را جمع کرده‌اند پس اگر در فضیلت ثانیه جمعی با شیخین مساوی الاقدام در گمان کسی باشند لا نسلم که فضل کلی بران دائر باشد، زیرا که ایشان جمع بین الفضیلتین کرده‌اند.

نکته سابعه: خدای تعالی خواست که دین خود را به واسطه پیغمبر خود در آفاق منتشر گرداند و این معنی بدون علماء و قراء که از آن حضرت علم قرآن و سنت روایت کنند متصور نمی‌شد، پس بر زبان مبارك آن حضرت فضائل جماعه از صحابه جاری ساخت تا حث باشد بر اخذ علم قرآن از ایشان، و آن فضائل به منزله اجازت نامه‌های محدثین است برای تلامذه خود تا قومی که رجال را به اقوال نمی‌توانند شناخت باری اقوال را به رجال بشناسند، و در این فضائل جمیع علماء صحابه مشترک‌اند چنانکه از کتب حدیث ظاهر است، «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلَيَّ بَابُهَا»¹ از این

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

باب است، «واقراكم أبي¹، واعلمكم بالحلال والحرام معاذ»² نيز از این باب.

چون این نکته‌ها مذکور شد به اصل سخن رویم که شیخین افضل‌اند از سائر صحابه.

قالَ لِلّٰهِ تَعَالٰی: لَّسِيَّ تَوِي مِنْكُمْ. أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقُتِلَ أُوْلِيَّكَ أَعَمْ طَمْ دَرَجَةً مِّنْ لِّذِينَ أَنْفَقُوا بِعَدُوِّ وَقُتِلُوا وَكَلا وَعَدَ لِلّٰهِ لِمُهْتَلِيٍّ [الحديد: 10].

«قال الواحدی: لَّسِيَّ تَوِي مِنْكُمْ. أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقُتِلَ [الحديد: 10]. یعنی فتح مکه، قال مقاتل: لا يستوي في الفضل من أنفق ماله وقاتل العدو من قبل فتح مکه مع من أنفق من بعد وقاتل».

قال للكلبي في رواية محمد بن الفضل «نزلت في أبي بكر تدل على هذا أنه كان أول من أنفق المال على رسول الله وفي سبيل الله، وأول من قاتل على الإسلام».

قال ابن مسعود: «أول من أظهر إسلامه بسيفه النبي وأبو بكر، وقد شهد له النبي بانفاق ماله قبل الفتح فيما أخبرنا عبد الله بن إسحاق بإسناده عن ابن عمر قال بينا النبي جالس وعنده أبو بكر الصديق عليه عباءة قد خللها على صدره بخلال إذ نزل عليه جبرئيل فاقرأه من الله السلام، فقال: يا محمد مالي أرى أبا بكر عليه عباءة قد خللها على صدره بخلال؟ قال: يا جبرئيل أنفق ماله قبل الفتح علي. قال: فاقرأه من الله السلام وقل له يقول لك ربك أراض أنت عني في فقرك هذا أم ساخط؟ فالتفت النبي إلى أبي بكر فقال: يا أبا بكر هذا جبرئيل يقرئك من الله السلام ويقول لك ربك: أراض أنت عني في فقرك هذا أم ساخط؟ قال: فبكى أبو بكر: فقال: على ربي اغضب؟! أنا عن ربي راض، أنا عن ربي راض»

وقوله: أُوْلِيَّكَ أَعَمْ طَمْ دَرَجَةً مِّنْ لِّذِينَ أَنْفَقُوا بِعَدُوِّ وَقُتِلُوا [الحديد: 10] قال عطاء: درجات الجنة تتفاضل فالذين أنفقوا من قبل الفتح في أفضلها».

«قال الزجاج: لأن المتقدمين نالهم من المشقة أكثر مما نال من بعدهم وكانت بصائرهم أيضاً أنفذ، [وَكَلَّا وَعَدَ] لِلَّهِ لِحُسْنِي [كَلَا الْفَرِيقَيْنِ وَعَدَ اللَّهُ الْجَنَّةَ]»³.

اما افضلیت شیخین به نسبت جمعی که بعد فتح مکه مسلمان شدند پس به منطوق این آیه کریمه.

و اما افضلیت شیخین نسبت جمعی کثیر از انصار و مهاجرین اولین که در اصل این صفات شریک‌اند، پس بمفهوم این آیه، زیرا که فحوائی آیت دلالت میکند بر آنکه هر چند اعانت پیغمبر در قتال و انفاق سابق تر فضل زیاده‌تر.

پس حال عباس و خالد ظاهر شد، و همچنان جمعی که در اول اعانتها کردند اما در آخر نماندند تا اعانت کنند مثل حمزه و مصعب بن عمیر، و همچنان آنانکه نشر علوم کردند لیکن نصرت اسلام به اعتبار جهاد از ایشان ظاهر نشد مانند ابی ابن کعب و عبدالله بن مسعود و معاذ بن جبل.

آنچه در اینجا (بحث) می‌باید کرد حال مرتضی است، پس می‌گوئیم اما افضلیت شیخین به اعتبار تشبه به اراده بعثت، پس به دو وجه می‌باید دانست یکی بشارات صریحه که در منامات واقع شد مصرح آمد به حال شیخین نه به حال مرتضی.

دوم آنچه واقع شد در خارج، زیرا که وجود خارجی مبین و مفسر بشارات صدق مصدوق است.

پس آن حضرت [در حق شیخین بشارت دادند که خلیفه خواهند شد و کار دین از دست ایشان منتظم خواهد شد، و فتوح بسیار بر دست ایشان از مکمن غیب به ظهور خواهد رسید، و واقع شد آنچه بشارت دادند، به خلاف مرتضی که فتوح اسلام در ایام خلافت وی متحقق نشد، و خود چه امکان دارد که آن حضرت [بشارت دهد به چیزی که واقع نشود.

سوال: اگر گوئی هر چیزی که در عالم حادث می‌شود به اراده الهیه است چه خیر و چه شر و منامات مبین و مخبر امر آینده است، پس منامات و بشارات موجب فضیلت چرا باشند و تشبه به انبیاء از جهت منامات چرا حاصل شود؟.

جواب: گوئیم آری و لیکن عدلی که از ملوک ظاهر می‌شود هم به اراده الهیه است و عدلی که از انبیاء ظاهر می‌شود هم به اراده الهیه و همچنین تعلیم علمی که از علماء می‌باشد و تعلیم

علمي که از انبیاء به وجود می‌آید، و لا بد میان هر دو طبقه بون باین است، پس تأمل باید کرد که فرق از کجا خاست؟ مبدأ فرق آنست که این را به منزله سنگ و چوب می‌گردانند و کار را سر انجام میدهند و نفس او آنچه او را برای آن نصب کرده‌اند نمی‌فهمد و رنگ آن اراده را در خود جا نمی‌دهد و نفس او متلون به لون اراده الهیه نمی‌گردد و متجرد نمی‌شود برای خدمت اراده الهیه و مانند تیری است که به جانب کفار آنرا اندازند و کافر را به آن کشته تقویت دین نمایند تیر را چه فضیلت و کدام قربت، و پیغامبر به سبب لحوق به ملاً اعلی می‌شناسد که از وی چه چیز اراده کرده‌اند و رنگی از اراده الهیه در نفس او فرو می‌رود و از آن رنگ در نفس او شعبه‌ها بسیار ظاهر می‌گردد بعد از آن قوای عقلیه و قلبیه همه لله و فی الله به کارهای خویش متوجه می‌شوند، شتان بین المرتبتین. و چون نبوت منقطع شد تشبه به این فضیلت به جز آن صورت نمی‌گیرد که همان اراده الهیه که در سینه پیغامبر ظهور فرموده در بعض امور که صعود پیغامبر به ملاً اعلی پیش از اتمام آن مقدر شده تقاضا نماید که به نوعی از نسبت پیغامبر در آن مداخلت کند و به حسب صورت بر دست دیگری ظهور نماید، پس این منامات مخبرند به آنکه اتمام این امور بر دست فلان و فلان واقع خواهد شد، و این منامات و بشارات به اظهار کمال رضای خود در آن باب و تربیت آن حضرت □ ظاهراً و باطناً ایشان را، و استخلاف ایشان به نص و اشاره تمهید اصول آن کارها و تأسیس قواعد آن مطلبها مداخلت پیغامبر است در آن امر، پس احساس می‌کند به نیابت پیغامبر در آن امر و رنگ این معنی در نفس ناطقه او فرو می‌رود و قوای قلبیه و عقلیه او را در هیجان می‌آرد و گویا جارحه‌ی از جوارح پیغامبر می‌گردد و رحمت خاص الهی که در حق پیغامبر مصروف بود در حق او نیز همان رحمت کار می‌کند از این جهت این بشارات و استخلاف مناط فضیلت شدند، و چون این نکته به خاطر اکثر علماء نرسیده است از این بشارات حسابی نگرفته‌اند و در باب فضائل بر آن اعتماد کلی نکرده‌اند ولکن للحق ما قلُّ. اما افضلیت شیخین به اعتبار تشبه در جزء علمی پس از جهت آن است که علم را دو نوع است نوعی که مخصوص شیخین است

ادخل است در خلافت نبوت از نوعی که مخصوص به مرتضی است و تفصیل این اجمال موقوف است بر دو تحقیق.

تحقیق اول: فاروق و مرتضی هر دو مبشرند به زیادت جزء علمی به صریح احادیث، و صدیق اکبر به دلالت تضمنی در حدیث «اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر»¹، زیرا که مقتدا نمی باشد الا ممتاز در علم لیکن از تتبع آثار منقولہ از ایشان ظاهر می شود که حضرت مرتضی زیاده تر بود در سرعت انتقال به مأخذ مسأله، لهذا محاسبات عجیبه و قیاسات دقیقه از وی بی شمار روایت کرده شده است، و فاروق در وقت انعقاد اجماع به وی بیشتر اعتنا نمودی، چنانکه در مسائل بسیار تحریر نمودیم.

«عَنْ حَنْشِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ أَنَّ عَلِيًّا كَانَ بِالْيَمَنِ فَاحْتَفَرُوا رُيَّةً لِلْأَسَدِ فَجَاءَ حَتَّى وَقَعَ فِيهَا رَجُلٌ وَتَعْلَقَ بِأَخَرٍ وَتَعْلَقَ الْآخَرُ بِأَخَرٍ وَتَعْلَقَ الْآخَرُ بِأَخَرٍ حَتَّى صَارُوا أَرْبَعَةً فَجَرَحَهُمُ الْأَسَدُ فِيهَا فَمِنْهُمْ مَنْ مَاتَ فِيهَا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخْرَجَ فَمَاتَ. قَالَ فَتَنَارَعُوا فِي ذَلِكَ حَتَّى أَخَذُوا السَّلَاحَ قَالَ: فَأَتَاهُمْ عَلِيٌّ فَقَالَ وَيْلَكُمْ تَقْتُلُونَ مَائَتَيْ إِنْسَانٍ فِي شَأْنِ أَرْبَعَةِ أَنْاسٍ تَعَالَوْا أَقْضِ بَيْنَكُمْ بِقَضَائِي فَإِنْ رَضِيتُمْ بِهِ وَإِلَّا فَارْتَفِعُوا إِلَى النَّبِيِّ قَالَ فَقَصَصَ لِلْأَوَّلِ رُبْعَ دِيَّتِهِ وَلِلثَانِي ثُلُثَ دِيَّتِهِ وَلِلثَالِثِ نِصْفَ دِيَّتِهِ وَلِلرَّابِعِ الدِّيَّةَ كَامِلَةً قَالَ: فَرَضِي بَعْضُهُمْ وَكَرِهَ بَعْضُهُمْ وَجَعَلَ الدِّيَّةَ عَلَى قَبَائِلِ الَّذِينَ أَرْدَحُمُوا قَالَ: فَارْتَفِعُوا إِلَى النَّبِيِّ قَالَ يَهْرُ قَالَ حَمَادُ أَجَسَبُهُ قَالَ كَانَ مُتَكِنًا فَاحْتَبَى قَالَ: سَيَأْقِضِي بَيْنَكُمْ بِقَضَائِي. قَالَ فَأَخْبَرَ أَنَّ عَلِيًّا قَصَى بِكَدًا وَكَدًا - قَالَ - فَأُمِصَى قَضَاءَهُ»، أخرجه أحمد².

«وعن زيد بن أرقم قال: بينا أنا عند رسول الله ﷺ إذ جاءه رجل من أهل اليمن فجعل يحدث النبي ﷺ ويخبره، فقال: يا رسول الله أتى عليا ثلاثة نفر يختصمون في ولد وقعوا على امرأة في طهر واحد، فقال للثنتين طيبا نفسا بهذا الولد، ثم قال: أنتم شركاء متشاكسون إني أقرع بينكم فمن قرع له فعليه الولد وثلث الدية لصاحبه، فأقرع بينهم فقرع أحده فدفع إليه الولد، وضحك النبي ﷺ حتى بدت نواجذه أو أضراسه»، أخرجه للحاكم³.

«وعن زر بن حبیش قال: جلس رجلان يتغديان مع أحدهما خمسة أرغفة ومع الآخر ثلاثة أرغفة فلما وضع الغداء بين أيديهما

- 1

- 2

- 3

مر بهما رجل فسلم فقالا اجلس للغداء فجلس وأكل معهما واستووا في أكلهم الأربعة الثمانية فقام الرجل وطرح إليهما ثمانية دراهم وقال لهما خذاها عوضا مما أكلت لكما ونلتك من طعامكما فتنازعا فقال صاحب الأربعة الخمسة لى خمسة دراهم ولك ثلاثة وقال صاحب الأربعة الثلاثة لا أَرْضَى إِلَّا أَنْ تَكُونَ الدِراهم بيننا نصفين فارتفعا إلى أمير المؤمنين على بن أبي طالب فقضا عليه قصتهما فقال لصاحب الثلاثة قد عرض صاحبك ما عرض وخبره أكثر من خبرك فأرض بالثلاثة فقال والله ما رضيت إلا بمر الحق فقال على ليس لك من الحق إلا درهم واحد وله سبعة دراهم فقال الرجل سبحان الله قال هو ذاك قال فعرفنى الوجه فى مر الحق حتى أقبله فقال على أليس الثمانية الأربعة أربعة وعشرين ثلثا أكلتموها وأنتم ثلاثة أنفس ولا يعلم الأكثر أكلا منكم ولا الأقل فتحملون فى أكلكم على السواء فأكلت أنت الثمانية أثلاث وإنما لك تسعة أثلاث وأكل صاحبك ثمانية أثلاث وله خمسة عشر ثلثا أكل منها ثمانية وبقي سبعة وأكل لك واحدا من تسعة فلك واحد بواحد وله سبعة فقال الرجل رضيت الآن»،¹ أخرجه أبو عمر في الاستيعاب.

و در مسئله‌ی عول گفت: «صَارَ ثُمْنُهَا تُسْعًا»².

و فاروق زیاده تر بود در مناظره و مشاوره در مسائل شرعیه، تا اقیسه متعارضه را بسنجد و همه علماء را به آنچه مرجح است قائل کند و اختلاف از میان مردمان مرتفع شود و اصل ثالث که اجماع است متحقق گردد، لهذا ابن مسعود گفته است: «كان عمر إذا سلك مسلکا وجدناه سهلا»³ و در زمان حضرت مرتضی اجماعی منعقد نگشت و مشاورتی با علماء در میان نه آمد و علمی که در همه اهل اسلام شایع گردد ظاهر نشد و این معنی به هر شخصی که ادنی معرفتی به آثار سلف داشته باشد واضح و غیر محتاج به بیانست، و آن حضرت⁴ به اختصاص هر یکی به صفتش اشاره فرمود جای که در باب فاروق فرموده: «فأُولَئِهِ الدِّين»⁴، و در باب مرتضی فرموده: «اقضاكم علي»⁵، «وَأَنَا مَدِينَةُ

1 -

2 -

3 -

4 -

5 -

الْعِلْمِ وَعَلَيْهَا¹، زیرا که قضا موقوف بر سرعت انتقال ذهن است و حکمت نیز همچنان، و دین عبارت از چیز است که مردمان بر وی جمع شوند و از صاحب ملت نقل کنند و اصحاب مرتضی مختلف شدند در فهم کلام او و به مذاهب شتی رو نهادند، مثلاً جمعی از وی روایت کردند تبریّه خود از شرکت در دم عثمان و جمعی از کلام وی رضاء قتل وی فهم کردند که «قتله الله وأنا معه» قلله لبن سیرین، رولام لبن لبی شیبه².

همچنین در هر حادثه‌ی مشکله از فقه و غیر آن مثل تحریم متعه و غسل رجلین کلمه‌های دقیقه از حضرت مرتضی شنیدند و در تطبیق آن متحیر ماندند و فتح باب اختلاف واقع شد. و اصحاب حضرت فاروق در اکثر احوال همین یک مدعا از کلام وی فهمیدند و بر وی مختلف نشدند و در آنچه رأی اوست متحیر نگشتند، فاروق خود باین نکته ایماء نموده است جای که گفته: «إن الفجور هكذا و غطى رأسه إلى حاجبيه ألا إن البر هكذا وكشف رأسه»³.

و احتیاج به سنجیدن اقیسه متعارضه به مثالی واضح کنم، مثلاً وزن کردن شیر، سرعت انتقال به آن خصیصه مرتضویه است و سنجیدن او با ادله شرعیه و تنبیه به آن که بسیاری از وجود معرفت حال که اطبا به آن قائل‌اند و تجربه به آن شهادت می‌دهد در شرع معتبر نیست مثل آنکه علامت بلوغ انشقاق ارنه (کناره‌های بینی) اطباء دانسته‌اند و در شریعت بجز بلوغ خمسۀ عشر و احتلام و احبال و حیض و نبات عانه معتبر نداشته‌اند.

پس وزن شیر هر چند اصلی داشته باشد در مظان کلیه شرع معتبر نداشته‌اند، و لهذا در مذاهب اربعه حکم این مسأله بجز شهادت یا یمین نگفته‌اند، این سنجیدن خصیصه فاروقیه است، و مثلاً تنبیه به آنکه قرعه در امور مشتبّه فیصل کننده است از خصائص مرتضویه است و نشست دادن او به آنکه قرعه در جای است که حقوق متساویه جمع شوند نه برای اثبات حقی و مثلاً در صورتیکه شخصی خبر دهد به آنکه بر مادر فلانی محتلم شده‌ام و به این سبب اذیتی به فلانی لاحق شود، علم مرتضوی حاکم به آن است که او را در آفتاب ایستاده کنند و بر سایه‌ی او دره زنند زیرا

- 1

- 2

- 3

که عالم خیال ظل عالم شهادت است و علم فاروقی حاکم به آن است که او را زجری یا تنبیهی کنند تا ردع باشد از ایذا مانند آنکه آن حضرت ﷺ از سب اموات کافرین منع کردند لا تؤذوا للاحیاء¹ و مانند آنکه حضرت عمر ﷺ از هجو منع نمود².

و تحقیق ثانی: اشبه به خلافت نبوت آن است که همان علوم که از انبیاء منقول است در مردمان مشهور کرده آید، آنچه مجمل است او را در اجمال گذاشته شود، و آنچه مفصل است به تفصیل بیان کرده آید، زیرا که شارع هیچ چیز مجمل نگذاشته الا از جهت حکمتی در اجمال او و مفصل نساخته الا از جهت مصلحت در تفصیل او و سنت انبیاء علیهم الصلوات آن است که عمل مقصود تر باشد از علم و علم به قدر تهذیب نفوس عالم القا فرمایند، و سخن دقیق با ایشان نگویند، و چنان نکنند که افهام مخاطبین متحیر شوند، یا مستشرف شوند به آنکه وراي آنچه بر زبان گویند در دل چیزی دیگر پنهان کرده باشند، باز علمی که به نیابت تعلیم آن کنند هر چند حواله به صاحب علم بیشتر باشد و استبداد رای کمتر و هر چند تقلید زیاده‌تر و خوض به عقل کمتر و هر چند خروج از مضائق اختلاف بیشتر و اجماع آراء بیشتر نیابت قوی‌تر و خلافت محکم‌تر باشد.

از این غامض تر گوئیم فضیلتی که خلفاء را حاصل است آنست که علم موسس و ممد پیغامبر را که به درجه شهرت نرسیده به شهرت رسانند تا جارحه باشند از جوارح پیغامبر در اتمام امر او، و علوم حادثه اگر چه به دقت نظر زیاده باشد به جوی نمی‌ارزد در جنب جارحه بودن از جوارح پیغامبر و لهذا صحابه با وجود آنکه چندان تدقیق سخن نکرده‌اند مقبول‌تراند عندالله و عند الرسول و عند الصالحین من المؤمنین، و معقولیان زمان ما هر چند دقیقه شناس انداز فیض الهی دور ترند.

و این سخن به نسبت معقولیان زمان ما که به علوم مستحدثه مشغول شده از میراث انبیاء محروم مانده‌اند گفته، هدانا الله تعالی وایاهم طریق الحق.

و از حضرت مرتضی مردم چیزها نقل کرده‌اند چون تفتیش آن چیزها از جهت اسناد کرده می‌شود آن همه متلاشی می‌گردد اما

- 1

- 2

جفر ابیض¹ و مصحف فاطمه² پس باطل است به طریق تواتر، از مرتضی نقل کرده شده «عَنْ أَبِي الطَّقِيلِ قَالَ: سُئِلَ عَلِيُّ هَلْ خَصَّكُمْ رَسُولُ اللَّهِ بِشَيْءٍ؟ قَالَ: مَا خَصَّنَا بِشَيْءٍ لَمْ يَغْمَّ بِهِ النَّاسَ كَافَّةً إِلَّا مَا كَانَ فِي قِرَابِ سَيْفِي هَذَا قَالَ فَأَخْرَجَ صَحِيفَةً فَإِذَا فِيهَا: لَعَنَ اللَّهُ مَنْ دَبَحَ لِيُغَيِّرَ اللَّهَ وَلَعَنَ اللَّهُ مَنْ سَرَقَ مَنَارَ الْأَرْضِ وَلَعَنَ اللَّهُ مَنْ لَعَنَ وَالِدَيْهِ وَلَعَنَ اللَّهُ مَنْ آوَى مُخِدَّتًا»، أخرجه أحمد وأسنيدته متولترة³.

این حدیث هر که خواهد در مسند امام احمد مطالعه نماید. و اما معارف دقیقه علم وحدت وجود⁴ پس باطل است به اتفاق حملاء علم از جناب مرتضی، زیرا که حملاء علم از جناب او یا اهل سنت اند یا امامیه یا زیدیه و به استقراء تام معلوم می شود که غیر این هر سه فریق جمع همت بر حمل علم از آن جناب نکرده اند.

اما اهل سنت پس علم وحدت وجود در طبقه صحابه و تابعین و تبع تابعین اصلاً مذکور نبود و علماء اهل نقل هرگز آنرا نکرده اند، از متأخرین آنانکه به این قائل شده اند مستند ایشان کشف است نه نقل، اگر به طریق اعتبار سخن از این باب گفته باشند آنرا با بحث ما مساس نیست.

و اما زیدیه پس راه ولایت را به کلی منکرند، و این راه از ائمه خود نقل می کنند خلفاً عن سلف.

و اما امامیه پس آنها نیز منکرند کما لا یخفی پس این علوم اگر از حضرت مرتضی مروی می بود لا محاله یکی را این سه فریق آنرا نقل می کرد و بر آن قائل می شد، و اما زید و بیئات پس حال آن از آن رسوا تر است که احتیاج به مزید بیان داشته باشد، آنچه

¹ - گویند که رسول اکرم بعضی از خصوصیات علی را بیان فرموده بودند، علی آنها را نوشته و در گوشه ترکش خود محفوظ نموده بود که به جفر ابیض معروف گشته بود، اما فی الواقع در آن صحیفه بعضی احکام قربانی برای غیر الله، بی حرمتی به پدر و مادر و حدود و قصاص نوشته شده بود.

² - حر عاملی در اعیان الشیعه (جلد اول، صفحه 188) نوشته است: چون رسول خدا وفات نمود جبرئیل نزد فاطمه آمده و او را از واقعات آئیه و از مصائبی که در آینده اولاد او خواهند دید با خبر می کرد و علی این گفتگوها را می نوشت، این مجموعه بعدها به مصحف فاطمه معروف گشت.

علمای شیعه اقوال دیگری نیز در رابطه با مصحف فاطمه گفته اند، و بعضی آن را قرآن اصلی دانسته اند که فعلاً در نزد مهدی است.

- 3

- 4

از آن جناب ثابت شده همین علم سنت است و فقه و تهذیب نفس، و حمله‌ی علم از وی در همین ابواب با یک دیگر به بُرد و مات^۱ مشغول‌اند و گوی و چوگان در میان دارند، و اگر به فرض چیزی از این ابواب ثابت شود از جنس خلافت نبوت نیست و با مبحث ما مساس ندارد و آنچه از این علوم از حضرت مرتضی روایت کرده شده وی به آن متفرد نیست یکی از علماء صحابه است و روایات او همدوش روایات عبد الله بن مسعود مثلاً مزیتی که از وی ادراک کرده می‌شود همان خصلت است که ذکر آن کردیم.

اما افضلیت به اعتبار تشبیه در جزء عملی نفس ناطقه به نسبت سیاست مدن و ترتیب جیوش پس ام‌ری است ظاهر کالشمس فی رابعة النهار، در وقت شیخین عالم مجتمع بود بر رأی واحد و اختلاف در میان ایشان نی، همه یا هم متفق مشغول به جهاد کفار بودند [أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ] [الفتح: 29]. صفت حال ایشان بود و در ایام حضرت مرتضی اختلاف در اختلاف واقع شد و مردمان احزاب متحزبه گشتند، سیوف مسلمین از کفار مغمود گشت و از میان خودها مسلول و هر تدبیری که برای رد این بی انتظامی واقع شد خرق را متسع ساخت و عائد به امنی و اطمینانی نشد، تا آنکه همه امر از دست مرتضی بر آمد و به جز حوالی کوفه در تصرف نماند، آن نیز با هزاران منازعت و مزاحمت، موافق و مخالف بر اصل این حکایت متفق‌اند هر چند در تصویب و تخطیه و در معذور داشتن و عکس آن مختلف باشند. سوال: اگر گوئی که فتح عراق و شام و مصر و کسر کسری و قصر قیصر و همه امت را به منزله‌ی یک تن ساختن بعد آن حضرت [احتمل که به سبب امور خارجی بوده باشد، مثلاً تعلق اراده حق (جلّ) و علا به تأیید اسلام و غلبه مسلمین بر کافرین كما قال عزّ من قائل: [وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْوَسِيلِينَ ۱۷۱ إِنَّهُمْ لَهُم مِّنْصُورُونَ ۱۷۲ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُم [لِغُلَبَاءٍ مِّنْ ۱۷۳] [الصافات: 171-173].

^۱ - برد در شطرنج همان اصطلاحی است که تمام مهره‌های حریف زده شده و تنها شاه باقی بماند و این نصف مات است، و مات در شطرنج اینست که شاه حریف نیز محصور شود.

و مثلاً مردمان در عصر اول خوی فتنه و فساد نداشتند و این خصلت آهسته آهسته در میان ایشان پیدا شد، و به برکت صحبت آن حضرت^۱ رغبت قویه داشتند در جهاد و چون زمان آن حضرت^۱ بعید شد آن برکت مستتر گشت، و در این صورت این امور مثبت افضلیت نباشند، اگر متقدم در زمان متأخر می بود احوال متأخر بر روی کار می آمد و اگر متأخر در زمان متقدم می بود احوال متقدم متحقق می شد.

جواب: گوئیم که فیض الهی هر چند متوقف نیست بر استعدادی دون استعدادی لیکن سنة الله بر آن جاری شده که فیض الهی جاری نمی شود مگر بر دست کسی که مستعد آن باشد، پس از جریان فیض الهی بر دست کسی فضل او می توان شناخت، و لا نسلم که در عصر اول خوی فتنه نداشتند، نمی بینی که بعد وفات آن حضرت^۱ بسیاری مرتد گشتند و جمعه قائم نمی شد الا در سه مسجد مسجد حرام و مسجد مدینه و مسجد جواثی^۱ به تدبیر صائب شیخین همه رجوع کردند به اسلام، و اگر جائز باشد که از شخصی اعمال حسنه ظاهر می شود و بر اتفاق حمل کنند، و آن افعال را به خلقی راسخ منسوب نسازند قاعده عقل باطل شود و سفسطه لازم آید، و اگر بر سنت الهی حواله کنند و از آن افعال مدحی و ذمی به صاحب آن راجع نشود قاعده ای امر معروف و نهی منکر و تفاضل بین الناس برانداخته گردد و همین مقال جاری شود در مرتضی و اوصاف مدحیه او را اعتدای نباشد سبحانه هذا بهتاراً عظیم.

یکی از دلائل بطلان این ظن آن است که صحابه که این جماعه را دیدند و صحبت داشتند از افعال ایشان به اخلاق ایشان پی بردند، و آن اخلاق را در وصف هر یکی بیان نمودند، چنانکه از ابن عباس نقل کردیم و بعد اللتیا واللتي آنچه مدار افضلیت در خلافت نبوت است جارحه از جوارح پیغامبر بودن است، و اتمام کار پیغامبر بعد از صعود او به رفیق اعلی بر دست خلفای او به اصل اخلاق مثل شجاعت و حکمت کار نداریم چون این معنی در شیخین یافتیم معتقد افضلیت ایشان شدیم.

سوال: اگر گوئی که مقصود حضرت مرتضی از این حروب اظهار حق بود و نفی باطل، پس حروب او نیز به حقیقت نوعی از جهاد باشد.

^۱ - این مسجد در بحرین امروزی بوده است.

جواب: گوئیم که شبه نیست در آنکه قصد حضرت مرتضی به جز اصلاح نبود و از همین جهت لوثی از این مقاتلات به دامن او نرسید اما جارحه بودن از جوارح پیغامبر غیر مسلم است، زیرا که اگر نفي این فسادها مقدر می بود آن حضرت به آن امر می کردند و به نوعی از سبب در آن مداخلت می نمودند چنانکه در فتح شام و عراق فرمودند و آن سعی ها منتج ثمرات خود می بود، چون نفي این فسادها واقع نشد بلکه هر تدبیری منعکس گشت دانستیم که از آن جنس نیستند که آن حضرت از نزدیک خدای تعالی به آن موعود شده باشند و چون پیش از اتمام متوفی شدند دیگری به آن قیام نمود و بر دست دیگری صورت گرفت. آری این معنی در قتال خوارج متحقق است و بشارت آن حضرت در آن حادثه واقع و حضرت مرتضی خود این واقعه را بیان کرد.

«عن أبي كثير مَوْلَى الْأَنْصَارِ قَالَ كُنْتُ مَعَ سَيِّدِي مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ حَيْثُ قَتَلَ أَهْلَ النَّهْرَوَانِ فَكَانَ النَّاسُ وَجَدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مِنْ قَتْلِهِمْ فَقَالَ عَلِيُّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَدْ حَدَّثَنَا بِأَقْوَامٍ يَمُرُّونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمُرُّ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ ثُمَّ لَا يَرْجِعُونَ فِيهِ أَبَدًا حَتَّى يَرْجِعَ السَّهْمُ عَلَى فَوْقِهِ وَإِنَّ آيَةَ ذَلِكَ أَنَّ فِيهِمْ رَجُلًا أَسْوَدَ مُخَدَّجَ الْبِدِ إِجْدَى يَدْبِهِ كَنَدَى الْمَرْأَةِ لَهَا حَلَمَةٌ كَحَلَمَةِ نَدَى الْمَرْأَةِ حَوْلُهُ سَبْعَ هَلَبَاتٍ قَالَتْ يَمْسُوهُ قَائِي أَرَاهُ فِيهِمْ. قَالَتْ يَمْسُوهُ فَوَجَدُوهُ إِلَى شَفِيرِ النَّهْرِ تَحْتَ الْقَتْلِ فَأَخْرَجُوهُ فَكَبَّرَ عَلِيُّ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. وَإِنَّهُ لَمُتَقَلَّدٌ قَوْسًا لَهُ عَرَبِيَّةٌ فَأَخَذَهَا بِيَدِهِ فَجَعَلَ يَطْعُنُ بِهَا فِي مُخَدَّجَتِهِ وَيَقُولُ صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. وَكَبَّرَ النَّاسُ حِينَ رَأَوْهُ وَاسْتَبَشَرُوا وَذَهَبَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَجِدُونَ»، أخرجه أحمد¹.

«وَعَنِ الْحَسَنِ عَنْ قَيْسِ بْنِ عَبَّادٍ قَالَ كُنَّا مَعَ عَلِيٍّ فَكَانَ إِذَا شَهِدَ مَشْهَدًا أَوْ أَشْرَفَ عَلَى أَكْمَةٍ أَوْ هَبَطَ وَادِيًا قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. فَقُلْتُ لِرَجُلٍ مِنْ بَنِي يَثْرَجٍ انْطَلِقْ بِنَا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ حَتَّى نَسْأَلَهُ عَنْ قَوْلِهِ صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. قَالَ فَأَنْطَلَقْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ رَأَيْنَاكَ إِذَا شَهِدْتَ مَشْهَدًا أَوْ هَبَطْتَ وَادِيًا أَوْ أَشْرَفْتَ عَلَى أَكْمَةٍ قُلْتَ صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ. فَهَلْ عَهْدَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكَ يَسْتَبَيِّنَا فِي ذَلِكَ قَالَ فَأَعْرَضَ عَنَّا وَالْحَقُّ عَلَيْهِ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَالَ وَاللَّهِ مَا عَهْدَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ عَهْدًا إِلَّا شَيْئًا عَهْدَهُ

إِلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ النَّاسَ وَقَعُوا عَلَى عُثْمَانَ فَقَتَلُوهُ فَكَانَ غَيْرِي فِيهِ
أَسْوَأَ حَيَالًا وَفِعْلًا مِنِّي ثُمَّ إِنِّي رَأَيْتُ أَنِّي أَحَقُّهُمْ بِهَذَا الْأَمْرِ فَوَيْتَبْتُ
عَلَيْهِ قَالَهُ أَغْلَمُ أَصَبْنَا أَمْ أَخْطَأْنَا؟» أخرجه أحمد¹.

اما افضلیت شیخین به اعتبار زیادت در جزء عملی نفس ناطقه
به نسبت تأثیر صحبت در نفوس همنشینان و معامله کنندگان به
واسطه‌ی استماع این جماعه اقوال ایشان را و مشاهده آن
جماعه احوال و اقوال ایشان را پس ظاهر است.
اما تأثیر اقوال پس بیان آن آنست که مسلمین در زمان شیخین
متفق بودند به أخذ به سنت ظاهراً که معتبر به فقه است و باطناً
که معتبر به احسان و طریقت است.

و مواخذه شیخین اصحاب را به این دو طریق و تأدب ایشان با
وجود آنکه شرف صحبت آن حضرت² در یافته بودند و با شیخین
در اصل صحبت و علم و جهاد هم عنان بودند، مانند سعد بن ابی
وقاص و معاذ بن جبل و ابوعبیده ابن الجراح و حذیفه و عبدالله
بن مسعود³ شواهد این بسیار است تا جای که ناظر متعجب شود
و داند که این تأثیر غیبی است.

هیبت حق است این از خلق	هیبت این مرد صاحب دل
نیست	نیست

قصه‌ی بنا کردن سعد بن ابی وقاص خانه را و نصب کردن
دروازه بر اسلوب خانه‌های اکاسره باز شکستن آن به موعظت
فاروق مشهور است، و عزل خالد با آن همه شجاعت و جلالت که
داشت و مواخذه کردن فاروق او را بر صله شاعری و عدم ثوران
فتنه از آن، و تهدیدات فاروق عمرو بن العاص را و امثال او در
کتب تاریخ و رقائقی (زهد و موعظه) مذکور است و تقریر او
مسائل را و اجتماع آراء بر آنچه مقتضای رأی او بود مثل حادثه
وضع خراج در کتب آثار مسطور است چون نوبت خلافت به
مرتضی رسید قلوب ایشان متفرق شدند و نفوس ایشان سر بر
آوردند و در مسأله اثبات خلافت و جواز تحکیم و عذر از استیفاء
قصاص حضرت ذی النورین هر چند تقریر مطول تر شد مغلق تر
گشت و شبهات بیشتر در میان آمدند و لا سیما از صحابه هیچکس
از رأی خود بر نگشت و این حکایتها را موافق و مخالف هر دو
متفق خود کرده باشد.

و اما تأثير احوال پس از آن مي‌توان دانست که مصاحبان شيخين همه متأدب ماندند به شريعت و راغب به احسان، و از کسي حرکتی شنيعه ظاهر نشد و مصاحبان حضرت مرتضي اکثر ايشان سپاهي منشان بودند اهل طمع و حرص و حقد و حسد، و با حضرت مرتضي خلوص محبت نداشتند و نه رسوخ انقياد چنانکه جناب مرتضي مکرر از ايشان بر سر منبر شکايتها مي‌کرد که کاشکي اهل کوفه را صرف کنيم با اهل شام مانند صرف دراهم و دنانير ده کس را دهم و يکي بستانم، و بيوفائي از ايشان ظاهر شد چنانکه تا حال الکوفي لا يوفي مثل سائر است و با حسن مجتبي و حسين شهيد کربلا بآنچه از بيوفائي‌ها کردند محتاج بيان نيست، و جمعي که خلوص محبت و رسوخ انقياد داشتند در اعتقاد خود شير و گربه افتادند جمعي افراط کردند در اعتقاد تعظيم تا آنجا رسانيدند که حد غير نبي نباشد، و حضرت مرتضي ايشان را از اين افراط مکرر باز مي‌داشت و ايشان منجزر نشدند، چنانکه قصه‌هاي بسيار به نسبت آن جماعه که در صحايه طعن مي‌کردند منقول است، و جمعي تفریط کردند دون آنچه در حق او مي‌بايست، و جمعي متوسط الحال بودند و ايشان اصحاب عبد الله بن مسعوداند.

و در حمل کلام او بر معني مناسب نيز مختلف شدند جمعي اين همه مبالغه‌ها و تاکيدها که بر سر منبر مي‌فرمود اصغاء نمي‌کردند و مي‌گفتند مرد محارب است مي‌گويد خلاف آنچه در خاطر دارد و همين عقیده فاسده تخم مذاهب فاسده شد از تقيه و اختيار آنچه مخالف جمهور باشد چنانکه شيعه مي‌گويند، و جمعي حمل کردند کلام او را بر آنچه موافق جماعه باشد و ايشان اصحاب عبد الله بن مسعود بودند و روايات ايشان همانست عمده نزديک اهل سنت و جماعت، پس اگر تأثير صحبت مرتضي ايشان را مي‌گرفت اين اختلافها پيدا نمي‌شد چنانکه در زمان آن حضرت و شيخين پيدا نشد.

سوال: اگر گوئي که حضرت مرتضي به مرالحق دعوت مي‌نمود و شيخين از مرالحق يك پايه فرود تر مي‌آمدند، و يا گوئي مخاطبات مرتضي غامض‌تر بود و عامه را دست به معاني کلام او نمي‌رسيد و شيخين در کلام سهل التناول افتاده مي‌گفتند، يا گوئي احوال مرتضي به تجرد و ملکيت کامل‌تر بود و احوال شيخين به

بشریت و اختلاط مناسب تر، و مناسبت شرط است در میان مؤثر و متأثر پس اختلاف قوم هم ناشی از کمال و افضلیت مرتضی است و اگر مرتضی ایشانرا آنچه می‌بایست ارشاد فرمود و ایشان به قول او کار نکردند نقص این جماعه‌ی عاصیه ثابت می‌شود نه نقص مرتضی چنانکه جمعی به آن حضرت □ نگردیدند و به سبب نگردیدن ایشان نقصی به آن حضرت □ عائد نشد بلکه دائره شقاوت بر ایشان افتاد.

جواب: گوئیم الحق هیچ نقصی به مرتضی عائد نیست و مذهب اهل سنت اثبات نقص به مرتضی به وجهی از وجوه نیست، بحث در فضیلت و افضلیت به اعتبار تشبه به آن حضرت □ می‌رود و خدای تعالی در باب منت بر پیغامبر و بر اصحاب او می‌فرماید: □ **وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخِذُوا دَعْوَكَ فَإِنَّ حَسْبَ بَلَدِ اللَّهِ هُوَ لَئِيْ أَيْدِكَ يَتُوبُ** **وَلَا يُؤْمِنِينَ ٦٢ وَالْفَ يٰٓرَ قُلُوبِهِ** [الأنفال: 62].
وَقَالَ: □ وَ □ تَصِمُوا بِعَلِّ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَقَرُّوْا □ وَ كُرُوا عِمَتَ
□ اللَّهُ عَلَيَّ كَمْ لِي كُنْتُمْ أَذَاءً □ فَالْفَ يٰٓرَ قُلُوبِكُمْ □ فَهَ تُمْ بِغَمَّتِهِ
□ خِ □ وَبَا □ وَكُنْتُمْ عَلَى سَبْقَا □ وَ مَرَّةً لِّلنَّارِ □ فَانْقَذَكُمْ □ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ
□ اللَّهُ لَكُمْ □ عَائِيهِمْ □ لَعَلَّكُمْ هَتَدُونَ □ ١٠٣ □ [آل عمران: 103].

و معلوم است به وجهی که امکان شک ندارد که عرب پیش از زمان آن حضرت □ اهل ناس و اقطع ایشان بودند به ارحام، خدای تعالی همه را به فیض صحبت آن حضرت □ متفق ساخت و تألیف فرمود و اهل بدو و حراس صب و یربوع را متأدب به آداب انبیاء گردانید و هر کسی بر حسب استعداد خود از مائده کرم آن حضرت □ فائده گرفت الا هر یاردي متمردي که □ **خَتَمَ □ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِ □ وَعَلَى سَمْعِهِ □ وَ عَلَى أَبْصَارِهِ □ غِشًا □ وَلَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ □ ٧** [البقرة: 7]. حال وی است و همچنین در زمان شیخین اکثر ناس بر حسب استعداد بهره بر داشتند الا اشقیای چند پس میزان رحمت عامه ظهور لطف است در حق اکثر افراد انسان نه کل آن، ما را بحث در همین تواند بود و سنة الله و سنة رسل الله آن است که مر الحق را با شهد مدارات بر آمیزند تا معجونی باشد که بیماران امراض نفسانی به گلو توانند فرو برد لهذا رخص در شریعت نازل شدند و آن حضرت □ با منافقان مدارات نمود و نیز سنة رسل الله آن است که مخاطبات غامضه با ایشان القاء نمایند تا دل ایشان متحیر نگردد و با ایشان بر روش ایشان باشند تا اخذ فیض توانند کرد، و لهذا خدای تعالی آدمیان را پیغامبر ساخت نه ملائکه را

چنانکه در قرآن عظیم مکرر بیان فرمود پس مشابَهت کامله با انبیاء همین است که به این نوع معامله کنند و هر که این صفت در وی اکمل وی افضل امت باشد به اعتبار نشر ملت و پرورش اهل ملت و همین است تفسیر افضلیت در خلافت پس مانع از ظهور این صفت هر چه باشد خواه شدت ورع و غموض قول و غلبه تجرد یا غیر آن از کمال نیابت و تمام خلافت و انتها در تشبه با پیغامبران در آنچه به نفع ملت عائد است باز داشته است.

و این سخنی است که بر سبیل تنزل گفته می‌شود، و الا اگر مر الحق را بر شگافیم به نسبت تجوز در ماکل و ملابس و تقلل معاش و مانند آن مسلم است و با مبحث ما تعلقی ندارد و اختصاص آن مسلم نیست و اگر به نسبت اموری که به خلافت و ریاست تعلق دارد و به نسبت ترك مقاتلات مسلمین که خطر آن اعظم است بگوئیم مر الحق به جانب شیخین است و نهایت امر مرتضی آن باشد که لا اله ولا علیه و اگر به نسبت قلت اعتنا به تألیف جمعی که همراه او بودند اعتبار کنیم، پس مر الحق تألیف ایشان است، چنانکه آن حضرت[ؑ] کردند، زیرا که انتظام مسلمین چون بغیر این معنی متحقق نمی‌شود و این معنی یکی از امور مهمه باشد، و همچنین اگر غموض سخن را بر شگافیم به نسبت علوم دقیقه محل بحث نیست بلکه واقع هم نیست چنانکه به تفصیل بیان کردیم و اگر به نسبت توریه در سخن و دور دور رفتن در مقتضاء الحرب خدعة اعتبار کنیم موجب مدحی نمی‌باشد، و همچنین دعوی مائل بودن به تجرد با وجود آن همه مداخلات و منازعات و کشش و کوشش که سابقاً از هیچ خلیفه مثل آن ظاهر نشد اگر چه منتج ثمرات نگردید، گنجائش تسلیم ندارد و بون بائن است در آنکه همه عرب بعد انهماک در ردائل نفس از این مهالك صعبه به فیض آن حضرت[ؑ] به قدر استعداد خودها خلاص شوند الا ماردی متمردي که **حَتَمَ لِلَّهِ عَلَى قُلُوبِهِمْ** صفت اوست و قلیل ما هو، و همه عرب بعد خلاص از ردائل و تمرن بر فضائل در مهالك صعبه واقع شوند به قدر استعداد خودها الا هر نیک بختی که باد حوادث نیک بختی او را نه جنباند و قلیل ما هو، و اگر چه این چیزها در جلالت مرتضی قدح نمی‌کند، زیرا که وزر آن مخالفان بر آن مخالفان است فقط لیکن چون رجوع ثواب اعمال به پیشوای قوم امر مقرر است می‌باید که اجور اعمال تابعان به شیخین

زیاده عائد شوند و به حضرت مرتضیٰ اجر بعض تابعان عائد شود و از دیگران نه اجر عائد شود و نه وزر و این معنی در افضلیت کافی است.

اما افضلیت شیخین به اعتبار تحمل اعباء دعوت پس بیان او آن است که اعباء دعوت سه نوع بوده‌اند نوعی که پیش از هجرت بود وقتی که آن حضرت ﷺ اظهار دعوت اسلام نمودند و عرب همه به کفر و انکار برخاستند و (با) يك دیگر بر این امر اتفاق نموده به ایذاء آن حضرت ﷺ و اصحاب مشغول گشتند، در این وقت صدیق اکبر و عمر فاروق سبب کسر جماعه کفار و فل حد ایشان گشتند چنانکه تقریر آن گذشت که صدیق اول کسی است از احرار بالغین که مسلمان شد و بر فقراء صحابه اتفاق نمود و آن حضرت ﷺ فرمودند: «ما نفعني مال أحد ما نفعني مال أبي بكر»¹ و در مشاق آن حضرت ﷺ نصرت داد و فاروق سبب عزت اسلام و غلبه‌ی مسلمین گردید به خلاف مرتضیٰ که در آن عصر صغیر بود، زیرا که وقت اسلام هفت ساله بود یا ده ساله.

«عن عمر مولي عفرة قال سئل محمد بن كعب القرظي عن أول من أسلم أ علي أو أبوبكر قال سبحان الله علي أولهما اسلاما وإنما اشتبه على الناس لأن عليا اخفي اسلامه من أبي طالب وأسلم أبوبكر ف أظهر اسلامه ولا شك عندنا أن عليا أولهما اسلاما»، أخرجه لبوعمر في الاستيعاب.²

«عَنْ حَبَّةِ الْغُرَنِيِّ قَالَ رَأَيْتُ عَلِيًّا صَحَبَكَ عَلَى الْمِنْبَرِ لَمْ أَرَهُ صَحَبَكَ صَحَابًا أَكْثَرَ مِنْهُ حَتَّى بَدَتْ تَوَاجِدُهُ ثُمَّ قَالَ ذَكَرْتُ قَوْلَ أَبِي طَالِبٍ طَهَّرَ عَلِيًّا أَبُو طَالِبٍ وَأَنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَتَحَنُّنُ بَطْنِ نَخْلَةٍ فَقَالَ مَاذَا تَصْنَعَانِ يَا ابْنَ أَخِي قِيدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْإِسْلَامِ فَقَالَ مَا بِالَّذِي تَصْنَعَانِ بَاسٌ أَوْ بِالَّذِي تَقُولَانِ بَاسٌ وَلَكِنْ وَاللَّهِ لَا تَعْلَوْنِي اسْتَبَى أَبَدًا. وَصَحْبُكَ تَعَجُّبًا لِقَوْلِ أَبِيهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ لَا أَعْتَرِفُ أَنَّ عَبْدًا لَكَ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ عَبْدَكَ قَبْلِي غَيْرَ نَبِيِّكَ - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - لَقَدْ صَلَّيْتُ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ النَّاسُ سَبْعًا»، أخرجه أحمد.³

و نوعی که بعد از هجرت بود تا وفات آن حضرت ﷺ و شیخین و مرتضیٰ بعد اشتراك در تحمل اعباء و جهاد مختلف شدند، مرتضیٰ به شجاعت پهلوانی پیش قدمی کرد و شیخین به مشورت که

- 1

2

- 3

شعبه ایست از شجاعت ملوک و امراء و اگر کسی تأمل بلیغ و استقراء تمام بکار برد بداند که آن حضرت^۱ قدری که با شیخین مشوره کرده‌اند و اصغاء صلاح دید ایشان نموده با دیگری نکرده‌اند و این معنی از قصص و حکایات ظاهر است.

و نوعی که بعد وفات آن حضرت^۱ ظاهر شد در اموری که در بعثت آن حضرت^۱ داخل بود کما قال رسول الله^۱ «أوتيت مفاتيح الأرض»^۱ لیکن صعود آن حضرت^۱ به ملا اعلی پیش از ظهور آن مقدر بود، پس شیخین به طریق نیابت آن معنی را سرانجام دادند، و در آن باب هیچ لاحقی را لحوق به ایشان ممکن نشد چه جای مساوات و مسابقت، و حضرت مرتضی این معنی را روشن تر اداء نمود و گفت: «سَبَقَ رَسُولُ اللَّهِ^۱ وَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ وَتَلَتْ عُمَرُ ثُمَّ حَبَطْنَا فِتْنَةً فَهُوَ مَا شَاءَ اللَّهُ»^۲.

و این قول از مرتضی به طریق تواتر روایت کرده شده و هر که اسانید آن می‌خواهد در مسند احمد نظر کند، و حضرت مرتضی در ایام خلافت خود در شغل مناقشه‌ها و منازعه‌ها افتاد و در ایام او هیچ بلد مفتوح نشد و هیچ فتحی ظاهر نگردید بلکه جهاد بالکلیه مسدود ماند.

پس به اعتبار تحمل اعباء جهاد شیخین افضل و ارجح شدند. باید دانست که شجاعت دو قسم است شجاعت پهلوانان و شجاعت امراء، شجاعت پهلوانان غلبه بر اقران است در مبارزت به قوت بطش و ثبات قلب و شجاعت امراء فتح بلاد و هزیمت دادن جیوش است به سیاست جیش و حسن استعمال آنها در مواضع آنها با ثبات قلب و زیادت عقل و عدالت و دانستن هر چه در وقت مطلوب است از صلح و جنگ و تآنی و عجلت و دانستن معرفت هر يك از افراد جیش و کار مطلوب گرفتن از ایشان، و گاهی این دو شجاعت مفترق می‌شوند، چنانکه عنتره^۳ موصوف بود به شجاعت امراء فقط پس تیمور^۴ اشجع ملوک بود هر چند منقول نشد که با پهلوانی مبارزت کرده باشد و او را از پا افکنده باشد، و هر چند حضرات خلفاء همه متصف بودند به هر دو

1 -

2 - مسند امام احمد، حدیث شماره:

3 - عنتره بن شداد عبسی شاعر جاهلی و یکی از صاحبان قصائد سبعه.

4 -

شجاعت اما حضرات شیخین را فضل بود در شجاعت امراء و حضرت مرتضی را زیادت بود در شجاعت پهلوانان و این معنی بدیهی است به نسبت کسی که سیرت کسبی همه ایشان و آثار منقوله همه از ایشان دانسته باشد و شجاعت امراء انفع است در تمشیت ملت، و شجاعت پهلوانان نیز در آن دخلی دارد به قدر خود و لهذا نصیب آن حضرت^۱ که میزان شرف و فضل است و منتهای آن، از شجاعت امراء اوفر و اتم بود به نسبت شجاعت پهلوانان و همچنان از رؤساء دین و دنیا شده آمده است.

اما افضلیت شیخین به اعتبار نشر علوم دین، بیان آن آنست که افضل علوم قرآن عظیم و جمع کننده قرآن و نصب کننده قاریان در آفاق شیخین اند، و حضرت مرتضی هر چند روایت قرآن کرده است اما روایت آن نکرده اند الا اصحاب عبدالله بن مسعود از اهل کوفه مثل زر بن حبیش و ابو عبد الرحمن السلمي و ایشان اول بار قرآن را بر عبدالله بن مسعود خوانده بودند و بر مرتضی دوباره گذرانیدند، و اگر نمی گذرانیدند هم روایت ایشان صحیح می بود.

«عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ النَّبِيِّ قَالَ: حَبَّرَكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ. قَالَ وَأَقْرَأَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ فِي إِمْرَةِ عُثْمَانَ حَتَّى كَانَ الْحَجَّاجُ، قَالَ وَذَلِكَ الَّذِي أَفْعَدَنِي مَفْعَدِي هَذَا»^۱ أخرجه للبخاري.

و بعد از قرآن عظیم حدیث آن حضرت^۱ است و فاروق محدثین را در آفاق فرستاد و اصل علم حدیث همانست از جمله ایشان عبد الله بن مسعود بود در کوفه و روایت او در کوفه ثابت است، و از جمله ایشان ابو موسی و جمعی دیگر در بصره و همچنان در شام جمعی از صحابه، اما مرتضی در بلاد کسی را نصب نکرد و در حدیث مثل عبدالله بن مسعود است، لیکن اینجا فرقی هست که اهل حدیث آن را می دانند و آن آنست که اصحاب عبد الله بن مسعود ثقات و فقهاء اند و رواة حضرت مرتضی لشکریان مستور الحال و حدیث مرتضی به درجه ی صحت نرسیده است، الا آنچه اصحاب عبد الله بن مسعود روایت کرده اند.

«عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَتَبْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَسْأَلُهُ أَنْ يَكْتُبَ لِي كِتَابًا وَيَخْفِيَ عَنِّي. فَقَالَ وَلَدُ تَاصِحٍ أَنَا أَخْتَارُ لَهُ الْأُمُورَ اخْتِيَارًا

^۱ - صحیح بخاری، حدیث شماره:

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

وَأُخْفِيَ عَنْهُ. قَالَ قَدَعَا بِقَصَاءِ عَلِيٍّ فَجَعَلَ يَكْتُبُ مِنْهُ أَشْيَاءَ وَيَمُرُّ بِهِ الشَّيْءُ فَيَقُولُ وَاللَّهِ مَا قَصَى بِهَذَا عَلِيٌّ إِلَّا أَنْ يَكُونَ صَلَّ¹.
«وَعَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ لَمَّا أُخِذْتُوا تِلْكَ الْأَشْيَاءَ بَعْدَ عَلِيٍّ قَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَيَّ عِلْمٍ أَفْسَدُوا»².
«وَعَنْ بَنِي عَبَّاسٍ قَالَ يَسْمِعُنِي الْمَغِيرَةَ يَقُولُ لَمْ يَكُنْ يَصْدُقْ عَلِيٌّ عَلِيٌّ فِي الْحَدِيثِ عَنْهُ إِلَّا مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ»³. رَوَى
الْأَحَادِيثُ لِلثَّلَاثَةِ مُسْلِمٌ فِي مَقْدَمَةِ صَحِيحِهِ وَآمَّا أَهْلَ مَدِينَةٍ وَ أَهْلَ
شَامٍ مِنْ حَضَرَتِ مُرْتَضِي حَدِيثِ نَدَارَنْدِ الْاَقْلِيلِي.

و بعد از قرآن و حدیث مدار اسلام بر فقه است و امهات فقه مسائل اجماعیه عمر فاروق است و اگر اکثر اهل اسلام را به نظر امتحان نگاه کنی حنفیان و مالکیان و شافعیان اند اما مذهب مالک پس مبنای آن مؤطا است و در مؤطا از روایت مرتضی به جز چند حدیث مرفوعه و چند اثر شمرده شده منقول نیست و همچنین در مسند ابی حنیفه و آثار امام محمد که مبنای فقه حنفیه است از روایت مرتضی بجز حدیث مرفوع و چند اثر شمرده شده زیاده از آنچه در مؤطا است به قلیلی منقول نیست و همچنین در مسند شافعی که مبنای مذهب شافعیه است از روایت مرتضی بجز چند حدیث مرفوع و چند اثر موقوف که به نسبت احادیث مرویه از دیگران در نهایت قلت است منقول نیست، و کسی که بر اصول و امهات این مذاهب اطلاع دارد شک نمی کند در آنکه اصل این مذاهب مسائل اجماعیه فاروق است و آن مانند امر مشترک است در میان همه آنها.

بعد از آن اعتماد بر فقهاء صحابه از اهل مدینه مانند ابن عمر و عائشه و فقهاء سبعة⁴ از کبار تابعین مدینه و زهري و مانند آن از صغار تابعین مدینه اصل مذهب مالک است که صورت خاص مذهب او از آن پیدا شده همچنین اعتماد بر فتاوی عبد الله بن مسعود در غالب حال و بر قضایای مرتضی در بعض احوال به آن شرط که اصحاب عبد الله بن مسعود روایت کرده باشند و اثبات

¹ - صحیح مسلم، حدیث شماره:

² - صحیح مسلم، حدیث شماره:

³ - صحیح مسلم، حدیث شماره:

⁴ - فقهاء سبعة مدینه منوره عبارتند از: سعید بن مسیب، عروه بن زبیر، قاسم بن محمد بن ابوبکر صدیق، سالم بن عبد الله بن عمر فاروق، خارجه بن زید، عبید الله بن عبد الله و سلیمان بن یسار.

نموده و بعد از آن بر تحقیقات ابراهیم نخعی و شعبی و تخریجات ایشان اصل مذهب ابی حنیفه است که به سبب آن صورت خاص مذهب او پیدا شده و همچنین تفتیش معتمد فقهای مکه و مدینه و عرض اقوال ایشان بر احادیث مرفوعه و تثقیف آنها بر قواعد اصول و تطبیق مختلفات از آنها و مانند آن سبب صورت خاص مذهب شافعی شده است و جمع و تنقیح احادیث مرتضی و آثار مرتضی نیست، اما این معنی را بجز ماهر در اصول و امهات این مذاهب نمی‌تواند شناخت.

و بعد از آن علم سیر و رقائق است و حضرت مرتضی یکی است از علماء صحابه در این باب متساوی القدم با عبدالله بن مسعود و غیر آن اما استناد نحو به حضرت مرتضی پس امریست اعتباری، و نقلی به آن صحیح نبوده «عن عاصم عن موريق العجلي قال قال عمر بن الخطاب: تعلموا القرائن واللين والسنة كما تعلمون القرآن»، أخرجه للدارمي¹.

«وفي الدرالنثر اللحن يريد به تعلموا لغة العرب باعرابها»² وفي للكشاف في تفسير قوله تعالى: أَنْ لِلَّهِ بِرِجْ مَنْ [المشركين] وَرَسُولُهُ [التوبة: 3] - «في تأويل رواية ورسوله بالجر علي الجوار وقيل علي القسم كقوله لعمر، وحكي أن اعرابيا سمع رجلا يقرأها فقال أن كان الله بريء من رسوله فانا منه بريء فلبه الرجل الي عمر فحكي الاعرابي قراءته فعندها امر عمر بتعليم العربية انتهى»³

و این قصه دلالت می‌کند بر آنکه عجمیان را مقید ساختن به نحو منشاء آن فاروق بود.

اما تصوف به معنی سلوک و تهذیب باطن پس نمی‌بینم که حضرت مرتضی در روایت این باب اکثر باشد از ابن مسعود و ابن عمر مثلاً.

سوال: اگر گوئی که حضرت مرتضی اعلم ناس بود به قرآن و سنن و مردمان از وی آن همه روایت کردند، اما به سبب سوء تحمل ایشان علم او مختلط شد و انتفاع تام به آن متحقق نگشت، پس افضلیت مرتضی را از این معنی چه خلل رسید؟

- 1

- 2

- 3

جواب: گوئیم آری فضل مرتضی را فی نفسه این معنی خلل نکرد و نه استحقاق او خلافت را و همین است عقیده‌ی ما، و لیکن نیابت پیغمبر را از جهت جارحه بودن و در آنچه خدا تعالی اجمالاً پیغمبر را داد و فضل او بر دست یکی از امتیان او مطلوب بود خلل نمایان کرد، زیرا که خلیفه پیغامبر به حقیقت مانند نی است که در دهان نائی باشد.

او بجز نائی و ما جز نی نه
او دمی بی ما و ما بی وی نه
ایم ایم

پس اراده‌ی الهی منعقد می‌شود به ظهور علم و رشد در افراد انسان و رفع مظالم ایشان و انقیاد عالم این معنی را از اراده هرگز متخلف نیست کما قال عز من قائل:

﴿ وَلَقَدْ سَبَّحَهُ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَمَنْ صُورُونَ ۚ ۱۷۲ وَإِنْ جُنَدًا لَهُمْ ۚ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَمَنْ صُورُونَ ۚ ۱۷۳ ﴾ [الصافات: ۱۷۱-۱۷۳].

و این به مثابه‌ی آن است که در دل نائی غزلی به هم می‌رسد که مقام راست یا عشاق را مثلاً در ضمن فلان غزل بسراید، بعد از آن رنگی از این اراده در قوای عقلیه و قلبیه پیغامبر فرود می‌آید و قوای او را با افعال مناسبه به آن مقصد مداخلت می‌فرماید و این به مثابه‌ی آن است که نائی صوتی از گلوی خود بر می‌آرد که اجمال همان نفس‌ها است که بر روی کار خواهد آمد اما برای رفع صوت یا تحسین آن نی را بر دست می‌گیرد بر دهان خود می‌نهد بعد از آن همان اراده الهی به واسطه‌ی همت پیغامبر و عزیمت او و مداخلت او و نسبت او در نفس شخصی که مستعد آن کار بوده است کار می‌کند و از وی آن افعال انشاء می‌نماید، و این به مثابه‌ی آن است که از نی صوتی حزین بر می‌خیزد و او را صفیری بیش نیست اینست معنی خلافت نبوت و این فضیلتی است قطع نظر از قابلیت و استعداد اگر در فضیلت جمعی مشترک باشند، و اراده‌ی الهی تخصیص یکی از آن جمع کند به اعتبار مصالحی که خدای تعالی به علم آن متفرد است این شخص افضل امت باشد و نائب مطلق پیغامبر اینجا وجود بالفعل مطلوب است نه وجود بالقوه، و تفاضل انبیاء از همین جهت به کثرت امت واقع است در حدیث معراج آمده است که حضرت موسی ﴿ چون کثرت امت آن حضرت ﴾ دیدند رقت کردند و گفتند: «بعث بعدی

غلام یدخل الجنة من أمتة أكثر ممن یدخل من أمتي»¹، و آن حضرت ﷺ فرمودند: «تَرَوُّوْهُا قَائِي مُكَاتِّرِيكُمْ الْأَمَمَ»² اگر وجود بالفعل در این فضیلت مطلوب نمی بود چرا کثرت طلب می کردند حال آنکه فضل آن حضرت ﷺ فی نفسه همانست که سابق بود، پس وجود خارجی اینجا شرح اراده الهی می کند و هر چند کثرت فائده واقع شود خلافت نبوت محکم تر باشد.

و این فضیلت امری است که تا عارف تحقیقا و تخلقا به آن رنگین نشود کنه آن نداند و رجحان او را بر سایر فضائل نفهمد و این فقیر تا رائقه از این بستان نشمید به آن آشنا نشد و این بحثی است که به فن علیحده تعلق دارد، لهذا بسط سخن در این مسأله نمی کنم و این فضیلت به حسب حقیقت خود مشروط به استعدادی نیست.

تو چون ساقی شوی درد تنگ به قدر بحر باشد وسعت آغوش
طرفی نمی ماند ساحلها

لیکن سنة الله بر آن جاری شده که این فضیلت ندهند مگر کسی را که جامع فضائل شتی باشد جبله و کسباً و مدتها رحمت الهی که به پیغامبر متوجه شده بود در ضمن آن پیغامبر به این شخص نیز کار خود کرده باشد، و اخلاق کامله داشته باشد، و علوم پیغامبر به وجه کامل اخذ کرده بود، شرطیه این شروط از این جهت بر خاسته است.

اما افضلیت شیخین به اعتبار صفات قلبیه که آنرا به عرف اهل زمان به طریقت تعبیر کنند پس به دو وجه بیان کنیم.

اول آنکه: زهد مرتضی از قسم زهد اولیاء بود و زهد شیخین مانند زهد انبیاء و ورع مرتضی از قسم ورع اولیاء بود و ورع شیخین مانند ورع انبیاء و دلیل واضح بر این مدعا آنست که اتفاق جمیع اهل تاریخ است بر آنکه ورع مرتضی و زهد او سبب عدم انتظام خلافت او شد و ورع شیخین و زهد ایشان سبب انتظام خلافت ایشان گشت و معلوم است که اوصاف کامله انبیاء به وجهی واقع است که مانع ریاست عالم نمی شود به خلاف زهد اولیاء.

1 -

2 -

و وجه ثاني آنکه: اعظم انواع زهد آنست که بي رغبتي کند در خلافت که صورت جاه است بلکه اگر به حقيقت رجوع کنيم زهد ترك مقتضاي نفس خود است هرچه باشد پس اگر شخصي که مقتضاي نفس او مال است نه جاه زهد او ترك مال باشد از خوف خدا يا به جهت تفرغ براي ذکر او نه ترك جاه، و شخصي که مقتضاي نفس او جاه باشد نه مال زهد او ترك جاه باشد نه ترك مال پس حضرت مرتضي سعيها کرد براي خلافت و جنگها به عمل آورد و تدبيرها نمود، هر چند اين همه بر حسب اجتهاد وي باشد و به رخصت شرع ليکن کسي که اصل اين حادثهها از وي واقع نشد حال او اصفی است از کسيکه به اين حادثهها افتاد، و اعظم انواع ورع آن است که ترك کند مقاتلات را بين المسلمين، زيرا که قتال خطر او اعظم است و اثم او اشد پس اگر چه در شرع وجه اباحت يافته شود به ادني شبه ترك نمايد و اين مقاتلات در شيخين واقع نشد به خلاف حال مرتضي.

و همچنين تواضع اعظم انواع او تواضع با اقران خودست در وقتي که با ايشان در آن فن هم عنان باشند و شيخين با اهل علم و با مستحقين خلافت در زمان خود به غايت تواضع داشتند زياده از حضرت مرتضي.

و همچنين هر صفتي از اين صفات چون بر شگافتيم انواع بسيار دارد و اعظم انواع آن در شيخين مي يابيم و اگر زهد و ورع به معني تقلل در معاش بگيريم فضل حضرت مرتضي به حسب آن نيز محل تامل است.

«عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ لَقَدْ رَأَيْتُنِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَإِنِّي لَأُرْبِطُ الْحَجَرَ عَلَى بَطْنِي مِنَ الْجُوعِ وَإِنَّ صِدْقَتِي الْيَوْمَ لَأَرْبَعُونَ أَلْفًا وَفِي رِوَايَةٍ: «وَأَنَّ صَدَقَةَ مَالِي لَتَبْلُغُ أَرْبَعِينَ أَلْفَ دِينَارٍ»، أَخْرَجَهُ أَحْمَدُ¹.

و اگر زهد و ورع به معني احتياط در تصرف بيت المال اعتبار كنيم همه در آن متساوي الاقدام اند، از قصص اختصاص حضرت مرتضي به آن ظاهر نمي شود.

سوال: اگر گوئي که مداخلات و منازعات حضرت مرتضي در اين همه امور لله و في الله بود و هر سعي که کرد بنا بر بقاي تام و معرفت كامله کرد آنجا توکل و تواضع و مانند آن منافاة ندارد.

¹ - مسند امام احمد، حديث شماره:

جواب: گویم احسنت به غور سخن فرو رفتی و آنچه تحقیق است در این باب آوردی، اما هنوز عمق سخن باقی است.

حفظت شیئا وغلبت عنك الاشياء

در اینجا شبه نیست که حضرت مرتضی از کاملان و مکملان بود و مثل این حرکات از مثل حضرت مرتضی نمی‌آید مگر لله و فی الله و این سعی‌ها با توکل و زهد منافات ندارد، اما آن حضرت فرمودند: «إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ تَقَتْ فِي رُوعِي أَنَّ تَفْسَلَنَّ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا، أَلَا فَاتَّقُوا اللَّهَ، وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ»¹ و در این حدیث اشاره است به معرفت دقیقه از علم سلوک و آن آنست که آدمی در مبتدا توجه الی الله افعال را به خود مستند می‌گرداند و وی به حقیقت قدری² است در طریقت هر چند به اعتبار شریعت سنی باشد بعد از آن ترقی می‌کند به توحید پس همه حرکات عالم را مستند می‌بیند به فاعل واحد مثل استناد حرکات لعبت‌های مهره بازی به استادی که و رای ستر نشسته است و وی در این حالت جبری³ است در طریقت بعد از آن هر دو صفت در وی جمع می‌شوند و رؤیت یکی از دیگری مانع نمی‌آید و در این حالت متوسط شد در قدر و جبر و قائل شد به امر بین الامرین و رجوع نمود به مرتبه‌ی عوام اهل سنت و سنی گشت در طریقت، بعد از آن او را لباس دیگر می‌پوشانند در نظر او سست می‌کنند اسباب را هر چند که این اسباب منافای توحید او نیست بلکه هر چند اسباب بیشتر توحید او زیاده‌تر اما با این همه اجمال فی الطلب پیش می‌آرد چنانکه از فلتات لسان وی و مجاری احوال وی مستفاد می‌شود که از این همه وارسته است و حالت اولی حال اولیاء است و حالت ثانیه مقام انبیاء که به وراثت ایشان اکمل اولیاء به آن مشرف می‌شوند همچنین در اول حالت آدمی به زبان ذکر می‌گوید و دل او عین ذکر نشده است، بعد از آن ترقی می‌کند و دل او عین ذکر می‌گردد و از ذکر زبانی مستغنی می‌شود بلکه آنرا نمی‌تواند کرد بعد از آن تفرقه واقع می‌شود در میان زبان وی و دل وی، زبان وی به کلام ناس متکلم است و دل او عین ذکر است و این حال اولیاء است، بعد از آن او را لباس

¹ -

² - قدریه، انسان را صاحب اراده و اختیار تام می‌دانند.

³ - جبریه، انسان را مجبور محض می‌دانند که صاحب هیچ نوع اراده و اختیاری نیست.

إزالة الخفاء عن خلافة

الخطباء

دیگر می پوشانند و رغبت می دهند به ذکر و او را در مقام ذاکران می گذارند و این مقام انبیاء است و لهذا حضرات انبیاء با وجود کمال خود اورع ناس بودند و ازهد ایشان و اعبد ایشان نمی بینی که مولانا جلال الدین رومی¹ قدس سره می فرماید:

ترك استثنا ز مردم نه همین گفتن که عارض
قسوت است حالت است

اي بسا نا ورده استثنا جان او با جان استثنا است
بگفت جفت

و شك نیست که آن حضرت^ﷺ به اکمل معنی استثناء متصف بودند مع هذا مواخذه کرده شد ایشان را بر ترك استثناء و چند روز وحی نیامد و بعد از آن نازل شد: ^ﷻ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ عَبْدًا ۲۳ إِلَّا أَن يَشَاءَ ۚ لِلَّهِ ^ﷻ [الكهف: 22-23].

و حضرت سلیمان^ﷺ لا محاله به حقیقت استثناء متصف بودند مع هذا بر ترك لفظ استثناء مواخذه واقع شد، و حضرت موسی^ﷺ با آنهمه جلالت گفتند انا اعلم پس بر این کلمه عتاب کرده شد، بالجمله ظواهر انبیاء و ورثه ایشان مائل می باشند به قصد الی الله بعد از آنکه از سیر فی الله و بالله همه فراغ حاصل کرده اند. و سرّ این همه آنست که سالک را بقا نمی دهند مگر بصورت اصل جبلت او پس انبیاء ورثه ایشان در اصل جبلت به وضعی مخلوق می شوند که قوت ملکیه ایشان قوی تر باشد و قوت بهیمیه ایشان با وجود قوت خود منصیغ به صیغ ملکیه و متأثر از وی بود به منزله ی شعله سراج که بالطبع مائل به علو است و بعد از فناء صورتی که ایشان را می دهند همان میل به علو و انصباع قوت بهیمیه به صیغ قوت ملکیه خواهد بود به خلاف غیر ایشان، و همین است وجه جمع در اقوال مختلفه ائمه سلوک. خواجه نقشبند قدس سره به طریق تمثیل فرمودند.

موسی اندر درخت آتش سبز تر می شد آن درخت از
دید نار

اینچنین دان و این چنین

شهوة و حرص مرد

¹ - جلال الدین محمد بلخی

و بعض اتباع خواجه نقشبند گفته‌اند که غضب فانی و باقی اشد است از غضب عامی.
و سیدی عبدالقادر قدس سره می‌فرمایند که بعد حصول فنا و بقاء مجاهده دیگر پیش می‌آید و کسر نفس دیگر بار لازم می‌شود پس هر یکی از ایشان به مقامی خبر داده‌است و اختلاف الاقوال اختلاف الاحوال و این مسأله یکی از غوامض علم سلوک است فتدبر ترشد¹.
اینست تقریر آنچه در این رساله از دلیل نقلی و عقلی بر تفضیل شیخین اقامت نموده‌ایم.

¹ - پس غور و فکر کن راهیاب می‌شوی.